

T. C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLÂM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI
İSLÂM TARİHİ BİLİM DALI

TANZİMAT'TAN OSMANLI HÂKİMİYETİ'NİN
SONUNA KADAR MAKEDONYA'DA VAKIFLAR

(DOKTORA TEZİ)

Mumin OMEROV

BURSA 2020

T. C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLÂM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI
İSLÂM TARİHİ BİLİM DALI

TANZİMAT'TAN OSMANLI HÂKİMİYETİ'NİN
SONUNA KADAR MAKEDONYA'DA VAKIFLAR

(DOKTORA TEZİ)

Mumin OMEROV
ORCID: 0000-0002-1262-393X

DANIŞMAN
Doç. Dr. Saadet MAYDAER

BURSA 2020

ÖZET

Adı ve Soyadı	: Mumin OMEROV
Üniversite	: Bursa Uludağ Üniversitesi
Enstitü	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	: İslâm Tarihi ve Sanatları
Bilim Dalı	: İslâm Tarihi
Tezin Niteliği	: Doktora Tezi
Sayfa Sayısı	: xvii + 357
Mezuniyet Tarihi	:
Tez Danışmanı	: Doç. Dr. Saadet MAYDAER

Tanzimat'tan Osmanlı Hâkimiyeti'nin Sonuna Kadar Makedonya'da Vakıflar

Vakıf müessesesi, İslam medeniyeti ve Müslüman toplumlarda geçmişten günümüze en köklü kurumların başında gelmektedir. Hz. Peygamber döneminde “*sadaka-i cariyeye*” hadisiyle temelleri atılan ve Müslümanlar arasında hüsnü kabul gören vakıf kültürü zamanla gelişip sistemleşmiş ve İslam Medeniyetinin köşe taşlarından biri olmuştur. Vakıf müessesesi, Osmanlı Devleti eliyle Balkanlar'a taşınmış ve Makedonya şehirleri vakıf mefkûresiyle imar edilmiştir. Vakıflar, İslam âleminde ve Osmanlı toplumunda, din, eğitim, sosyo-kültürel ve iktisâdi hayatın her alanına yayılmıştır. Bu çalışmada, Tanzimat'tan Osmanlı hâkimiyetinin sonuna kadar Makedonya'da kurulmuş ve vakfiyesine ulaşılan 220 vakıf incelenmiştir. Vakıfların şehirlerdeki dağılımı, hizmet alanları, gelir ve gider kaynakları irdelenmiştir. Öte yandan vakıfların, sosyo-kültürel ve ekonomik hayata sağladığı katkılar araştırılmış; menkul ve gayrimenkul vakıf mallarının nasıl işletildiği, vakıfta kimlerin görev aldığı, çalışanların maaşları, bakım ve onarım giderleri mercek altına alınmıştır. Ayrıca din, eğitim, tasavvuf, sosyal ve belediye hizmetleri sahasında yapılan harcamalar hususunda vakfiyelerde detaylı malumat verilmiş; bulgular ışığında Makedonya vakıfları değerlendirmeye tabi tutulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Makedonya, Tanzimat, Vakfiye, Vakıf, Vakıf Hizmetleri.

ABSTRACT

Name and Surname	: Mumin OMEROV
University	: Bursa Uludag University
Institution	: Social Science Institution
Field	: History of Islam and Islamic Arts
Branch	: History of Islam
Degree Awarded	: /Doctorate
Page Number	: xvii + 357
Degree Date	:
Supervisor	: Doç. Dr. Saadet MAYDAER

Macedonia Waqfs from the Tanzimat tot heend of the Ottoman Rule

The foundation establishment is one of the most rooted institutions in Islamic civilization and Muslim societies from past to present. The foundation culture, whose foundations were laid with the hadith of "sadaqah jariyah (ongoing charity)" in the time of the Prophet, and accepted as goodwill among Muslims, has developed and systematized in time and has become one of the cornerstones of Islamic civilization. The foundation establishment was introduced to the Balkans by the Ottoman State and the Macedonian cities were built with the foundations. Foundations have spread to all areas of religion, education, socio-cultural and economic life in the Islamic World and Ottoman society. In this study, 220 foundations that were established in Macedonia from the Tanzimat period to the end of the Ottoman rule and whose endowments were reached were examined. The distribution of foundations in cities, their service areas, income and expenditure sources are examined. On the other hand, the contributions of foundations to socio-cultural and economic life were researched; How the movable and real estate foundation properties are operated, who is employed in the foundation, the salaries of the employees, maintenance and repair costs are examined. In addition, detailed information has been given in the waqfs/foundations regarding the expenditures made in the field of religion, education, tasawwuf, social and municipal services; Macedonian foundations have been evaluated in the light of these findings.

Keywords: Ottoman State, Macedonia, Tanzimat, Endowment, Foundation, Foundation Services.

ÖNSÖZ

Vakıf kurumu, İslam medeniyetinin en eski ve köklü müesseselerinden biridir. Vâkıflar, İslam toplumlarında geçmişten günümüze kadar, din, eğitim-öğretim, sosyal ve kültürel hizmetlerin yerine getirilmesinde başat rol oynamıştır. Hz. Peygamber döneminde “*sadaka-i cariye*” anlayışıyla başlayan vakıf kurumu, sonraki asırlarda sistemli hale gelmiş ve Osmanlı devrinde zirveye ulaşmıştır. Vakıf kültürü, Osmanlı Devleti eliyle de Balkan coğrafyasına taşınmıştır.

Osmanlı Devleti'nin, Makedonya topraklarını fethetmeye başlamasından itibaren bu coğrafyada kalıcı eserler meydana getirmeye başladığı görülmüştür. Bölgede, 1380 yılında başlayan fetihler 1392 senesinde tamamlanmış, Makedonya'nın Osmanlı idaresine girmesi akabinde Anadolu'nun muhtelif bölgelerinden getirilen Türkler çeşitli şehir ve köylere iskân ettirilmiştir. Makedonya toprakları fetihle birlikte farklı etnik grupları asırlarca bir arada barındırmıştır. Müslümanlar, yerleştikleri bu toprakları yeni bir düşünceyle imar ve ihya etmiştir. Bu imar faaliyetleri, umumiyetle vakıflar vasıtasıyla gerçekleşmiştir. Vakıf mefkûresiyle canlanan Balkan şehirlerinin silueti değişmiş, İslamî bir ruh ve hüviyet kazanmıştır. Vâkıflar, başta cami olmak üzere inşa ettirdikleri, mektep, medrese, tekke, imaret, kütüphane, çeşme, köprü vb. kurumların giderlerini finanse etme adına, gelir getirici yapılar olan han, hamam, kervansaray, fırın, değirmen, dükkân, bağ, bahçe, tarla, çiftlik vb. gayrimenkul ve menkullerini vakfetmişlerdir. Muhkem bir gelir gider muvazenesi üzerine tesis edilen vakıf sistemi, asırlarca ilave maddi desteğe ihtiyaç duymadan vâkıf şartları doğrultusunda topluma hizmet vermiştir.

Bu çalışmada, Tanzimat'tan Osmanlı hâkimiyetinin sonuna kadar Makedonya'da kurulmuş ve vakfiyesine ulaşılan 220 vakıf incelenmiştir. Araştırmanın ağırlıklı olarak kaynaklarını vakfiyeler, Manastır Şer'iyeye Sicilleri ve arşiv belgeleri teşkil etmiştir. Vakfiyelerdeki bulgular ışığında Makedonya toplum hayatının dinî, tasavvufî, sosyal ve kültürel dinamikleri saptanmaya çalışılmıştır. Vakıfların şehirlerdeki dağılımı, hizmet alanları, gelir-gider kaynakları yanı sıra şehirlerin gelişmesinde üstlendiği roller irdelenmiştir.

Bu tezde, Makedonya vakıfları, hizmet alanlarına göre değerlendirilmeye çalışılmıştır. Araştırma, giriş ve sonuç dâhil olmak üzere altı bölümden meydana gelmiştir. Giriş kısmında, konunun çalışma yöntemi, amacı, kaynakları, vakfın tanımı ve mahiyeti, vakfiyeler ve özellikleri, Osmanlının Makedonya'yı fethi ve tarihi, tanzimat öncesi Makedonya'da vakıflar başlıkları kısaca tanıtılmıştır. Ayrıca birinci bölümde, vakıfların bulunduğu şehirlerin kısa tarihçesi, nüfus verileri ve kurulan vakıflar teferruatlı olarak ele alınmıştır.

İkinci bölümde Makedonya vakıf kurucuları, vakfiyelerde belirttikleri sosyal statülerine göre farklı başlıklar altında tetkik edilmiştir. Gayrimüslim vakıfları da müstakil bir başlık olarak incelenmiştir. Ayrıca aile vakıfları ile hicrî aylara göre kurulan vakıflar, bu bölüm içinde çeşitli başlıklar altında irdelenmiştir.

Üçüncü bölümde XIX. yüzyılda Makedonya'da kurulan vakıfların gelir membalarının neler olduğu ve birbirlerine göre sayısal oranları belirtmeye çalışılmıştır. Öte yandan bu bölümde vakfedilen menkul ve gayrimenkuller iki başlık altında işlenmiştir. Ayrıca üçüncü bir başlık olarak da vakıf yöneticileri hakkında bilgi verilmiştir.

Dördüncü bölümde Makedonya vakıfları hizmet gayeleri yönünden değerlendirilmiştir. Şehirlerde hangi faaliyetlerin sürdürülmesi adına vakıflar tesis edildiği, vakıf bânilerinin ne tür hizmetlere yoğunlaştığı, rakamsal oran ve misallerle açıklanmıştır. Makedonya vakıfları, işlevleri açısından din, tekke, eğitim-öğretim, sosyal ve belediye hizmetleri başlıkları altında işlenmiştir.

Çalışmanın gerek araştırma gerekse yazma aşamasında yol gösteren, bilgi ve tecrübesinden her daim istifade ettiğim, değerli danışman hocam Doç. Dr. Saadet MAYDAER'e; vakıflar konusundaki fikirleriyle ufkumu genişleten kıymetli hocam Prof. Dr. Ali İhsan KARATAŞ'a; engin tecrübesinden yararlandığım emekli öğretim üyesi Prof. Dr. Osman Çetin'e, zaman zaman araştırmamla ilgili görüş alışverişinde bulunduğum teknik konularda desteğini gördüğüm Doç. Dr. Ulvi Murat Kılavuz'a, tezimde desteklerini esirgemeyen arkadaşlarım Faruk Taylan ÇEKİÇ, Arş. Gör. Ramazan DOĞANAY, Muhammed Said BAYRAK ile Asan RUŞİD'e isimlerini burada zikrettiğim ve zikredemediğim herkese ayrı ayrı teşekkür ederim. Bu günlere

ulaşmamda büyük emek sarf eden ve haklarını asla ödeyemeyeceğim aileme ise teşekkürü bir gönül borcu bilirim.

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	ii
YEMİN METNİ	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
ÖNSÖZ	vi
İÇİNDEKİLER	ix
TABLolar LİSTESİ	xv
KISALTMALAR	xvii
GİRİŞ	1
I. Tezin Amacı, Yöntemi ve Kaynakları	1
A. Amacı	1
B. Yöntemi	1
C. Kaynakları	2
1. Arşiv Kaynakları	2
2. Son Dönem Kaynakları	4
II. İslam Hukuku ve Osmanlı Uygulamasında Vakıflar	5
A. Vakfın Tanımı ve Mahiyeti	5
B. Vakfiyeler ve Özellikleri	7
III. Osmanlı Dönemi Makedonya	10
A. Fethi ve Kısaca Tarihi	10
B. Tanzimat Öncesi Makedonya'da Vakıflar.....	12

BİRİNCİ BÖLÜM

MAKEDONYA VAKIFLARININ VİLAYET, SANCAK

VE KAZALARA GÖRE DAĞILIMI

I. MANASTIR VİLAYETİ VE KAZALARININ VAKIFLARI	15
A. Manastır Vilayeti.....	15
1. Manastır Camileri.....	20
2. Manastır Mektep ve Medreseleri.....	22
3. Manastır Tekkeleri.....	24
4. Manastır'da Sosyal Hizmetlere Yönelik Kurulan Vakıflar	24

5. Manastır'da Çeşme ve Şadırvanlara Yönelik Kurulan Vakıflar.....	25
B. Debre-i Bâla Sancağı.....	29
C. Ohri Kazası.....	32
D. Köprülü Kazası.....	37
E. Kırçova Kazası.....	42
II. ÜSKÜP VİLAYETİ VE KAZALARININ VAKIFLARI.....	46
A. Üsküp Vilayeti.....	46
1. Üsküp Camileri.....	51
2. Üsküp Tekkeleri	52
3. Üsküp Medreseleri.....	53
4. Üsküp Han ve Hamamları	54
5. Üsküp Vakıflarıyla İlgili Genel Değerlendirme	55
B. Kalkandelen Kazası	56
C. İştip Kazası	63
D. Kratova Kazası	67
E. Kumanova Kazası.....	71
F. Koçana Kazası	74
G. Radoviş Kazası.....	77
H. Gostivar Kazası	82
III. SELANİK VİLAYETİNE BAĞLI KAZALARDA KURULAN VAKIFLAR .86	
A. Doyran Kazası	86
B. Tikveş Kazası	91
C. Usturmca Kazası.....	94

İKİNCİ BÖLÜM

KURUCULARINA GÖRE MAKEDONYA VAKIFLARI

I. SOSYAL STATÜLERİ AÇISINDAN ERKEK VAKIF KURUCULARI	102
A. Seyfiye Sınıfına Mensup Vakıf Kurucuları.....	102
B. Kalemkiye Sınıfına Mensup Vakıf Kurucuları.....	105
C. İlmiye Sınıfına Mensup Vakıf Kurucuları.....	106
1. Şeyhlerin Kurduğu Vakıflar	110
D. Reâyâ Vakıf Kurucuları	113

1. Şehirlerdeki Vakıf Kurucuları	113
a. Esnaf Reâyânın Kurduğu Vakıflar	113
b. Mesleği Belli Olmayan Vakıf Kurucuları.....	115
2. Köylerdeki Vakıf Kurucuları.....	117
a. Esnaf Vakıf Kurucuları	117
b. Çiftçi ve Mesleği Belli Olmayan Vakıf Kurucuları.....	119
3. Birkaç Hayırsever Tarafından Ortaklaşa Kurulan Vakıflar.....	122
4. Gayrimüslim Vakıf Kurucuları.....	126
II. SOSYAL STATÜLERİ AÇISINDAN KADIN VAKIF KURUCULARI.....	128
A. Seyfiye Sınıfına Mensup Kimselerin Eşleri ve Kızlarının Kurduğu Vakıflar	132
B. Reâyâ Sınıfına Mensup Kadınların Kurduğu Vakıflar	134
C. Mühtediyelerin Kurduğu Vakıflar	139
III. AİLE VAKIFLARI	141
A. Tam Aile Vakıfları	143
B. Yarı Aile Vakıfları.....	145
IV. VAKFİYELERİN TESİS EDİLME TARİHİNE GÖRE VAKIFLAR.....	148

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MEVKÛFÂTÂ GÖRE VAKIFLAR

I. VAKFA AİT GELİRLER	151
A. GAYRİMENKUL VAKIFLAR.....	151
1. Meskenler	153
a. Evler	153
b. Odalar.....	158
2. Zirai İşletmeler	159
a. Bağlar	159
b. Bahçeler	161
c. Arsalar	165
d. Çiftlikler.....	166
e. Değirmenler	167
3. Ticârî İşletmeler.....	171
a. Hanlar.....	171

b. Hamamlar.....	175
c. Dükkânlar.....	179
d. Mağazalar.....	185
B. MENKUL VAKIFLAR.....	186
1. Para Vakıfları.....	187
2. Kitap Hizmetlerine Yönelik Kurulan Vakıflar	195
3. Hayvan Vakıfları	203
4. Diğer Menkul Vakıf Malları.....	204
II. VAKFA AİT GİDERLER.....	205
A. Eğitim-Öğretim Elemanlarına Verilen Ücretler	205
B. Dinî Hizmet Elemanlarına Verilen Ücretler	208
C. Fakirlere Yardım Amaçlı Harcamalar	210
D. Bakım ve Onarım Harcamaları	211
E. Aydınlatma Harcamaları.....	213
III. VAKIF GÖREVLİLERİ	216
A. Mütevelli	218
B. Câbi.....	220
C. Kâtib	222
D. Nâzır	223
E. Kâdı.....	224
F. Diğer Görevliler	225

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

MAKEDONYA VAKIFLARININ HİZMET ALANLARI

I. DİNÎ HİZMETLER	226
A. İrşâd-Okuma Hizmetleri.....	226
1. Vaaz ve Nasihat	227
2. Âmenerresûlü Ayetlerinin Okunması.....	228
3. İhlâs ve Fâtiha Sûrelerinin Okunması	229
4. Yâsin Okunması	230
5. Tevhid Okunması	232
6. Hatim Okunması.....	233

7. Salâ Okunması.....	236
8. Buhârî Okunması.....	236
B. Cami ve Mescit Hizmetleri.....	237
C. Tekke Hizmetleri.....	244
1. Halvetiyye.....	246
2. Nakşibendiyye.....	248
3. Rifâiyye.....	251
4. Mevleviyye.....	253
5. Kâdiriyye.....	254
6. Bektâşiyye.....	257
D. Mevlid Hizmetleri.....	259
II. EĞİTİM HİZMETLERİ.....	265
A. Mekteplere Yönelik Kurulan Vakıflar.....	265
B. Medreselere Yönelik Kurulan Vakıflar.....	269
1. Ohri Medreseleri.....	272
2. Manastır Medreseleri.....	273
3. Kratova Medreseleri.....	277
4. İştîp Medreseleri.....	278
5. Koçana Medreseleri.....	279
6. Köprülü Medreseleri.....	280
7. Ustrumca Medreseleri.....	282
8. Kumanova Medreseleri.....	282
9. Üsküp Medreseleri.....	284
10. Kalkandelen Medreseleri.....	285
C. Kütüphanelere Yönelik Kurulan Vakıflar.....	288
III. SOSYAL HİZMETLER.....	295
A. Fakirlere Yönelik Kurulan Vakıflar.....	295
1. Fakirlere Yönelik Yapılan Yardımlar.....	296
2. Haremeyn Fakirlerine Yönelik Kurulan Vakıflar.....	300
3. Vakıflar İşlevselliğini Kaybettiği Durumlarda Gelirin Fukaraya Verilmesi.....	301
IV. BELEDİYE HİZMETLERİ.....	302
A. Sağlık Hizmetleri.....	302

B. Su Hizmetleri.....	304
C. Köprü Hizmetleri.....	312
D. Kabir Hizmetleri.....	314
SONUÇ	317
KAYNAKÇA.....	323
I. ARŞİV KAYNAKLARI.....	323
II. KAYNAK ESERLER	330
III. KAYNAK MAKALELER VE MADDELER	338
EKLER	346

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1. Manastır Vilayetinde Kurulan Vakıfların Listesi	26
Tablo 2. Debre-i Bâla Sancağında Kurulan Vakıfların Listesi	32
Tablo 3. Ohri Kazasında Kurulan Vakıfların Listesi	37
Tablo 4. Köprülü Kazasında Kurulan Vakıfların Listesi	42
Tablo 5. Kırçova Kazasında Kurulan Vakıfların Listesi	46
Tablo 6. Üsküp Vilayetinde Kurulan Vakıfların Listesi	55
Tablo 7. Kalkandelen Kazasında Kurulan Vakıfların Listesi	62
Tablo 8. İştîp Kazasında Kurulan Vakıfların Listesi	66
Tablo 9. Kıratova Kazasında Kurulan Vakıfların Listesi	70
Tablo 10. Kumanova Kazasında Kurulan Vakıfların Listesi	73
Tablo 11. Koçana Kazasında Kurulan Vakıfların Listesi	77
Tablo 12. Radoviş Kazasında Kurulan Vakıfların Listesi	82
Tablo 13. Gostivar Kazasında Kurulan Vakıfların Listesi	85
Tablo 14. Doyran Kazasında Kurulan Vakıfların Listesi	91
Tablo 15. Tikveş Kazasında Kurulan Vakıfların Listesi	94
Tablo 16. Ustrumca Kazasında Kurulan Vakıfların Listesi	99
Tablo 17. Seyfiye Sınıfına Mensup Vâkıfların Listesi	104
Tablo 18. Kalemiye Sınıfına Mensup Vâkıfların Listesi	106
Tablo 19. İlmiye Sınıfına Mensup Vâkıfların Listesi	109
Tablo 20. Tarikat Mensubu Vakıf Kurucularının Listesi	111
Tablo 21. Şehirli Esnaf Reâyanın Kurduğu Vakıfların Listesi	114
Tablo 22. Şehirli Reâyânın kurduğu Vakıfların Listesi	116
Tablo 23. Köylerde İkamet Eden Esnafın Kurduğu Vakıfların Listesi	118
Tablo 24. Köylü Reâyânın kurduğu Vakıfların Listesi	120
Tablo 25. Birkaç Hayırser Taradından Kurulan Vakıfların Listesi	124
Tablo 26. Kadınların Kurduğu Vakıfların Listesi	137
Tablo 27. Mühtediyelerin Kurduğu Vakıfların Listesi	141
Tablo 28. Aile Vakıfları Tesis Edenlerin Listesi	144
Tablo 29. Yarı Aile Vakıfları Tesis Edenlerin Listesi	147
Tablo 30. Hicri Aylara Göre Kurulan Vakıf Sayıları	149
Tablo 31. Konut vakfedenlerin Listesi	157
Tablo 32. Bağ Vakfedenlerin Listesi	160
Tablo 33. Bahçelere Yönelik Kurulan Vakıfların Listesi	162
Tablo 34. Arsa Vakfedenlerin Listesi	165
Tablo 35. Değirmenlere Yönelik Kurulan Vakıfların Listesi	170
Tablo 36. Hanların Şehirlere Göre Dağılımı	172
Tablo 37. Dükkân Vakfedenlerin Listesi	183
Tablo 38. Para Vakfı Kuranların Listesi	192
Tablo 39. Tamir Harcamaları Listesi	211
Tablo 40. Aydınlatma Harcamaları Listesi	215

Tablo 41. Mütvevellilere Ödenen Ücretler	220
Tablo 42. Vaaz ve Nasihate Yönelik Kurulan Vakıfların Tablosu.....	228
Tablo 43. Âmenerresûlü Ayetlerinin Okunması.....	229
Tablo 44. İhlâs ve Fâtiha Sûrelerinin Okunması	230
Tablo 45. Yâsin Okunması	231
Tablo 46. Tevhid Okunması	232
Tablo 47. Hatim Okunması.....	234
Tablo 48. Vâkıfların Kendilerinin Yaptırdıkları Cami ve Mescitler	238
Tablo 49. Hayırseverlerin Yaptırdığı Cami ve Mescitler	239
Tablo 50. Tekkelere Yönelik Kurulan Vakıflar.....	245
Tablo 51. Sıbyan Mekteplerine Yönelik Kurulan Vakıflar	267
Tablo 52. Medrese Sayıları	270
Tablo 53. Medreselere Yönelik Kurulan Vakıflar	271
Tablo 54. Kütüphaneler Kuran Vâkıfların Listesi	288
Tablo 55. Makedonya'daki Kütüphaneler	293
Tablo 56. Makedonya'da Mevlid Vakıfları Tesis Eden Hayırseverlerin Listesi.....	Hata!
Yer işareti tanımlanmamış.	
Tablo 57. Fakirlere Yönelik Kurulan Vakıflar	296
Tablo 58. Haremeyn Fakirlerine Yönelik Vakıflar.....	300
Tablo 59. Su Hizmetlerine Yönelik Kurulan Vakıflar.....	307

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
a.g.t.	: Adı geçen tez
A.Ü.İ.F.D.	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
b.	: Bin (oğul)
Bkz.	: Bakınız
bt.	: Binti (kız)
BOA,	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C.	: Cilt
çev.	: Çeviren
ed.	: Editör
haz.	: Hazırlayan
Hız.	: Hazreti
İ.S.T.E.M.	: İslam Sanat Tarih Edebiyat Musiki
MÜDA.	: Makedonya Üsküp Devlet Arşivi
MŞS.	: Manastır Şer'iyye Sicilleri
Nşr.	: Neşreden
s.	: Sayfa
sad.	: Sadeleştiren
ss.	: Sayfadan sayfaya YYLT VE YDT
sy.	: Sayı
DİA.	: Diyanet İslâm Ansiklopedisi
T.T.K.	: Türk Tarih Kurumu
t.y.	: Basım tarihi yok
U.Ü.İ.F.D.	: Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
V.D.	: Vakıflar Dergisi
v.d.	: Ve diğerleri
VGMA.	: Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi
yy.	: Yüzyıl
YDT	: Yayımlanmış Doktora Tezi
YYLT	: Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi

GİRİŞ

I. Tezin Amacı, Yöntemi ve Kaynakları

A. Amacı

Bu çalışmanın esas amacı, İslam medeniyetinin bir geleneği olan vakıf kültürünün XIX. asırda Makedonya bölgesindeki faaliyetlerini araştırmaktır. Böylelikle Osmanlı'nın bu vakıfları neden kurduğu, hangi alanlarda hizmet verdiği, vakıfların sürekliliğini nasıl sağladığı gibi merak konusu olan mevzular hakkında fikir sahibi olabilmektir. Ayrıca bu bilgiler sayesinde toplumun, dinî, ilmî, tasavvufî, sosyal hayatı, ekonomik durumu ve kültür yaşamının öğrenilmesi de çalışmanın hedefleri arasında zikredilebilir. Osmanlı döneminde, Makedonya topraklarında inşa edilen eserlerin kaçının günümüze ulaştığını veyahut ulaşamadığını tespit etmek araştırmanın gayelerinden biridir. Makedonya'da, hâlihazırda mevcut olan eserlerin kimler tarafından inşa ettirildiği ve finansmanının nasıl sağlandığı, çalışmanın maddi amacını oluşturmaktadır. Vakfiyelerdeki bulgulardan hareketle, vâkıfların şehirlere göre dağılımı, hizmet alanları, ilmî faaliyetleri, iktisadî durumu ve sosyo kültürel hayatı hakkında fikir sahibi olmaktır.

B. Yöntemi

İslam medeniyetinde kadim bir mazisi olan vakıf müessesesi üzerine Türkiye'de ve yurt dışında pek çok çalışma yapılmıştır. Tarih boyunca geniş bir yelpazede hizmet veren vakıf kurumu, cemiyet hayatının her alanını ihata etmiştir. Dolayısıyla vakıflar üzerine yapılan çalışmalar da çok yönlü olmuştur. Bu konularda yapılan araştırmaları şu başlıklar altında sıralamak mümkündür: Vakıf - hukuk, vakıf - şehir, vakıf - iktisat, vakıf - din hizmetleri, vakıf - tasavvuf, iskân ve sosyokültürel alan olmak üzere pek çok makale, yüksek lisans, doktora tezi ve kitap kaleme alınmıştır. Yapılan araştırmalarda farklı usul ve metotlar benimsenmiştir. Bazı çalışmalar belgelerin neşrinden ibaret iken bazısı da çeşitli metot ve usuller etrafında kapsamlı bir şekilde işlenmiştir.

Bu tez, "Tanzimat'tan Osmanlı Hâkimiyetinin Sonuna Kadar Makedonya'da Vakıflar" üzerine hazırlanmıştır. Zikredilen çalışmanın ana kaynaklarını vakfiyeler teşkil etmektedir. Araştırmada vakfiyelerin yanı sıra, arşiv kaynakları ve günümüz

eserlerinden de istifade edilmiştir. Araştırmanın birinci bölümünde, şehirlere göre vakıflar ele alınmıştır. İkinci bölümünde, Makedonya vâkıfları sosyal statüleri bakımından değerlendirilmiştir. Üçüncü bölümünde, vakıflara gelir tedarik eden menkul ve gayrimenkullerin neler olduğu ve hangi gelir getirici yapıların daha çok tercih edildiği konusu nümerik veriler ve örneklerle izah edilmiştir. Dördüncü bölümde ise, vâkıfların, din, tasavvuf, eğitim, sosyal ve belediye hizmetler kategorisinden hangilerini daha ziyade yeğlediği istatistikler ve misallerle ortaya koyulmaya çalışılmıştır.

Makedonya vakıfları üzerine hazırladığımız bu çalışma yönteminin, Türkiye’de yapılan araştırmalarda oldukça çok tercih edildiği görülmektedir. Tezimizle, usul ve metot cihetinden müşâbehet arz eden vakıf çalışmalarından bir kaçını dipnotta örnek olarak verebiliriz.¹

C. Kaynakları

1. Arşiv Kaynakları

Çalışmada ağırlıklı olarak arşiv kaynakları istimal edilmiştir. Bu amaç doğrultusunda ilk önce Ankara Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi bünyesinde olan defterler taranmış ve tezin konusu ile alakalı belgeler belirlenmiştir. Araştırma esnasında Makedonya vakfiyelerini içeren 581, 582, 583, 587, 588, 589, 600, 601, 602, 603, 604, 605, 609, 623, 626, 627, 628, 629, 632, 633, 744, 988, 989, 990, 991 numaralı defterler bulunmuş tezin kapsamı dâhilinde olan vakfiyeler alınıp incelenmiştir.

Arşiv bünyesinde olan vakıf defterlerinin yanı sıra Şer’iyye Sicilleri içerisinde de pek çok vakfiyeye rastlanmıştır. Ancak araştırmada, Makedonya şehirlerinin önemli bir kısmında Şer’iyye Sicili olmadığı saptanmıştır. Makedonya’da sözü edilen defterlerin olmadığı şehirler şunlardır: Üsküp, Kırçova, Kalkandelen, Gostivar, Tikveş, Ustrumca, Doyran, Radoviş, Koçana Kumanova,

¹ Nazif Öztürk, *Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları 1995; Hasan Yüksel, *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Hayatında Vakıfların Rölü (1585-1683)*, Sivas: Dilek Matbaası,1998; Bahaeddin Yediyıldız, *XVIII. Yüzyılda Türkiye’de Vakıf Müessesesi Bir Sosyal Tarih İncelemesi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2003; Samettin Başol, *Kentleşme Ekonomi ve Sosyal Yönleriyle 17 Yüzyıl Bursa Vakıfları*, Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (YDT)2008; Mustafa Alkan, *Adana Vakıfları, İnsan, Vakıf ve Şehir*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014. Bu örnekleri çoğaltmak mümkündür. Ayrıca kaynakçada, vakıf çalışmalarıyla ilgili diğer eserlere de atıfta bulunulmuştur.

Köprülü, Kriva Palanka ve Kratova'dır. Mezkûr şehirlerde Şer'iyeye Sicilinin olmaması, yapılan çalışmalarda büyük bir eksiklik olarak karşımıza çıkmaktadır.

Makedonya'da birkaç Şer'iyeye Sicili bulunan şehirler şunlardır: Debre, Pirlepe, Ohri ve İştîp. İştîp 191 numaralı Şer'iyeye Sicili, 1238-1241/1822-1825 tarihleri arasındadır. Pirlepe 186 nolu defter, 1267/1270/1850-1853 yıllarını kapsamaktadır. Debre'ye ait 187 ve 188 numaralı iki sicil mevcuttur. 187 nolu defter, 1240/1241 ve 1257/1258 yılları arasını, 188 numaralı defter ise 1241/1824-1825, 1257-1258/1841-1842 senelerini ihtiva etmektedir. Ohri'ye ait 189 numaralı Şer'iyeye Sicili de 1322-1325/1904-1907 yıllarını içermektedir.

Makedonya'da günümüzde en fazla sayıda Şer'iyeye Sicilinin ulaşılabildiği şehir Manastır Vilayetidir. Bu vilayette, Osmanlı idaresi süresinde 185 Şer'iyeye Sicili kayıt altına alınmıştır. Manastır'da ilk Sicil kaydı, 1016-1031/1607-1621 yılları arasındaki olayları içine almıştır. Manastır'da bu tarihten itibaren Şer'iyeye Sicilleri aralıksız tutulmaya devam etmiştir. Hatta Osmanlının Balkan Savaşları'ndan sonra bölgeden idari olarak ayrılmasına rağmen Manastır Şer'iyeye Sicilleri, 15 yıl daha tescil edilmesini sürdürmüştür. 184 numaralı Sicil, 1343-1346/1923-1927 yıllarını içinde bulundurmaktadır.

Manastır Şer'iyeye Sicilleri, içerisinde vakfiye bulunan 109, 110, 111, 113, 115, 117, 119, 120, 122, 125, 126, 128, 132, 134, 135, 136, 137, 138, 143, 145, 146, 148, 154, 157, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 173, 177, 179, 184, numaralı defterler taranarak tez kapsamı içinde olan vakfiyeler tespit edilip alınmıştır. Zikredilen defterler arasında 157, 989, 990 numaralı defterlerde, öbür defterlere nazaran daha çok vakfiye bulunmaktadır. Bu vesikalar tarafımızdan titizlikle incelenmiştir. Türkiye'deki vakfiyelere ulaşıp tetkik edildikten sonra Makedonya arşivleri de taranmıştır. Makedonya arşivlerinden de tezin konusu çerçevesinde 12 adet vakfiyeye rastlanmıştır. Fakat bunlarla Türkiye'deki vakfiyelerin bir kısmının aynı belgeler olduğu anlaşılmasına rağmen, bu vakfiyelerin muhtevalarında farklılık arz edebilecekleri göz önünde bulundurularak bütün ayrıntılarıyla yeniden incelenmiştir. Vakfiyelerin tetkiki itmam edildikten sonra Başbakanlık Osmanlı Arşivleri taranmıştır. Bunun neticesinde vakıflar ile ilgili çeşitli belgeler tespit

edilmiş ve çalışmada kullanılmıştır. Buna ek olarak Kosova ve Manastır Vilayetleri salnamelerinden de yararlanılmıştır.

2. Son Dönem Kaynakları

Çalışmada, vakfiyeler ve diğer arşiv kaynaklarının yanı sıra çok sayıda son dönem araştırmasından da faydalanılmıştır. Fıkıh ile ilgili konularda, Ömer Nasuhi Bilmen'in *Hukûk-i İslâmiyye ve Istılahât-ı Fıkhiyye Kâmûsu* adlı eserinden ve Ahmet Akgündüz'ün *İslam Hukuku'nda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi* isimli çalışmasından istifade edilmiştir. Vakıflarla ilgili genel bilgilerde, Ali Himmet Berki'nin *Vakıflar* adlı eseri referans gösterilmiştir. Para vakıfları konusunda Murat Çizakça'nın *Risk Sermayesi Özel Finans Kurumları ve Para Vakıfları* isimli kitabının yanı sıra, Tahsin Özcan'ın *Osmanlı Para Vakıfları Kanuni Dönemi Üsküdar Örneği* adlı araştırmasından da yarar sağlanmıştır. Vakıf eserlerinin mevcut durumu ve bu eserlerle ilgili bilgiler hususunda Ekrem Hakkı Ayverdi'nin *Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri (Yugoslavya)* isimli kitabı kaynak olarak kullanılmıştır. Bundan başka vakıf eserleri ile ilgili Lidiya Kubaracı Bogoyeviç'in, *Osmanliski Spomenici vo Skopje, İslamska Zaednica vo RM-Skopje, Sektor za Nauka i İslamska Kultura*, adlı eserleri ve Mustafa Özer'in *Üsküp'te Türk Mimarisi (XIV.-XIX. Yüzyıl)* isimli çalışması kaynaklık etmiştir. Ayrıca Üsküp vakıflarıyla alakalı, Mevlüt Dede'nin, "*Üsküp Vakıfları Bir Sosyal Tarih İncelemesi*" ile Hasan Telli'nin, "*Osmanlı Dönemi Üsküp Vakıfları*" adlı doktora çalışmalarından fayda görülmüştür.

Makedonya şehirlerinin nüfusu ile ilgili bilgilere, Stojanovski-Gorgiev, *Населбу и Население Во Македонија XV И XVI. Век* adlı telifinden istifade yoluna gidilmiştir. Manastır kurumlarıyla ilgili verilere, Mehmet Tevfik'in, *Manastır Vilayetinin Tarihçesi* adlı eserinden ulaşılmıştır. Makedonya bölgesindeki müesseselerin sayısı ile alakalı bilgiler konusunda, Şemseddin Sami'nin *Kâmûsü'l-Â'lâm*'ı kaynak teşkil ettiği gibi, Mehmet İnbaşı ile Eyüp Kul'un *Balkanlarda Bir Türk Şehri Üsküp-Fetihten V XVIII. Yüzyıla Kadar*'ı da önemli bir kaynak olmuştur.

II. İslam Hukuku ve Osmanlı Uygulamasında Vakıflar

A. Vakfın Tanımı ve Mahiyeti

İslam medeniyeti ve toplumunda önemli bir yere sahip olan vakfın klasik eserlerde muhtelif tanımları yapılmıştır. Esasında birbirine yakın olan bu tariflerde özellikle vurgulanan mevzu, vakfın Allah'ın rızasını kazanmak gayesiyle yapılması ve malın ebediyen toplumun menfaatine tahsis edilmesi şeklinde olmuştur.² Konunun daha iyi anlaşılması adına yapılan tanımlardan birini örnek olarak verebiliriz. Ömer Hilmi Efendi, *Ahkâmi'l-Evkâf* adlı eserinde vakfı şu şekilde tarif etmiştir: “*Menfaati ibadullaha ait olur vechle bir ‘aynı Cenab-ı Hakk’ın mülkü hükmünde olmak üzere temlik ve temellükten mahbus ve memnû’ kılmaktır.*”³ Vakfeden kimseye vâkıf (وَاقِفٌ), vakfedilen ‘ayna mevkuf (مَوْكُوفٌ) denir. Tanımdan anlaşıldığı gibi vakıf, menfaatini insanlar, hayvanlar ve bitkiler gibi canlıların faydasına takdim etmek üzere bir kişinin herhangi bir maddi beklenti içine girmeden sırf Allah'ın rızasını kazanmayı umarak malını kendi malı olmaktan çıkarıp ebedi olarak Allah'ın mülkü haline getirmesidir.⁴

Vakıf tesis etmenin özünde başkalarına yardım etme, paylaşma ve dayanışma duygusu yatmaktadır. Bu yardımlaşma duygusu ve ruhu, yüzyıllar boyu devam edecek vakıf kurumunun doğmasına zemin hazırlamıştır. Vakıflar, asırlarca yoksullara, kimsesizlere yardım etmekle kalmamış, aynı zamanda İslam ülkelerinde ehemmiyet kazanmış dinî, sosyal ve iktisadî hayat üzerinde de derin izler bırakmış hukukî ve dinî müesseselerden biri haline gelmiştir. Toplumun her alanında geniş bir yelpazede hizmet veren vakfın temelleri Kur’ân ve sünnete dayanmaktadır.

İslam dininin ana kaynağı olan Kur’ân-ı Kerîm’de vakıf kelimesi doğrudan geçmemektedir. Ancak Kur’ân’da böyle bir kurumun doğuşuna vesile olabilecek bazı kavramlar mevcuttur.⁵ Mevzuyla alakalı bazı örnekler sunabiliriz. “*Hayırda yarışınız.*”⁶ ve “*Sevdiğiniz şeylerden Allah yolunda harcamadıkça gerçek iyiliğe erişemezsiniz.*”⁷

² Mezhep imamlarının ve diğer âlimlerin vakfın tanımı hakkındaki görüşleri için bkz: Ahmed Akgündüz, *İslam Hukuku’nda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı (OSAV), 1996. s. 82-93.

³ Ömer Hilmi Efendi, *İthâfu'l-Ahlâf fi Ahkâmi'l-Evkâf*, İstanbul: Matbaa-i Amire, 1307, s. 2.

⁴ Ali İhsan Karataş, *Şeyhülislâm Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi*, Bursa: Büyük Şehir Belediyesi Yayınları Star Matbaacılık, 2015, s. 93.

⁵ Bahaeddin Yediyıldız, “Vakıf”, *DİA, İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2012, C. 42, s. 479.

⁶ el-Bakara, 2/148.

⁷ Âl-i İmrân, 3/92.

ayrıca “*Küçük olsun büyük olsun hayır yolunda harcama yapılması.*”⁸ gibi vurgular, Müslümanları maddi imkânları ölçüsünde hayır hasenat yapmaya teşvik etmiştir.

Ayetlerdeki tavsiyelerin yanı sıra vakıf kurumunun gelişmesinde etkili olduğu ileri sürülebilecek en meşhur hadis şudur: “*Bir insan ölünce üç şey müstesna, bütün amelleri kesilir, bunlar, sadaka-i cariye, kendisinden faydalanılan bir ilim ve kendisine dua eden sâlih bir evlattır.*”⁹ Sadaka-i cariye kısmı vakfın kökleşmesinde ve gelişip yayılmasında önemli rol oynamıştır. Tarih boyunca tesis edilen vakıfların vakfiyelerinde umumiyetle bu hadis zikredilmiştir.¹⁰

Vakfın İslam toplumunda yaygınlaşmasında, Hz. Peygamber ve sahabenin uygulamalarının önemli etkisi olmuştur. Nitekim Allah Resulü, barış yoluyla fethedilen Fedek arazisinin gelirlerinin bir kısmını yoksullara, bir kısmını Medine’ye gelen elçi ve misafirlere, diğer bir kısmını da ailesine harcanmak üzere üçe taksim etmiştir.¹¹ Yine bu bağlamda, Hz. Ömer bir gün Hz. Peygamber’e gelerek: “*Ey Allah’ın Resulü, daha önce bundan iyisini asla elde edemediğim bir araziye sahip oldum. Bu araziyle ilgili ne tavsiye edersiniz.*” dedi. Allah elçisi, “*İstersen hurmalığın mülkiyetini hapsed ve bu hapsedilmiş arazinin gelirini tasadduk et.*” buyurdu. Bunun üzerine Hz. Ömer bu arazinin gelirini satılmamak, hibe edilmemek ve miras bırakılmamak üzere fakirlere, akrabalarına, esirlikten kurtulmak isteyen kölelere, Allah yolunda savaşan mücahitlere, misafir ve yolculara vakfetti.¹² Allah Resulü, bir yandan ashabını hayır hasenat yapmaya teşvik ederken, diğer taraftan bizatihi kendisi de iyilik yaparak Müslümanlara bu noktada güzel bir örnek (Üsve-i Hasene) olmuştur. Hz. Peygamber ve ashabının vakıf ihdas etme konusundaki uygulamaları sonraki dönemde vakıf kuracak kişilere öncülük ettiği gibi aynı zamanda vakıf şartlarının oluşması bakımından da yol göstermiştir. Sonraki asırlarda, vakıf kaideleri şekillenmiş ve sistemleşmiştir.

Hz. Peygamber zamanında temelleri atılan vakıf müessesesi, Hulefâ-yi Râşidîn dönemi, Emeviler, Abbasîler, Selçuklular ve diğer Müslüman devletlerde giderek yaygınlaşmıştır. Vakıf anlayışı Osmanlı Devleti’ne yukarıda zikredilen İslam

⁸ Tevbe, 9/121.

⁹ Muslim, Vasiyye, 14

¹⁰ Yedi yıldız, “Vakıf”, s. 479.

¹¹ Kamil Miras, Sahîhi Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercümesi ve Şerhi, Ankara: Başbakanlık Basımevi, 1974, C. VIII, s. 206-207; Karataş, *Şeyhülislâm Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi*, s. 94.

¹² Buhârî, Vesâyâ, 29; Muslim, Vasiyye 15.

toplumlarından intikal etmiş ve bu kurum Osmanlı'da altın devrini yaşamıştır. Vakıf kültürü, Osmanlı Devleti vasıtasıyla Anadolu'dan Rumeli topraklarına taşınmıştır. Osmanlı egemenliğinde beş yüz küsur yıl kalan Balkan bölgesi vakıf mefkûresiyle imar ve ihya edilmiştir.

B. Vakfiyeler ve Özellikleri

Vakfiye, vakıf kurucusu tarafından düzenlenen, menkul ve gayrimenkul malın tüm vasıflarını ve yönetim şeklini içeren, şahitlerin huzurunda kâdı tarafından tasdik edildikten sonra resmiyet kazanan bir vesikadır. Umûmen vakfiyeler, kâğıt, parşömen, deri veya taş üzerine yazılırdı.¹³ Bunlar arasında en yaygın olanı ise kâğıt üzerine yazılanlardır. Vakfiyelerin yazıldığı kâğıtların türü dönemin ve vakfın büyüklüğüne göre değişmektedir. Küçük ölçekli tesis edilen vakıflarda, gerek vakfedilen mülkün, gerekse vakıf şartlarının azlığından dolayı ekseriyetle tek parçadan meydana gelen bir kâğıda yazılıyordu. Lakin sultan ve devlet erkânına ait büyük bütçeli ihdas edilen vakıfların vakfiyeleri birkaç sayfa olabileceği gibi on beş sayfa veya daha fazla da olabiliyordu.¹⁴

Vakfiyelerin dili coğrafyadan coğrafyaya, bölgeden bölgeye değişiklik arz etmiştir. Osmanlı hâkimiyetindeki Balkanlarda kurulan vakıfların çoğu Türkçe olarak kaleme alınırken az sayıda vâkıf da vakfiyesini Arapça olarak yazdırmıştır. Nitekim Makedonya'da tesis edilen vakıfların vakfiyelerinin pek çoğu Türkçe iken, az sayıda vakfiye ise Arapça olarak kayıt altına alınmıştır. Arapça olanlara bir örnek teşkil etmesi için İshak Bey Vakfı'nı zikredebiliriz. Üsküp Uç Beyi İshak Bey, Arapça olarak yazdırmış olduğu vakfını 1444 tarihinde ihdas etmiştir.¹⁵ Sonraki yıllarda Makedonya bölgesindeki vakıf kurucuları tesis ettikleri vakıfların vakfiyelerini genelde Türkçe olarak tescil ettirmişlerdir.

İslam medeniyeti ve toplumlarında engin bir sahada hizmet veren vakıf müessesesi; iktisadî, sosyal ve kültürel hayatın her alanında tesirli olmuştur. Tesis edilen vakıfla ilgili tüm nitelikleri içlerinde barındıran vakfiyeler tarihi bir belge olması yanında, toplumsal, ekonomik, iskân, topoğrafya, idarî, mali ve şehir tarihi hakkında

¹³ Halim Baki Kunter, "Vakfiyelerin Tarih ve Sosyoloji Bakımından Önemi", *Ülkü Halkevleri Dergisi*, Ankara 1935, C. 6, S. 35, s. 335; Karataş, *Şeyhülislâm Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi*, s. 97.

¹⁴ Mehmet Kurtoğlu, *Bir Medeniyetin İzdüşümü Vakıflar*, Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2014, s. 55.

¹⁵ Vakıflar, Genel, Müdürlüğü, Arşivi, Defter 623, Sayfa 424, Sıra 194.

kıymetli bilgiler ihtiva etmektedir. Buna ilaveten vakfiyelerde, yeni yerleşim yerlerine nasıl iskân edildiği, mahallelerin nasıl şekillendiği, ticaret ve sanatın nerelerde temerküz ettiği ile alakalı geniş bilgiler mevcuttur. Vakfiyelerdeki bu verilerden hareketle Osmanlı toplumunun ilmî, mimarî ve sosyokültürel hayatıyla ilgili fikir sahibi olmak mümkündür.

Vakfiyelerdeki malumatın ışığı altında Osmanlı Devleti'nin Makedonya topraklarındaki teşekkül sürecini takip etmek imkân dâhilindedir. Osmanlı'nın, Makedonya'yı fethetmesinin akabinde, bölgede gerek iskân gerekse imar faaliyetleri hız kesbetmiştir. Makedonya'da fethi müteakip çeşitli şehirlere yerleştirilen Türk aileleri, buldukları şehirlerde, din, eğitim, tarikat, içtimai ve belediye hizmetleri alanında faaliyet gösteren pek çok eser inşa etmişlerdir. Bu yapılar asırlarca vakıf sistemi ile idare edilmiştir. Muhkem bir gelir-gider muvazenesi üzerine kurulan vakıf düzeni, ilave desteklere ihtiyaç duymadan yüzyıllarca ayakta kalabilmiştir. Makedonya bölgesinde tesis edilen vakıfların kimler tarafından kurulduğu, hangi alanlarda hizmet verdiği, vakfa gelir sağlayan varidatın nelerden oluştuğu, vakıftan kimlerin istifade ettiği vb. bilgiler vakfiyelerde mufassal olarak kaydedilmiştir.

Vakfiyelerin önemine dair genel bir girizgâhtan sonra vakfiyelerin yazılış metodu hususunda da bazı bilgiler vermek isabetli olacaktır. Pek çok farklı doküman türünde olduğu gibi vakfiyelerde de sistemleşmiş bir yöntem uygulanmaktadır. Bu usulü maddeler halinde açıklayabiliriz:

1. Giriş olarak genellikle bütün vakfiyelere Allah'a hamd ve Peygamber'e salât ü selâm getirmekle başlanmaktadır. Bundan sonra bazı vakfiyelerde dünyanın fanî, ahiretin bakî olduğu tasvir edilip; akabinde iyilik ve infakla ilgili ayetlere atıf yapılmaktadır. Ayetlerin ardından umûmen vakıf kurmaya teşvik eden sadaka-i cariyeye hadisi zikredilmektedir.

2. Girizgâhın devamında vakfiyede vakıf bânisinin ve babasının ismi, icra ettiği mesleği, yaşadığı mahallenin adı ile şahsi bilgileri hakkında ayrıntılı malumat verilmektedir.

3. Vâkıfın kişisel bilgilerinden sonra vakfiyede vakfedilen malların malumatı arz edilmektedir. Bunlarda vakıf mülklerinin menkul ve gayrimenkul oluşları, nelerden

ibaret oldukları, adları, yüz ölçümleri, miktarları, nerede buldukları tafsilatlı olarak yazılır.¹⁶ Ayrıca, vakıf yapılarının etraflarında yer alan mülklerin de isimleri ve kimlere ait oldukları belirtilir. Bu bağlamda vakfedilen mallar, şüpheye ve karışıklığa mahal verilmeyecek şekilde bütün doneleriyle vakfiyelerde tanıtılır. Verilen malumat, dönemin sosyal ve iktisadî durumu hakkında fikir sahibi olmamızı sağladığı gibi vâkıfın vefatından sonra vakıfta meydana gelebilecek anlaşmazlıkları da kolayca çözüme kavuşturuyordu.

4. Bir sonraki adımda vakfiyede vakfın gelir-gider ve yönetiminin nasıl olacağı hususundaki bilgilere yer verilmiştir. Bu verilerde vakfedilen akarların icara verilmesi, işletme usulü ve süresinin ne kadar olacağı beyan edilmiştir. Bu bilgilerin yanı sıra elde edilen varidatın, kimlere ne kadar ödeneceği, kurumda kaç kişinin istihdam edileceği detaylı olarak aktarılmıştır.¹⁷

5. Yukarıda sözü edilen bölümlerden sonra “şöyle şart eyledim” ifadesiyle başlayan bir kısma geçilmektedir. Bu kısımda vâkıfın, vakfında görev verdiği kişileri ve özelliklerini ayrıca bu şahıslara hizmetleri mukabilinde vakıftan aldıkları ücretlerin bilgisine değinilmektedir.¹⁸ Buna ek olarak vakıf banileri tayin ettikleri şahısların tamamında olabileceği gibi aralarında din ve eğitim görevlilerinin de olduğu müderris, muallim, imam, müezzin, vb. kimselerin sâlih, güvenilir, takvâ ve ilim sahibi olma hususiyetlerini haiz olmaları gibi şeklindeki mühim konular yine bu bölümde ortaya konmuştur.

6. Vakfiyelerin bir sonraki kısmında vakıf mürtezikasına ödenecek ücret miktarları, bakım ve onarıma sarf edilecek meblağlar ve diğer masraflar ayrıntılı olarak açıklanmıştır. Hemen arkasından vakıfla ilgili rücû mevzusuna temas edilmiştir.

7. Rücû bölümü akabinde, umumiyetle vakıflarda istihdam edilen personele dair dua ve beddua yer alır. Vakıf şartlarına riayet edip vakfın ilelebet sürdürülmesi için

¹⁶ Karataş, *Şeyhülislâm Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi*, s. 99.

¹⁷ Mehmet Şeker, “Vakfiyelerin Türk Kültürü Bakımından Özellikleri”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, İzmir 1993, C. 3, s. 4; Hasan Yüksel, “Vakfiye”, *DİA, İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2012, C. 42, s. 469.

¹⁸ Karataş, *Şeyhülislâm Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi*, s. 99.

çalayan görevlilere dua, aksini yapan, vakfa zarar veren ve ihanet edenlere, vakfiyeden vakfiyeye değişkenlik gösteren kısa ve uzun beddualar yazılmaktadır.¹⁹

8. Vakıfla ilgili lüzumlu tüm ayrıntılar yazıldıktan sonra tarih bilgilerine yer verilmektedir. Bu verilerde vakıfların Hicrî-Kamerî takvime göre kuruluş ayı ve yılı tebarüz ettirilmektedir.

9. Vakfiyelerin nihai kısmında vakfiyenin yazılışı esnasında şahitlik edenlerin bilgileri bulunmaktadır. Bu bölüm vakfiyede şühûdü'l-hâl olarak isimlendirilmektedir.

III. Osmanlı Dönemi Makedonya

A. Fethi ve Kısaca Tarihi

Avrupa'nın güneydoğusunda olan Kuzey²⁰ Makedonya kadim bir yerleşim yeridir. Burası asırlarca farklı din, ırk ve milletlerden müteşekkil insanlara ev sahipliği yapmıştır. Balkanlar'ın tam ortasında kalan Makedonya, stratejik konumu nedeniyle her devirde önemini muhafaza etmiştir. Özellikle de Via egnatia ve diğer ticaret yolları güzerhagında yer alması, gerek ticari gerekse askerî açıdan her daim önem arz etmiştir. Bahsi geçen ülke, şu anda Yunanistan, Bulgaristan, Arnavutluk, Kosova ve Sırbistan ile komşudur. Günümüzde Makedonya içinde kalan bölgenin yüz ölçümü 25.333 km²'den ibarettir. 2001 yılı nüfus sayımına göre Makedonya nüfusu 2.046.209 olarak kaydedilmiştir. Bunun %66.6'sı Makedon, %22.7'si Arnavut %4'ü Türk, %2.2'si Çingene, %2.1'i Sırp ve %2.4'ü de diğer etnik

¹⁹ Yüksel, Vakfiye, s. 469; Karataş, *Şeyhülislâm Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi*, s. 99.

²⁰ Makedonya ile Yunanistan arasındaki isim sorununun 27 yıllık bir geçmişi bulunmaktadır. Makedonya Devleti'nin uluslararası arenada tanınırlığı Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda oy birliğiyle 1993 yılında kabul edilmiştir. Ancak Yunanistan'ın Makedonya ismine itiraz etmesi nedeniyle geçici referans olarak Eski Yugoslavya Cumhuriyeti Makedonya (FYROM) adıyla üyeliği kabul edilmiştir. Yunanistan Devleti, Makedonya ismine karşı çıkmasına neden olarak Yunanistan sınırları içinde Makedonya adında bir bölgenin olmasını gerekçe göstermiş ve Makedonya'nın isminin değişmesini talep etmiştir. Makedonya'nın Yunanistan ile yaşadığı isim anlaşmazlığı nedeniyle Avrupa Birliği ve NATO üyelikleri engelleniyordu. Yıllarca süren siyasi kriz iki ülkenin 17 Haziran 2018'de Prespa Anlaşması'yla sona ermiştir. Bu anlaşmada Makedonya ismi Kuzey Makedonya olarak değiştirilmiştir. Bu durum 30.09.2018 referandum seçimlerinde 91.46 evet, 5.65 hayır oyu alarak resmen tescillenmiştir. Meclis 11 Ocak 2019 tarihinde ülkenin adını Kuzey Makedonya olarak değişikliği anayasada onaylamıştır. Biz tezimizi Makedonya ismini Kuzey Makedonya olarak değiştirmeden önce başlattığımız için, çalışmamızda yalnız Makedonya olarak kullandığımızı belirtmek isteriz. Bülent Ademi, *Makedonya-Yunanistan İsim Sorunu Makedonya'nın Uluslararası Örgütlere Üyeliği*, (YYLT), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017, s.18-60; <https://www.aa.com.tr/dünya/Makedonyadaki-Referandum-Resmi-Sonuçları-Açıklandı> 01-10-2108, www.cnnturk.com Makedonya'nın ismi resmen değişti 11.01.2019.

gruplardan meydana gelmiştir.²¹ Hâlihazırda Makedonya sınırları içinde kalan bölge Osmanlı Devleti tarafından fethedilmesi ve akabinde bölgenin vakıflar eliyle imar ve ihya edilmesi süreci kısaca ele alınacaktır.

Osmanlı Devleti'nin Rumeli topraklarına geçişi akabinde, planlı bir fetih stratejisi ve iskân politikası uygulaması, Balkanlar'da asırlarca egemen olunmasını sağlamıştır. Osmanlılar, Kantakuzen'in müttefiki olarak 1352 yılında Gelibolu'da bulunan Çimpe kalesine yerleşmiş ve burasını Balkanlara yayılmada bir üs olarak kullanmıştır. Sonraki yıllarda Bizans ve Balkanların içinde bulunduğu taht kavgaları ve siyasi çalkantılardan istifade eden Osmanlı Devleti Rumeli topraklarında düzenli bir fetih hareketine başlamıştır. Orhangazi fütuhatın başına oğlu Süleyman Paşa'yı görevlendirmiştir. Böylelikle Rumeli topraklarında ilk fetih tohumları onunla atılmıştır. Süleyman Paşa'nın vefatından sonra fütuhatın başına kardeşi Şehzade Murad geçmiştir. Rumeli topraklarında askerî harekât Sultan Murad zamanında daha da genişlemiştir. Özellikle 1361 yılında Edirne'nin fethinden dört yıl sonra, devlet merkezinin Bursa'dan Edirne'ye nakledilmesi aynı zamanda Rumeli'ye geçişleri de hızlandırmıştır. Günümüzde Bulgaristan ve Yunanistan topraklarında kalan yerlere planlı ve hızlı fetihler gerçekleştirilmiştir.²²

Osmanlı Devleti hâlihazırda Makedonya sınırları içinde kalan bölgeye 1380 yılında ulaşmıştır. Vardar'ın sol sahilinde bulunan İştîp 1380 senesinde, Via Egnatia yolu üzerinde yer alan Manastır ve Prilepe 1382, 1385 yılında ise Ohri Osmanlı topraklarına dâhil edilmiştir. 1392 yılında Üsküp ve 1395'te Debre'nin fethiyle birlikte günümüz Makedonya hudutlarında kalan bölge Osmanlı hâkimiyetine girmiştir. Makedonya'nın fethinde Sultan Murad ve Yıldırım Bayezid yanı sıra Vezir Hayreddin Paşa, Gazi Evrenos Bey, Timurtaş Paşa, Paşa Yiğit Bey önemli rol oynamışlardır. Osmanlı'nın Makedonya'yı askerî olarak fethetmesi akabinde, burada, siyasî, askerî,

²¹ Mehmet Hacısalihoğlu, "Makedonya", *DİA, İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2003, C. 27; s. 437, Barbara Jelavich, *Balkan Tarihi*, I-II, C. II, İstanbul: Küre Yayınları, 2006, s. 94-99.

²² İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. I, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, s. 175; Münir Aktepe, "XIV. Ve XV. Asırlarda Rumeli'nin Türkler Tarafından İskânına Dair", *İstanbul: İstanbul Üniveristesi Türkiyat Enstitüsü Türkiyat Mecmuası*, C. X, s. 299-312; Mehmet İnbaşı-Eyüp Kul, *Balkanlarda Bir Türk şehri Üsküp (Fetihten XVIII. Yüzyıla Kadar)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2018, s. 12-14.

iktisadî, ilmî ve kültürel olarak kalıcı olması iskân ve imar faaliyetleri ile gerçekleşmiştir.²³

B. Tanzimat Öncesi Makedonya'da Vakıflar

Osmanlı Devleti, coğrafyayı uzun yıllar kontrol altında tutmayı hedeflediği için, Anadolu'nun çeşitli şehir ve köylerinden Müslümanları, bazen gönüllü, bazen de siyasi sebeplerle mecburi olarak Balkanlar'a iskân ettirmiştir. Makedonya'nın muhtelif şehir ve köylerine yerleşen Türkler, bu toprakları yeni bir ülküyle bayındır hâle getirmişlerdir.

Osmanlı toplumunda, imar ve ihya faaliyetleri, umumiyetle vakıflar tarafından gerçekleştirilmiştir. Makedonya'da vakfiyesine ulaşılan en eski tarihli vakıf, Manastır'da 1434 yılında Sungur Çavuş tarafından tesis edilmiştir. Vakfiyesine ulaştığımız en kadim ikinci vakıf ise 1444 yılında Üsküp'te İshak Bey tarafından kurulmuştur. Bu yıllardan sonra, Makedonya bölgesinde vakıf kurma geleneği ivedi bir şekilde artmıştır. Özellikle XV. XVI ve XVII. asırlarda Makedonya şehirlerinde, Balkanların fethi için bölgeye gelen padişahlar ve aileleri, paşalar, devlet erkânı, maddi geliri yüksek olan ilim erbabı ile varlıklı kişiler, görev yaptıkları şehirlerde imkânları doğrultusunda olukça büyük vakıflar tesis etmişlerdir. Bu yapılar; cami, mektep, medrese, tekke, imaret, çeşme, köprü, sağlık kuruluşları vb. külliye şeklinde inşa edilmiştir. Bunların giderlerini temin etmek için de zengin gelir kaynakları tahsis edilmiştir. Bahsi geçen zaman dilimlerinde, Osmanlı'nın içinde bulunduğu refah seviyesi de göz önünde bulundurulduğunda, büyük bütçeli vakıfların kurulmasıyla uyumlu olduğu görülmektedir. XVII. yüzyılın sonlarından itibaren Osmanlı Devleti'nin savaşlarda mağlup olmaya başlaması, eski ihtişamını peyderpey yitirmesi iktisaden varidatının azalmasına yol açmıştır.

XIX. asırda Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu ekonomik buhran nedeniyle, halkın da maddi durumu bozulmuş ve bunun bir yansıması olarak, bu dönemde tesis edilen vakıfların da daha küçük bütçeli olduğu görülmüştür. Devletin içinde bulunduğu siyasî, askerî ve iktisadî istikrarsızlığın vakıf kuran hayırseverleri

²³ Hoca Sadettin, *Tacü't-Tevârih*, haz, İsmet Parmaksızoğlu, C. I, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1992, s. 154; Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. I, s. 175; Dragi Gjorgiev, Daniela Nikola, *Üsküp Osmanlı Darphanesi*, çev, Mehmet Yunus, (Üsküp: Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı) TİKA Makedonya Cumhuriyeti, (2008), s. 13.

de maddi anlamda etkilediğini söyleyebiliriz. Ancak XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti, her ne kadar iktisatla alâkalı sıkıntılar yaşamış olsa bile toplumun her alanına yayılan vakıf hizmetleri, egemen olduğu coğrafyalarda devam etmiştir. Bu süreçte Makedonya bölgesinde 220 vakıf kurulduğu tespit edilmiştir. Tesis edilen vakıfların bir kısmı, daha önceki yıllarda hayırhahların inşa ettirdiği vakıfların ihtiyaçlarını gidermeye yönelik iken, diğer bir kısmı da kendi ihdas ettikleri vakıfların masraflarını finanse etmeye yönelik olmuştur. Tanzimat'tan sonra Makedonya'da ihdas edilen vakıfları masaya yatırdığımızda, gerek devlet erkânın gerekse diğer kesimin kurduğu vakıfların olukça küçük bütçeli olduğu gözlenmiştir.

Osmanlı yönetimi boyunca Makedonya bölgesinde en çok vakfın kurulduğu merkezlerin başında Üsküp ve Manastır kentleri gelmektedir. Bu şehirler, Osmanlı idaresi süresince, gerek siyasî ve idarî, gerekse kültürel ve ilmî faaliyetlerin en yoğun yaşandığı merkezler olmuştur. Bahsi geçen kentler, Osmanlı Devleti tarafından askeri üs olarak kullanılmalarının yanı sıra, ticaret güzergâhlarında olmaları hasebiyle hem gelişmiş hem de stratejik pozisyonlarını her devirde muhafaza etmiştir. Makedonya bölgesinde külliye tarzındaki bu yapıların önemli bir kısmı bu iki şehirde tesis edilmiştir. Bunların masraflarını finanse etmek adına zengin gelir kaynaklarına sahip menkul ve gayrimenkuller tahsis edilmiştir. Vakıflar bünyesinde yüzlerce insan istihdam edilirken, binlerce kişi de vakıf mülklerini kiralayarak geçimlerini sağlamıştır. Vakıf sistemi sayesinde Balkan şehirlerinin fiziki yapısı, Anadolu şehirleriyle her yönü ile benzerlik arz etmiştir. Şehir merkezinde yer alan ulu cami civarındaki külliyelerin ve dolaylarındaki han ve çarşıların bulunması iktisadî hayatı her daim canlı tutmuştur.

Çalışma kapsamındaki yıllarda Manastır ve Üsküp'ten sonra, Kalkandelen, Debre, Ohri, Köprülü, Gostivar, İştîp, Prilepe, Kırçova, Ustrumca, Kratova, Koçana, Tikveş, Kirva Palanka, Doyran ve Radoviş kazalarında pek çok vakıf tesis edilmiştir. Ancak bahsi geçen kazalarda ihdas edilen vakıflar, hiçbir zaman Üsküp ve Manastır merkezlerindeki vakıf sayısına ulaşmamıştır. Bunun pek çok nedeni olup, bazılarını şu şekilde sayabiliriz: Kazalarda, az sayıda devlet erkânı ile ilim erbabının bulunması yanı sıra kazaların nüfusunun da vilayet ve sancaklara nazaran oldukça küçük olması önemli bir etkidir. Bunlara bir bütün olarak bakıldığında vakıf sayısının da, şehirlere göre kendi içinde uyumlu olduğunu söyleyebiliriz. Merkez kazalarda

kurulan vakıfların hizmet alanları din, tasavvuf, eğitim, sosyal ve belediye hizmetlere kadar geniş bir yelpazede faaliyet göstermiştir. Fakat kazalara bağlı köylerde kurulan vakıfların hizmet alanlarına baktığımızda, tamamına yakınının camilerin tamir, aydınlatma ve cami personelinin maaşlarına tahsis edildiği görülmektedir. Yine köylerde tesis edilen vakıfların faaliyet alanlarının din hizmetleri etrafında şekillendiği müşahede edilmektedir.

Günümüzde Makedonya toprakları içinde kalan şehirlerin, Osmanlı yönetimindeki konumları kısaca tanıtılacaktır. XIX. asırda Osmanlı idaresinde Makedonya bölgesi sınırları içindeki, vilayet, sancak, kaza ve nahiye statüsünde olan şehirler şunlardır: Gevgeli, Doyran, Ustrumca, Radoviş, Demirhisar, Tikveş, Köprülü, İştıp, Koçana, Kratova, Kriva Palanka, Kumanova, Üsküp, Kalkandelen, Gostivar, Debre, Kırçova, Ohri, Manastır ve Prilepe. Çalışmamızın kapsadığı XIX. yüzyılda Manastır uzun yıllar vilayet olarak faaliyet gösterirken, Üsküp'ün ise zaman zaman vilayet statüsüne yükselmesine rağmen genelde sancak olarak kaldığı görülmektedir. Debre, bu çağda kısa bir zaman diliminde sancak konumuna yükselmiş fakat kısa süre sonra tekrar eski pozisyonu olan kaza statüsüne döndürülmüştür. Gevgeli ve Gostivar uzun yıllar nahiye olarak kalmış XIX. asrın sonlarına doğru iki şehir de gösterdikleri gelişmelerle kaza konumuna yükseltilmiştir. Yukarıda sözü edilen diğer şehirlerin Osmanlı idaresi süresince çoğu zaman kaza statüsünde varıklarını sürdürdükleri görülür. Bahsi geçen şehirlerin Osmanlı egemenliğindeki bir diğer dikkat çeken özelliği de şehirler arası mesafelerdir. Makedonya şehirlerinden birinden diğerine gitme mesafesi umumiyetle 30 ile 50 km arasındadır. Osmanlı döneminde, kervanların ve yolcuların günlük yol alabileceği mesafelerde dikkate alındığında 35-40 km arası olduğu görülmektedir. Dolayısıyla Makedonya bölgesine baktığımızda umumiyetle yollar üzerinde kervansaraylar inşa edilmediği gözlemlenmektedir. Çünkü kazalar arası mesafelerin kervanların bir günde yol alabileceği uzaklıkta olması, yollar üzerine konaklama tesislerin yaptırılmasına ihtiyaç bırakmamıştır. Sonuç olarak Makedonya şehirlerinin mesafeleri herhangi bir plana göre mi böyle yapıldığı veya rastgele şekillendiği konusunda net bir şey söylemek oldukça zordur. Genel olarak vakfiyelerde isimlerine rastladığımız hanların tamamına yakınının şehirlerin içerisinde inşa edildiği müşahede edilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

MAKEDONYA VAKIFLARININ VİLAYET, SANCAK VE KAZALARA GÖRE DAĞILIMI

I. MANASTIR VİLAYETİ VE KAZALARININ VAKIFLARI

Osmanlı idaresindeki Balkanların, *bilâd-ı selâsesi* olarak adlandırılan şehirleri, Selanik, Üsküp ve Manastır'dır. Günümüzde, Selanik Yunanistan sınırları içinde kalırken, Üsküp ve Manastır Makedonya topraklarında kalmıştır. Osmanlı Devleti egemenliği süresince Üsküp ve Manastır mühim iki merkez olarak faaliyet göstermiştir. Sözü edilen iki şehre bağlı pek çok kaza ve nahiye bulunmaktadır. Bu kazalardan bir kısmı günümüzde Makedonya hudutları dâhilinde iken, bir kısmı ise farklı ülkelerde yer almaktadır. Hâlihazırda muhtelif devletlerin bünyesinde olan kaza ve nahiyeler çalışma kapsamı dışında bırakılmıştır. Tezimizde, Üsküp ve Manastır vilayetlerine bağlı ve Makedonya topraklarında kalan, sancak ve kazalar müstakil başlıklar altında aşağıda işlenmiştir.

A. Manastır Vilayeti

Manastır, Makedonya'nın güney batısında, Pelister dağının kuzey doğu eteklerinde geniş bir ovanın kenarında ve Drahor çayının iki yakasında kurulmuş kadim bir yerleşim yeridir.²⁴ Günümüzde Makedonya sınırları içinde olan şehir, Makedonca ve Bulgarca kaynaklarda Bitola, Osmanlı arşiv belgelerinde ve günümüz Türkçe eserlerde Manastır olarak geçmektedir. Şehrin hangi tarihte Osmanlı hâkimiyetine girdiği konusunda muhtelif rivayetler vardır. Hoca Saddettin, Mehmet Tevfik, Uzunçarşılı, Manastır'ın 1382 yılında Timurtaş Paşa tarafından fethedildiğini belirtirlerken,²⁵ Âşık Paşa-zâde, Mihajlovski ve Sokolovski vb. düşünürler burasının 1385 yılında yine Timurtaş Paşa tarafından Osmanlı topraklarına dâhil edildiğini aktarmışlardır.²⁶ Genel

²⁴ Şemseddin Sami, *Kâmûsü'l-Â'lâm*, C. V, İstanbul: Mehran Matbaası, 1891, s. 3639.

²⁵ Mehmed Tevfik, *Manastır Vilayetinin Tarihçesi*, Beynelmîlel Ticaret Matbaası 1909/1327, s. 26; Hoca Sadettin, *Tâcü't-Tevârih*, C. I, s. 154; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, s. 175.

²⁶ Aşıkpaşaoğlu Tarihi, Haz. Atsız, Ankara, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1992, s. 57; M. Sokolovski, "Turski Izborni Podatoci od XV I XVI Vek za Gradot Bitola " Glasnik na Institutot za Nacionalna Istorija, VII/1 Skopje 1963, s. 127-155; Robert Mihajlovski, The City of Bitola/Manastır After the Ottoman Conquest in 1385, 1385 Yılında Osmanlı Fethinden Sonra Bitola, Manastır Şehri Türk Tarihinde Balkanlar, Balkans in the Turkish History, C. 1, s. 303-312.

olarak Manastır'ın fethi konusunda fikir beyan eden düşünürler bu iki yıl üzerine yoğunlaşmışlardır.

Bölgenin Osmanlı yönetimine girmesi akabinde Anadolu'nun çeşitli yerlerinden Türk aileleri Makedonya'nın farklı kasaba ve köylerine iskân ettirilmiştir. Müslümanlar kendi gelenek ve görenekleri doğrultusunda şehirleri mâmur etmişlerdir. Gerek Müslümanların yaşayışları gerekse kasaba yöneticileri, gayrimüslimlere adalet, hoşgörü ve inanç alanında sağladıkları özgürlükler nedeniyle halkın takdirini kesp etmiştir. Bu etkileşim sonucunda yerli halktan merkez ve köylerde ikamet edenlerden 113 kişi ihtida ederek İslam dinine geçmiştir.²⁷ Sonraki yıllarda da kaza ve köylerde ihtidaların devam ettiği görülmektedir. 1569 yılında Manastır merkezde 268, köylerinde ise 302 kişinin ihtida ettiği belirtilmiştir.²⁸ Bölgeye iskân politikası ile gelen Türklerin yanı sıra, yerli halkın da ihtida etmesiyle Makedonya bölgesinde Müslümanların sayısı her geçen gün artmıştır. Bu artışı tahrir defterleri vasıtasıyla takip etmek mümkündür. Manastır, 1468 yılında 295 Müslüman ve 160 gayrimüslim haneyi havidir.²⁹ 1482 senesinde 400 Müslüman ve 222 gayrimüslim aileden ibarettir. 1519 yılında 756 Müslüman ve 300 gayrimüslim aile mevcut iken³⁰, 1523 senesinde Müslüman aile sayısı 843'e yükselmiş Hristiyan aile sayısı ise 249'a gerilemiştir.³¹ 1545 yılına ait nüfus verilerinde iki etnik grupta da ciddi bir azalma gözlemlenmiş, bu düşüşün muhtemel nedenleri, göç, yangın, deprem ve salgın hastalıkları olmuştur. Müslüman 320 ve gayrimüslim hane sayısı 173'e düşmüştür. 1615 yılında Müslüman aile sayısı 517'ye yükselirken, gayrimüslim kitlede düşüş sürmüştür ve 118 haneye kadar inmiştir. Manastır'ın 2 numaralı Şer'iyye

²⁷ Naser Ramadan, Depertimi Osman Ne Maqedoni Dhe Zhvillimi Arsimit İslam Gjate Shekuje 9-10 h. /XV-XVI, (Osmanlı'nın Makedonya'ya Girişi XV ve XVI Asırlarda İslam Eğitiminin Gelişmesi, Mehxlisi Shura B.D.M, Shkup, 46-51; Mehmet İnbaşı, "Balkanlar'da Osmanlı Hâkimiyeti ve İskân Siyaseti", *Türkler, I-XX*, ed. Hasan Celal Güzel-Kemal Çiçek-Salim Koca, Yeni Türkiye Yay, Ankara 2002, C. IX, s. 157; Murtezan İdrizi, *XIV ve XV Yüzyıllarda Bitola (Manastır)*, (YYLT), Sakarya: Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008, s. 45; Kemal Karpat, *Balkanlar'da İslam, Balkanlarda İslam Miadı Dolmayan Umut*, ed. Muhammed Savaş Kafkasyalı, Ankara: Efdal Matbaacılık, 2016, (TİKA), s. 93-127.

²⁸ Limanovski, *İzlamizacijata Etnichkite Promeni Vo Makedonija*, Skopje.1993, s. 212; Selçuk Ural, *XVI. Yüzyılda Osmanlı Hâkimiyetinde Ohri Livası*, (YDT), Sakarya: Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011, s. 66-67.

²⁹ Kristaq Prifti, "Manastır", *DİA, İslam Ansiklopedisi*, Ankara 2003, C. 27, s. 562.

³⁰ Prifti, "Manastır", s. 562.

³¹ Nurullah Karta, "Manastır Şehrinin Sosyal ve Ekonomik Durumu", (1482-1615), *Uluslararası Sosyal Araştırmaları Dergisi*, İzmit/Kocaeli 2015, C. 8, S. 41, s. 464-469.

Sicili kayıtlarına göre 1621-1622 senesinde şehrin hane sayısı 2.035 olarak kaydedilmiştir.³²

Evliya Çelebi XVII. yüzyılın ortalarında Manastır'a uğramış ve şehirdeki yapılar hakkında teferruatlı bilgi aktarmıştır. 3.000 ev, 900 dükkân, 70 cami ve mescid ve 9 Dârut-tedris'in olduğunu zikretmiştir.³³ Sonraki asırlarda Manastır'ın nüfusu ile alakalı kaynaklarda mufassal bilgiler bulunmaktadır. 1831 yılı Osmanlı nüfus sayımında Manastır'da, Müslümanlar 6.723, gayrimüslimler 24.550, Çingenerler 705 ve Yahudiler 1.163 olmak üzere toplam nüfus 33.141 kişidir.³⁴ 1843-1844 yılında yapılan nüfus sayımına göre Manastır'da 11.800 Müslüman, 9.876 Hıristiyan, 2.514 Yahudi, 338 Müslüman Çingene ve 606 gayrimüslim Çingene olmak üzere toplam 25.134 kişi olarak kayda geçmiştir.³⁵ De Bug adlı Fransız konsolos 1856 senesine ait bir raporunda Manastır'da 25.000 Müslüman, 17.000 Hıristiyan, 3.000 Yahudi ve 1.000 kişi de Kıpti olmak üzere toplam nüfusun 46.000 civarında olduğunu nakletmiştir.³⁶ Öte yandan 1890 yılına ait diğer bir araştırmada Manastır'da 10.500 Müslüman, 10.000 Slav, 7.000 Ulah, 5.500 İbrani, 2.000 Kıpti 1.500 Arnavut ve 50 yabancı olmak üzere toplam nüfus 37.000 olarak tescil edilmiştir.³⁷

En kapsamlı nüfus sayımı ise 1881/82-1893 yıllarında Osmanlı Devleti tarafından yapılmıştır. Osmanlı genel nüfus sayımına göre Manastır'da Müslüman erkekler 14.982, kadınlar 15.535, Rum erkekler 21.574, kadınlar 19.503, Ermeni erkekler 14, kadınlar 12, Katolik erkekler 31.678, kadınlar 29.816, Yahudi erkekler 2.179, kadınlar 2.095, Protestan erkekler 18, kadınlar 16, yabancı uyruklu erkekler 16,

³² Necati Çayırılı, "Osmanlı İdaresinde Manastır (Bitola)", *Türk Kültürü*, Ankara 2001, C. XXXIX, S. 458, s. 373.

³³ Evliya Çelebi, *Seyahatnamesi*, C. V, haz, Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, İbrahim Sezgin, Yapı ve Kredi Bankası Yayınları, İstanbul 2001, s. 307-308.

³⁴ Kemal Karpat, *1830-1914 Demografik ve Sosyal Özellikleri*, çev, Bahar Tırnakçı, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2003, s. 227.

³⁵ Hüseyin Baha Öztunç, *Tanzimat Döneminde Ekonomik ve Sosyal Yönleri Manastır Şehri*, (YDT), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013, s. 100.

³⁶ Dragi Gorgiev, "Bitola i Bitolskiot Vilayet ve Sredinata na 19. Vek" *Atatürk ve Manastır Sempozyumu, Manastır*, (12-13 Ekim 1998), s. 45; Safet Alimovski, *Temettüat Defterlerine Göre Manastır Merkez Kazasının Sosyoekonomik Durumu*, (YYLT), İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2005, s. 2.

³⁷ Васил Кнчов, Македонија, Етнографи и Статистика, Избрани Произведени Во Дба Тома Т. II, Софија 1970, s. 513-514; Yusuf Hamzaoğlu, *Balkan Türklüğü*, (Makedonya, Hırvatistan, Osmanlı Öncesi Balkan Müslümanlığı), (I-III), C. I, Üsküp: Logos Yayınları, 2010, s. 67.

kadınlar 15 olmak üzere 137.453 kişiyi içinde barındırır.³⁸ Manastır'ın nüfusu ile alakalı yapılan muhtelif çalışmaların bazılarında şehrin nüfusu birbirine oldukça yakın rakamlarda verilirken, bazılarında ise ciddi sayı farklılıkları görülmektedir.

Osmanlı Devleti'nin Balkanlarda uyguladığı iskân politikası çerçevesinde, Anadolu'nun çeşitli bölgelerinden getirilen Türk aileleri Manastır'a peyderpey yerleştirilmiştir. Türklerin mıntıkaya ikamet etmesinin ardından hızlı bir yapılanma süreci başlamıştır. Şehirde, cami, mescid, mektep, medrese, tekke, imaret, han, hamam, köprü, sağlık kuruluşu vb. yapılar inşa edilmiştir. Osmanlı Devleti'nin egemen olduğu diğer bölgelerde olduğu gibi buradaki yapılar da vâkıflar ve hayırseverler vasıtasıyla topluma kazandırılmıştır. Kazanın imar ve ihyasında başta devlet erkânı olmak üzere toplumun her kesiminden insanlar kurdukları vakıflarla önemli rol oynamıştır.

Manastır'da ilk vakıf, Sungur Çavuş tarafından 1434 yılında tesis edilmiştir. Sonraki yıllarda şehirdeki vakıfların sayısı hızla çoğalmıştır. XVI. asırda, kurulan en büyük bütçeli vakıflar, Kâdı İshak Çelebi, İsa Fakih, Kâdı Mahmut, Haydar Kâdı, Koca Kâdı veya Koca Ahmed Efendi, Hacı Mahmut Bey ve Kâdı Yahya Efendi tarafından kurulmuştur.³⁹ İhdas edilen vakıflara bakıldığında, vâkıf isimleri ile anılan camilerin yanında, medrese, mektep, imaret, zaviye, vb. yapılar bulunmaktadır. Külliye şeklinde inşa edilen eserlerin hemen yanında gelir getirici ticari işletmeler de yaptırılmıştır. Vakıf eserlerinin bir kısmı, cami, mektep, medrese, tekke, köprü, imaret vb. giderleri olanlardan meydana gelirken, diğer bir kısmı ise, dükkân, han, hamam, fırın, değirmen, bağ, bahçe, çiftlik ve çeşitli gayrimenkullerden oluşmaktadır. Bu gelir-gider dengesi sayesinde vakıf yapıları uzun yıllar kesintisiz hizmet sunmuşlardır. Manastır'ın silüetini teşkil eden eserlerin önemli bir kısmının şehre kâdılar ve yöneticiler tarafından kazandırıldığı dikkat çekmektedir. Kâdıların, şehri, adaletle yönetmeleri yanında hayır işlerinde de önemli rol oynadıkları gözlemlenmiştir. Onların yanı sıra devlet erkânı, reâyâ sınıfı mensupları, şehirde pek çok vakıf kurup çeşitli alanlardaki eksiklikleri doldurmaya çalışmışlardır.

Osmanlı'nın idaresinde 500 küsur yıl kalan Manastır'da da din, tarikat, eğitim, sosyal ve belediye hizmetleri vakıflar aracılığıyla sürdürülmüştür. Bu zikredilen

³⁸ Karpat, a.g.e., s. 304-305 .

³⁹ Ekrem Hakkı Ayverdi'nin *Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri (Yugoslavya)*,(I-IV), İstanbul: Bilmen Basımevi 1981, C. III, 3 Kitap, s. 95-108; Galip Çağ, *16. ve 17. Yüzyıllarda Osmanlı Hâkimiyetinde Manastır*, (YDT), Sakarya: Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010, s. 165-173.

hizmetlerin tamamına yönelik vakıflar kurulmuştur. Vâkıflar, sağladıkları umumi ve hususi hizmetlerle birlikte şehrin iktisadî hayatına kattıkları canlılıkla da bariz bir şekilde tesirli olmuşlardır. Muhtelif vakıflar bünyesinde, müteveli, kâtip, câbi, imam, hatip, müezzin, muallim, halife, müderris, muid, faraş, bevvab, kayyım, tamirci, suyolcusu, aşçı ve daha birçok görevli istihdam edilmiştir. Vakıf mülklerini isticar eden yüzlerce kişi de bu işletmelerden geçimini temin ettiği gibi aynı zamanda vakıflara önemli gelir tedarik etmişlerdir. Vâkıfların sağladığı bu planlı ve programlı düzen sayesinde şehirdeki pek çok kurum asırlarca faaliyetlerini sürdürmüştür. Manastır, askerî bakımdan ihtimam gösterilen bir merkez olduğu gibi “*Via Egnatia*”⁴⁰ yolları üzerinde bulunması nedeniyle de ticari pozisyonunu da her devirde muhafaza etmiştir.⁴¹ Şehir mühim konumundan dolayı Osmanlı idaresi boyunca, iktisadî, ticari ve ilmî olarak merkez olma vasfını korumuştur.

Manastır Osmanlı idaresi süresince farklı, din, ırk ve mezhepleri asırlarca bir arada barındırmıştır. Zira muhtelif inanca sahip olanların önemli bir bölümünün kendi dindaşlarıyla aynı mahallede oturduğunu, bir bölümünün de farklı din mensuplarıyla ikamet ettiğini bazı çalışmalar vasıtasıyla takip etmek mümkündür. 1835 yılına ait vesikalarda şehirde 40 civarında mahalle olduğu kaydedilmiştir. Bu mahallelerin, 15’inde Müslümanlar, 10’unda Hristiyanlar, 7’sinde Yahudiler ve 6’sında Kıptiler ikamet etmiştir.⁴² Mahallelerin önemli bir kısmında aynı inanca sahip olanların birlikte yaşadığı görülürken Karadebbağ, Ali Çavuş, Bayır ve Kasaphane mahallelerinde ise farklı din mensupları birlikte ikamet etmiştir. Bu 40 mahalle arasında 445 hane ile en kalabalık olanı Emir Çelebi Mahallesi’dir.⁴³ Manastır’daki diğer mahallere baktığımızda genelde hane sayıları 10 ile 200 arasında değişmektedir. En çok insanı bünyesinde toplayan Emir Çelebi Mahallesi’nin, diğer mahallelerden farklı birkaç yönü mevcuttur.

⁴⁰ Makedonya, coğrafi konumu itibariyle birkaç yol güzergâhında bulunmaktadır. Bunlardan birisi Roma döneminde kullanılan Via Egnatia yoludur. Osmanlılar tarafından da tercih edilen bu yol Arnavutluk limanlarından başlar, Ohri ve Manastır’dan geçerek Selanik üzerinden İstanbul’a ulaşır. Önemli bir coğrafi konuma sahip olan Selanik’ten diğer bir yol da Üsküp üzerinden Sırbistan ve Bosna’ya ulaşırdı. Yine Arnavutluk limanlarından hareket eden kervanlar Üsküp-Kratova üzerinden Köstendil oradan da Sofya’ya giderdi. Aleksandar Stoyanovski, İvan Katarciev, Danço Zografski ve Mihailo Apostolski, *İstoriya na Makedonskiot Narod*, Skopye, 1988; *İstoriya na Makedonskiot Narod, Kniga Prva, od Predistorisko Vreme do Krayot na XVIII vek*, Institut za Nacionalna İstoriya, Skopye, 1969; s. 251; Sevil Bülbül, “Osmanlı Döneminde Makedonya’da Han ve Kervansaraylar ve Üsküp’teki Kurşunlu Han Yapısı”, *Van, T.İ.D.S.A.D.*, C. 3, S. 4 (2015), s. 69.

⁴¹ Stoyanovski, a.g.e., s. 251; Bülbül, a.g.m., s. 69.

⁴² Öztunç, a.g.t., s. 85-109

⁴³ Öztunç, a.g.t., s. 85-109.

En kalabalık nüfusu bünyesinde barındıran bu mahalle aynı zamanda XIX. asırda en çok vakıf tesis edilmesiyle de ön plana çıkmıştır. Tanzimat'tan Balkan Savaşları'na kadarki zaman diliminde Emir Çelebi Mahallesi'nde 18 vakıf kurulmuştur. Vakıf kurma konusunda bu mahalleyi, İne Bey 12, Karaoğlan 12, Sinan Bey Bey 9, Yakup Bey 9, Karadebbağ 7, Kasım Çelebi 5, Hamza Bey 2, Firuz Bey 2 İzzet Bey 2 ve Dımışkı Bey mahallesinde 1 vakıf kurulmuştur. Manastır'da vakıf ihdas eden bazı hayırseverler ise vakfiyede mahalle ismi belirtmemiştir.

Araştırmada Manastır'da Tanzimat'tan sonraki süreçte 87 vakıf kurulduğu tespit edilmiştir. Bu vakıfların 52'si kadınlar 35'i ise erkekler tarafından tesis edilmiştir. Makedonya şehirleri arasında sadece Manastır'da kadınlar, erkeklerden daha fazla vakıf ihdas etmiştir. Bu şehirde kadınlar, imkânları ölçüsünde vakıflar ihdas edip çeşitli alanlardaki eksiklikleri gidermeye çalışmışlardır. Hanımların önemli bir kısmı sahip oldukları evleri vakfederken, diğer bir kısmı da hem menkul hem de gayrimenkullerini vakfetmişlerdir. Genel olarak sözü edilen vilayetteki vakıfların önemli bir kısmı gayrimenkullerden müteşekkil iken, az sayıda menkul vakıf da kurulmuştur. Manastır merkezde pek çok vakıf kurulurken, merkeze bağlı köylerde ise birkaç vakıf tesis edilmiştir. Sözü edilen şehrin vakıfları vakfiyelerdeki bilgiler ışığında farklı başlıklar altında mercek altına alınacaktır.

1. Manastır Camileri

Müslümanları toplayıp bir araya getiren mekânların başında camiler gelmektedir. Manastır'a yerleştirilen Müslümanların ilk inşa ettirdikleri yapılar kuşkusuz ki ibadet yerleri olmuştur. şehirde, Osmanlı idaresi boyunca çok sayıda ibadethanenin faaliyet gösterdiği çeşitli kaynaklar tarafından alenen anlaşılmaktadır. Balkan ziyareti sırasında Manastır'a uğrayan Evliya Çelebi *Seyahatname'sinde*, burada 70 cami ve mescidin olduğunu zikretmiştir.⁴⁴ Ayverdi, çalışmasında Manastır'da 72 cami tespit etmiş ve isimlerini tek tek eserine kaydetmiştir.⁴⁵ Araştırmamızı kapsayan Tanzimat'tan sonraki süreçte Manastır'da vâkıfların gerek maddi olarak destekledikleri gerekse vakfiyelerinde zikrettikleri pek çok cami ismine rastlanmaktadır. Ayverdi'nin 72 cami arasında adını anmadığı lakin vakfiyelerde isimlerine rastladığımız, Bayrak,⁴⁶

⁴⁴ Evliya Çelebi, *Seyahatnamesi*, C. V, s. 307-308.

⁴⁵ Ayverdi, a.g.e., s. 93-108.

⁴⁶ Manastır, şer'iyye, Sicilleri, Defter 138, Varak 39.

Sabuncuzâde,⁴⁷ Hacı Arif,⁴⁸ Hacı Turgut,⁴⁹ Ayaz Kâdı,⁵⁰ Al, Kavaklar Altı Numan,⁵¹ Şengül,⁵² Şadırvan⁵³ ve Zanaatçı Camii'leri⁵⁴ bu sayıya ilave edildiğinde 72 olan cami adedi 82'ye yükselmektedir. Manastır Şer'iyeye Sicilleri ve Manastır ile ilgili belgelerin tamamı incelendiğinde cami sayısının daha da artacağı düşünülmektedir. Bu camilerin önemli bir kısmı Osmanlının bölgeden ayrılışından sonra Makedonya topraklarında hüküm süren devletler ve yerli halk tarafından peyderpey yıktırılmıştır. İshak Çelebi, Haydar Kâdı, Paftalı, Hamza Bey ve Hatuniye Camileri hâlihazırda hizmet vermektedirler. Yeni Camii ise, kilise temelleri üzerine inşa edildiği iddiasıyla, cami olarak kullanılmasına izin verilmediği için asli fonksiyonu dışında müze olarak faaliyet göstermektedir.⁵⁵ Hacı Mahmut Bey Camii'nin ise yenileme işlemleri devam ettiği için 2021 yılında hizmete açılması beklenmektedir. Koca Kâdı veya Koca Ahmed Camii ismiyle anılan mabet yarı harabe halde bulunmaktadır. Bu cami ibadete kapalı olup restore edilmeyi beklemektedir.

Manastır'daki cami vakıflarına bir örnek teşkil etmesi adına Mehmed Faik Paşa vakfının ismini zikredebiliriz. Manastır Valisi Mehmed Faik Paşa 1310/1892 yılında bir vakıf tesis etmiştir. Vâkıf, Hamidiye Mahallesi'nde yaptırdığı caminin giderlerini finanse etmek için, 1.293 zira arsa üzerine inşa ettirdiği evin üst katında 3 odasını, iki sofayı, alt katında yer alan 1 dükkânını, avlusunu, bahçesini ve şehrin farklı yerinde olan bir buçuk dönüm bağını vakfetmiştir. Vakıf mülkleri müteveli tarafından kiraya verilmiş ve elde edilen gelirlere, aylık 80 kuruş imama, 20 kuruş hatibe, 50 kuruş da müezzinlik ve kayyımlik hizmetlerini yürüten şahsa tahsis etmiştir. Vâkıf, kandil gecelerinde cami ve minarenin aydınlatılmasına yönelik vakıf varidatından 300 kuruş ayırmıştır. Mehmed Faik Paşa, Miraç gecesinde Kur'ân okuyup vâkıf ve ailesi ruhuna hediye eden görevliye de 300 kuruş ücret ödemiştir. Ayrıca vâkıf, cami de imam ve

⁴⁷ MŞS, Defter 157, Varak 67.

⁴⁸ MŞS, Defter 179, Varak 57.

⁴⁹ MŞS, Defter 177, Varak 69.

⁵⁰ MŞS, Defter 157, Varak 105.

⁵¹ MŞS, Defter 157, Varak 93.

⁵² MŞS, Defter 167, Varak 100.

⁵³ MŞS, Defter 164, Varak 47; MŞS, Defter 163, Varak 34.

⁵⁴ MŞS, Defter 148, Varak 90.

⁵⁵ Süleyman Efendi Recepti, "Makedonya'da İslam ve Müslümanlar", *Balkanlarda İslam Miadi Dolmayan Umut*, ed. Muhammed Savaş Kafkasyalı, C. V, Ankara: Efdal Matbaacılık 2016, (TİKA), s. 108.

hatip olanlara her gün birer cüz Kur'ân okumalarını şart koşturmuşur.⁵⁶ Manastır'da cami vakıflarına yönelik kurulan vakıfların da benzer şartlara sahip olmaları sebebiyle burada bir örnek vermekle yetinilmiştir. Manastır'da camilerin yanı sıra en yaygın eğitim müesseseleri mektep ve medreselerdir.

2. Manastır Mektep ve Medreseleri

Osmanlı toplumunda en önemli eğitim kurumları mektep ve medreselerdir. Manastır'da Osmanlı idaresi boyunca pek çok mektep ve medrese faaliyet göstermiştir. Bu müesseselerin inşası, çalışma sistemi, ibâte ve iâşeleriyle alakalı en ayrıntılı bilgilere vakfiyelerde ve muhasebe kayıtlarında rastlanmaktadır. Vakfiyeler haricinde çeşitli kaynaklarda sözü edilen kurumlarla ilgili kısıtlı malumat bulunmaktadır. Muhtelif çalışmalarda bu müesseselerin sayısı farklı olarak verilmiştir.

Ayverdi çalışmasında Manastır'da 9 mektebin ismini zikretmiştir.⁵⁷ Bu yapılar arasında vakfiyelerine ulaştığımız ve detaylı bilgi bulunan mektepler, 1126/1715 yılında Ümmühan Hanım bt. Yusuf, 1174/1760 Rüstemezâde Hasan Ağa b. Halil, 1196/1782 el-Hâc Halil Ağa b. el-Hâc Mustafa vakfiyelerinde yaptırdıkları mekteplerin, işleyişi, muallimlere verilen ücretler vb. konular hakkında teferruatlı malumat vermişlerdir.⁵⁸ XIX. asırda Manastır'da üç sıbyan mektebi ile ilgili vakfiyelerde kısıtlı bilgi aktarılmıştır. Şerif Ahmed Bey kendi yaptırdığı mekteple alakalı sınırlı bilgi sunarken, Sabiha Hanım ve Ömer Bey maddi olarak destekledikleri mekteplerle ilgili vakfiyelerde bilgi vermemişlerdir. Çalışmalardan hareketle Manastır'da 10 civarında mektep olduğu anlaşılmaktadır. Ancak buranın oldukça büyük bir yerleşim yeri olduğu göz önünde bulundurulduğunda ve şehirde medrese sayısının da 15 olduğu dikkate alındığında, her ne kadar vakfiyelerine yahut isimlerine ulaşılmamış olsa bile Manastır'da mektep sayısının 10'dan daha fazla olduğu tahmin edilmektedir.

Osmanlı yönetimi süresince Manastır'da faaliyet gösteren medreselerin, bir kısmının hangi tarihlerde kurulduğu, nasıl işletildiği, müderrislere verilen maaşlar, öğrencilere yapılan yardımlar konusunda vakfiyelerde ayrıntılı bilgi bulunurken, diğer bir kısmı hakkında ise isimleri yanı sıra kısıtlı bilgiler yer almaktadır. Manastır'da

⁵⁶ VGMA, Defter 989, Sayfa 63, Sıra 51.

⁵⁷ Ayverdi, a.g.e., s. 103-108.

⁵⁸ Mümin Omerov, XVI-XVIII. Yüzyıllarda Üsküp ve Manastır'da Sıbyan Mektebine Yönelik Kurulan Vakıflar, *Vakıflar Dergisi*, S. 54, s. 87-97.

medrese inşa ettirenler sırasıyla şöyledir: Sungur Çavuş, Haydar Kâdı, Koca Kâdı, İshak Çelebi, Kâdı Mahmud Efendi, Yeğen Ali Paşa, Şehzade Hatun, Dülbend Kâdı, Feyziye, Tevfikiye, Türkler, Atik Camii Şerif, Hacı Mahmud Bey ve Yeni Camii ve Şerif Bey medreseleri olmak üzere toplamda 15 medresenin şehirde faaliyet gösterdiği çeşitli kayıtlarda mevcuttur.⁵⁹

XIX. asırda Manastır'da vakıf tesis eden vâkıfların bir kısmı şehirde faaliyette olan medreselere muhtelif yardımlar yapmışlardır. Medrese kurmaya gücü yetmeyen hayırseverler tesis ettikleri vakıflarda var olan medreselere ödenek ayırmışlardır. Yukarıda sözü edilen müesseselerin bu çağda faal olduğu müşahede edilmektedir. Bu dönemde Manastır'da aktif olan medreselere en büyük desteğin hanım hayırseverler tarafından sağlandığı gözlemlenmektedir. Bu kurumlara destek veren kadınlar sırasıyla şöyledir: Hanife Hanım Koca Kâdı medresesi müderrisine, Karakaş Emine Hanım bt. Sağır Ağa, Feyziye Medresesi müderrisine ikamet etmeleri için evlerini tahsis etmişlerdir. Pembe Hanım bt. Yusuf ise Koca Kâdı Medresesi ve Tevfikiye medresesi müderrislerine vakıf fonundan maaş vermiştir.⁶⁰ Güzide Hanım ise 1286/1870 yılında tesis ettiği vakıfta, Haydar Kâdı, Koca Kâdı, İshakiye, Yeni, Eski, Şerif Bey, Tevfikiye, Feyziye ve Hacı Mahmud Bey medreselerinin isimlerini saymış ve öğrencilerine ekmek yardımı yaptığını belirtmiştir.⁶¹ Binaenaleyh yukarıda zikredilen medreselerin tamamının faal olduğunu söyleyebiliriz. Erkek vâkıflardan Şerif Ahmed Bey, 1265/1848 tarihinde Manastır'da kendi ismi ile anılan medreseyi inşa ettirmiş ve bütün giderlerini karşılamak adına sahip olduğu değirmeni vakfetmiştir.⁶² Sonuç olarak Osmanlı eğitim kurumları vâkıflar tarafından finanse edilerek faaliyetlerini kesintiye uğratmadan asırlarca sürdürmüşlerdir. Bu konu medreseler kısmında detaylı olarak ele alındığı için burada tafsilata girilmemiştir.

⁵⁹ Ayverdi, a.g.e., s. 95-110; Mehmed. Zeki İbrahimgil, "Manastır'da Osmanlı Dönemi Eğitim Yılları Atatürk'ün Okuduğu Askeri İdadi, Atatürk'ün Manastır Askeri İdâdisinden Mezun Oluşunun 100 Yıl Hatırası", *Atatürk ve Manastır Sempozyumu, Manastır (Bitola)* 1998, s. 110-117; Eljesa Asani, *Makdeonya'daki Medreseler ve İsa Bey Medresesi*, (YYLT), Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010, s. 35-45.

⁶⁰ MŞS, Defter 126, Varak 67.

⁶¹ MŞS, Defter 135, Varak 69.

⁶² Makedonya, Üsküp, Devlet, Arşivi, 25 Numaralı Vakfiye.

3. Manastır Tekkeleri

Bölgenin İslamlaşmasında önemli rol oynayan mutasavvıflar yerleştikleri yerlere tekkelerini inşa etmişlerdir. Tekkelerin yeme-içme ihtiyaçlarının karşılanmasında şeyhler ve tarikat mensupları kurdukları vakıflarla maddi olarak kaynak sağlamışlardır.⁶³ Manastır şehrindeki tekkelerle ilgili bilgilere vakfiyelerde ve diğer çalışmalarda rastlanmaktadır. Ayverdi eserinde, Manastır'da 8 tekkenin faaliyet gösterdiğini belirtmiştir. Ancak bu tekkelerin hangi yıllarda inşa edildiği ve faaliyetleri hususunda herhangi bir açıklama yapmamıştır.⁶⁴ Araştırmamız kapsamında XIX. asırda Manastır'da, Mevleviyye, Rifâiyye Nakşibendiyye tekkelerinin aktif olduğu vakfiyeler aracılığıyla tespit edilmiştir. Rifâiyye tekkesi Ordu-yu-Hümayun Muhasebecisi Şeyh Mehmed Nazmi Efendi tarafından kurulmuştur.⁶⁵ Bu tekkeye intisap eden Ayşe Hanım bt. el-Hâc İbrahim tesis ettiği vakfın varidatını Rifâiyye tekkesine bağışlamıştır.⁶⁶ Mevleviyye tarikatının maddi ihtiyaçları için Mehmed Reşid Paşa kurduğu vakfın gelirlerini tahsis etmiştir.⁶⁷ Derbentçi Halifesi el-Hâc Âdem Efendi b. Sadettin ihdas ettiği vakfın gelirlerini mensup olduğu Nakşibendiyye tarikatınının iâşe gereksinimleri için tahsis etmiştir.⁶⁸ Bu konu tekkeler kısmında teferruatlı olarak ele alınmıştır.

4. Manastır'da Sosyal Hizmetlere Yönelik Kurulan Vakıflar

Tanzimat'tan sonraki süreçte Manastır'da, vâkıflar sosyal yardımlara yönelik pek çok vakıf ihdas etmiştir. Bu zaman diliminde vâkıfların yaptığı yardımlara baktığımızda umumiyetle mübarek gün ve gecelerde yoğunlaştığı müşahede edilmektedir. Bu dönemde devletin içinde bulunduğu ekonomik sıkıntılar nedeniyle devlet erkânı ve hayırseverler bol gelimli vakıflar kuramamışlardır. Kurulan küçük ölçekli vakıflarla da her gün fakirlerin ihtiyaçlarının karşılanması mümkün olmadığı için, vakıf kurucuları da daha çok sevap kazanma ümidiyle vakıf gelirlerini kutsal zaman dilimlerinde kullanılması için tahsis etmişlerdir. Vakıf bânileri, Miraç, Beraat, Regaip, Kadir Gecesi ve Ramazan ayında başta ekmek yardımı olmak üzere, şerbet, güllaç, kış aylarında ise ihtiyaç sahiplerine odun vb. hizmetlerin karşılanması adına

⁶³ Reşat Öngören, "Balkanlarda Tasavvuf ve Tarikatlar", *Balkanlarda İslâm Miyadı Dolmayan Umut*, C. III, ed. Muhammed Savaş Kafkasyalı, Ankara: Efdal Matbaacılık, 2016, s. 27-40.

⁶⁴ Ayverdi, a.g.e., s. 109.

⁶⁵ VGMA, Defter 583, Sayfa 146, Sıra 129.

⁶⁶ MŞS, Defter 157, Varak 36.

⁶⁷ MŞS, Defter 109, Varak 53.

⁶⁸ MŞS, Defter 157, Varak 105.

vakıflarından bütçe ayırmışlardır. Bu konuda birkaç misal getirmekle iktifa edilecektir. Manastır'da Güzide Hanım tesis ettiği vakfından 8 hisse ayırmıştır. Dört hissesi üç aylarda şehirdeki medreselerde ve kurrahanelerde eğitim gören talebelere yetecek miktarda ekmek verilmesini istemiştir. Diğer 4 hissesi ise Ramazan ayında, genç-yaşlı, Müslüman-gayrimüslim erkek-kadın muhtaçların hepsine ayırım gözetmeksizin ekmek verilmesini bilhassa vakfiyede belirtmiştir.⁶⁹ Sabiha Hanım, vakıf varidatından 20 hisse ayırmış ve bu para ile ramazan ayında yoksullara ekmek verilmesini talep etmiştir. Ayrıca vâkıfe, 24 hissenin de kış mevsiminde muhtaç ailelerin odun ihtiyaçları için kullanılmasını tembih etmiş, fakat fakirlerin odun ihtiyaçlarına gerek olmadığı durumlarda bu paranın yetim çocukların eğitim masraflarına sarf edilmesini şart koşmuştur.⁷⁰ Manastır'da diğer hayır erbabı da imkânları ölçüsünde fakirlere benzer yardımlar yapmışlardır. Bunlar sosyal hizmetler kısmında detaylı olarak işlenmiştir.

5. Manastır'da Çeşme ve Şadırvanlara Yönelik Kurulan Vakıflar

Manastır Vilayeti'nin Osmanlı idaresine girmesinden itibaren Müslümanlar, bu şehirde, dinden eğitime, sosyal hizmetlerden belediye hizmetlerine varıncaya kadar bütün alanlarda vakıflar tesis etmişlerdir. Vâkıfların katkı sağladığı bu hizmet alanlarından biri de, her canlı için vazgeçilmez bir yaşam kaynağı addedilen su işleri olmuştur. Hayırperveler dağlardan künkler yoluyla getirdikleri sularla şehrin çeşitli mahalle ve çarşılarına çeşmeler inşa etmişlerdir. Zaman içinde çeşmelerin suyolları, gerek doğal afetler gerekse yağmurlardan zarar görmüştür. Muhtemelen çeşme tamirleri için ayrılan vakıf bütçeleri zamanla yetersiz kalmıştır. Bu durumu gören Manastır halkı, ihdas ettikleri vakıflara destek sağlamışlardır. Tanzimat'tan sonraki süreçte Manastır'da kurulan vakıflardan 10'u vâkıf gelirlerinden bir kısmını çeşme ve şadırvanların bakım ve onarım ihtiyaçlarına tahsis etmiştir. Hacı Halid ve Hâfız Hüseyin Efendiler, Manastır'daki Rüstem Bey Çeşmeleri olarak bilinen yapıların tamirini deruhte etmişlerdir.⁷¹ Hüseyin Ağa, kurduğu nakit para vakfının varidatını çarşıdaki şadırvanların bakım ve onarım giderleri için ayırmıştır.⁷² Güzide Hanım ise, vakıf gelirlerinden tahsis ettiği hisselerden İshak Çelebi Camii önünde bulunan çeşme ve

⁶⁹ MŞS, Defter 135, Varak 69.

⁷⁰ VGMA, Defter 604, Sayfa 59, Sıra 82.

⁷¹ MŞS, Defter 173, Varak 37; MŞS, Defter 157, Varak 157.

⁷² MŞS, Defter 109, Varak 12.

şadırvanların tamirlerine özgülemiştir.⁷³ Hem iyilikseverler hem de vakıf destekleri sayesinde çeşmeler halkın su ihtiyacını karşılamıştır. Manastır'da su hizmetlerine yönelik vakıflarla ilgili ayrıntılı bilgi sular kısmında verildiği için burada bir iki misal vermekle yetinilmiş, ayrıca tabloda vâkıflarla ilgili mufassal bilgiler sunulmuştur.

Tablo 1. Manastır Vilayetinde Kurulan Vakıfların Listesi

Def-Say-Sıra	Vâkif İsmi	Yer-Yıl	Menkul ve Gayrimenkul
581-156-169	Ayşe Hanım bt. Emrullah	Manastır 1251/1836	1 ev
109-53	Mehmed Reşid Paşa	Manastır 1261/1845	1 sebze bahçesi
109-67	Hüseyin Ağa b. İsmail	Manastır 1262/1846	800 kuruş
110-19	Ayşe Hatun bt. Abdullah	Manastır 1262/1846	1 ev
110-14	Kamile Hatun bt. Ahmed	Manastır 1262/1846	1 ev
987-210-63	Topçu Mirlivası Besim Paşa	Manastır 1264/1847	7 kepenek dükkânı
111-12	Mutasarrıf Mehmed Ziya Paşa	Manastır 1264/1847	2 taşlı değirmen, şadırvan ve 4 tuvalet
111-70	Fatma Hanım bt. Salih	Manastır 1264/1847	1 ev
25	Sabık Ohri Kaymakamı Şerif Ahmed Bey	Manastır 1265/1849	12 gözlü 1 değirmen, 1 mektep ve 1 medrese
113-74	Ümmü Gülsüm Hanım bt. Ahmed Ağa	Manastır 1266/1850	3 münyap, 2 kepenek, 1 ev ve 3.700 kuruş
113-40	el-Hâc Celaladdin Efendi b. Ahmed	Manastır 1267/1851	2 göz 1 değirmen
125-7	Arif Sipahi b. Süleyman	Manastır 1268/1851	1 ev
117-21	Afife Hanım bt. İsmail	Manastır 1270/1852	1 ev
115-78	Fatma Hanım bt. Abdullah	Manastır 1270/1852	1 ev
117-9	Naime Hanım bt. Abdurrahman	Manastır 1270/1852	1 ev
119-30	Abdülhalim Efendi b.el-Hâc Hüseyin	Manastır 1272/1856	1 ev
122-24	Fatma Hanım bt. Ali	Manastır 1273/1857	1 ev
127-11	Hava Hatun bt. Osman	Manastır 1273/1857	Bahçeli ev
122-34	Kimliği Meçhul Vâkif	Manastır 1275/1859	Kütüphane ve kitaplar
122-18	Rukiye Hanım bt. Sâlih	Manastır 1275/1859	1 ev
126-69	Üçüncü Alay Redifi Mustafa Ağa b. İsmail	Manastır 1277/1860	2 göz 1 değirmen
126-67	Pembe Hanım bt. Yusuf Ağa	Manastır 1277/1860	2 dükkân ve 7.000 kuruş
583-146-129	Rumeli Orduyu Hümayun Muhasebecisi Seyyid Şeyh Mehmed Nazif	Manastır 1278/1862.	1 tekke, 1 kahvehane, 1simitçi 1 bakkal dükkânı ve 1ev

⁷³ MŞS, Defter 135, Varak 69.

114-22	Ümmügülsüm Hanım bt. el-Hâc Ali	Manastır 1278/1862	1 ev ve kepenek dükkânı
583-146-129	Mehmed Reşid Ağa b. Abdullah	Manastır 1279/1863	2.000 kuruş
115-22	Zaide Hanım bt. Abdülbaki	Manastır 1279/1863	1 ev
128-50	Mustafa Efendi b. Ömer	Manastır 1282/1866	1 ev
135-69	Güzide Hanım bt. Abdullah	Manastır 1286/1870	1 ev ve pek çok dükkân
128-70	el-Hâc Abdüllatif Ağa b. Mehmed	Manastır 1282/1866	3 dükkân
128-78	Zeynep Hanım bt. Mustafa Ağa	Manastır 1282/1866	1 ev ve 2.000 kuruş
128-79	Hatice Hanım bt. Ahmed Şerif	Manastır 1284/1868	10 dükkân
23	Despina Hanım veledi Sava	Manastır 1284/1868	1 ev, boyacı ve tütüncü dükkânı
132-108	Hatice Hatun bt. Abdullah	Manastır 1284/1868	1 ev ve 2.000 kuruş
134-6	Mühtediye Şahdane bt. Abdullah ve kızı Zeynep bt. Buhari?	Manastır 1284/1868	2 terzi dükkânı
134-46	Harem Kethüdası Yusuf eşi Ümmügülsüm bt. Arabacı Ahmed	Manastır 1284/1868	1 ev
134-68	Habibe Hanım bt. Selim	Manastır Sulidol köyü 1285/1869	1 ev
136-85	Mühtediye Naime Hanım bt. Abdullah	Manastır 1285/1869	1 ev
136-82	Karakaş Emine bt. Sağır Ağa	Manastır 1285/1869	1 ev ve terzi dükkânı
136-68	Fehime Hanım bt. Zekeriya	Manastır 1285/1869	1 ev
137-90	Şerife Fatma bt. Mustafa	Manastır 1286/1871	1 kiremitçi dükkânı
137-95	Acemoğlu Kerimesi Hatice Hanım bt. Abdullah	Manastır 1287/1871	1 ev
138-39	Pembe Hanım bt. Fezullah	Manastır 1288/1872	1 kazzaz dükkânı
138-39	Pembe Hanım bt. Fezullah	Manastır 1288/1872	1 ev
24	Hacı Yorgi veledi Nedelko	Manastır 1291-/1874 yıl	5 dükkân ve ev
143-55	Yusuf b. Süleyman	Manastır Kruşevo 1293/1876	Bir buçuk dönüm bağ
143-79	el-Hâc Yakup Ağa Yusuf	Manastır 1295/1878	1 şekerçi ve 1 bakkal dükkânı
143-87	Tutya Hatun bt. Mehmed	Manastır 1295/1878	1ev
145-22	Seyyare Hanım bt. Şeyh Emin	Manastır 1296/1879	1ev
146-61	Hatice Hanım bt. Ali	Manastır 1297/1880	1ev
148-88	İbrahim Ağa b. Zekeriya	Manastır 1300/1883	2 ev
148-89	Vali Kâtibi el-Hâc Reşid Efendi b. Abdullah	Manastır 1300/1883	1 şekerçi dükkânı

148-90	Şerife Hanım bt. Bulgur İbrahim	Manastır 1301/1884.	1 ev
150-67	Kâmil b. Hâfız Âdem	Manastır 1304/1887	1 dükkân
154-8	Emine Hanım bt. İbrahim	Manastır 1304/1887	1 arsalı ev
154-25	Hâce Emine Hanım bt. Abdülhalim	Manastır 1304/1887	1 çömlekçi dükkânı
154-63	Müderriş Selim b. Süleyman	Manastır 1305/1888	4 dükkân
157-36	Ayşe Hanım bt. el-Hâc İbrahim	Manastır 1306/1889	1 pabuççu ve 1 berber dükkânı
157-67	Süleyman Efendi b. Zekeriya	Manastır 1307/1890	1 han
157-95	Tuzcu Süleyman eşi Fatma Hanım bt. Ebu Bekir	Manastır 1308/1891	1 pabuççu dükkânı
157-93	Mefahir Efendi b. Hâfız Hasan	Manastır 1308/1891	1 yemişçi ve 1 aşçı dükkânı
157-95	Fatma Hanım bt. Mehmed	Manastır 1308/1891	1 ev
157-105	Üçüncü Orduda Derbentçi Halifesi el-Hâc Âdem b. Sadettin	Manastır 1308/1891	2 ev ve 1 bakkal dükkân
157-81	Şakir Ağa b. Köse Hüseyin	Manastır 1308/1891	1 ev, 1 duhancı dükkânı ve 3 dükkân
157-105	Üçüncü Orduda Derbentçi Halifesi el-Hâc Âdem b. Sadettin	Manastır 1308/1891	1 ev
184-2	Hacı Mehmed Derviş b. Ali	Manastır 1308/1891	1 mağaza
157-141	Hâfız Hüseyin b. Mehmed	Manastır 1309/1892	1 fırın, 1 bakkal ve 1 ev
157-127	İbrahim Ağa b. Hacı Yusuf	Manastır 1309/1892	1 ev
163-8	Müderriş Ahmed Daniş Efendi b. el-Hâc Sâlih	Manastır 1309-1892	1 ev
163-34	Pazarıcı İbrahim b. Osman	Manastır 1310-1893	Arsalı ev
989-63-51	Manastır Valisi Mehmed Faik Paşa	Manastır 1310-1893	1 bahçe, 1 ev, 1 dükkân ve 1 bağ
989-95-71	Maksut b. Süleyman	Manastır Rakalar Zirança köyü 1312/1895	10 altın kıymeti 1.000 kuruş
164-49	Hacer Hanım bt. Sâlih Ağa	Manastır 1312/1895	2 ev, 1 nalıncı, 1 pabuççu ve 1 hane
164-52	Süleyman Efendi Hacı Ahmed	Manastır 1312/1895	1 ev ve 1 yemişçi dükkânı
164-18	Sadiye Hanım bt. Zekeriya Paşa	Manastır 1311/1894	1 fırın, 1 dükkân, 1 kırathane ve 1 ev
164-49	Müderriş Hoca Hacı Recep Efendi b Mehmed	Manastır 1312/1894	1 ev
163-82	Fatma Hanım bt Ebu Bekir	Manastır 1314/1896	1 ev
167-39	Hüsniye Hanım bt. Şemseddin	Manastır 1317/1899	Arsalı ev
167-100	Gülşah Hanım bt. Ömer	Manastır 1318/1900	1 mağaza

604-59-82	Sabiha Hanım bt. Malik Paşa	Manastır 1319/1901	3 mağaza 1 arsa ve 600 adet altın ve konak
168-88	Emine Hanım bt. Mustafa	Manastır 1320/1902	1 ev
990-7-6	Sabiha Hanım bt. Malik Paşa	Manastır 1321/1903	1 değirmen
169-94	Meryem Hanım bt. Abdullah	Manastır 1322/1905	1 ev ve 1 aşçı dükkânı
173-26	Hanife Hanım bt. Selim	Manastır 1324/ 1906	1 mağaza
173-37	Hacı Halid Efendi b. Rüstem	Manastır 1324/ 1906	1 ev ve 4 dükkân
990-37-20	Münire Hanım bt. Mustafa Efendi	Manastır 1324/ 1906	1 konak
177-67	Eşrefe Hanım bt. Ahmed	Manastır 1328/ 1910	1 ev
177-69	Pembe Hanım bt. Mersiye?	Manastır 1328/ 1910	1 ev
179-57	Bahtiyar Bey b. Mehmed Bey	Manastır 1329/1911	1 ev
179-56	Mustafa Ağa b. Mustafa	Manastır 1329/1911	1 ev

B. Debre-i Bâla Sancağı

Debre Makedonya'nın batı ucunda Arnavutluk sınırında yer almaktadır. Şehir Redika nehri ve Kara Drin ırmaklarının döküldüğü Duşat dağının güney batı eteğinde kurulmuştur.⁷⁴ Debre'nin 1395 yılında Osmanlı topraklarına katıldığı kaydedilmiştir. Osmanlı kontrolüne giren bölgenin oldukça küçük bir yerleşim yeri olduğu kaynaklarda zikredilmiştir. Mezkûr mıntika 1444-1468 yılları arasında Arnavut İskender Bey ve Osmanlılar arasında ciddi savaflara sahne olmuştur.⁷⁵ Zamanla gelişme gösteren bölge Debre-i Bâlâ ve Debre-i Zîr olarak ikiye ayrılmıştır. Debre-i Bâlâ günümüzde Makedonya sınırları içinde kalırken, Debre-i Zîr ise Arnavutluk topraklarındadır. Debre Osmanlı dönemi boyunca farklı asırlarda genelde kaza olarak faaliyet gösterirken 1869-1912 yılları arasında sancak statüsüne yükselmiştir.⁷⁶

Debre-i Bâlâ'nın nüfusu ile ilgili kaynaklarda bazı malumatlar verilmiştir. Burada 1467 yılında 54 Hristiyan ailenin ikamet ettiği kaydedilmiştir. Bu yıllarda bölgeye henüz Müslümanların yerleşmediği tahmin edilmektedir. 1536 tarihinde 179 Hristiyan, 58 Müslüman ailenin yaşadığı zikredilmiştir. Kaza 1583 senesinde 145

⁷⁴ Şemseddin Sami, *Kâmûsü'l-Â'lâm*, C. III, s. 2117.

⁷⁵ Machiel Kiel, "Debre", *DİA, İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2016, Ek Cild, s. 313-315.

⁷⁶ Tahir Sezen, *Osmanlı Yer Adları*, Ankara ;T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayın No: 26, 2017; s. 238; Stoyanovski, a.g.e., s. 18-25.

Hristiyan ve 132 Müslüman haneyi havidir. 1583 yılı verilerinde Müslümanların sayısında ciddi bir artış olduğu gözlemlenmiştir.⁷⁷ Sonraki asırlarda yapılan çalışmalar vasıtasıyla şehrin nüfusunu takip etmek mümkündür. François Pouqueville 1807 yılında Debre-i Bâlâ'da 900 hanenin ikamet ettiğini belirtilmiştir. 1900 senesinde Kınçov araştırmasında, kazada, 10.500 Müslüman Arnavut, 4.500 Hristiyan Bulgar ve 500 Müslüman Çingene ikamet ettiğini ifade etmiştir.⁷⁸ Sami'de eserinde burada 20.000 nüfusun yaşadığını zikretmiştir.⁷⁹ Debre'nin Osmanlı dönemi boyunca nüfusunun her geçen asırda arttığını yapılan çalışmalar vasıtasıyla öğrenmekteyiz.⁸⁰

Debre Osmanlı hâkimiyetine girmesi akabinde Müslümanlar bölgeye tecdricî yerleştirilmiştir. Müslümanlar yerleştikleri yerlerde, gerek ibadet gerekse diğer kültürel faaliyetlerini devam ettirebilmeleri için cami, eğitim ve sosyal müesseseler inşa etmişlerdir. Debre'de ilk yapının Fatih Sultan Mehmet tarafından kendi ismi ile anılan bir cami ve hamam olduğu rivayet edilmiştir. Sonraki senelerde vakıflar aracılığıyla kazada pek çok, cami, mescid, sıbyan mektebi, medrese, han, hamam inşa edilmiştir. Mezkûr kazadaki yapılarla ilgili en geniş malumat, Şemseddin Sami ve Ayverdi eserlerinde verilmiştir. Sami'ye göre Debre'nin 20.000 nüfusun yanı sıra, bölgede 9 cami, 5 tekke, 10 medrese, 1 rüştiye, 11 iptidaiye, sıbyan mektebi, 9 han ve hamam ve 420 dükkân mevcuttur.⁸¹ Ancak bu eserlerin kimler tarafından hangi yıllarda inşa ettirildiği ve nasıl finanse edildiği hususunda bilgi vermemiştir.

Ayverdi araştırmasında, Debre'deki yapılar ile ilgili bazı bilgiler vermiş ancak bu eserlerin önemli bir kısmının isimlerini belirtmesine rağmen hangi yıllarda inşa ettirildiği hususunda geniş bilgiye ulaşamadığını ifade etmiştir. Debre'deki dini ve sosyal yapılar şunlardır: 13 cami ve mescid, 10 medrese, 12 mektep, 5 tekke, 9 hamam ve 2 türbeyi havidir.⁸² Umumiyyetle bu tür eserler Osmanlı toplumunda vakıflar

⁷⁷ Aleksandar Stoyanovski- Dragi Gorgiev, *Населби и Население Во Македонија XV И XVI. Век*, Бек, Институт За Национална Исорија Државен Архив На Република Македонија s. 188. bu eserde 1467 yılında Debre'nin ismi "РАХОБНИК" olarak kaydedilmiştir. Daha sonraki süreçte Debre olarak isimlendirilmiştir. Debre'nin nüfus olarak gelişme göstermesi ile birlikte Debre-i Bâlâ ve Debre-i Zir olarak ikiye ayrılmıştır.

⁷⁸ Kiel, "Debre", s. 313-315.

⁷⁹ Şemseddin Sami, *Kâmûsü'l-Â'lâm*, C. III, s. 2117.

⁸⁰ Kiel, Debre, s. 313-315.

⁸¹ Şemseddin Sami, *Kâmûsü'l-Â'lâm*, C. III, s. 2117; Ayverdi, a.g.e, s. 29-32.

⁸² Ayverdi, a.g.e., s. 30-32-399.

tarafından inşa ettirilip uzun yıllar, ayakta kalmaları ve ek desteklere ihtiyaç duymamaları için gelir getirici menkul ve gayrimenkuller vakfedilmiştir.

Çalışmamız kapsamında XIX. asırda Debre-i Bâlâ kazası merkezinde ve köylerinde 16 vakıf kurulduğu tespit edilmiştir. Vakıfların 15 köyde ihdas edilirken, sadece biri merkezde tesis edilmiştir. Vakıflardan biri de Debre kazasına bağlı Rakalar'da bulunmaktadır.⁸³ Rakalar zaman zaman nahiye zaman zaman kaza olmuştur. Burada bir vakıf olması hasebiyle Debre vakıfları arasında değerlendirmeyi uygun gördük. Mezkiir kazadaki vakıfların tamamı erkekler tarafından tesis edilmiş, bu dönemde kadınların burada vakıf ihdas etmediğı görülmüştür. 16 vakfın 10 tanesi nakit para, 5 tanesi gayrimenkul, 1 vâkıfta ise hem menkul hem de gayrimenkul vakfetmiştir. Kazada toplamda 21.900 kuruş nakit para vakfedilmiştir. Bu paraların işletmesinden elde edilen yıllık kâr payı 3.285 kuruştur. Gelirlerinin tamamı camilerin aydınlatma, tamir ve cami görevlilerinin maaşlarına finanse edilmiştir. Bağ, bahçe, ev ve dükkânlarında gelirleri aynı hizmetler için tahsis edilmiştir. Debre-i Bâlâ bölgesinde kurulan 16 vakfın tamamının hizmet alanları camilerin, aydınlatma, bakım ve personel maaşları karşılanması için tahsis edilmiştir. Eğitim-öğretim, sosyal yardımlaşma alanlarına yönelik vakıf kurulmadığı görülmüştür. Debre merkezinde ihdas edilen tek vakfi örnek olarak verebiliriz. Diğer vakıflar gerek şartlar gerekse hizmet yönleriyle bu vakfa benzerlik arz etmesi hasebiyle, bütün vakıfları tek tek ele almak yerine bir örnek vermekle yetinilecektir.

Debre merkezde tek vakıf 1272/1856 tarihinde Recep Ağa tarafından kurulmuştur. Recep Ağa b. Sadık Ağa Hünkâr Mahallesi'nde ikamet ettiğini vakfiyede belirtmiştir. Vâkıf, Şaban Baba zaviyesi içinde yeniden bir cami yaptırmıştır. Ancak bu zaviyenin hangi tarikatın hizmetinde olduğu açıklanmamıştır. Vâkıf, yaptırdığı caminin ihtiyaçlarının karşılanması için sahip olduğu 1.500 kuruş nakit parasını vakfetmiştir. Para yıllık %15 kâr payı ile taliplerine kullanılmak üzere verilmiştir. Elde edilen senelik gelirden 90 kuruş cami imamına, 30 kuruş müezzine ve 105 kuruş da camide

⁸³ Rahman Ademi, "II. Abdülhamid Döneminde Makedonya'daki Telgrafhatları İnşatı": *Debre-Reklar Hattı, Sultan II. Abdülhamit Sempozyumu, Sosyo- Ekonomik Hayat Eğitim Bildiriler, Türk Tarih Kurumu Yayınları*, Selanik 2014, Dizi VIII, S. 7 C. 2, s. 118-123; Рахман Адеми, "Изградба На Телеграфски Линии Во Македонија Во Времето на Абдулхмид Втори Линијата Дебар-Рекалар (Жировхица)", *Гласник Институт На Национонална Историја, Скопје 2016*, s. 137-147.

kullanılmak üzere mum ve zeytinyağı satın alınmasına tahsis etmiştir.⁸⁴ Vâkîf yaptırdığı caminin bütün ihtiyaçlarını ihdas ettiği nakit para vakfî gelirleriyle karşılamıştır.

Tablo 2. Debre-i Bâla Sancağında Kurulan Vakıfların Listesi

Def-Say-Sıra	Vâkîfın ismi	Yer-yıl	Menkul ve Gayrimenkuller
582-373-280	Recep Ağa b. Mehmed Sadık Ağa	Debre 1272/1856	1.500 kuruş
989-120-84	Ebubekir Efendi b Sâlih Sipahi	Debre Elçeizir 1309/1892	2.000 kuruş
989-78-60	Destan b. Hasan	Debre Novak köyü 1309/1891	3.000 kuruş
990-47-38	Murat Ağa b Yusuf	Debre Kocacık köyü 1313/1896	3.000 kuruş ve 1 dükkân
605-137-1896	Hayreddin b. Abdurrahman	Debre İstoşay köyü 1313/1896	500 kuruş
989-166-126	Abdurrahman b. Hüseyin	Debre Kenünce? köyü 1314/1897	800 kuruş
991-44-55	Ramazan b. Osman Beşe	Debre-i Bâla İspase köyü 1316/1899	1.000 kuruş
991-51-67	Fazlı b. Hüseyin Köyün Ortak Parası	Debre-i Bâla Mazice köyü 1317/1899	1.500 kuruş
991-18-20	Abdullah b. Ali Fayda	Debre-i Bâla Konyarı köyü 1319/1901	1.000 kuruş
991-16-16	İsmail b. Talip Köyün Ortak Parası	Debre Balata Bâla Köyü 1322/1904	1.000 kuruş
990-44-35	Yusuf b. Timur	Debre Trebişte köyü 1324/1907	İki katlı 1 bakkal dükkânı
600-262-328	Zeynel b. Behram	Debre Selvokin köyü 1329/1911	1 ev
604-145-196	Hatip Ağa b. İbrahim	Debre Rakalar Velobordo köyü 1329/1911	6.600 kuruş ve 1 dönüm bağı
604-145-197	Abdal b. Basri	Debre Rabtina ? köyü 1330/1912	1 dükkân diğer
604-140-202	Muhtar Selim b. Abdullah	Debre Ostren köyü 1330/1912	1 ev
604-147-200	Arslan b. Abbas	Debre Fercişte köyü 1330/1912	2 bahçe

C. Ohri Kazası

Ohri, Manastır'ın 52 km batısında ve Arnavutluk sınırına yakın bir konumda yer alır. Şehir Makedonca ve Slav dillerinde Ohrid, Osmanlı ve günümüz Türkçesinde Ohri olarak geçer. Kent kendisiyle aynı ismi taşıyan Ohri gölü kenarında ve tepenin eteklerine yayılmıştır. Mezkûr bölgeyi her devirde önemli kılan Ohri gölü ve Via Egnatia yolu olmuştur. Bu yol Adriyatik'ten başlar Ohri üzerinden Selanik'e oradan da İstanbul'a ulaşır. Devletler bu güzergâhı gerek ticari, gerekse askerî gayelerle çokça

⁸⁴ VGMA, Defter 582, Sayfa 373, Sıra 280.

tercih etmişlerdir.⁸⁵ Ohri stratejik konumu nedeniyle erken dönemde ve Osmanlı yönetimi boyunca güncel pozisyonunu muhafaza etmiştir. Günümüzde şehir hem Makedonya'nın hem de Balkanlar'ın en önemli turizm merkezlerinin başında gelmektedir.

Ohri'nin hangi yılda ve kim tarafından fethedildiği konusunda kaynaklarda muhtelif bilgiler vardır. Uzunçarşılı eserinde burasının 1385 yılında Osmanlı egemenliğe girdiğini ifade etmiş, ancak kim tarafından fethedildiğini belirtmemiştir.⁸⁶ Fetih tarihi konusunda Uzunçarşılı ile hem fikir olan Kihtir, ayrıca, kentin I. Murad döneminde 1385 yılında Çandarlı Halil Paşa tarafından fethedildiğini kaydetmiştir.⁸⁷ Bir diğer kaynakta 1385 yılında mezkûr şehir Osmanlı vasalı olan Prilepe Prensi Kraljevic Marko yönetiminde olduğu, onun 1395 yılında Rovin savaşında ölmesinin ardından şehrin Osmanlı idaresine dâhil olduğu zikredilmiştir.⁸⁸

Şehrin Osmanlı idaresine girmesine müteakip Makedonya'nın diğer şehirlerinde olduğu gibi Anadolu'dan getirilen Türk aileleri iskân ettirilmiştir. Türklerin buraya yerleşmesi akabinde şehirde yeni bir yapılanma ve yeni bir düzen başlamıştır. Ohri'de ilk olarak daha önce kilise olan iki eser camiye çevrilmiştir. Bunlardan biri 1065 yılında inşa edilen Ayasofya kilisesi camiye çevrilmiş ve Fethiye Camii olarak adlandırılmıştır. Diğer yapı da Aziz Kliment Kilisesinin harabeleri üzerine inşa edilmiş İmaret Fatih Camii'dir.⁸⁹

Ohri'nin demografik yapısı ile ilgili farklı asırlarda bazı veriler mevcuttur. XVI. asrın ilk yarısında mezkûr kazada 394 Hristiyan ve 93 Müslüman hane yaşadığı kaydedilmiştir. 1566 yılında şehirde 287 Hristiyan ve 249 Müslüman hane ikamet ettiği belirtilmiştir. 1583 tarihinde ise 263 Hristiyan ve 270 Müslüman hane olduğu zikredilmiştir.⁹⁰ Farklı yıllara ait nüfus verilerinde Müslümanların sayısı her geçen gün kazada artmıştır. Türk nüfusun artışı ya yeni göçler yoluyla ya da yerli halkın ihtida etmesiyle gerçekleştiği düşünülmektedir.

⁸⁵ Evliya Çelebi, *Seyahatnamesi*, C. VIII, s. 327; Şemseddin Sami, *Kâmûsü'l-Â'lâm*, C. II, s. 1066; Muhammed Aruçi, "Ohri", *DİA, İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2007, C. 33, s. 330-333.

⁸⁶ Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. I, s. 195.

⁸⁷ Tuğrul Kihtir, *Balkanlar'ın Osmanlı Tarihi 1352-1913*, İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2015, s. 40-41.

⁸⁸ Aruçi, Ohri, s. 330-333.

⁸⁹ Semavi Eyice, Ohri'nin Türk Devrine Ait Eserleri, *Vakıflar Dergisi*, Ankara 1964, S. 4, s. 139-144.

⁹⁰ Aruçi, "Ohri", s. 330-333.

1670 yılında Ohri'yi ziyaret eden Evliya Çelebi şehir hakkında detaylı malumat vermiştir. Çelebi, *Seyahatnamesi* 'nde kazada, 160 Hristiyan ve 300 Müslüman hane olduğunu ve 400 civardın da ahşap kiremitli ev ve 150 kadar dükkân, 17 cami ve mescid bulunduğunu beyan etmiştir.⁹¹ Öte yandan Çelebi, adı geçen şehirde bulunan eğitim kurumları ve ticari yapılar hakkında da teferruatlı bilgi nakletmiştir. Bu eğitim kurumları, Siyavuş Paşa Medresesi, Sultan Süleyman Medresesi, 3 türbe, 1 dâru'l-hadis ve 2 sıbyan mektebidir. Ticari işletmeler olarak, 3 han, 2 hamam, 40 Ocaklı Ohrizâde Kervansarayı, 2 misafir hane, 7 kahvehane ve XVII. yüzyıl ait eski bir darbhânenin de olduğunu zikretmiştir.⁹²

Ural, XVI. asırda Ohri ile ilgili yaptığı çalışmada 367 numaralı tahrir defterini incelemiş ve kazanın kamusal ve sosyal hayatı ile alakalı kıymetli bilgiler vermiştir. 367 nolu defter, Osmanlı şehirlerinin gelişmesinde başat rol oynayan vakıflarla ilgili de ayrıntılı malumat içermektedir. Bu tahrirde 12 vakıf kaydına rastlamış olan Ural, vâkıfların ismi, mülkleri ve yıllık gelirleri hakkında önemli bilgiler aktarmaktadır. Ancak bu hayırseverlerin vakfiyelerine dair her hangi bir açıklama yer almamaktadır.⁹³ Ural'ın isimlerini belirttiği vâkıfların vakfiyelerine birisi hariç, VGMA, arşivinde ve Makedonya Üsküp Devlet Arşivin'de rastlanmamıştır.⁹⁴ Böylelikle Ural'ın yaptığı çalışma sonucunda vakfiyeleri günümüze intikal etmese de Ohri'de başkaca vakıfların da kurulmuş olduğunu söylemek mümkündür.

Ohri'de vakfiyesine ulaşılan ilk vakıf kaydı 896/1491 yılına aittir. Bu vakıf Sinanüddin Yusuf Çelebi tarafından kurulmuştur.⁹⁵ Vâkıf, Ohri ve çevresinde olan pek çok mal mülkünü vakfetmiştir. Diğer vâkıflar da farklı asırlarda şehrin ihtiyaçları ve maddi bütçeleri doğrultusunda vakıflar ihdas etmiştir. Vakıf sistemiyle toplumun dinî ve sosyal ihtiyaçları karşılandığı gibi aynı zamanda vakıf mefkûresiyle şehre yeni bir ruh

⁹¹ Evliya Çelebi, *Seyahatnamesi*, C. VIII, s. 323-329.

⁹² Aruçi, "Ohri", s. 330-333.

⁹³ Ural, a.e.t., s. 71-78.

⁹⁴ Ural'ın, Ohri'de isimlerini belirttiği vâkıflar, Sinan Çelebi, Ahmed Bey, Biraderi Bayezid Paşa, Süleyman Bey, İskender Bey, Baba Ali, Karaca ve Hamza, Koca Hızır Bey, İbrahim Efendi, Silahdar Mahmud, Mevlana Şeyh Hacı Kasım, Mevlana Mustafa Çelebi b. Sinan ve Şah Nevaz Hatun vakıflarının mülkleri ve yıllık gelirleri hakkında ayrıntılı bilgi verilmiştir. Ural, a.g.t., s. 71-78.

⁹⁵ Ayverdi, a.g.e., s. 139; Dragi Gorgiev-İlinka Janeva, *Семејството Охризџе Историја Долга 600, (Ohrizade Ailesi 600 Yıllık BirTarih)*, Години Државен Архив На Република Македонија 2010, s. 9-75.

ve yeni bir kimlik kazandırılmıştır. Vakıf kurma geleneği mezkûr şehrin fethinden itibaren başlamış ve Osmanlı'nın sonuna kadar devam etmiştir.

Manastır Vilayeti Salnamelerinde, Ohri'nin demografik, sosyal ve dini kurumları hakkında detaylı malumat verilmiştir. Şehir 1875 yılında 2.358 hane ve 19.000 civarında bir nüfusu bünyesinde barındırmıştır. 1876 senesi *Salnamesine* göre Ohri'de, *kamu binası, hükümet konağı, telgrafhane, saat kulesi, 24 mağaza, 25 fırın, 394 dükkân, 1 depo, gümrük binası, 1 hamam ve 13 han mevcuttur. Kaza da 21 cami, 14 kilise, 10 tekke, 2 medrese, 9 Müslüman mektebi, 4 Hristiyan mektebi, 1 rüşdiye ve birçok sıbyan mektebi* olduğu zikredilmiştir.⁹⁶

1881/82-1893 yılı Osmanlı genel nüfus sayımına göre Ohri'de Müslüman erkekler 8.606, kadınlar 7.754, Rum erkekler 1.544, kadınlar 1.505, Katolik erkekler 17.040, kadınlar 16.266 toplam nüfus 52.685 kişiyi havidir.⁹⁷

Çalışmamız kapsamında Ohri'de 7 vakıf kurulduğu tespit edilmiştir. Bu 7 vakfın 6'sı merkezde biri de köyde ihdas edilmiştir. Ayşe Hanım vakfı haricindeki vakıflar erkekler tarafından tesis edilmiştir. Mezkûr kazada hem menkul hem de gayrimenkul vakıflar kurulmuştur. Ohri'de kurulan vakıflar arasında en büyük bütçeli olanı 1262/1846 tarihinde Ohri Kaymakamı Şerif Ahmed Bey tarafından tesis edilmiştir. Vâkıf, yaptırdığı imaret ve medresenin çeşitli giderlerini finanse etmek için pek çok dükkân, han, değirmen ve bahçe vakfetmiştir. Fakirlerin ve öğrencilerin ihtiyaçları için imarete günlük 64 ekmek pişirilmiştir. Ayrıca öğrencilerin iâşe ve ibâte giderleri, müderris ve diğer vakıf mürtezikasının maaşları vakıf fonundan tahsis edilmiştir.⁹⁸

Ohri vakıfları arasında pek çok hizmeti bünyesinde barındıran Yusuf Agâh vakfını örnek olarak verebiliriz. Bu vakıf 1272/1856 tarihide Sandık Emni Yusuf Agâh Efendi tarafından kurulmuştur. Vâkıf, sahip olduğu hamamını vakfetmiştir. Hamamın yıllık kira gelirlerinden, Emin Mahmud Mahallesi'ndeki 5 çeşmenin tamiri için 250 kuruş ayırmıştır. Hamamın tamiri için 700 kuruş ve hamamın çeşmelerinin tamiri için 255 kuruş tahsis etmiştir. Ayrıca Yusuf Agâh Efendi vakıf gelirlerden Ohri'de 5

⁹⁶ H. 1292/1875 Tarihli Manastır Vilayeti Salnamesi, s. 96-98; Mucize Ünlü, *Manastır Vilâyeti'nin İdari ve Sosyal Yapısı*,(YYLT), Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1996, s. 53-43; H. 1292/1875 MVS, s. 59-98.

⁹⁷ Karpat, a.g.e., s. 304-305.

⁹⁸ VGMA, Defter 581, Sayfa 381, Sıra 282.

caminin tamiri ve iki cami imamının maaşı için bütçe ayırmıştır. Vâkıfın, vakfiyesinde zikrettiği camiler şunlardır: Emin Mahmud, Hacı Hamza, Gürcü Bey, Kul Oğlu ve Haydar Paşa. Bunun yanında camilerinin tamirleri için ayrılan fon 305 kuruştur. Cami başına 61 kuruş onarım bedeli düşmektedir. Ayrıca vâkıf, Haydar Paşa Camii hatibine 100 kuruş ve Keşanlı Binbaşı Hüseyin Camii hatibine de senelik 100 kuruş ücret vermiştir.⁹⁹ Vakıf bânisi ayrıca zikrettiği tüm harcamalar yapıldıktan sonra artan paralarla hamam civarında olan dört mahallenin kaldırımlarının yapılmasını bilhassa vakfiyede belirtmiştir.¹⁰⁰

Ohri ile ilgili yapılan çalışmalarda Osmanlı egemenliği boyunca şehirde 13 caminin faaliyet gösterdiği belirtilmiştir. Bunlar: Ali Paşa, Ayasofya Fethiye, Emin Mahmud, İmaret Fatih, Göl Camii (Gürcü Bey), Hacı Hamza, Hacı Kasım, Hacı Turgut, Kul Oğlu, Zeynelabidin Paşa veya Çınar, Haydar Paşa, Keşanlı Binbaşı Camii'leridir ve ismi belirtilmeyen bir mesciddir.¹⁰¹ Yusuf Ağah Efendi vakıf gelirlerinden yukarıda zikredilen 5 caminin tamirine ve iki caminin imamına maaş verilmiştir. Vâkıf, camilerin hizmetlerinin devamını sağlama konusunda önemli bir vazifeyi üstlenmiştir.

Ohri'de en önemli tarihi yapılardan biri de Halvetîlik tarikatının Hayatiyye kolunun merkezi olan tekkedir. 1770 yıllarında Pîr Mehmet tarafından kurulan tekkede, yetişen müritler vasıtasıyla Ohri'den Makedonya'nın çeşitli şehirlerine hayatilik yayılmıştır. Hayati tekkesi Ohri'de faaliyetlerini sürdürmektedir.¹⁰² Bu tekkenin uzun yıllar ayakta kalmasında, maddi olarak desteklenmesinde, hayırsever ve vâkıfların önemli rolü olmuştur.

Yukarıda isimi geçen sosyal yapıların ve camilerin önemli bir kısmı çeşitli bakım ve onarımlar geçirerek günümüze ulaşmış ve ibadete açık olarak faaliyetlerine

⁹⁹ VGMA, Defter 581, Sayfa 380, Sıra 281.

¹⁰⁰ VGMA, Defter 581, Sayfa 380, Sıra 281.

¹⁰¹ Semavi Eyice, "Ohri'nin Türk Devrine Ait Eserleri", s. 139-144; Mehmed Zeki İbrahimgil, "Evliya Çelebi Seyahatnamesinde Ohri Sancağı", *Sanat Tarihi Dergisi*, İzmir 2013, s. 107-129; Edip Yılmaz-Erdal Elmas, "Ohri'deki (Makedonya) Osmanlı Dönemi Camileri", *Anasay, 3 Aylık Ulusal Hakemli – Süreli Dergi*, II. Cilt, S. 4, s. 47-82.

¹⁰² Yıldırım Ağanoğlu, *Rumeli'de Bir İrfan Ocağı Ohri Hayâtî Asitanesi-Arşiv Belgeleri Işığında*, İstanbul: İz Yayıncılık, 2016, s. 100-225; Nehri Aydınçe, *Ohrili Şeyh Zekeriya Efendi ve Mecmuât-ı İlâhiyât'ı*, (YYLT), Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011, s. 15-25.

devam etmektedirler. Bazı yapılar da Osmanlının bölgeden ayrılışından sonra Makedon halkı tarafından peyderpey yıkılmıştır.

Tablo 3. Ohri Kazasında Kurulan Vakıfların Listesi

Def-Say-Sıra	Vâkıfın ismi	Yer-Yıl	Menkul ve Gayrimenkuller
581-51-55	Hasan, Hüseyin Efendi b. Mustafa	Ohri 1255/1840	500 kuruş
581-381-282	Ohri Kaymakamı Şerif Ahmed Bey	Ohri 1262/1846	27 dükkân, 2 han, 29 dönüm bahçe, 3 taşlı değirmen, imaret ve medrese
581-380-281	Sandık Emini Yusuf Ağah Efendi	Ohri 1272/1856	Hamam
988-182-87	Ali b. el-Hâc Selim	Ohri 1291-1874	1 dönüm bağ
988-188-92	Tahir b. İbrahim	Ohri Kurmeneşte köyü 1291-1874	600 kuruş
600-68-87	Ayşe Hanım bt. Hasan	Ohri 1317/1889	6 dönüm bağ
604-194-277	Eyüp Sabri Bey b. Hacı Sadık Ağa	Ohri 1328/1910	2.000 kuruş

D. Köprülü Kazası

Günümüzde Makedonya sınırları içinde olan Köprülü kadim bir yerleşim yeridir. Şehrin bir kısmı dağın eteklerine yayılırken, diğer bir kısmı ise Vardar Nehri'nin iki yakası boyunca uzanmıştır. Köprülü, Üsküp ve Selanik otoyolu güzergâhındaki stratejik konumu nedeniyle her dönemde önemini muhafaza etmiştir. Şehrin, eski zamanlardaki adı Köprüler şehri manasına gelen Beylezora (ora) Arnavutçada ve İlirya dilinde (ure) Köprü anlamına gelir. Daha sonraları burası Veles olarak adlandırılmıştır. Grekçedeki ismi ise Velesos'tur. Ancak bölgenin 1386 tarihinde Timurtaş Paşa tarafından fethedilmesi akabinde en eski isminin karşılığı olarak Köprülü adıyla anılmaya başlanmış ve bu ismi ile meşhur olmuştur.¹⁰³ Osmanlı ve günümüz Türkçe kaynaklarında Köprülü, Slav dillerinde ise Veles olarak bilinmektedir.

Köprülü'nün Osmanlı topraklarına dâhil olması akabinde, Müslümanlar, bölgeye peyderpey yerleştirilmiştir. Bu iskân plânını tahrir defterlerinden de takip etmek mümkündür. Kaza, 1455 yılı tahrir defterinde, 9 Müslüman ve 181 Hristiyan aileyi havidir. 1467 yılında 190 Hristiyan ve 12 Müslüman hâneği ihtiva etmektedir.¹⁰⁴ 1481 tahririnde 216 Hristiyan ve 33 Müslüman aile kaydedilmiştir. 1519 yılı tahrir defterinde

¹⁰³ Evliya Çelebi, *Seyahatnamesi*, C. V, s. 306; Şemseddin Sami, *Kâmûsü'l-Â'lâm*, C. V., s. 3906; Acaroğlu, a.g.e., s. 166-167; Ömer,Kul, *XV-XVI. Asırlarda Köprülü Kazası (1453-1544)*, (YYLT), Van:Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2000, s. 20.

¹⁰⁴ Machiel Kiel, "Köprülü, *DİA, İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2016, Ek Cild, s. 80-82.

171 Hristiyan ve 30 Müslüman, 1528 yılında 216 Hristiyan ve 234 Müslüman hâne olduğu zikredilmiştir.¹⁰⁵ 1530 yılında Köprülü’de 1 Cuma Camii, 1 mescid, 35 Müslüman aile ve 3 Müslüman Mahallesi, 284 Hristiyan aile ve 9 mahallesi olduğu belirtilmiştir.¹⁰⁶ 1550 yılında 235 Hristiyan ve 49 Müslüman, 1569 yılı 248 Hristiyan 76 Müslüman aileyi barındırmıştır.¹⁰⁷

1528 yılı tahririnde Müslümanların sayısı oldukça yüksek olarak verilmiştir. Bu tarihten sadece iki yıl sonra ise Müslüman hâne adedi 48 olarak belirtilmiştir. Muhtemelen Müslüman aileleriyle ilgili rakamlarda bir bilgi karışıklığı olmuştur. Müslüman aile sayısının 1569 yılı kaydında ulaştığı en yüksek rakam 76 olmuştur. Köprülü’de Müslüman ailelerinin artışı göç yoluyla olabileceği gibi yerli halkın ihtida emesiyle de olabilmektedir. Kazada ihtida edenlerle ilgili bazı bilgiler verilmiştir. XVI. yüzyılda Köprülü kazasında 10 civarında gayrimüslimin ihtida ederek İslam dinine geçtiği malumdur.¹⁰⁸ Farklı bir dinden İslam’ı kabul edenler, İslami isim almalarına dair “*şeref-i İslam ile müşerref olup ismi Mehmed olduğu*” ..., benzeri şekilde klişe ifadelere rastlanmaktadır. Bu kimselerin baba isimleri ise Allah’ın kulu anlamında “*Abdullah*”tır.¹⁰⁹

Evliya Çelebi Balkan ziyaretinde Köprülü’ye de uğramış ve şehir hakkında bazı malumatlar vermiştir. Buranın Timurtaş Paşa tarafından fethedildiği ve Paşa’nın Vardar nehri üzerine bir köprü yaptırdığını, 150 akçe payesiyle kazada, 4 cami ve mescid, 1 medrese, 1 sıbyan mektebi, küçük bir han ve 56 dükkân olduğu bilgisini nakletmekle yetinmiştir.¹¹⁰ Sonraki asırlarda kazadaki nüfusun ve kurumların sayısı artmıştır. Bunu yapılan çalışmalardan ve salnamelerden istihraç etmek mümkündür.

Kaynaklarda Köprülü nüfusu hakkında detaylı bilgi verilmiştir. 1831 yılı Köprülü nüfusu, 4.767 Müslüman, 12.718 Gayrimüslim ve 390 Çingene toplamda 17.875 olarak nakledilmiştir.¹¹¹ Öte yandan 1890 yılına ait diğer bir çalışmada 12.000

¹⁰⁵ Stoyanovski-Gorgiev, a.g.e., s. 37.

¹⁰⁶ Kiel, “Köprülü”, s. 80-82.

¹⁰⁷ Stoyanovski-Gorgiev, a.g.e., s. 37.

¹⁰⁸ Ömer Kul, a.g.t., s. 56-59.

¹⁰⁹ Osman Çetin, *Sicillere Göre Bursa’da İhtida Hareketleri ve Sosyal Sonuçları: (1472-1909)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1994, s. 5-70; Ali Açık, “Şer’iyye Sicillerine Göre Tokat’ta İhtida Hareketleri”, *A.Ü.A.E.D.*, Erzurum 2004, S. 23, s. 179-182.

¹¹⁰ Evliya Çelebi, *Seyahatnamesi*, C. V, s. 306.

¹¹¹ Karpat, a.g.e., s.227.

Slav, 6.600 Türk, 500 Ulah ve 600 Kıpti ve toplam 19.700 olarak belirtilmiştir.¹¹² Aynı yıllara ait diğer bir araştırma da Köprülü'nün nüfusu ve sosyal yapıları hakkında ayrıntılı bilgi verilmiştir. Sami, *Kâmûsu'l-Â'lâm'ında*, bu kazada 16.279 kusur ahali, 9 cami, 2 mescid, 7 tekke, 1 saat kulesi, 1 manastır, 1 rüştiye, 3 iptidaiye, 2 sibyan mektebi, 3 Bulgar, 2 Rum iptidaiye, 32 han, 1 hamam, 9 fabrika ve 20 değirmen bulunduğunu ifade etmiştir.¹¹³ 1881/82-1893 yılı Osmanlı genel nüfus sayımına göre Köprülü'de Müslüman erkekler 9.315, kadınlar 8.778, Rum erkekler 217, kadınlar 203, Bulgar erkekler 17.235, kadınlar 15.608, nüfusun toplamı 51.356 olarak kaydedilmiştir.¹¹⁴

Ayverdi, eserinde Köprülü'de 9 camiyi isimleriyle kaydetmiştir. Bunlar, Alladin Bey Camii, Fazıl Ahmet Paşa Camii, Mustafa Bey Camii, Hacı Ahmet Camii, Said Bey Camii, Mesih Bey Camii, Hacı Hüsrev Camii, Hacı İbrahim Kumsal Camii ve Sultan Mehmed Camii'sidir.¹¹⁵ Çalışma kapsamında vakfiyelerde isimlerine rastladığımız camiler Ayverdi'nin eserinde zikrettiği camilerle ikisi hariç diğerleri aynı camilerdir. Selim Baba Tekkesi Camii ve Halidiye Camii de Ayverdi'nin çalışmasında belirttiği camilere eklendiğinde Köprülü'deki cami adedi 11'e yükselir. Köprülüde bulunan cami, mektep, medrese, tekke, han, hamam vb. yapılar Osmanlı döneminde umumiyetle vakıflar tarafından yaptırılmıştır. Kazanın imar ve ihyasında, eserlerin uzun yıllar ayakta kalmasında vakıf sistemi başat rol oynamıştır. Vakfiyeleri günümüze ulaşan vakıflarda, eserlerin uzun asırlar maddi desteğe ihtiyaç duymadan faaliyetlerine devam etmeleri için gelir getirici yapılar vakfetmişlerdir. Bu yapılar vâkıfın şartları doğrultusunda kiralanıp, yine vâkıfın belirlediği kaideler doğrultusunda ilgili yerlere tahsis edilmiştir. Köprülü bölgesinde tesis edilen vakıflardan en eski tarihli olanları XVI. yüzyıla dayanmaktadır. Ancak kazadaki vakıf sayılarının zirve yaptığı yıllar Tanzimat'tan sonraki zaman dilimidir. Kazadaki vakıflar, vakfiyelerdeki bilgiler ışığında değerlendirmeye tabi tutulacaktır.

Kazanın en eski tarihli vakıf kaydı 981/1574 yılına aittir. Sokullu Mehmed Paşa kurduğu vakıf içinde bazı mülkleri Köprülü kazasına tabi Novosel (Novoselo=Yeniköy)

¹¹² Hamzaoğlu, *Balkan Türklüğü*, C.I, s. 67,

¹¹³ Şemseddin Sami, *Kâmûsü'l-Â'lâm*, C. V, s. 3906.

¹¹⁴ Karpas, a.g.e., s. 284-285.

¹¹⁵ Ayverdi, a.g.e, s. 90-92.

köyünde bulunmaktadır. Sokullu Paşa bu köyde bir konak ve bir cami yaptırmıştır. Bunların ihtiyaçları içinde muhtelif yerlerde olan değirmenleri vakfetmiştir.¹¹⁶

Köprülü merkezinde kurulan vakıflar XVII. asra aittir. Köprülü âyanı Hacı Ahmet Ağa, 1092/1681 yılında Köprülü'de Şeyh Mahmud Üsküdari tekkesi ve kendi ismi ile anılan caminin ihtiyaçlarını finanse etmek için pek çok menkul ve gayrimenkulünü vakfetmiştir.¹¹⁷ Bu vakfa destek olmak amacıyla, Fatma Hanım bt. Memi Bey 1088/1677 yılında farklı yerlerde 2 değirmen ve 22.000 akçe nakit para vakıf etmiştir. Bu vakfın gelirlerinin Hacı Ahmet Efendi tarafından inşa edilen tekkede Şeyh olan Ahmet Efendi'ye ve tekkenin, tamir ve aydınlatması için harcanmasını istemiştir. vâkıfe gelirlerin bir kısmı ise hatim ve dua hizmetlerine tahsis edilmiştir. Bir diğer vakıf da 1163/1750 tarihinde Havlular Mahallesi'nde ikamet eden Hacı Mehmed Efendi tarafından kurulmuştur. Bu vakıf varidatından, Mesih Bey Camii yanında bulunan çeşmelerin ve Sığırlar Mahallesi'ndeki çeşmelerin bakım ve onarımı karşılanmıştır.¹¹⁸

Çalışma kapsamında Köprülü'de 13 vakıf kurulduğu tespit edilmiştir. Vakıfların 10'u kaza merkezinde, 3'ü ise köylerinde tesis edilmiştir. Bu vakıfların tamamı erkekler tarafından ihdas edilirken hanımların bu zaman diliminde burada vakıf kurmadığı görülmüştür. 13 vakfın, 11'i gayrimenkullerden oluşurken, ikisi menkul vakıflardan meydana gelmiştir. İki nakit para vakfı da köylerde tesis edilirken, merkezde para vakfı kurulmamıştır.

Müderri Hacı Mehmed Efendi, Ali Bey ve Hacı Süleyman Ağa kendileri inşa ettirdikleri medreselerin ibâte, iâşe ve personel maaşlarını karşılamak için pek çok gayrimenkul vakfetmişlerdir. Bu vakıflar, medreseler kısmında müstakil başlıklar altında tetkik edildiğinden dolayı burada isimleri belirtilmekle yetinilmiştir.

XIX. asırda Köprülü'de vâkıfların muhtelif tarikatlara destek olduğu gözlemlenmiştir. Şeyh İsmail Efendi ve Şaban Ağa Derbent Halveti tekkesinin ihtiyaçları için vakıflarını kurmuştur. Derviş Mehmed b. Tahir Usta 1294/1878 yılında Köprülü'de ihdas ettiği vakıfta Kadiri Selim Baba Tekkesi, camisi ve türbesinin

¹¹⁶ VGMA, Defter 572, Sayfa 27, Sıra 184.

¹¹⁷ VGMA, Defter, 987, Sayfa 24, Sıra 5; Omerov, a.g.t., s. 45-46.

¹¹⁸ VGMA, Defter 987, Sayfa 257, Sıra 89.

ihtiyaçlarını karşılamak için handa sahip olduğu hisselerini tahsis etmiştir.¹¹⁹ Hacı Süleyman b. Kara Veli Mustafa Ağa 1312/1895 yılında Köprülü’de faaliyetlerini sürdüren Nakşibendiye’nin Hâlidî koluna destek vermiştir. Hüseyin Beyzade Tevfik Bey ise vakıf gelirlerini Hacet Baba Bektaşî tekkesinin iâşe ihtiyaçlarına maddi olarak katkıda bulunmak için tahsis etmiştir. Bu dönemde, Halvetiyye, Nakşibendiye’nin Hâlidî kolu, Kadiriyye ve Bektaşîyye tarikatlarının kazada faal oldukları vakfiyelerden elde edilmektedir.¹²⁰

Köprülü’de 3 vâkıf ise cami hizmetlerine destek vermiştir. Cami hizmetleri için iki vakıf kurup finans sağlayan Mahmud Efendi Vakfı örnek olarak verilebilir. Köprülü’nün Ber Çorak (Çörek) mahallesinde ikamet eden el-Hâc Hâfız Mahmud b. Yusuf, 1318/1901 yılında ihdas ettiği vakıfta Çalışlar köyündeki sahip olduğu bağını vakfetmiştir. Bağın yıllık kira gelirini Havlular Mahallesi’nde bulunan Alâeddin Camii hatibine tahsis etmiştir.¹²¹ el-Hâc Mahmud Efendi 1325/1908 yılında kurduğu ikinci vakıfta Mustafa Bey Camii yanında olan arsa üzerine yaptırdığı dükkanı vakfetmiş ve gelirlerini de Mustafa Bey Camii’nde hatiplik ve müezzinlik görevini ifa edenlere vermiştir.¹²² Vâkıflar, kendileri cami yaptırıp bütün giderlerini finanse ettikleri gibi, bizzat kendileri cami yaptırmayıp, hayırseverler tarafından inşa ettirilen camilere vakıflarından ödenek ayırdıklarını gösteren pek çok vakıf örneği bulunmaktadır.

Köprülü’de inşa edilen vakıf ve diğer yapılardan yalnız Fazıl Ahmet Paşa Camii günümüze ulaşabilmiştir. Bu cami aynı zamanda halk arasında Kara Camii olarak da bilinmektedir. Cami, Makedonlar tarafından ateşe verildiğinden dolayı duvarları hasar görüp yanmıştır. Bu yüzden Köprülü halkı, duvarları yangın nedeniyle siyah olan camiye Kara Camii demeye başlamış ve bu isimle ünlü olmuştur. Cami çeşitli restorasyonlarla eski haline kavuşturulmaya çalışılmıştır. Osmanlı dönemi boyunca pek çok eserin topluma kazandırıldığı şehirde, Köprülü’deki vakıf eserleri ve diğer kurumlar Makedon halkı tarafından peyderpey yıkılmış ve böylelikle bu tarihi yapılar günümüze intikal ettirilmemiştir.

¹¹⁹ VGMA, Defter 988, Sayfa 210, Sıra 121.

¹²⁰ VGMA, Defter 990, Sayfa 92, Sıra 78; VGMA, Defter 990, Sayfa 91, Sıra 77; VGMA, Defter 988, Sayfa 210, Sıra 121, Burada tarikatların sadece isimlerine değinilerek yetinilmiştir. Geniş bilgi için tekkeler bölümüne bakınız

¹²¹ VGMA, Defter 990, Sayfa 1, Sıra 1.

¹²² VGMA, Defter 599, Sayfa 221, Sıra 184.

Tablo 4. Köprülü Kazasında Kurulan Vakıfların Listesi

Def-Say-Sıra	Vâkıfın ismi	Yer-Yıl	Menkul ve Gayrimenkuller
746-323-133	Müderris Hacı Mehmed Efendi b. Abdüllfettah	Köprülü 1247/1832	1 medrese, 1 bakkal dükkânı, 1 han, 2 değirmen ve 2 meyve bahçesi
988-210-121	Derviş Mehmed b. Tahir Usta	Köprülü 1294/ 1877	Han'ın 12 hissesi
989-243-153	Kethüda Sâlih b. Yaşar, Musli b. Âdem, Said b. Bayram, Ali b. İdris, Süleyman b. Fettah ve Zeynel Usta b. Hasan	Köprülü Menlik köyü 1302/1885	4.000 kuruş 20 para
990-49-40	Hacı Süleyman Ağa b. Kara Veli Mustafa Ağa	Köprülü 1312/1895	4 dükkân, 1 medrese ve 1 dönüm bağı
591-271-207	Ali Bey	Köprülü 1313/1896	4 oda, 4 dükkân, 1 belediye dairesi, 11 kasap sergisi, 1 bakkal dükkânı, 1 medrese ve 1 ev
990-1-1	el-Hâc Mahmud b. Yusuf	Köprülü 1318/1901	1 dönüm bağ
597-81-47	Hüseyn Beyzade b. Tevfik Bey	Köprülü 1323/1905	9 odalı ev
990-92-78	Derbent Şeyhi İsmail b. Şeyh Süleyman	Köprülü 1324/1906	1 fırın
990-91-77	Şaban Ağa b. Kadri Ağa	Köprülü 1324/1906	1 ev
599-238-184	Hâfız Mahmud Efendi b. Yusuf Efendi	Köprülü 1325/1908	1 dükkân
597-100-72	Emin Ağa b. Hacı Mürteza Ağa	Köprülü 1325/1907	1 değirmen
598-42-30	Ali Ağa b. Mustafa Ağa	Köprülü Gartanca? köyü 1325/1907	1.250 kuruş
603-297-468	Şabanoğulları Molla Veli ve Molla Ömer	Köprülü Vranokça köyü 1327/1909	2 dönüm bağ

E. Kırçova Kazası

Kırçova, Makedonya'nın batı kesiminde Üsküp ve Ohri yolu güzergâhında yer almaktadır. Makedonca ve Slav dillerinde Kicevo ismiyle anılan Kırçova, Uskana, Kitsavis, Katin Grad adı verilen antik bir kent üzerinde kurulmuştur. Kırçova'nın ismine ilk olarak II. Basil zamanına denk gelen XI. yüzyıl Bizans kaynaklarında rastlanmaktadır. Kitavis adı verilen Kırçova 1257-1259 yıllarında Sırp Kralı Uras yönetimine geçmişse de, kısa süre sonra yeniden Bizans kontrolüne girmiştir. Ancak 1282-1297 yıllarında Kırçova tekrar Sırp kralı Milutin tarafından işgal edilmiş ve uzun yıllar Sırp Kralı idaresinde kalmıştır. Kırçova son olarak Osmanlı fethinden önce Prilepe merkezi olan Kraljevic Marko Prensligi tarafından yönetilmiştir.¹²³

¹²³ Şemseddin Sami, *Kâmûsü'l A'lâm*, C. V, s. 3610; Machiel Kiel, "Kırçova", *DİA, İslam Ansiklopedisi*, Ankara 2002, C. 25, s. 440; Nurullah Karta, "XVI. Yüzyılda Kırçova Kazası Kırsalında Nüfus ve Ekonomik Hayat", Ankara, A.S.A.D., S. 21, (2105), s. 261.

Osmanlı eserlerinde Kırçova'nın 1385 yılında Lala Şahin Paşa tarafından fethedildiği yazılırken, Sırp kaynakları fethin 1395 tarihinde gerçekleştiğini kaydedilmiştir. Şehrin Osmanlı hâkimiyetine girmesinin akabinde kale içerisinde askeri bir garnizon kurulmuş ve Türk aileler peyderpey şehre yerleştirilmiştir. Devletin iskân planını tahrir defterlerinden takip etmek mümkündür. 1455 tarihinde Kırçova'da 30 Müslüman hane ile 145 Hristiyan hanenin ikamet ettiği kaydedilmiş, 1521 yılında ise Müslüman nüfus 95 haneye yükselmiştir.¹²⁴ Şehirdeki Müslüman nüfus artışına yerli halkın ihtidasının önemli katkısı olmuştur. 1569 yılına ait bir çalışmada Makedonya şehirlerinde ihtidalar ele alınmıştır.1569 yılında Kırçova kaza merkezinde 14 ve köylerde 29 olmak üzere toplamda 43 kişi ihtida etmiştir.¹²⁵

Kırçova'nın Osmanlı yönetimine girmesiyle birlikte, idarî, siyasî ve iktisadî olarak da gelişme kaydettiği görülmüştür. Şehrin bayındırlık faaliyetlerinde ve ihyasında hızlı bir yapılanma süreci başlamış, cami, mektep, medrese, tekke, han, hamam vb. yapılar inşa edilmiştir. Burada ilk eserler, Osmanlı sultanları tarafından yaptırılmıştır. 1396 yılında Yıldırım Bayezid Kırçova'da kendi ismiyle anılan bir cami inşa ettirmiştir. Yine diğer bir Osmanlı padişahı Fatih Sultan Mehmed, Balkan seferleri sırasında şehre uğramış ve bir cami yaptırmıştır.¹²⁶ Mezkûr kazada sultanların yanı sıra vâkıflar da pek çok eser inşa ettirmiştir. Bu yapıların uzun yıllar hizmet vermesi için çeşitli gelir getirici ticari işletmeler de vakfedilmiştir. Vakıf sistemi doğrultusunda bu eserler ek maddi desteğe ihtiyaç duymadan asırlarca ayakta kalabilmiştir. Kazadaki Osmanlı eserleriyle ilgili bilgilere salnameler, *Kâmûsü'l-Â'lâm*, ve Kırçova üzerine yapılan çalışmalar vasıtasıyla ulaşılmaktadır.

1831 yılı nüfus sayımına göre Kırçova'da 2.286 Müslüman, 5.514 Hıristiya ve 88 Çingenelerle birlikte nüfus 7.528 kişi olarak kaydedilmiştir.¹²⁷ 1881/82-1893 yılı Osmanlı genel nüfus sayımına göre Kırçova'da Müslüman erkekler 6.703, kadınlar

¹²⁴ Kiel, "Kırçova", s. 440; Galip Çağ, 16. *Yüzyılda Osmanlı İdâresinde Bir Rumeli Şehri Kırçova, (İdari-İktisadi-Sosyal Durum*, Ankara: Lotus Yayınları, 2020, s. 20.

¹²⁵ Limanovski, a.g.e., s. 212; Ural, a.g.t., s. 66.

¹²⁶ Galip Çağ, "Cumhuriyet Döneminde Makedonya Kırçova (Kiçevo)'dan Sakarya Göçler ve Göçmenlerin Entegrasyonu", Sakarya: Üniversitesi, Balkan Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları, 2013, s. 1235.

¹²⁷ Karpat, a.g.e., s. 228.

6.579, Rum erkekler 61, kadınlar 3, Katolik erkekler 10.663, kadınlar, 10.216, Protestanlar 1 erkek ve 3 kadın toplam nüfus 34.229 kişi olarak belirtilmiştir.¹²⁸

1892 yılı *Manastır Vilâyeti Salnamesine* göre Kırçova'da 600 Müslüman hane ve 190 Hristiyan hane ikamet etmektedir.¹²⁹ Öte yandan *Kâmûsü'l-Â'lâm*, adlı eserde Kırçova'da, 5 cami, 5 tekke, 1 medrese, 1 rüştiye, 1 ilkokul, 1 kilise, 4 Bulgar ve 1 Makedon ilkokulu, 170 dükkân, 7 han, 1 hamam ve 18 fırının olduğu kaydedilmiştir.¹³⁰ Osmanlı toplumunda şehirlerde gerek dinî gerekse kamusal yapılar vakıflar ve hayırseverler tarafından inşa edilmiştir. Bu yapıların bakım onarım masraflarıyla çalışanların maaşları, vâkıflar eliyle finanse edilmiştir. XIX. yüzyılda Kırçova kazasında hayırseverlerin yaptırdığı yapılara vakıflar aracılığıyla maddi destek sağlandığı görülmektedir.

Salnamelerde Kırçova kazasında bir medresenin aktif olduğu zikredilmiştir. 1321/1903 *Salnamey-i Nezaret-i Umumiye* medresenin bânisi, müderrisi ve öğrencileri hakkında detaylı bilgi verilmiştir. Kırçova'nın Cuma Mahallesi'nde olan medrese, Üsküplü Hacı Ali Ağa tarafından yaptırılmıştır. Ancak bu vakfın vakfiyesine ulaşamadığı için hangi tarihte yaptırıldığı ve nasıl işletildiği konusunda herhangi bir malumat yoktur. 1321/1903 salnamesinde Medresede Ali Efendi isminde bir şahsın müderrislik vazifesini ifa ettiği ve 73 öğrencinin eğitim gördüğü belirtilir.¹³¹

XIX. asırda Kırçova kazasında 3 vakıf kurulduğu tespit edilmiştir. Bu 3 vakfın ikisi kaza merkezinde birisi ise kazaya bağlı Zayas köyünde tesis edilmiştir. Kaza merkezinde kurulan iki vakfın biri Şeyh Mustafa Efendi tarafından kurulurken diğeri de Seyyide Hanım bt. Ebu Bekir tarafından ihdas edilmiştir. Kırçova'nın Tekke Mahallesi'nde ikamet eden Şeyh Mustafa Efendi 1288/1871 tarihinde bir vakıf ihdas etmiş, Mustafa Efendi sahip olduğu 600 kuruş nakit parasını vakfetmiştir. Bu paranın yıllık işletmesinden elde edilen kâr payının Çullu Baba Tekkesi bitişiğinde olan camide hatiplik görevi yapan kimseye verilmesini istemiştir. Vâkıf, vakfiyede kendisinin hangi tarikatta şeyhlik vazifesini ifa ettiğini belirtmemiştir.¹³² Fakat farklı çalışmalarda

¹²⁸ Karpat, a.g.e., s. 304-305.

¹²⁹ Kiel, "Kırçova", s. 440.

¹³⁰ Şemseddin Sami, *Kâmûsü'l-Â'lâm*, C. V, s. 3610

¹³¹ *Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye* 1321, s. 669.

¹³² VGMA, Defter 988, Sayfa 177, Sıra 83.

kasabadaki Çullu Baba Tekkesi'nin Halvetiyye tarikatına bağlı olduğu ifade edilmiştir.¹³³ Sonuç olarak vâkıfın, bu tekkenin hatibinin maaşını karşıladığına bakılırsa kendisinin de Halvetiyye tarikatında şeyhlik yaptığını söylemek mümkündür.

Seyyide Hanım bt. Ebu Bekir 1288/1871 tarihli vakfiyesinde sahip olduğu manifatura dükkânını vakfetmiş ve dükkânın kira gelirinden 200 kuruşu Şeyh Selim Camii hatibine tahsis etmiştir. Hatibin maaşının karşılanmasından sonra artan paralarla da camide mübarek gün ve gecelerde kullanılması için revgan-ı zeyt alınmasını istemiştir. Vâkıfe, vakfın mütevellilik görevi için şeyh Selim Efendi'yi tayin etmiştir. Onun vefatından sonra bu görevin Şeyh Osman tarafından devam ettirilmesini vakfiyede bilhassa belirtmiştir.¹³⁴

Vakfiyede Şeyh Selim Cami hakkında bilgi verilirken Şeyh Selim Tekkesi hakkında kısıtlı bilgiler zikredilerek detaylı malumat verilmemiştir. Şeyh Selim Tekkesi 1720 yılında inşa edilmiş, 1975 ve 1988 yıllarında yenilenmiştir.¹³⁵ Bu yapılardan Şeyh Selim Camii ibadete açık olarak faaliyetlerini devam ettirirken, tekkede ise sadece Ramazan ayında çarşamba geceleri teravîh namazı akabinde zikir icra edilmektedir.

Kırçova kazasının 10 km uzağında olan Zayas köyünün eski bir yerleşim yeri olduğu tımar defterlerinden anlaşılmaktadır. “*Defter-i Köhne: Pirlepe- Kırçova Kesimin en eski Tımar defteri (1445-1455)*”, adlı defterde köyle ilgili bilgiler verilmiştir. “*Hâssa âsiyâb: 1 Mülk bağ: 1 Hâne:34 Mücerred: 4 Hâsil: 2750*” olarak belirtilmiştir.¹³⁶ Bu köyde ikamet eden Kadime Hatun bt. Muhtar 1305/1887 yılında bir vakıf kurmuştur. Sahip olduğu 1.000 kuruş nakit parasını vakfetmiştir. Paranın yıllık işletmesinden elde edilen kâr payından, Cuma Mahallesi'nde bulunan cami imamına günlük 30 akçe verilmesini, 10 akçe caminin minaresinin mübarek gecelerde aydınlatılması için revgan-ı zeyt alınmasını istemiştir. Vâkıfe, 6 akçe de kandilcilik vazifesi yapan kimseye

¹³³ Ayverdi, a.g.e., s. 84.

¹³⁴ VGMA, Defter 988, Sayfa 243, Sıra 152.

¹³⁵ Selçuk Ural, “Makedonya'nın İslamlaşmasında Bektaşî ve Halvetiliğin Katkısına Bir Örnek Kırçova'da Bektaşî ve Halveti Tekkeleri”, İstanbul, *T.K.H.B.A.D.İ.*, s. 73, (2015), s. 141.

¹³⁶ Feridun Emecen, *Defter-i Köhne: Pirlepe- Kırçova Kesimin En Eski Tımar Defteri(1445-1455)*, İstanbul. *Osmanlı Araştırmaları*, 2004, S. 43, s. 361.

vermiştir.¹³⁷ Aşağıdaki tabloda vâkıflar, mülkleri ve yılları ile ilgili detaylı bilgi verilmiştir.

Tablo 5. Kırçova Kazasında Kurulan Vakıfların Listesi

Def-Say-Sıra	Vâkıfın ismi	Yer-Yıl	Menkul ve Gayrimenkuller
988-177-83	Şeyh Mustafa Efendi b. Ahmed	Kırçova 1288/1871	600 kuruş
988-243-152	Seyyide Hanım bt. Ebu Bekir	Kırçova 1288/1871	1 manifatura dükkânı
988-295-190	Kadime Hatun bt. Muhtar	Kırçova Zayas köyü 1305/1887	1.000 kuruş

II. ÜSKÜP VİLAYETİ VE KAZALARININ VAKIFLARI

Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'daki en önemli merkezlerden biri Üsküp'tür. Burası Osmanlı idaresi boyunca stratejik pozisyonunu muhafaza etmiştir. Üsküp, Osmanlı hâkimiyetine girdiği yıllarda ilk önce nahiye, sonra kaza ve Sancak, XIX. asırda da vilayet statüsüne yükselmiştir. Ancak şehir birkaç yıl gibi kısa bir zaman diliminde vilayet olarak kalmış tekrar eski konumuna döndürülmüştür. XIX. yüzyılda Üsküp Sancağına bağlı kazalar, İştîp, Kratova, Koçana, Kriva Palanka, Radoviş, Kalkandelen ve Gostivar'dır. Çalışmamızın kapsadığı yıllarda Kalkandelen kazasının genelde Prizren sancağına bağlı olduğu görülmektedir.¹³⁸ Fakat günümüzde Prizren, Kosova sınırları içinde kaldığı için, Kalkandelen kazası, Üsküp Sancağı bölümünde değerlendirilecektir. Yukarıda sözü edilen şehirler Üsküp Sancağı içersinde müstakil başlıklar halinde ele alınacaktır.

A. Üsküp Vilayeti

Günümüzde Makedonya'nın başkenti olan Üsküp, Vardar nehrinin iki yakasında kurulmuş kadim bir yerleşim yeridir. Üsküp'ün tarihi M.Ö. IV ve V. yüzyıla kadar dayanmaktadır. Mezkûr şehrin isminin bölgeye yerleşen İtir kabilesi Skupi'den geldiği kabul edilmektedir. Üsküp, Balkanların tam ortasında ve ticari yollar güzergâhında bulunması nedeniyle stratejik konumunu her devirde muhafaza etmiştir.¹³⁹ Burada muhtelif asırlarda İtiryalılar, Bizanslılar Bulgarlar ve Sırp krallıkları hüküm sürmüş,

¹³⁷ VGMA, Defter 988, Sayfa 295, Sıra 190.

¹³⁸ Sezen a.g.e., s. 478

¹³⁹ Nazif Hoca, "Üsküp", İA, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1986, C. 13, s. 122-123; Mehmed İnbaşı, "Üsküp", *DİA, İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2012, C. 42, s. 377.

dinî, mimarî, sosyal ve kamusal alanda pek çok eser inşa etmişlerdir.¹⁴⁰ Ancak şehre en önemli ve kalıcı yapılar Osmanlı Devleti tarafından kazandırılmıştır. Osmanlı idaresindeki Üsküp, nahiye kaza, sancak ve vilayet olarak faaliyet göstermiştir.¹⁴¹

1282 yılından itibaren Sırp hâkimiyetine giren Üsküp Osmanlı Devleti'nin fethine kadar Sırlar tarafından yönetilmiştir. Üsküp'ün hangi yılda Osmanlı egemenliğine girdiği konusunda, Osmanlı müellifleri net bir tarih vermemiştir. Bahsi geçen şehrin fethi konusunda en muteber görüş ise bir papaza aittir. Üsküp'ün Vodno köyünün yukarısında olan Aziz Tedor Manastırı'nın Rahibi Stefan tarafından yazılmış ayin kitabında mezkûr şehrin 6 Ocak 1392 yılında fethedildiği belirtilmiştir.¹⁴² Osmanlı Devleti fethi müteakip Paşa Yiğit Bey komutanlığında Saruhanlı Türkmenleri Üsküp ve çevresine yerleştirmiştir.¹⁴³ Türklerin bölgeye yerleşmesi akabinde hızlı bir yapılanma süreci başlamıştır. Kentte, cami, mescit, mektep, medrese, tekke, imaret, han, hamam, köprü, sağlık kuruluşu gibi yapılar inşa edilmiştir. Osmanlı Devleti'nin egemen olduğu her mıntıkada olduğu gibi buradaki yapılar da vâkıflar ve hayırseverler tarafından yaptırılmıştır. Kazanın bayındır hale gelmesinde özellikle devlet erkânı önemli rol oynamıştır. Üsküp'ün uç beyliği vazifesinde bulunan Paşa Yiğit Bey, İshak Bey ve oğlu İsa Bey'in yanı sıra, çeşitli dönemlerde Üsküp'e uğrayan Davut Paşa, Yahya Paşa, Mustafa Paşa, II. Sultan Murad, Fatih Sultan Mehmed, sultanların eşleri ve kızları, Muslihuddin Efendi vb. kimseler yaptırdıkları kompleks yapılarla şehrin silüetini değiştirmiş, şehre yeni bir düzen yeni bir kimlik kazandırmışlardır. Külliyelerin ve diğer vakıf yapılarının giderlerini finanse etmek adına, vâkıflar, Üsküp'te ve farklı bölgelerde, sahip oldukları pek çok menkul ve gayrimenkullerini vakfetmişlerdir. Bu zikredilen vakıfların bünyesinde yüzlerce kişi istihdam edilmiştir. Ayrıca şehirlerde ve çeşitli yerlerde olan han, hamam, bağ bahçeleri ve vb. akarları kiralayıp işleten insanlar buradan geçimlerini sağladığı gibi aynı zamanda vakıflara ciddi gelir fonu oluşturmuşlardır. Osmanlıdaki vakıf sistemi, şehirlerin, din, eğitim-öğretim, sosyal

¹⁴⁰ Hoca, Üsküp, a.g.m., s. 122; İnbaşı-Kul, *Balkanlarda Bir Türk Şehri Üsküp*, s. 9-12.

¹⁴¹ Sezen, a.g.e., s. 917.

¹⁴² Dragi Gorgiev, Daniela Nikola, *Сконската Османлиска Монетарница*, çev. Mehmet Yunus, *Üsküp Osmanlı Darphanesi*, Üsküp: Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı TİKA Makedonya Cumhuriyeti, 2008 s. 13; İnbaşı-Kul, a.g.e., s. 15.

¹⁴³ Aşık Paşaoğlu Tarihi, Atsız, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1992, s. 58; İnbaşı, "Üsküp", s. 377-378.

faaliyetlerini sürdürmesinin yanı sıra ekonomik, iktisadî alanlarda da gelişmesinde başat rol oynamıştır.

Üsküp'te vakıf tesis edenlere baktığımızda, Osmanlı sultanları, aileleri, devlet erkânı, uç beyleri, aileleri, ilim ehli, tarikat erbabı, reâyâ sınıfa mensup erkek ve kadınlar da pek çok vakıf tesis etmiştir. Her vâkıf imkânları ölçüsünde şehirdeki dinî ve sosyal tesislerde gördükleri eksiklikleri vakıflar yoluyla tamamlamaya çalışmıştır. Din, tarikat, eğitim, sosyal ve belediye hizmetleri vakıflar aracılığıyla sürdürülmüştür. Yapıların faaliyetlerini akamete uğratamdan devam ettirilmesi için zengin gelir kaynaklarıyla desteklenmiştir.

500 küsur yıl Osmanlı yönetiminde kalan Üsküp'ün, âbat edilmesinde, mimari, kültür, sanat alanlarında varlık gösteren vakıf müessesesi önemli bir işlevi yerine getirmiştir. Osmanlı idaresi boyunca burası, askerî, siyasî, ekonomik ve ilmî açıdan önemli bir merkez olmuştur. Şehir günümüzde de merkezi ve stratejik konumunu hâla muhafaza etmektedir. Makedonya topraklarında en çok Osmanlı eserini bünyesinde barındıran şehir Üsküp'tür. İlmî, siyasî ve sosyokültürel açıdan önem arz eden başkentle ilgili pek çok akademik çalışma da yapılmıştır.¹⁴⁴

Üsküp'ün demografik yapısı ile ilgili en ayrıntılı bilgilere tahrir kayıtlarında rastlanmaktadır. 1455 yılında şehirde 516 Müslüman ve 296 gayrimüslim hane, 1468 yılında, 665 Müslüman aile ve 294 gayrimüslim aile, 1529 senesinde, 544 Müslüman ve 213 gayrimüslim hane, 1544 yılın da, 938 Müslüman ve 243 gayrimüslim aileye havidir. 1569 senesinde, 1517 Müslüman ve 474 gayrimüslim hane ikamet ettiği belirtilmiştir.¹⁴⁵ Farklı yıllara göre verilen nüfus verilerinde Müslümanların sayısında ciddi bir artışın olduğu gözlemlenmiştir. Gayrimüslimler, ilk nüfus verilerinde genel

¹⁴⁴ Bu araştırmalar, demografik, siyasî, ilmî, sosyal, kültürel, edebi ve mimari yapısı alanlarında olmuştur. Ekrem Hakkı Ayverdi, *Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri Yugoslavya C. 3, 3*. Kitap, İstanbul 1981; Mehmet İnbaşı, *Osmanlı İdaresinde Üsküp Kazası 1455-1555*, (YYDT) Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1995; Mehmed Emin Yardımcı, *1544 Yılı Nüfus ve Arazi Tahrir Defterine Göre Üsküp Nahiyesi*, İstanbul: Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (YYLT) 1998; Ahmed Hamdi Furat, *Temettuat Defterlerine Göre Üsküp'ün Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, (YYLT), İstanbul: Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2001; Emine Gül, *XIX. Yüzyılda Makedonya ve Üsküp Kazası*, (YYLT) İstanbul: Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1999; Eyüp Kul, *XVII. Yüzyılda Üsküp Şehri*, (YDT), Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2001; Yakup Ahabab, *Üsküp Sancağı'nın İdari ve Sosyo Ekonomik Yapısı (1876-1911)*, (YYDT), İstanbul: Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015; Mevlüt Dede, *Üsküp Vakıfları-Bir Sosyal Tarih İncelmesi*, (YDT) Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Ankara 2015; Hasan Telli, *"Osmanlı Dönemi Üsküp Vakıfları"*, İlahiyat Yayınları, Ankara 2019.

¹⁴⁵ Stoyanovski-Gorgiev, a.g.e, s. 202-203; İnbaşı- Kul, a.g.e, s. 115.

olarak aynı sayılarda kalırken, hassaten 1569 yılı kayıtlarında yükselişe geçtikleri görülmektedir.

XV ve XVII. asırlarda Üsküp'te Müslüman nüfusun, gayrimüslimlere oranla oldukça fazla olduğu müşahade edilmiştir. Ancak Avusturyalıların 1689 yılında Makedonya topraklarının önemli bir bölümünü işgal etmeleri Müslüman halkın bir kısmının bölgeden göç etmesine neden olmuştur. Avusturyalılar Üsküp'ü yakıp yıktıkları için pek çok yapıya da zarar vermişlerdir. Osmanlı Devleti kısa zaman sonra 1690 yılında Avusturya ordusunu mağlup edip bölgeden uzaklaştırmıştır.¹⁴⁶ Bölgenin tekrar Osmanlı Devleti tarafından kontrol altına alınmasıyla, göç eden halkın bir kısmı geri dönerken, diğer bir kısmı farklı yerlerde hayatlarını idame ettirmiştir. Ancak Üsküp bu süreçte aldığı dinî, mimarî, sosyal, kültürel ve ekonomik darbeyi üzerinden kolay kolay atlatamamıştır. Osmanlı Devleti'nin iktisadî düzenin bu yıllarda bozulmaya başlaması Üsküp şehrinin eski ihtişamına tekrar kavuşmasına engel olmuştur.

XVII. yüzyıldan itibaren Üsküp'te Müslümanların sayısı azalmaya başladığı gibi bunun aksine şehirde gayrimüslim nüfusta artma olmuştur. Müslüman-Gayrimüslim nüfuslarındaki değişimleri çeşitli çalışmalardan takip etmek mümkündür. 1831 yılından sonraki zaman diliminde pek çok çalışmada, Müslüman ve gayrimüslim nüfusunun verileri ayrıntılı verilmiştir.¹⁴⁷ 1890 yılında Müslüman 15.000, Hristiyan 14.100 ve Yahudi 1920 olmak üzere toplam 32.000 kişidir. Aynı yılı ait diğer bir çalışmada da Üsküp nüfusunun verileri rakamsal olarak paralellik arz etmekle birlikte Müslüman nüfus daha düşük olarak verilirken sayı olarak gayrimüslim kitle daha yüksek gösterilmiştir. 13.000 Müslüman, 15.030 Hristiyan, 50 Rum, 150 Arnavut, 450 Ulah,

¹⁴⁶ Aleksandar Matkovski, *Karpošovoto Vostanie Vo 1689 Godina*, Makedonska Akademiya Na Naukite i Umetnostite, Skopye 1990, s. 9-11; İnbaşı-Kul, a.g.e., s. 23-25.

¹⁴⁷ 1831 Müslüman 9.600, Hristiyan 11.700 ve 900 toplam 22.960. 1835 yılı 6.000 Müslüman, 9.000 hıristiyan toplam 15.000, 1860- yılı 13.000 Müslüman, 7.000 hıristiyan, 1870 yılları 13000 Müslüman, 7.000 Hristiyan ve 700 Yahudi 20.800. 1877 yılı Müslüman, 16.462, Hristiyan 14586, Yahudi 307 ve Kıpti 160, 1882 yılı Müslüman, 17.700, Hristiyan 16.382, 34.152, İnbaşı-Kul, a.g.e., s.121, 1831 yılı Osmanlı nüfus sayımına göre, Üsküp'te 9.660 Müslüman, 11.700 gayrimüslim ve 900 çingene olmak üzere toplamda 22.260 kişiyi havidir.¹⁴⁷ 1881/82-1893 yılı Osmanlı genel nüfus sayımına göre Üsküp'te Müslüman erkekler 20.787, kadınlar 19.469, Rum erkekler 3.436, kadınlar 3.219, Bulgar erkekler 11.668, kadınlar 10.829, Yahudi erkekler 416, kadınlar 308 monofizit Süryaniler 38 olmak üzere toplam 70.170 kişiyi bünyesinde barındırmıştır, Karpat, a.g.e., s.295.¹⁴⁷

800 İbrani, 1.920 Kıpti ve 500 yabancı olmak üzere toplam nüfus 31.900 olarak belirtilmiştir.¹⁴⁸

Evliya Çelebi Balkan ziyareti sırasında Üsküp'e uğramış ve şehir hakkında teferruatlı malumat vermiştir. “*Vardar Nehri'nin sağında ve solunda geniş, yeşil, bostanlı bir yerde olup nehrin batısında binlerce kâgir ve imaretin bulunduğu bir yerdir. Yetmiş aded mahallesi vardır. Şehir iki bin kadar dükkân ile donanmış olup gayet süslüdür... Şehrin on bin altmış kadar tek ve katlı kâgir güzel konakları vardır ki baştanbaşa kırmızı kiremitler ile süslüdür, sağır ve kebir yüzüymü kadar mescidi vardır bunların kırk beşinde Cuma namazı eda olunur.*”¹⁴⁹

Üsküp, Osmanlı egemenliğine girdiği yıllarda, 2.000 civarında nüfusu bünyesinde barındırırken XIX. yüzyılda, farklı etnik grupların da yaşadığı şehrin nüfusu 30.000 küsur olmuştur. Fetihden sonra şehirde başlayan vakıflaşma süreci Osmanlı'nın Balkanlar'dan ayrılışına kadar devam etmiştir. Üsküp şehrinde en büyük bütçeli vakıflar XV, XVI ve XVII. yüzyıllarda tesis edilmiştir. Özellikle bu yıllarda Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu refah seviyesi de göz önünde bulundurulduğunda Üsküp'te görev yapan devlet erkânı imkânları doğrultusunda zengin gelir kaynaklarına sahip vakıflar tesis etmişlerdir. Diğer taraftan reâyâ tarafından kurulan vakıflar daha küçük ölçekli olmuştur. Ancak XIX. asra gelindiğinde Osmanlı Devleti'nde yaşanan ekonomik sıkıntılar, savaşlardaki başarısız neticeler, her gün bir yenisi eklenen toprak kayıpları nedeniyle, Makedonya bölgesinde görev yapan yöneticiler de maddi anlamda doğal olarak etkilemiştir. XIX. yüzyılda Üsküp sancağında görev yapan devlet yöneticilerinin az sayıda vakıf kurduğu, tesis edilen vakıfların da küçük bütçeli olduğu görülmüştür. Bu dönemde reâyâ tarafından da pek çok vakıf Üsküp'te ve köylerinde ihdas edilmiştir. Kurulan vakıflara genel olarak bakıldığında bir kısmının daha önceki asırlarda hayırseverler tarafından yaptırılan vakıflara destek olmak amacıyla ihdas edildiği diğer bir kısmının da kendi tesis ettikleri vakıfların ihtiyaçlarını finanse etmek üzere kurulduğu müşahede edilmiştir.

¹⁴⁸ Hamzaoğlu, *Balkan Türklüğü*, C.I, s. 67.

¹⁴⁹ Evliya Çelebi, *Seyahatnâmesi*, C. V, s. 296-304, Eyüp Kul, a.g.t., s. 24.

Osmanlı dönemi Üsküp vakıflarıyla ilgili müstakil iki çalışma bulunmaktadır.¹⁵⁰ Araştırmalarda Osmanlı yönetimi boyunca şehirde 200 küsur vakfın kurulduğu belirtilmiştir. Ancak belirtilen 200 küsur vakfın tamamının vakfiyesine ulaşamadığı zikredilmiştir. Vakfiyesi bulunamayan vakıflarla ilgili bilgilere çeşitli arşiv kayıtlarında rastlanmış ve kısıtlı malumat elde edilmiştir. Bu iki çalışmada elde edilen vakfiye ve diğer belgelerin aynalarına tarafımızdan da ulaşılmıştır. Vakıflar konusunda pek çok bilgi paralellik arz ettiği için Üsküp vakıfları konusunda fazla detaya inilmemiştir.¹⁵¹

XIX. asırda Üsküp'te tesis edilen vakıflardan 23'ünün vakfiyesine ulaşılmıştır. 23 vakfın 17'si erkekler, 6'sı kadınlar tarafından kurulmuştur. Sancak merkezinde kurulan vakıfların tamamının gayrimenkullerden meydana geldiği müşahede edilmiştir. Merkezde ikamet eden vâkıfların menkul vakıflara rağbet etmediği anlaşılmaktadır. Ancak bu zaman diliminde merkezde ikamet edenlerin aksine, sancağa bağlı köylerde yaşayan vâkıfların hem menkul hem de gayrimenkul vakıflar ihdas ettiği görülmektedir. XIX. yüzyılda Üsküp'te ihdas edilen vakıfların hizmet alanları, umumiyetle cami, medrese ve tekkelerdir. Vakıflara gelir sağlayan ticari ve zirai işletmeler olan, hamam, dükkânlar, fırınlar, evler, arsalar, bağlar ve bahçelerden oluşmaktadır.

1. Üsküp Camileri

Üsküp Osmanlı egemenline dâhil olmasıyla birlikte yeni bir düşünce mâmur edilmiştir. Bu yeni yerleşim yerinde Müslümanların en çok inşa ettiği eserlerin başında şüphesiz ki camiler gelmektedir. Osmanlı dönemi boyunca burada yaptırılan camilerin bir kısmı günümüze intikal ederken önemli bir kısmı, Balkan savaşlarından sonraki süreçte, 1963 depreminde ve Hristiyanlar tarafından peyderpey yıktırılmıştır. Başkent Üsküp ile ilgili yapılan araştırmalarda cami sayıları muhtelif rakamlarla verilmiştir. Ayverdi, eserinde Üsküp'teki cami ve mescid sayısını 130 olarak belirtmiştir.¹⁵² Telli ise çalışmasında bu sayının 141 olduğunu beyan etmiştir. Bu yıkımdan kurtulan ve Üsküp'te ibadete açık olarak hizmet veren camilerin sayısı 22 olarak belirtilmiştir.

¹⁵⁰ Mevlüt Dede, *Üsküp Vakıfları-Bir Sosyal Tarih İncelmesi*, (YDT) Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Ankara 2015; Hasan Telli, *Osmanlı Dönemi Üsküp Vakıfları*, Ankara: İlâhiyat Yayınları, 2019.

¹⁵¹ Dede, a.g.t, s. 10-150; Telli, a.g.e., s. 10-300; şehrin mimarisiyle ilgili bilgelere de, Lidiya Kumbaracı Bogoyeviç Osmanliski Spomenisi Bo Cokpje, İslamska Zaenidsa Bo PM – Cokpje Sektop Za Nayuka İslamska Kultura Skopje 1998, adlı eserinden, Ayverdi'nin Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri (Yugoslavya) adlı eserinde, Mustafa Özer'in Üsküp'te Türk Mimarisi (XIV.–XIX. Yüzyıl) adlı çalışmalarda mufassal bilgi verilmiştir.

¹⁵² Ayverdi, a.g.e., s. 345.

Günümüze ulaşamayan ve gayrimüslimler tarafından yıktırılan camilerin adedi 38 olarak kaydedilmiştir. Mezkûr şehirde mescid olarak kaydedilen yapıların sayısı ise 81'dir. Şehirde toplam cami ve mescid sayısı 141'dir.¹⁵³

XIX. asırda Üsküplü vâkıflar tarafından Sultan II. Murad ve Mehmed Faik Paşa camileri maddi olarak desteklenmiştir. Üsküp'teki cami vakıflarına bir örnek teşkil etmesi adına Mehmed Faik Paşa vakfını inceleyebiliriz. Mehmed Faik Paşa 1301/1884 yılında Üsküp'te mutasarrıflık vazifesi yaptığı esnada burada bir vakıf tesis etmiştir. Vâkıf, Vardar Nehri yanında kendi ismi ile anılan bir cami yaptırmıştır. Caminin personel ve diğer ihtiyaçlarını karşılamak için dört dükkân vakfetmiştir.¹⁵⁴ Fakat vakıf hizmetleri vâkıfın şartları doğrultusunda müteveli tarafından sürdürülmüştür. Camideki hizmetlerin kesintiye uğramadan devam etmesi adına, Ayşe Hanım bt. Mehmed 1320/1903 yılında sahip olduğu evini vakfetmiştir. Ev, müteveli tarafından kiraya verilmiş, elde edilen gelirin bir kısmı Mehmed Faik Paşa camisinin tamirine, diğer bir kısmı da müezzine maaş olarak tahsis edilmiştir.¹⁵⁵ Üsküp'te daha önceki asırlarda kurlan vakıfların bir kısmının zaman içinde varidatı azalmıştır. Bu vakıfların imdadına da, sonraki asırlarda vakıf ihdas eden hayırseverler yetişip destek olmuşlardır.

2. Üsküp Tekkeleri

Makedonya bölgesinin İslamlaşmasında önemli rol oynayan mutasavvıflar, yerleştikleri çeşitli şehir ve köylerde tekkelerini kurmuş, başta tasavvufi faaliyetler olmak üzere, eğitim-öğretim ve çeşitli sanatlar buralarda icra edilmiştir. Şüphesiz Makedonya bölgesinde en çok tarikatı bünyesinde barındıran şehir başkent Üsküp olmuştur. Ayverdi, yaptığı çalışmada mezkûr şehirde 21 tekkenin varlığından bahseder, Telli ise araştırmasında Üsküp'te 54 tekkenin faaliyet gösterdiğini belirtir, bunlardan 28 tekkenin hangi tarikatlara mensup olduklarını bildirmesiyle birlikte, 26 tekke ve zaviyenin mensup oldukları tarikatlar hakkında ise malumat vermemiştir. İsimleri ve mensup oldukları tarikatlar konusunda teferruatlı malumat olan tekkeler şunlardır: Halvetiyye 7, Kâdiriyye 7, Bektaşî 5, Nakşibendi 2, Melami 2, Rufai 1, Mevlevî 1,

¹⁵³ Lidiya Kumbaracı Bogoyeviç, *Üsküp'te Osmanlı Mimarî Eserleri*, İstanbul Mas Matbaacılık, 2008, s. 26-28; Telli, a.g.e., s. 373-375,

¹⁵⁴ VGMA, Defter 988, Sayfa 237, Sıra 144, Mehmed Faik Paşa Cami 1989 senesinde şehir imar planı bahanesiyle yıktırılmış ve yerine araba parkı inşa edilmiştir.

¹⁵⁵ VGMA, Defter 988, Sayfa 235, Sıra 185.

Sadiye 1, Celvetiyye 1 ve Kalenderi 1'dir.¹⁵⁶ Bu verilerden hareketle Üsküp'te, Halvetilik, Kadirilik ve Bektaşiliğin diğer tarikatlardan daha yaygın olduğu görülmektedir.

Üsküp tekkelerinden 3'ünün XIX. asırda kurulduğu bilgisine vakfiyeler vasıtasıyla ulaşıyoruz. Bu üç tekkeden 2'sinin vakfı şeyhler tarafından kurulmuş, 1'i ise Belkıs Hanım tarafından tesis edilmiştir. Şeyh Mehmed Efendi b. İsmail Efendi 1233/1818 yılında Rifâiyye tekkesini Üsküp'te inşa ettirmiş ve tekkenin ihtiyaçlarını karşılamak için sahip olduğu dükkânlılarını vakfetmiştir. Şeyh Mehmed yaptırdığı bu eser, günümüze intikal etmiş nadir tekkelerdendir.¹⁵⁷

Şeyh Ali Efendi b. Niyazi Dede 1321/1903 yılında Mevleviyye tekkesini inşa ettirmiş, tekkenin ihtiyaçları için de değirmenini vakfetmiştir.¹⁵⁸ Belkıs Hanım bt. Mahmud Pertev Paşa 1328/1911 bakımsızlıktan yıkılan Kâdiriyye Tekkesi'ni yeniden yaptırmıştır. Bu zikredilen yapılarla ilgili mufassal bilgi tekkeler kısmında verilmiştir.¹⁵⁹ Ancak bu iki tekke günümüze ulaşmamıştır.

3. Üsküp Medreseleri

Üsküp'te Osmanlı yönetimi boyunca farklı asırlarda hayırseverler ve vâkıflar tarafından pek çok medrese inşa edilmiş ve bu kurumlarda binlerce fakir öğrenci eğitim görmüş ve yüzlerce ilim adamı yetişmiştir. Üsküp'te Osmanlı idaresi süresince kaç medresenin faaliyet gösterdiği konusundaki çalışmalarda muhtelif rakamlar verilmiştir. Ayverdi eserinde 13, Asani 14 ve Telli araştırmasında 17 medresede eğitim-öğretim yapıldığını belirtmiştir.¹⁶⁰ Üsküp'teki medreselerin bir kısmının hangi tarihlerde inşa edildiği, nasıl finanse edildikleri, kimlerin bu kurumlarda görev aldığı vakfiyeler vasıtasıyla öğrenilmektedir. Diğer bir kısmının isimlerine ise çeşitli arşiv kayıtlarında rastlanmaktadır. Bazı medreseler hakkında teferruatlı malumat bulunurken, bazıları ile alakalı ise kısıtlı bilgiler mevcuttur. XIX. asırda çalışma kapsamında Üsküp'te, Hacı Hasan, Atiye Hanım ve el-Hâc Seyyid Hasan Rıza Efendi'nin medrese inşa ettirdikleri

¹⁵⁶ Telli, a.g.e., s. 375-376.

¹⁵⁷ VGMA, Defter 631, Sayfa 25, Sıra 10.

¹⁵⁸ MÜDA, 21 Numaralı Vakfiye.

¹⁵⁹ VGMA, Defter 990, Sayfa 74, Sıra 62.

¹⁶⁰ Ayverdi, a.g.e., s. 345; Asani, a.g.t, s. 53-66; Telli, a.g.e., s. 379.

tespit edilmiştir. Bu üç yapı ile ilgili bilgilere vakfiyeler vasıtasıyla ulaşılmaktadır. Kurumlarla alakalı detaylı malumat medreseler kısmında verilmiştir.¹⁶¹

4. Üsküp Han ve Hamamları

Osmanlı arşiv kayıtları, salnameler, seyahatnameler ve yapılan çeşitli çalışmalar vasıtasıyla, Üsküp'te pek çok han ve hamam inşa edilmiş olduğunu öğrenmekteyiz.¹⁶² Genelde vakıflar tarafından inşa edilen bu ticari işletmeler aynı zamanda vakıfların giderlerini finanse etmede önemli rol oynamışlardır. Muhtelif çalışmalarda Üsküp'teki han ve hamamlardan bahsedilmiş ve birbirinden farklı sayılar verilmiştir. Telli, mezkûr şehirde 18 han ve 18 hamamın faaliyet gösterdiğini zikreder.¹⁶³ Ayverdi eserinde 10 han ve 12 hamam olduğunu belirtir.¹⁶⁴ *1314/1896 Kosova Vilayeti Salnamesi'nde*, Üsküp'te 44 han ve 4 hamamın faaliyette olduğu zikreder. Ancak salnamelerde hangi han ve hamamların faaliyette olduğu ile ilgili malumat verilmemiştir.¹⁶⁵ Umumiyetle salnamelerde Makedonya şehirlerindeki han ve hamam sayıları oldukça yüksek olarak kaydedilmiştir. Öte yandan Makedonya bölgesi ile ilgili yapılan çalışmalarda han ve hamam sayılarının salnamelerde verilen rakamlardan çok daha düşük olduğu gözlemlenmiştir.

XIX. asırda Üsküp'te vâkıflar tarafından sadece bir hamam inşa ettirildiği müşahede edilmiştir. 1311/1894 yılında Kriva Palanka kazasında ikamet eden Hacı Hasan Rıza Efendi Üsküp'te sahip olduğu kendi arsası üzerine yaptırdığı hamamı vakfetmiştir.¹⁶⁶ Vâkıf, hamamı yıllık kiraya vermiş, gelirlerini farklı hizmetlere tahsis etmiştir.¹⁶⁷ Hamam Osmanlının Balkanlar'dan ayrılışından sonra da 1994 yılına kadar faal olarak kullanılmıştır. Fakat bu yapı günümüze ulaşmamıştır.¹⁶⁸

¹⁶¹ VGMA, Defter 991, Sayfa 59, Sıra 76; VGMA, Defter 989, Sayfa139, Sıra 106.

¹⁶² Osman Tatal, "Osmanlı, Kent Mekânında Hanlar ve Üsküp Hanları", ed. Ali Çaksu *Balkanlar'da İslam Medeniyeti Milletler Arası Sempozyumu, Sofya 2000*, s. 167-175; Sevil Bülbül, "Osmanlı Döneminde Makedonya'da Han ve Kervansaraylar ve Üsküp'teki Kurşunlu Han Yapısı", s. 67-75.

¹⁶³ Telli, a.g.t., s. 380-381.

¹⁶⁴ Ayverdi, a.g.e., s. 345.

¹⁶⁵ Yıldırım Ağanoğlu, *1314/1896 Salname-i Vilayet-i Kosova*, İstanbul: Rumeli Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği Yayınları, 2000, s. 124.

¹⁶⁶ VGMA, Defter 989, Sayfa 141, Sıra 105.

¹⁶⁷ *1314/1896 Salname-i Vilayet-i Kosova*, Ağanoğlu, s. 124.

¹⁶⁸ Bogoyeviç, a.g.e., s. 363; Telli, a.g.e., s. 248.

5. Üsküp Vakıflarıyla İlgili Genel Değerlendirme

XIX. yüzyılda Üsküp'te kurulmuş 23 vakfın vakfiyesine ulaşılmıştır. Bu dönemde şehirde daha çok vakfın tesis edildiğini ancak vakfiyelerinin günümüze intikal etmediğini çeşitli arşiv belgelerinden öğrenmekteyiz. Bu vâkıfların, isimleri gelir ve personel ücretleri vb. konularda kısıtlı malumata ulaşılmıştır. Çalışmada, vakfiyelerine ulaşılamayan vakıflar, değerlendirme kapsamı dışında bırakılmıştır. XIX. asırda Üsküp'te çeşmeler, suyolları, imaretler, türbeler ve sağlık hizmetlerine yönelik vakıf kurulmadığı görülmüştür. Ancak Üsküp'te ilk dönem kurulan büyük bütçeli vakıflar, din, eğitim, sosyal ve belediye hizmetleri alanında faaliyet göstermişlerdir. Bunlar, İsa Bey, İshak Bey, Mustafa Paşa, Yahya Paşa Abdülbaki Efendi vb. vakıflardır. Bu vakıfların vâkıf şartları doğrultusunda XIX. asra dek hizmetlerine devam ettiklerini, vakıf defterleri ve çeşitli arşiv belgeleri vasıtasıyla takip etmek mümkündür. Bu konuda birkaç örnek verebiliriz. İsa Bey'in 874/1469 yılında Üsküp'te kurduğu vakfın XIX. yüzyıl boyunca faaliyetlerini sürdürdüğünü çeşitli kayıtlarda yer almaktadır. 1257-1274 tarihine ait vakıf defterinde İsa Bey Vakfı'na ait Çifte Hamam'ın yıllık kira geliri 14.050 ve 1276/1857 yılında ise 18.000 kuruştur.¹⁶⁹ Kiralama bedellerinde yıllara göre değişiklik gösterdiği müşahade edilmiştir. Buradan elde edilen gelirler vakfın şartları doğrultusunda vakıf giderlerine tahsis edilmiştir.

Tablo 6. Üsküp Vilayetinde Kurulan Vakıfların Listesi

Def-Say-Sıra	Vâkıfın ismi	Yer-yıl	Menkul ve Gayrimenkuller
9	Emetullah Hanım bt. Mustafa	Üsküp 1215/1801	1 kepenek dükkânı
631-25-10	Rifâi Şeyh Mehmed Efendi b. İsmail	Üsküp 1233/ 1818	1 abacı, 2 kovaç ve 1 bakkal dükkânı
988-142-57	Hacı Ali Bey b. Hüseyin Bey	Üsküp 1252/1837	1 ev, 1 medrese, 1 kovacı dükkânı ve 1 han
582-503-376	Müderris Ethem b. Halil	Üsküp 1270/1856	20 dükkân
988-237-144	Üsküp Mutasarrıfı Mehmed Faik Paşa	Üsküp 1301/1884	1 kahvehane, 3 bakkal dükkânı ve 1 ev
19	Ümmügülsüm Hanım bt. Debbâğ	Üsküp 1308/1891	1 ev
601-155-199	Bayram b. Zeynel	Üsküp Ernebut köyü 1311/1894	23 Sim 22 gümüş, 1.000 kuruş

¹⁶⁹ BOA, EV.D. 2853, v.8., BOA, EV.D.16853, v.1; Telli, a.g.e., s. 37-64. .

989-163-122	Memiş b. Osman	Üsküp Ernebut köyü 1311/1894	Sim gümüş, 23 kuruş, 2.000 kuruş
989-164-123	İskender b. Murad	Üsküp Batica köyü 1311/1894	2. 000 kuruş
989-236-186	Hamid b. İsmail	Üsküp Batica köyü 1312/1895	1 dükkân
991-58-75	Hüdaverdi Ramiz Hasan Bey b. Ali Bey	Üsküp 1317/1900	1 dükkân
990-48-39	Hacı Hüseyin Bey b. Hafız Ali Bey	Üsküp 1319/1901	1 dükkân
989-179-137	Hafız Hayri b. Şeyh İdris	Üsküp 1320/1902	1 dükkân
10	Şeyh Ali b. Niyazi Dede	Üsküp 1321/1903	Üçtaşlı 1 değirmen
603-179-302	Abdullah b. Hüseyin	Üsküp Kondova köyü 1324/1906	4 dönüm bağ
990-48-39	Hacı Hüseyin Bekir	Üsküp 1319/1901	1 ev ve 1 dükkân
989-235-183	Ayşe Hanım bt. Mehmed Efendi	Üsküp 1320/1902	1 ev
991-34-37	Osman b. Latif	Üsküp İspence? köyü 1324/1907	2.000 kuruş
989-163-123	Felek b. Bahuddin	Üsküp Batica? köyü 1324/1906	1.000 kuruş
991-59-76	Atiye Hanım bt. Arslan Bey	Üsküp 1325/1907	1 fırın ve 1 medrese
990-53-47	Arife Hanım bt. Abdülkadir	Üsküp 1326/1908	1 ev
991-45-57	Nureddin b. Osman Yusuf	Üsküp Barova? Köyü 1328/1910	13 altın
990-74-62	Belkıs Hanım bt. Mahmud Pertev Paşa	Üsküp 1328/1910	1 tekke etrafındaki yapıları
607-44-65	Ahmed Ağa b. Hacı Hasan	Üsküp 1328/1910	3 dükkân

B. Kalkandelen Kazası

Kalkandelen'in ismi Makedonca ve Slav dillerinde Tetovo olarak geçmektedir. Şehir, Üsküp'ün 42 km. batısında, Şar Dağı ile Suva Gora dağları arasında Polog vadisinde yer almaktadır.¹⁷⁰ Bu şehrin ismi Osmanlı öncesi kaynaklarda "htetova" olarak geçer. 1392 tarihinden itibaren Osmanlı hâkimiyetine giren kasaba bir süre daha eski adıyla anılmış ve 1468 icmal

¹⁷⁰ Muhamed Aruçi, "Kalkandelen", *DİA, İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2003, C. 24, s. 262.

deferinde de Htetova olarak kaydedilmiştir.¹⁷¹ 867/1463 yılında Mehmed Bey b. İsa Bey'in Üsküp ve Kalkandelen'de ihdas ettiği vakıfta şehrin ismi Kalkandelen olarak zikredilmiştir.¹⁷² Anlaşıldığı kadarıyla aynı dönemde farklı kayıtlarda hem Htetova hem de Kalkandelen ismi kullanılmıştır. Kalkandelen Osmanlı yönetimi boyunca zaman zaman nahiye olarak kalsa da genelde kaza olarak faaliyet göstermiştir. Bu şehir uzun asırlar Üsküp sancağına bağlı kalmıştır. Ancak Tanzimat'tan sonra Osmanlı Devleti'nde gerçekleşen yeni yapılanmalarla birlikte kaza Prizren sancağına bağlanmıştır.¹⁷³ Günümüzde Prizren Kosova sınırları içinde kalırken, Kalkandelen Makedonya topraklarında yer almaktadır.

Kalkandelen'i ikiye ayıran Köpük deresi aynı zamanda bölgenin Polog vadisini bir ucundan diğer ucuna sulamaktadır. Suyun bol olması bağ, bahçe ve tarlaların verimini artırmaktadır.¹⁷⁴ Verimli topraklara sahip olan bölge, zaman içinde nüfusun da çoğalmasına katkı sağlamıştır. Kalkandelen'de 1455 tarihinde 60 Müslüman ve 153 Hristiyan hane ikamet etmekteydi.¹⁷⁵ Aynı yıla ait diğer bir çalışmada da Kalkandelen nüfusu muhtelif rakamlarda verilmiştir: 60 Müslüman, 146 gayrimüslim, 1468 yılında, 41 Müslüman, 180 gayrimüslim, 1529 yılın da 71 Müslüman ve 109 gayrimüslim, 1544 yılında 78 Müslüman ve 127 gayrimüslim, 1569 yılında 339 Müslüman ve 439 gayrimüslim hane,¹⁷⁶ 1583 yılında ise Kalkandelen'de 320 Müslüman ve 106 Hıristiyan hâne yaşamaktaydı.¹⁷⁷ Müslümanların sayısında yaşanan ciddi artışın sebebini Limanovski, bölgede yaşayan yerli halkın ihtida etmesi sonucu olduğunu araştırmasında belirtmiştir. 1569 tarihli bu çalışmada Kalkandelen'de 330 hâne Müslüman ve 184 mühtedinin ikamet ettiğini kaydetmiş ve yine

¹⁷¹ Sokolovski Metodija, *Tetovo i Tetovsko Od Paganjeto Pod Osmanskata Vlast Do Krajot Na XVII Vek*, Skopje, 1982. s.113; Medjit Osmani, *Makedonya'da Yaşayan Gençlerde Dini Şüphelerin Kaynakları ve Etkileri(Kalkandelen Örneği)*, (YYLT), Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014, s. 22.

¹⁷² VGMA, Defter 632, Sayfa 271-275, Sıra 358.

¹⁷³ Sezen a.g.e., s. 478.

¹⁷⁴ Nadi Bilmenoğlu, *Kalkandelen, Dün Ve Bugün*, İstanbul, Gün Matbaası, 1975, s. 7; Александар Матковски Македонија Во Делата На Странските Патописци 1879-1888 Гурѓа Скопје 2002, s.10-18,

¹⁷⁵ Aruçi, "Kalkadelen" s. 262.

¹⁷⁶ Mehmet İnbaşı, "Kalkandelen'de Sosyal ve Ekonomik Hayat (XV-XVI. Yüzyıllar)", *Osmanlı Dönemi Balkan Ekonomisi*, ed. Zafer Gölen vd., Ankara: Gece Kitaplığı, 2018, s. 105.

¹⁷⁷ Aruçi, "Kalkadelen" s. 262.

kazaya bağı köylerde 384 hâne Müslüman ve 107 mühtedinin yaşadığını ifade edilmiştir. Ayrıca kazanın %40 mühtedilerden meydana geldiğini belirtmiştir.¹⁷⁸

1831 yılı nüfus sayımına göre Kalkandelen’de 11.766 Müslüman, 8.043 gayrimüslim ve 472 Çingene olmak üzere 20.281 kişiyi havidir.¹⁷⁹ 1836-1842 Kalkandelen yoklama defterinde de kazanın mahalle ve köyleri ile birlikte toplam sayısı 122 olarak kaydedilmiştir. Toplamda 3.082 hâneyi havi olan kazada, Müslümanların nüfusu 11.766 iken, Hristiyan, Kıbtî ve diğer yabancıların nüfusu ise 8.515 civarındadır. Kalkandelen’in genel nüfusu 20.281 olarak kayıt altına alınmıştır.¹⁸⁰ 1876 yılında *Manastır Vilayeti Salnamesi’nde* şehrin nüfusunun 37.000 olduğu belirtilmiştir.¹⁸¹ Öte yandan 1890 yılında şehirde, 9.000 Türk, 500 Arnavut, 1.200 Çingene ve 8.500 Makedon olmak üzere toplam nüfus 19.200 olduğu beyan edilmiştir.¹⁸² 1314/1896 *Kosova Vilayeti Salnamesi’nde* Kalkandelen’in 1.950 hânedan ibaret olduğu zikredilmiştir.¹⁸³ Muhtelif tarihlerde yapılan çalışmalarda şehir nüfusu ile ilgili farklı rakamlar verilmiştir. 1881/82-1893 yılı Osmanlı genel nüfus sayımına göre Kalkandelen’de diğer Makedonya şehirlerinden farklı olarak sadece erkeklerin sayımı verilmiştir. Müslüman erkekler 29.212, Rum erkekler 4.990, Bulgar erkekler 16.930 olmak üzere 44.032 kişiden ibarettir.¹⁸⁴

Kalkandelen’in Osmanlı egemenliğine dâhil olmasından itibaren Türkler şehre yerleştirilmeye başlanmış ve peyderpey iskân politikası devam ettirilmiştir. Bu süreçte Müslümanlar şehirde hızlı bir yapılanma başlatmıştır. Vâkıflar ve hayırseverler tarafından pek çok eser inşa edilmiştir. Şehir vâkıflar eliyle mâmur edilmiştir. Kalkandelen’de en eski tarihli yapı Gam Gam Camii kabul edilir. Bu caminin Üsküp Beylerbeyi İsa Bey tarafından yaptırıldığı

¹⁷⁸ Limanovski, a.g.e., s. 212; Ural, a.g.t., s. 67.

¹⁷⁹ Karpat, a.g.e., s. 228.

¹⁸⁰ Nimet Aysel Bakırcılar, “Kalkandelen Kazası’nın Yoklama Defteri (1836-1842 Üzerine Değerlendirmeler”, *Osmanlı Dönemi Balkan Şehirleri ve Balkanlar’da Tapu-Tahrir Sistemi UBTAS IV*, Sarajevo, Bosna Hersek 1-5 Haziran Ankara 2017, s. 357-377.

¹⁸¹ H.1292/1875, MVS, s. 97-105; Ünlü, a.g.t., s. 72-73.

¹⁸² Luben Lape, *Tetovo i Tetovsko Niz İstorijska*, Tetovo 1982, s. 27.

¹⁸³ *1314/1896 Salname-i Vilayet-i Kosova*, Ağanoğlu, s. 276.

¹⁸⁴ Karpat, a.g.e., s. 298-299.

rivayet edilmektedir.¹⁸⁵ Burada vakfiyesi günümüze ulaşan en eski tarihli vakıf kaydı 867/1463 yılına aittir. İsa Bey'in oğlu Mehmed Bey Kalkandelen ve farklı bölgelerde sahip olduğu gayrimenkullerini vakfetmiştir.¹⁸⁶

Ayverdi çalışmasında Kalkandelen'de Osmanlı dönemi boyunca muhtelif zamanlarda yapılan 25 cami ve mescidin adını vermiştir.¹⁸⁷ 1876 yılı *Salnamesi'nde* Kalkandelen'de 10 caminin faaliyette olduğu belirtilmiştir.¹⁸⁸ Ancak bu camilerden hangilerinin faal olduğu ise ismen belirtilmemiştir. Şehirde bulunan Osmanlı eserlerinden bir kısmı çeşitli restorasyonlar geçirerek günümüzde ulaşmıştır. Osmanlı yapılarından Eski Camii, Saat Camii, Alaca Camii, Çarşı Camii ve Gam Gam Camii çeşitli yenileme ve tamirler geçirmiştir. Günümüzde bu tarihli yapılar aktif olarak faaliyetlerini sürdürmektedirler. Hâlihazırda hizmet veren tarihî Osmanlı camilerinin yanı sıra Kalkandelen'de inşa olunan pek çok yeni cami ile birlikte şehirde ibadete açık olan cami sayısı 15 civarındadır.

XIX. asırda kazada cami hizmetlerine yönelik bir vakıf ihdas edilmiştir. 1310/1893 yılında Kalkandelen'in Köprü Mahallesi'nde ikamet eden Fatma Hanım bir vakıf tesis etmiştir. Vâkıfe, sahip olduğu münyap ve kuyumcu dükkânını vakfetmiştir. Bu iki yapının yıllık kira gelirlerinden, Çarşı Camii'nde vaaz ve nasihat veren Hoca Bekir Efendi'ye yıllık 200 kuruş maaş tahsis etmiştir. Fatma Hanım, varidatından Cami-i Kebirde imam olan Ali Efendi'ye de görevi karşılığında senelik 100 kuruş ücret ödemiştir. Ayrıca vâkıfe bu camide hatiplik ve müezzinlik ifa eden şahıslara da yıllık 100'er kuruş vermiştir. Vâkıfe Cami-i Kebirde Ramazan ve kandil gecelerinde kullanılmak üzere kandil yağı satın alınması için vakıf bütçesinden 100 kuruş tahsis etmiştir. Fatma Hanım vakıf varidatından senede 2 koyun satın alınıp biri

¹⁸⁵ Ayverdi, a.g.e, s. 75-80.

¹⁸⁶ VGMA, Defter 632, Sayfa 271-275, Sıra 358.

¹⁸⁷ Osmanlı dönemi boyunca Kalkandelen'de vakfiyesi ulaşan ve ulaşmayan pek çok eser bulunmaktadır. Bunlar arasında dinî yapılar sırasıyla şöyledir: Gam Gam Camii yerine yapıldığı, İshak Bey Camii, İsa Bey Camii, Ayşe Hatun Camii, Ahmed Bey Camii, Alaca Camii, Çarşı Camii, Ebubekir Paşa Camii, Eski Atık Camii, Eyüp Bey Camii, Haydar ve Arkadaşları Camii, Kadı Muhyiddin Camii, Kebîr Mehmed Bey Camii, Kuri veya Kuru Camii, Muslih Camii, Yukarı Çarşı Camii Sinan Voyvoda Camii, Selçuk Bey Camii, Sâlih Çelebi Camii, Saat Camii, Berçiçe-i Sağır Halkının Yaptığı Camii, Mustafa Ruhi dergâhında içinde Mescid, Şeyh Ahmed Mescidi ve Şeyh Eyüp Mescididir, Ayverdi, a g. e., s. 75-80.

¹⁸⁸ H.1293/1876, s. 100-101; MVS, Ünlü, a.g.t., s. 73.

kendi adına diğeri de vefat etmiş olan eşi Molla Yusuf adına kesilmesini şart koşmuştur. Vâkifenin şartları doğrultusunda yapılan harcamalara bakıldığında iki dükkân gelirinun 600 kuruşun üzerinde olduğu anlaşılmaktadır.¹⁸⁹

Kazadaki tarikatlar şunlardır: Çullu Mehmed Efendi Zaviyesi, Sersem Ali Baba Tekkesi, Kebir Mehmed Bey Zaviyesi, Mustafa Ruhi Efendi Hankahı, Sadreddin Baba Bektaşî Zaviyesi, Koyun Baba Tekkesi ve Yarar Baba Halvetî Tekkesi'dir.¹⁹⁰ Öte yandan zikredilen tekkelerden, 1876 tarihinde sadece bir tekkenin faaliyetlerini devam ettirdiği belirtilmiştir.¹⁹¹ Bu tekkelerden biri Sersem Ali Baba Tekkesi'dir. Ancak diğer yapının hangi tekke olduğu meçhuldür. Recep Paşa 1800 tarihli vakıfta Kalkandelen etrafında sahip olduğu pek çok mülk vakfetmesinin yanı sıra Sersem Ali Baba Tekkesini de yeniden inşa ettirmiş ve vakıf gelirlerini tekkenin ihtiyaçlarına tahsis etmiştir.¹⁹²

Kazadaki Eğitim kurumları mektep ve medreselerdir. Ayverdi eserinde, Hacı İsa Mektebi, Sinan Voyvoda Mektebi ve ismi bilinmeyen 7 mektebin olduğu beyan etmiştir. 1292/1876 yılı *Salnamesi'nde* benzer bilgiler verilmiştir. Kalkandelen'de 8 mektebin olduğu ve bunların 7'si Müslümanlara ait iken birinin de Hristiyanlara ait olduğu kaydedilmiştir.¹⁹³ Öte yandan *Salnâme-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye de* Kalkandelen'de Osmanlı yönetimi boyunca dört medresesinin faal olduğu belirtilmiştir. Bunlar: Yukarı Çarşı Medresesi, Saat Medresesi, Oruç Paşa Medresesi ve Köprü Medresesi'dir.¹⁹⁴

1314/1896 *Kosova Vilayeti Salnamesi'nde* Kalkandelen kazasında olan bütün yapılar hakkında detaylı bilgi verilmiştir. "12 cami, 7 mescit, 7 tekke, 1 kütüphane, 7 Müslüman mektebi ve birkaç gayrimüslim mektebi, 573 dükkân, 10 han, 2 hamam, 1 şadırvan, 20 su değirmeni, 1 saat kulesi, 1 kilise, 100 yakın çeşme, 2 debbağhane, 4 tam ve 1 nim kârgir, 5 köprü, 1 belediye dairesi,

¹⁸⁹ VGMA, Defter 990, Sayfa 85, Sıra 71.

¹⁹⁰ Ayverdi, a g. e., s. 75-80.

¹⁹¹ H.1293/1876, s. 100-101; MVS, Ünlü, a.g.t., s. 73.

¹⁹² MÜDA, 7 Numaralı Vakfiye, tekkeler kısmında vakiye ve tekke hakkında detaylı bilgi verilmiştir.

¹⁹³ H.1293/1876, MVS, s. 100-101; Ünlü, a.g.t. s.73.

¹⁹⁴ *Salnâme-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye 1321*, s. 636.

1 eczane, 1 gazhane ve kazada 15 aba imal hanesi” kaydedilmiştir.¹⁹⁵ Ancak Salnamede kazadaki medreseler ile ilgili bilgi verilmemiştir. Fakat Ahmet b. Hamit 1320/1902’de tesis ettiği vakıfda Yukarı Çarşı Medresesi müderrisine maaş vermiştir. Dolayısıyla bu medresenin faal olduğunu söyleyebiliriz.¹⁹⁶

XIX. asırda Kalkandelen kazasında ve köylerinde toplam 21 vakıf kurulmuştur. Bu vakıfların 3’ü kazanın merkezinde 18’i köylerinde tesis edilmiştir. 21 vakfın 4’ü gayrimenkullerden meydana gelirken, 17’si ise nakit menkullerden oluşmaktadır. Bu zikredilen vâkıflardan Recep Paşa devlet erkânından, Hatip İsmail Efendi ise ilmiye sınıfı mensuplarından. Kalkandelen’deki tek kadın vakfı Fatma Hanım’a aittir. 19 vakıf ise reâya sınıfı tarafından ihdas edilmiştir. Reaya sınıfı mensuplarından 17 vâkıf köylerde ikamet ederken, Recep Paşa, Fatma Hanım ve Ahmed b. Hamit şehirde ikamet etmişlerdir. Köylerde kurulan vakıfların tamamı, camilerin tamirini, aydınlatılmasını ve cami görevlilerinin maaşlarını karşılamaya yöneliktir.

Ahmed b. Hamit ise tesis ettiği nakit para vakfının gelirini Yukarı Çarşı Medresesi müderrisine maaş olarak tahsis etmiştir.¹⁹⁷ Recep Paşa ise Kalkandelen merkezinde pek çok gayrimenkulünü vakıf etmiştir. Kurduğu vakfın varidatının önemli bir kısmının Sersem Ali Baba Tekkesi’nin iâşe ve ibâte giderlerine harcanmasını bilhassa belirtmiştir.¹⁹⁸ Fatma Hanım vakfı da yukarıda örnek olarak işlenmiştir.

Kalkandelen bölgesinde 17 para vakfı tesis edilmiştir. Bunların 16’sı köylerde ikamet eden kimseler tarafından ihdas edilirken, kaza merkezinde sadece bir para vakfı kurulmuştur. Bu nakit para vakıfları Osmanlı Devleti’nde yaygın olan işletme usullerine göre yıllık %15 kâr payı ile işletilmiştir. 17 nakit para vakfından Veysel Ağa 10 altın vakfetmiş, 16 nakit para vakfı ihdas eden vâkıflar toplamda 29.050 kuruş nakit para vakfetmiştir. Bu paraların işletmesinden yıllık elde edilen kâr 4.992 kuruştur.

¹⁹⁵ *1314/1896 Salname-i Vilayet-i Kosova*, Ağanoğlu, s. 276.

¹⁹⁶ VGMA, Defter 990, Sayfa 43, Sıra 34.

¹⁹⁷ VGMA, Defter 990, Sayfa 43, Sıra 34.

¹⁹⁸ MÜDA, 7 Numaralı Vakfiye, tekkeler kısmında tekke ve vakıf mallarıyla ilgili detaylı bilgi verilmiştir.

Kalkandelen para vakıfları üzerine yapılan bir çalışmada da 16 nakit menkul üzerinden değerlendirme yapılmış ve 16 para vakfının dördü Gostivar kazasında kurulurken, 12'si de Kalkandelen'de tesis edilmiştir.¹⁹⁹ Araştırmamızda ise Kalkandelen'de 17 para vakfı ihdas edildiği tespit edilmiş ve değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Vakıfların ismi, şehir, köy, yıl, mal ve mülkleri detaylı olarak tabloda verilmiştir.

Tablo 7. Kalkandelen Kazasında Kurulan Vakıfların Listesi

Def-Say-Sıra	Vakfın ismi	Yer-Yıl	Menkul ve Gayrimenkuller
15	Recep Paşa	Kalkandelen 1800	5 Mushaf ve 197 cilt kitap, 9 çiftlik, 11 bağ, 50 bahçe, 4 değirmen, 1.205 koyun, 103 öküz, 31 Camus, 41 inek, 41 manda ineği, 21 hergele, 5 at, 151 keçi, 101 karadana, 11 sandalye, 41 sini, 55 bakraç, 45balta 47 pirinç çarağı ve Sersem Ali Sersem Ali Baba
10	Hatip İsmail b. İdris	Kalkandelen 1260/1845	İki çarklı 1 değirmen
988-278-177	Kamil b. Zeynel, Muharrem b. Arif, Bilal b. Sâlih, Şaban b. Âdem	Kalkandelen Gorançe köyü 1302/1885	2.000 kuruş
989-70-45 bida54	Muslih b. Zülbahar	Kalkandelen Şemşova köyü 1306/1889	1 meyveli Bahçe
989-165-144	Sâlih b. Elmas	Kalkandelen Boğos köyü 1310/1893	2.000 kuruş
989-112-80	Hasan Ağa b. Selim	Kalkandelen Lobunca? Köyü 1310/1893	2.000 kuruş
990-85-71	Fatma Hanım bt. Ahmed	Kalkandelen 1310/1893	1 münyap ve 1 kuyumcu dükkânı
989-193-148	Mustafa b. Kanber	Kalkandelen Görmül köyü 1312/1895	2.500 kuruş
990-2-2	İbrahim b. Recep	Kalkandelen Evrşe köyü 1313/1896	2.000 kuruş
989-227-180	Davud Ağa b. Zülbahar	Kalkandelen Neprošten köyü 1316/1899	4.000 kuruş
989-189-145	Molla Murad b. Arslan	Kalkandelen Dobruşane köyü 1316/1899	3.000 kuruş
990-73-61	Rıfat b. Bayram	Kalkandelen Brodiç köyü 1316/1899	1.000 kuruş
990-91-77	Süleyman b. Faris	Kalkandelen Dubçe ? köyü 1317/1900	4.000 kuruş
991-30-34	Âdem b. Sinan ve İlyas b. İsmail b. Halil	Kalkandelen Sedlarce köyü 1318/1901	2.000 kuruş
990-43-34	Ahmed b Hamit	Kalkandelen 1320/1902	500 kuruş
989-226-179	İlyas Ağa b. İsmail	Kalkandelen Sedlarce köyü 1320/1902	124 kuruş hesabı 1.000 kuruş

¹⁹⁹ Yakup Ahabab, "Kalkandelen Para Vakıfları", *İstanbul: Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, 2017, S.3, s. 55.

989-231-183	Yunus Ağa b. Rıdvan	Kalkandelen Leşçe köyü 1322/1904	1.000 kuruş
989-230-183	Seydi Ağa b. Emin	Kalkandelen Novasel köyü 1322/1905	550 kuruş
990-31-24	Recep Ağa b Ali	Kalkandelen Batıca köyü 1322/1904	500 kuruş
990-95-81	Hasbi Ağa b.Nebi Ağa	Kalkandelen Teber köyü 1326/1909	124 kuruş hesabı 1.000 kuruş
602-18-24	Veysel Ağa b. Emin	Kalkandelen Teber köyü 1327/1910	10 aded altın

C. İştîp Kazası

İştîp, Otinja Deresi ile Vardar Nehri'nin bir kolu olan Bregalnitsa Çayı'nın birleştiği mevkide kurulmuştur. Bugün Makedonya sınırları içinde bulunan İştîp, kadim bir yerleşim yeridir. Bu şehir milattan önce III. yüzyılda “*Astibo*”, Bizanslılar zamanında “*Stipeon*” adıyla anılırken, VI. yüzyıldan sonra Makedonya bölgesine yerleşen Slavlar tarafından bugünkü adıyla anılmaya başlanmıştır.²⁰⁰ Slav kaynaklarında ve Makedonca eserlerde “*Ştip*”, Osmanlı dönemi ve günümüz Türkçe eserlerinde ise İştîp olarak geçmektedir.

Hoca Sadeddin, *Tâcü't-Tevârih* adlı eserinde İştîp'in 784/1382 yılında Rumeli Beylerbeyi Timurtaş Paşa tarafından fethedildiğini kaydetmiştir.²⁰¹ Kiel ise İştîp'in bu tarihlerde Osmanlı vasalı olan Dejanoviç prenslerinin kontrolünde olduğunu, 1395 tarihinde Rovine Savaşı'nda Konstantin'in ölümü sonrası Osmanlı Devleti topraklarına katıldığını zikretmiştir. Şehrin Osmanlı egemenliğine girmesi akabinde büyük bir Türk cemaati buraya yerleştirilmiştir.²⁰² Otinja ve Bregalnitsa nehirlerinin iki yakasına yerleşen Türkler şehrin kale dışında genişlemesini sağlamışlardır. Türkler yerleştikleri şehirleri hem yeni bir mefkûreyle imar etmiş hem de idarî ve iktisadî açıdan hâkimiyet kurmayı başarmışlardır.

İştîp'in nüfusu ile ilgili ilk kayıtlara tahrir defterlerinde rastlanmaktadır.1519 tahririnde 323 Hıristiyan, 201 Müslüman ve 15 Yahudi hâne olduğu kaydedilmiştir. 1550 yılı tahrir defterinde 259 Müslüman, 271 Hıristiyan ve 41 Yahudi hâne hâvidir. 1573 tahririnde ise 264 Hıristiyan, 23 Yahudi ve 449 Müslüman hâne ikamet ettiği zikredilmiştir.²⁰³ Muhtelif yıllarda tutulan tahrir kayıtlarında, İştîp'teki Müslümanların

²⁰⁰ Machiel Kiel, “İştîp”, *DİA, İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2001, C. 23, s. 440.

²⁰¹ Hoca Saddettin, *Tâcü't-Tevârih*, C. I, s. 154.

²⁰² Kiel, “İştîp”, s. 440.

²⁰³ Kiel, “İştîp” s. 440; Stojanovski- Gorgiev, a.g.e., s. 249.

sayısının her geçen yıl arttığı müşahede edilmiştir. Bu artışın iki ana nedeni vardır. Biri, yerli halktan bazılarının ihtida etmesi, diğeri de başka yerlerden Müslümanların göç etmesiyle Müslüman nüfusun artmasıdır.

Evliya Çelebi 1661 yılı Balkan ziyaretinde İştîp'e de uğramış ve şehir hakkında teferruatlı bilgileri vermiş; şehrin 2.240 hâne, 24 cami ve mescid, 11 dâru't-talim, 24 mahalle, 7 han, 7 tekke, 2 hamam, 450 dükkân ve 1 medreseden meydana geldiğini belirtmiştir.²⁰⁴ Evliya Çelebi aynı yıllarda Radoviş, Köprülü, Tikveş, Kratova, Koçana ve Kriva Palanka kazalarını da ziyaret etmiş ve bu şehirlerin mevcutlarının 400 ile 800 hâne arasında olduğunu zikretmiştir. Bu dönemde İştîp, etrafında çevrili olduğu kazalar arasında en fazla nüfusu bünyesinde barındıran yerleşim birimi olmuştur.

XIX. yüzyılda tutulmaya başlayan salnamelerde, *Kâmûsü'l-'A'lâm'da* ve diğer çalışmalarda şehirle ilgili mufassal bilgi verilmiştir.²⁰⁵ 1831 yılı nüfus sayımına göre İştîp'te 6.920 Müslüman ve 9.826 gayrimüslim olmak üzere toplam nüfus 16.746 kişidir.²⁰⁶ 1874 yılı *Salnamesi'nde*, şehirde 9 cami, 7 tekke ve 250 dükkân olduğu kaydedilmiştir. 1875 yılında 2.157 hâne ve 23.000 nüfusu ihtiva ettiği zikredilmiştir.²⁰⁷ Öte yandan 1890 yılına ait bir araştırmada İştîp nüfusunun 10.900 Slav, 8.700 Türk, 800 İbrani ve 500 Kıpti olmak üzere toplamda 20.900 olduğu belirtilmiştir.²⁰⁸ 1881/82-1893 yılı Osmanlı genel nüfus sayımına göre İştîp'te, Müslüman erkeklerin 12.729, kadınların 11.437, Bulgar erkeklerin 9.444, kadınların 8.131, Yahudi erkeklerin 250 ve kadınların 260 olmak üzere toplamda 42.351 kişi olduğu beyan edilmiştir.²⁰⁹

1876 yılı *Salnamesine* göre şehirde, 5 cami, 9 tekke, 3 kilise, 3 medrese, 1 rüştiye, 8 Müslüman mektebi ve 1 Hıristiyan mektebi mevcuttur. Ayrıca 793 dükkân, 35 mağaza, 42 han ve 1 hamam bulunmaktadır.²¹⁰ XIX. asırda İştîp ile ilgili verilen bilgilerin birbirinden oldukça farklı rakamlardan meydana geldiği dikkati celp etmiştir. 1896 yılı *Salnamesi'nde*, İştîp'te 11 cami, 8 tekke, 1 medrese, 4 kilise, 1 havra, 905

²⁰⁴ Evliya Çelebi, *Seyahatnamesi*, C. VI, s. 62-64.

²⁰⁵ Bu konuda daha geniş bilgi için bkz: Bilal Rusid, *Salnamelere Göre XIX. Asırda İştîp'te Sosyo-Ekonomik ve İdari Durum*, (YYLT), Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016.

²⁰⁶ Karpát, a.g.e., s. 227.

²⁰⁷ H.1292/1875, MVS, s. 98-101; Ünlü, a.g.t., s. 81.

²⁰⁸ Hamzaoğlu, *Balkan Türklüğü*, C. I, s. 67.

²⁰⁹ Karpát, a.g.e., s. 294-295.

²¹⁰ H.1293/1876, MVS, s. 100-101; Ünlü, a.g.t., s. 81.

dükkân, 1 hotel, 47 han ve 3 hamam olduğu kaydedilmiştir.²¹¹ Sami, *Kâmûsü'l-Â'lâm* adlı eserinde, İştîp hakkında detaylı malumat vermiştir. Kazada, 13 cami, 2 kilise, 1 sinagog, 3 medrese, 3 iptidaiye, 1 rüştiye, 2 Hristiyan mektebi, 900 dükkân ve mağazanın olduğu zikredilmiştir.²¹²

Ayverdi, Evliya Çelebi'nin *Seyahatnâmesi'nde* İştîp'le ilgili sözünü ettiği bilgileri çalışmasında belirtmekle beraber, araştırması esnasında arşiv belgelerinde kayıtlarına rastladığı yapıları da ayrıca dile getirmiştir. İştîp'te bulunan 24 cami ve mescidin isimlerini tek tek açıklamıştır. 11 mektepten 4'ünün bânilerini belirtmiştir. 7'si hakkında malumat vermemiştir. Ayverdi, 10 tekmeden bir kısmının isimlerini anmakla iktifa etmiş, bir kısmı hakkında detaylı malumat vermiştir. 3 mektep ve 2 dârulkurrâ hakkında açıklama yapmış; 17 hanın ancak 5-6'sı hakkında bilgi vermiş, 3 türbe ve 2 köprü olduğu bilgisini de aktarmıştır.²¹³

İştîp ile ilgili bilgilerde kuşkusuz en dikkat çeken husus hanların sayısının oldukça yüksek olmasıdır. Muhtelif araştırmalarda han sayıları birbirinden ciddi oranda farklı rakamlarla kaydedilmiştir. Evliya Çelebi, eserinde kazada 17 handan bahsetmiştir. Ayverdi 5 han ve 1 bedesten hakkında bilgi vermiştir. Han sayısında en bariz fark salnamelerde yer almıştır. Salnamelerde İştîp'te 42 ile 47 arası han zikredilmiştir. 2.000 küsur hânenin olduğu bir kazada 47 han sayısının oldukça yüksek olduğu düşünülmektedir.

İştîp kazasında günümüze ulaşan en eski tarihli vakfiye 1008/1600 yılına aittir. Sultan Süleyman Camii vaizi ve İstanbul Kadirga Limanı Sokollu Mehmed Paşa Tekkesi şeyhi olan Abdülkerim Efendi b. Hüsameddin Efendi, 1008/1600 yılında İştîp'te oldukça büyük bir vakıf tesis etmiştir. Vakıf mülkleri, İştîp merkezinde 1 han, etrafında dükkânlar, odalar, 1 kahvehane ve 5 sabunhaneden oluşmaktadır. Vâkıf Abdülkerim Efendi, İştîp'te yaptırdığı bedesten ve etrafındaki dükkânların yanı sıra çarşıda kendi ismi ile anılan dükkânları ve Aşağı Tekke'de yeniden yaptırdığı altlı üstlü evler ve civarında 2 adet evini ve İştîp'in Orta Geçen'de ve Sofulu Hamza obasında bulunan çeşmeleri vakfetmiştir. Abdülkerim Efendi, Sofular köyünde Söğütlü Nehri

²¹¹ 1314/1896 *Salname-i Vilayet-i Kosova*, Ağanoğlu, s. 135.

²¹² Şemseddin Sami, *Kâmûsü'l-Â'lâm*, C. II, s. 972-973.

²¹³ Ayverdi, a.g.e., s. 42-70, 340.

üzerinde iki farklı yerde ikişer gözden meydana gelen değirmenleri de vakfetmiştir. Cami yanında olan Şeyh Şucaeddin Tekkesi de günümüze ulaşmayan yapılardandır.

Abdülkerim Efendi'nin vakıf mallarının bir kısmı İştîp'te iken diğer bir kısmının da farklı kazalarda olduğu görülmüştür. Radoviş kazasında vâkıf ismiyle anılan bir hamam ve Kratova kazasında 2 tohumluk çeltik tarlası ve Zlaton Nehri üzerinde Ayasbeyoğlu Mustafa Değirmeni olarak bilinen 2 göz değirmeni ve Koçana kazasında 1 adet smakovi?, Üsküp'te İsa Bey arsası üzerine yıllık 10 akçe kira verilerek bedesten inşa etmiş ve bütün yapıları vakfetmiştir.²¹⁴ Bu zikredilen vakıf mülklerinden günümüze sadece cami ve bedesten ulaşmıştır. Hüsameddin Paşa Camii 1945 yılından sonra ibadete kapatılmıştır. Asıl fonksiyonunu kaybeden bedesten de günümüzde resim galerisi olarak kullanılmaktadır.

Çalışmamız kapsamında İştîp kaza ve köylerinde 5 vakıf kurulduğu tespit edilmiştir. Bunların 3'ü kaza merkezinde 2'si ise köylerde dir. Bu vakıflar, 1 kadın ile 4 erkek tarafından ihdas edilmiş, mülkleri de gayrimenkullerden meydana gelmiş ve burada menkul vakıf tesis edilmemiştir. Merkezde eşrâftan Veliyuddin Bey ve Şükrü Baba vakıfları Kır Tekkesi hizmetlerine tahsis edilmiştir. Kır Tekkesi ile ilgili detaylı bilgi tekkeler kısmında verilmiştir. Pembe Hanım ise tesis ettiği vakıfla yaptırdığı medresesin giderlerini finanse etmiştir. Pembe Hanım vakfı, medreseler kısmında teferruatlı olarak ele alındığı için burada ayrıca değerlendirilmemiştir.

Köylerde kurulan iki vakfın hizmet alanları camilerdir. Bunlardan biri örnek olarak verilebilir: İştîp kazasına bağlı Kurfalı köyünde ikamet eden İbrahim Ağa b. Salih, 1326/1908 yılında bir vakıf tesis etmiştir. İbrahim Ağa 1.000 kuruş kıymetindeki evini vakfetmiştir. Bu ev, mütevellî tarafından kiraya verilmiş ve elde edilen gelirden, köylü tarafından yaptırılan camide hatip olan kimseye 60 kuruş tahsis edilmiştir. Vâkıf, kiradan artan paranın diğer kısmını da caminin kandil yağı ve tamir ihtiyaçlarına harcanmasını şart koşmuştur.²¹⁵

Tablo 8. İştîp Kazasında Kurulan Vakıfların Listesi

²¹⁴ VGMA, Defter 629, Sayfa 612-615, Sıra 434.

²¹⁵ VGMA, Defter 991, Sayfa 26, Sıra 28, Kurfalı camisi 1930 yılında yıkılana kadar aktif olarak faaliyetlerini sürdürmüştür. Bu caminin farklı bir hikâyesi bulunmaktadır. İnşa edildiği yıllarda minareden yoksun yapılmıştır. Muhtemelen halkın maddî imkânları el vermediği için camiye minare yaptırılmamıştır. Günümüzde birkaç Yörük ailenin yaşadığı bu köyde cami bulunmamaktadır.

Def-Say-Sıra	Vâkıfın ismi	Yer-Yıl	Menkul ve Gayrimenkuller
989-238-187	Pembe Hanım bt. Yusuf	İştîp 1278/1862	3 değirmen, 1 düğmeci dükkânı, 1 medrese ve 1 mescit
988-259-162	Eşraf Veliyuddin b. Ahmed Bey	İştîp 1291/1874	Tekke ve meyve bahçe
14	Türbedar Şükrü Baba b. Halil	İştîp 1318/1901	1 bahçe ve bazı yapıları
991-26-28	İbrahim Ağa b. Sâlih	İştîp Kurfalı köyü 1326/ 1908	1 ev
604-138-183	Timur Ağa b. Züber	İştîp Beşirli köyü 1330/1912	1 dönüm bağ

D. Kratova Kazası

Kratova, Makedonya'nın kuzeydoğusunda yer alan kadim bir yerleşim yeridir. Vardar nehrine tabi bir çayın üzerinde, yüksek dağ eteklerinde kurulmuştur. Kratova, Batıdan Kumanova, kuzeyden Kriva Palanka, güneyden İştîp ve Koçana kazalarıyla çevrilidir.²¹⁶ Kasaba sahip olduğu maden yatakları nedeniyle her devirde stratejik pozisyonunu muhafaza etmiştir. Burasının Osmanlı hâkimiyetine hangi yılda girdiği konusunda kesin bilgi yoktur. Osmanlı'nın meşhur seyyahı Evliya Çelebi, kasabanın Gazi Evronos Bey tarafından fethedildiğini ve kalesinin yıktırıldığını belirtmiştir. Osmanlı Devleti gümüş ve bakır madenlere sahip olan kazanın, siyasî ve iktisadî açıdan önem arz ettiği için, kazada, Müslümanların kontrolünde hızlı bir yapılanma süreci başlamıştır.²¹⁷ Gerek padişahlar gerekse kazanın idaresi için görevlendirilen devlet erkânı Kratova'ya yeni yapılar kazandırmıştır. Cami, mektep, medrese, köprü, çeşme, han, hamam vb. yapılar hayırseverler ve vâkıflar tarafından inşa ettirilmiştir. Bu eserlerin asırlarca ayakta kalıp hizmet verebilmeleri için pek çok gelir getirici ticari işletmelerde vakfedilmiştir.

Kratova'nın demografik yapısıyla ilgili ilk bilgilere tahrir defterlerinde rastlanmaktadır. 1519 yılında mezkûr nahiyede 982 Hristiyan ve 155 Müslüman aile yaşamaktaydı. Sonraki yıllarda Hristiyan aile sayısında önemli bir düşüş olmuş ve 606 gerilemiştir. Müslüman aile sayısında küçük bir artış gözlemlenmiş 165'e çıkmıştır. Müteakip yıllarda Hristiyan hane sayısında düşüş devam ederken, Müslüman nüfusta ise yükseliş sürmüştür. 1550 yılında 407 Hristiyan ve 200 Müslüman hane, 1573 senesinde

²¹⁶ Şemseddin Sami, *Kâmûsü'l Â'lâm*, C. V, s. 3639.

²¹⁷ Evliya Çelebi, *Seyahatnamesi*, C. VIII, s. 302; Ahmet Şerif, *Vakafite Bo Makedonya Bo Vreme Ha Osmanlisko Vladenje*, Skopje, Aj Grad Matbaası, 2014, s. 110.

354 Hristiyan ve 293 Müslüman hane olduğu zikredilmiştir. 1519 yılından itibaren Yahudiler de Kratova’da ikamet etmeye başlamıştır ve ilk kayıtlarda 10 haneyi havidir. Sonraki yıllarda Yahudi hane sayısında artışlar yaşansa da 1573 yılında tekrar 10 haneye düşmüştür.²¹⁸ Farklı yıllara ait nüfus verilerinde Hristiyan nüfusta ciddi bir düşüş gözlemlenirken, Müslüman aile sayısında kademeli bir artış olduğu müşahade edilmiştir.

Evliya Çelebi, Balkan ziyaretinde şehre uğramış ve *Seyhatnamesi’nde* teferruatlı bilgi vermiştir. Burada, 20 cami ve mescid, 800 ev, 20 mihrab?, medrese, mektep, tekye, birçok çeşme ve sebilhane, 2 hamam, 350 bakır dükkânı, gümüş ve bakır madenlerin olduğu ve eski bir darphanesinin bulunduğunu zikretmiştir. Osmanlı Devleti’nin bölgedeki maden işletmeciliğine verdiği değeri Evliya Çelebi de eserinde belirtmiştir.²¹⁹ Kratova’da ve diğer Makedonya şehirlerinde madenlerinin yıllık gelirleri, burada çalışan personel vb. konulardaki bilgilere, yapılan çalışmalar vasıtasıyla ulaşılmaktadır.²²⁰

1876 yılı *Manastır Vilayeti Salnamesi’nde* Kratova’da 1.888 hane ve 4.000 civarında nüfus olduğu, halkın çoğunun Hristiyanlardan meydana geldiği, az sayıda Müslümanın da kazada ikamet ettiği zikredilmiştir. Ayrıca *Salnamede* kazada 5 cami, 3 han, 177 dükkân, 2 mağaza ve 16 fabrikanın faal olduğu ifade edilmiştir.²²¹ Öte yandan 1890 yılında Kratova nüfusu 1.900 Slav, Müslüman 2.500 ve 100 Kıpti toplam 4.500 kişiyi havidir.²²² 1876 *Manastır Vilayeti Salnamesi’nde* Kratova nüfusunun çoğunun Slavlardan olduğu belirtilmiştir. Ancak 1890 yılındaki bilgilerde salnamenin aksine Müslümanların çoğunlukta olduğu görülmüştür. 1881/82-1893 yılı Osmanlı genel nüfus sayımına göre Kratova’da Müslüman erkeklerin 2.139, kadınların 2.193, Rum,

²¹⁸ Stoyanovski-Gorgiev, a.g.e., s.117.

²¹⁹ Evliya Çelebi, *Seyhatnamesi*, C. VIII, s. 302.

²²⁰ Makedonya bölgesinde maden denilince ilk akla gelen yer şüphesiz ki Kratova’dadır. Maden ocakları konusunda mezkûr kazanın yanı sıra Radoviş, İştîp, Kumanova ve Koçana’da maden yatakları olduğu yapılan çalışmalar vasıtasıyla öğrenilmektedir. Ancak bu şehirler hiçbir dönem de Kratova kadar maden ticareti hususunda ön plana çıkmamışlardır. Kul, yaptığı çalışmada, Kratova kazasında bulunan maden yatakları, yeni maden keşifleri ve kuyular hakkında teferruatlı bilgi vermiştir. Ayrıca kul, bu sektörde çalışan profesyonel kişiler, reçberler ve kuyucular vb. görevlilerden de bahsetmiştir, Eyüp Kul, “1703 Tarihli Bir Rapora Göre Kratova, Köstendil, Trepçe ve Jejene Madenlerinin Islahı”, *Ankara, A. K.D.T.Y. K. T. T. K, Belleten*, C. LXXX, S.288, (2016), s. 399-405.

²²¹ H1293/1876 MVS, s. 100-101; Ünlü, a.g.t., s. 84.

²²² Hamzaoğlu, *Balkan Türklüğü*, C. I, s. 67.

erkeklerin 24, kadınların 11, Bulgar erkeklerin 10.249, kadınların 9.369 toplam nüfusun da 23.985 kişi olduğu kaydedilmiştir.²²³

1314/1896 *Kosova Vilayeti Salnamesine* göre, Kratova kaza ve köyleriyle toplamda İslam Hristiyan 20.450 nüfusu havidir. Ayrıca Kratova faal olan dinî ve sosyal müesseseleri hakkında da ayrıntılı bilgi verilmiştir. Burada, *1 hükümet konağı, 5 cami, 1 medrese, 1 mektep rüştiye, 1 çalar saat, 2 hamam, 1 kilise, 1 mevcut rüştiye, 1 sıbyan mektebi zukur, Müslüman kız mektebi, 2 Hristiyan mektebi, 2 han, 100 dükkânı, debbağhane, köprüler ve boyacı dükkânlarının aktif olduğu* zikredilmiştir.²²⁴

Ayverdi, eserinde Kratova'da 6 camiyi isimleriyle belirtmiştir. Bunlar, Fethiye, Hacı Kemal, Hacı Mustafa, Sûfi Mehmed Paşa Camii ve Medresesi, Husrev Kethüda, Kara Göz Bey ve II. Sultan Murad Camii'leridir.²²⁵ Ayverdi eserinde zikrettiği bu camilerden II. Sultan Murad Camii'nde görev yapan imam ve müezzine bazı vakıflarda bütçe ayırmışlardır. 1326/1908 yılında vakıf tesis eden Hüseyin Bey ve Emine Hanım, vakıf gelirlerini II. Sultan Murad Camii'nde vazifeli imam ve müezzine tahsis etmişlerdir.²²⁶ Vâkıfların, din görevlilerine maaş verdiği bu cami 1980 yılında kadar ayakta kalmıştır. Ancak 1980 yılında Aziz Arhangel Kilisesi temelleri üzerine inşa edildiği bahane edilerek yıktırılmıştır.

Kazada bulunan bir diğer yapıda Hacı Kemal Camii'dir. Bu caminin hangi yılda inşa edildiği finansmanın nasıl sağlandığı konusunda elimizde bilgi bulunmamaktadır. Bu yapının 1329/1911 yılında faaliyetlerine devam ettiği vakfiyeden anlaşılmaktadır. Bu tarihte camide müezzin olarak görev yapan Mehmed Efendi, kendisine emaneten verilen 1.126 kuruş nakit parayı vakfetmiştir. Paranın yıllık işletmesinden elde edilen kâr da müezzine maaş olarak tahsis edilmiştir.²²⁷ Hacı Kemal Camii'nin hangi yıl yıkıldığı konusunda ayrıntılı bilgiye ulaşamamıştır.

XIX. asırda Kratova da 6 vakıf kurulduğu tespit edilmiştir. Vakıfların tamamı kaza merkezinde tesis edilmiştir. Vakıfların 4'ü erkekler, 2'si kadınlar tarafından ihdas edilmiştir. 6 vakfın 4'ü gayrimenkullerden 2'si de menkul vakıflardan meydana

²²³ Karpat, a.g.e., s. 296-297.

²²⁴ *1314/1896 Salname-i Vilayet-i Kosova*, Ağanoğlu, s. 165.

²²⁵ Ayverdi, a.g.e., s. 92-93,

²²⁶ VGMA, Defter 597, Sayfa 89, Sıra 59; MÜDA, 15 Numaralı Vakfiye.

²²⁷ VGMA, Defter 602, Sayfa 112, Sıra 188.

gelmektedir. 3 vakfın hizmet alanları medreselerken, diğer 3 vakfın hizmet sahaları ise camiler olmuştur. Kazada en dikkat çeken vakıf Kuruşçuzâde Ahmed Naib Efendi'ye aittir. Ahmed Efendi vakfı kazadaki en büyük bütçeli vakıf olması yanı sıra iki tane olması hasebiyle diğer vakıflardan ayrılmaktadır. Vâkıf, ilk vakfı kendi hayatta iken 1277/1860'da kurmuş,²²⁸ diğer vakfını da vasiyet yoluyla oğlu Seyyid Mehmed Efendi tarafından 1285/1869 yılında tesis edilmiştir. Ahmed Efendi'nin ilk tesis ettiği vakıf mülklerinin tamamı gayrimenkullerden oluşurken, vasiyet yoluyla kurduğu vakıf ise nakitlerden meydana gelmiştir.²²⁹ Vakıf kurucusu vakfın bütün varidatını kendisinin yaptırdığı medrese, mektep, kütüphane, müderris ve öğrencilerin ihtiyaçlarına harcamıştır. Bu vakıf medreseler kısmında detaylı olarak ele alındığı için burada ayrıntıya girilmemiştir.

Osmanlı yönetimi boyunca Kratova'da pek çok dini ve sosyal yapı inşa edilmiştir. Ancak Osmanlının Balkan savaşlarından sonra bölgeden ayrılmasıyla Müslümanlar için sıkıntılı bir süreç başlamıştır. Gayrimüslimlerin kontrolüne giren bölgede Müslüman halka çeşitli zulüm ve baskılar yapılmış, halk da tedricî olarak kazadan göç etmiştir. Müslümanların Kratova'dan ayrılmasıyla birlikte, Müslümanlara ait dini ve sosyal yapılar da gayrimüslimler tarafından peyderpey yıkılmıştır. Bu kıyımdan kurtulan Saat Kulesi ve Radin Köprüsü günümüze intikal eden iki nadir eserdir. Aşağıdaki tabloda vâkıflar, mülkleri ve yılları ile ilgili detaylı bilgi verilmiştir.

Tablo 9. Kratova Kazasında Kurulan Vakıfların Listesi

Def-Say-Sıra	Vâkıfın ismi	Yer-Yıl	Menkul ve Gayrimenkuller
990-77-65	Kuruşçuzâde es-seyyid Ahmed Naib Efendi	Kratova 1277/1860	1 mektep, 1medrese, 1 kütüphane,1 urgancı 1semerci, kasaphane ve 2 bakkal dükkânı
990-81-67	Nazife Hanım bt. Mahmud	Kratova 1277/1860	1semerci dükkânı ve 2 bakkal dükkânı
990-79-66	Kuruşçuzâde es-seyyid Ahmed Naib Efendi	Kratova 1285/1869	12.000 kuruş
15	Hüseyin Bey b.Emin Bey	Kratova1326/ 1908	1 arsa
597-89-59	Emine Hanım bt. Ali Bey	Kratova 1326/1908	6 taşlı 1 değirmen
602-112-188	Müezzın Mehmed Efendi b. Sunullah	Kratova 1330/1911	1.126 kuruş

²²⁸ VGMA, Defter 990, Sayfa 77, Sıra 65.

²²⁹ VGMA, Defter 990, Sayfa 79, Sıra 66.

E. Kumanova Kazası

Kumanova, Kriva çayının küçük bir kolu üzerinde, Üsküp'ün 35 km kuzeydoğusunda engebeli bir düzlükte kurulmuştur. Şehir, Makedonya, Sırbistan karayolu ve Selanik-Üsküp Niş- Belgrad demir yolları üzerinde yer almaktadır.²³⁰ Bu Kasaba ismini XI. ve XIII. yüzyıllarda bölgeye yerleşen kumandanlardan (Kıpçak Türkleri) almıştır.²³¹ Ancak burasının hangi yıllarda Osmanlı topraklarına dâhil olduğu hususunda kesin bir bilgi mevcut değildir. İlk olarak tahrir defterlerinde ismi geçen Kumanova'nın bir köy konumunda olduğu anlaşılmaktadır.²³² Daha sonraki yıllarda gelişme gösteren mezkûr mahal, önce nahiye daha sonra da kaza statüsüne yükselmiş ve Osmanlı'nın Balkanlar'dan ayrılışına kadar kaza olarak faaliyet göstermiştir.

Kumanova ile ilgili ilk kayıtlar tahrir defterlerinde bulunmaktadır. 923-925 (1517-1519) yıllarına ait tahrir kayıtlarında burası 19 Türk ve 33 Hristiyan haneyi havi bir köydür. 977/1570 tarihli tahrir defterinde Türk ailelerin sayısı 52'ye yükselirken Hristiyan aile sayısı 19'a düşmüştür.²³³ Aynı yılları kapsayan diğer bir çalışmada ise mezkûr mahalde 33 Müslüman ve 13 Hristiyan ailenin ikamet ettiği kaydedilmiştir.²³⁴ İki araştırmada nüfus sayılarının birbirinden farklı olduğu müşahede edilmiştir. Kumanova köyündeki Müslüman ailelerin sayısı göç yoluyla artabileceği gibi yerli halkın ihtida etmesiyle yükselişin gerçekleşmesi mümkündür. Ancak hangi yolla gerçekleştiği hususu kesin olarak bilinmemektedir.

1660 yılında Kumanova'ya uğrayan Evliya Çelebi kasaba hakkında mufassal bilgi vermiştir. Burasının Üsküp sancağına bağlı 150 akçe payesiyle kaza olduğunu, 600 adet kiremit örtülü ev, çarşıda cami, tekke, medrese, han hamam yeterli miktarda dükkân ve değirmenin faaliyet gösterdiğini, güzel manzaralı pek çok bağ bahçenin de bulunduğunu anlatmıştır.²³⁵ 1570 tarihinde 80 hane olan köyün hızlı bir nüfus artışı gösterdiği anlaşılmaktadır. Çelebi, eserinde zikrettiği yapıların isimleri dikkate alındığında Kumanova'nın köy konumundan çıktığı ve kasabaya doğru evrildiği anlaşılmaktadır. Sonraki yıllarda kasabanın nüfus ve kurumlar olarak geliştiğini yapılan

²³⁰ Şemseddin Sami, *Kâmûsü'l Â'lâm*, C. V, s. 3768; Machiel Kiel, "Kumanova" *DİA, İslam Ansiklopedisi*, Ankara 2002, C. 26, s. 363.

²³¹ Hamzaoğlu *Balkan Türklüğü*, C. II, s. 102; Kiel, "Kumanova", s. 363.

²³² Stojanovski-Gorgiev, a.g.e., s. 121.

²³³ Kiel, "Kumanova", s. 363.

²³⁴ Stojanovski-Gorgiev, a.g.e., s. 121.

²³⁵ Evliya Çelebi, *Seyahatnamesi*, C. V, s. 302.

çalışmalar ortaya koymaktadır. 1875 yılına ait *Salnamede* Kumanova’da saat kulesi ve telgrafhane, 2 cami, 1 kilise, 33 han, 34 mağaza 253 dükkân, 1 hamam ve 1 depoyu havidir. Öte yandan 1876 tarihinde, 1 medrese, 7 Müslüman mektebi 1 Hıristiyan mektebi ve 1 rüştiyeyi havi olduğu zikredilmiştir.²³⁶

XIX. yüzyılın ikinci yarısında Kumanova merkezinde yer alan hane ve mahalleler hakkında ayrıntılı bilgi verilmiştir. 133 haneden ibaret Mehmed Bey ve 116 haneden oluşan Orta Pınar adında iki Müslüman mahalle kaydedilirken, 239 hane gayrimüslim nüfus reâyâ olarak kaydedilmiştir. Ayrıca 10 hane de defterde “*Yabancı Hancı ve Meyhaneci*” şeklinde zikredilmiştir. Bunların tamamının da isimleri itibarıyla gayrimüslim olduğu düşünülmektedir. Çalışmada Kumanova toplamda 578 hane olduğu anlaşılmaktadır. Kazanın, nüfusu, sosyo ekonomik yapısı ile ilgili geniş malumat temettuat defterlerinde verilmiştir.²³⁷

1831 yılı nüfus sayımına göre Kumanova nüfusu, 2.276 Müslüman ve 10.819 gayrimüslim olmak üzere toplamda 13.095 olarak kaydedilmiştir.²³⁸ Öte yandan diğer bir araştırmada 1890 yılına Kumanova kazasında 7.700 Slav, 5.800 Türk, 600 Arnavut, 50 Ulah 30 İbrani ve 500 Kıpti olmak üzere toplam nüfusun 14.530 olduğu zikredilmiştir.²³⁹ 1881/82-1893 yılı Osmanlı genel nüfus sayımına göre Kumanova nüfusu Müslüman erkekler 6.333, kadınlar 5.935, Rum erkeler 75, kadınlar 12, Bulgar, erkekler 15.887, kadınlar 13.591, Latin erkek ve kadınlar 7 olmak üzere toplam nüfus 41.841 olarak kaydedilmiştir.²⁴⁰

XV. yüzyıldan itibaren Müslümanların peyderpey bölgeye yerleşmesiyle kasabanın demografik ve sosyo etnik yapısı değişmiştir. Müslümanlar kasabada cami, mektep, medrese, tekke, han hamam kervansaray vb. yapılar inşa etmişlerdir. Osmanlı Devleti’nde bu yapılar genelde vakıflar tarafından yaptırılıp finanse edilmiştir. İnşa

²³⁶ H.1292/1875, MVS, s. 86-91; Ünlü a.g.t, s. 81.

²³⁷ Hasan Babacan, 19. Yüzyıl Ortalarında Kumanova’da Ekonomik Hayat ve Meslekler, Osmanlı Dönemi Balkan Şehirleri, Gece Kitaplığı Ankara 2017 C.2, s. 607. Ali Aslan, *Temettuat Kayıtlarına Göre 19. Yüzyılın Ortalarında Kumanova Kazasında Nüfus, Yerleşim ve Ekonomi*, (YYLT), İstanbul: Marmara: Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016, s. 20-100, Sead Abazi, *15377 ve 15463 Numaralı Temettuat Defterlerine Göre XIX. Yüzyılda Kumanova Kazası’nın Sosyo Ekonomik Yapısı*, (YYLT), Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016, s. 10-100.

²³⁸ Karpat, a.g.e., s. 227.

²³⁹ Hamzaoğlu, *Balkan Türklüğü*, C. I, s. 67.

²⁴⁰ Karpat, a.g.e., s. 296-297.

edilen kurumlar ek maddi desteğe ihtiyaç duymadan uzun yıllar faaliyetlerini sürdürmüşlerdir.

Çalışma kapsamında XIX. asırda Kumanova’da 6 vakıf ihdas edildiği tespit edilmiştir. Bu vakıfların 2’si kaza merkezinde kurulurken 4’ü de köylerde tesis edilmiştir. 4 vakıf nakit menkullerden oluşurken 2 vakıf gayrimenkullerden meydana gelmiştir. Nakit para vakıflarının ikisi 1.000 kuruş, ikisi de 1.500 kuruşu havidir. 6 vâkıftan 5’i camilerin aydınlatma, tamir ve imamların maaşlarını finanse etmişlerdir. Ortak kurulan vakıf gelirleri de medrese müderrisine maaş olarak verilmiştir. Bu vakıfların tamamı erkekler tarafından tesis edilirken, kadınların burada vakıf ihdas etmediği görülmüştür.

Ayverdi, eserinde Kumanova’da İbrahim Bey, Koca Mehmed Bey ve Tatar Sinan Bey camilerinin faaliyet gösterdiğini kaydetmiştir.²⁴¹ Ancak kazada vâkıflar, maddi olarak finans sağladıkları camilerin isimlerini vakfiyelere yazdırmadıkları için hangi camilere yardım ettikleri bilinmemektedir. Kumanova merkezde tesis edilen iki vakıf da Orta Pınar Mahallesi sakinleri tarafından kurulmuştur. Vakıfların biri Orta Pınar Mahallesi halkı tarafından müşterek olarak kurulurken diğeri ise. Abdullah Ağa b. Mehmed tarafından tesis edilmiştir. Abdullah Ağa vakfını 1323/1905 tarihinde ihdas etmiştir. Vâkıf sahip olduğu 1.000 kuruşu vakfetmiştir. Bu paranın yıllık işletmesinden elde edilen kâr payı evkâf-ı hümayuna mülhak cami imamına 100 kuruş ve 50 kuruş ise caminin bakım ve onarımına ayrılmıştır.²⁴² Kumanova kazası ve köylerinde kurulan din hizmetlerine yönelik vakıfların şartları, Abdullah Ağa vakfı ile her yönüyle paralellik göstermeleri nedeniyle tek tek işlenmemiştir. Orta Pınar Mahallesinde müşterek olarak kurulan vakıf varidatı, medrese müderrisine maaş olarak tahsis edilmiştir. Bu vakıf medreseler konusunda mufassal olarak ele alındığı için burada değerlendirilmemiştir.

Tablo 10. Kumanova Kazasında Kurulan Vakıfların Listesi

Def-Say-Sıra	Vâkıfın ismi	Yer-Yıl	Menkul ve Gayrimenkuller
989-97-72	Orta Pınar Mahallesi Halkının Müşterek Kurduğu Vakıf	Kumanova 1301/1884	4 taşlı 1 değirmen ve 1 bahçe
989-225-178	Şakir Ağa b. Arslan	Kumanova 1322/1904	100 kuruş hesabı 1.500 kuruş

²⁴¹ Ayverdi, a.g.e., s. 86-87.

²⁴² VGMA, Defter 990, Sayfa 13, Sıra 11.

991-16-17	Ali Ağa b. Veysel	Kumanova Opay köyü 1322/1904	100 kuruş hesabı 1.000 kuruş 120 kuruş
990-13-11	Abdullah Ağa b. Mehmed	Kumanova 1323/1905	100 kuruş hesabı 1.000 kuruş
604-185-260	Süleyman Ağa b. Arslan	Kumanova Hulmanova köyü 1325/1907	100 kuruş hesabı 1.500 kuruş
991-66-77	Cemal Ağa b. Abdülhalim ve Lütfü Ağa b. Ali	Kumanova Restece köyü1326/1908	2 dönüm bağ ve 1 ev

F. Koçana Kazası

Koçana, Üsküp'ün 80 km doğusunda, İştîp'in kuzey bastısında Bregalnitsa çayının kenarında kurulmuştur. Eski bir yerleşim yeri olan Koçana'nın hangi yıllarda Osmanlı yönetimine girdiği konusunda kesin bilgi yoktur.²⁴³ Şehir Osmanlı hâkimiyetine girdiği yıllarda küçük bir köy konumunda iken zamanla gelişme göstermiş, önce nahiye daha sonra da kaza statüsüne yükselmiş ve Osmanlı'nın Balkanlardan ayrılmasına kadar bu pozisyonunu korumuştur.²⁴⁴ Günümüzde Makedonya sınırları içinde olan Koçana, Osmanlı döneminde olduğu gibi günümüzde de Makedonyası'nın pirinç ambarlığını yapmaktadır. Makedonya bölgesinde en iyi ve kaliteli pirinç Koçana'nın verimli topraklarında yetişmektedir.

Koçanın nüfusu ile ilgili ilk kayıtlara tahrir defterlerinde rastlanmaktadır. Koçana nahiyesi 1519 yılı tahrir kaydında 53 Hristiyan aile olduğu nakledilmiş, bunların 13'ünün bekârlardan oluştuğu zikredilmiştir. Bu tarihte mezkûr bölgede sadece 1 Müslüman ailenin ikamet ettiği kaydedilmiştir. 1573 yılında, 50 Hristiyan ve 1 Müslüman ailenin olduğu aktarılmıştır. Farklı yıllara ait kayıtlarda Koçana nahiyesinin hane sayısının aynı kaldığı görülmüştür.²⁴⁵ Verilerden anlaşıldığı kadarıyla nahiye oldukça küçük bir yerleşim yeridir. Mezkûr mahalde sadece bir Müslüman ailenin olması dikkat çekicidir. Devletin buraya iskân ettirdiği tek Türk ailesine kanaatimce bazı temel vazifeler vermiştir. Bu ailenin Nahiyenin idaresinin Müslümanların kontrolünde olmasını sağladığı gibi, halktan vergilerin toplanması ve bölgenin sosyal hayatının düzenlenmesi gibi hususlarda faaliyet gösterdiği de düşünülmektedir. Zamanla Müslümanlar Koçana bölgesine yerleşmiş ve buraya pek çok dini ve sosyal yapı tesis etmiştir.

²⁴³ Şemseddin Sami, *Kâmûsü'l Â'lâm*, C. V, s. 3715.

²⁴⁴ Sezen, a.g.e., s. 559.

²⁴⁵ Stoyanovski- Gorgiev, a.g.e., s. 115.

1662 yılında şehre uğrayan Evliya Çelebi, Koçana'da, 600 ev, 1 cami 1 mescid, 1 han olduğunu zikretmiştir. Bu dönemde Koçana'nın her yönü ile gelişme gösterdiği ve kazaya evrilmeye başladığı anlaşılmaktadır.²⁴⁶ Şehir'de mevcut olan tek caminin Solak Mehmed Bey tarafından yaptırıldığı kurduğu vakıftan ulaşılmaktadır. Solak Mehmed Bey 1038/1628 yılında kasabada tesis ettiği vakıfta kendi isimi ile anılan bir cami yaptırmıştır. Bu caminin ihtiyaçlarını finanse etmek içinde üzerinde pazar sergileri kurulan arsasını vakfetmiştir. Sergilerden alınan ücretlerle de cami personelinin maaşlarını ve cami giderlerini karşılamıştır.²⁴⁷

Koçana'nın nüfusu ve sosyal yapısıyla ilgili bilgilere salnamelerde ve diğer araştırmalarda rastlanmaktadır. 1831 yılında Koçana'da, 3.374 Müslüman ve 6.112 gayrimüslim olmak üzere toplam nüfus 9.486 kişiyi havidir.²⁴⁸ 1875 yılında kazanın 4.820 hane ve 10.000 civarında nüfus ihtiva ettiği nakledilmiştir. Öte yandan 1876 yılında kazada 3 cami, 1 medrese, 18 İslam mektebi, 190 dükkân, 4 mağaza ve 20 hanın olduğu kaydedilmiştir.²⁴⁹ 1890 yılına ait diğer bir araştırmada Koçana'nın etnik yapısı hakkında ayrıntılı bilgi verilmiştir. Burada 2.300 Slav, 2.600 Türk, 3.60 Kıpti ve 150 Ulah'ın ikamet ettiği ve toplam nüfusun 5.410 olduğu belirtilmiştir.²⁵⁰ 1881/82-1893 yılı Osmanlı genel nüfus sayımına göre Koçana'da Müslüman erkekler 11.555, kadınlar 10.684, Rum erkekler 3.801, kadınlar 3.447, Bulgar erkekler 17.223, kadınlar 15.897 toplam nüfus 55.442 olarak kaydedilmiştir.²⁵¹

1896/1314 yılı *Kosova Vilayeti Salnamesi'nde* Koçana'nın 750 hane ve 55 köyden ibaret olduğu belirtilmiştir. Kaza 11.390 Müslüman ve 17.635 gayrimüslimi havidir. Şehirdeki yapılar 3 cami, 1 medrese, 1 rüşdiye mektebi, 1 ibtidaiye mektebi, 2 Müslüman, 1 gayrimüslim sıbyan mektebi, 1 büyük çalar saat ve 1 kilise mevcuttur.²⁵² Ayverdi araştırmasında Koçana'da toplamda 4 caminin olduğunu isimleriyle zikreder. Bunlar: Hüsam Bey Camii, Mustafa Efendi Camii, Solak Mehmet Bey Camii ve Tuti

²⁴⁶ Evliya Çelebi, *Seyahatnamesi*, C. VI, s. 65.

²⁴⁷ VGMA, Defter 987, Sayfa 257, Sıra 89; Omerov, a.g.t., s. 58.

²⁴⁸ Karpat, a.g.e., s. 227.

²⁴⁹ H.1293/ 1876, MVS, s. 100-101; Ünlü, a.g.t., s. 83-84.

²⁵⁰ Hamzaoğlu, *Balkan Türklüğü*, C. I, s. 67.

²⁵¹ Karpat, a.g.e., s. 296-297.

²⁵² *1314/1896 Salname-i Vilayet-i Kosova*, Ağanoğlu, s. 159.

(Dudu) Hanım Camii'dir.²⁵³ Günümüze ulaşan ve ibadete açık olan tek yapı Tuti Hanım Camii'dir.

Osmanlı dönemi boyunca farklı ırk ve inançları bünyesinde barındıran Koçana'nın XIX. asır salnameleri ve diğer çalışmalarda nüfusunun 5.000 ile 9.000 arasında değiştiği anlaşılmaktadır. Osmanlı Devleti'nde cami, mescit, tekke, medrese, köprü, çeşme han, hamam vb. yapılar genelde vakıflar tarafından yaptırılmıştır. Koçana'da kurulan vakıflardan sadece üçünün vakfiyesi günümüze ulaşmıştır. Bu vakıflardan biri erken dönemde 1038/1628 tarihli Solak Mehmed Bey vakfidir. Diğer iki vakıf ise XIX. asırda tesis edilmiştir. Bu iki vakıftan biri kaza merkezinde, diğeri de Zırnovça köyündedir. Bu 2 vakıf da erkekler tarafından kurulmuş, kadınların burada vakıf ihdas etmediği görülmüştür.

Koçana kazası merkezinde Üsküp Maden Emni Hasan Bey tarafından oldukça büyük bir vakıf kurulmuştur. Vâkıf, vakıf gelirlerinin tamamını yaptırdığı medresenin ihtiyaçlarına tahsis etmiştir. Bu vakıf, Medreseler kısmında detaylı olarak değerlendirildiği için burada ayrıca işlenmemiştir.

İkinci vakıf Koçana kazasına bağlı Zırnovça²⁵⁴ köyünde kurulmuştur. Bu köyle ilgili ilk malumatlara tahrir defterinde yer verilmiştir. 1519 yılında Zırnovça köyünde 1519 yılında köyde 53 Hristiyan aileden 6'sı bekâr, 7'si duldur. Burada bu tarihte sadece 2 Müslüman aile ikamet etmektedir. 1573 yılı tahrir defterin de 50 Hristiyan aileden 45 bekâr ve 4 Müslüman ailenin de ikamet ettiği belirtilmiştir.²⁵⁵ İki küsur asır sonra 1844 yılına ait Temettuat defterinde mezkûr köyün 118 hane olduğu belirtilmiştir. Zaman içinde Zırnovça'nın nüfusunda ciddi bir artış olduğu görülmüştür. Ayrıca temettuat defterinde köyün sosyal ve ekonomik hayatı hakkında detaylı bilgi verilmiştir.

256

²⁵³ Ayverdi, a.g.e, s. 85-86.

²⁵⁴ Belgede Zırnovça olarak okunan köy ismi günümüzde Makedonlar tarafından Zırnovça olarak kullanılmaktadır.

²⁵⁵ Stoyanovski- Gjorgiev, a.g.e., s. 92.

²⁵⁶ Gökay Karaduman, *Tetettuat Defterleri Çerçevesinde Koçana/Üsküp Kazasının Sosyal ve Ekonomik Yapısı*,(YYLT), İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016, s. 222.

Bu köyde 1314/1892 tarihinde el-Hâc Ali Efendi b Abdullah Efendi vefat etmeden önce büyük oğlu Mustafa'dan belirlediği şartlar doğrultusunda vasiyet yoluyla bir vakıf kurmasını istemiştir. Mustafa Efendi, babasının vasiyeti doğrultusunda 1314/1892 tarihinde vakfı tesis etmiştir. Bir taşlı değirmenin iki hissesini ve bir Kovaç²⁵⁷ dükkânını vakfetmiştir. Bu yapıların kira gelirleri vâkıfın babası Abdullah Efendi tarafından hangi yılda inşa edildiği belirtilmeyen camiinin aydınlatma ve imam maaşı bu gelirlerden finanse edilmiştir. Ayrıca köyü iki ayıran Zırnovça deresi üzerinde olan köprünün bakım ve onarımlarının da vakıf gelirlerinden karşılanması istenmiştir.²⁵⁸

Tablo 11. Koçana Kazasında Kurulan Vakıfların Listesi

Def-Say-Sıra	Vâkıfın ismi	Yer-Yıl	Menkul ve Gayrimenkuller
989-169-127	Üsküp Nazırı Madem Emini Kapıcıbaşı Hasan Bey b. Ali Bey	Koçana 1305/1888	5 dükkân ve 26 poyata dükkân ve medrese, 1 fırın, hancı kapısı dükkânı ve 1 eski hancı
989-187-83	Mustafa Ağa b. el-Hâc-Ali b. el-Hâc Abdullah	Koçana Zırnovça Köyü 1314/1892	1 değirmen ve 1 kovaç dükkânı

G. Radoviş Kazası

Radoviş, Makedonya'nın güney doğusunda Plaçkovica (Ağlardağı) Deresi'nin iki yakasında kurulmuş küçük bir kasabadır. Radoviş'in güneyinde Ustrumca ve Doyran, güneybatısında İştîp ve Tikveş kazaları bulunmaktadır.²⁵⁹ Burası ile ilgili ilk bilgilere Osmanlı tahrir defterlerinde ve Evliya Çelebi'nin *Seyahatnâmesi*'nde rastlanmaktadır. Radoviş'in hangi tarihte kim tarafından fethedildiğine dair kesin bir bilgi yoktur. Ancak bahsi geçen kasabaya yaklaşık 30 km. uzaklıkta olan İştîp ve Ustrumca'nın 1382-1385 tarihlerinde fethedildiği göz önünde bulundurulursa Radoviş'in de bu yıllarda Osmanlı topraklarına dâhil olduğu öne sürülebilir.²⁶⁰ Günümüzde Makedonya sınırları içinde bulunan Radoviş'in Osmanlı arşiv belgelerinde ismi "*Radovişte*" olarak geçmektedir.²⁶¹

²⁵⁷ Vakfiyede kovaç dükkânı olarak geçen bu küçük işletmede balta, çapa, kürek ve benzeri demirden yapılan aletler satılırdı. Günümüzde Makedonya'da demircilik mesleğiyle uğraşanlara kovaçlar denilmektedir.

²⁵⁸ VGMA, Defter 989, Sayfa 187, Sıra 142.

²⁵⁹ *1314/1896 Salname-i Vilayet-i Kosova*, Ağanoğlu, s. 150.

²⁶⁰ Evliya Çelebi, *Seyahatnamesi*, C. VIII, s. 333.

²⁶¹ Defter 171, Sayfa 226, Sıra 1282.

Radoviş, Ustrumca nahiyesine bağlı olduğu 1512 yılında, 22 hane Müslüman ve 177 hane gayrimüslim havidir. Bu zikredilen Hristiyan ailelerden 24'ü bekâr ve 19'u duldur. 1574 yılı tahririnde Hristiyanlar 196 ve Müslümanlar 28 hanedir.²⁶² Nahiye konumunda olan Radoviş 220 hâne civarındadır. Bu zikredilen tarihten takriben yüzyıl sonra kasabayı ziyaret eden Evliya Çelebi, eserinde Radoviş'in 400 haneye ulaştığını kaydetmiştir.²⁶³ Kasaba, Osmanlı Devleti egemenliğine ilhak edilmesinden itibaren idarî, siyasî ve iktisadî açıdan Müslümanların kontrolünde olmuştur. Kentin inkişâfında vâkıflar ve hayırseverler önemli rol oynamıştır.

Evliya Çelebi Balkan seyahatinde Radoviş'e uğramış ve kenti şöyle tavsif etmiştir: Kasaba, Plaçkovica deresinin iki yakasında kurulmuş, 150 akçe payesiyle, yaklaşık 400 ev ve 5 mahalleden oluşmaktadır. Evler tek katlı ve çoğu bahçelidir. Cami ve mescitlerin toplamı beştir. Radoviş şehri 1 mektebi, 1 keşif hamamcığı, 3 küçük hanı, 2 kahvehaneyi, 1 tekkeyi ve 150 kadar dükkânı ihtiva etmiştir. Kasabaya bağlı 60 civarında köyün olduğu ve köylerde Bulgar taifesine mensup kimselerin yaşadığını belirtmiştir.²⁶⁴ Sonraki yıllarda kazanın gelişme gösterdiğini çeşitli kaynaklardan takip etmek mümkündür.

Osmanlı Devleti'nin 1831 yılı nüfus sayımına göre Radoviş'te, 3.054 Müslüman ve 4.907 gayrimüslim olmak üzere toplamda 8.411 kişinin ikamet ettiği kaydedilmiştir.²⁶⁵ 1875 yılı *Manastır Vilayeti Salnamesi*'ne göre Radoviş'te 684 hâne bulunduğu ve 7.500 civarında bir nüfusa sahip olduğu bilgisine yer verilmiştir. 1876 yılı *Salnamesi*'nde ise Radoviş'te 6 cami, 2 tekke, 1 medrese, 1 Hristiyan mektebi, 1 kilise ve 3 Müslüman rüştiye mektebinin mevcut olduğu belirtilmiştir. Ticari işletmeler ise 333 dükkân, 6 han ve 1 hamamdan ibarettir.²⁶⁶ 1881, 82 ve 1893 yılı Osmanlı Genel Sayımında Radoviş'te Müslüman erkekler 5.821 kadınlar 4.698, Bulgar erkekler 3.823 kadınlar 3.541, Protestan erkekler 54 kadınlar 43 toplam nüfus 17.980 olarak verilmiştir.²⁶⁷

²⁶² Stoyanovski-Gjorgiev, a.g.e., s. 184

²⁶³ Evliya Çelebi, *Seyahatnamesi*, C. VIII, s. 333.

²⁶⁴ Evliya Çelebi, *Seyahatnamesi*, C. VIII, s. 333.

²⁶⁵ Karpat, a.g.e., s. 226.

²⁶⁶ H.1292/1875 MVS, s. 100-104; Ünlü, s. 83; H.1293/1876, MVS, s. 84-92; Ünlü, s. 83.

²⁶⁷ Karpat, a.g.e., s. 296-297.

1896 yılı *Kosova Vilayeti Salnamesi'nde* ise Radoviş kazasının 700-800 hâne dolaylarında olduğu, ayrıca kazaya bağlı 59 köyün mevcut olduğu zikredilmiştir. Kazada 6 cami ve mescid, 1 medrese, 1 rüştiye, 3 sıbyan mektebi, 15 han, 150 kadar dükkân, 1 hamam, 1 kütüphane, 1 çağlar saat, 1 kilise, çarşı içinde bir şadırvan bulunmaktadır.²⁶⁸ Şehrideki çağlar saatin bânisi Yanyalı İbrahim Bey'dir. Kazada mevcut olan tek kütüphane, vâkıf Darbhâne-i Âmire Başkâtibi Ali Efendi tarafından inşa ettirilmiştir.²⁶⁹ *Kâmûsu'l-Â'lâm'da* ise *Salnamede* yer alan bilgiler tekrarlanmıştır.

1292/1875 yılı *Salnamesi'nde* Radoviş'te 648 hane bulunduğu bilgisine yer verilmiştir. Bu hanelerde 4.341'i Müslüman, 3.091'i Hristiyan olmak üzere toplam 7.432 kişi yaşamıştır.²⁷⁰ 1890 yılında 2.030'u Slav, 2.600'ü Müslüman ve 200'ü Kıptî olmak üzere Radoviş'in toplam nüfusun 6.220 olduğu kaydedilmiştir.²⁷¹ Öte yandan 1900/1317 yılında Radoviş'in nüfusu 6.000 civarındadır. Üç farklı kaynakta yer alan bilgilerin, birbirlerine yakın tarihlerde yazılmış olmaları dikkate alındığında, kendi aralarında tutarlılık gösterdikleri görülmüştür.²⁷²

Salnamede yer alan bilgilerde Radoviş kazasında beş-altı caminin varlığından söz edilmiştir. Ancak eserlerim kimler tarafından yaptırıldığı ile ilgili her hangi bir malumat verilmemiştir. Camiler hakkında şahsiyet kayıtlarında bazı bilgiler mevcuttur. Her ne kadar bu yapıların hangi yıllarda inşa edildiği konusunda yeterli verilere sahip olunmasa da, camilerin bulunduğu mahalleler ve kimler tarafından inşa ettirildiği bilgisine şahsiyet kayıtları vasıtasıyla ulaşılmıştır.

Radoviş kazasında bulunan camiler hakkındaki ilk şahsiyet kaydında 1265/1849 yılında Hüdaverdi Mahallesi'ndeki cami şerif vakfında, Tayyib b. Hüseyin'in hatip olarak görev yaptığı bilgisi yer almaktadır.²⁷³ 1278/1861 yılına ait başka bir şahsiyet kaydında, Radoviş'te Kavaklı Mahallesi'nde Arap nâm(lakabıyla bilinen) İbrahim Ağa Camii'ne hatip olarak Hüseyin b. Ali tayin edilmiştir.²⁷⁴ 1294 /1877 yılına ait vesikada ise Radoviş'in Orta Mahallesi'nde daha önce âyan valisi olan Abdullah Paşa, cami ve

²⁶⁸ 1314/1896 *Salname-i Vilayet-i Kosova*, Ağanoğlu, s. 149.

²⁶⁹ 1314/1896 *Salname-i Vilayet-i Kosova*, Ağanoğlu, s. 149.

²⁷⁰ Ünlü, a.g.t., s. 120.

²⁷¹ Hamzaoğlu, *Balkan Türklüğü*, C. I., s. 67.

²⁷² Митко Панов, *Радовиш И Радовишко Радовиш*, (*Radoviş ve Radoviş Bölgesi*), Собрание На Општината Радовиш Општински Одбор На Здружението На Бопците Од Ноб, 1894, s. 57.

²⁷³ Defter 171, Sayfa 86, Sıra 657.

²⁷⁴ Defter 171, Sayfa 226, Sıra 1282.

mektepe inşa ettirmiştir. Camiye hatip olarak Hâfız Raşid Efendi b. Hâfız İbrahim atanmış ve kendisine günlük 12 akçe ücret verilmiştir.²⁷⁵ Orovitsalı Abdullah Paşa olarak bilinen bu şahıs,²⁷⁶ cami ve mektep ihtiyaçlarını kurduğu para vakfı gelirinden tedarik etmiştir. Ancak şahsiyet kaydında vakıf parasının miktarı belirtilmemiştir. Radoviş'in Hamam Mahallesi'nde yer alan Ahmed Ağa Camii ile ilgili bilgiler, oğlu Ebu Bekir tarafından tesis edilen vakfiye vasıtasıyla öğrenilmiştir. Ebu Bekir Efendi, hayırseverlik ve vakıf ihdas etme konusunda babası Ahmed Efendi'nin izinden gitmiştir. Ahmed Efendi'nin Hamam Mahallesi'nde yaptırdığı cami günümüze ulaşamayan eserlerdendir. Bu yapıdan günümüze kadar ulaşabilen harabe halindeki minare, Radoviş'in merkezinde restore edilmeyi bekleyen birkaç eserden biridir.

Kosova Salnamesi'nde, Radoviş kazasında bir mektebin bulunduğu ifade edilmiştir. Ancak mektebin bânisinin kim olduğu hakkında herhangi bir malumat verilmemiştir. Kazada tek mektep ismi geçmesi sebebiyle, bu yapının eski âyan valisi Abdullah Paşa tarafından inşa ettirilen mektep olması kuvvetli bir ihtimaldir.

1321 yılı *Salnamesi'nde* Radoviş'te 2 medresenin aktif olduğu kaydedilmiştir. Salnamede bu medreselerin bânileri, müderrisleri ve öğrenci sayıları teferruatlı olarak izah edilmiştir. Bu medreselerden biri kazanın Cami-i Kebir Mahallesi'nde olup müderrisi Ali Efendi ve talebe sayısı 19 olarak belirtilmiştir.²⁷⁷ Diğeri ise Cami-i Cedid Mahallesi'nde olup Ali Hıfzı Paşa tarafından yaptırılmıştır. Ali Hıfzı Paşa medresesinde, Tayyib Efendi isminde bir şahsın müderrislik yaptığı dile getirilmiş, ancak öğrenci adedi hakkında bilgi verilmemiştir.²⁷⁸

Osmanlı hâkimiyeti süresince Makedonya bölgesinin her vilayet ve kazasında vâkıfların ve hayırhahların yaptırdığı eserlerle karşılaşmak mümkündür. Küçük bir Osmanlı kazası olan Radoviş'ten günümüze iki vakfın vakfiyesi intikal etmiştir. Ancak mezkûr kasabayla ilgili şahsiyet kayıtlarına ve diğere arşiv belgelerine bakıldığında vakıf sayısının Radoviş kazasında ikiden daha fazla olduğu söylenebilir. Buna ek olarak vakıf tesis etmeden de halk tarafından muhtelif yardımların tahakkuk ettirildiği tutulan kayıtlardan öğrenilmiştir.

²⁷⁵ Defter 171, Sayfa 250, Sıra 1969.

²⁷⁶ *1314/1896 Salname-i Vilayet-i Kosova*, Ağanoğlu, s. 149.

²⁷⁷ *Salnâme-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye 1321*, s. 635.

²⁷⁸ *Salnâme-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye 1321*, s. 635.

Abdülkerim Efendi 1008/1600 yılında İştîp'te tesis ettiği vakfına gelir getirmesi maksadıyla Radoviş'te bir hamam inşa etmiştir. Hamamın işletmesinden elde edilen gelirler, vakıf ihtiyaçlarına sarf edilmiştir.²⁷⁹ Radoviş şehrinde, vakfiyesine ulaşılan en eski tarihli belge olması hasebiyle de Abdülkerim Efendi vakfı oldukça mühimdir. Evliya Çelebi'nin eserinde, Radoviş'te olduğunu zikrettiği hamam, muhtemelen Abdülkerim Efendi tarafından yaptırılan bu yapıdır.

Üsküp'te 1287/1870 yılında yapımına karar verilen sanat okulunun inşaat giderleri için maddi desteğe ihtiyaç duyulmuştur. Radoviş'in varlıklı aileleri bu duruma duyarsız kalmamış aralarında topladıkları maddi desteği Üsküp'e irsal ettirmişlerdir. Bir okulun faaliyete geçmesi için farklı şehirlerde ikamet edenler katkıda bulunmuşlardır. Hayırseverlerin desteğinin sağlanması yolu ile topluma yeni bir eser kazandırılmıştır.²⁸⁰

Nureddin Dergâhı şeyhi Ali Efendi, sahip olduğu tarlasını vakfetmiştir. Vâkıf, tarlanın hâsılatını dergâhın fakirlerine yemek masraflarının karşılanması için tahsis etmiştir. Ancak onun vefatından sonra torunlarından Sağır Mehmed Zahdi, bu tarlayı 1275/1858 yılında zapt etmiştir. Bu durumu dergâh sakinleri mahkemeye intikal ettirmiştir. Kâdı, Mehmed Zahdi'nin dedesi tarafından vakfedilen tarlayı geri almasına yönelik teşebbüsünü reddetmiş ve tarlanın istifadesi Nureddin Dergâhı fukarasına bırakılmıştır.²⁸¹ Her ne kadar vakfiye günümüze intikal etmese de bu arşiv belgesinden bunun bir vakıf olduğu öğrenilmiştir.²⁸²

Radoviş şehrinde vakfiyesine ulaşılan ilk vakıf 1215/1801 yılında Halvetî Tarikatı şeyhi Ebu Bekir Efendi b. Ahmed tarafından kurulmuştur. Ebu Bekir Efendi, Radoviş'te bahçesi üzerine kendisinin inşa ettirdiği Halvetî zâviyesini ve etrafında yer alan ağaçları vakfetmiştir. Ağaçlardan hâsıl olan meyvelerin geliriyle tekke tamir olunmuş ve artan meyvelerden zâviyeye gelen misafirlere ikram edilmiştir. Ebu Bekir Efendi vefat edene kadar tekkenin şeyhlik ve mütevellilik görevlerini kendisi deruhte etmiş, vefatından sonra ise Prizren'de faaliyet gösteren Halvetî Şeyhi Sinan Efendi'nin atayacağı kimse hem zâviyenin şeyhi hem de vakfin mütevellisi olmuştur. Bu Halvetî

²⁷⁹ VGMA, Defter 629, Sayfa 612-615, Sıra 434.

²⁸⁰ Dragi Gorgiev, Adnan Şerif, *Osmanlı Yönetimindeki Makedonya*, İstanbul: Düzey Matbaacılık, 2005. s. 274.

²⁸¹ BOA, A. MKT. DV. Dosya 129, Gömlek 58. Ancak vakfiyenin aslı günümüze ulaşmamış ve tekkenin hangi mensup olduğu ile ilgili bilgi verilmemiştir.

²⁸² BOA, A. MKT. DV Dosya 129, Gömlek 58.

zâviyesi Radoviş'te ayakta kalan nadir Osmanlı eserlerinden biridir.²⁸³ Yıkılmaya yüz tutmuş bu Osmanlı eseri restore edilmeyi beklemektedir.

Tablo 12. Radoviş Kazasında Kurulan Vakıfların Listesi

Def-Say-Sıra	Vâkıfın ismi	Kaza ve Köy isimleri	Menkul ve Gayrimenkuller
8	Şeyh Ebu Bekir b. Ahmed Efendi	Radoviş 1215/1801	1 bahçe ve 1 tekke
8-	Seyyid Hâfız İbrahim Efendi	Radoviş 1271/1855	15 kitap, 1 ev ve 500 kuruş

H. Gostivar Kazası

Gostivar, Kalkandelen kazasının 25 km güneyinde Polog Vadisi ve Şar Dağı eteklerinde yer almaktadır. Şar Dağı'ndan kaynaklanan Vardar Nehri, kasabanın içinden geçmektedir.²⁸⁴ Slav müellifler, Gostivar'ın isminin Slavca yabancı veya misafirler anlamında olan “*Gosti*” kelimesinin, acele eder, hızlı gider, kaynatıyor, yemek pişiriyor manasında olan “*Variti*” veya “*Var*” fiiliyle birleşmesinden meydana geldiği ileri sürmektedirler.²⁸⁵

Gostivar, Kalkandelen, Kırçova, Debre ve Ohri yollarının kesişme noktasında stratejik bir konumdadır.²⁸⁶ Bu konumu sayesinde zaman içinde nüfus ve kurumlar olarak gelişme kaydettiğini söyleyebiliriz. Burası Osmanlı hâkimiyetine girdiği yıllarda Kalkandelen kazasına bağlı bir köy konumundaydı. Mezkûr köy, sonraki yıllarda çeşitli alanlarda gösterdiği gelişmelerle nâhiye konumuna kavuşmuştu. Gostivar 1903 yılında ise nahiyeden kazaya tahvil edilmiş ve Balkan Savaşları'na kadar kaza olarak faaliyet göstermiştir.²⁸⁷

XVI. ve XIX. asırlarda Gostivar'ın nüfusu ile ilgili bazı malumatlar bulunmaktadır. Burada 1452 yılında 33 aile bulunmakta iken, 1468 tarihinde aile sayısında küçük bir artış olmuş ve 44'e yükselmiştir. Buna mukâbil, mezkûr kasabanın nüfusunda 1544 yılında 8 aile ve 1568 yıllarında ise 10 aile kadar düşüş olmuştur.²⁸⁸ Tahrir kayıtlarından anlaşıldığı kadarıyla bu yıllarda Gostivar küçük bir köyden ibaretti. Sonraki asırlarda gelişme gösteren beldenin nüfusu hızla artmıştır. 1874 yılında 2.000,e

²⁸³ MÜDA, 8 Numaralı Vakfiye.

²⁸⁴ Şemseddin Sami, *Kâmûsü'l Â'lâm*, C. V, s. 3300.

²⁸⁵ Petar Skok, Etimološki, Riječnik Hrvatskoga ili Srpškoga Jezika, T.I, Zagreb 1971, s. 595; Hamzaoğlu, *Balkan Türklüğü*, C. I, s. 58.

²⁸⁶ Şemseddin Sami, *Kâmûsü'l Â'lâm*, C. V, s. 3300.

²⁸⁷ Sezen, a.g.e., s. 346; Ayhan, a.g.e., s. 192.

²⁸⁸ Stojanovski-Gjorgiev, a.g.e., s. 56.

1890 tarihinde Kincov ve Gersin çalışmalarında Gostivar'ın nüfusu 3.735 olarak kaydedilmiştir. Bunların 3.100'ü Türk, 310'u Slav, 100'ü Arnavut, 200'ü Kıpti ve 25'i Ulah'tır.²⁸⁹

Küçük bir köyden kasabaya evrilmeye başlayan Gostivar'da en eski tarihli Osmanlı eseri, Kaçanikli Mehmed Paşa tarafından 1054/1644 tarihinde yaptırılan ve kendi ismiyle bilinen camidir. Bu yapı, inşasından 40 yıl sonra Yatnice Hacı Sâlih Efendi tarafından yenilenmiştir. Kezâ mezkûr mahalde yer alan bir diğer önemli yapı ise Kara Mustafa Paşazâde Ebu Bekir Paşa tarafından inşa ettirilen camidir. Saat Kulesi ve Mustafa Paşa Cami ve Medresesi de tarihi eserlerdendir.²⁹⁰

1874 yılında bu kasabada 2 kütüphane, 5 cami, 2 tekke, 7 han, 1 hamam, 1 saat kulesi, 80 dükkân, 15 meyhane, 2 mektebi iptidaiye, 1 rüştiye, 2 medrese ve 2 Hristiyan iptidaiyesi, olduğu kaydedilmiştir.²⁹¹ Öte yandan 1314/1896 *Kosova Vilâyeti Salnamesi'nde* Gostivar'da 335 hane, 2 medrese, 2 kütüphane, 2 tekke, 3 cami, 1 mescid, 1 rüştiye ve 2 sıbyan mektebi kayıtlı olduğu görülmektedir. Yine kasabada ticari yapı olarak 7 han, 1 hamam ve 90 dükkânın faaliyet gösterdiği zikredilmiştir.²⁹² Makedonya han ve kervansarayları ile ilgili yapılan bir çalışmada Gostivar'da Kaçanikli Mehmed Paşa tarafından inşa edilmiş bir kervansaray olduğu belirtilmiş ancak hanlarla ilgili herhangi bir bilgi verilmemiştir.²⁹³ Araştırma kapsamında Gostivar'da 1805 yılında vakıf ihdas eden Şeyh Nuh Efendi, sahip olduğu hanı vakfetmiştir. Bu bağlamda şehirde bir hanın aktif olduğunu söylenebilir. Ayrıca mezkûr kazada zikredilen 2 tekkeden birinin şeyhi Nuh Efendi tarafından bir Halvetî Tekkesi olarak vakfedildiği bilgisine vakfiyeden ulaşılmıştır.²⁹⁴ Diğer tekkenin hangi tarikatın hizmetinde olduğu hususunda kaynaklarda herhangi bir açıklama yapılmamıştır. Salnamede belirtilen iki medreseden biri 1861 yılında Mustafa Efendi tarafından inşa ettirilmiştir. Mustafa

²⁸⁹ Hamzaoğlu, *Balkan Türklüğü*, C. I, s. 66.

²⁹⁰ Ayverdi, a.g.e., s. 37.

²⁹¹ Hamzaoğlu, *Balkan Türklüğü*, C. I, s. 65.

²⁹² *Salnâme-i Vilâyeti Kosova 1314*, Ağanoğlu, s. 279.

²⁹³ Bülbül, "Osmanlı Döneminde Makedonya'da Han ve Kervansaraylar ve Üsküp'teki Kurşunlu Han yapısı", s. 70.

²⁹⁴ VGMA, Defter 629, Sayfa 541, Sıra 386; VGMA, Defter 629, Sayfa 541, Sıra 386.

Eefendi Gostivar'da sözü edilen tarihte cami ve medrese yaptırmıştır.²⁹⁵ Bu yapıların giderlerini finanse etmek için gayrimenkullerini de vakfetmiştir.

Bu küçük yerleşim yeri zamanla gelişmiş ve nahiye statüsünden 1903 yılında kaza konumuna yükselmiştir. Gerek kazada gerekse buraya bağlı köylerdeki din ve diğer hizmetler vakıflar tarafından yürütülmüştür. XIX. asırda Gostivar'da 13 vakıf tesis edilmiştir. Vakıf kurucularının tamamı erkeklerden oluşmaktadır. Araştırma kapsamında kadınların kazada vakıf kurmadığı görülmüştür. Bu 13 vakfın 3'ü mezkûr kaza merkezinde ihdas edilirken 10 vakıf ise kazaya bağlı köylerde kurulmuştur. 13 vakfın 11'i nakit para vakıflarından meydana gelirken yalnız Şeyh Nuh Efendi tarafından kurulan iki vakfın gayrimenkullerden oluştuğu görülmüştür. Nakit para vakfi ihdâs eden 11 hayırsever toplamda 48.200 kuruş nakit para vakfetmiştir. Bu para vakıflarının işletilmesinden elde edilen yıllık kâr payı 6.830 kuruştur. Bu kârın tamamı camilerin tamir, aydınlatma ve cami görevlilerinin maaşlarına tahsis edilmiştir. Gostivar'da tesis edilen para vakıflarının nihâî amacının din hizmetlerinin devamını sağlamak olduğu söylenebilir.

Gostivar kazasına bağlı İzdunya köyünde iki para vakfı tesis edilmiştir. Bu vakıflar vakfiyelerdeki bilgiler doğrultusunda ele alınacaktır. Kazım Ağa b. Kamber 1325/1905 yılında İzdunya köyünde bir vakıf kurmuştur. Buraya 4.000 kuruş nakit parasını vakfetmiştir. Bu nakit menkuller yıllık %15 kâr ile işletmeye verilmiştir. Paranın geliri ile köylü tarafından yeniden yapılan cami de kandil gecelerinde kullanılmak üzere 10 vukiye mum satın alınmasını istemiştir. 6 vukiye revgan-ı zeyt satın alınıp mübarek gecelerde adet üzere minarelerde kullanılmıştır.

Sözü edilen camide imam ve hatip olanlar yatsı namazı akabinde Âmenerresûlü ve cuma sabah namazından sonra Yâsin-i Şerif okunup vâkıfın ruhuna hediye edilmesi hatiplerden istenmiştir. Bu hizmeti karşılığında senelik 600 kuruş ücret ödenmiştir.²⁹⁶ İkinci vakıf 1327/1909 yılında mezkûr köyde İlyas ve Kazım isimlerinde iki kişi tarafından ortak olarak tesis edilmiştir. İki vâkıf 4.000'er kuruştan toplam 8.000 kuruş vakfetmişlerdir. Paranın işletilmesinden elde edilen kârdan, köy halkı tarafından

²⁹⁵ BOA, İ. MMS, 20/890, Rahman Ademi, Bir Nahiyenin Kazaya Dönüşümü: Gostivar, Turkish Studies Historical Analysis, 2019, C. 14, S. 1, s. 1-16.

²⁹⁶ VGMA, Defter 990, Sayfa 25, Sıra 28.

yeniden yaptırılan camide imam ve hatip olanlara aylık 50'er kuruş ücret tahsis edilmiştir.²⁹⁷ Muhtemelen farklı yıllarda tesis edilen vakıfların maddi olarak desteklenen cami aynı yapıdır. Genelde köylerde bir cami olduğunu varsaydığımızda bu köyde bir caminin ihtiyaçlarının iki vakıf tarafından desteklendiğini söyleyebiliriz.

Gostivar kaza ve köylerinde cami hizmetlerine yönelik kurulan diğer vakıflar da örnek verilen vakıflara şart ve işleyiş yönüyle benzerlik arz etmelerinden dolayı ayrı ayrı başlıklar altında değerlendirilmemiştir. Kaza merkezinde iki vakıf tesis eden Şeyh Nuh Efendi vakfı da tekkeler kısmında teferruatlı olarak anlatıldığı için burada ayrıca işlenmemiştir.

Gostivar il merkezinde ve köylerinde, Osmanlı döneminde vakıflar ve hayırseverler tarafından inşa edilen sosyal ve dini yapılardan bazıları günümüze çeşitli restorsyonlardan geçerek intikal etmiştir. Diğer Osmanlı eserleri peyderpey ortadan kaldırılmıştır. Hâlihazırda Gostivar il merkezinde 5 cami aktif olarak faaliyetlerine devam etmektedir. Aşağıdaki tabloda vâkıflar, mülkleri ve yılları ile ilgili detaylı bilgi verilmiştir.

Tablo 13. Gostivar Kazasında Kurulan Vakıfların Listesi

Def-Say-Sıra	Vâkıfın ismi	Yer-yıl	Menkul ve Gayrimenkuller
629-541-386	Şeyhzâde Şeyh Nuh Efendi	Gostivar, 1213/1800	1bakkal, 1 semerci dükkân, 1 zâviye ve 200 sağmal koyun
629-736-489	Şeyhzâde Şeyh Nuh Efendi	Gostivar, 1219/1805	1 han
991-40-49	Emrullah Ağa b. Recep	Gostivar Tırnova köyü 1316/1898	1.000 kuruş
991-50-63	Yunus Ağa b. Muslih	Gostivar Viranokça köyü 1316/1898	2.700 kuruş
990-52-45	Bekir b. Süleyman b. Mustafa	Gostivar Parlaşa köyü 1317/1899	1.000 kuruş
991-50-63	Emin Ağa b. Seyfullah	Gostivar İsuşban köyü 1318/1900	1.000 kuruş
990-51-44	Tosun b. Said, Zeynel b. İbiş ve Rüstem b. Behlül	Gostivar Donovnica köyü 1325/1907	1000, 1000, 2000 toplam 4.000 kuruş
956-150-90	Süleyman Ağa b. Zülbehar Ağa	Gostivar Balindol köyü 1323/1905	2.500 kuruş
990-35-28	Kazım Ağa b. Kanber	Gostivar İzdunya köyü 1323/1905	4.000 kuruş
991-35-39	Hacı Ahmet b. Hacı Bekir	Gostivar Vrapçište köyü 1324/1910	14.000 kuruş
600-200-251	İlyas b. Abdülhalim ve Kazım b. Hacı Ali	Gostivar İzdunya köyü 1327/1909	8.000 kuruş

²⁹⁷ VGMA, Defter 600, Sayfa 200, Sıra 251.

600-43-53	İsmailoğulları Hacı Halil ve Hacı Mehmed	Gostivar 1328/1910	10.0 ruş
-----------	--	--------------------	----------

III. SELANİK VİLAYETİNE BAĞLI KAZALARDA KURULAN VAKIFLAR

Osmanlı Devleti'nin Balkanlarda en önemli merkezlerinden biride Selanik Vilayeti olmuş ve Osmanlı idaresi boyunca, kaza, sancak ve vilayet olarak faaliyet göstermiştir. Günümüzde Selanik Yunanistan sınırları içinde kalmıştır. Dolayısıyla Osmanlı'nın Balkanlardan ayrılmasından sonra, Osmanlı egemenliğindeki şehirler farklı ülkelerin toprakları haline gelmiştir. Selanik'e bağlı olan sancak ve kazaların bir kısmı Makedonya topraklarında kalırken diğer bir kısımda Yunanistan sınırları içinde yer kalmıştır. Çalışmamız kapsamındaki yıllarda Selanik'e bağlı olan Tikveş, Ustrumca ve Doyran hâlihazırda Makedonya topraklarında bulunmaları sebebiyle Makedonya vakıfları kısmında müstakil başlıklar altında değerlendirmeye tabi tutulacaktır.

A. Doyran Kazası

Doyran, Selanik Vilayeti'nin 50 km. kuzeyinde, kasabayla aynı ismi taşıyan gölün güneybatı sahiline ve dağın eteklerine yayılmıştır. Doyran aynı zamanda Gevgeli, Ustrumca, Demir Hisar ve Tikveş şehirleriyle çevrilidir.²⁹⁸ Doyran Gölü'nün yanında kurulmuş olması, ılımlı iklimi ve bereketli toprakları, bölgeyi erken dönemlerde yerleşim yeri kılmıştır. Günümüzde Makedonya sınırları içinde olan şehir önemli bir turizm merkezidir.

Doyran bölgesi Lustinianos döneminde (M.Ö. 527-565 yıllarında) Tauriana diye bilinen Prusias antik kentinin varisi olarak görülmüştür. Bölge IV. asırdan sonra kademeli olarak Slavlaşmıştır. Orta Çağın başlarında Doyran şehri I. Bulgar Çarlığı'na bağlı kalmıştır. 1018-1204 yılları arasında mezkûr şehrin hâkimiyeti Bizans İmparatorluğu'na geçmiştir. 1204 yılında Bizans Devleti'nin dağılmasından sonra, 1204 ile 1371 yılları arasında burası Bizans, Sırp Krallığı ve Bulgar Devleti arasında el değiştirmiştir. Kasaba bu süreçte bölgeye hâkim olan devletler tarafından yönetilmiş ve son olarak ise Sırp idaresinde kalmıştır.²⁹⁹

²⁹⁸ Şemseddin Sami, *Kâmûsü'l Â'lâm*, C. IV, s. 3028.

²⁹⁹ Machiel Kiel, "Doyran", *DİA, İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2016, Ek Cild, s. 343.

Osmanlı Devleti'nin fetih siyasetinin bölgeye dayanması ile beraber Osmanlı ile Sırlar arasında savaş patlak vermiştir. 1371 tarihinde Çirmen adıyla kayıtlara geçen savaşta, Sırlar Osmanlılar karşısında yenilmiştir. Bu yenilgi neticesinde Sırp Devleti parçalanarak prensliklere ayrılmıştır. Sırp asillerinden Jovan ve Konstantin kardeşler merkezi Velbujd şehri olmak üzere İştıp, Kratova, Doyran ve Boymiya'yı da içine alan topraklarda kendi prensliklerini kurmuşlardır. Osmanlı'nın bölgedeki hâkimiyeti sonucunda yeni kurulan Sırp prenslikleri, Osmanlı'ya bağlı vasal prenslikler olarak yönetime devam etmişlerdir. 1395 yılında Osmanlı Padişahı I. Beyazıd Han tarafında savaşa katılan Konstantin'in savaşta ölmesi ve ardında bir veliaht bırakmaması sonucunda bu bölgelerde yaşayan halkın ciddi bir direnişi olması neticesinde Osmanlı idaresine dâhil olmuştur.³⁰⁰

Evliya Çelebi, *Seyahatnamesi'nde* Doyran şehrinin I. Murad Hüdavendigâr zamanında Evrenos Bey tarafından fethedildiğini belirtmiştir. Ancak fethin hangi tarihte tahakkuk ettiği konusunda kesin bilgi vermemiştir.³⁰¹ Ayrıca şehrin fethi sırasında gerçekleştiğine inanılan Doyran ismi ile alakalı ilginç bir efsane bulunmaktadır.³⁰²

Bölgenin Osmanlı egemenliğine girmesinin akabinde Anadolu'dan getirilen Türkler kaza ve köylere iskân ettirilmiştir. İskân tamamlandıktan sonra Müslümanların ihtiyaçları doğrultusunda Makedonya bölgesinde ciddi bir yapılanma başlamıştır. Bu süreçte özellikle devlet yöneticilerinin önemli katkıları olmuştur. Hayırseverlerin ve vâkıfların inşa ettikleri eserler sayesinde Makedonya şehirleri İslâmî bir kimliğe bürünmüştür. Şehirler, idarî, siyasî ve iktisadî olarak Müslümanların kontrolünde

³⁰⁰ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. I, s. 168; Kiel, "Doyran", s. 343. 1364 yılında I. Çirmen savaşında Osmanlı zafer kazanmış ve Balkanlara doğru ilerlemelerinin önü açılmıştır.

³⁰¹ Evliya Çelebi, *Seyahatnamesi*, C. VIII, s. 47.

³⁰² 1385 yılında Evrenos Bey ordusu ile Doyran bölgesine gelmiştir. Yörede kış mevsimi olması hasebiyle, Doyran gölünü kalın bir buz tutmuştur. Osmanlı ordusu burasının normal bir ova olduğunu düşünerek, buzun üzerinde ilerleyerek karşı tarafa geçmişlerdir. Doyran ordusu Osmanlı ordusunun buzun üzerinden gelebileceğini tahmin etmediği için farklı bir yerde mevzilenmişlerdir. Doyran ordusu, Osmanlı ordusuna karşı koyacak güçte olmadığı için şehri teslim etmişlerdir. Yerli halk paşaya, "Siz nereden geçtiğinizi biliyor musunuz?" diye sorar. Paşa, "Buzlu bir ovoidan geçtik." cevabını verir. Halk, "Orası Doyran Gölü'dür." der. Paşa, Doyran Gölü üzerinden askerinden herhangi birine zarar gelmeden geçtiği için Allah'a şükretmek için Doyran halkına büyük bir ziyafet verir. Halkta teşekkür ederek "Sayende doyduk efendi." derler. Bu günden sonra "Doyuran", "Doyran", "Toyran" gibi isimler Osmanlı belgelerine kayıt edilmiştir. Günümüzde Makedonya sınırları içinde Doyran önemli bir turizm merkezidir. Amiran Kurtkan, *Yugoslavya'da Türk Kültürü*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1987, s. 102-103.

olmuştur. Yeni bir mefkûreyle şehirleri imar ve ihya etmişlerdir. Doyran'da vâkıfların yaptırdığı eserlerden çok az bir kısmı günümüze intikal etmiştir.

Doyran kazasının sosyal ve kültürel yapısına bakıldığında kaynaklarda şehir hakkında birçok bilgi bulunmaktadır. 1573 yılı tahrir defterinde nahiye statüsünde olan Doyran'ın sosyal yapısı şöyledir: Kazada 333 Hristiyan aile, bu ailelerin içerisinde 155'i bekâr ve 28'i de duldur. Müslümanlar ise 52 hane olup bunlar içerisinde sadece dört kişi bekârdır.³⁰³ Osmanlı hâkimiyetindeki 1385-1573 yılları arasındaki süreçte mezkûr nâhiye toplam 400 haneden müteşekkildir. Sonraki asırlarda nüfusun daha da artışı müşahade edilmektedir. 1831 yılı nüfus sayımında Doyran'da 4.631 Müslüman, 3.076 gayrimüslim ve 334 çingene olmak üzere toplamı 8.041 kişinin yaşadığı belirtilmiştir.³⁰⁴ 1881/82 ve 1893 Osmanlı genel nüfus sayımına göre Doyran kazasında, Müslüman erkekler 9.796, kadınlar 9.627, Rum erkekler 827, kadınlar 764, Bulgar erkekler 2.897, kadınlar 2.708, Katolik erkekler 197, kadınlar 179, Yahudi erkekler 88, kadınlar 79, yabancılar da 7 olmak üzere toplam nüfus 27.170 kişidir.³⁰⁵

Şehirlerin incelenmesinde sosyal ve kültürel yapının haricinde şehri meydana getiren kurumlar da çok mühim bir yer tutmaktadır. 1902 yılı *Selanik Vilayeti Salnamesi*'nde kazadaki müesseselerle ilgili detaylı bilgi verilmiştir. Salnameye göre Doyran'da "979 hane, 237 dükkân, 1 hamam, 1 saat kulesi, 1 hükümet konağı, 3 cami, 7 mescid, 3 tekke, 2 kilise, 1 havra, 2 İslam mektebi, 2 Rum mektebi, 2 Bulgar mektebi, 1 Yahudi mektebi, 6 marangoz, 15 demirci, 60 dülger, 20 ekmekçi, 50 kunduracı, 20 fırın, 2 debbağhane, 50 kişi debbağ, 5 şirugan değirmeni ile suyla tahrik edilir 5 aded değirmen, 20 han, 3 tenekeci, 6 aşçı, 2 serrâc, 20 berber dükkânı"³⁰⁶ bulunmaktadır.

Tetkik edilen belgelerde Doyran kazasında bulunan cami, mescid ve tekke gibi kurumların nasıl ve kimler tarafından tesis edildiği hususunda kesin bir bilgi yoktur. Fakat Osmanlı idaresindeki diğer mıntıklarda olduğu gibi Doyran'da da bu kurumların, vâkıflar ve hayırseverler tarafından kurulduğunu tahmin edebiliriz. Çünkü Osmanlı Dönemi'nde bu yapılar çoğunlukla hayırseverler ve vâkıflar aracılığıyla inşa edilmiştir.

³⁰³ Stoyanovsk Gorgiev, a.g.e, s. 72.

³⁰⁴ Karpat, a.g.e., s. 227.

³⁰⁵ Karpat, a.g.e., s. 284-285.

³⁰⁶ Hatice Oruç, *1320 Sene-i Hicriyesine Mahsus Selânik Vilayet Salnamesi*, Ankara: Türk Tarihi Yayınları, 2014, s. 517.

Mezkûr kaza ile ilgili yapılan çalışmada vakıf eserlerinin çok olmasına rağmen günümüze kadar ulaşan sadece bir vakfiye tespit edilmiştir. Hatice Hatun'a ait olan vakfın vakfiyesinde şu bilgiler yer almaktadır. Hatice Hatun bt. Ahmed Efendi'nin 1174/1760 yılında vakfını tesis etmiştir. Vâkıfe, Doyran kasabasının Sinan Efendi Mahallesi'nde ikamet etmiştir. Vâkıfenin eşi Paşalı Ali Bey'dir. Hatice Hatun vakfını kurarken kendisine ait olan ve üzerinde değirmen bulunan bir arsayı ve içerisinde çeşitli ağaçların bulunduğu bahçesini vakfetmiştir.

Hatice Hanım, yukarıda bahsettiğimiz arsa ve bahçeden gelecek vakıf gelirlerini Doyran Kazasında Şeyh Yahya Efendi'nin inşa ettirdiği tekkenin ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla teberru etmiştir.³⁰⁷ O dönemde Tekkenin postnişinliğini Şeyh Mehmed Efendi yürütmektedir. Doyran'da zikredilen üç tekkeden biri muhtemelen Yahya Efendi'nin yaptırdığı tekkedir. Ancak vakfiyede bu tekkenin hangi tarikata mensup olduğu konusunda bilgi verilmemiştir.

XIX. asırda çalışmamız kapsamında Doyran kazasına bağlı köylerde 9 vakıf kurulduğu tespit edilmiştir. Bu vakıfların birkaç müşterek özelliği bulunmaktadır. Bu zikredilen vakıfların tamamı para vakfı ve hepsi din hizmetlerine yöneliktir. 9 vakfın 3 tanesi birer kişi tarafından kurulmuştur. 5 tanesi iki kişi tarafından ihdas edilirken, bir vakıf ise üç kişi tarafından tesis edilmiştir. Köylerdeki vakıfların tamamı erkekler tarafından kurulmuştur. Lakin burada kadınlar vakıf ihdas etmemiştir.

Araştırma kapsamında Doyran kazasına bağlı vakıf tesis edilen köylerin bir kısmının günümüze ulaşmadığı saptanmıştır. Ulaşanlar arasında Memişli köyü haricinde diğerlerinde Makedon halkı ikamet etmektedir. Bölgede yaşayan Türk halkının sadece isimlerini ve yerlerini bildikleri Türk köyleri ise şunlardır: Kalçkova, Savcılı, Çavuşlu ve Göleli'dir. Osmanlı'nın Balkanlar'dan ayrılışından sonra bu Türk köylerinde yaşayan halk peyderpey Türkiye'ye göç etmiştir. Türklerin hâla ikamet ettiği tek vakıf köyü Memişli'dir.

Hudova ve Rubova köylerinde nüfusun tamamına yakını Hristiyanlar oluşturmaktadır. Hristiyanların yaşadığı köylerde Müslümanlara ait herhangi bir eser ayakta kalmamıştır. Vakfiyede, "Velus" veya "Voloves" şeklinde de okunabilen bu köy

³⁰⁷ Omerov, a.g.t., s. 64.

ile ilgili bazı malumatlar kaynaklarda yer almaktadır. Köy ismini Voloves olarak okuyacak olursak, bu yerleşim yeri günümüzde Yunanistan sınırları içinde bulunmaktadır. Ancak hakkında teferruatlı bilgiye sahip değiliz. Fakat Velusa olarak köy adını okuduğumuzda, burası günümüzde Ustrumca şehrine bağlı bir köy olup ve camisi hakkında geniş bilgi bulunmaktadır. Velusa köyü ilgili bilgiler ayrıntılı olarak dipnotta verilmiştir.³⁰⁸

Doyran'ın köylerinde tesis edilen vakıflardan, Memişli Köyü Vakfı'nı misal olarak getirebiliriz. Memişli köyü için yapılan araştırmada 1320/1902 tarihli bir vakfiyeye ulaşılmıştır. Halil Ağa b. Musa ve Molla Hasan b. Yusuf 300'er kuruştan 600 kuruşluk bir bütçe ile müşterek bir vakıf tesis etmişlerdir. Vakfın varidatından elde edilen gelirin bir kısmı ile Memişli köyünde yeniden yaptırılan caminin imamının maaşı karşılanırken, geri kalanıyla da caminin ihtiyaçlarının giderilmesine ayrılmıştır.³⁰⁹ Bu köyün nüfusu, öbür köylere nazaran Türkiye'ye daha geç göç etmiştir. Köyün dağın yakınında bulunması ve sarp bir yerde olması Hristiyanların bölgeye tesirinin daha geç ulaşmasını sağlamıştır. Fakat geç olmasına rağmen Hristiyanların zulmü sonunda Memişli'ye de ulaşmış ve köyden göçler başlamış, özellikle Türkiye'ye en yoğun göç dalgaları 1960 ila 1970'li yıllar arasında yaşanmıştır. Memişli köyünün nüfusu bu göçlerin sonucunda 1980 yılında 30 ila 40 hane arasında kalmıştır. Zamanla bu hane sayısında da azalma görülmüş ve günümüzde köyde sadece beş hane yaşamaktadır. Vakıfların finanse ettiği kurumlardan biri olan cami ise son on yıla kadar hizmet

³⁰⁸ Veluş köyü hakkında yapılan araştırmalarda 1573 yılına ait olan tapu defterlerinden, köyde 222 hanenin bulunduğu tespit edilmiştir. Bu tarihte köyde sadece dört hanenin Müslümanlara ait olduğu belirtilmiştir. Daha sonra iskân politikası sonucu Anadolu'dan bölgeye gelen aileler şehir merkezlerinin yanı sıra şehirlere bağlı kazalara ve köylere de yerleşmişlerdir. Veluş köyü ile ilgili tek vakfiye 1905/1322 yılında Yaşar b. Molla Ahmed'in 300 kuruş ve Yunus b. Mustafa'nın da 300 kuruş bağışlayarak müşterek olarak 600 kuruşa kurdukları vakfın vakfiyesidir. Vakıf gelirlerinin bir kısmı köyde yeniden yaptırılan caminin imamına maaş olarak, diğer kısmı da mübarek gecelerde yakılması için kandil yağına tahsis edilmiştir. Günümüzde Ustrumca'ya bağlı olan Velusa köyünde Makedon halk yaşamaktadır. 1950 yılından sonra köydeki Müslümanların tamamı çeşitli nedenlerle Türkiye göç etmiştir. Müslümanların köyden ayrılması üzerine köyde bulunan vakıf eserler bakımsız kalmıştır. Bu yüzden birçok eser harap duruma düşmüştür. 70 yıl önce bölgeden ayrılan Müslümanların yaptığı eserlerin bir kısmı hala ayakta durmaktadır. Bakımsızlıktan dolayı çatıları yıkılmış ve tavanı çökmüştür. Bunun haricinde caminin duvarları ve içyapıları (mihrap vb.) sağlam bir şekilde günümüze kadar ulaşabilmiştir. VGMA, Defter 989, Sayfa 121, Sıra 86.

³⁰⁹ VGMA, Defter 989, Sayfa 174, Sıra 132.

vermiştir. Fakat son on yıldır cami bakımsız kalmış ve neticede yıkılmıştır. Günümüzde camiden geriye ise sadece duvarları kalmıştır.³¹⁰

Tablo 14. Doyran Kazasında Kurulan Vakıfların Listesi

Def-Say-Sıra	Vakıfların İsimleri	Yer-yıl	Menkul ve Gayrimenkuller
991-24-26	Mehmed b. Hasan	Doyran Savcılı köyü 1302/1885	2.000 kuruş
989-43-35	el-Hâc Ruşid Ağa b. Ferhad Ağa	Doyran Kalçkova köyü 1305/1888	1.000 kuruş
911-14-14	Recep b. İbrahim, Yahya b. Ali	Doyran Hudova köyü 1305/1888	2.000 kuruş
989-121-86	Yaşar b. Molla Ahmed ve Yunus b. Mustafa	Doyran Veluş köyü 1309/1892	600 kuruş
989-137-103	Mürteza Ağa b. el-Hâc Zülfikar b. Ferhad Bölükbaşı	Doyran Hudova köyü1315/1898	600 kuruş
989-173-132	Halil Ağa b. Musa ve Molla Hasan Yusuf	Doyran Memişli köyü1319/1901	600 kuruş
989-244-190	İbrahim Ağa b. Timur Ağa ve Bekir Efendi b. Sâlih	Doyran Rubova köyü 1322/1904	500 kuruş
604-193-276	Mahmud b. Bilal ve İbrahim b. İdris, İsmail b. Mehmed	Doyran Çavuşlu, köyü 1329/1911	4.000 kuruş
601-157-204	Cemil Ağa b. Osman ve Tayyib b. Şaban	Doyran Göleli köyü 1330/1912	2.000 kuruş

B. Tikveş Kazası

Tikveş, Selanik vilayetine bağlı bir kaza olup vilayetin kuzeybatısında yer almaktadır. Kaza, Köprülü, Doyran, Ustrumca, Radoviş, Prilepe ve Manastır şehirleriyle çevrilidir.³¹¹ Tikveş, ılımlı bir iklim ve verimli topraklara sahip Pelagonia Ovası içerisindedir. Manastır ve Prilepe şehirleri de aynı ovanın içinde bulunmaktadır.³¹² Günümüzde Makedonya sınırları dâhilinde kalan mezkûr bölge, üzüm, şarap ve ayranıyla ünlüdür. Kavadar ve Negotin şehirlerinde ikamet edenlerin önemli bir kısmı üzüm yetiştirerek geçimlerini sağlamaktadır.

Tikveş'in hangi yılda kim tarafından fethedildiğine dair bir bilgi bulunmamaktadır. Fakat kazanın etrafında bulunan Köprülü, Prilepe ve Manastır şehirlerinin Timurtaş Paşa tarafından 1382-1385 yıllarında fethedildiği müsellem bir husustur.³¹³ Tikveş'in de bu tarihlerde Osmanlı hâkimiyetine girdiği tahmin edilmektedir. Tikveş isminin kökeni hakkında birkaç farklı görüş bulunmaktadır. Birinci

³¹⁰ Zikri Osmanov, Memişli Köyün'de 1945 Yılında Doğmuştur, Refik Arslan, 1960 tarihinde doğmuştur.

³¹¹ Şemseddin Sami, *Kâmûsü'l Â'lâm*, C. III, s. 1663.

³¹² Machiel Kiel, "Tikveş", *DİA, İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2016, Ek cild, s. 607-610.

³¹³ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. I, s. 175.

görüŖe göre; bölgede TikveŖ isminde bir kalenin olduğu ve mezkûr Ŗehrin adını buradan aldığı kabul edilmektedir. TikveŖ adının etimolojik kökeni ile ilgili diğer bir görüŖe göre ise, bu isim Slavca'da balkabağı anlamına gelen “*Tikva*” kelimesinden gelmektedir.³¹⁴ Öte yandan Vasil Mikov adında bir Bulgar araŖtırmacı ise kentin isminin İliıya dilinden geldiğini öne sürmüŖtür. TikveŖ, Osmanlı yönetimi boyunca farklı kaza ve vilayetlere bağlı kalmıŖtır. Nahiye olduğu dönemlerde Ustrumca ve Köprülü kazalarına, kaza olduğu zamanlarda ise Köstendil, Manastır ve Selanik vilayetlerine baĐlanmıŖtır.³¹⁵

TikveŖ'ın nüfusu ile ilgili ilk kayıtlara tahrir defterlerinde rastlanmaktadır. 1519 yılında burada ikamet eden 14 aileden 3'ü bekâr ve 4'ü ise duldur. 1573 tahririnde ise burası 36 haneyi havidir. Bu yıllarda TikveŖ küçük bir köy konumundadır. Fakat kazanın zamanla gelişme kaydettiğini Evliya Çelebi'nin *Seyahatnamesi*'nden takip etmek mümkündür. Evliya Çelebi, Balkan ziyaretinde TikveŖ'e uğramıŖ ve Ŗehir hakkında bazı malumatlar aktarmıŖtır. Çelebi, burasını Köstendil sancağına bağlı 150 akçeye payesiyle bir kaza olarak tanıtmıŖtır. TikveŖ'te 300 kiremit örülü ev, 4 Müslüman ve 2 gayrimüslim mahallenin olduğunu beyan etmiŖtir. Seyyah ayrıca kazada 3 cami, 2 mescid, 1 mektep, 1 medrese, 1 hamam ve 2 hanın faaliyet gösterdiğini zikretmiŖtir.³¹⁶ Sonraki asırlarda da TikveŖ'in nüfusunun artmaya devam ettiği, nüfus ile ilgili çalıŖmalardan takip edilebilmektedir. 1831 yılı nüfus sayımında TikveŖ kazasında sadece erkekler kaydedilmiŖtir. Bu billgilere göre kazada: Müslüman erkekler 4.454, gayrimüslim erkeler 6.104 olmak üzere toplamda 10.558 kiŖidir.³¹⁷ 1881/82 ve 1893 Osmanlı Genel Sayımında TikveŖ'te 9.671'i Müslüman erkek, 10.238'i Müslüman kadın, 192'si Rum erkek, 68'i Rum kadın, 11.286'sı Bulgar erkek, 10.033'ü Bulgar kadın, 20'si Yahudi erkek, 7'si Yahudi kadın ve 5'i yabancı olmak üzere toplam nüfusun 41.520 olduğu belirtilmiŖtir.³¹⁸

Türkler, yerleŖtikleri TikveŖ bölgesine cami, mescit, mektep, medrese, tekke, çeŖme, köprü ve han gibi yapılar inşa etmiŖtir. Bu yapılar genelde Osmanlı toplumunda vâkıflar ve hayırseverler tarafından yaptırılmıŖtır. Vâkıflar, yeni bir mefkûreyle ihya ettikleri Ŗehirleri yeni bir kimliğe kavuŖturmuŖtur. Ŗehirler, idarî, siyasî ve iktisadî

³¹⁴ Sami Balkan, *Peçenekler ve TikveŖ, Türkleri*, İstanbul: e Yayınları, 2017, s. 52-53.

³¹⁵ Acaroğlu, a.g.e., s. 199; Sezen, a.g.e., s. 885.

³¹⁶ Evliya Çelebi, *Seyahatnamesi*, C. VIII, s. 333.

³¹⁷ Karpat, a.g.e., s. 226.

³¹⁸ Karpat, a.g.e., s. 284.

olarak da Müslümanlar tarafından yönetilmiştir. Bu bölgede inşa edilen vakıfların iki tanesinin vakfiyesi günümüze intikal etmiştir.

Tikveş bölgesinde ilk vakıf kaydına 1775 yılında rastlanmaktadır. Bu vakıf kazaya bağlı Tatyta köyünde kurulmuştur. Mehmed Efendi, köylerinde bakımsızlıktan yıkılmış olan konağın bulunduğu arsa üzerine bir zâviye inşa ettirmiş ve onu vakfetmiştir. Bu dergâhın şeyhi vefat edene kadar kendisi olmuştur. Vefatından sonra ise oğullarının zâviyede sırasıyla postnişin olmasını vakfiyeye kaydettirmiştir. Vâkif, dergâhın gerekli tamir ve benzeri ihtiyaçlarının ailesinin bütçesinden karşılanacağını da hassaten belirtmiştir.³¹⁹ Ancak bu zaviyenin hangi tarikata bağlı olduğu konusunda vakfiyede herhangi bir malumat yoktur.

Tikveş'te en mühim kurumların başında gelen eğitim müesseseleri hakkında kaynaklarda ve salnamelerde bazı bilgiler bulunmaktadır. Tikveş'e bağlı Kavadar ve Negotin kasabalarında faaliyet gösteren medreselerle ilgili 1321 yılı *Salname-i Nezaret-i Umumiye'de* mufassal bilgi verilmiştir. Bu medreselerin hangi yılda kurulduğu ve işleyişi konusunda geniş bilgi aktarılmamıştır. Fakat bânisi, medresede müderrislik yapanların isimleri ve öğrenci sayıları ile ilgili teferruatlı olarak bilgi verilmiştir. Bu dört medrese şunlardır: Hacı Tahir Ağa'nın inşa ettirdiği medrese Negotin köyündedir. Müderrisi İsmail Efendi ve öğrenci sayısı 19'dur. Kavadar halkının yardımıyla inşa edilen Orta Medrese'nin müderrisi Halil Efendi'dir ve talebe sayısı 26'dır. Hacı Ali Bey tarafından inşa edilen medrese Marine bölgesindedir. Müderrisi Mehmed Efendi ve öğrenci adedi 52 olarak kaydedilmiştir.

Salnamede ve Ayverdi'nin çalışmasında hakkında bilgi verilen kurum ise Mustafa Bey Medresesi'dir. Ayverdi, bu yapının Mustafa Bey b. Kontor İsmail Ağa tarafından 1249/1834 yılında tesis edildiğini belirtmiştir. Vâkif, yaptırdığı medresenin giderlerini finanse etmek için sahip olduğu değirmen, çiftlik, iskele kayığı, kahvehane ve dükkânlarını vakfetmiştir.³²⁰ Mustafa Bey vakfi tarafından finanse edilen yapının sonraki yıllarda eğitim hizmetlerine devam ettiğini salname vasıtasıyla öğrenilmektedir.

³¹⁹ VGMA, Defter 987, Sayfa 85,Sıra 26.

³²⁰ Ayverdi, a.g.e., s. 222.

Mustafa Bey'in Peşte bölgesinde yaptırdığı medresede müderris Hayro Efendi olup öğrenci sayısı 13'tür.³²¹

Çalışmamız kapsamında XIX. asırda Tikveş kazasında bir vakıf kurulduğu tespit edilmiştir. Bu vakıf Kavadarci'ya bağlı Vataşa köyünde ikamet eden İsmail Efendi tarafından 1325/1907 yılında kurmuştur. İsmail Efendi sahip olduğu üç dönüm bağı vakfetmiştir. Bağ yıllık olarak kiraya verilmiş ve kira gelirleri ile köylerindeki camide imamlık yapan şahsın maaşı bu varidattan temin edilmiştir.³²²

Tikveş bölgesinde yer alan Demirhisar kazasında tek vakıf olması hasebiyle Tikveş vakıfları kısmında değerlendirmeyi uygun gördük. Ayrıca Demir Hisar'da (Demir Kapı) tesis edilen bu vakıf, esnaf vakıfları kısmında teferruatlı olarak ele alındığı için burada tekrar olmaması adına ayrıca işlenmemiştir. Demir Hisar'ın idarî, sosyal ve kültürel yapısı hakkında kaynaklarda geniş bilgi bulunmaktadır.³²³

Tablo 15. Tikveş Kazasında Kurulan Vakıfların Listesi

Def-Say-Sıra	Vâkıfın ismi	Yer-Yıl	Menkul ve Gayrimenkuller
990-88-72	İsmail Efendi b. Mehmed Efendi	Tikveş, 1325/1907	3 dönüm bağ
990-93-79	Tabak Esnafı Hacı Osman Ağa	Demir Hisar 1323/1905	1 helvacı dükkânı

C. Usturmcı Kazası

Türkçe Ustrumca, Makedonca, Bulgarca ve Sırpçada (Струмица) Strumitsa ismiyle anılmaktadır. Şehir Makedonya'nın güneydoğu ucunda Bulgaristan ve Yunanistan sınırlarına epeyce yakın bir mevkide bulunmaktadır. Kasabanın bir kısmı dağın yamaçlarında diğer kısmı da Strumenica Çayı ile sulanan engin arazilerin batı köşesinde yer almaktadır. Bu yerleşim yerinin adının, bir Slav kabilesi olan Strumjani'den geldiği zikredildiği gibi, antik dönemde Stryom sonraki zamanlarda Struma denilen akarsuyla ilgili olduğu da nakledilmektedir. Ustrumca ilk olarak antik dönemde, M. Ö. II. yüzyılda Astracum ismiyle yazılmıştır.³²⁴ Mezkûr şehir 1395 yılında Osmanlı hâkimiyetine girmesinden sonra farklı asırlarda nahiye ve kaza olarak faaliyet göstermiştir. Mezbûr mahal, Köstendil, Selanik sancak ve vilayetlerine genel olarak

³²¹ *Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye 1321*, s. 669.

³²² VGMA, Defter 990, Sayfa 87, Sıra 72.

³²³ Machiel Kiel, "Demirhisar", *DİA, İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1994, C. 9, s. 151-152.

³²⁴ Machiel Kiel, "Ustrumca", *DİA, İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 2012, C. 42, s. 191.

bağlı kalmıştır. Günümüzde Köstendil Bulgaristan'da, Selanik ise Yunanistan sınırları içinde iken Ustrumca ise Makedonya topraklarında kalmıştır.

Makedonya bölgesindeki şehirlerin hangi tarihlerde Osmanlı idaresine girmeye başladığı konusunda muhtelif bilgiler bulunmaktadır. Evliya Çelebi burasının Gazi Evrenos Bey tarafından fethedildiğini belirtmiştir.³²⁵ Uzunçarşılı ve bazı Makedon müellifler, Serez, İştîp, Manastır, Prilepe ve Ustorumca'nın 1381 yılında Timurtaş Paşa tarafından fethedildiğini kaydetmişlerdir.³²⁶ Ancak Makedonya şehirleri konusunda araştırma yapan Kiel, bölgelerin tam olarak kontrolünün 1395 yılından sonra gerçekleştiğini belirtmiştir. Kiel'e göre bu yıllarda sözü edilen şehirlerin Osmanlı vasalı olan Konstantin'in denetiminde olup onun 1395 tarihinde Rovin Savaşı'nda ölmesi akabinde³²⁷ Osmanlı hâkimiyetine girmiş ve iskânlar da kasabalara peyderpey gerçekleştirilmiştir. Müslümanlar yerleştikleri yerlere ilk olarak ibadet edebilecekleri bir cami, daha sonra da diğer kurumlarını inşa etmişlerdir. Türkler, yurt edindikleri Ustrumca havzasında Osmanlı dönemi boyunca pek çok cami, mektep, medrese, han, hamam ve kervansaray vb. yapılar inşa etmişlerdir. Genelde bu eserler, vâkıflar ve hayırseverler tarafından yaptırılıp uzun süre hizmet verebilmeleri için vakıf sistemi içerisinde gelir getirici yapılarla desteklenmişlerdir. Böylece bu müesseseler ilave maddi desteğe ihtiyaç duymaksızın uzun yıllar ayakta kalabilmişlerdir.

Ustrumca'nın nüfusu ile ilgili ilk verilere tahrir defterlerinde rastlanmaktadır. Mezkûr kazada, 1519 tarihinde 274 Hristiyan ve 266 Müslüman hane ikamet ettiği belirtilmiştir. 1528-30 yılları arasında Hristiyan hane sayısı 473'e yükselirken, Müslüman hane sayısı da 216'ya gerilemiştir. Bu tarihten yaklaşık 43 yıl sonra 1573 yılında Hristiyan aile sayısı 208'e gerilerken, Müslüman aile sayısı 442 haneye ulaşmıştır.³²⁸ Kasabada kısa bir zaman diliminde Müslüman nüfusta hızlı bir artış yaşandığı gözlemlenmiştir. Kiel, ise çalışmasında Müslümanların artışının, %31'inin yerli halkın ihtida etmesiyle gerçekleştiğini belirtmiştir.³²⁹

³²⁵ Evliya Çelebi, *Seyahatnamesi*, C. VIII, s. 335.

³²⁶ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. I, s. 175-177.

³²⁶ Manol, Pandevski- Anevski Stoev- Gorgi Trnkata, *Исоруја на Сурумица* - Ustrumcanın Tarihi, Ustrumca: Institut za Naciolanla İstoriya, 1969. s. 105.

³²⁷ Kiel, "Ustrumca" s. 192.

³²⁸ Stoyanovski – Gorgiev, a.g.e., s. 215.

³²⁹ Kiel, "Ustrumca", s. 192.

XV. ve XVI. asırlarda nüfus ile ilgili bilgilere tahrir defterlerinde rastlanırken, XIX. asırda Ustrumca'nın nüfusu hakkındaki verilere salnameler ve diğer çalışmalar vasıtasıyla ulaşılmaktadır. Ustrumca'da 1831 senesinde 3.674 Müslüman, 5.344 gayrimüslim ve 546 Çingene olmak üzere toplamda 9.564 kişinin ikamet ettiği kaydedilmiştir.³³⁰ Kazada, 1254/1838 yılında 3.876 Müslüman ve 5.470 Hristiyan olmak üzere toplamda 9.346 kişinin ikamet ettiği saptanmıştır.³³¹ Birbirine yakın zamanlara yapılan nüfus sayımlarında benzer sonuçlara ulaşıldığı görülmektedir. 1890 yılına ait diğer bir araştırmada mezkûr kazada 6.200 Slav, 3.100 Müslüman, 700 İbrani ve 160 Kıpti, toplamda 10.160 kişinin yaşadığı ifade edilmiştir.³³² Öte yandan 1890 yılında ait verilerde Ustrumca nüfusunda küçük bir artışın yaşandığı gözlemlenmiştir. 1881/82 ve 1893 yılı Osmanlı genel nüfus sayıma göre bahsi geçen şehirde Müslüman erkek 7.905, kadın, 7.885, Rum erkekler 7.107, kadınlar 6.619, Bulgar erkekler 1.542, kadınlar 1.423, Yahudi erkekler 292 ve kadınlar 281 olmak üzere toplam nüfus 33.024 olarak kaydedilmiştir.³³³

1530 yılı icmal defterinde şehirde 1 cami, 9 mescid, 1 muallimhâne ve 1 zaviye olduğu tescil edilmiştir. 1570 tarihinde ise 3 cami, 9 mescit, 5 muallimhâne, 2 zâviye ve 2 hamam mevcuttu.³³⁴ Müslümanlar şehrin imarına önem vermiş, camilerin, mekteplerin, zâviyelerin sayısında ciddi bir artışın gerçekleştiği görülmüştür. Evliya Çelebi, Balkan ziyaretinde 1668 tarihinde şehre uğramış ve bazı bilgiler nakletmiştir. Şehirde taştan yapılmış, avlulu ve bahçeli 2040 evin yanı sıra 17 cami, 6 mektep, 500 dükkân, tüccarlar için 7 han, seyyahlar için 3 kervansaray ile sayısını belirtmediği tekke ve hamamların faaliyette olduğunu aktarmıştır.³³⁵ Evliya Çelebi'nin kazanın hane sayısı hakkında kaydettiği bilgilerin aynısı 1878 senesindeki Osmanlı nüfus sayımında verilmiştir. İki çalışmada da Ustrumca'da 2.040 evin ve toplam nüfusun 11.400 olduğu belirtilmiştir. Bu nüfusun %58'ni Müslümanların teşkil ettiği oransal olarak da zikredilmiştir.³³⁶

³³⁰ Karpat, a.g.e., s. 227.

³³¹ BOA, NFS, Defter: 5055; Erdoğan Şabanovski, *19. Yüzyılda Ustrumca'da Sosyo Ekonomik Hayat*, Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019, s. 18.

³³² Hamzaoğlu, *Balkan Türklüğü*, C. I, s. 67.

³³³ Karpat, a.g.e., s. 284-285.

³³⁴ Kiel, "Ustrumca", s. 192.

³³⁵ Evliya Çelebi, *Seyahatnamesi*, C. VIII, s. 336; Kiel, "Ustrumca", s. 192.

³³⁶ Kiel "Ustrumca", s. 192.

Ayverdi eserinde, Ustrumca'daki dini yapılar hakkında bilgi verirken, mezkûr kazada Osmanlı dönemi boyunca 17 cami ve mescidin faal olduğunu ve bunların isimlerini tek tek zikretmiştir.³³⁷ Kazadadaki camiler salnamelerde bâni ismi belirtilmeden sayı olarak kaydedilmiştir. 1287/1870 senesi *Salnamesi'nde*, kazada 14 caminin aktif olduğu³³⁸ ancak 1311 yılı *Salnamesi'nde* faal olan cami sayısının 6'ya düştüğü beyan edilmiştir. XIX. asırda Ustrumica'nın sosyal hayatı ile ilgili yapılan bir çalışmada şehirde bulunan 7 cami ile ilgili malumat aktarılmış³³⁹ ayrıca mezkûr şehrin demografik, dinî, eğitim ve sosyo-ekonomik yapısı hakkında da teferruatlı bilgiler verilmiştir.

XIX. asırda Ustrumca'da iki vakfın kurulduğu tespit edilmiştir. Bunlardan Şeyh Hasan Tahsin Efendi Vakfı, çalışmanın tekkeler kısmında ayrıntılı olarak işlenmiştir.³⁴⁰ Ustrumca kazasına dair detaylı bilgiyi ihtiva eden Ahmed Arslan Efendi Vakfı ise örnek olarak değerlendirilecektir.

Köstendil sancağına bağlı Ustrumca'da ikamet eden Gümrük Kâtibi el-Hâc Ahmed Arslan Efendi 1246/1830 tarihinde bir vakıf ihdas etmiştir. Bu vakfın vakfiyesinde kaza ile ilgili ayrıntılı malumat aktarılmıştır. Vâkıf, Tüfekçiler Çarşısı'nda bir tütüncü dükkânı, aynı çarşıda Mehmed Efendi Tekkesi yanındaki bakkalı, Saray köyünde yer alan bir dükkânı, bir ekmekçi fırını ile avlulu olan evini vakfa dönüştürmüştür. Vâkıf ayrıca Vodofçe köyünde iki göz değirmen ve 3.250 kuruş parasını vakfetmiştir. Ahmed Arslan Efendi vakıf gelirlerini su hizmetlerine tahsis etmiştir. Vâkıf, kaza merkezi ve köylerde 11 çeşme yaptırmıştır. Çeşmeler sırasıyla şu mahallelerdedir: Kendisinin de ikamet ettiği Bayram Paşa Mahallesi'ndeki sokak kapısı önünde bir çeşme, yine aynı mahallede Viran Hamamı yanında bir çeşme, Gazi Hüseyin Bey Konağı kapısı yanında, Murad Halife Mahallesi'nde, Hacı Şemseddin Bey Konağı kapısı önünde, Sofular Mahallesi'nde Hasan Ağa menzili bitişiğinde, Çay Pazarı mevkiinde, Yeni Çelebi Mahallesi'nde, Zaim menzili yakınında, Kara Ali Camii yanında ve Bansko köyünde olmak üzere toplam 11 çeşmeyi yeniden yaptırmıştır. Ayrıca vâkıf, Orta Camii ismi ile meşhur Durak Efendi Camisi'nin de şadırvan ve

³³⁷ Şemseddin Sami, *Kâmûsü'l Â'lâm*, C. II, s. 890; Ayverdi, a.g.e., s. 241-243.

³³⁸ Selanik Vilâyeti Salnamesi, 1287 (1870), 1. defa, s. 85

³³⁹ Shabanovski, a.g.t., s. 54-58.

³⁴⁰ VGMA, Defter 990, Sayfa 94, Sıra 80.

suyollarının bakımını uhdesine almıştır. Bu çeşmelerin bakım ve onarımlarının yapılması, suyollarının tamir edilmesi için işinde mahir bir kimseyi yıllık 300 kuruş maaşla tayin etmiştir. Dükkânların, değirmenin, çeşmelerin tamirleri vakıf gelirlerinden finanse edilmiştir. Vakıf varidatından 200 kuruş müteveliye, 30 kuruş nâzıra, muhasebe işleriyle meşgul olan câbiye 15 kuruş, mahkeme kâtibine 10 ve muhızıra da yıllık 5 kuruş ödenek ayrılmıştır.³⁴¹

Ahmed Arslan Efendi Vakfı'nın tesisinden takriben 25 yıl sonraki vakıf defterinde, vakıf harcamalarıyla ilgili ayrıntılı bilgi verilmiştir. 1286/1870 tarihinde vâkıfın yaptırdığı 11 çeşmeye ait suyollarının tamirine 2.300 kuruş harcanmıştır.³⁴² Bu suyollarının bakım ve onarımında görevli suyolcularına da senelik 1.300 kuruş ücret ödenmiştir. Yağmurlardan ve çeşitli doğal afetlerden zarar gören künklerin yenilenmesi ve tamir edilmesi için yıllık ciddi bir bütçe ayrıldığı görülmüştür. Nitekim bu vakfın kuruluşundan yıllar sonra da ayakta olduğu ve faaliyetlerine devam ettiğini çeşitli arşiv kayıtlarından takip etmek mümkündür. 1286/1870 yılına ait evkaf defterinde, vakfın aktif olarak hizmetlerini sürdürdüğü ve varidatından artan paralarla da vakfa yeni akarlar kazandırıldığı müşahede edilmektedir.³⁴³

Vakfiyede, çeşmelerle alakalı tarif yapılırken kazadaki Mehmed Efendi Tekkesi'nden bahsedilmiştir. Ancak tekkenin hangi tarikata ait olduğu açıklanmamıştır. Yine vakfiyede Kara Ali Camii ve Orta Camii hakkında kısaca bilgi verilmiştir. Kazada zikredilen bütün vakıf yapıları arasından günümüze sadece Orta Camii ulaşmıştır. Günümüze intikal eden bu eser, ne yazık ki amacı dışında müze olarak kullanılmaktadır.

Ustrumca'da vakfiyelerine ulaşılmayan ve hangi tarihlerde ihdas edildiği bilinmeyen bazı vakıflarla ilgili bilgilere de vakıf defterlerinde rastlanmıştır. Vakıf defterlerinde isimleri geçenler vâkıflar sırasıyla şöyledir: Gazi Evrenos Bey vakfı, Gırdaşor suyuyla alakadar para vakfı, Kukliş ve Poroy çeşmeleri nakit para vakfı, Çullu Baba Zâviyesi vakfı, ismi belirtilmeyen hamama getirilen Terakana suyu nakit para

³⁴¹ VGMA, Defter 632, Sayfa 114, Sıra 46.

³⁴² BOA, EV., Evkaf Defterleri, Defter: 14222, s.28-29.

³⁴³ BOA, EV., Evkaf Defterleri, Defter : 14222, s. 28-29. Bu vakıf dükkânların tamamı "*icâre-i vâhide*" ile kiralanmıştır. Vakfiyede Vakıf mülkleri arasında zikredilmeyen dükkânlar da muhasebe defterinde yer almıştır. Yorgancı, arpacı, tereke, mahzen, kapamacı, tenekeci, kalaycı, sarraf ve saray hanı yıllık gelirleri belirtilmiştir. Bu dükkânların kira gelirleri de 100 kuruş ile 500 kuruş arasında değişmektedir.

vakfı ve Abdül Halib Beye ait para vakıflarıdır.³⁴⁴ Bu zikredilen vakıflarla ilgili en ayrıntılı bilgi Abdül Bey vakfında verilmiştir. Yıllık işlemeye verilen nakit paralardan elde edilen gelirler, vâkîfin şartları doğrultusunda şu yerlere tahsis edilmiştir: Terakana suyollarının bakım ve onarımı, Kible Çeşmesi tamiri, Kıpti Pınarı bakım, Hamzalı Çeşmesi tamiri, Hamam Pınarı bakım ve onarımı, Petriç kaldırımları ve Saatçi Sokağı'nın tamirleri. Ayrıca Mustafa Efendi Medresesi'nde eğitim gören talebelere yardımlar, Sultan Murad Camii şadırvanının tanzif ve bakımı. Yine aynı camide zaman belirtmeksizin bir hatim okunmasını rica etmiş ve Kadir Gecesi'nde yoksullara pilav dağıtılmasını şart koşmuştur.³⁴⁵

XIX. yüzyılda şehirde iki vakfın vakfiyesine ulaşılmıştır. Zira kazada Osmanlı dönemi boyunca pek çok vakıf ihdas edildiği muhasebe defterlerinden ve diğer arşiv kayıtlarından anlaşılmaktadır. Ancak Osmanlı'nın Balkan savaşlarından sonra bölgeden ayrılması neticesinde Makedon halkı tarafından pek çok Osmanlı eseri peyderpey yıkılmıştır. Günümüze kadar sadece Orta Camii intikal etmiş, bu tarihi yapı da daha önce değinildiği gibi asli fonksiyonunun dışında müze olarak faaliyet göstermektedir.

Tablo 16. Ustrumca Kazasında Kurulan Vakıfların Listesi

Def-Say-Sıra	Vâkîfin ismi	Yer-Yıl	Menkul ve Gayrimenkuller
632-114-46	Gümrük Kâtibi el-Hâc Ahmed Arslan Efendi b. Mehmed Ağa	Ustrumca 1246/1830	1 tütüncü dükkân, 2 bakkal dükkânı, 1 fırın, 1 ev, 2 göz değirmen, 11 çeşme ve 3.250 kuruş
990-94-80	Nakşibendiyye Şeyhi Hasan Tahsin Efendi	Ustrumca 1313/1896	3 dönüm bağ, 1 bahçe, 2 ev, selamlık dairesi kütüphane ve zaviye

³⁴⁴ BOA, EV, Defter: 14222, s. 33-56; 99-107.

³⁴⁵ BOA, EV, Defter : 14222, s. 33-56; 99-107; Shabanovski, a.g.t., s. 53.

İKİNCİ BÖLÜM

KURUCULARINA GÖRE MAKEDONYA VAKIFLARI

Çalışmanın bu bölümünde Makedonya vakıf kurucuları vakfiyelerde belirttikleri sosyal statülerine göre farklı başlıklar altında ele alınmıştır. Vâkıflar sosyal statülerine göre sınıflandırılarak ele alındığı gibi vâkıfeler de konularına göre muhtelif başlıklar altında işlenmiştir. Gayrimüslim vakıfları da ayrı bir başlık olarak incelenmiştir. Cinsiyetlerine göre vâkıflar da tek bir başlık altında kısaca değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Ayrıca aile vakıfları ve hicri aylara göre kurulan vakıflar, bu bölüm içinde farklı başlıklar altında irdelenmiştir.

Osmanlı Devleti kuruluşundan itibaren farklı din, kültür ve inançları bünyesinde barındırmıştır. Muhtelif düşünce ve dinlere mensup kişiler, Osmanlı tebaası içerisinde en geniş anlamda Müslümanlar ve gayrimüslimler olarak ikiye taksim edilmiştir. Gayrimüslim tebaanın içerisinde birbirinden farklı birçok dinî topluluk bulunmasına rağmen bunların ekseriyetini Hıristiyanlar oluşturmaktaydı.

Müslüman ve gayrimüslim ayrımı yanı sıra Osmanlı toplumunu işlevsel açıdan iki büyük sınıfa ayırabiliriz. Biri padişah tarafından verilen beratla dinî ve idarî yetkisi olan yönetenler, diğeri ise idarî yetkisi bulunmayan farklı din ve ırklara mensup zümrelerden oluşan yönetilenler yani reâyâ sınıfıdır. Yönetilenler de kendi içerisinde birkaç kategoriye ayırmak mümkündür. Bunlar şehirliler, köylüler ve göçebeler olarak tasnif edilmiştir.³⁴⁶

Osmanlı Devlet idaresinin en yüksek otoritesini sultan temsil ediyordu. Sultandan sonra idarî konularda, ailesi ve saray halkı önemli bir yere sahiptir. Padişahтан sonra devletin alt kademelerinde, askeri sınıfta vezîriâzam, vezir, paşa, mutasarrıf, beyler ve âyanlar gelmektedir. İlmiye sınıfının en üst makamında şeyhülislâm yer almaktadır. Şeyhülislâmın alt mevkilerinde müftü, kâdı, müderris, hatip imam, muallim, müezzin vb. kimseleri saymak mümkündür. Bu grubun arasına tarikat şeyhleri, seyyid ve şerifler de dâhil edilebilir.

³⁴⁶ Bahaeddin Yediyıldız, *Klasik Dönem Osmanlı Toplumuna Genel Bir Bakış*, “*Türkler*”, (I-XX), ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek- Salim Koca, C. X, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 192; Ahmet Tabakoğlu, *Osmanlı İçtimâî Yapısının Ana Hatları*, “*Osmanlı*”, I-XII, ed. Güler Eren, C. IV, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999, s. 22-25.

Osmanlı Devleti'nde yönetilenler zümresi reâyâ olarak isimlendiriliyordu. Reâyâ sınıfı aynı zamanda devletin üretim mekanizmasını oluşturuyordu. Reâyâ da kendi içerisinde, şehirliler, köylüler ve konargöçerlerden meydana gelmektedir. Bu kimselerle ilgili meslekler ve iş alanlarına göre bir ayırım yapıldığında, tüccarlar, esnaflar, zanaatkârlar, çiftçiler ve hayvancılıkla uğraşanlar şeklinde tasnif edilebilir.³⁴⁷ Reâyâ sınıfı bireysel yeteneklerine ve buldukları çevrelere göre yukarıda zikredilen işlerin birinde çalışırdı. Osmanlı toplumunda sınıflar arasında her ne kadar ciddi bir ayırım olduğu gözükse de, sınıflar arası geçişler için de pek çok imkân vardı. Örneğin reâyâ sınıfından bir kimsenin okuyarak ilmiye sınıfının en üst kademesine ulaşması mümkündü veya askeri sınıf içerisinde çeşitli çaba ve yetenekleri sayesinde üst kademelere terfi edebilirdi.

XIX. yüzyılda Makedonya bölgesinde vakıf tesis eden hayırseverlerin statüleri hakkında vakfiyelerde önemli malumatlar bulunmaktadır. Vâkıfların bir kısmının unvanları, lakapları, sosyal konumları, meslekleri ve görevleri hakkında önemli ayrıntılar verilmiştir. Vakfiyelerdeki bilgiler ışığında vâkıflar, farklı kategorilerde değerlendirmeye tabi tutulacaktır. Bu verilerden asıl gaye toplumun sosyal taabaklarını ve sınıflamayı açıklamak değildir. Vakıf kurucularının hangi alanlarda faaliyet gösterdikleri ve vakıf tesis etmeye hangi kesimin imkânları ölçüsünde daha eğilimli olduğunu tespit etmektir. Ayrıca çeşitli bölgelerde Osmanlı vakıflarıyla ilgili yapılan çalışmalarla mukayese etmektir.

Araştırmanın bu bölümünde XIX. asırda Makedonya vakfiyelerinde geçen vakıf bânileri toplumda işlevsel rolleri göz önünde bulundurularak sosyal statülerine ve cinsiyetlerine göre kategorize edilmiştir. Makedonya vâkıfları ilk olarak yönetenler kadrosu olan seyfiye, ilmiye ve kalemiye başlıkları altında işlenecektir. Reâyâ sınıfı da kendi içerisinde, şehirli esnaf, şehirli statüsü belli olmayanlar, köylü esnaf ve konumu meçhul olanlar başlıkları altında çalışılacaktır.

Diğer bir tasnif ise kadınlar arasında yapılmıştır. Kadınlar da, seyfiye sınıfına mensup olanların eşleri ve kızları, reâyâ sınıfına ait kadınlar ve mühtediyeler şeklinde değerlendirilecektir. Bir diğer tasnifte, şeyhlerin kurduğu vakıflar ilmiye sınıfı içinde

³⁴⁷ Yediyıldız, Klasik Dönem Osmanlı Toplumunda Genel Bir Bakış, s. 191-195; Tabakoğlu, Osmanlı İçtimâî Yapısının Ana Hatları, s. 22-25.

farklı bir başlık olarak ele alınmıştır. Ayrıca köylünün ortak kurduğu vakıflar ve halkın müşterek kurduğu vakıflar da ayrı başlıklar altında irdelenmiştir. Bir diğer başlıkta da gayrimüslimlerin tesis ettiği vakıflar incelenmiştir.

I. SOSYAL STATÜLERİ AÇISINDAN ERKEK VAKIF KURUCULARI

A. Seyfiye Sınıfına Mensup Vakıf Kurucuları

Osmanlı Devleti'nin idarî mekanizmasının farklı kademelerinde görev yapan seyfiye mensupları, tayin edildikleri bölgelerde vazifelerini ifa etmelerinin yanı sıra şehrin ihtiyaçları doğrultusunda da vakıflar kurmuşlardır.³⁴⁸ Makedonya'nın Osmanlı egemenliğine girmesi akabinde, bölgede görev yapan devlet erkânı oldukça büyük vakıflar tesis etmişlerdir. En büyük bütçeli vakıflar Üsküp ve Manastır'da ihdas edilirken, diğer şehirlerde daha küçük ölçekli vakıflar kurulmuştur. XIX. yüzyıla gelindiğinde devlet muvazzafları tarafından kurulan vakıfların ilk dönem vakıflarına nazaran daha küçük bütçeli olduğu görülmektedir. Hassaten ilk dönemde devletin içinde bulunduğu maddi refah seviyesi göz önünde bulundurulduğunda, her dönemin kendi içinde bir uyuma sahip olduğunu söyleyebiliriz. XIX. asırda Makedonya topraklarında görev yapan seyfiye sınıfı mensuplarının, Üsküp, Kalkandelen, Koçana, Manastır ve Ohri şehirlerinde vakıflar tesis ettikleri tespit edilmiştir. 13 vakfın 8'i Manastır'da, 2'si Ohri'de, 1'i Üsküp'te, 1'i Koçana ve 1'i Kalkandelen'de kurulmuştur. Seyfiye sınıfına ait olanlar arasında menkul vakıf ihdas eden olmamıştır. Vakfedilen mülklerin tamamı gayrimenkullerden teşekkül etmektedir. Makedonya'da ikamet eden devlet erkânının menkul vakıflara rağbet etmediği müşahede edilmektedir.

XIX. asırda Makedonya'da idarecilerin kurduğu vakıflar %5.9, aynı yüzyılda Bursa'da %3.3,³⁴⁹ Adana'da seyfiye sınıfın kurduğu vakıflar ise %35.22 oranındadır.³⁵⁰ Makedonya bölgesi ve Bursa'da seyfiye sınıfının ihdas ettiği vakıflar oransal olarak birbirine oldukça yakınken, Adana bölgesinde tam aksine oldukça yüksektir. Ancak Alkan, Adana vakıfları ile ilgili yaptığı çalışmada, Ağa, Bey ve Beşe gibi unvana sahip olanları seyfiye kategorisinde değerlendirmiştir. Bu durum, askeri sınıfın daha yüksek olmasında önemli etken olmuştur. Adana'daki seyfiye mensupları arasında, Ağa unvanlı

³⁴⁸ Yediyıldız, *XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi*, s. 158.

³⁴⁹ Muhammed Said Bayrak, *Vakfiyelere Göre XIX. Yüzyıl Bursa Vakıfları*, (YYLT), Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019, s. 9.

³⁵⁰ Alkan, a.g.e., s. 69.

50, Beşe unvanlı 20 vakıf bulunmaktadır. Bunlar seyfiye sınıfı oranını oldukça yukarıya çekmektedir. Ancak biz araştırmamızda Makedonya’da Bey ve Ağa unvanı olan kimseleri seyfiye sınıfı içerisinde değerlendirmedik, bu gibi kimseler seyfiye kategorisine dâhil edilmeyince oranlarda karşımıza düşük olarak çıkmaktadır. Ağa, Bey gibi unvanlar her ne kadar toplumda saygınlık belirtisi olarak bilinse de, bu kimselerin seyfiye sınıfı arasında değerlendirme hususunda elimizde net bir delil bulunmamaktadır. Vakfiyelerde devlet kademelerinde yer aldıklarına dair bilgileri mevcut olan vâkıflar, seyfiye grubu içinde değerlendirmeye tabi tutulmuştur.

Ohri Kaymakamı Şerif Ahmed Bey’in vakfı üst düzey yönetici vakıflarına bir örnek olarak işlenecektir. Vâkıf 1262/1845 yılında Ohri’de kurduğu vakıfta kendisini kaymakam olarak tanıtmıştır. 1265/1848 yılında Manastır’da kurduğu vakıfta ise kendini sabık Ohri kaymakamı olarak ifade etmiştir.³⁵¹ İkinci vakfı tesis ettiğinde kaymakamlık görevinin sona erdiği ve Ohri’den ayrılıp Manastır’a yerleştiği anlaşılmaktadır. İlk olarak vâkıfın Ohri’de tesis ettiği vakıf ayrıntılı olarak işlenecektir.

1262/1846 tarihli vakfiyede vâkıf, Hacı Hamza Mahallesi’nde 8 öğrenci odası ve bir müderris odası, imaret, çeşme ve bir miktar avludan müteşekkil olan medreseyi vakfetmiştir. Eğitim-öğretim ve diğer giderlerin karşılanması için vâkıf Ohri’nin farklı çarşı ve mahallelerinde sahip olduğu 27 dükkânı ve içinde postanesi, dokuz odası, alt katında ahır, samanlığı olan hanı ve bitişinde 9 dönüm sebze bahçesini vakfetmiştir. Ayrıca imaret bahçesi olarak bilinen yerde 2 bahçıvan odası, avlusu ve 20 dönüm meyve ve sebze bahçesini vakfa dönüştürmüştür. Şerif Ahmed Bey, Ohri kazasına bağlı Resne nahiyesinde kendisinin inşa ettirdiği hanı ve Manastır kazasında bağlı Mogriçe? köyünde sahip olduğu yarım dönüm bahçe üzerine 3 taşlı bir değirmen inşa ettirmiş ve tamamını vakfetmiştir. Ayrıca vâkıf, aşhanede kullanılmak üzere biri büyük biri küçük 2 kazan, 20 adet kapaksız büyük sahan, büyük ve küçük güğümü de vakfa bağışlamıştır. Vakıf mülkleri mütevellî tarafından kiraya verilmiş ve elde edilen gelirlerinden, müderrise yıllık 4.000 kr., mütevellîye 1.000 kr., nazıra 400 kr., mevlithan, Kur’ân ve kelime tevhid okuyan kimselere senelik 3.000 kuruş verilmiştir. Ayrıca vâkıf, aşure günü fakirler ve öğrencilere aşure verilmesi için 500 kr. tahsis etmiştir. Şerif Ahmed Bey, her gün imarete öğrenciler ve Ohri fakirlerine 64 ekmek

³⁵¹ VGMA, Defter 581, Sayfa 380, Sıra 281.

pişirilip verilmesini istemiş ve bu görev için Derviş Mustafa'yı vazifelendirerek ona senelik 30 kr. maaş bağlamıştır. Aşevinde aşçılık yapan kimseye de yıllık 20 kr. ücret ödenmiştir. Medresede bevvâblık ve ferrâşlık yapan talebelere de senelik 10'ar kr. ücret verilmiştir.³⁵²

Şerif Ahmed Bey, 1265/1848 tarihinde Manastır'da kendi arsası üzerine inşa ettirdiği, cami, derslane, teneffüs odası, mektep, birbirine bitişik 3 talebe odası, çeşme, şadırvan ve tuvaletlerden mürekkep yapıları vakfetmiştir. Vâkıf, eğitim-öğretim giderlerini finanse etmek amacıyla Manastır vilayetine bağlı Topuçan köyünde 12 göz değirmenini vakfetmiştir. Değirmen varidatını Manastır'da yaptırdığı cami, mektep ve medresenin ihtiyaçlarına tahsis etmiştir.³⁵³ Vâkıf Ohri ve Manastır'da ihdas ettiği vakıflarıyla mektep ve medrese eğitimine katkı sağlamış, ayrıca gelirlerinin bir kısmını da sosyal ve dinî hizmetlere ayırmıştır.

Tablo 17. Seyfiye Sınıfına Mensup Vâkıfların Listesi

Def-Say-Sıra	Vâkıfın ismi	Yer-Yıl	Menkul ve Gayrimenkuller
15	Recep Paşa	Kalkandelen 1800	5 Mushaf, 197 cilt kitap, 9 çiftlik, 11 dönüm bağ, 50 bahçe, 4 değirmen, 1.205 koyun, 103 öküz, 31 Camus, 41 inek, 41 manda ineği, 21 hergele, 5 at, 151 keçi, 101 karadana, 11 sandalye, 41 sini, 55 bakraç, 45 balta 47 pirinç çarağı ve Sersem Ali Sersem Ali Baba Tekkesi
109-53	Mehmed Reşid Paşa	Manastır 1261/1845	1 sebze bahçesi
581-381-282	Ohri Kaymakamı Şerif Ahmed Bey	Ohri 1262/1846	27 dükkân, 2 han, 29 dönüm bahçe, 3 taşlı değirmen, imaret ve medrese
111-12	Rumeli Eyaleti Tırhala Sancağı Mutasarrıfı Mehmed Ziya Paşa	Manastır 1264/1847	1 bahçe ve iki taşlı 1 değirmen
987-210-63	Topçu Mirlivası Besim Paşa	Manastır 1264/1847	7 kepenek dükkânı
25	Sabık Ohri Kaymakamı Şerif Ahmed Bey	Manastır 1265/1849	12 gözlü 1 değirmen, 1 mektep ve 1 medrese
581-380-281	Sandık Emimi Yusuf Agâh Efendi	Ohri 1272/1856	1 hamam
126-69	Serez Redifi Mustafa Ağa b. İsmail Ağa	Manastır 1277/1861	İki göz 1 değirmen
988-237-144	Mutasarrıf Mehmed Faik Paşa	Üsküp 1301/1884	1 ev, 1kahvehane, 3 dükkân ve 1 cami
989-169-127	Maden Emimi Hasan Bey	Koçana 1305/1887	5 dükkân ve 26 poyata dükkân ve medrese
157-105	Üçüncü Orduda Derbentçi Halifesi el-Hâc Âdem b.	Manastır 1308/1891	2 ev ve 1 bakkal dükkânı

³⁵² VGMA, Defter 581, Sayfa 380-283, Sıra 282, Detaylı bilgi için Ohri medreselerine ayrıca bkz.

³⁵³ MÜDA, 25 Numaralı Vakfiye.

	Sadettin		
157-105	Üçüncü Orduda Derbentçi Halifesi el-Hâc Âdem b. Sadettin	Manastır 1308/1891	1 ev
989-63-51	Manastır Valisi Mehmed Faik Paşa	Manastır 1310/1893	1 bahçe, ev, 1 dükkân ve bağ

B. Kalemîyye Sınıfına Mensup Vakıf Kurucuları

Büro veya daire anlamına gelen devlet kalemlerinde görevlendirilen her seviyedeki idarî memurların oluşturduğu sınıfa kalem ehli ya da kalemîyye denilmiştir.³⁵⁴ Osmanlı’da XV. yüzyıl ortalarından itibaren merkezi bürokrasinin güçlenmesiyle birlikte seyfiye ve ilmiye gibi mesleklerin arasına kalemîyye zümresi de girmiş ve zaman içinde yönetim onların eliyle şekillenmiştir. İslam dünyasında kalemîyyenin çok eski ve itibarlı bir geçmişi olduğu ve bu mesleğe sahip olanların gerek ilmî gerekse fikrî sahada önemli izler bıraktığı herkes tarafından bilinmektedir. Osmanlı toplumunda kâtipler, çalıştıkları sahalar ve kaleme aldıkları belgelerin özelliklerine göre, dîvan ve Bâbîâlî kâtipleri, hazine ve maliye kâtipleri, defterhâne ve şer‘iyye kâtipleri olmak üzere dört grupta ele alınmıştır.³⁵⁵ Devlet kurumlarında görev alan kâtiplerin yanı sıra hesap kitap işlerinden anlayan kimseler de vakıflarda kâtiplik görevi yapmıştır. Özellikle büyük vakıflarda birden çok kâtip vazifelendirilmiştir.

Osmanlı bürokrasisi içinde görev alan kâtiplerde aranan en temel vasıflar, çeşitli ilimlerde kendini yetiştirmesi, itaat, dürüstlük, rüşvetten uzak olması ve sır saklamasıdır. Bu niteliklere haiz kimselere devlet dairelerinde çeşitli görevler verilmiş ve maaşları devlet hazinesinden karşılanmıştır.³⁵⁶ Toplumda önemli bir işlevi yerine getiren kâtipler, buldukları yerlerde vakıflar tesis etmeyi de ihmal etmemişlerdir. XIX. asırda Makedonya bölgesinde görev yapan kalemîyye sınıfından 3 hayırseverin vakıf kurduğu tespit edilmiştir. Ayrıca bu kimseler hangi birimlerde kâtiplik yaptıklarını vakfiyelerde bilhassa belirtmiştir. 1247/1831 yılında Ustrumca’da vakıf ihdas eden Gümrük Kâtibi el-Hâc Ahmed Arslan Efendi, vakfiyede kendisini Gümrük Kâtibi olarak tanıtmıştır. Manastır’da vakıf tesis eden iki kalemîyye mensubu bulunmaktadır. Bunlardan biri 1300/1883 tarihinde Vâli Kâtibi el-Hâc Reşid Efendi b. Abdullah, diğeri

³⁵⁴ Bahaeddin Yediyıldız, “Osmanlı Toplumunu”, “*Osmanlı Devleti Tarihi*”, ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, C. II, İstanbul; 1999, s. 463.

³⁵⁵ Mehmed İpşirli, “Klasik Dönem Osmanlı Devlet Teşkilatı”, “*Osmanlı Devleti Tarihi*”, ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, C. I, İstanbul 1999, s. 192-193.

³⁵⁶ İpşirli, “Klasik Dönem Osmanlı Devlet Teşkilatı”, s. 19; Abdülkadir Özcan, “Osmanlı Askeri Teşkilatı”, “*Osmanlı*”, ed. Güler Eren, C. VI, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999, s. 553.

de 1278/1862 yılında vakıf ihdas eden Ordû-yu Hümâyûn Muhasebecisi Şeyh Mehmed Nazif Efendi'dir. Şeyh Mehmed Nazif Efendi hem orduda muhasebecilik hem de Rifâi dergâhında Şeyhlik yaptığını vakfiyede zikretmiştir. Bu bağlamda Mehmed Nazif Efendi'yi hem kalemiye hem de tarikat mensupları arasında değerlendirmek mümkündür. Vakfiyelerde el-Hâc Reşid Efendi ve el-Hâc Ahmed Arslan Efendi, kâtiplik unvanları yanında hac vazifelerini de ifa ettiklerini bilhassa belirtmişlerdir. Kalemiye sınıfından vakıf kuranlara bir misal olarak Vâli Kâtibi el-Hâc Reşid Efendi b Abdullah Efendi vakfı işlenecektir.

Vâli Kâtibi el-Hâc Reşid Efendi b. Abdullah b. Âdem, Manastır'da 1300/1883 tarihinde bir vakıf kurmuştur. Vâkıf, belediye civarında karakol mevkiinde sahip olduğu şekerçi dükkânını vakfetmiştir. Dükkân îcara verilip elde edilen varidatından vergi ve tamir harcamaları yapıldıktan sonra artan parayla vâkıfın zahire pazarında hangi tarihte inşa ettirdiğini belirtmediği şadırvanın bakım ve onarım ihtiyaçlarının karşılanmasını vakfiyede özellikle zikretmiştir.³⁵⁷ Vâkıf, yaptırdığı bir hayır hizmetinin uzun yıllar ayakta kalıp faaliyetlerini sürdürmesi adına, sahip olduğu şekerçi dükkânını vakfetmiş ve bunun gelirleri ile hem dükkânın hem de şadırvanın tamir vs. ihtiyaçları karşılanmıştır.

Tablo 18. Kalemiye Sınıfına Mensup Vâkıfların Listesi

Def-Say-Sıra	Vâkıfın ismi	Kaza ve Köy isimleri	Menkul ve Gayrimenkuller
632-114-46	Gümrük Kâtibi el-Hâc Ahmed Arslan Efendi b. Mehmed Ağa	Ustrumca 1247/1831	1 tütüncü dükkân, 2 bakkal dükkânı, 1 fırın, 1 ev, 2 göz değirmen, 11 çeşme ve 3.250 kuruş
583-146-129	Rumeli Orduyu Hümayun Muhasebecisi Seyyid Şeyh Mehmed Nazif	Manastır 1278/1862.	1 tekke, 1 kahvehane, 1 simitçi 1 bakkal dükkânı ve 1 ev
148-89	Vâli Kâtibi el-Hâc Reşid Efendi b. Abdullah b. Âdem	Manastır 1300/1831	1 ev ve 1 şadırvan

C. İlmiye Sınıfına Mensup Vakıf Kurucuları

Osmanlı Devleti, ulemeden pek çok alanda faydalanmıştır. İlmiye sınıfı İslam dünyasında yerleşmiş olan medrese usulüne uygun tahsilden sonra icazet ile mezun olup

³⁵⁷ MŞS, Defter 148, Varak 89.

adalet, eğitim- öğretim ve din hizmetleri alanlarında istihdam edilmiştir.³⁵⁸ Osmanlı toplumunda zikredilen hizmetlerin sağlıklı bir şekilde sürdürülmesinde ilim erbabının önemli rolü olmuştur.

Osmanlı toplumunda ilmiye sınıfının en üst basamağında şeyhülislâm yer almaktaydı.³⁵⁹ Şeyhülislâm tarafından verilen fetvaların bir kısmı dinî-hukukî mevzuularla ilgili özel fetvalardan meydana gelirken, diğer bir kısmı ise sultanın savaş ve barış yapması, kanun çıkarması, ceza ve vergi uygulamaları yanı sıra katl gibi hususlarda verilen genel fetvaları ihtiva etmektedir. Şeyhülislâmın, fetva vermenin yanında eğitim görevlilerini teftiş etme, ders programlarını belirleme ve icazet verme vb. yetkileri de bulunmaktaydı. Müftü, kâdı, müderris, muallim, hatip, imam ve müezzin ise Şeyhülislam'ın alt kademsinde vazife alan kişilerdir.³⁶⁰ Osmanlı Devleti'nde Şeyhülislâm'dan sonra, kâdılar da adlî ve idarî sahada geniş yetkilere sahipti. Tayin edildikleri kazanın şer'î ve örfî kanunlarını uygulamakla yükümlü kimselerdi.³⁶¹ Sosyal hayatın sağlıklı bir şekilde idame ettirilmesinde kâdıların önemli katkıları olmuştur. Kâdılar görev aldıkları şehirlerin en üst düzey sorumluları iken imamlar da buldukları mahallelerin yegâne sorumlularıydı. İmamlar, beş vakit namaz kıldırmanın yanı sıra, mahallenin bütün mesuliyetini de deruhte ederler ve mahalleye gelip yerleşenlerle ilgilenirler, mahallede vücut bulan bazı meseleleri kadıya intikal ettirilmeden çözüme kavuşturarak bir nevi günümüzdeki arabuluculuk görevini ifa ederlerdi.

Osmanlı toplumunda müderrislerin çok itibarlı bir konumu vardır. Müderris, medresedeki eğitim faaliyetlerini yürüten ve onun yegâne sorumlusu olan kişidir. Müderrislerin temel görevi topluma vasıflı ilim adamı yetiştirmektir. Kısacası ulema kendilerine padişah tarafından verilen beratla çeşitli hizmet alanlarında faaliyet göstermiştir. Çeşitli kurumlarda hizmet veren ilim erbabının maaşları genelde vakıf

³⁵⁸ İpşirli, “Klasik Dönem Osmanlı Devlet Teşkilatı”, s. 247.

³⁵⁹ Müstakimzade Süleyman Sadeddin Efendi, *Devhattü'l Meşayih Mea Zeyl, (Osmanlı Şeyhülislamlarının Biyografileri)*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1978, s. 10-40; Mehmed İpşirli, “Şeyhülislâm”, *DİA, İslam Ansiklopedisi İstanbul*, 2010, C. 39, s. 91-96.

³⁶⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, 3. b., Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988, s. 150-175; Şükrü Karatepe, “Osmanlı'da Din ve Devlet İlişkisi”, *“Osmanlı”*, (I-XII), ed. Güler Eren, C. VI, Ankara:Yeni Türkiye Yayınları, 1999, s. 58.

³⁶¹ Yediyıldız, “Klasik Dönemde Osmanlı Toplumunu”, s. 460

kurucuları tarafından finanse edilmiştir. Ulema da sahip oldukları imkânları çerçevesinde vakıflar kurmuşlardır.

Çeşitli bölgelerde vakıflarla ilgili yapılan çalışmalardan ilmiye sınıfı tarafından kurulan vakıflar hakkında fikir sahibi olmak mümkündür. Yüzyıllara göre vakıflarla ilgili en kapsamlı araştırmalar Bursa'da yapılmıştır. XV. asırda Bursa'da vakıfların %6'sı,³⁶² XVI. yüzyılın ilk yarısında %6.7'si,³⁶³ aynı asrın ikinci yarısında %20'si,³⁶⁴ XVII. yüzyılda %19.7'si,³⁶⁵ XIX. yüzyılda ise %3.8'i ilmiye sınıfı tarafından kurulmuştur.³⁶⁶ İlmiye sınıfından vakıf kurucularının oranının her dönemde birbirinden farklı olduğu görülmüştür. XVII. yüzyılda yapılan genel bir çalışmada vakıfların %22.67'si³⁶⁷, XIX. asırda Adana'da %21.85'i³⁶⁸, aynı çağda Makedonya'da kurulan vakıfların ise %4.5'i ilim ehli tarafından ihdas edilmiştir. XIX. yüzyılda Makedonya ve Bursa'da ilmiye sınıfının kurduğu vakıfların oldukça düşük olduğu gözlemlenmiştir. Aynı dönemde Adana'da ilim ehlinin ihdas ettikleri vakıflar epey yüksektir. Bölgelere, şehirlere ve yüzyıllara göre ilmiye sınıfının oranları arasında ciddi farklılıklar olduğu görülmektedir. Nitekim genel bir değerlendirme yapacak olursak %3 ile 23 arasında değişen oranların olduğu yapılan araştırmalardan elde edilmektedir.

XIX. asırda Makedonya bölgesinde görev yapan ilmiye mensuplarının hizmet verdikleri yerlerde vakıflar yaptıkları tespit edilmiştir. İlim ehlinden vakıf kuranların farklı kategorilerde çalıştıkları görülmüştür. İlim erbabı arasında, 5 müderris, 3 hâfız, 1 hatip ve 1 de müezzin bulunmaktadır. 3 vâkıf ise vakfiyelerinde kendilerini hâfız olarak tanıtmışlar ancak kendilerinin herhangi bir görevde bulunup bulunmadıklarını izah etmemişlerdir. Osmanlı toplumunda hâfız olan kimselerin imamlık, hatiplik, müezzinlik gibi vazifeleri ifa ettikleri göz önünde bulundurulduğunda bu şahısların da bu görevleri yaptıkları tahmin edilmektedir ve bu bağlamda hâfızların ilmiye sınıfı içerisinde değerlendirilmesi uygun görülmüştür.

³⁶² Yakup Tuncer, *Mahkeme Sicillerine Göre XV. Yüzyıl Bursa Vakıfları*, (YYLT), Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1992, s. 23-25.

³⁶³ Hale Demirel, *Mahkeme Sicillerine Göre XVI. Yüzyıl İlk Yarısında Bursa Vakıfları*, (YYLT) Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006, s. 7.

³⁶⁴ Fatma Kırçıl Akkoç, *Mahkeme Sicillerine Göre XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında (1550-1565) Bursa Vakıfları*, (YYLT), Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010, s. 19.

³⁶⁵ Başol, a.g.t., s. 124.

³⁶⁶ Bayrak, a.g.t., s. 13.

³⁶⁷ Yüksel, *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Hayatında Vakıfların Rolü*, s. 33.

³⁶⁸ Alkan, a.g.e., s. 69.

İlmiye sınıfından hayırseverler Manastır'da 3, Üsküp'te 2, Köprülü'de 2; Radoviş, Kalkandelen ve Kratova'da ise birer vakıf ihdas etmişlerdir. Bu 10 vakfın 8'i gayrimenkullerden oluşurken, sadece 2'si menkullerden teşekkül etmiştir. Ulemanın menkul vakıflara pek rağbet etmediği anlaşılmaktadır. İlmiye sınıfı arasında en büyük bütçeli vakıf Köprülü'de Müderris Hacı Mehmed Efendi cihetinden kurulmuştur. İlmiye grubuna bir örnek olarak Müderris Ahmed Danış Efendi vakfı işlenecektir.

Müderris Ahmed Danış Efendi b. el-Hâc Sâlih Efendi, 1309/1892 tarihli vakfiyesinde ikamet ettiği Sinan Bey Mahallesi'nde sahip olduğu 6 numaralı evini detaylı bir şekilde tarif etmiştir. Üst katında 2 oda, alt katında 2 oda, 1 selamlık odası, 1 kiler, 1 mutfak, 1 ahır ve akarsuyu olan evini vakfetmiştir. Bu evde mütevevffa olana kadar kendisi ikamet edecek, vefatından sonra evin yarısı eşi Feride Hanım'a tahsis edilecek, diğer yarısı da Derviş Halil Efendi'ye verilecektir. Eşi Feride Hanım ve Halil Efendi evde ikamet ettikleri için her akşam vâkif ruhuna birer Yâsin-i Şerif okumuşlardır. Bu ikisinin vefatından sonra ev kiraya verilmiş ve elde edilen gelirden-gerekli harcamalar yapıldıktan sonra- artan para beş pay üzerinden hesaplanıp 1 hisse mütevelliyeye, 2 hisse ile ramazanda fakir Müslümanlara ekmek verilmiş, 2 hisse ile de Sinan Bey Mahallesi'nde yaşayan ihtiyaç sahibi kimselere odun temin edilmiştir.³⁶⁹ Vâkif, vakıf gelirlerinden istifade eden kimselerden 3'er İhlâs-ı Şerif okumalarını rica etmiştir.

İlmiye sınıfının kurduğu vakıflar aşağıdaki tabloda ayrıntılı olarak verilmiştir.

Tablo 19. İlmiye Sınıfına Mensup Vâkıfların Listesi

Def-Say-Sıra	Vâkıfın ismi	Yer-Yıl	Menkul ve Gayrimenkuller
746-323-139	Müderris Hacı Mehmed Efendi b. Abdülfettah	Köprülü 1247/1832	1 medrese, 1 bakkal dükkânı, 1 bahçe, 2 değirmen ve 1 meyve bahçesi
10	Hatip İsmail b. İdris	Kalkandelen 1260/1845	İki çarklı 1 değirmen
582-503-376	Müderris Ethem b. Halil	Üsküp 1272/1857	20 dükkân
8	Seyyid Hâfız İbrahim Efendi	Radoviş 1271/1855	15 kitap, 1 ev ve 500 kuruş
154-63	Müderris Selim b. Süleyman	Manastır 1305/1888	4 dükkân
163-8	Müderris Ahmed Danış Efendi b. el-Hâc Sâlih	Manastır 1309/1892	1 ev

³⁶⁹ MŞS, Defter 163, Varak 8.

164-49	Müderriş Hoca Hacı Recep Efendi b. Mehmed	Manastır 1312/1894	1 ev
989-179-137	Hafız Hayri b. Şeyh İdris	Üsküp 1320/1902	1 dükkân
599-238-184	Hacı Hâfız Mahmud b. Efendi Yusuf Efendi	Köprülü 1325/1907	1 dükkân
602-112-188	Müezzin Efendi b. Sunullah Efendi	Kratova 1330/1911	1.126 kr.

1. Şeyhlerin Kurduğu Vakıflar

Tasavvuf ve tarikatlar, Balkan coğrafyasına Osmanlı öncesinde girmekle birlikte yaygınlaşması ve kurumsallaşması Osmanlı döneminde gerçekleşmiştir. Osmanlı'nın, Balkan topraklarında siyasî ve askerî otoritesini sağlaması yanı sıra tarikatların da Balkanların İslamlaşmasında önemli katkısı olmuştur.³⁷⁰

Tekkeler, zikir ve diğer uygulamalar yanında, sanat, edebiyat, musiki, eğitim-öğretim gibi çok fonksiyonlu faaliyetleri bünyelerinde barındırmıştır. Bu zikredilen hizmetlerin yanında tasavvufun esas aldığı diğer bir husus da gönül ve ahlak eğitimidir. Tasavvuf ehlinin din, dil, örf ve âdet ayırımı yapmadan kapılarını herkese açmaları, Balkan halkı tarafından hüsnü kabul görmüş ve islamiyetin yaygınlaşmasının önünü açmıştır. Osmanlı'nın Makedonya bölgesini hâkimiyeti altına almasının akabinde bütün şehirlerde tarikatların izlerine rastlamak mümkündür.

Tekkelerin asırlarca ayakta kalıp hizmet vermesinde mutasavvıfların yanı sıra hayırhahların da önemli rolü olmuştur. İnsanlar mensup oldukları tekkelerin maddi ihtiyaçlarının kesintiye uğramadan devam etmesi adına imkânları ölçüsünde vakıflar tesis etmişlerdir. Hayırseverler gibi şeyhlerin de pek çok vakıf tesis etikleri görülmüştür.

XIX. asırda Makedonya bölgesinde 9 şeyhin vakıf kurduğu vakfiyelerden tespit edilmiştir. Makedonya vakıfları arasında şeyhlerin kurduğu vakıflar %4'e, tarikatlara intisap edenlerin kurduğu vakıfların toplamı %8.6'ya tekabül etmektedir. XVII. yüzyılda vakıflarla alakalı yapılan bir araştırmada tarikat şeyhlerinin kurduğu vakıflar %6.38 olarak belirtilmiştir.³⁷¹ XIX. asırda Adana'da tarikat erbabının kurduğu vakıflar

³⁷⁰ Ömer Lütfü Barkan, "Osmanlı imparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler", *Vakıflar Dergisi*, S. 2, Ankara 1942, s. 279-365, Reşat Öngören, "Balkanlarda Tasavvuf ve Tarikateler" *Balkanlarda İslam Miadı Dolmayan Umut*, ed. Muhammed Savaş Kavkaslı, C. III, Gönül Fethinden Zihniyet Teslimine, Ankara: Efadal Matbaacılık, 2106, s. 27.

³⁷¹ Bahaeddin Yediyıldız, "Türk Vakıf Kurucularının Sosyal Tabakalaşmadaki Yeri 1700-1800", İstanbul, Osmanlı Araştırmaları, 1982, S. 3, s. 153.

%6.68'e karşılık gelmektedir.³⁷² Aynı yüzyılda Bursa'da tarikat mensuplarının ihdas ettiği vakıflar %6'dır.³⁷³ Gerek Makedonya'da gerekse farklı bölgelerde tarikat mensuplarının tesis ettiği vakıfların birbirine oldukça yakın oranlarda olduğu mülahaza edilmiştir.

Osmanlı Devleti'nde vergiden muaf olanlar genellikle dört grup olarak tasnif edilmiştir. Bunlar, askerî-idarî erkân, seyfiye, kalemiyye ve ilmiyedir.³⁷⁴ Şeyhler de vergiden muaf olmaları nedeniyle ilmiye kategorisine dâhil edilmiştir. Osmanlı toplumunda önemli konuma sahip olan tarikat mensuplarını da ayrı bir başlık altında değerlendirmeyi uygun gördük. Tekke hizmetlerine yönelik vakıflar bölümünde tekkelerle ilgili detaylı bilgi verilmiştir.³⁷⁵ Bu başlık altında şeyhlerin hangi şehirlerde vakıf kurduğu ve neleri vakfettiği aşağıdaki tabloda ayrıntılı olarak işlenmiştir.

Tablo 20. Tarikat Mensubu Vakıf Kurucularının Listesi

Def-Say-Sıra	Vakıf İsmi	Yer-Yıl	Tekke ismi	Menkul ve Gayrimenkuller
629-541-386	Şeyhzâde Şeyh Nuh Efendi	Gostivar 1213/1800	Halvetiyye	1 bakkal, 1 semerci dükkân, 1 zaviye ve 200 sağmal koyun
629-736-489	Şeyhzâde Şeyh Nuh Efendi	Gostivar 1219/1805	Halvetiyye	1 han
8	Şeyh Ebu Bekir Efendi b. Ahmed	Radoviş 1215/1801	Halvetiyye Sinaniye Kolu	1 zâviye ve 1 bahçe
631-25-10	Şeyh Mehmed Efendi b. İsmail	Üsküp 1233/1818	Rifâiyye	1 abacı, 1 kovaç ve 2 bakkal dükkânı ve 1 tekke çeşitli yapılarıyla
583-146-129	Orduyu Hümayun Muhasebecisi Şeyh Mehmed Nazmi Efendi	Manastır 1278/1862	Rifâiyye	1 tekke, 1 bahçe, 1 kahvehane, 1 simitçi 1 bakkal dükkânı ve 1 ev
988-177-83	Şeyh Mustafa Efendi b. Ahmed	Kırçova 1288/1871	Halvetiyye	600 kuruş
990-94-80	Şeyh Hasan Tahsin Efendi	Ustrumca 1313/1896	Nakşibendiy ye	3 dönüm bağ, 1 bahçe 2 ev s1 1 selamlık dairesi, 1 kütüphane ve 1 zaviye
21	Şeyh Ali Efendi b. Niyazi Dede	Üsküp 1321/1903	Mevleviyye	3 taşlı 1 değirmen
990-92-78	Şeyh İsmail Efendi b. Şeyh Süleyman	Köprülü 1324/1907	Halvetiyye	1 fırın

XIX. asırda Makedonya bölgesinde şeyhler tarafından kurulan vakıflara baktığımızda Halveti tarikatının diğer tekkelere nazaran sayısı olarak daha fazla olduğu görülmektedir. 5'i Halvetiyye, 2'si Rifâiyye, birer de Mevleviyye ve Nakşibendiyye

³⁷² Alkan, a.g.e., s. 69.

³⁷³ Bayrak, a.g.t., s. 18

³⁷⁴ Bahaeddin Yediyıldız, *klasik Dönem Osmanlı Toplumuna Genel Bir Bakış*, s. 192.

³⁷⁵ Çalışmanın 244. sayfasında tekkelerin hangi şehirlerde kurulduğu ve hizmetleriyle ilgili detaylı bilgi verilmiştir. Bu kısımda şeyhlerin kurduğu vakıflar tabloda ve bir iki örnek verilerek açıklanacaktır.

tarikatine bağılı olmak üzere toplam 9 vakıf kurulmuştur. Bu tekkelerin 2'si Üsküp'te, diğerlerinin ise Gostivar, Manastır, Radoviş, Kırçova, Ustrumca ve Köprülü'de birer adet olduğu tespit edilmiştir. Bunların içerisinde muhtelif olarak tarikat mensuplarından iki vakıf kurma yönüyle Şeyh Nuh Efendi vakfı ayrılmaktadır. Gostivar'daki vakfi özelliğiyle örnek olarak verebiliriz. Şeyh Nuh Efendi 1213/1800 tarihli vakfiyesinde Gostivar'da kendisinin inşa ettirdiği Halveti tekkesinin hizmetlerinin devamı ve iâşe ihtiyaçlarının karşılanması için farklı tarihlerde iki vakıf ihdas etmiştir. Ayrıca vâkıf, vakfiyesinde tekkenin fiziki yapısı hakkında da detaylı malumat vermiştir. Vakfedilen tekke; bir semahane, bir şeyh odası, bir misafir odası, bir kahve odası, bir yemek hane ile bir mutfaktan müteşekkildir.

Vâkıf, zaviyenin ihtiyaçları için de şehrin Orta Çarşısında sahip olduğu bakkalı, semerci dükkânını ve 200 sağmal koyunu vakfetmiştir. Bakkal dükkânının aylık 15 akçeye kiraya verilmesini, semerci dükkânının ise aylık 30 akçeye îcara verilmesini şart koşmuştur. Aynı yerde bulunan dükkânların farklı miktarlarla îcara verildiği görülmektedir. Şeyh, sağmal koyunların durumu ile ilgili vakfiyede herhangi bir açıklama yapmamıştır. Muhtemelen koyunlar dervişler tarafından güdülmüş ve hayvanların sütünden, etinden istifade edilmiştir. Şeyh Nuh Efendi, kira gelirlerinden, vakıf akarların ilk tamir ve vergilerin verilmesi istemiş ve bu harcamalardan sonra artan vakıf varidatından tekkede şeyhlik vazifesi yapanlara yevmî 5 akçe, mütevelli olanlara da günlük 2 akçe tahsis etmiştir. Diğer varidatın ise tekkenin yiyecek ihtiyaçlarında sarf edilmesini istediğini vakfiyede belirtmiştir.³⁷⁶

Şeyh Nuh Efendi ikinci tesis ettiği vakfında ise zaviyenin bitişiğinde olan kiremit çatılı, üç odası, bir samanlık ve avlusu olan hanını vakfetmiştir. Vakfiyeden de anlaşıldığı kadarıyla oldukça küçük olan han yıllık olarak kiraya verilmiş ve elde edilen gelirlerinden ilk olarak tamir ve diğer giderleri karşılanmıştır. Vâkıf, luzumlu masraflar tamamlandıktan sonra, artan paraların, tekkedeki derviş ve fakirlerin iâşe ihtiyaçlarına sarf edilmesini şart koşmuştur.³⁷⁷

³⁷⁶ VGMA, Defter 629, Sayfa 736, Sıra 489; VGMA, Defter 629, Sayfa 541, Sıra 386.

³⁷⁷ VGMA, Defter 629, Sayfa 736, Sıra 489; VGMA, Defter 629, Sayfa 541, Sıra 386.

D. Reâyâ Vakıf Kurucuları

Osmanlı toplumunda reâyâ umumiyeye askeri ve ilmiye sınıfı dışında kalan ellerinde padişah beratı bulunmayan ve devlete vergi veren kesimin tamamı reâyâ olarak isimlendirilmektedir. Reâyâ sınıfı kendi içinde icra ettikleri mesleklere göre, tüccar, esnaf, zanaatkâr, hayvancılık ve çiftçilikle uğraşanlar olarak tasnif edilmiştir.³⁷⁸

Osmanlı idaresinde Makedonya bölgesinde vakıf tesis eden reâyâ sınıfına mensup vâkıflar, sosyal statüleri göz önünde bulundurularak, şehirli esnaf ve reâyâ, köylü esnaf ve reâyâ başlıkları altında işlenecektir. Reâyâdan esnaf olarak değerlendirilecek olan kimseler vakfettikleri dükkânlardan yola çıkılarak esnaf statüsü kapsamına dâhil edilmiştir. Birkaçı dışında dükkân vakfeden esnaf, vakfiyelerde kendilerini tüccar veya esnaf olarak belirtmemişlerdir. Vakfiyelerdeki bilgiler ışığında zikredilen başlıklar altında değerlendirme yapılacaktır.

1. Şehirlerdeki Vakıf Kurucuları

a. Esnaf Reâyânın Kurduğu Vakıflar

Osmanlı şehirleri, askerî, siyasî idarî ve dinî işlerin görüldüğü yerler olmakla birlikte ticari faaliyetlerin yoğunluk kazandığı yegâne merkezlerdir. Şehirlerde ikamet eden kesimin bir kısmı yönetenlerden meydana gelirken diğer bir kısmı ticaret, zanaat ve bağ-bahçe ile uğraşan reâyâdan oluşuyordu.³⁷⁹ Çeşitli alanlarda çalışan insanların temel ihtiyaçları olan yeme-içme, giyim-kuşam ürünlerinin satıldığı pek çok çarşı pazar bulunmaktaydı. Esnafın icra ettikleri mesleklere göre pazarlar çeşitli isimlerle anılıyordu. Bağ pazarı, zahire pazarı, at pazarı, yoğurt pazarı, kestane pazarı, kazzâz çarşısı, boyacılar, debbağlar çarşısı, sarraflar çarşısı vb. isimleri bulunmaktadır.

Makedonya'nın farklı şehirlerinde ikamet eden esnafın bir kısmının vakıflar tesis ettiği tespit edilmiştir. Merkezlerde yaşayan reâyâ esnafının kurdukları vakıflara baktığımızda farklı alanlarda olduğu görülmüştür. Bunların fırıncı, değirmenci, aşçı, bakkalcı, mağazacı, yemişçi, duhancı, şekerçi, tütüncü ve hancı gibi meslekleri uyguladıkları gözlemlenmektedir. Bunar arasında bazı vâkıflar da, dükkânlarının ismi hakkında bilgi vermemiştir. Sadece etrafındaki yapıları tarif etmiş ve dükkânını

³⁷⁸ Yediyıldız, "Klasik Dönemde Osmanlı Toplumunu", s. 192; Mehmet Öz, "Reâyâ", *DİA İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2007, C. 34, s. 490-493.

³⁷⁹ Yediyıldız, "Klasik Dönemde Osmanlı Toplumunu", s. 471.

vakfettiğini belirtmiştir. Ancak genel olarak bu şahıslar kendilerini vakfiyede esnaf veya tüccar olarak da tanıtmamıştır. Biz vakfiyelerdeki bilgiler ışığında dükkân ve benzeri ticari işletmeler vakfeden kimseleri esnaf kategorisinde değerlendirmeyi uygun gördük. Şehirlerdeki 19 esnaf vakfının 13’ü Manastır’da, 5’i Köprülü’de, 4’ü Üsküp’te kurulurken Kriva Palanka ve Kratova da ise birer vakıf mevcuttur. Manastırlı esnafdan birinin de gayrimüslim vakfı olduğu saptanmıştır.

Farklı bölgelerde yapılan çalışmalarda da esnafın kurduğu vakıfların oranını görmek mümkündür. XVIII. yüzyılda vakıflarla ilgili yapılan genel bir çalışmada esnaf ve zanaatkârların tesis ettiği vakıflar %1.82 oranındadır.³⁸⁰ XIX. asırda Adana’da %3.6³⁸¹ iken Makedonya’da %0.9’a tekabül etmektedir. Makedonya’da şehirde ikamet eden esnaf Adana bölgesindeki esnaftan daha yüksek oranda vakıflar kurmuştur.

Şehirli esnafa bir misal teşkil etmesi bakımından Manastır’da ikamet eden Yakup Ağa vakfını verebiliriz. Manastır tâcirlerinden el-Hâc Yakup Ağa b. Yusuf 1295/1878 tarihli vakfiyesinde kendisinin de ikamet ettiği Emir Çelebi Mahallesi’nde birbirine bitişik şekerci ve bakkal dükkânını vakfetmiştir. Bu dükkânlar “*icâre-i misliye*” ile kiraya verilmiş ve elde edilen kira gelirinden önce vergi ve bakım harcamaları yapılmış, artan paralardan üç aylarda üç hatim okunmuş ve Cuma geceleri münasip bir camide salât ve selam tilâvet edilmiş, sevabı ise vâkıfın ruhuna hediye edilmiştir. Ayrıca vâkıf gelirlerden Ramazan ayında 10 kandil alınmasını şart koştur.³⁸² Hatim ve salât okuyan kimselere verilen paranın miktarı vakfiyede açıklanmamıştır.

Tablo 21. Şehirli Esnaf Reâyanın Kurduğu Vakıfların Listesi

Def-Say-Sıra	Vâkıfın ismi	Yer-Yıl	Menkul ve Gayrimenkuller
990-77-65	Hacı Ali Bey b. Hüseyin Bey	Üsküp 1252/1837	1 ev, 1 medrese, 1 kovacı dükkânı ve 1 han
113-40	el-Hâc Celaladdin Efendi b. Ahmed	Manastır 1267/1851	2 göz 1 değirmen
990-77-65	Kuruşçuzâde es-Seyyid Ahmed Naib Efendi	Kratova 1277/1860	1 mektep, 1 medrese, 1 kütüphane, 1 urgancı 1 semerci, 1 kasaphane ve 2 bakkal dükkânı

³⁸⁰ Yedi yıldız, *Yüzyılda Türkiye’de Vakıf Müessesesi*, s. 159.

³⁸¹ Alkan, a.g.e., s. 70.

³⁸² MŞS, Defter 143, Varak 79.

128-70	el-Hâc Abdüllatif Ağa b. Mehmed	Manastır 1282/1866	3 dükkân
24	Hacı Yorgi Veleli Nedelko	Manastır 1291/1874	5 dükkân ve 1 ev
988-210-121	Derviş Mehmed b. Tahir Usta	Köprülü 1294/1877	1 han
143-79	Tüccardan el-Hâc Yakup Ağa b. Yusuf	Manastır 1295/1878	1 şekerçi ve 1 bakkal dükkânı
157-93	Mefahir Efendi b. Hâfız Hasan	Manastır 1308/1891	1 yemişçi ve 1 aşçı dükkânı
150-67	Kâmil b. Hâfız Âdem	Manastır 1304	1 dükkân
157-67	Süleyman Efendi b. Zekeriya	Manastır 1307/1890	1 han
157-81	Şakir Ağa b. Köse Hüseyin	Manastır 1308/1891	1 ev, 1 duhancı dükkânı ve 3 dükkân
184-2	Hacı Mehmed Derviş b. Ali	Manastır 1308/1891	1 mağaza
157-141	Hâfız Hüseyin b. Mehmed	Manastır 1309/1892	1 fırın, 1 bakkal ve 1 ev
989-141-105	Seyyid Hasan Rıza Efendi b. Numan	Eğri Palanka 1311/1894	1 hamam, 1 ev ve 1 medrese
164-52	Süleyman Efendi b. Hacı Ahmed	Manastır 1312/1895	1 ev ve 1yemişçi dükkânı
990-40-30	Hacı Süleyman Ağa b. Kara Veli Mustafa Ağa	Köprülü 1312/1895	Ev, medrese ve 4 dükkân
991-58-75	Hüdaverdi Ramiz Hasan Bey b. Ali Bey	Üsküp 1317/1900	1 dükkân
990-48-39	Hacı Hüseyin Bekir b. Hâfız Ali	Üsküp 1319/1902	1 dükkân ve 1 ev
173-37	Hacı Halid Efendi b. Rüstem	Manastır 1324/ 1906	1 ev ve 4 dükkân
597-100-72	Eşraf Emin Ağa b. Hacı Mürteza Ağa	Köprülü 1325/1907	1 değirmen
597-100-72	Emin Ağa b. Hacı Mürteza Ağa	Köprülü 1325/1907	1 değirmen
184-2	Hacı Mehmed Derviş b. Ali	Manastır 1308/1891	1 mağaza
607-44-65	Ahmed Ağa b. Hacı Hasan	Üsküp 1328/1910	3 dükkân ve 1 mescit

b. Mesleği Belli Olmayan Vakıf Kurucuları

Şehirlerde ikamet eden reâyâ sınıfı mensupları imkânları ölçüsünde vakıflar tesis etmişler, ancak vakfiyelerde yaptıkları mesleklerle ilgili bilgi vermemişlerdir. Vakfettikleri bağ, bahçe ve para vakıfları göz önünde bulundurulduğunda bu kişilerin şehirlerde bağ bahçe ve benzeri işlerle uğraştıkları tahmin edilmektedir. Şehirlerde reâyânın kurduğu vakıf sayısı 30'dur. Bunların 13'ü Manastır, 3'ü Kumanova, 3'ü Ohri, 3'ü Köprülü, 2'si Kratova, 2'si İştip'te kurulmuşken; Debre, Kalkandelen, Gostivar, Tikveş ve Palanka'da birer vakıf tesis edilmiştir.

Makedonya bölgesinde şehirli reâyânın tesis ettiği vakıfların oranı %13.6'ya tekabül etmektedir. Ancak aynı zaman diliminde Makedonya'nın köylerinde ikamet

eden reâyânın kurduğu vakıflar %33.18 oranındadır. Köylerde yaşayan reâyâ mensupları şehirde yaşayanlara nazaran daha yüksek oranda vakıf ihdas etmişlerdir. Şehirli ve köylü reâyânın kurduğu vakıfların toplam oranı %46.7'ye karşılık gelmektedir. Makedonya vakıflarının önemli bir kısmı reâyâ sınıfı tarafından kurulmuştur.

Şehirli reâyâ vakıflarına örnek olarak Gostivar kazasında iki kardeşin tesis ettiği vakfı verebiliriz. 1328/1910 tarihinde Gostivar kazasının Yeni Mahalle halkından İsmail Ağa'nın oğulları el-Hâc Halil ve el-Hâc Mehmed kardeşler birlikte bir vakıf kurmuşlardır. Halil Efendi 6.000 kr. Mehmed Efendi 4.000 kr. olmak üzere iki kardeş toplam 10.000 kr. nakit para vakfetmiştir. Bu paranın müteveli tarafından "*rehn-i sahih veya kefil-i kavî*" ile istirbâh olunmasını istemişlerdir. Ancak kardeşler bu paranın yüzde kaç oranında işletileceği ile ilgili açıklama yapmamışlardır. Muhtemelen bu paralar toplumda yaygın olan işletme usulü olan onu bir buçuk hesabı yani %15 kârla işletilmiştir. Buradan elde edilen kâr payı ise Hacı Mustafa Efendi tarafından yaptırılan camide hatip olan kimseye vazifesi karşılığında tahsis edilmiştir.³⁸³ Cami inşa ettiren Hacı Mustafa Efendi'nin, yaptırdığı camide görev alan kimselerin maaşını karşılayacak herhangi bir akar bırakmadığı akla gelmektedir. Camide görev alanların da maaşını İsmail Ağa'nın oğulları üstlenmiştir.

Tablo 22. Şehirli Reâyânın kurduğu Vakıfların Listesi

Def-Say-Sıra	Vâkıfın ismi	Yer-Yıl	Menkul ve Gayrimenkul
581-51-55	Hasan Efendi b. Mustafa	Ohri 1255/1840	500 kuruş
109-67	Hüseyin Ağa b. İsmail	Manastır 1262/1846	800 kuruş
125-7	Arif Sipahi b. Süleyman	Manastır 1268/1851	1 ev
582-373-280	Recep Ağa b. Mehmed Sadık Ağa	Debre 1272/1856	1.500 kuruş
119-30	Abdülhalim Efendi b. el-Hâc Hüseyin	Manastır 1272/1856	1 ev
119-30	Fuuvetli Abdülhalim Efendi b. el-Hâc Hüseyin	Manastır 1272/1856	1 ev
122-34	Kimliği meçhul Vâkıf	Manastır 1275/1859	Kütüphane ve kitaplar
128-50	Mustafa Efendi b. Ömer	Manastır 1282/1866	1 ev
990-79-66	Kuruşçuzâde es-seyyid Ahmed Naib Efendi	Kratova 1285/1869	12. 000. kuruş

³⁸³ VGMA, Defter 600, Sayfa 43, Sıra 53.

988-182-87	Ali b. el-Hâc Selim	Ohri 1291-1874	1 dönüm bağı
988-259-162	Eşraf Veliyuddin b. Ahmed Bey	İştîp 1291/ 1874	1 tekke ve 1 meyve bahçe
143-55	Yusuf b. Süleyman	Manastır 1293/1876	Bir buçuk dönüm bağ
148-88	İbrahim Ağa b. Zekeriya	Manastır 1300/1883	2 ev
989-97-72	Orta Pınar Mahallesi Halkının Müşterek Kurduğu Vakıf	Kumanova 1301/1884	4 taşlı Değirmen ve bahçe
157-127	İbrahim Ağa b. Hacı Yusuf	Manastır 1309/1892	1 ev
163-34	Pazarıcı İbrahim b. Osman	Manastır 1310-1893	Arsalı ev
989-141-106	Seyyid Hasan Rıza Efendi b. Numan	Kriva Palanka 1311/1894	55 dönüm bağı ve 105 dönüm bahçe
990-1-1	el-Hâc Mahmud b. Yusuf	Köprülü 1318/1901	1 dönüm bağı
14	Türbedar Şükrü Baba b. Halil	İştîp 1318/ 1901	1 Bahçe
990-43-34	Ahmed b. Hamit	Kalkandelen 1320/1902	500 kuruş
989-225-178	Şakir Ağa b. Arslan	Kumanova 1322/1904	1.500 kuruş
597-81-47	Hüseyin Beyzade b. Tevfik Bey	Köprülü 1323/1905	9 odalı ev
990-13-11	Abdullah Ağa b. Mehmed	Kumanova 1323/1905	1.000 kuruş
990-91-77	Şaban Ağa b. Kadri Ağa	Köprülü 1324/1906	1 ev
990-88-72	İsmail Efendi b. Mehmed Efendi	Tikveş 1325/1907	3 dönüm Bağ
15	Hüseyin Bey b. Emin Bey	Kratova 1326/ 1908	1 arsa
600-43-53	İsmailoğulları Hacı Halil ve Hacı Mehmed	Gostivar 1328/1910	10.000 kuruş
604-194-277	Eyüp Sabri Bey b. Hacı Sadık Ağa	Ohri 1328/1910	2.000 kuruş
179-57	Bahtiyar Bey b. Mehmed Bey	Manastır 1329/1911	1 ev
179-56	Mustafa Ağa b. Mustafa	Manastır 1329/1911	1 ev

2. Köylerdeki Vakıf Kurucuları

a. Esnaf Vakıf Kurucuları

XIX. asırda Makedonya bölgesinin karyelerinde ikamet eden reâyâ sınıfına mensup vâkıflardan 5'i sahip oldukları dükkânları vakfetmiştir. Bu 5 vâkıfı, dükkân vakfetmelerinden dolayı esnaf olarak değerlendirmek mümkündür. Köylerde esnaf kurduğu vakıflar %2.2 oranında iken şehirde ikamet eden esnafın tesis ettiği vakıfların %8.6 oranında olduğu tespit edilmiştir. Şehirlerde esnaf tarafından kurulan vakıfların

daha yüksek oranda olması gayet tabii bir durumdur. Kırsal bölgelerde umumen sadece bakkal veya küçük bir iki esnafa rastlamak mümkündür. Ancak şehirde, pek çok insanın yaşaması ve değişik alanlarda çalışması çeşitli esnaf gruplarına da ihtiyacı beraberinde getirmiştir.

XIX. asırda Makedonya köylerinde esnafın kurduğu vakıflar %2.2 oranında iken, aynı dönemde Eskişehir köylerinde ikamet eden esnaf %3 oranında vakıf kurmuştur.³⁸⁴ Makedonya köyleri ile Eskişehir köylerinde yaşayan esnafın kurduğu vakıfların oranları uyumluluk arz etmektedir. Köyde yaşayan erkek reâyânın kurduğu vakıflar ise %33.18 oranındadır. Köylerde yaşayan reâyâ mensupları genelde para vakfı kurarken az sayıda bağ bahçe vakfı tesis edenler de olmuştur. Köylerde hayvancılık ve tarımla geçimini sağlayan reâyâ daha çok para vakfı tesis etmişlerdir.

Esnafın tarafından kurulan vakıflara örnek olarak Hacı Osman Ağa Vakfı işlenecektir. Bu vakfın diğer köylerde kurulan vakıflardan farklı yönleri vardır. Demirhisar Kazası Orta Mahalle ahalisinden, Tabak Esnafından Hacı Osman Ağa, 1323/1905 yılında Gradeşte köyünde sahip olduğu helvacı dükkânını vakfetmiştir. Vâkıfın kendisi kazada ikamet etmiş, ancak vakfettiği dükkân köyde yer almaktadır. Vâkıfın hem kazada hem de köyde ticari işleri olduğu anlaşılmaktadır. Vâkıf, Helvacı dükkânının kira gelirini köylü tarafından yeniden yaptırılan Aşağı Cami imam ve müezzinine maaş olarak tahsis etmiştir.³⁸⁵

Tablo 23. Köylerde İkamet Eden Esnafın Kurduğu Vakıfların Listesi.

Def-Say-Sıra	Vâkıfın ismi	Yer-Yıl	Menkul ve gayrimenkuller
989-236-186	Hamid b. İsmail	Üsküp Batıca köyü 1312/1895	1 dükkân
990-47-38	Murat Ağa b. Yusuf	Debre Kocacık köyü 1313/1896	3.000 kuruş ve 1 dükkân
989-187-83	el-Hâc Ali b. el-Hâc Abdullah	Koçana Zirnovça köyü1314/1897	1değirmen ve 1 kovaç dükkânı
990-93-79	Tabak Esnafı Hacı Osman Ağa	Demir Hisar 1323/1905	1 helvacı dükkânı
990-44-35	Yusuf b. Timur	Debre Trebişte köyü 1324/1907	İki katlı 1 bakkal dükkânı

³⁸⁴ Esra Türkay, *Vakfiyelere Göre Osmanlı Devleti'nin Son Asrında Eskişehir Vakıfları (1818-1920)*, (YYLT), Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019, s. 58.

³⁸⁵ VGMA, Defter 990, Sayfa 93, Sıra 79.

b. Çiftçi ve Mesleği Belli Olmayan Vakıf Kurucuları

Köyde yaşayan reâyâ sınıfına mensup erkekler 73 vakıf tesis etmişlerdir. 73 vakfın 66'sı para vakıflarından meydana gelirken 7'si ise ev, bağ ve bahçe gibi mülklerden oluşmaktadır. Makedonya köylerinde ikamet eden reâyâ sınıfı mensupları genelde yaptıkları işlerle ilgili vakfiyelerde bilgi vermişlerdir. Ancak köylerde ikamet eden kesimin önemli bir kısmı tarımla uğraşırken bir kısmı da hayvancılıkla geçimini sağlamıştır. Az sayıda insan da esnaflık yapmıştır. Vâkıfların bazıları kendilerini vakfiyelerde ağa, bey ve efendi gibi unvanlarla yazdırmıştır. Bu gibi ifadeler toplumda önemli saygınlık göstergesi olarak kabul edilirdi. Bazı vâkıflar da vakfiyede babası ve kendi ismini zikretmekle yetinmiştir. Bazı vâkıflar da isimlerinin başına “*el-Hâc*” veya “*Hacı*” unvanı eklemiştir. Dolayısıyla bu kimselerin hac vazifelerini yerine getirdikleri anlaşılmaktadır. Hac ibadetini yapmak o günün şartlarında hem meşakkatli hem de ciddi bir bütçe gerektirmektedir. Bu bağlamda bu kimselerin maddi durumlarının iyi bir seviyede olduğu aşikârdır.

Kalkandelen, Doyran, Üsküp, Debre ve Gostivar'a bağlı köylerde yaşayan reâyâ sayısal olarak İştip, Kumanova, Köprülü ve Manastır'a bağlı köylerde ikamet eden reâyâdan daha çok vakıf kurmuşlardır. Doyran'ın köylerinde 9 vakıf kurulurken, şehir merkezinde ise hiçbir vakfın tesis edilmemesi dikkati celbetmektedir.

XIX. asırda Makedonya köylerinde ikamet eden reâyânın kurduğu vakıflar %33.18 oranındadır. Aynı asırda Bursa'da ise bu oran %3'tür. İki bölge arasında ciddi bir oran farklılığının olduğu görülmektedir.

Reâyâ sınıfı tarafından kurulan vakıflara iki misal verebiliriz. Örneklerden biri para vakıflarından diğeri de bağ ve bahçe vakıflarından olacaktır. Gostivar kazasına bağlı Vrapçište köyünde ikamet eden Hacı Ahmet b. Hacı Bekir 1324/1906 tarihli vakfiyesinde 14.000 kr. nakit parasını vakfetmiştir. Bu para Osmanlı toplumunda yaygın olan işletme usulüyle îcar edilmiş ve işletmesinden elde edilen kâr payı ile her yıl Şaban ayında on kıyye mum satın alınıp mübarek gecelerde camide kullanılmıştır. Ayrıca vâkıf, kandil gecelerinde camilerin ve minarelerin aydınlatılmasının bir gelenek haline geldiğini de bilhassa belirtmiştir. 6 kıyye revgan-ı zeyt yağı alınıp cami minaresinde kandil gecelerinde kullanılmasını istemiştir. Vâkıf, camide imam olan kimseden her gece yatsı namazı akabinde Âmenerrasûlü okumasını rica etmiş ve imama

bu görevi için senelik 600 kr. ücret ödemiştir.³⁸⁶ Vakfın, mütevellilik görevinin vâkîf ve ailesi tarafından sürdürülmesini şart koşmuştur.

Köprülü kazasına bağlı Vranovça köyünde ikamet eden Şaban oğulları Molla Veli ve Molla Ömer kardeşler 1327/1909 tarihli vakfiyede sahip oldukları 2 dönüm bağlarını vakfetmişlerdir. Bu bağlar yıllık taliplerine kiraya verilmiştir. Elde edilen gelir, köylüler tarafından yeniden yaptırılan camide imam ve hatip olanlara tahsis edilmiştir.³⁸⁷ Köylerde tesis edilen vakıfların tamamı gelirlerini cami görevlilerine maaş ve camilerin bakım ve onarım giderlerine tahsis etmiştir. Tek tek işlemediğimiz diğer vakıflar da benzer özellik ve şartlara sahiptir. Gerek vâkıflarla gerekse mallarıyla ilgili detaylı bilgiler aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 24. Köylü Reâyânın kurduğu Vakıfların Listesi

Def-Say-Sıra	Vâkıfın ismi	Yer-Yıl	Menkul ve Gayrimenkul
988-188-92	Tahir b. İbrahim	Ohri Kurmeneşte köyü 1291/1874	600 kuruş
989-243-153	Kethüda Salih b. Yaşar, Musli b. Âdem, Said b. Bayram, Ali b. İdris, Süleyman b. Fettah ve Zeynel Usta b. Hasan	Köprülü Menlik köyü 1302/1885	4.000 kuruş 20 para
988-278-177	Kamil b. Zeynel, Muharrem b. Arif, Bilal b. Sâlih, Şaban b. Âdem	Kalkandelen Gorançe 1302/1885 köyü	2.000 kuruş
991-24-26	Mehmed b. Hasan	Doyran Savcılı köyü 1302/1885	2.000 kuruş
989-43-35	el-Hâc Ruşid Ağa b. Ferhad Ağa	Doyran Kalçkova köyü 1305/1888	1.000 2.000 kuruş
989-70-45	Muslih b. Zülbahar	Kalkandelen Şemşova köyü 1306/1889	1 meyveli Bahçe
989-120-84	Ebu Bekir b Sâlih	Debre Elçeizir köyü 1309/1892	2.000 kuruş
989-121-86	Yaşar b. Molla Ahmed ve Yunus b. Mustafa	Doyran Veluş köyü 1309/1892	600 kuruş
989-78-60	Destan b. Hasan	Debre Novak köyü 1309/1891	3.000 kuruş
989-165-144	Sâlih b. Elmas	Kalkandelen Boğos köyü 1310/1893	2.000 kuruş
989-112-80	Hasan b. Selim	Kalkandelen Loburca? köyü 1310/1893	2.000 kuruş
989-95-71	Maksut b. Süleyman	Manastır Rakalar Zirança köyü 1312/1895	10 altın kıymeti 1.000 kuruş
989-193-148	Mustafa b. Kanber	Kalkandelen Görmül 1312/1895	2.500 kuruş
605-137-1896	Hayreddin b. Abdurrahman	Debre İstoşay köyü 1313/1896	500 kuruş

³⁸⁶ VGMA, Defter 991, Sayfa 34, Sıra 39.

³⁸⁷ VGMA, Defter 603, Sayfa 297, Sıra 468.

989-166-126	Abdurrahman b. Hüseyin	Debre Kenünce? köyü 1314/1897	800 kuruş
989-137-103	Mürteza Ağa b. el-Hâc Zülfikar b. Ferhad Bölükbaşı	Doyran Hudova köyü 1315/1898	600 kuruş
989-189-145	Molla Murad b. Arslan	Kalkandelen Dobruşane köyü 1316/1899	3.000 kuruş
990-73-61	Rıfat b. Bayram	Kalkandelen Brodiç köyü 1316/1899	1.000 kuruş
991-44-55	Ramazan b. Osman Beşe	Debre Bala İspase köyü 1316/1899	1.000 kuruş
991-50-63	Yunus Ağa b. Muslih	Gostivar Viranokça köyü 1316/1898	2.700 kuruş
991-40-49	Emrullah Ağa b. Recep	Gostivar Tırnova köyü 1316/1898	1.000 kuruş
989-227-180	Davud Ağa b. Zülbahar	Kalkandelen Neprošten köyü 1316/1899	4.000 kuruş
990-91-77	Süleyman b. Faris	Kalkandelen Dubçe? köyü 1317/1899	4.000 kuruş
990-52-45	Bekir b. Süleyman b. Mustafa	Gostivar Parlaşa köyü 1317/1899	1.000 kuruş
991-51-67	Fazlı b. Hüseyin	Debre Bala Mazice köyü 1317/1899	1.500 kuruş
991-50-63	Emin Ağa b. Seyfullah	Gostivar İsuşban köyü 1318/1900	1.000 kuruş
991-30-34	Âdem b. Sinan, İlyas b. İsmail b. Halil	Kalkandelen Sedlarce köyü 1318/1901	2.000 kuruş
989-173-132	Halil Ağa b. Musa, Molla Hasan Yusuf	Doyran Memişli köyü 1319/1901	600 kuruş
991-18-20	Abdullah b. Ali Fayda	Debre Bala Konyarı köyü 1319/1901	1.000 kuruş
990-43-34	Ahmed b. Hamit	Kalkandelen 1320/1902	500 kuruş
989-226-179	İlyas Ağa b. İsmail	Kalkandelen Sedlarce köyü 1320/1902	124 kuruş kr. hesabı 1.000
989-231-183	Yunus Ağa b. Rıdvan	Kalkandelen Leşçe köyü 1322/1904	1.000 kuruş
989-230-183	Seydi Ağa b. Emin	Kalkandelen Novasel köyü 1322/1905	550 kuruş
990-31-24	Recep Ağa b. Ali	Kalkandelen Batıca köyü 1322/1904	500 kuruş
989-244-190	İbrahim Ağa b. Timur Ağa, Bekir Efendi b. Sâlih	Doyran Rubova köyü 322/1904	500 kuruş
991-16-17	Ali Ağa b. Veysel	Kumanova Eripa köyü 1322/1904	100 kr. hesabı 1.000 kuruş
991-16-16	İsmail b. Talip, Köyün Ortak Parası	Debre Balata Bala köyü 1322/1904	1.000 kuruş
956-150-90	Süleyman Ağa b. Zülbehar Ağa	Gostivar Balindol köyü 1323/1905	2.500 kuruş
990-35-28	Kazım Ağa b. Kanber	Gostivar İzdunya köyü 1323/1905	4.000 kuruş
604-145-197	Abdal b. Basri	Debre Rostuş köyü 1324/1906	2 bahçe
604-140-202	Selim b. Abdullah	Debre Uraş köyü 1324/1906	1 ev
603-179-302	Abdullah b. Hüseyin	Üsküp Kondova köyü 1324/1906	4 dönüm bağ
991-34-37	Osman b. Latif	Üsküp İspence? köyü 1324/1907	2.000 kuruş

989-163-123	Felek b. Bahuddin	Üsküp Batıca? köyü 1324/1906	1.000 kuruş
991-35-39	Hacı Ahmet b. Hacı Bekir	Gostivar Vrapçište köyü 1324/1910	14.000 kuruş
989-95-71	Maksut b. Süleyman	Manastır Rakalar Ziraça köyü	1.000 kuruş
990-51-44	Tursun b. Said, Zeynel b. İbiş ve Rüstem b. Behlül	Gostivar Donovnica köyü 1325/1907	4.000 kuruş
598-42-30	Ali Ağa b. Mustafa Ağa	Köprülü Gartanca? köyü 1325/1907	1.250 kuruş
990-2-2	İbrahim b. Recep	Kalkandelen Uraş? köyü 1325/1907	2.000 kuruş
604-185-260	Süleyman Ağa b. Arslan	Kumanova Hulmanova köyü 1325/1907	100 k kuruş r. hesabı 1.500
991-26-28	İbrahim Ağa b. Sâlih	İştîp Kurfalı köyü 1326/ 1908	1 ev
990-95-81	Hasbi Ağa b. Nebi Ağa	Kalkandelen Teber 1326/1909	124 kr. hesabı 1.000 kuruş
991-66-77	Cemal Ağa b. Abdülhalim ve Lütfü Ağa b. Ali	Kumanova Restece köyü 1326/1908	2 dönüm bağ ve 1 ev
600-200-251	İlyas b. Abdülhalim ve Kazım b. Hacı Ali	Gostivar İzdunya 1327/1909	8.000 kuruş
602-18-24	Veysel Ağa b. Emin	Kalkandelen Teber köyü 1327/1910	10 aded altın
603-297-468	Şabanoğulları Molla Veli ve Molla Ömer	Köprülü Vranokça köyü 1327/1909	2 dönüm bağ
991-45-57	Nureddin b. Osman Yusuf	Üsküp Barova? köyü 1328/1907	13 altın
600-262-328	Zeynel b. Behram	Debre Selkovin köyü 1329/1911	700 kuruş
604-145-196	Hatip Ağa b. İbrahim	Debre Rakalar Veleobordo köyü 1329/1911	6.600 kuruş
604-193-276	Mahmud b. Bilal, İbrahim b. İdris ve İsmail b. Mehmed	Doyran Çavuşlu köyü 1329/1911	4.000 kuruş
911-14-14	Recep b. İbrahim ve Yahya b. Ali	Doyran Hudova köyü 1330/1912	2.000 kuruş
601—157-204	Cemil Ağa b. Osman ve Tayyib b. Şaban	Doyran Göleli köyü 1330/1912	2.000 kuruş
604-138-183	Timur Ağa b. Züber	İştîp Beşirli köyü 1330/1912	1 dönüm bağ

3. Birkaç Hayırsever Tarafından Ortaklaşa Kurulan Vakıflar

Makedonya bölgesinde ilk dönem kurulan vakıflar genelde bir kişi tarafından tesis edilmiştir. Ancak XIX. asırda Kumanova ve Debre kazalarında birkaç vakfın köylüler tarafından kurulduğu saptanmıştır. Bu az sayıda vakıf, vakfiyelerdeki bilgiler doğrultusunda işlenecektir. Debre kazasına bağlı iki köyde köylüler aralarında topladıkları paraları güvenilir bir kimseye teslim etmişlerdi. Bu kişi köylü adına o paralarla vakıf kurmuş ve paranın işletmesinden elde edilen kâr, köylerindeki caminin tamirine ve imamına maaş olarak ayrılmıştır. Debre kazasına bağlı Konyarı köyünden cami mütevellisi Abdullah b. Ali Fayda, köylerindeki hayırseverlerden toplanıp ve

kendisine emaneten teslim edilen 1.000 kr.'u vakfetmiştir. Bu para onu bir buçuk hesabı üzere işletmeye verilmiştir. Elde edilen 150 kuruş ribhin 75 kr.'u caminin tamirine 75 kr.'u da imama maaş olarak tahsis edilmiştir. Cami hizmetlerini akamete uğratmadan devam ettirilmesi adına toplanan paraların onu bir buçuk hesabıyla yıllık olarak işletilmesiyle cami ihtiyaçları ve imam maaşları karşılanmıştır.³⁸⁸

Aynı yöntemin uygulandığı diğer bir örnek de Debre kazasına bağlı Mazice (Mazica?) köyünde görülmüştür. Cami mütevellisi Fazlı b. Hüseyin'e köy halkı arasında toplanan 1.500 kr. para vakfedilmek üzere emanet olarak verilmiştir. Mütevelli de, bu parayı vakfedip gelirinden 75 kr.'u caminin bakım ve onarımına ayırmış, 150 kr.'u ise cami imamına maaş olarak tahsis etmiştir.³⁸⁹

Kumanova kazasının Orta Pınar Mahallesi sakinleri, mahallelerindeki eğitim öğretim ve cami hizmetlerinin aksamaması adına aralarında para toplamışlardır. Toplanan paranın miktarı belirtilmemiştir. Ancak para verenlerin çoğunun ismi vakfiyeye kaydedilmiştir. Bazı kimselerin ise isimlerinin belirtilmediği de ayrıca zikredilmiştir. Toplanan paralarla "*Taşkıran*" denilen yerde 4 taşlı bir değirmen ve etrafında yer alan 10 dönüm bahçe satın alınmıştır. Bu değirmen ve bahçe vakfedilip kiraya verilmiş ve elde edilen gelirlerden ilk olarak değirmen ve bahçenin gerekli bakım ve onarımları yapılmıştır. Tamir giderleri tamamlandıktan sonra artan meblağın tamamı kazada müderrislik yapan İsmail Efendi'ye verilmiştir. Hayırseverler, maaş karşılığında İsmail Efendi'den eğitim-öğretim faaliyetleri ve mahallenin camisinde vaaz, nasihat etmesini talep etmiştir.³⁹⁰ Münferiden vakıf kurmaya gücü yetmeyen kimseler, mahalle veya köylü olarak aralarında topladıkları paralarla vakıf tesis etmişlerdir. Din ve eğitim hizmetlerinin aksamadan devamını sağlamışlardır.

Osmanlı Devleti'nin hâkim olduğu Anadolu ve Balkanlar'da genelde vakıflar tek kişi tarafından tesis edilmiştir. Hayır hasenat erbabı, vakfedeceği menkul veya gayrimenkulünü kâdının huzurunda kâtibe yazdırır ve kâdının onayı ile resmiyet kazanırdı. Osmanlı yönetiminde Makedonya'da da Tanzimat öncesi dönemde kurulan vakıfların tamamı tek şahıslar tarafından ihdas edilirken, Tanzimat'tan sonra,

³⁸⁸ VGMA, Defter 991, Sayfa 18, Sıra 20.

³⁸⁹ VGMA, Defter 991, Sayfa 51, Sıra 67.

³⁹⁰ VGMA, Defter 989, Sayfa 97, Sıra 72.

Kumanova, Köprülü, Kalkandelen, Gostivar ve Doyran kazalarında bazı vakıfların iki veya daha fazla kişi tarafından kurulduğu görülmüştür.

Birkaç kişi tarafından ortaklaşa kurulan vakıfların çoğu para vakıflarından meydana gelirken, birkaç vakfın da gayrimenkullerden olduğu tespit edilmiştir. Doyran'da 5, Gostivar 3, Köprülü 2, Kalkandelen 1 ve Kumanova birer olmak üzere, toplamda 12 vakıf tesis etmiştir. Bunlardan 10'unun menkul, 2'sinin de gayrimenkul olduğu vakfiyelerden elde edilmektedir. Makedonya vakıfları arasında ortak vakıf kurma oranı %5.45'e tekabül etmektedir.

XIX. asırda Makedonya'nın 5 şehrinde görülen müşterek vakıf kurma uygulamasının bir benzeri aynı dönemde Eskişehir'de görülmektedir. Makedonya'da 12 ortak vakıf tesis edilirken, Eskişehir'de ise ikişer kişi tarafından 4 ortak menkul vakıf ihdas edilmiştir.³⁹¹ Makedonya'daki müşterek kurulan vakıflarda hayırseverlerin sayıları 2 ile 6 kişi arasında değişmektedir. Ancak Eskişehir'de kurulan ortak vakıflar 2'er kişi tarafından ihdas edilmiştir. Makedonya'daki ortaklaşa vakıflar arasında menkul ve gayrimenkul bulunurken, Eskişehir'de sadece menkul vakıf kurulmuştur.

Tablo 25. Birkaç Hayırser Tarafından Kurulan Vakıfların Listesi

Def-Say Sıra	Vâkıf ismi	Yer-Yıl	Menkul	Miktar
988-278-177	Kamil b. Zeynel, Muharrem b. Arif, Bilal b. Sâlih, Şaban b. Âdem	Kalkandelen Gorançe köyü 1302/1885	Menkul	2.000 kuruş
989-243-153	Kethüda Sâlih b. Yaşar, Musli b. Âdem, Said b. Bayram, Ali b. İdris, Süleyman b. Fettah ve Zeynel Usta b. Hasan	Köprülü Menlik köyü, 1302/1885	Menkul	4.000 kuruş
989-173-132	Halil Ağa b. Musa ve Molla Hasan b. Yusuf	Doyran Memişli köyü 1319/1901	Menkul	600 kuruş
989-244-190	İbrahim Ağa b. Timur Ağa ve Bekir Efendi b. Sâlih	Doyran Rubova köyü 1322/1904		500 kuruş
990-51-44	Tursun b. Said, Zeynel b. İbiş ve Rüstem b. Behlül	Gostivar Donovnica köyü 1325/1907	Menkul	4.000 kuruş
991-66-77	Cemal Ağa b. Abdülhalim ve Lütfü Ağa b. Ali	Kumanova Reşte köyü 1326		İki dönüm bağ ve ev
603-297-463	Şabanoğluları Molla Veli ve Molla Ömer	Köprülü Vranokça köyü, 1327/1909		İki dönüm bağ
600-200-251	İlyas b. Abdülhalim ve kazım b. Hacı Ali	Gostivar İzdunya köyü 1327/1909	Menkul	8.000 kuruş
600-43-53	İsmailoğluları Hacı Halil ve Hacı Mehmed	Gostivar, 1328/1910	Menkul	10.000 kuruş
604-193-276	Mahmud b. Bilal, İbrahim b. İdris ve İsmail b. Mehmed	Doyran Çavuşlu köyü 1329/1911	Menkul	4.000 kuruş
911-14-14	Recep b. İbrahim ve Yahya b. Ali	Doyran Hudova köyü	Menkul	2. 000 kuruş

³⁹¹ Türkay, a.g.t., s. 85-88.

		1330/1912		
601—157-204	Cemil Ağa b. Osman ve Tayyib b. Şaban	Doyran Göleli köyü 1330/1912	Menkul	2.000 kuruş

Ortak kurulan vakıflardan menkul ve gayrimenkullere birkaç örnek verebiliriz. Gostivar'ın Donovnica köyünden Tosun b. Said, Zeynel b. İbiş ve Rüstem b. Behül ortak bir vakıf tesis etmişlerdir. Tosun ve Zeynel 1.000'er kr. vakfetmiş, Rüstem ise 2.000 kr., toplamda 4.000 kr. para vakfedilmiştir. Ortak kurulan vakıflarda ortakların hepsinin aynı miktarda para vermedikleri görülmüştür. Hayır işlerinde şahısların aynı miktarda bağış yapmalarına özen göstermediklerini bu vakfiyede diğer bazı vakfiyelerde açıkça görülmüştür. Bu paranın işletmesinden elde edilen gelir köy camisi imamına maaş olarak tahsis edilmiştir.³⁹²

Köprülü'nün Menlik köyünde altı kişi bir araya gelip para vakfı kurmuşlardır. 1302/1885 tarihinde Kethüda Salih b. Yaşar, Musli b. Âdem, Said b. Bayram, Ali b. İdris, Süleyman b. Fettah ve Zeynel Usta b. Hasan olmak üzere aralarında kişi başı 650 kr. ve 30 paradan 4.000 kr. ve 20 para toplanmıştır.³⁹³ Paranın onu, on bir buçuk hesabı üzere yıllık işletilmesi şartıyla vakfetmişlerdir. Vakıf mütevellisi Zeynel Usta, bu paraları köylü tarafından yaptırılan camide hatip olana senelik 200 kr., imama senelik 300 kr. ve caminin tamir giderleri için 150 kr. ayırmıştır.³⁹⁴

Müştereken kurulan gayrimenkul vakıflara diğer bir misal Kumanova'nın Reşçe köyünden Cemal Ağa ve Lütfü Ağa 1326/1908 tarihinde ortak bir vakıf kurmuşlardır. 2.000 kr. kıymetinde bir adet bağ ve yine aynı köyde ev ve diğer bir adet bağının değeri 2.500 kr. olarak belirtmişler ve bunları vakfetmişlerdir. Bağlar ve evin yıllık kira gelirleri 750 kr. olarak tayin edilmiştir.³⁹⁵ Bunlardan elde edilen yıllık geliri Sadık Ağa tarafından inşa edilen camide imam olan kimseye senelik 500 kr. maaş tahsis edilmiştir. 250 kr. ise caminin bakım ve onarım giderleri için ayrılmıştır. Sadık Ağa tarafından yaptırılan caminin personel ve tamir giderlerini Cemal Ağa ve Lütfü Ağa üstlenmiştir.

³⁹² VGMA, Defter 990, Sayfa 51, Sıra 44.

³⁹³ VGMA, Defter 988, Sayfa 243, Sıra 153.

³⁹⁴ VGMA, Defter 988, Sayfa 243, Sıra 153.

³⁹⁵ VGMA, Defter 991, Sayfa 66, Sıra 77.

4. Gayrimüslim Vakıf Kurucuları

Makedonya'nın Osmanlı egemenliğine girmesiyle birlikte din, dil, örf ve gelenekleri farklılık gösteren çok kültürlü yapıya asırlarca ev sahipliği yaptığı gözlenmiştir. Makedonya şehirlerinin çoğunda Müslüman, Hıristiyan, Yahudi ve başka inançlara mensup kişiler aynı şehirde barış içinde yaşamışlardır. Genel olarak aynı inanca mensup olan kimseler kendilerine has mahallelerde ikamet etmeye özen göstermiş, ancak bazı mahallelerde farklı etnik grupların bir arada yaşadığı da görülmüştür.

Osmanlı Devleti'nin hüküm sürdüğü bölgelerde Müslümanlar arasında vakıf kurma geleneği her daim güncelliğini korumuştur. Müslümanlarla iç içe yaşayan farklı inanç mensuplarının da bu uygulamadan etkilenmesi pek tabii bir durumdur. Bu etkileşim sonucu kendi dindaşlarına katkı sağlamak amacıyla onlar da vakıflar tesis etmişlerdir. Makedonya'nın Manastır şehrinde Müslümanlarla aynı mahallede ikamet eden birbirine komşu olan iki gayrimüslimin de vakıf kurdukları tespit edilmiştir.

Osmanlı Devleti hududu içinde yaşayan gayrimüslimlere inanç ve eğitim alanında çeşitli haklar tanındığı gibi onların sosyal ve kültürel hizmetlere yönelik vakıf ihdas etmelerine de izin vermiştir. Gayrimüslimler, sosyal ve kültürel sahada vakıf kurma konusunda Müslümanlarla müsavi haklara sahip olmuştur. Devlet sadece vakıf tesis etme noktasında bir iki hususta gayrimüslimleri sınırlandırmıştır. Bu hususlar şunlardır: kilise inşası ve tamiri, İncil ve Tevrat'ın basım ve dağıtımıdır. Bu zikredilen hizmetlere müteallik kurulacak vakıfların Osmanlı Devleti tarafından muteber kabul edilmeyeceği mevzusu kaynaklarda açıkça beyan edilmiştir.³⁹⁶ Sözü edilen hususlar haricinde gayrimüslimler, Müslüman vâkıflarla aynı haklara sahiptir.

Osmanlı Devleti'nin egemen olduğu Anadolu ve Balkan coğrafyasında Müslümanların yanı sıra gayrimüslimlerin de vakıf kurduğu gözlemlenmektedir. VGMA., 29 numaralı Hıristiyan defterinde 48 vakfın olduğu belirtilmiştir.³⁹⁷

³⁹⁶ Nazif Öztürk, *Azınlık Vakıfları*, Ankara: Altın Küre Yayınları, 2003, s. 116.

³⁹⁷ Muhammed Ceylan, *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Mülk ve Vakıf Edinimi (18 Yüzyıl)*, (YDT), Ankara: Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016, s.162.

İstanbul,³⁹⁸ Bursa³⁹⁹ ve Makedonya’da ikamet eden gayrimüslimler az sayıda da olsa vakıf ihdas etmişlerdir. Bursa vakıflarıyla ilgili yapılan bir çalışmada 4 gayrimüslim vakfının olduğu zikredilmiştir. Bunlardan ikisi erkekler ikisi de kadınlar tarafından kurulmuştur.⁴⁰⁰

Osmanlı yönetimindeki Makedonya bölgesinde kurulan iki gayrimüslim vakfının da Tanzimat’tan sonra ihdas edildiği görülmüştür. Hacı Yorgi Rum uyruklu, Despina Hanım ise Bulgar uyruklu olmasına rağmen ikisinin de Ortodoks inancına mensup olduğu tespit edilmiştir. İkisi de vakıf gelirlerinden ayırdıkları payları Aya Dimitri Ortodoks kilisesinin ihtiyaçlarına tahsis etmiştir.

Hacı Yorgi 1291/1874 yılında Manastır’da bir vakıf kurmuştur. Vâkıf kendisinin de ikamet ettiği Kara Debbağ Mahallesi’nde sahip olduğu 12 numaralı çift katlı evini, etrafındaki yapılarla birlikte vakfetmiştir. Ayrıca Hacı Bey Cami yanında bulunan 50 numaralı dükkânı ve Manastır’ın boyacılar çarşısında 19, 20, 21 ve 22 numaralı birbirine bitişik dört dükkânını vakfetmiştir. Bu vakıf dükkânların “*İcâre-i vâhide.*” usulü üzere yıllık kiraya verilmesini ve elde edilen gelirlerden ilk tamir ihtiyaçları karşılanması ve artan paranın tamamı Aya Dimitri kilisesinin tamir giderlerine sarf edileceğini vakfiyede bilhassa zikretmiştir.⁴⁰¹

Despina Hanım 1284/1868 tarihinde Manastır’da tesis ettiği vakfında, kendisinin de ikamet ettiği Dımişkî Bey Mahallesi’nde sahip olduğu çift katlı evini ve Hamza Bey Camii yanında 34 numaralı boyacı ve tütüncü dükkânını vakfetmiştir. Bu dükkânlar ve ev mütevellî tarafından “*İcâre-i vahide*” ile kiraya verilmiş elde edilen kârdan öncelikle vakıf gayrimenkullerin vergi ve tamir giderleri karşılanmıştır. Bu asli giderler tamamlandıktan sonra vakıf gelirlerinin tamamıyla Manastır’daki İspitalya Hastanesi’nde, Bulgar uyruklu fakir hastaların ücretsiz tedavi olmaları ve hastane masraflarının karşılanması amacıyla harcanmasını istemiştir. Hastane masraflarına

³⁹⁸ Habibe Kazancıoğlu, “XVIII. Yüzyıl Osmanlı Dönemine Ait Bir Gayrimüslim Vakfiyesi Örneği: Edirneli Keresteci Agop’un Vakfiyesi”, *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2016, C. 18, S. 1, s. 283.

³⁹⁹ Ali İhsan Karataş, *Osmanlı Devleti’nde Gayrimüslimlerin Toplum Hayatı Bursa Örneği*, İstanbul: Gökkuşbu Yayınları, 2009, s. 200.

⁴⁰⁰ Demirel, a.g.t., s. 49.

⁴⁰¹ Mumin Omerov, “XIX. Yüzyılda Manastır’da Kurulan İki Gayrimüslim Vakfı.” *Yitik Hafızanın Peşinde Üsküp Konuşmaları*, Ed: Mehmed Dursun Erdem Vd, Ankara: Pruva Yayınları, 2019, s. 349.

harcanacak giderler tamamlandıktan sonra artan paraları da Aya Dimitri kilisesinde kandilcilik yapan fakirlere verilmesini şart koşmuştur.⁴⁰² İki vâkıf da kendi dindaşlarından ihtiyaç sahiplerine yardımcı olmuşlar, Aya Dimitri Kilisesi'nin tamir masraflarına ve fakirlerine katkı sağlamayı amaçlamışlardır.

II. SOSYAL STATÜLERİ AÇISINDAN KADIN VAKIF KURUCULARI

Vakıflar, İslam devlet ve toplumlarında geçmişten günümüze sosyal, iktisadî, dinî ve kültürel sahalarda pek çok hizmetin yerine getirilmesinde başat rol oynamışlardır.⁴⁰³ Şehirlerin imar ve ihyasında erkeklerin yanı sıra kadınlar da azımsanmayacak sayıda vakıf kurmuşlardır. Hanım hayırseverlerin Anadolu ve Balkan coğrafyasında, çeşitli alanlarda söz sahibi olduğu ve vakıflar tesis ederek toplumun ihtiyaçlarının giderilmesine katkıda bulduklarını gösteren yüzlerce vakfiye ve çalışma bulunmaktadır.⁴⁰⁴

Osmanlı Devleti'nin Balkan topraklarını fethetmesi sonucunda şehirlerin mâmur edilmesinde erkeklerin yanında kadın hayırseverler de önemli rol oynamıştır. Osmanlı toplumunda kadınının her daim sosyal hayatın içinde olduğu ve imkânları ölçüsünde vakıflar kurduğu görülmektedir. Makedonya bölgesinde Osmanlı dönemi boyunca vâkıfelerin her asırda vakıf tesis ettikleri tespit edilmiştir. Ancak Makedonya'da vâkıfelerin zirve yaptığı dönem XIX. yüzyıl olmuştur. Kadınlar buldukları şehirlerin ihtiyaçları doğrultusunda, din, tekke, eğitim, sosyal ve kamu hizmetleri olmak üzere her sahada vakıf kurmuşlardır.

Vakıflarla ilgili çalışmalarda ve tereke kayıtları üzerinde yapılan araştırmalarda, Osmanlı toplumunda kadınların pek çok menkul ve gayrimenkul sahibi olduğunu öğrenmekteyiz. Ayrıca tereke kayıtları incelendiğinde yüklü miktarda miras bırakan çok sayıda kadın kaydına rastlanmaktadır. Osmanlı toplumunda mal ve servet edinme

⁴⁰² MÜDA, 24 Numaralı Vakfiye.

⁴⁰³ Hüseyin Çınar, "Ankara'da Hayırsever Bir Sultan: Melike Hatun", *Vakıf Kuran Kadınlar*, ed., Fahameddin Başar, Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2019, s. 37.

⁴⁰⁴ Abdurrahman Kurt, *Bursa Sicilleri Göre Osmanlı Ailesi (1839-1876)*, Bursa: Uludağ Üniversitesi Bursa Basımevi, 1988, s. 50-100; Abdurrahman Kurt, "Osmanlı'da Kadının Sosyo-Ekonomik Konumu", I-XII, *Osmanlı*, Ed. Güler Eren, C. V, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999, s. 439-440; Maydaer, XVI. *Yüzyılda Bursa Kadınları*, s. 81-95; Kerime Fidan, "Osmanlı Bosna'sında Vakıf Kuran Kadınlar", *Osmanlı Dönemi Balkan Kadınları, Toplumsal Cinsiyet Kültür*, çev, Güliz Erginsoy, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2009, s. 113-125; Rahman Âdemi, "Rumeli'deki Kadınların Kurduğu Para Vakıflarının Eğitimdeki Rolü", *Ankara, Adam Akademi*, 7/2, 2017, s. 239-250.

yolları hayli sınırlı olduğu varsayılan kadınların hangi yollarla sermaye sahibi olduğu mevzuu daima merak konusu olmuştur. Peki bu birikimleri hanımlar hangi yollarla elde edebiliyordu. Osmanlı toplumunda kadınların servet edinebilecekleri başlıca dört kaynak bulunmaktadır. Bunlar: Aile bireylerinden birinin vefat etmesi durumunda arkada bıraktığı terekenin İslam hukuku kaidelerine göre aile efradına taksim edilmesi; eş, dost ve sevenleri tarafından kadınlara verilen hediyeler; nikâh esnasında erkeğin kadına verdiği mehir ve kadının bireysel olarak çalışıp kazanması olarak sıralanabilir.⁴⁰⁵

Kadınlar, kazandıkları mal ve mülkleri diledikleri gibi tasarruf etme hakkına sahiptiler. Hanımların bir kısmı varlıklarıyla iş kurarken, diğer bir kısmı ise sahip oldukları birikimleriyle vakıf tesis etmişlerdir. Bursa ile ilgili yapılan bir çalışmada para vakıflarından kredi çeken 3.912 kişi arasında 884 kadının da yer aldığı belirtilmiştir.⁴⁰⁶ Tüm bu veriler bize kadının ekonomik hayatın içinde yer aldığı ve çeşitli sanat dallarında faaliyet gösterdiğini kanıtlamaktadır.

Osmanlı Devleti'nde kadınlar, kurdukları iş yerlerinde yöneticilik yaptıkları gibi ihdas ettikleri vakıflarda da umumiyetle mütevellilik görevini üstlenmişlerdir. Bazı kadınlar vakıf tesis ederken bizzat kendileri kadıya gidip vakıflarını tescil ettirmiştir. Bir kısmı da yerine vekil tayin ederek bu işlemi gerçekleştirmiştir. Hayırsever hanımların kurdukları vakıfların işletmesini bizzat kendilerinin üstlenip sürdürmesi, sosyal hayattaki faaliyetlerle iç içe olduklarını göstermektedir.

Vakıf mallarının kiralanması, gelirlerinin temin edilmesi, vakıfta hizmet edenlerin ücretlerinin verilmesi mütevellinin sorumluluğundaydı. Mütevellilik vazifesini yürüten kadınların bu mesuliyeti yerine getirdiği ve kamusal alanda aktif olarak yer aldığı görülmüştür. Kendilerinden sonra mütevellilik görevine, umumiyetle ailelerinden erkek ve kız çocuklarını tayin etmişlerdir. Vâkıfeler, tesis ettikleri vakıflarla kamusal alanlarda çeşitli hizmetlere katkı sağladıkları gibi ailelerinden de diledikleri kimselere çeşitli görevler vererek maddi olarak kaynak sağlamışlardır. Kadın mütevellilere bir örnek teşkil etmesi adına Pembe Hanım vakfını verebiliriz. Manastır'da ihdas ettiği vakıfta vefat edene kadar kendisi vakfın mütevellilik

⁴⁰⁵ Maydaer, *XVI. Yüzyılda Bursa Kadınları*, s. 81-95; Saadet Maydaer, "Osmanlı Klasik Döneminde Kadınların Servet Edinme Yolları (Bursa Örneği)", *Bursa: U.Ü.İ.F.D.*, C. XV, S. 2, s. 366-367.

⁴⁰⁶ Cafer Çiftçi, *Bursa'da Vakıfların Sosyo-Ekonomik İşlevleri*, Bursa: Gaye Kitabevi, 2004, s. 217.

hizmetlerini sürdürmüştür. Vefatından sonra bu göreve kız kardeşinin kızı Fatma Hanım'ı tayin etmiştir.⁴⁰⁷

Vakıflarla ilgili yapılan çalışmalarda, zamanına ve yerine göre kadınların kurdukları vakıfların oranının değişiklik arz ettiği görülmektedir. Bu konuda farklı bölgelerde, farklı zaman dilimlerinde yapılan çalışmalardan örnekler verilebilir. 1550-1565 tarihlerinde Bursa'da kurulan 123 vakfın 80'i erkekler, 43'ü de kadınlar tarafından ihdas edilmiştir. Bu da kendi içinde %35'lik bir orana tekabül etmektedir.⁴⁰⁸ Yine Bursa'da XVII. asırda hanımların kurduğu vakıflar %47.8 oranındayken ⁴⁰⁹ XVIII. yüzyılda Bursa'da %24'e gerilemiştir.⁴¹⁰ 1757-1810 yıllarında Tokat vakıflarında kadınlar tarafından ihdas edilen vakıfların oranı %33'tür.⁴¹¹ 1700-1850 yıllarında vakıfların rolü üzerine yapılan bir araştırmada Sivas'ta kadınların tesis ettiği vakıfların oranı %22.55'tir.⁴¹² XIX. asırda Adana vakıflarının %36.46'sı hanımlar tarafından tesis edilmiştir.⁴¹³ Yine aynı dönemde Bursa'da kadınların kurduğu vakıflar %11.8,⁴¹⁴ Eskişehir'de %4.4'tür.⁴¹⁵ Aynı yıllarda Makedonya'da ise %28.63'tür. Eskişehir haricinde diğer bölgelerde kadınların ihdas ettikleri vakıflar %10 ile 48 oranları arasında değişmektedir. Tüm bu veriler, Osmanlı coğrafyasının farklı bölgelerinde kadınların vakıf kurma konusunda önemli rol oynadıklarını göstermektedir.

XVIII. yüzyılda Türkiye genelinde vakıf kuran kadınların oranı %17.43 olarak zikredilmiştir.⁴¹⁶ XIX. asırda Makedonya'da hanımların ihdas ettiği vakıflar %28.63'e tekabül etmektedir. Bu bağlamda Makedonya bölgesinde vâkıfelerin tesis ettiği vakıflar genel olarak verilen verinin üzerinde olmuştur.

Osmanlı toplumunda vâkıfelerin genel durumuyla ilgili en detaylı veriler Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde yer almaktadır. Osmanlı Devleti'nin

⁴⁰⁷ MŞS, Defter 126, Varak 67.

⁴⁰⁸ Akkoç, a.g.t, s. 41.

⁴⁰⁹ Başol, a.g.t., s. 128

⁴¹⁰ Çiftçi, a.g.e., s. 50.

⁴¹¹ Reşat Çelik, *Tokat Vakıfları (1757-1810)*, (YYLT), Tokat: Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1999, s. 9.

⁴¹² Hasan Yüksel, "Osmanlı Toplumunda Vakıflar Ve Kadın (XVI-XVII. Yüzyıllar)", *Osmanlı*, I-XII, C. V, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, s. 51-53

⁴¹³ Alkan, a.g.e., s. 67.

⁴¹⁴ Bayrak, a.g.t., s. 79.

⁴¹⁵ Türkay, a.g.t., s. 70.

⁴¹⁶ Yediyıldız, "*Türk Vakıf Kurucularının.*", s. 146.

kuruluşundan beri tespit edilen vakıf sayısının 26.000 olduğu göz önüne alındığında bunların, 2.309'u kadınlar tarafından tesis edilmiştir. Bu da toplam vakıflar arasında yaklaşık %9'luk bir orana tekabül etmektedir.⁴¹⁷ Hiç kuşkusuz bazı bölgelerdeki şer'iyeye sicillerinin tamamı okunup latinize edildiğinde hanım vakıflarının sayısı da daha da artacaktır.

XIX. asırda Makedonya bölgesinde vakıf kuran kadınlar birkaç başlık altında ele alınmıştır. Bunların kendi içindeki istatistikleri şöyledir: Mühtediye hanımların kurduğu vakıflar %09, seyfiye sınıfına mensup kimselerin aileleri tarafından ihdas edilenler %1.8 ve reâyâ sınıfına mensup kadınlar tarafından tesis edilenler %25.9'dur. Toplamda Makedonyalı kadınların tesis ettiği vakıfların oranı %28.63'e denk gelmektedir.

Makedonya topraklarında hanımların vakıf tesis etmediği şehirler şunlardır: Radoviş, Doyran, Ustrumca, Tikveş, Palanka, Kumanova, Gostivar ve Debre'dir. Bu sayılanlardan Radoviş, Ustrumca, Palanka ve Tikveş'te erkeklerin kurduğu vakıf sayısı da epeyce azdır. Kadınların vakıf ihdas ettiği şehirler ise Üsküp, İştîp, Kalkandelen, Kratova, Kırçova, Ohri ve Manastır'dır. Kadın hayırseverlerin 49 tanesi Manastır vilayetinde ikamet etmektedir. Diğer şehirlerde vâkıfelerin kurduğu vakıf sayısı oldukça düşüktür. Manastır ve Üsküp gibi merkezlerde kadınların daha çok vakıf tesis etmesinin en temel nedeni, iş alanlarının fazla olması dolayısıyla kadınların sosyal ve ticari hayatta daha aktif olmalarıdır. Maddi imkânları yerinde olan hanımların bir kısmı vakıflar tesis ederek kamusal alandaki bir takım eksikleri gidermişlerdir.

Makedonya şehirlerinde ikamet eden vâkıfelerin, vakfettikleri mevkufların önemli bir kısmını evler ve dükkânlar teşkil etmiştir. Az sayıda vâkıfe, nakit para ve değirmen vakfetmiştir. Onların bazıları hem menkul hem de gayrimenkullerini bağışlamışlardır. Kadınlar, sahip oldukları evlerinde hayatta oldukları müddetçe kendileri ikamet etmiş, vefatlarının ardından yakınlarına veya hayır hizmetlerine tahsis etmişlerdir. Özellikle Manastır vilayetinde hanımlar kamusal alanda oldukça aktif rol aldıkları ve çeşitli hayır hizmetlerine katkı sağladıkları görülmektedir.

Makedonya bölgesinde iki vakıf, köylerde yaşayan kadınlar tarafından kurulurken, diğerleri şehirde ikamet eden hanımlar tarafından ihdas edilmiştir. Bu

⁴¹⁷ Hasan Yüksel, "Osmanlı Toplumunda Vakıflar ve Kadın (XVI-XVII. Yüzyıllar)", s. 51-53.

hadise, köyde yaşayan hanımların ya yeteri kadar servetleri olmadığı ya da vakıf kurma âdetinin köylerde şehirler kadar yaygınlık kazanmadığını akla getirmektedir.

Köylerde ikamet eden halkın önemli bir kısmı tarımla uğraşırken, bir kısmı da hayvancılıkla geçimini sağlamıştır. Köylü ailesinin ortak çalışmaları sonunda kazanılan mal mülk tek bir yere toplanır ve umumiyetle erkeğin kontrolünde olurdu. Aile efradından biri vakıf kuracaksa bu genelde aile reisi olurdu. Köylerde kurulan vakıflara baktığımızda, Kırçova kazasına bağlı Zayas köyünde Kadime Hanım bt. Muhtar ve Manastır vilayetine Bağlı Sulidol köyünde Habibe Hanım bt. Selim vakıfları hariç diğerlerinin erkekler tarafından tesis edildiği tespit edilmiştir.⁴¹⁸

Köyde erkeklerin kurduğu vakıflar genellikle din hizmetlerine yöneliktir. Vâkıflar, camilerin, aydınlatılmasını, temizlik ihtiyaçları ve imamların maaşını finanse etmiştir. Köylerde vakıf hizmetleri genelde din hizmetleri etrafında şekillenirken sancak ve kazalardaki vakıflar, dinî, sosyal, eğitim-öğretim ve kamusal hizmetler alanında faaliyet göstermiştir. XIX. yüzyılda Makedonya'nın köylerinde ikamet eden kadınların iki vakıf tesis ettiği araştırmamız esnasında müşahede edilmiştir. Çoğu zaman çeşitli alanlardaki vakıf hizmetleri şehirlerde gelişmiş ve kurumsallaşmıştır.

A. Seyfiye Sınıfına Mensup Kimselerin Eşleri ve Kızlarının Kurduğu Vakıflar

Osmanlı toplumunda devlet erkânının eşlerinin hayır hasenat işlerinde kendilerini takip ettiği bilinmektedir. XIX. yüzyılda Makedonya bölgesinde yaşayan devlet yöneticilerinin eşleri ve kızlarının vakıflar ihdas ettiği tespit edilmiştir. Bu vakıf kurucuları Sabiha Hanım bt. Malik Paşa,⁴¹⁹ kızı Sadiye Hanım bt. Zekeriya Paşa,⁴²⁰ Münire Hanım bt. Mustafa⁴²¹ ve Belkıs Hanım bt. Elbasanlı Pertev Paşa'dır.⁴²² Vâkıfelerden Belkıs Hanım Vakfı Üsküp'te, diğerleri Manastır vilayetinde kurulmuştur. Münire Hanım ve eşiyle ilgili en önemli bilgiler arşiv kaydında rastlanmaktadır. Münire Hanım'ın eşi Raşid Efendi, Pirlepe Kısım-ı Sâni Redif taburunda binbaşı olarak görev yaptığını belirttiği bir dilekçede 15 aydır ödenmeyen maaşının ödenmesi için kadıya şikâyette bulunmuştur. Bu şikâyet başvurusundan Münire Hanım'ın bir komutan eşi

⁴¹⁸ VGMA, Defter 988, Sayfa 295, Sıra 190; MŞS, Defter 134, Varak 68.

⁴¹⁹ VGMA, Defter 990, Sayfa 7, Sıra 6.

⁴²⁰ MŞS, Defter 164, Varak 18.

⁴²¹ VGMA, Defter 990, Sayfa 37, Sıra 20.

⁴²² VGMA, Defter 990, Sayfa 74, Sıra 62.

olduğu öğrenilmiş ve seyfiye sınıfı arasına dâhil edilmiştir.⁴²³ Bu üst düzey görevlilerin eşleri ve kızları arasında en büyük vakfı Sabiha Hanım kurmuştur.

Üst zümre tarafından kurulan vakıflara bir örnek olarak Sabiha Hanım'ın Manastır'da ihdas ettiği vakfı verebiliriz. Sabiha Hanım bt. Malik Paşa, Manastır'ın Yakup Bey Mahallesi'nde ikamet etmiştir. Vâkıfe, 1319 ve 1321 yıllarında iki ayrı vakıf tesis etmiştir.

Bu iki vakfın vakfiyelerindeki bilgiler ışığında vakıf mülkleri ve harcamaları ayrıntılı olarak açıklanacaktır. Sabiha Hanım ve ailesi ile ilgili bilgilere vakfiyeden ulaşılmaktadır. Vâkıfe, ailesi ile ilgili bazı malumatları ayrıntılı olarak vakfiyede zikretmiştir. Sabiha Hanım vakfiyede eşinin vefat ettiğini ve isminin Zekeriya Paşa olduğunu belirtmiş; babasının ismi vakfiyede Malik Paşa olarak geçmiştir. Annesi Şemsiye Hanım ve kızı Sadiye Hanım'ın da vefat ettiğini beyan etmiş ve onlar adına dua ve hatim okutmuştur. Vâkıfe, vakfiyede ismi geçenlerin hepsinin vefat ettiğini bilhassa vurgulamıştır.

Sabiha Hanım 1319 tarihli vakfiyesinde, Manastır'ın zahire pazarında 41 buçuk zira olan 20 numaralı mağazasını; Eskiciler Çarşısı'nda 32 zira 159, 160, 161 numaralı mağazasını; yine aynı çarşı içinde 30 zira 164-167 arası numaralı mağaza; aynı çarşıda 128 zira bir bab hanesi; arsa ve 600 adet Lirâ-yı Osmânî vakfetmiştir. Sabiha Hanım, bu vakıf mallarının mütevellî tarafından kiraya verilmesini istemiş ve elde edilen senelik kârı 100 sehim olarak belirlemiştir. Mütevellî tarafından kiraya verilmesini istediği vakıf mallarından elde edilen senelik kârın %48'inin ailesi adına Kur'ân okuyan kimselere tahsis etmiştir. Sabiha Hanım'ın vefatından sonra konağında haftada bir nasihat-ı dinîye ve şer'îyye verilmesini arzulamıştır. Ayrıca rebî'ulevvel ve rebî'ulâhir aylarında en az 8 mevlid okunmasını ve üçer aşr-ı şerif tilâvet edilmesini talep etmiştir. Ramazan ayında teravih namazının konağında kılınmasını ve her ay içinde okunacak hatimlerin dualarının Şerif Bey Medresesinde ve İne Bey Mahallesi Müderrislerinden Muýtâbizade Hâfız Mehmed Efendi tarafından okunması bilhassa belirtmiştir. Kârın %24'nü ise kış aylarında fakirlerin odun ve kömür ihtiyaçlarına harcanması için tahsis etmiş, ancak fakirlerin kömüre muhtaç olmadıkları durumlarda bu paranın alternatif olarak yetim öğrencilerin eğitim giderlerine sarf edilmesini şart koşmuş, vakıf gelirinin

⁴²³ BOA, T.F.R. Ş.KT., Dosya 170, Gömlek, 16932.

%8'i ile öncelikle mağazalar ve konağın vergisinin ödenmesini, artan parayla bu yapıların tamir edilmesini istemiştir.

Sabiha Hanım, 600 adet altını kâr payı ile işletmeye vermemiş, bu altınlarla müteveli tarafından vakfa yeni akarlar alınmasını talep etmiştir. Alınan akarlar kiraya verilecek ve elde edilen gelirden vergisi ödendikten sonra yıllık kârı 100 sehim üzerinden hesaplanacaktır. Kârın %20'si ile Ramazan ayında fakirlere ekmek dağıtılacak, %15'i kendisi ve ailesi için kelime-yi tevhit okuyan kişiye verilecektir. %5'iyle de Sabiha Hanım ve ailesinin mezarları temizlenecektir. Eğer mezarlıkta temizliğe ihtiyaç duyulmazsa o takdirde bu para yetim talebelerin ihtiyaçlarına sarf edilecektir. %12 de mağazanın tamir giderlerine harcanmasını istemiş ancak tamire gerek kalmadığı zaman bu parayı fakir öğrencilerin eğitim giderlerine harcanmasını şart koşmuştur. %48'ini ise hizmetleri karşılığında müteveli Kenan Bey'e tahsis etmiştir.⁴²⁴

Sabiha Hanım'ın 1321 tarihli vakfiyesinde, vakfa yeni akar olarak Florina kazasında bir değirmen alındığını belirtmiştir. Bu değirmen yıllık olarak kiraya verilecek ve elde edilen kârdan, diğer vakfiyede zikrettiğimiz 600 altın için belirtilen harcama planında belirlenen oranlara göre hesaplanarak ilgili yerlere tahsis edilecektir.⁴²⁵

Sabiha Hanımla ilgili diğer bir bilgiye de arşiv kaynaklarında rastlamaktayız. Vâkıfe, Florina kazasına bağlı Lanzini köyünde kendi arsası üzerine bir han yaptırmak için izin talebine kadı tarafından, hanın inşasında bir mahzur olmadığı cevabı verilmiştir.⁴²⁶ Bu belgeden de anlaşıldığı kadarıyla Sabiha Hanım'ın vakıf menkulleri ve gayrimenkulleri haricinde daha pek çok mal ve mülke sahip olduğu görülmektedir.

B. Reâyâ Sınıfına Mensup Kadınların Kurduğu Vakıflar

Reâyâ sınıfına mensup vâkıfelerin sosyal statüleriyle ilgili vakfiyelerde bazı bilgiler bulunmaktadır. Hanımlar, vakfiyelerde babalarının, eşlerinin ve varsa kendilerinin mesleklerini özellikle zikretmişlerdir. Onların yaptıkları işler aynı zaman da ailenin toplumdaki sosyo-ekonomik konumunu da göstermektedir. Mahkeme

⁴²⁴ VGMA, Defter 990, Sayfa 37, Sıra 20.

⁴²⁵ VGMA, Defter 990, Sayfa 7, Sıra 6.

⁴²⁶ BOA, DH. MKT, Dosya 86, Gömlek 19.

kayıtlarına kişilerin isimleriyle birlikte sahip oldukları unvanları da yazılırdı.⁴²⁷ Makedonya Vakfiyelerinde kadınların adları genelde “*Hanım*” ve “*Hatun*” sıfatlarıyla birlikte kaydedilmiştir. Ancak bazı vâkıfeler, babalarının ve eşlerinin yaptıkları meslekleri de vakfiyelerde belirtmişlerdir. Bu konuda birkaç misal verebiliriz. Ümmügülsüm Hanım, vakfiyeye babasının ve eşinin mesleğini yazdırmıştır. Vâkıfe, eşi Sadık Bey’in harem kethüdası olduğunu ve Yusuf Efendi’nin vefat ettiğini zikretmiştir. Vâkıfe, babası Ahmed Efendi’nin de arabacılık mesleğini yaptığını ifade etmiştir. Diğer bir örnekte Tuzcu Süleyman’ın eşi Fatma Hanım bt. Ebu Bekir Vakfi’dır. Fatma Hanım, vakfiyede babası ile ilgili herhangi bir meslek bilgisine yer vermezken, eşinin tuzculuk mesleğini icra ettiğini bilhassa belirtmiştir.⁴²⁸ Hâce Emine Hanım bt. Abdülhalim,⁴²⁹ Seyyare Hanım bt. Şeyh Emin, babasının tarikat mensubu olduğunu belirtmiş ancak hangi tarikata şeyhlik yaptığını açıklamamıştır.⁴³⁰

Pembe Hanım bt. Feyzullah, eşi Kazzâz İsmail’in ipekçilik mesleğini icra ettiğini ve müteveffa olduğunu vakfiyede belirtmiştir. Ancak babasının mesleği ile ilgili bilgi vermemiştir. Pembe Hanım, vakfettiği kazzâz dükkânının kendisine hangi yolla intikal ettiği konusunda açıklama yapmamıştır. Bu dükkânın, İsmail Efendi’den miras, hediye veya mehir mi yoksa bizzat kendisinin çalışıp kazanmasıyla mı sahip olduğu hususunu açıklamamıştır.⁴³¹

Makedonyalı diğer kadınların çoğu ise ne eşlerinin yaptıkları meslekleri ne de kendilerinin yaptığı meslekler hakkında bilgi vermişlerdir. Ancak bu konuda vakfiyelerde bazı ipuçları bulmak mümkündür. Karakaş Emine Hanım ve Mühtediye Şahdâne Hanım bt. Abdullah ile kızı Zeynep Hanım, ortak sahip oldukları terzi dükkânlarını vakfetmişlerdir. Her ne kadar vakfiyelerde mesleklerini terzi olarak belirtmeseler de onların terzi dükkânı vakfetmelerinden dolayı bu mesleği icra ettikleri tahmin edilmektedir.⁴³²

Kadın hayırseverlerin vakfettikleri bazı dükkânların isminden de anlaşıldığı kadarıyla kadınların o mesleklerle işgal etmedikleri düşünülmektedir. Örneğin

⁴²⁷ Maydaer, *XVI. Yüzyılda Bursa Kadınları*, s. 119.

⁴²⁸ MŞS, Defter 157, Varak 111.

⁴²⁹ MŞS, Defter 154, Varak 25.

⁴³⁰ MŞS, Defter 145, Varak 22.

⁴³¹ MŞS, Defter 138, Varak 39.

⁴³² MŞS, Defter 137, Varak 65; MŞS, Defter 134, Varak 6.

değirmencilik, çömllekçilik, kiremitçilik, pabuççuluk ve berbercilik vb. meslekler genelde toplumda erkekler tarafından icra edildiği için kadınların bu meslekleri icra etmediği tahmin edilmektedir. Bu dükkânlar kendileri tarafından kiraya verilerek gerek kendi geçimlerine gerekse vakıflarına maddi ödenek sağlamışlardır. Reâyâ sınıfına mensup kadınların kurduğu vakıflardan birkaç örnek aşağıda zikredilecektir.

Pembe Hanım bt. Yusuf Ağa 1277/1860 tarihinde Manastır'da Kestane Pazarı'ndaki iki dükkânını ve 7.000 kr. parasını bağışlayarak bir vakıf kurmuştur. Vergisi ve tamir masrafı karşılandıktan sonra dükkânların kira geliri ile üç hatim okutulmuş ve camiye zeytinyağı alınmıştır. Vakfedilen 7.000 kr. onu onbir buçuk hesabı üzere yıllık işletmeye verilmiş, bu paranın yıllık kâr payı olan 1.050 kr. şu şekilde sarf edilmiştir: Kara Oğlan Mahallesi'nde vaaz eden Hâfız Mehmed Efendi'ye yıllık 300 kr. ücret verilmiş; Manastır vilayetine bağlı Lahçe köyünde Hayreddin Vakfı çeşmelerinin tamir giderleri için 450 kr. ayrılmış; 150 kr. da Ayşe Munise bt. Abdullah'a verilmiştir. Ayşe hanımın soyu kesilir ise bu para Koca Kadı Camii imamına intikal edecektir. 75 kr. Koca Kadı Medresesi müderrisine, 45 Kr. Feyziye Medresesi müderrisine, 30 kr. ise halaçhanede hizmet eden görevliye tahsis edilmiştir. Pembe Hanım vefat edene kadar kendisi vakfın mütevellilik hizmetlerini sürdürecektir. Vefatından sonra bu göreve kız kardeşinin kızı Fatma Hanım'ı tayin etmiştir.⁴³³

Kadın hayırseverlerin vakıflarına bir diğer örnek de Ohri kazasının İskender Bey Mahallesi'nde ikamet eden 1317/1899 tarihli Ayşe Hanım bt. Hasan'ın vakfidir. Ayşe Hanım, yaşadığı mahallede sahip olduğu evini ve Ohri kazasına bağlı Loğusa köyünde tahminen 6 dönüm olan bağını vakfetmiştir. Vâkıfe, bağın yıllık kira gelirlerinin 50 kr.'u ile Ohri'deki fakirlere "*Nân-ı aziz*" verilmesini istemiştir. Vâkıfe ayrıca, çarşıda bulunan Mustafa Efendi ve Hacı Hamza Camilerine 25'er kr.'tan zeytinyağı alınmasını şart koşmuştur. Vakıf gelirlerinden artan paranın vakfın tamir giderlerine sarf edilmesini belirtmiş, bütün bu harcamaların tamamlanması akabinde artan para olur ise Haremeyn fukarasına gönderilmesini bilhassa vakfiyede zikretmiştir.⁴³⁴

⁴³³ MŞS, Defter 126, Varak 67.

⁴³⁴ VGMA, Defter 600, Sayfa 68, Sıra 87.

Aşağıdaki tabloda vâkıflarla ve vakfettikleri mallarla ilgili detaylı malumatlar bulunmaktadır. Dolayısıyla her vakfiyeyi tek tek yazarak tekrarlama yerine tabloda genel bilgiler bir bütün olarak verilmiştir.

Tablo 26. Kadınların Kurduğu Vakıfların Listesi

Def-Say-Sıra	Vâkıf İsmi	Şehir ve yılı	Menkul ve gayrimenkuller
9	Emetullah Hanım bt. Mustafa	Üsküp 1215/1801	1 Kepenek dükkân
581-156-169	Ayşe Hanım bt. Emrullah	Manastır 1251/1836	1 ev
110-19	Ayşe Hanım bt. Abdullah	Manastır 1262/1846	1 ev
110-14	Kamile Hatun bt. Abdullah	Manastır 1262/1846	
113-74	Ümmü Gülsüm bt. Ahmed Ağa	Manastır 1266/1850	3 münyap, 2 kepenek, 1 ev ve 3.700 kuruş
111-70	Fatma Hanım bt. Sâlih	Manastır 1266/1850	1 ev
115-78	Fatma Hanım bt. Abdullah	Manastır 1270/1856	1 ev
117-9	Naime Hanım bt. Abdurrahman	Manastır 1270/1856	1 ev
117-21	Afife Hanım bt. İsmail	Manastır 1270/1856	1 ev
1273-11	Hava Hatun bt. Osman	Manastır 1273/1857	1 bahçeli ev
122-24	Fatma Hanım bt. Ali	Manastır 1273/1857	1 ev
122-18	Rukiye Hanım bt. Sâlih	Manastır 1275/1859	1 ev
126-67	Pembe Hanım bt. Yusuf Ağa	Manastır 1277/1860	2 dükkân ve 7.000 kuruş
990-81-67	Nazife Hanım bt. Mahmud Ağa	Kratova 1277/1860	2 bakkal dükkânı ve 1 semerci
989-238-187	Pembe Hanım bt. Yusuf	İştıp 1278/1862	2 değirmen ve 1 düğmeci dükkânı, 1 medrese ve 1 mescit
114-22	Ümmügülsüm Hanım bt. el-Hâc Ali	Manastır 1278/1862	1 ev ve kepenek dükkânı
115-22	Zaide Hanım bt. Abdülbaki	Manastır 1279/1863	1 ev
128-78	Zeynep Hanım bt. Mustafa Ağa	Manastır 1282/1866	1 ev ve 2.000 kuruş
128-79	Hatice Hanım bt. Ahmed Şerif	Manastır 1282/1866	10 dükkân
23	Despina Hanım Veleli Sava	Manastır 1284/1868	1 ev, 1 boyacı ve 1 tütüncü
134-6	Mühtediye Şahdâne bt. Abdullah ve Kızı Zeynep bt. Buhari?	Manastır 1284/1868	2 terzi dükkânı
134-46	Harem Kethüdası Yusuf eşi Ümmügülsüm bt. Arabacı Ahmed	Manastır 1284/1868	1 ev
132-8	Hatice Hatun bt. Abdullah	Manastır 1284/1868	1 ev ve 2.000 kuruş
134-68	Habibe Hanım bt. Selim	Manastır Sulidol köyü 1285/1869	1 ev

136-82	Karakaş Emine bt. Sağır Ağa	Manastır 1285/1869	1 ev ve terzi dükkânı
136-68	Fehime Hanım bt. Zekeriya	Manastır 1285/1869	1 ev
136-85	Mühtediye Naime Hanım bt. Abdullah	Manastır 1285/1869	1 ev
137-90	Şerife Fatma bt. Mustafa	Manastır 1286/1871	1 kiremitçi dükkânı
137-95	Acemoğlu Kerimesi Hatice Hanım bt. Abdullah	Manastır 1287/1871	1 ev
988-243-152	Seyyide Hanım bt. Ebu Bekir	Kırçova 1288/1891	1 mal fütura dükkânı
138-39	Pembe Hanım bt. Feyzullah	Manastır 1288/1872	1kazzaz dükkânı
138-39	Pembe Hanım bt. Feyzullah	Manastır 1288/1872	1 ev
143-87	Tutya Hatun bt. Mehmed	Manastır 1295/1878	1ev
145-22	Seyyâre Hanım bt. Şeyh Emin	Manastır 1296/1879	1ev
146-61	Hatice Hanım bt. Ali	Manastır 1297/1880	1ev
148-90	Şerife Hanım bt. Bulgur İbrahim	Manastır 1301/1884.	1 ev
154-25	Hâce Emine Hanım bt. Abdülhalim	Manastır 1304/18897	1 çömlekçi dükkânı
154-8	Emine Hanım bt. İbrahim	Manastır 1304/18897	1arsalı ev
988-295-190	Kadime Hanım bt. Muhtar	Kırçova Zayas köyü 1305/1888	1.000 kr.
157-36	Ayşe Hanım bt. el-Hâc İbrahim	Manastır 1306/1889.	1 pabuççu ve berber dükkânı
19	Ümmügülsüm Hanım bt. Debbâğ	Üsküp 1308/1891	1 ev
157-95	Fatma Hanım bt. Mehmed	Manastır 1308/1891	1 ev
157-95	Tuzcu Süleyman eşi Fatma Hanım bt. Ebu Bekir	Manastır 1308/1891	1 pabuççu dükkânı
990-85-71	Fatma Hanım bt. Ahmed	Kalkandelen 1310/1893	1 münyap ve 1kuyumcu dükkânı
164-18	Sadiye Hanım bt. Zekeriya Paşa	Manastır 1311/1894	1 fırın, 1 dükkân, 1kırathane ve ev
164-49	Hacer Hanım bt. Sâlih Ağa	Manastır 1312/1895	2 ev, nalıncı, pabuççu ve 1 hane
163-82	Fatma Hanım bt. Ebu Bekir	Manastır 1314/1896	1 ev
600-68-87	Ayşe Hanım bt. Hasan	Ohri 1317/1899	1 ev ve tahminen 6 dönüm bağı
167-39	Hüsnîye Hanım bt. Şemseddin	Manastır 1317/1899	1 arsalı ev
167-100	Gülşah Hanım bt. Ömer	Manastır 1318/1900	1 mağaza
604-59-82	Sabiha Hanım bt. Malik Paşa	Manastır 1319/1901	3 mağaza, 1 arsa, 600 adet altın ve konak
989-235-183	Ayşe Hanım bt. Mehmed Efendi	Üsküp 1320/1902	1 bab menzil

168-88	Emine Hanım bt. Mustafa	Manastır 1320/1902	1 ev
990-7-6	Sabiha Hanım bt. Malik Paşa	Manastır 1321/1903	1 değirmen
169-94	Meryem Hanım bt. Abdullah	Manastır 1322/1905	1 ev ve 1 aşçı dükkânı
990-37-20	Münire Hanım bt. Mustafa Efendi	Manastır 1324/ 1906	1 konak
173-26	Hanife Hanım bt. Selim	Manastır 1324/ 1906	1 mağaza
991-59-76	Atiye Hanım bt. Arslan Bey	Üsküp 1325/1907	1 fırın ve 1 medrese
9	Arife Hanım bt. Abdülkadir	Üsküp 1326/1908	1 ev
597-89-57	Emine Hanım bt. Ali Bey	Kratova 1326/1908	6 taşlı 1 değirmeni
990-74-62	Belkıs Hanım bt. Pertev Mahmud Paşa	Üsküp 1328/1910	1 Tekke
177-67	Eşrefe Hanım bt. Ahmed	Manastır 1328/ 1910	1 ev
177-69	Pembe Hanım bt. Mersiye?	Manastır 1328/ 1910	1 ev

C. Mühtediyelerin Kurduğu Vakıflar

İhtidâ, Arapça hüdâ kökünden türemiş olup lügat anlamı gerçeğe ulaşmak, doğru yolu bulmak demektir. Terim anlamı ise, inançsız veya başka bir dine mensupken İslam dinini kabul eden kimseleri ifade etmektedir. İhtida eden erkeklere mühtedi, kadınlara ise mühtediye denilir.⁴³⁵

Araştırmamız sırasında Osmanlı yönetimindeki Makedonya’da mühtedilerin de vakıf ihdas ettiklerine rastlanmıştır. Vakfiyelerde gerek Naime Hanım, gerekse Şahdâne Hanım kendilerini mühtediye olarak tanıtmışlardır. Bu kadınların babalarının ismi aynı zamanda Abdullah’tır. Genelde farklı dinlerden Müslümanlığa geçenlerin babalarının adı ‘Allah’ın kulu’ anlamında Abdullah olarak kaydedilmiştir.⁴³⁶ Manastır vilayetinde vakıf ihdas edenler arasında 8 kadının baba adının Abdullah olduğu görülmüştür. Ancak vakfiyelerde bu kadınların hür veya köle asıllı olduklarına dair her hangi bir açıklama yapılmamıştır. Bir vâkife de kendisini, *Acemoğlu* Kerimesi lakabıyla tanınan Hatice Hanım bt. Abdullah” olarak tanıtmıştır. Hatice Hanım’ın kendisini *Acemoğlu* olarak tarifine bakılırsa, İran coğrafyasından buraya göç ettiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla babalarının ismi Abdullah olanlara, adları aileleri tarafından mı veyahut başka bir

⁴³⁵ İbn Manzûr, *Lisânü’l Arab, Dâru-s-Sadır, Beyrut 711/1311, (I-XV), C.XV, s. 354; Ali Köse, “İhtida”, DİA, İslam Ansiklopedisi, İstanbul 2000, C. 21, s. 554, Açıklık, a.g.m., s. 171.*

⁴³⁶ Çetin, a.g.e., s. 20-70.

dinden İslam'a geçenlerin baba isimleri Abdullah olduğundan mı verildiği hususu net değildir. Ayrıca erkek vâkıflar arasında 3 vâkıfın isminin Abdullah olduğu tespit edilmiştir. Bunlar, Debre'de Abdullah b Ali Fayda,⁴³⁷ Üsküp'te Abdullah b Hüseyin,⁴³⁸ Kumanova 'da Abdullah Ağa b. Mehmed'dir.⁴³⁹ Dolayısıyla Makedonya bölgesinde insanların çocuklarına az sayıda da olsa Abdullah adı verdiği görülmektedir.

Vakıf kurucuları, gerek kendilerinin gerekse eş ve babalarının sahip oldukları unvan ve meslekleri vakfiyelerde bilhassa zikretmişlerdir. Bu bağlamda babasının veya kendi ismi Abdullah olan kimselerin tamamının köle ve cariye asıllı olduğunu belirtmek oldukça zordur. Çünkü vâkıflar genelde meslek ve unvanlarını da vakıf kayıtlarında belirtmiş olmakla beraber bu bilgiyi kaydettirmeye önem vermeyenler de olmuştur.

XVI. Asır Bursa vakıflarıyla ilgili yapılan bir çalışmada vakıf kuran çok sayıda kadının babasının ismi Abdullah'tır. Önemli bir kısmı da azatlı köle veya hür olduklarını vakfiyelerde bilhassa belirtmişlerdir. Az sayıda vâkıf da, babasının ismini sadece Abdullah olarak belirtmekle yetinmiştir.⁴⁴⁰ Bu bağlamda Osmanlı toplumunda vâkıfların meslekleri yanı sıra, köle, mühtedi, cariye gibi unvanları vakfiyelerde açıklamakta bir sakınca görmemişlerdir. Onların bu hususta hassas davranıp bilgi vermeleri bizlerin de onlar hakkında detaylı bilgi sahibi olmamızı sağlamaktadır.

Manastır'da ikamet eden mühtediye Şahdâne Hanım bt. Abdullah ve kızı Zeynep Buhari? Molla Yusuf b. İbrahim, 1284/1868 tarihinde, ikamet ettikleri mahallede 17 ve 18 numaralı iki terzi dükkânını vakfederek bir vakıf ihdas etmişlerdir Kara Oğlan Mahallesi'nde ikamet etmişlerdir. Bu terzi dükkânlarının 11 hissesi Şahdâne hanımın, 21 hissesi de kızı Zeynep hanımındır. Dükkânlar "*İcâre-i vahide.*" ile kiraya verilmiş, elde edilen gelir ile öncelikle dükkânların tamir ve vergi masrafları karşılanmıştır. Kalan para ile Manastır'da düzenli olarak Cumartesi günleri kuşluk vaktinden sonra kadınlara, âlim bir zat tarafından vaaz ve nasihat verilmesi sağlanmıştır. Bu hizmet karşılığında kendisine yıllık 150 kr. maaş verilmiştir. Bu harcamalardan sonra vakıf

⁴³⁷ VGMA, Defter 991, Sayfa 18, Sıra 20.

⁴³⁸ VGMA, Defter 603, Sayfa 179, Sıra 302.

⁴³⁹ VGMA, Defter 990, Sayfa 13, Sıra 11; VGMA, Defter 989, Sayfa 76, Sıra 106.

⁴⁴⁰ Demirel, a.g.t., s. 8-45.

varidatından artan para olur ise Sabuncuzâde Mescidi'nde imamlık ve müezzinlik yapan kimselere verilecektir.⁴⁴¹

Manastır'ın İzzet Bey Mahallesi'nde ikamet eden mühtediye Naime Hatun bt. Abdullah 1285/1869 tarihli vakfiyesinde sahip olduğu evini vakfetmiştir. Naime Hanım hayatta olduğu müddetçe evinde kendisi ikamet edecek vefatından sonra ise Hamza Bey Mahallesi'nde Emir Ali Paşa Cami yanında yapılan yeni medresede müderris olan şahıs yaşayacaktır. Müderris evde ikamet ettiği için vâkıfe ve ailesinin ruhuna senede bir hatim okuyacaktır.⁴⁴²

Aşağıdaki tabloda babasının ismi Abdullah olan 8 kadın hayırseverin vakıf kayıtları verilmiştir. Bunlardan Naime Hanım ve Şahdâne Hanım'ın vakfiyelerinde kendilerini mühtediye olarak tanıtmaları başka bir dinden İslam'a geçtiklerini göstermektedir. Ancak diğer vakıf kurucuları bu konuda herhangi bir izah yapmadıkları için net bir şey söylemek oldukça zordur. Bu tabloda kadınlardan babasının ismi Abdullah olanları toplu olarak görme adına buraya alınmıştır. Örneklerde sadece Naime Hanım ve Şahdâne Hanım vakıfları verilmiştir.

Tablo 27. Mühtediyelerin Kurduğu Vakıfların Listesi

Def-Say-Sıra	Vâkıf İsmi	Şehir ve yılı	Vakfettiği malları
110-19	Ayşe Hanım bt. Abdullah	Manastır 1262/1846	1 ev
110-14	Kamile Hatun bt. Abdullah	Manastır 1262/1846	1 ev
115-78	Fatma Hanım bt. Abdullah	Manastır 1270/1856	1 ev
134-6	Mühtediye Şahdâne bt. Abdullah ve Kızı Zeynep bt. Buhari?	Manastır 1284/1868	2 terzi dükkânı
132-8	Hatice Hatun bt. Abdullah	Manastır 1284/1868	1 ev ve 2.000 kuruş.
136-85	Mühtediye Naime Hanım bt. Abdullah	Manastır 1285/1869	1 ev
169-94	Meryem Hanım bt. Abdullah	Manastır 1322/1905	1 ev ve 1aşçı dükkânı
137-95	Acemoğlu Kerimesi Hatice Hanım bt. Abdullah	Manastır 1287/1871	1 ev

III. AİLE VAKIFLARI

Vakıfları maksatları itibariyle hayrî ve zürri olarak ikiye ayırmak mümkündür. Hayrî vakıflar, Allah'ın rızasını kazanmak amacıyla cami, çeşme, köprü, su, medrese gibi yapıların insanların istifadesine sunulması amacıyla kurulan vakıflar iken, zürri

⁴⁴¹ MŞS, Defter 134, Varak 6.

⁴⁴² MŞS, Defter 136, Varak 85.

vakıflar vâkıfın, vakfının tevliyetini ve bütün gelirlerini kendisine tahsis ettiği vakıf türünü oluşturur. Zürrî vakıflarda, vâkıfın vefatından sonra, vakfın varidatının ailesine ve nesline intikal etmesi şart koşulmuştur. Ailenin nesli inkıraz ederse gelirlerin kamu müesseselerine, fakirlere, Mekke ve Medine sakinlerine verilmesi, vakfiyelerde bilhassa belirtilmiştir.⁴⁴³

Zürrî vakıfların meşru olup olmadığı hukukçular arasında tartışma konusu olmuştur. İslam Medeniyetinde zürrî vakıflarla ilgili ilk tartışmalar oldukça erken dönemde başlamıştır. Bu konudaki düşünceler mezhep imamlarına ve o devrin âlimlerine aittir. Zürrî vakıflar hakkında çıkan tartışmalara örnek olarak şunları verebiliriz. İmam Muhammed, vakıf bânisinin, vakıf gelirlerinin bir kısmını veya tamamını kendine, ölümünden sonra ise fakirlere veya hayır hizmetlerine şart koşmasını sahih ve geçerli görmemiştir. Bu konuda Mâlikiler de aynı görüşte olup, vâkıfın ne kendisine mülk vakfetmesini ne de vakfa nezaret etmesini doğru bulmamışlardır. Şâfi Mezhebi'ndeki muteber görüş ise, kişinin kendi nefesine bir malı vakfetmesinin caiz olmadığı yönündedir. Bu görüşlerin aksine İmam Ebû Yusuf, zürrî vakıfları şarta bağlı olarak meşru kabul etmiştir.⁴⁴⁴ Ebû Yusuf, vâkıf ilk önce vakfın gelirinin bir kısmını ya da tamamını kendi nefesine, vefatından sonra ise fakirlere şart koştuğu takdirde vakfın geçerli olduğunu kabul etmiştir. Bu görüşü dolayısıyla çokça aile vakfının tesis edilmesine öncülük etmiştir. Bu vakıflar, zürrî, ehlî, ailevi, evladiye, evlatlık, sülale vakıfları⁴⁴⁵ gibi isimlerle anılmıştır.

Her ne kadar ilk dönem zürrî vakıflar konusunda çeşitli fikri tartışmalar yaşansa da bu münakaşalar hiçbir zaman XVIII. yüzyıldan sonra Mısır'da yaşananların boyutuna ulaşmamıştır. Mısır'da bir grup hukukçu, ilk dönem âlimlerinin zürrî vakıflar konusundaki görüşlerini de esas alarak ailevi vakıfları ilga etme çabasına girmişler ve bu konuda önemli ölçüde başarılı olmuşlardır.⁴⁴⁶ Mısır'da gerçekleşen bu gelişmeler

⁴⁴³ Yedi yıldız, *XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi Bir Sosyal Tarih İncelemesi*, s. 16.

⁴⁴⁴ Ömer, Nasuhî Bilmen, *Hukukî İslâmiyye ve İstılahatı Fıkhiyye Kamüsü*, (I-VIII) C. IV, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1951, s. 233, Kurtoğlu, a.g.e., s. 202.

⁴⁴⁵ Hamdi Döndüren, *Günümüzde Vakıf Meseleleri*, İstanbul: Erkam Yayınları, 1988, s. 223; Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2010, s. 595; Münir Yaşar Kaya, *İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikâtında Aile Vakıfları*, Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017, s. 45-50.

⁴⁴⁶ Ahmed Akgündüz, *İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, 12.b., İstanbul, Osmanlı Araştırmaları Vakfı (OSAV) 1996, s. 271

genel olarak Mısır çevresiyle sınırlı kalmış, Osmanlı Devleti'nin tamamına sirayet etmemiştir. Anadolu ve Balkanlar'da pek çok ailevi vakıf tesis edilmiştir. Makedonya'da XIX. yüzyılda kurulan ailevi vakıflar, “*Tam Aile Vakıfları*” ve “*Yarı Aile Vakıfları*.” şeklinde iki müstakil başlık altında işlenecektir.

A. Tam Aile Vakıfları

Vâkıfın, vakfettiği mülkün kendisinden veya kazancından kendisiyle birlikte ailesinin de faydalanması üzere tesis ettiği vakıf türüne aile vakfı denilmiştir. Aile vakfında gelirler ve vakfın yönetimi vakıf kurucusuna aittir. Vakıf kurucusu vefat ettiğinde gelirler ve vakıf yönetimi kendi soyundan varislerine geçmektedir. Vâkıfın neslinin kesilmesi durumunda ise vakıf varidatı vakfiyedeki şartlar doğrultusunda fakirlere veya çeşitli hayır kurumlarına aktarılmıştır. Vakfın yönetimi ise yine vakfiyedeki şartlar doğrultusunda belirlenmiştir.⁴⁴⁷

Osmanlı Devleti'nde aile vakıflarının farklı asırlardaki durumu ile ilgili birkaç araştırma bulunmaktadır. Hasan Yüksel, “*Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Hayatında Vakıfların Rolü.*”, adlı çalışmasında XVII. asırda tam aile vakıflarını %33,54 olarak belirtmiştir.⁴⁴⁸ Bahaeddin Yediyıldız, XVIII. asırda vakıflar üzerine yaptığı çalışmada tam aile vakıflarının %7 olduğunu açıklamıştır.⁴⁴⁹ Nazif Öztürk, XIX. yüzyılda 60 vakfiye üzerine yaptığı çalışmada %15'inin yarı ailevi vakıf iken, tam ailevi vakfın bunlar arasında bulunmadığını zikretmiştir.⁴⁵⁰ Adana'da XIX asırda tam aile vakıflarının %46.23 oranında olduğu görülmüştür.⁴⁵¹ Aynı dönemde Makedonya'da kurulan vakıflardan tam aile vakıfları %9.54'e tekabül etmektedir. Tam aile vakıflarının yüzyıllara göre birbirinden farklı oranlarda olduğu görülmektedir. XIX yüzyılda tam aile vakıfları konusunda Adana ve Makedonya bölgesi kıyas edildiğinde, Adana'da tam aile vakfı oranının oldukça yüksek olduğu müşahede edilmektedir.

Makedonya'da XIX. asırda tam aile vakıflarının on altısı kadınlar, beşi erkekler tarafından tesis edilmiştir. Kadınlar gerek tam aile vakfı gerekse yarı aile vakfı kurma noktasında erkeklerden bir adım önde bulunmuşlardır. Tam aile vakıflarında kadınlar ve

⁴⁴⁷ Yediyıldız, *XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi*, s. 16.

⁴⁴⁸ Yüksel, *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Hayatında Vakıfların Rolü*, s. 165.

⁴⁴⁹ Yediyıldız, *XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi*, s. 15.

⁴⁵⁰ Nazif Öztürk, *Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi*, s. 45.

⁴⁵¹ Alkan, a.g.e., s. 265.

erkekler ilk olarak aile ihtiyaçlarının karşılanmasına, sonra da toplum ihtiyaçlarının giderilmesine ihtimam göstermişlerdir. Genelde evlerini vakfedenler, kendilerinin ve ailelerinin evde ikamet ederek yaşamlarını sürdürmelerini hedeflemişlerdir. Zürriyetleri kesildiği zaman ise evin kira gelirinden fakirlerin faydalanmasını arzu etmişlerdir.

XIX. asırda Makedonya’da tam aile vakıfları sadece Manastır Vilayeti merkezinde tesis edilmiştir. Diğer şehirlerde tam aile vakfı kurulmadığı görülmüştür. Manastır’da ihdas edilen aile vakıfları da genel olarak evlerden ve dükkânlardan oluşmaktadır. Manastır’daki tam aile vakıflarının en dikkat çeken özelliği kadınların kurduğu vakıfların erkekler tarafından kurulanlardan daha fazla olmasıdır.

Bu konuda Makedonya vakıflarından da birçok örnek bulmak mümkündür. Bunlardan birkaç misal vermekle iktifa edilecektir. Manastır’da 1268/1850 yılında evini vakfeden Arif Sipahi b. Süleyman, vefat edene kadar evinde kendisi yaşamış, vefatından sonra da çocukları, çocuklarının çocukları nesilleri kesilene kadar evde ikamet edeceklerdir. Bu ailenin nesli son bulduğu durumda evin hâkim kararıyla yoksulların istifadesine sunulması şartı ayrıca vakfiyede tebarüz ettirilmiştir.⁴⁵²

Pembe Hanım bt. Feyzullah, 1288/1871 yılında Manastır’da iki ayrı vakıf tesis ederek evini ve dükkânını vakfetmiştir. Birinci kurduğu vakıfta sahip olduğu evini vakfeder. Bu evde vefat edene kadar kendisi, ondan sonra oğlu Ahmed Efendi b. İsmail Ağa, sonra da onun çocukları ikamet edecek; soylarından kimse kalmadığı zaman ise Bayrak Mescidi imamının vakfın mütevelliisi olmasını şart koşmuştur.⁴⁵³ İkinci vakıfta ise Pembe Hanım sahip olduğu kazzâz dükkânını (ipek dükkânı) vakfetmiştir. Pembe Hanım vefat edene kadar dükkânlardan kendisi yararlanacak, vefatından sonra ise kızı Nefise Hanım’ın oğlu Zekeriya b. el-Hâc Yusuf ve onu çocukları, zürriyetleri inkıraya uğrayana kadar dükkân gelirlerinden istifade edeceklerdir.⁴⁵⁴ Pembe Hanım’ın vakıf şartnamesine göre, vakfettiği evden oğlunun soyundan gelenler, vakfettiği dükkândan ise erkek torunu Zekeriya Efendi’nin soyundan gelen kimseler yararlanacaktır.

Tablo 28. Aile Vakıfları Tesis Edenlerin Listesi

Def-Say-Sıra	Vâkîf İsmi	Yer	Yıl	Menkul ve gayrimenkul
--------------	------------	-----	-----	-----------------------

⁴⁵² MŞS, Defter 125, Varak 7.

⁴⁵³ MŞS, Defter 138, Varak 39.

⁴⁵⁴ MŞS, Defter 138, Varak 39.

581-156-169	Ayşe Hanım bt. Emrullah	Manastır	1251/1835	1 ev
110-19	Ayşe Hatun bt. Abdullah	Manastır	1262/1845	1 ev
110-14	Kamile Hanım bt. Ahmed	Manastır	1262/1845	1 ev
111-70	Fatma Hanım bt. Salih	Manastır	1266/1848	1 ev
125-7	Arif Sipahi b. Süleyman	Manastır	1268/1850	1 ev
117-21	Afife Hanım bt. İsmail	Manastır	1270/1853	1 ev
117-9	Naile Hanım bt. Abdurrahman	Manastır	1270/1853	1 ev
120-11	Hava Hanım bt. Osman	Manastır	1273/1854	1 bahçeli ev
122-18	Rukiye Hanım bt. Osman	Manastır	1275/1856	Ev
114-22	Ümmü Gülsüm bt. el-Hâc Ali	Manastır	1278/1862	1 ev ve 1 kepenek dükkân
134-46	Harem Kethüdası Yusun eşi Ümmü Gülsüm bt. Arabacı Ahmed	Manastır	1284/1868	1 ev
134-68	Habibe Hanım bt. Selim	Manastır Sulidol köyü	1285/1869	1 ev
136-68	Fehime Hanım bt. Zekeriya	Manastır	1285/1869	1 ev
128-39	Pembe Hanım bt. Feyzullah	Manastır	1288/1871	Ev
128-39	Pembe Hanım bt. Feyzullah	Manastır	1288/1871	1kazzâz dükkân
143-87	Tutya Hatun bt. Mehmed	Manastır	1296/1878	1 ev
145-22	Seyyare Hanım bt. Şeyh Emin	Manastır	1296/1878	1 ev
163-34	İbrahim Ağa b. Osman	Manastır	1309/1891	1 ev
163-8	Müderriş Ahmed Daniş Efendi	Manastır	1309/1891	1 ev
164-47	Pazarıcı İbrahim b. Osman	Manastır	1310/1892	1 ev
164-49	Müderriş Hoca el-Hâc Recep	Manastır	1312/1893	1 ev

B. Yarı Aile Vakıfları

Yarı ailevî vakıfların hem hayrî hem de ailevî vakıfların unsurlarını ihtiva ettiği söylenebilir.⁴⁵⁵ Vâkıflar, vakıf gelirlerinin bir kısmını kendi ihtiyaçlarına ayırırken, diğer bir kısmını ise hayrî hizmetlerin karşılanması için tahsis etmişlerdir. Yarı aile vakıflarının en önemli özelliği, hayrî amaçlar ile ailevî gayelerin birlikte yürütülmesidir. Her ikisinde de kamusal yararlar bulunmaktadır. Osmanlı toplumunda yarı ailevî vakıfların oldukça yaygın olduğu yapılan araştırmalardan anlaşılmaktadır. Hasan Yüksel, XVII. yüzyıl vakıfları ile ilgili çalışmasında yarı aile vakıflarının oranının %43.45 olduğunu belirtmiştir.⁴⁵⁶ Yediyıldız'ın yaptığı çalışmadan da XVIII. asırda Osmanlı toplumunda tesis edilen 330 vakıftan, %7'si tam aile, %75'i ise yarı aile vakfidir.⁴⁵⁷ Osmanlı yönetimindeki Makedonya'da ise XIX. yüzyılda %19.54 oranında yarı ailevî vakıf kurulmuştur. Adana'da kurulan vakıfların yarı ailevî olanlarının oranı

⁴⁵⁵ Yediyıldız, *XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi Bir Sosyal Tarih İncelemesi*, s. 17.

⁴⁵⁶ Yüksel, *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Hayatında Vakıfların Rolü*, s. 165.

⁴⁵⁷ Bahaeddin Yediyıldız, "Vakıf Müessesinin XVIII. Asır Türk Toplumundaki Rolü", *Ankara: Vakıflar Dergisi*, 1982, S. 14, s. 9.

%6.98 olarak belirtilmiştir. Bu oran oldukça düşük görünmesine rağmen tam aile vakıflarının %46.23 olduğu göz önünde bulundurulduğunda Adana bölgesinde aile vakıflarının oldukça yüksek olduğu anlaşılmaktadır.⁴⁵⁸

Makedonya’da yarı aile vakıflarının 25’i kadınlar, 18’si de erkekler tarafından tesis edilmiştir Tam aile vakıflarında olduğu gibi, yarı aile vakıflarının da önemli bir kısmı Manastır’da, az sayıda vakıf da diğer şehirlerde tesis edilmiştir. Özellikle Manastır’daki vakıf kurucuları, vakıf bütçelerinden ailelerine de pay ayırmayı ihmal etmemişlerdir. Yarı aile vakfi kuranların vakfettikleri mülkler, genel olarak ev ve dükkânlardan müteşekkildir. Bunlar arasında az sayıda para, değirmen, hamam, bağ ve bahçe vakfi da bulunmaktadır.

Makedonya’nın farklı şehirlerinde kurulan yarı aile vakıflarından bazıları aşağıda sayılmaktadır. Seyyid Hasan Rıza Efendi, 1311/1894 yılında Kriva Palanka’da kurduğu vakfın gelirlerinin bir kısmını, kendisine ve ailesine, diğer bir kısmını ise cami, medrese ve bu kurumlarda hizmet eden personelin maaşlarına tahsis etmiştir. Vâkıf, bir yandan vakıf varidatından ailesinin ihtiyaçlarını gözetirken diğer yandan da hayrî hizmetlerin karşılanmasına katkı sağlamıştır.⁴⁵⁹

Bir diğer dikkat çekici örnekte Gümrük kâtibi el-Hâc Ahmed Arslan Efendi, 1246/1831 yılında Ustrumca’da kurduğu vakıf varidatından, vakfın mütevellilik hizmetini yürüttüğü için kendisine 200 kr. maaş bağlamıştır. Diğer gelirlerin önemli bir kısmının Ustrumca’da yaptırdığı çeşmelerin bakım ve onarım giderlerine sarf edilmesini istemiştir. Ayrıca çeşmelere tayin ettiği su yolcusuna da senelik 300 kr. maaş vermiştir.⁴⁶⁰

Zeynep Hanım bt. Mustafa Ağa, 1282/1868 yılında Manastır’da kurduğu vakıfda, ev ve 2000 kr. parasını vakfetmiştir. Evde hayatta olduğu sürece kendisi ikamet etmiş, vefatından sonra ise vakfiyede belirlediği kimselerin soyları kesilene kadar yaşamalarını istemiştir. Zeynep Hanım, 2000 kr.’un işletmesinde elde edilen kâr pay ile Manastır’da kandil yağı olmayan herhangi bir camiye kandil yağı alınmasını vakfiyede

⁴⁵⁸ Alkan, a.g.e., s. 265.

⁴⁵⁹ VGMA, Defter 989, Sayfa 76, Sıra 106.

⁴⁶⁰ VGMA, Defter 632, Sayfa 114, Sıra 46.

şart koşmuştur.⁴⁶¹ Vâkıflar, vakıf gelirinden kendi ihtiyaçlarının yanı sıra toplumun da ihtiyaçlarını karşılamaya özen göstermişlerdir.

Tablo 29. Yarı Aile Vakıfları Tesis Edenlerin Listesi

Def-say. sıra	Vâkıf İsmi	Şehir	Yılı	Vakıf akarları
15	Recep Paşa	Kalkandelen	1213/1800	5 Mushaf ve 197 cilt kitap, 9 çiftlik, 11 bağ, 50 bahçe, 4 değirmen, 1.205 koyun, 103 öküz, 31 Camus, 41 inek, 41 manda ineği, 21 hergele, 5 at, 151 keçi, 101 karadana, 11 sandalye, 41 sini, 55 bakraç, 45 balta 47 pirinç çarığı ve sersem Ali Sersem Ali Baba
631-25-10	Şeyh Mehmed Efendi b. İsmail	Üsküp	1233/1818	4 dükkân
632-114-46	Gümrük Kâtibi el-Hâc Ahmed Arslan	Usumca	1246/1831	1 tütüncü dükkân, 2 bakkal dükkânı, 1 fırın, 1 ev, 2 göz değirmen, 11 çeşme ve 3.250 kr.
8	Hâfız İbrahim b. Mehmed	Radoviş	1271/1855	1 ev, 15 kitap ve 500 kuruş
582-503-376	Müderriş Ethem b. Halil	Üsküp	1273/1857	20 dükkân
581-381-282	Ohri Kaymakamı Şerif Ahmed Bey	Ohri	1262/1846	27 dükkân, 2 han, 29 dönüm bahçe, 3 taşlı 1 değirmen, 1 imaret ve 1 medrese
113-74	Ümmü Gülsüm bt. Ahmed Ağa	Manastır	1266/1850	3 münyap, 2 kepenk, 1 ev, 3.700 kuruş
115-78	Fatma Hanım bt. Abdullah	Manastır	1270 /1854	1 ev
990-81-67	Nazife Hanım bt. Mahmud	Kratova	1277/1860	1 semerci dükkânı ve 2 bakkal dükkânı
990-77-65	Kuruşçuzâde esseyyid Ahmed Naib Efendi	Kratova	1277/1860	1ektep, 1edrese, 1kütüphane, 1urgancı, 1 semerci, 1 kasaphane ve 2 bakkal dükkânı
128-50	Mustafa b. Ömer	Manastır	1282/1866	1 ev
128-70	el-Hâc Abdüllatif Ağa b. Mehmed	Manastır	1282/1866	3 dükkân
128-78	Zeynep Hanım bt. Mustafa	Manastır	1282/1866	1 ev ve 2000 kuruş
128-79	Hatice Hanım bt. Ahmed Şerif	Manastır	1282/1866	10 dükkân
132-108	Hatice Hanım bt. Abdullah	Manastır	1284/1868	1 ev ve 2000 kuruş
136-85	Mühtediye Naime Hanım bt. Abdulah	Manastır	1285/1869	1 ev
136-82	Karakaş Emine bt. Sağır Ağa	Manastır	1285/1869	1 ev
137-95	Acemoğlu Kerimesi Hatice bt. Abdullah	Manastır	1286/1870	1 ev
146-61	Hatice Hanım bt. Ali	Manastır	1297/1880	1 ev
168-88	Emine Hanım bt. Mustafa Bey	Manastır	1300/1883	1 ev

⁴⁶¹ MŞS, Defter 128, Varak 61.

154-8	Emine Hanım bt. İbrahim	Manastır	1304/1887	1 arsalı ev
154-25	Hâce Emine Hanım bt. Abdülhalim	Manastır	1304/1887	1 çömlekçi dükkân
157-141	Hâfız Hüseyin b. Mehmed	Manastır	1309/1892	1 ev ve 1 fırın dükkânı
157-127	İbrahim Ağa b. Hacı Yusuf Ağa	Manastır	1309/1892	1 ev
157-105	Derbentçi Halifesi Âdem Efendi b. Saadettin	Manastır	1308/1891	Evler ve 1 dükkân
157-111	Tuzcu Süleyman Eşi Fatma Hanım bt. Ebu Bekir	Manastır	1308/1891	1 pabuççu dükkânı
157-95	Fatma Hanım bt. Mehmed	Manastır	1308/1891	1 ev
157-67	Süleyman Efendi b. Zekeriya	Manastır	1308/1891	1 ev ve dükkânlar
157-81	Şakir Ağa b. Köse Hüseyin Ağa	Manastır	1308 /1891	1 ev ve 3dükkân ve 1 duhancı dükkânı
157-61	Hacer Hanım bt. Sâlih Ağa	Manastır	1309/1892	2 ev, 1 hane, 1nalıncı ve 1pabuççu dükkân
989-141-106	Seyyid Hasan Rıza Efendi	Kriva Palanka	1311/1894	1 hamam, 3 erik bahçesi
990-94-80	Şeyh Hasan Tahsin Efendi	Ustrumca	1313/1896	Evler
165-27	Fatma Hanım bt. Ebu Bekir	Manastır	1314/1897	1 ev
166-28	Meryem Hanım bt. Abdullah	Manastır	1316/1899	1 ev ve 1aşçı dükkânı
167-100	Gülşah Hanım bt. Ömer Ağa	Manastır	1318/1901	1mağaza
167-47	Süleyman Efendi b. Ahmed	Manastır	1318/1901	1 ev ve 1yemişçi dükkân
167-39	Hüsniye Hanım bt. Şemseddin	Manastır	1317/1900	1 arsalı ev
990-7-6	Sabiha Hanım bt. Malik Paşa	Manastır	1319/1902	1değirmen
169-94	Meryem Hatun bt. Abdullah	Manastır	1322/1905	1 ev
173-37	Hacı Halid Efendi b. Hacı Rüstem	Manastır	1324/1906	1 ev ve 4 dükkân
990-37-20	Münire Hanım bt. Mustafa	Manastır	1324/1906	1 konak
167-39	Hanife Hanım bt. Selim	Manastır	1324/1906	1ev
990-74-62	Belkıs Hanım bt. Mahmud Pertev Paşa	Üsküp	1328/1911	1 tekke ve etrafında ki yapılar

IV. VAKFIYELERİN TESİS EDİLME TARİHİNE GÖRE VAKIFLAR

İslam dünyasında, bazı gün ve geceler mukaddes kabul edilmektedir. Müslümanların bu mübarek gecelerde diğer zamanlara nazaran toplu ibadet etmeye ve hayır işlemeye özen gösterdikleri müşahede edilmektedir. Osmanlı toplumunda hayır hasenat faaliyetleri genelde vakıflar tarafından yürütülmekteydi. Vâkıflar kandil

gecelelerinde ve Ramazan ayında harcanmak üzere vakıflarından pek çok meblağı tahsis etmiştir.⁴⁶² Hayırhahlar, vakıf bütçelerinden ayırdıkları ödeneklerle, kandil gecelerinde camilerin aydınlatılması, mevlid okutulması, vaaz verilmesi, fakirlere çeşitli ikramların yapılması ve görevlilere belli ücretlerin ödenmesi gibi uygulamalar gerçekleştirmişlerdir.

Vakıf kurucularının hayır işlerken kutsal kabul edilen zaman dilimlerine özel anlamlar atfettikleri ve daha fazla yardımlar yaptıkları vakfiyelerden anlaşılmaktadır. Mübarek zaman dilimlerinde özel harcamalar yapan vâkıfların, vakıf tesis ederken bu zaman aralıklarına riayet edip etmedikleri araştırmamız esnasında dikkatimizi çekmiştir. Bu durumu daha iyi dile getirebilmek adına konuyla alakalı olarak aşağıdaki tablo hazırlanmıştır. Böylelikle Makedonya bölgesinde hangi ayda kaç vakıf kurulduğunu görebilmek mümkün olacaktır. Nitekim hazırlanan tablonun amacı, vakıfların aylara göre dağılımını ortaya koymaktır. Fakat daha mühim bir erk ise, vakıfların kuruluşuna tesir eden ictimai, iktisadi ve dini faktörlerin ortaya çıkarılmasıdır. Böylelikle vakıfların toplum üzerindeki etkisinin yanı sıra toplumun da vakıflar üzerindeki etkisi hakkında fikir yürütmek mümkün olacaktır. Çalışmamızda Makedonya bölgesinde vakıfların hicrî aylara göre dağılımı yapılmış ve aynı zamanda tabloda mufassal olarak oranlar belirtilmiştir.⁴⁶³

Tablo 30. Kuruldukları Tarihe Göre Vakıf Sayıları

Aylar göre	XVII. Yüzyıl Bursa		XIX. Yüzyıl Makedonya	
	Vakfiye Sayıları	Oranları	Vakfiye Sayıları	Oranları
Muharrem	80	% 9,8	13	% 6,1
Safer	70	% 8,6	16	% 7,6
Rebiülevvel	75	% 9,2	17	% 8,0
Rebiülahir	63	% 7,7	17	% 8,0
Cemaziyelevvel	81	% 9,9	17	% 8,0
Cemaziyelahir	55	% 6,7	17	% 8,0
Recep	67	% 8,2	16	% 7,6
Şaban	53	% 6,5	17	% 8,0
Ramazan	50	% 6,1	12	% 5,7
Şevval	65	% 8,0	16	% 7,6
Zilkaade	76	% 9,3	28	% 13,3
Zilhicce	74	% 9,1	24	% 11,4
Yazılmayan	2	% 0,2	-	-

⁴⁶² Başol, a.g.t., s. 50-52.

⁴⁶³ XVII. Yüzyıl Bursa vakıf sayılarının hicri aylara göre dağılımı Başol'un çalışmasından alıntılanmış ve XIX Yüzyıl Makedonya vakıflarıyla mukayese edilmiştir. Başol, a.g.e., s. 50-52.

Toplam	811	100%	210	100%
---------------	------------	-------------	------------	-------------

Makedonya vakıflarının tesis ediliş tarihlerinin hicri aylara göre dağılımına baktığımızda, Zilkade ve Zilhicce haricinde diğer aylarda belirgin bir yığılma olmadığı görülmektedir. Aylar arasında eşit bir dağılımın olduğu saptanmıştır. Makedonya’da % 13.3 ile en yüksek oranda vakıf Zilkade ayında tesis edilmiştir. Bu ayda daha çok vakıf ihdas edilmesinin vâkıflar arasında tesadüfen mi yoksa bilinçli olarak mi tahakkuk ettiği mevzuunu net olarak tespit etmek epeyce zordur. Bu ayda vâkıfların gerçekleştirebileceği herhangi bir özel ibadet de bulunmamaktadır. Zilhicce ayında Müslümanlar hac ibadetlerini yapmaları nedeniyle bu aya has bir anlam yüklemişler ve % 11.4 oranında vakıf kurmuşlardır. Müslümanların bu ayda diğer aylara nazaran daha yüksek oranda vakıf kurmalarının hac ibadetiyle bağlantısı da akla gelebilir. Ancak Müslümanların en çok özen gösterdikleri ve yardımlar yaptıkları Ramazan ayında en az vakıf ihdas etmeleri aylar arasında ayırım yapmadıklarını akla getirmektedir. En çok vakıf Zilkade ve Zilhicce aylarında kurulmuştur. En az vakıf ise Ramazan ayında tesis edilmiştir. Aynı durum başka şehirlerde de müşahede edilebilir. Mesela XVII. yüzyıla ait Bursa vakıflarında da aynı hadiseyi temaşa etmek mümkündür. Bursa vakıfları ele alındığında, en az vakıf kurulan ayın Ramazan olduğu beyan edilmiştir.⁴⁶⁴ Zira Müslümanlar, bu mübarek ayda, zekât, fitre ve sadakanın yanı sıra ailelerine bayramlıklar almaları, fakirlere daha çok ihsanda bulunmaları gibi hususların etkisiyle vakıf kurma işini daha sonraya erteledikleri akla gelmektedir. Makedonya ve Bursa’da hicrî aylara göre vakıf kurma mukayese edildiğinde iki bölgede de genel olarak aylar arasında paralellik bulunmaktadır. Bu iki çalışmada gözlemlenen husus vakıf kurucularının genel olarak aylar arasında ayırım yapmadıklarıdır. Aylarla ilgili yapılacak benzeri çalışmalarda, çeşitli istatistiklerle karşılaşmak mümkün olduğu gibi, Bursa ve Makedonya vakıflarında da müşabih bir tabloya rastlanabilir.

⁴⁶⁴ Başol, a.g.t., s. 50-52.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MEVKÛFÂTÂ GÖRE VAKIFLAR

Vakıf hukukunu teşkil eden her türlü mal mevkuf olarak adlandırılmaktadır. Vakfa konu olan mallar özelliklerine göre menkul ve gayrimenkullerden meydana gelmektedir. İslam hukukunun kaidelerine göre vakıf mevkufunun, vakfın zimmetinde olması, muayyen olması ve yararlanabilir olması gibi temel vasıfların taşınması gerekir. Tesis edilen vakıflar geçici bir zaman dilimi için değil, ebedi yaşayacak ve hizmetlerinin devam edecek olduğu gibi bir mefkûreyle kurulmaktadır. Vakfedilen, menkul ve gayrimenkuller vâkıfın belirlediği şartlar doğrultusunda, çeşitli işletme usulleriyle kiralanıp vakıflara gelir temin etmek gayesiyle kullanılmıştır.⁴⁶⁵ Elde edilen varidatlar vakıf mürtezikasının maaşlarına ve vakıf mülklerinin bakım ve onarım ihtiyaçlarına harcanmıştır. XIX. yüzyılda Makedonya’da kurulan vakıfların gelir kaynaklarının neler olduğu ve birbirlerine göre sayısal oranları belirtilmeye çalışılacaktır. Bu bölümde menkul ve gayrimenkuller iki başlık altında işlenecektir. Ayrıca üçüncü bir başlık olarak da vakıf yöneticileri ele alınacaktır.

I. VAKFA AİT GELİRLER

A. GAYRİMENKUL VAKIFLAR

Vakıflara gelir sağlayan taşınmazların başında, ticari işletmeler olan, dükkân, han, hamam, ev ve değirmenler gelmektedir. Bunların yanı sıra, tarım arazileri, bağ, bahçe ve çiftlikler de vakıfların önemli gelir kaynakları arasındadır. Gayrimenkullerden üstü örtülü olanları, han, hamam, ev ve dükkânlara müsakkafât denilirken, üzeri örtülmeyen etrafı açık olan, bağ, bahçe ve çiftliklere de müstegallât denilmiştir.⁴⁶⁶ Bu sayılanların tamamı vakıf hizmetlerinin devamlılığını sağlamak amacıyla Osmanlı uygulamasındaki çeşitli işletme usulleriyle kiraya verilmiştir. Bu tür işletmeler genelde “*İcâre-i vâhide*”, “*İcâreteyn*” ve “*Mukâtaa*”⁴⁶⁷ usullerinden biriyle kiraya verilmiştir. Ancak XIX. yüzyılda Makedonya bölgesinde vâkıf mülkleri “*İcâre-i vahide.*” ve farklı

⁴⁶⁵ Berki, Vakfa Dair Yazılan Eserlerle Vakfiye ve Benzeri Vesikalarda Geçen İstilah ve Tabirler, s. 37; Karataş, Şeyhülislâm *Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi*, s. 117.

⁴⁶⁶ Mehmed Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, (I-III), C. II, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1971, s. 62-629.

⁴⁶⁷ Döndüren, *Günümüzde Vakıf Müessesesi*, s. 71-79.

kiralama usulleriyle işletilmiştir. Çalışmamız esnasında, icâreteyn ve mukâtaa yöntemiyle kiralama sistemine rastlanılmamıştır.

Makedonya bölgesinde XIX. asırda vakıf malları, şu usullerle kiraya verilmiştir; “*İcâre-i vâhide.*” (muayyen ve kısa müddet için yapılan kiralama şekli),⁴⁶⁸ “*icâre-i mu’tade*” (bir yerde adet haline gelen kiralama usulü), “*İcâre-i sahiha.*” (sâlih ve geçerli şartlar doğrultusunda kiralama), “*İcâre-i misliye.*”, (mütevelli tarafından kiraya verilecek dükkân veya bahçenin benzerleriyle aynı fiyatlar da olması),⁴⁶⁹ “*İcâre-i şer’iyye*” (şer’i kaidelere uygun olarak kiralama), bir de “*Bâ yed-i mütevelli.*” yani mütevelli eliyle kiralama. Hayırseverlerin bir kısmı vakıf akarlarının kiralama işlemlerini tamamen mütevellinin inisiyatifine bırakmıştır. XIX. asır Makedonya vâkıfları gayrimenkullerini yukarda saydığımız kira sistemleriyle işletmişlerdir. Bu zikredilen kiralama formülleri umumiyetler “*İcâre-i vâhide.*” usulü kapsamına girmiştir. Vâkıfların tamamı senelik kiraya verilmesi yöntemini seçmiştir. Adet haline gelen uygulamalar doğrultusunda işletilmesi, benzerlerinin piyasa değeriyle aynı miktarlar gözetilerek kiraya verilmesi, “*İcâre-i vâhide.*” ve mütevellinin mülkleri yıllık kiraya vermesi şeklinde gerçekleştirilmiştir.

Yukarıda zikredilen kiralama usullerine birer örnek verebiliriz. Gümrük kâtibi el-Hâc Ahmed Arslan Efendi Ustrumca’da tesis ettiği vakfın, değirmen ve dükkânlarını “*İcâre-i vâhide.*” ile mütevelli tarafından kiraya verilmesini istemiştir.⁴⁷⁰ Fatma Hanım Kalkandelen’de vakfettiği münyap ve kuyumcu dükkânını “*İcâre-i misliye.*” ile kiraya vermiştir.⁴⁷¹ Kuruşçuzâde Ahmed Naib Efendi Kratova’da vakfettiği dükkânları “*İcâre-i mu’tade.*” usulüyle yıllık kiralama istemiştir.⁴⁷² Manastır’da vakıf tesis eden Hüsniye Hatun bt Şemseddin evini ve önünde olan boş arsasını yıllık “*İcâre-i sahiha.*” üzere kiraya verilmesini talep etmiştir.⁴⁷³ Müderris Selim Efendi Manastır’da vakfettiği dört dükkânının “*İcâre-i şer’iyye.*” ile yıllık kiralama istemiştir.⁴⁷⁴ Yusuf Agâh Efendi Ohri’de vakfettiği hamamı mütevelli eliyle her yıl kiraya verilmesini şart

⁴⁶⁸ Nazif Öztürk, *Elmalı M. Hamdi Yazır Gözüyle Vakıflar*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995, s. 483.

⁴⁶⁹ Bilmen, a.g.e, C. IV, s. 276.

⁴⁷⁰ VGMA, Defter 632, Sayfa 114, Sıra 46.

⁴⁷¹ VGMA, Defter 990, Sayfa 85, Sıra 71.

⁴⁷² VGMA, Defter 990, Sayfa 77, Sıra 65.

⁴⁷³ MŞS, Defter 167, Varak 39.

⁴⁷⁴ MŞS, Defter 154, Varak 63.

koşmuş⁴⁷⁵ ve Hacer Hanım bt. Sâlih Ağa Manastır'da vakfettiği ev ve dükkânın mütevellî eliyle beher sene kiraya verilmesini bilhassa vakfiyede zikretmiştir. Makedonya bölgesindeki vakıf akarları zikredilen usullerle kiraya verilmiştir.

1. Meskenler

a. Evler

Ev, insanların yaşamlarını sürdürdükleri mekânlara verilen isimdir. Kişilerin yaşamlarının büyük çoğunluğunu geçirdiği bu binalar, günlük hayatın ayrılmaz bir parçasıdır. Evler hem konaklama ihtiyacını karşılaması hem de kişilere kira geliri sağlaması sebebiyle her devirde önemini korumuş ve en çok rağbet edilen yapılar olmuşlardır. Bu sebeple de en çok vakfedilen meskenlerden birisini evler oluşturmuştur.

Evler birçok yönü ile önem arz etmektedir. İnsanlar evlerde hayatlarını idame ettirdiği gibi, konutlar aynı zamanda kişilerin dünya görüşünü, yaşam tarzını, ekonomik durumlarını yansıtmaktadır.⁴⁷⁶

Osmanlı dönemi Makedonya evlerinin umumi durumu hakkında fikir edinebileceğimiz en önemli veri kaynaklarımız şer'iyeye sicilleri ve vakfiyelerdir. Bu kaynaklardaki bilgiler ışığında, evler değerlendirmeye tabi tutulacaktır. Osmanlı yönetiminde Makedonya bölgesindeki hayırseverler vakfiyelerde evlerini tanıtırken bu yapılar için, menzil,⁴⁷⁷ hane,⁴⁷⁸ ev, oda, konak⁴⁷⁹ gibi farklı ifadeler kullanmışlardır. Bölgede ev için en çok kullanılan kelimeler, hane ve menzildir. Makedonya'da vakfedilen evlerin önemli bir kısmı çift katlı iken az sayıda evin de tek katlı olduğu görülmüştür

Osmanlı toplumunda vakıfların önemli gelir kaynaklarından birini de, vakıf evlerinden sağlanan kira varidatları oluşturmuştur. Başol, yaptığı çalışmada, XVII. asırda Bursa'da 489 vakıf, 511 ev vakfi tesis edildiğini belirtmiştir.⁴⁸⁰ Makedonya'da

⁴⁷⁵ VGMA, Defter 581, Sayfa 380, Sıra 281.

⁴⁷⁶ Serpil Sönmez Yılmaz, *Osmanlı Klasik Çağında Sivas*, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2011, s. 44; Saim Yörük, *XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Adana Şehri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2015, s. 244.

⁴⁷⁷ MŞS, Defter 164, Varak 47.

⁴⁷⁸ MŞS, Defter 169, Varak 94.

⁴⁷⁹ MŞS, Defter 167, Varak 135-136; VGMA, Defter 604, Sayfa 59, Sıra 82.

⁴⁸⁰ Başol, a.g.t., s.55.

XV-XVIII. Asırlarda 300 küsur üzeri, ev, bekâr odası ve hücre vakfedilmiştir.⁴⁸¹ Yaptığımız araştırmada ise XIX. yüzyılda Makedonya’da ev vakfi kuranların oranı %32.72’ye tekabül etmektedir. Bu oran aynı zamanda diğer vakıf yapıları arasında para vakıflarından sonra en yüksek istatistik olma özelliğine sahiptir. Kadınlar 43, erkekler ise 29 ev vakfi tesis etmişlerdir. Ayrıca ev vakfi kuranlar arasında 9’u farklı Şehirlerden iken, 60’ı Manastır vilayeti merkezindedir. Manastır’da ev vakfedenlerin çoğunu kadınlar oluŐurmaktadır.

Makedonya’da evlerinin bütün özelliklerini ve bölümlerini tanımlayan vakıflardan birkaç farklı örnek incelemek evlerin fiziki yapıları hakkında fikir sahibi olmamızı sağlayacaktır. Manastır’da 1309/1892 tarihinde sahip olduğu dokuz numaralı evini vakfeden İbrahim AĞa b. Hacı Yusuf, evini Şöyle tarif etmiştir: “ st katta dört oda ve bir divanh ne, alt katta üç oda, selamlık, ahır, otlak hane ve bir miktar avludur”.⁴⁸² Yine Manastır’da Pazarcı İbrahim ise 1310/1893 yılında vakfettiği evini Şöyle tanıtmıştır: “ st katında üç oda, alt katında üç oda, ahır, zahire ambarı, samanlığı ve önünde boş arsası.” bulunmaktadır.⁴⁸³

Kadın hayırseverlerden de birkaç örnek verebiliriz, Manastır’da Acemoğlu kerimesi olarak bilinen Hatice Hanım bt. Abdullah vakfettiği evininin: “ st katında bir oda, alt katında ocaklı bir oda, kiler, mutfak, avlu ve akarsu Şebekesinin olduğunu” vakfiyete detaylı olarak tarif etmiştir.⁴⁸⁴ Naime Hanım Manastır’da vakfettiği konutunun, “ st katında üç oda bir sofa, alt katında kiler, ahır mutfak, avlusu ve su kuyusunun olduğunu” vakfiyesinde belirtmiştir.⁴⁸⁵

Bir diğer dikkat çekici örnek de Havva Hanım bt. Osman’nın 1273/1857 tarihinde Manastır’da kurduğu vakıftır. Havva Hanım evini tanımlarken evin önünde evden eve akıp giden su Şebekesinin yanı sıra avlusunda da bir su kuyusunun “bi’r-i m ” bulunduğunu zikretmiştir. Makedonya evlerinde aynı evde hem su kuyusunun hem de akarsuyun bulunması çok rastlanan bir durum değildir. Bu durum göz önünde

⁴⁸¹ Omerov, a.g.t., s. 69-71.

⁴⁸² MŞS, Defter 157, Varak 127.

⁴⁸³ MŞS, Defter 164, Varak 47.

⁴⁸⁴ MŞS, Defter 137, Varak 95.

⁴⁸⁵ MŞS, Defter 136, Varak 85.

bulundurulduğunda Havva Hanım'ın evi diğer evlerden farklılık arz etmiştir. Şüphesiz o dönemde böyle bir ayrıcalığa sahip olmak toplum nezdinde de bir statü göstergesidir.⁴⁸⁶

Nitekim verilen örneklerde de görüldüğü üzere Makedonya'daki vakıf evlerinin üst katları genellikle misafir, oturma ve yatak odaları olarak kullanılırken, alt katları, kiler (erzak odası), zahire ambarı, mutfak, vb. hizmetler için tahsis edilmiştir. Ayrıca vakıf evlerinin önemli bir kısmının önünde avluları bulunmaktadır. Avlulu evler, bir yandan aile bireylerine sokağa aratmayacak açık bir alan sağlarken, diğer yandan aileye İslâm'ın istediği şekilde özel hayatı gizleme imkânı tanımıştır.⁴⁸⁷ Evlerde avluların yanı sıra bir kısmında bahçelerin de olduğu görülmüştür. Bahçelerde bulunan çeşitli meyve ağaçlarının gölgesinden istifade edildiği gibi meyvelerinden de faydalanılmıştır. Şüphesiz bahçeli evlerin ayrı bir görünüm ve güzelliği vardır.⁴⁸⁸

Vakfiyelerdeki bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla Manastır'ın bazı mahallelerinde evden eve akıp giden su şebekeleri bulunmaktadır. Bu mahalleler, Karaoğlan,⁴⁸⁹ Sinan Bey⁴⁹⁰ ve Emir Çelebi Mahallesidir.⁴⁹¹ Manastır'ın diğer mahallelerinde ikamet eden vâkıflar evlerini tanımlarken su ile ilgili malumat vermemişlerdir. Dolayısıyla bazı mahallelerde su şebekeleri bulunurken, çoğunda olmadığı anlaşılmaktadır. Evlerden eve akarsu sistemi ve su kuyusu olmayan hâneler, su ihtiyaçlarını şehrin içindeki çeşmelerden karşılamışlardır. Manastır'da Rüstem Bey, Boşnak çeşmeleri vb. birçok çeşmenin faal olduğuna vakfiyelerdeki bilgilerden ulaşılmaktadır.⁴⁹²

Genel olarak vâkıflar, vakfettikleri evlerin piyasa değerinin ne kadar olduğu konusunda açıklama yapmamışlardır. Ancak üç vâkıfın, bu konuda bilgi vermesi, evlerin maddî değerinin ne kadar olduğu hususunda önemli ipucu vermektedir. Debre kazasına bağlı Uraş köyünde 1300/1883 yılında evini vakfeden Muhtar Selim b. Abdullah, evinin kıymetinin 3000 kuruş olduğunu belirtmiştir.⁴⁹³ Yine Debre kazasına bağlı Selakiyet köyünde 1329/1911 yılında evini vakfeden Zeynel b. Behram evinin

⁴⁸⁶ MŞS, Defter 120, Varak 11.

⁴⁸⁷ Yılmaz Can, *İslâm Şehirlerinin Fizikî Yapısı*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995, s. 137.

⁴⁸⁸ MŞS, Defter 135, Varak 34-35; MŞS, Defter 136, Varak 65.

⁴⁸⁹ MŞS, Defter 135, Varak 34-35.

⁴⁹⁰ MŞS, Defter 136, Varak 65.

⁴⁹¹ MŞS, Defter 137, Varak 95; MŞS, Defter 120, Varak 11.

⁴⁹² MŞS, Defter 137, Varak 95; MŞS, Defter 120, Varak 11; MŞS, Defter 137, Varak 95; MŞS, Defter 120, Varak 11.

⁴⁹³ VGMA, Defter 600, Sayfa 262, Sıra 230.

kıymetinin 5.000 kuruş olduğunu aktarmıştır.⁴⁹⁴ İştîp kazasına bağlı Kurfallı köyünde 1326/1908 yılında evini vakfeden İbrahim Ağa b. Salih, bu yapının piyasa değerinin 1.000 kuruş olduğunu zikretmiştir.⁴⁹⁵ Dolayısıyla bu üç evinde birbirinden farklı fiyatlara sahip olduğu görülmektedir. Ev fiyatlarının birbirinden farklı olmasında pek çok etken vardır. Bu etkenler arasında konutların, tek katlı ya da çift katlı olmasının yanı sıra, şehirde, köyde olması veya camiye, pazara, çarşıya yakınlıkları nitelik unsuru olarak gösterilebilir. Ayrıca ev yapımında kullanılan, taş, tuğla, kerpiç, ahşap vb. malzemeler de evlerin kıymetini önemli oranda belirlemektedir.

Vakıf evlerinin yıllık kaç paraya kiraya verildikleri konusunda vakfiyelerde umumiyetle bilgi verilmemiştir. Bazı vakıflar bu konuda hassas davranıp evlerinin yıllık kira gelirlerinin miktarını vakfiyelerde belirtmişlerdir. Örneğin Manastır'da 1279/1863 yılında vakıf tesis eden Zaide Hanım bt. Ahmed vakfettiği evin yıllık kira varidatının 120 kuruş olmasını şart kılmıştır.⁴⁹⁶

Bir diğer misalde de Debre kazasına bağlı Uraş köyünde 1300/1883 yılında evini vakfeden Muhtar Selim b. Abdullah evinin kıymetinin 3000 kuruş olduğunu belirtmiştir.⁴⁹⁷ Bu evin yıllık kira gelirinin 500 kuruş olması şart koşulmuştur. Yine Debre'de 1329/1908 yılında evini vakfeden Zeynel b. Behram evinin kıymetinin 5.000 kuruş olduğunu vakfiyede bilhassa beyan etmiştir.⁴⁹⁸ Bu evin yıllık kira geliri 700 kuruştur. Üç vâkıf da farklı miktarlarda evlerinin kiraya verilmesini istemişlerdir. Piyasa değeri yüksek olan evlerin daha yüksek miktarda kiraya verilmesinin vakıflar tarafından şart koşulduğu görülmüştür.

Osmanlı dönemi boyunca Balkanlar'da ve Anadolu'da ev vakfî kurmanın her dönemde güncelliğini koruduğu, yapılan çalışmalardan ve vakfedilen evlerden anlaşılmıştır. Vakıf evleri bazen vâkıfların kendileri ve yakınlarının istifadesi için kullanılırken, bazen de din görevlileri veya eğitim-öğretim görevlilerine lojman olarak tahsis edilmiştir. Vâkıfların önemli bir kısmı, evlerini kira geliri temin etmek amacıyla vakfetmişlerdir. Vakıf evlerini kiralayanlar, umumiyetle şehre geçici olarak gelen devlet

⁴⁹⁴ VGMA, Defter 604, Sayfa 149, Sıra 202.

⁴⁹⁵ VGMA, Defter 991, Sayfa 26, Sıra 28.

⁴⁹⁶ MŞS, Defter 115, Varak 22.

⁴⁹⁷ VGMA, Defter 600, Sayfa 262, Sıra 230.

⁴⁹⁸ VGMA, Defter 604, Sayfa 149, Sıra 202.

memurları, askerler, mevsimlik işçiler vb. kimselerdir.⁴⁹⁹ Bu nedenle her daim kiralık evlere ihtiyaç duyulmuştur.

Tablo 31. Konut vakfedenlerin Listesi

Def-Say-Sıra	Vâkıf İsmi	Şehir ismi	Yılı	Vakfedilen mülk
581-156-169	Ayşe Hanım bt. Emrullah	Manastır	1251/1835	1ev
109-53	Mehmed Reşid Paşa	Manastır	1261/1845	1ev
110-19	Ayşe Hatun bt. Abdullah	Manastır	1262/1846	1ev
581-380-282	Ohri Kaymakamı Şerif Ahmed Bey	Ohri	1262/1846	9 odalı ev
110-14	Kamile Hanım bt. Ahmed	Manastır	1262/1846	1ev
125-7	Arif Sipahi b. Süleyman	Manastır	1268/1852	1ev
117-21	Afife Hanım bt. İsmail	Manastır	1270/1854	1ev
117-9	Naile Hanım bt. Abdurrahman	Manastır	1270/1854	1ev
23	Hacı Yorgi Veleli Nedelko	Manastır	1274/1858	1ev
120-11	Hava Hanım bt. Osman	Manastır	1273/1857	1ev
122-18	Rukiye Hanım bt. Osman	Manastır	1275/1859	1ev
114-22	Ümmü Gülsüm bt. el-Hâc Ali	Manastır	1278/1862	1ev
128-50	Mustafa b. Ömer	Manastır	1282/1866	1ev
128-78	Zeynep Hanım bt. Mustafa	Manastır	1282/1866	1ev
134-46	Ümmü Gülsüm bt. Arabacı Ahmed	Manastır	1284/1868	1ev
24	Despina Hanım veledi Sava	Manastır	1284/1868	1ev
132-8	Hatice Hanım bt. Abdullah	Manastır	1284/1868	1ev
134-68	Habibe Hanım bt. Selim	Manastır Sulidol köyü	1285/1869	1ev
136-68	Fehime Hanım bt. Zekeriya	Manastır	1285/1869	1ev
136-85	Naime Hanım bt. Abdullah	Manastır	1285/1869	1ev
136-82	Karakaş Emine bt. Sağır Ağa	Manastır	1285/1869	1ev
137-95	Acemoğlu Kerimesi Hatice bt. Abdullah	Manastır	1286/1869	1ev
128-39	Pembe Hanım bt. Feyzullah	Manastır	1288/1871	1ev
145-22	Seyyare Hanım bt. Şeyh Emin	Manastır	1296/1879	1ev
146-61	Hatice Hanım bt. Ali	Manastır	1297/1880	1ev
604-149-202	Muhtar Selim b. Abdullah	Debre	1300/1883	1ev
168-88	Emine Hanım bt. Mustafa Bey	Manastır	1300/1883	1ev
148-90	Şerife Hanım bt. Bulgur İbrahim	Manastır	1301/1884	1ev
988-237-144	Manastır Valisi Mehmed Faik Paşa	Üsküp	1301/1884	1ev
148-88	İbrahim Ağa b. Zekeriya	Manastır	1304/1887	2 ev
154-8	Emine Hanım bt. İbrahim	Manastır	1304/1887	1ev
157-105	Derbentçi Halifesi Âdem Efendi b. Saadettin	Manastır	1308/1891	Evler
19	Ümmü Gülsüm bt. Debbağ Mehmed	Üsküp	1308	1ev
157-95	Fatma Hanım bt. Mehmed	Manastır	1308	1ev
157-81	Şakir Ağa b. Köse Hüseyin Ağa	Manastır	1308	1ev
157-41	Hâfız Hüseyin b. Mehmed	Manastır	1309/1892	1ev
157-127	İbrahim Ağa b. Hacı Yusuf Ağa	Manastır	1309	Ev
157-61	Hacer Hanım bt. Sâlih Ağa	Manastır	1309	1ev
163-34	İbrahim Ağa b. Osman	Manastır	1309	1ev
163-8	Müderriş Ahmed Daniş Efendi	Manastır	1309	1ev
164-47	Pazarıcı İbrahim b. Osman	Manastır	1310/1893	1ev
989-63-51	Manastır Valisi Mehmed Faik Paşa	Manastır	1310	1ev

⁴⁹⁹ Çiftçi, a.g.e., s. 102.

989-141-106	Seyyid Hasan Rıza Efendi	Üsküp /Kriva Palanka	1311/1894	1ev
164-49	Müderris Hoca el-Hâc Recep	Manastır	1312/1895	1ev
591-271-207	Ali Bey	Köprülü	1313/1896	1ev
990-94-80	Şeyh Hasan Tahsin Efendi	Ustrumca	1313	1ev
165-23	Fatma Hanım bt. Ebu Bekir	Manastır	1314/1897	1ev
167-39	Hanife Hanım bt. Selim	Manastır	1317/1890	1ev
167-100	Gülşah Hanım bt. Ömer Ağa	Manastır	1318/1891	1ev
167-39	Asiye Hanım bt. Şemseddin	Manastır	1317/1890	1ev
604-59-82	Sabiha Hanım bt. Malik Paşa	Manastır	1319/1892	1 konak
989-235-185	Ayşe Hanım bt. Mehmed	Üsküp	1320/1893	1ev
169-94	Meryem Hatun bt. Abdullah	Manastır	1322/1895	1ev
597-81-47	Mihman Hüseyin Tevfik Beyzâde	Köprülü	1323/1896	1ev
173-37	Hacı Halid Efendi b. Hacı Rüstem	Manastır	1324/1897	1ev
990-37-20	Münire Hanım bt. Mustafa	Manastır	1324	1konak
990-91-77	Şaban Ağa b. Kadri Ağa	Köprülü	1324	1ev
9	Arife Hanım bt. Abdülkadir	Üsküp	1326	1ev
991-66-77	Cemal Ağa b. Abdülhalim ve Lutfü Ağa b. Ali	Kumanova	1326	1ev
991-26-28	İbrahim Ağa b. Sâlih	İştîp Kurfalı köyü	1326 /1908	1ev
177-69	Pembe Hanım bt. Mersiye?	Manastır	1328/1910	1ev
177-67	Eşrefe Hanım bt. Ahmed	Manastır	1328	1ev
179-56	Mustafa Ağa b. Mustafa	Manastır	1329/1911	1ev
179-56	Bahtiyar Bey b. Mehmed Bey	Manastır	1329	1ev

b. Odalar

Hücerât ya da odalar denen yapılar, vakıflar tarafından kiraya verilmek amacıyla, tek katlı ve eş biçimli, tekil elemanları içeren diziler halinde yaptırılmıştır. Bu odalar, tek kişinin veya iki kişinin barınabileceği şekilde inşa edilmiştir. Umumiyetle şehirlere geçici olarak gelen, mevsimlik işçiler, bekâr gençler bu yapılarda kalmışlardır.⁵⁰⁰

Osmanlı toplumunda bekâr haneler olarak bilinen yapıların Makedonya bölgesinde de faaliyet gösterdiğini Mehmed Paşa ve Mehmed Reşid Paşa vakfiyelerinden öğreniyoruz. 1017/1608 yılında Mehmed Paşa, Kaçanik şehrinde yirmi bekâr odası ve yirmi ahırdan oluşan tek katlı bu yapıyı inşa ettirmiştir. Bu odalarda kalacak kimselerden gecelik bir akçe ücret alınmasını istemiştir.⁵⁰¹ Bekâr odalarından elde edilen gelirler vakfın diğer giderlerine sarf edilmiştir.

⁵⁰⁰ Çiftçi, a.g.e., s. 102.

⁵⁰¹ VGMA, Defter 633, Sayfa 21, Sıra 11.

1261/1845 yılında Mehmed Reşid Paşa, Manastır'da sahip olduğu üç “*Kâr hane*.” (bekâr hane) vakfetmiştir. Kâr hanelerden biri Ömer Bey Mahallesi'nde bulunmaktadır. Bu konut tek katlı, yirmi odalı ve avlulu olarak vakfiyede belirtilmiştir. İkinci yapı Sofiler Mahallesi'nde olup, on sekiz odalı ve bir miktar avludan ibarettir. Üçüncü kârhane ise Feyziye Cedid Mahallesi'nde olup sekiz odalı ve avluludur. Bu yapıların tamamı kiraya verilmiş, elde edilen varidat ise Mevlevi dergâhının ihtiyaçlarına tahsis edilmiştir.⁵⁰² Ancak vâkıf, odalarını kiralayan kimselerden gecelik alınacak para miktarını vakfiyede açıklamamıştır.

2. Zirai İşletmeler

a. Bağlar

Osmanlı Devleti'nde diğer meyvelere kıyasla en çok üretilen meyvelerin başında üzüm gelmektedir. Zira üzüm üretiminin bu kadar yaygın olmasının en önemli nedeni farklı iklim şartlarında yetişiyor olmasıdır.⁵⁰³

Osmanlı döneminde Makedonya'nın her şehrinde bağcılık yapıldığına dair malumat bulunmaktadır. Bu konuda, en kapsamlı bilgilere vakfiyelerde ve diğer arşiv kayıtlarında rastlanmaktadır. 1314/1896 yılı Kosova Salnamesinde Makedonya'nın Kumanova kazasında 12.000 dönüm üzüm bağının olduğu kaydedilmiştir. Yine Kumanova kazası sınırında olan Palanka kazasında 1.621 dönüm üzüm bağının olduğu belirtilmiştir. Aynı bölgede yer alan İştîp kazasında ise tahminen 29.373 dönüm bağ vardır.⁵⁰⁴ Bu bilgilerden de anlaşıldığı üzere Makedonya'da üzüm üretiminin bu kadar yüksek olmasının en önemli nedeni gayrimüslimlerdir. Çünkü onlar yetiştirdikleri üzümlerin çoğunu şarap ihtiyaçları için kullanmışlardır. Onların şarap için bol miktarda üzüm tüketmeleri sebebiyle de üzüm, piyasada her daim talep edilen bir ürün haline gelmiştir. Aynı şehirde ikamet eden Müslümanlar da üzüm ihtiyaçlarını karşılama adına tarlalarında üzüm yetiştirmişlerdir. Üretilen üzümün bir kısmı taze olarak tüketilirken bir kısmı da şıra, pekmez, reçel, sirke vb. amaçlar için kullanılmıştır.

Sonuç olarak Müslümanlar ve gayrimüslimlerin birlikte ikamet ettikleri şehirlerde, yukarıda zikrettiğimiz nedenlerden dolayı üzüm üretimi her daim revaçta

⁵⁰² MŞS, Defter 109, Varak 53.

⁵⁰³ Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, 2.b., İstanbul: Paradigma Yayınları, 2013, s. 103.

⁵⁰⁴ *1314/1896 Salname-i Vilayet-i Kosova*, Ağanoğlu, s. 134-155.

olmuştur. Aynı zamanda bu arz talep ilişkisi nedeniyle üzümün toplumda iyi bir piyasası olmuştur. Bu durumun farkında olan Makedonyalı vâkıflar, sahip oldukları üzüm bağlarını vakfetmişler ve kurdukları vakıflarının giderlerini temin etmişlerdir. Makedonya’da üzüm vakıf ilişkisinin ne derece kuvvetli olduğunu kurulan vakıflardan anlamak mümkündür. Makedonya’da XV-XVIII. asırlarda 19 üzüm bağı vakfi kurulmuştur. XIX. yüzyılda da Makedonya’da 13 bağ vakfi tesis edenlerin oranı %5.9’a tekabül etmektedir. Bu oran her ne kadar düşük olarak gözükse de aslında Makedonya’da bahçe vakfedenlerin oranına oldukça yakındır. Ayrıca bahçelerde farklı ürünler yetiştirilirken bağ tarlalarında sadece üzüm yetiştirilmesi dikkate alındığında bu oranın kendi içinde oldukça yüksek olduğu görülmüştür.

Makedonya vâkıfları vakfiyelerde, üzüm kelimesi yerine “*Bağ-ı kürüm.*” veya sadece “*Kürüm.*” kelimesini kullanmayı tercih etmişlerdir. Başol, Bursa vakıflarıyla ilgili çalışmasında, Bursalı vâkıfların üzüm kelimesi yerine “*Kerm-i ineb.*”, veya “*Bağ-ı kürüm.*” gibi ifadeler kullandıklarını zikretmiştir.⁵⁰⁵ Dolayısıyla Anadolu ve Balkan coğrafyasında kürüm kelimesinin üzüm manasında kullanılmasının oldukça yaygın olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 32. Bağ Vakfedenlerin Listesi

Def-Say-Sıra	Vâkıf ismi	Şehir	Bağ
15	Recep Paşa	Kalkandelen 1800	11 dönüm bağı
988-68-87	Ali Efendi b el-Hâc Selim	Ohri 1291/1875	1 dönüm bağı
143-55	Yusuf b. Süleyman	Manastır 1293/1877	Bir buçuk dönüm bağ
989-63-51	Manastır Valisi Mehmed Faik Paşa	Manastır 1310/1893	Bir buçuk dönüm bağı
989-141-106	Seyyid Hasan Rıza Efendi	Palanka 1311/1894	55 dönüm bağı
990-49-40	Hacı Süleyman Ağa b. Kara Veli Mustafa Ağa	Köprülü 1312/1895	Kavaklı dereye 1 kıta üzüm bağı
600-68-87	Ayşe Hanım bt. Hasan	Ohri 1317/1900	6 dönüm bağı
599-238-184	Hâfız Mahmud b. Yusuf	Köprülü 1320/1903	Bir kıta bağı
603-179-302	Abdullah b. Hüseyin	Üsküp Kondova köyü 1324/1907	4 dönüm bağ
990-88-72	İsmail Efendi b. Mehmed	Tikveş 1325/1908	Bir kıta mülk bağı
991-66-77	Cemal Ağa b. Abdulhalim ve Lütüf Ağa b. Ali	Kumanova 1326/1909	3 kıta bağı
603-297-468	Şabanogluları Molla Veli ve Molla Ömer	Köprülü Vranokça köyü 1327 /1910	İki dönüm bağ
604-145-196	Hatip Ağa b. İbrahim	Debre Rakalar Velobordo 1329/1911	1 bağ

⁵⁰⁵ Başol, a.g.t., s. 61.

Makedonya vakıflarının önemli gelir kaynağını oluşturan üzüm bağları hakkında detaylı bilgi veren vâkıflardan birkaç örnek verebiliriz. Recep Paşa 1800 yılında Kalkandelen kazasında oldukça büyük bir vakıf tesis etmiştir. Vakfa gelir sağlaması amacıyla, Kalkandelen kazasının merkezinde beş dönüm bağı, kaza etrafında bir kıta mülk bağı ve Virançe? Köyünde de beş kıta bağı vakfetmiştir. Toplamda on bir dönüm bağı vakfa dönüştürmüştür.⁵⁰⁶ Bunlar mütevellî tarafından kiraya verilmiş ve elde edilen gelir vakıf giderlerine sarf edilmiştir.⁵⁰⁷

Seyyid Hasan Rıza Efendi'nin 1311/1894 yılında kurduğu vakfın dikkat çeken bir yönü vardır. Vâkıf, Palanka Kazası etrafında sahip olduğu 30 dönüm mülk bağı ve kazanın farklı bölgesinde sahip olduğu tahminen 25 dönüm üzüm bağını vakfa dönüştürmüştür. Vâkıf, toplamda 55 dönüm üzüm bağı vakfetmiştir. Makedonya vâkıfları arasında en çok bağı vakfeden hayırseverler arasında ilk sırada Seyyid Hasan Rıza Efendi gelmektedir.⁵⁰⁸

Kumanova bölgesinde kurulan vakfın iki önemli özelliği bulunmaktadır. Birincisi vakfın iki kişi tarafından tesis edilmesi, ikinci ise bir kıta bağın piyasa değeri hakkında bilgi verilmesidir. Kumanova'nın Reştece? Köyü ahalisinden Cemal Ağa b. Abdülhalim ve Lütfü Ağa b. Ali 1326/1908 yılında ortak bir vakıf kurmuşlardır. Sahip oldukları bağlarını vakfa dönüştürmüşlerdir. Bir kıta bağın senelik 400 kuruşa kiraya verilmesini şart koşmuşlar ve bağın 2.000 kuruş kıymetinin olduğu vakfiyede belirtilmiştir. Farklı bir arazide olan diğer bir kıta bağın da senelik 350 kuruşa kiraya verilmesi istenmiş ve bu bağın da piyasa değerinin 2.500 kuruş olduğu nakledilmiştir.⁵⁰⁹ Muhtemelen farklı yerlerdeki tarlaların verimliliğinin farklı olması nedeniyle fiyat farkı da kaçınılmaz olarak birbirinden farklı olmuştur.

b. Bahçeler

Bahçeler, şehir ve köylerin içinde sarılı ve açık şekilde bulunduğu gibi, umumiyetle şehirlerin etrafında yer almışlardır. Ancak evlerin önlerine küçük

⁵⁰⁶ MÜDA, 7 Numaralı Vakfiye.

⁵⁰⁷ MÜDA, 7 Numaralı Vakfiye.

⁵⁰⁸ *1314/1896 Salname-i Vilayet-i Kosova*, Ağanoğlu, s. 152.

⁵⁰⁹ VGMA, Defter 991, Sayfa 66, Sıra 77.

bahçelerin yapıldığı da olmuştur.⁵¹⁰ Bunun yanı sıra meyvelerin yetiştirildiği bahçeler ile evlerin yanındaki bahçeler dönüm olarak birbirinden oldukça farklıdır. Bahçe olarak ifade edilen ekili alanın dönüm olarak tam bir karşılığı yoktur. Örneğin, vâkıfların bir kısmı bir dönüm toprak parçasını bahçe diye adlandırırken, diğer bir kısmı da 50 dönümlük arazileri bahçe ismiyle zikretmişlerdir. Günümüzde Makedonya şehirlerinde bahçe olarak isimlendirilen toprak parçaları beş dönümün altında olanlardır. Bu sebeple çalışmamızda vakfiyelerde bahçe ismiyle tescil edilen toprak parçalarını dönüm miktarı gözetmeden bahçe olarak değerlendirmeyi uygun gördük.

Bu bağlamda Osmanlı dönemi Makedonya şehirlerinde XV-XVIII. asırlarda vâkıflar sahip oldukları 26 bahçeyi vakfa dönüştürmüşlerdir. Ancak bahçelerde yetişen meyveler hakkında Kebir Mehmed Çelebi haricinde diğer vâkıflar bilgi vermemiştir. Kebir Mehmed Çelebi, vakfettiği beş bahçeden sadece ikisi hakkında bilgi vermiştir, biri elma, diğeri armut bahçesidir.⁵¹¹ İlk dönemde olduğu gibi XIX. yüzyılda Makedonya bölgesinde bahçe vakfi tesis edilmeye devam etmiştir. Bu dönem bahçe vakfi kuranların oranı %6.8'e tekabül etmektedir. Bu oran her ne kadar düşük olarak gözükse de Makedonya bölgesinde bağ, bahçe, tarla, çiftlik, vakfedenlerin oranı ile mukayese edildiğinde bu oranın oldukça yüksek olduğu gözükmektedir.

Tablo 33. Bahçelere Yönelik Kurulan Vakıfların Listesi

Def-Say-Sıra	Vâkıf ismi	Şehir	Miktar bahçeler
8	Ebu Bekir Efendi b. Ahmed	Radoviş 1215/1800	1 meyve bahçesi
15	Recep Paşa	Kalkandelen 1800	50 Bahçe
746-323-133	Müderriş Hacı Mehmed Efendi	Köprülü 1247/1832	Yedi buçuk dönüm meyve bahçesi
581-380-282	Ohri Kaymakamı Şerif Ahmed Bey	Ohri 1262/1846	20 dönüm meyve ve sebze bahçesi
109-52	Mehmed Reşid Paşa	Manastır 1262	1 dönüm bahçe
128-70	el-Hâc Abdüllatif Ağa b. Mehmed	Manastır 1282/1866	1bahçe
136-65	Karakaş Emine Hanım bt. Sağır Ağa	Manastır 1285/1865	298 zira meyveli ve meyvesiz ağaçları bulunan bahçe
120-11	Havva Hanım bt. Osman	Manastır 1293/1877	1 dönüm bahçe
989-70-45	Müslim b. Zülbahar	Kalkandelen Şemsova köyü1306/1889	1 dönüm yemişli bahçe

⁵¹⁰ Yediyıldız, "XVIII Asır Türk Vakıflarının İktisadî Boyutu" *Ankara: Vakıflar Dergisi* S. 18, (1894), s. 7.

⁵¹¹ Omerov, a.g.t., s. 75.

989-63-51	Manastır Valisi Mehmed Faik Paşa	Manastır 1310/1893	1 dönüm bahçe
989-97-72	Orta Pınar Mahallesi Halkının Müşterek Kurduğu Vakıf	Kumanova 1310	10 dönüm bahçe
989-63-51	Türbedar Şükrü Baba	İştîp 1310	282 zira bahçe
989-141-106	Seyyid Hasan Rıza Efendi	Kriva Palanka 1311/1884	105 dönüm bahçe
990-49-40	Hacı Süleyman Ağa b. Kara Veli Mustafa Ağa	Köprülü 1312/1885	1 bahçe
604-147-200	Arslan b. Abbas	Debre Gerbeşte köyü 1330/1911	2 dönüm bahçe

Bahçeleri hakkında detaylı bilgi veren vakıflardan birkaç misal verebiliriz. 1311/1894 yılında vakıf tesis eden Hasan Rıza Efendi vakfını örnek olarak seçmemizin iki önemli nedeni bulunmaktadır. Birinci neden, bahçesinde yetişen meyvenin ismini bilmemiz, ikincisi ise bahçenin dönüm miktarı hakkında bilgiye sahip olmamızdır. Vâkıf, Palanka'nın farklı yerlerinde sahip olduğu üç erik bahçesini vakfetmiştir. Bu erik bahçelerinden, biri 60, diğeri 30, biri de tahminen 15 dönümdür. Toplamda üç erik bahçesi 105 dönümdür. Vâkıfın, 50 dönüm de üzüm bağı vakfettiği düşünüldüğünde toplamda 160 dönüm toprak arazisini vakfettiğini söyleyebiliriz.⁵¹²

Diğer bir dikkat çekici örnek de Kalkandelen kazasından verilmiştir. Recep Paşa vakfının diğer vakıflardan farklı bir yönü vardır. Vakfettiği bahçelerin bir kısmında yetişen meyveler hakkında bilgi verirken diğer bir kısmındakilerle ilgili olarak bilgi vermemiştir. Vâkıfın, isimleri ve meyveleri hakkında malumat verdiği bahçeler ise şunlardır: Pervançe köyünde elma, armut ve kestanelerden oluşan üç kıta bahçe, Küçük Sedlerce'de meyve ağaçları olan bahçe, Çolopek köyünde yedi kıta kestanelik bulunan bahçe ve Pezuştende köyünde elma, armut ve kestaneler olup etrafında su kuyusu bulunan bahçelerdir.⁵¹³

Recep Paşa'nın yetişen meyveler hakkında bilgi vermediği bahçeler de şunlardır: Kaza merkezinde yedi kıta bahçe, Şuko köyünde üç kıta bahçe, Kurşunca köyünde üç kıta bahçe, Sedlerce köyünde bağ ve bahçe, Kolyana köyünde beş kıta bahçe, Reşçe'de beş kıta bahçe, yine aynı bölgede beş kıta bahçedir. Recep Paşa aynı zamanda sayı bakımından en çok bahçe vakfeden vâkıflar arasında bulunmaktadır. Bu bahçelerin bir

⁵¹² VGMA, Defter 989, Sayfa 139, Sıra 106.

⁵¹³ MÜDA, 15 Numaralı Vakfiye.

kısmı müstakil yerlerde bulunurken, bir kısmı ise çiftliklerin içindedir. Çiftliklerin içinde ve müstakil olanların toplamı 52 bahçedir. Ancak vâkıf bu bahçelerin dönümü ile ilgili vakfiyede açıklama yapmamıştır.⁵¹⁴

Bahçelerinin piyasa değeri hakkında bilgi içeren tek vakfiye Arsan b. Abbas tarafından Debre Sancağına bağlı Gar Beşte köyünde 1330/1911 yılında tesis edilmiştir. Gar Beşte köyünün etrafında sahip olduğu bahçelerden biri bir kıta olup 2.500 kuruş, diğeri ise 1.200 kuruş kıymetinde olan iki bahçeyi vakfetmiştir. İki bahçenin toplam piyasa değeri 3.700 kuruştur. Bu bahçeler müteveli tarafından senelik 500 kuruşa kiraya verilmiştir. Vâkıf, kira varidatından 100 kuruşunun bahçelerin bakımına harcanmasını istemiştir. Ayrılan bu para muhtemelen bahçelerin verimi için gübrelenmesi, dikenlerin ve yaban otlarının temizlenmesi gibi işlere sarf edilmiştir.⁵¹⁵

Diğer vâkıflardan farklı olarak evlerinin önündeki bahçelerini vakfeden hayırseverlerden birkaç örnek verebiliriz. Manastır'da Karakaş Emine Hanım bt. Sağır Ağa, 1285/1865 yılında evinin önünde meyveli ve meyvesiz ağaçlardan oluşan 298 zira bahçesini evi ile birlikte vakfetmiştir. Emine Hanım evinin avlusunda akarsu şebekesinin olduğunu vakfiyede belirtmiştir. Dolayısıyla ihtiyaç durumunda meyvelerin verimliliğini arttırmak için zaman zaman ağaçlar sulanmıştır.⁵¹⁶ Mustafa Nuri Bey Manastır'da 1286/1866 yılında kurduğu vakfında, evinin önünde bir kıta olan meyveli ve meyvesiz ağaçları evi ile birlikte vakfetmiştir. Bu evin avlusunda hem su kuyusu hem de akarsuyun olduğu zikredilmiştir.⁵¹⁷ Mustafa Bey'in bahçesinin en önemli özelliği meyve ağaçlarının olduğu bahçede akarsu ve su kuyusunun aynı anda bulunmasıdır.

Bahçe vakfi tesis edenler arasında kuşkusuz en dikkat çeken örnek Kumanova kazasında karşımıza çıkmaktadır. Kumanova'nın Orta Pınar Mahallesi halkı aralarında topladıkları paralarla bir değirmen ve tahminen on dönüm bahçe satın alıp vakıf etmişlerdir. Tek başlarına vakıf kurmaya gücü yetmeyen kimselerin, ortak bir vakıf kurması birlik ve beraberlik içinde hareket ettiklerinin en önemli göstergesidir.⁵¹⁸

⁵¹⁴ MÜDA, 7 Numaralı Vakfiye.

⁵¹⁵ VGMA, Defter 604, Sayfa 147, Sıra 198.

⁵¹⁶ MŞS, Defter 136, Varak 65.

⁵¹⁷ MŞS, Defter 135, Varak 34-35.

⁵¹⁸ VGMA, Defter 989, Sayfa 97, Sıra 72.

XIX. yüzyılda Makedonya'nın farklı şehirlerinde ikamet eden hayırseverler kurdukları vakıflara gelir sağlamak amacıyla sahip oldukları bahçeleri vakfetmişlerdir. Recep Paşa Kalkandelen'deki bazı bahçelerinde elma, armut ve kestane yetiştirmiştir. Seyyid Hasan Rıza Efendi'de erik bahçelerini vakfetmiştir. Diğer vâkıflar ise bahçelerinde yetiştirilen meyveler hakkında bilgi vermemiştir. Bazı vâkıflarda bahçelerinden vakfiyelerde meyveli ve meyvesiz ağaçlar olarak bahsetmekle yetinmişlerdir. Bu vakıflar arasında en dikkat çeken ise Kumanovalı hayırseverlerin kendi aralarında para toplayıp bahçe satın alıp vakfa dönüştürmeleridir.

c. Arsalar

Boyutları şekilleri belirlenmiş toprak parçaları arsa olarak adlandırılmıştır. Arsalar yüz ölçümleri itibariyle birbirinden oldukça farklıdır. Arsaların büyüklüğüne göre üzerinde tek bir ev inşa edilebileceği gibi birden çok yapı da yapmak mümkündür.⁵¹⁹ Boş arsalar bina yapımı haricinde bağ, bahçe veya ağaçlar dikilebilmektedir.

Makedonya şehirlerinde vakıf kuran kimseler XV-XVIII. asırlarda toplamda 49 arsa vakfetmişlerdir. Bu arsaların önemli bir kısmı devlet erkânı tarafından vakfedilmiştir.⁵²⁰ Ancak XIX. yüzyılda arsa vakfedenlerle mukayese edildiğinde ilk dönem vâkıflarından farklı olarak her sınıftan insanın arsa vakfı kurduğu görülmüştür. Bu arsaların bir kısmı müstakil yerlerde bulunurken diğer bir kısmının da evlerin etrafında olduğu anlaşılmaktadır. Fakat bu arsaların yüz ölçümleri hakkında vakfiyelerde bilgi verilmemiştir. XIX. yüzyılda arsa vakıflarının oranı% 3.63'e tekabül etmektedir. Bu da arsaların vâkıflar tarafından daha az tercih edildiğini göstermektedir.

Tablo 34. Arsa Vakfedenlerin Listesi

Def-Say-Sıra	Vâkıf ismi	Yeri-Yılı	Arsa
988-259-162	Veliyuddin Ahmed Bey	İştıp 1291/1885	1 arsa
154-8	Emine Hanım bt. İbrahim	Manastır 1304/1887	1 arsalı ev
164-47	Pazarıcı İbrahim b. Osman	Manastır 1310/1893	1 evin yanında boş arsa
163-34	İbrahim Ağa b. Osman	Manastır 1310	1 ev yanında boş arsa
989-63-51	Manastır Valisi Mehmed Faik Paşa	Manastır 1310	1 arsa
989-141-106	Seyyid Hasan Rıza Efendi	Kriva Palanka 1311/1894	1 arsa
167-39	Hüsniye Hanım bt. Şemseddin	Manastır 1317/1900	1 arsa
15	Hüseyn Bey b. Ali Bey	Kratova 1326/1908	1 arsa

⁵¹⁹ Yediyıldız, "XVIII. Asır Türk Vakıflarının İktisadî Boyutu", s. 7.

⁵²⁰ Omerov, a.g.t., s. 73.

Vâkıflar tarafından vakfedilen arsalara baktığımızda, bazısı evler etrafında bulunurken, bazısı diğer yapıların civarında yer almıştır. Arsa vakıflarıyla ilgili bir iki örnek vermek konunun anlaşılması açısından yeterli olacaktır. Hasan Rıza Efendi, Palanka kazasında ikamet etmektedir. Ancak Üsküp'te sahip olduğu arsa üzerine bir hamam ve ev inşa etmiş ve bu yapıları vakfetmiştir. Vâkıf, Üsküp'teki arsanın her ne kadar yüz ölçümü hakkında vakfiyede bilgi vermese de, arazinin üzerine hamam ve ev inşa ettiğini belirtmiştir. Böylelikle bahse konu olan arsanın oldukça büyük olduğunu söylemek mümkündür.⁵²¹

Manastır'da ikamet eden Emine Hanım bt. İbrahim 1304/1887 yılında kurduğu vakıfta evinin önünde olan bir miktar arsayı, eviyle birlikte vakfetmiştir.⁵²² Bir diğer örnekte ise Manastır'da Pazarcı İbrahim 1310/1893 yılında evinin önünde bulunan bir miktar boş arsasını evini de dâhil ederek vakfetmiştir. Evlerin önünde olan bu arsaların muhtemelen yüz ölçümü olarak oldukça küçük olduğu tahmin edilmektedir.⁵²³

d. Çiftlikler

Osmanlı Devleti'nde çiftlikler bir çift öküzle sürülüp işlenebilen toprak arazisini ifade eder.⁵²⁴ Bu çiftlikler yüz ölçümü olarak birbirinden farklılık arz etmektedir. Osmanlı toplumunda tımar teşkilatının uygulandığı zamanlarda toprağın verimliliğine göre 70 ile 140 dönümlük arazilere çiftlik denilmiştir.⁵²⁵ XV-XVIII. asırlara kadarki süreçte Makedonya şehirlerinde çiftliklerini vakfedenlerin Paşalar, Beyler, Mutasarrıflar vb. görevliler olduğu görülmüştür. Vâkıflar çiftliklerin içinde bulunan, bahçıvan evleri, değirmenler, ahırlar ve ambarlar hakkında detaylı bilgi verirken çiftliklerin yüz ölçümleri hakkında herhangi bir açıklama yapmamışlardır.

XIX. asırda Makedonya'da sadece bir çiftlik vakfı tesis edilmiştir. Bu çiftlikte ilk dönem vâkıflarında olduğu gibi bir paşaya aittir. Recep Paşa 1800 yılında Kalkandelen kazası etrafından sahip olduğu pek çok çiftlik ve mülkünü Sersem Ali Baba Dergâhı'na bağışlamıştır. Recep Paşa Kalkandelen çevresinde sahip olduğu dokuz

⁵²¹ VGMA, Defter 989, Sayfa 141, Sıra 106.

⁵²² MŞS, Defter 154, Varak 8.

⁵²³ MŞS, Defter 164, Varak 47.

⁵²⁴ Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*, I-II, C. I, 2. b., İstanbul: Eren Yayınları, 1996, s. 187-199,

⁵²⁵ Yediyıldız, "XVIII Asır Türk Vakıflarının İktisadî Boyutu" s. 8; Ziya Kazıcı, *Osmanlı Vergi Sistemi*, İstanbul: Kayihan Yayınları, 2014, s. 86.

çiftliğini vakfetmiştir. Bu çiftliklerden iki tanesi hakkında detaylı bilgi vermiştir. Pervanece köyünde Ali Ağa çiftliği olarak bilinen vakfettiği çiftliğin içerisinde bahçıvan odaları, üç ambarı, üç ahır, harman yeri, elma, armut, kestane ağaçları, meyveli ağaçlar, tatlı su ve su kuyuları ve üç kıta bahçe yer almaktadır. Diğeri ise Sedlerce köyünde vakıf ismi ile bilinen; üç ahır, üç ambar, harman yeri, bir miktar meyve ağaçları, tatlı su, su kuyusu, bahçıvan odaları ve altı kıta bahçenin de içinde bulunduğu çiftliği vakfetmiştir.

Recep Paşa'nın diğer çiftlikleri de Kalkandelen kazası etrafındadır. Bu çiftlikler şunlardır: İbrahim Ağa Çiftliği, Çerkezzâde Çiftliği, Karagöz Çiftliği, Mahmud Ağa Çiftliği, Müezzîn Çiftliği olarak bilinen çiftliği ve Büyük Sedlerce köyünde Hasan Paşazâde Recep Paşa Çiftliği ismiyle anılan iki çiftliği vakfetmiştir.⁵²⁶ Bu çiftliklerin civarında bulunan vakfın iki korusunu da çiftliklerle birlikte vakfetmiştir.

Bir toprak parçasına çiftlik denilebilmesi için asgari şartı 60 dönüm olmasıdır. Bunun altındaki toprak parçaları, tarla, bahçe gibi isimlerle anılmıştır. Ancak Makedonya halkı arasında bazı bölgelerde 60 dönüm olan arazilerini bahçe olarak adlandıranlar olmuştur. Bir örnek teşkil etmesi için, Seyyid Hasan Rıza Efendi Palanka kazasında 60 dönüm olan erik tarlasını çiftlik ismi yerine bahçe ismiyle vakfiyede kaydettirmiştir. Vâkıf 15 ve 30 dönümlük bağ ve erik tarlalarını da bahçe olarak zikretmiştir.⁵²⁷ Recep Paşa çiftliklerinin dönümleri hakkında her ne kadar açıklama yapılmassa da bunların yüz ölçümlerinin 60 dönümün üzerinde olduğu düşünülmektedir.

e. Değirmenler

Osmanlı toplumunda, çeşitli hububatların öğütülüp un haline getirildiği yapılara değirmen denilmiştir. Tarıma dayalı toplumlarda değirmenin önemi büyüktür. Osmanlı Devleti'nin tarım toplumu olması hasebiyle yetiştirilen tarım ürünlerinin öğütülmesi için her daim değirmenlere ihtiyaç duyulmuştur. Bölgelerin iklim şartlarına göre at değirmeni, yel değirmeni ve su değirmenleri inşa edilmiştir.⁵²⁸ Bunlar arasında en işlevsel olanı su değirmenleridir.

⁵²⁶ MÜDA, 15 Numaralı Vakfiye

⁵²⁷ MÜDA, 15 Numaralı Vakfiye, VGMA, Defter 989, Sayfa 141, Sıra 106.

⁵²⁸ Salih Aynural, *İstanbul Değirmenleri ve Fırınları Zahire Ticaret (1740-1840)*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2001, s. 85; Ahmet Yiğit, "XIV-XVI. Yüzyıllarda Menteşe Livasında Değirmenler", *Muğla, M.Ü.S.B.E.D.*, S. 18 (2007), s. 99-103

Su değirmenleri umumiyetle sürekli akan su güzergâhlarının olduğu yerlere tesis edilmiştir. Su değirmenlerine genellikle Anadolu ve Balkanlar'da âsiyab denilmiştir. Makedonya'da değirmen vakfi tesis eden vâkıflar vakıf kayıtlarında değirmen yerine âsiyab kelimesini kullanmışlardır. Vakfiyelerdeki ifadelerden anlaşıldığı kadarıyla Makedonya şehirlerinde inşa edilen değirmenlerin tamamının su değirmenlerinden meydana gelmektedir.

Makedonya şehirlerinin neredeyse tamamının içinden veya etrafından irili ufaklı akarsular geçmektedir. Şehirlerin etrafında pek çok suyun olması, su değirmenlerinin kolaylıkla her bölgede inşa edilmesini sağlamıştır. Makedonya'da XV-XVIII. asırlarda vâkıflar tarafından 49 değirmen vakfi kurulmuştur. İhtiyaçlar doğrultusunda XIX. asırda Makedonya da değirmen vakfi tesis edilmeye devam edilmiştir. Bu yüzyılda değirmen vakfi kuranların oranı %7.2'ye tekabül etmektedir. Değirmenlerin 13 tanesi erkekler, 3 tanesi de kadınlar tarafından vakfedilmiştir. Genelde değirmen işletmeciliği erkekler tarafından yapılan bir meslek olarak bilinmektedir. Aynı zamanda kadınların da bu saha da aktif olarak rol aldıklarını vakfiyelerden öğreniyoruz. Onlar da sahip oldukları değirmenleri kiraya verip işletmeciliğini yapmışlardır. Kadınlar da vakfettikleri değirmenlerin gelirlerini vakıf giderlerine harcamışlardır. Kadınların hangi yollarla değirmenlere sahip oldukları ise bilinmemektedir. Muhtemelen değirmenler kadınlara ailelerinden miras yoluyla intikal etmiştir.

Bu küçük sanayi işletmelerinin topluma birden çok yararı dokunmuştur. Halkın yetiştirdiği hububatın öğütülmesinde insanlara önemli ölçüde kolaylık sağlamıştır. Osmanlı Devleti değirmenlerden aldığı vergilerden kasasına ciddi bir meblağ koymuştur. Vâkıflar da değirmenlerin kira varidatlarından vakıflarının giderlerini temin etmişlerdir.

Değirmenlerin gelir giderleri de bazı örnekler etrafında değerlendirilecektir. Makedonya'da değirmen vakfi tesis edenler, bu küçük sanayi işletmelerinin yıllık kaç paraya kiraya verilmesini istediklerine dair vakfiyelerde bilgi vermemişlerdir. XVI. asırda Ohri ile ilgili yapılan bir çalışmada 367 numaralı tapu tahrir defterlerinde vakıf değirmenlerinin yıllık gelirleri konusunda detaylı bilgi verilmiştir. Âsiyabların yıllık kira gelirlerine baktığımızda ücretlerinin birbirinden oldukça farklı olduğu görülmüştür. Âsiyabların senelik en düşük kira geliri 350 akçe, en yüksek olanının da 1.000 akçe

olduğu müşahede edilmiştir.⁵²⁹ Üsküp'te Abdülbaki Efendi vakfına ait değirmenin 1839/1845 yılları arasındaki kira geliri 700 ile 900 kuruş arasında değişmiştir.⁵³⁰ Bir değirmenin geliri büyüklüğüne ve içindeki taş sayısına göre değişebilmektedir. Ayrıca bölgelerdeki nüfus yoğunluğu, değirmenlerin yıl içindeki çalışma süreleri de değirmenden elde edilecek gelir miktarını belirleyen unsurlar arasında yer alır.

Halkın hububat mahsullerini, değirmencilerin ne kadar ücrete öğüttüğü konusunda vakfiyelerde ve diğer arşiv kayıtlarında umumiyetle bilgi verilmemiştir. Bu konudaki bilgiye, Osmanlı kanunnâmelerinde rastlanmaktadır. Bir değirmencinin bir müd buğdayı beş akçeye öğütmesi gerektiğini belirtilmiş ve ziyade bir miktar almaması konusunda uyarılmıştır.⁵³¹ II. Bayezid döneminde alınan öğütme parası sonraki dönemlerde diğer ihtiyaçlar ve vergiler değiştiği için muhtemelen artmıştır.

Değirmenlerin gelirleri olduğu gibi giderleri de bulunmaktadır. Giderlerden birisi Osmanlı Devleti'nin değirmenlerden aldığı vergilerdir. Devlet alınacak vergi miktarını detaylı bir şekilde Osmanlı kanunnâmelerinde açıklamıştır. Anadolu'da faaliyet gösteren değirmenlerin vergilendirilmesi çalışma süreleri esas alınarak düzenlenmiştir. Bir sene boyunca çalışan değirmenlerden, Bursa müdüyle bir müd buğday ve bir müd arpa alınmıştır. Altı ay çalışan değirmenlerden bunun yarısı tahsis edilmiştir. Muhtemelen kıtlık dönemlerinde değirmencilerin hububatla ödemesinde yaşanan bazı sıkıntıları dikkate alan devlet vergi ödemelerini nakte çevirmiştir. Bütün yıl çalışan değirmenlerden 60 akçe, altı ay çalışanlardan 30 akçe vergi alınmıştır. Birkaç ay işleyen değirmenlerden de çalıştığı süre kadar ücret tahsil edilmiştir.⁵³² Bu vergiler muhtemelen dönemin şartlarına göre de değişiklik göstermiştir.

Değirmenlerin diğer bir önemli gideri de suyollarının bakım ve onarımıdır. Âsiyablara suyu ulaştıran arkların yağmurlardan veya başka nedenlerden tahrip olması değirmenlerin faaliyetlerini durdurduğu gibi su kanallarının taşması sonucu kanal etrafında olan halkın tarlalarına maddi zararlar vermekteydi. Suyolları tamir edilmediği zaman değirmenlerin faaliyetleri de tamamen işlevselliğini kaybetmekteydi.

⁵²⁹ Ural, a.g.t., s. 73-80.

⁵³⁰ BOA, EV. D. 11437; Telli, a.g.e., s. 229.

⁵³¹ Ahmed Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri, II. Bâyezid Devri Kanunnâmeleri*, ' 2, Kitap, İstanbul: Faisal Eğitim ve Yardımlaşma Vakfı, (FEY) İstanbul 1990, s. 294-295.

⁵³² Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri, ve Hukukî Tahlilleri*, s. 157; Ümit Koç, "XVI. Yüzyıl Anadolu'sunda Değirmenler", *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 149, (2004), s. 184.

Suyollarının bakımının yanı sıra diğer bir gider kalemini de âsiyabların içinde bulunan değirmen taşlarının sürekli çalışması nedeniyle aşınmaları ve bunların yenilerinin satın alınması oluşturmuştur. Bazı değirmenlerin tek taşı, bazılarının birden fazla taşı olduğu vakfiyelerde bilhassa belirtilmiştir. Aşağıdaki tabloda taş sayıları detaylı olarak verilmiştir.

Değirmenlerin tamirlerine harcanan meblağları muhasebe defterleri vasıtasıyla takip etmek mümkündür. 1256-1260 yıllarına Abdülbaki Efendi âsiyablarının yıllık bakım masrafları şöyledir. 1256 yılında 130 kuruş, 1257 tarihinde 75, 1258, 50, 1259, 65 ve 1260 yılında 750 kuruş harcanmıştır.⁵³³ Bakım ve onarım giderlerinin de yıllara göre değişiklik arzettiği gözlemlenmiştir.

Tablo 35. Değirmenlere Yönelik Kurulan Vakıfların Listesi.

Def-Say-Sıra	Vâkif ismi	Yeri-Yılı	Değirmenler
15	Recep Paşa	Kalkandelen 1800	4 âsiyab
632-114-46	Gümrük Kâtibi el-Hâc Ahmed Arslan Efendi	Ustrumca 1246/1831	2 göz 1 değirmen
746-323-133	Müderis Hacı Mehmed Efendi	Köprülü 1247/1832	3 göz değirmen ve yukarı değirmenin 8/25 hissesini
10	Hatip İsmail Efendi b. İdris	Kalkandelen 1260	İki çarklı 1 değirmen
581-380-282	Ohri Kaymakamı Şerif Ahmed Bey	Ohri 1262/1846	3 taşı 1 değirmen
111-12	Mehmed Ziya Paşa	Manastır 1264/1848	2 taşı 1 değirmen
25	Sabık Ohri Kaymakamı Şerif Ahmed Bey	Manastır 1265/1849	12 göz 1 değirmen
113-40	el-Hâc Celaladdin Efendi b Ahmed	Manastır 1267/1851	2 göz 1 değirmen
126-69	Üçüncü Alay Ayanı Mustafa Ağa	Manastır 1277/1861	2 göz 1 değirmen
8	Pembe Hanım bt. Yusuf	İştîp 1278/1862	2 değirmen
989-97-72	Orta Pınar Mahallesi Halkının Müşterek Kurduğu Vakıf	Kumanova 1301/1884	4 taşı 1 değirmen
989-187-142	el-Hâc Ali b. el-Hâc Abdullah	Koçana Zirnovça köyü 1314/1897	2 taşı 1 değirmen
990-7-6	Sabiha Hanım bt. Malik Paşa	Manastır 1321/1904	1 değirmen
21	Şeyh Ali Efendi b. Niyazi Dede	Üsküp 1321	3 taşı 1 değirmen
597-100-72	Emin Ağa b. Hacı Mürteza Ağa	Köprülü 1325/1908	1 değirmen
597-89-59	Emine Hanım bt. Ali Bey	Kratova 1327/1910	6 taşı 1 değirmen

Makedonya değirmenleri ile ilgili birkaç örnek vermekle yetinilecektir. Recep Paşa Kalkandelen kazası etrafında çiftlikler adıyla bilinen çiftliğini ve yanında sahip

⁵³³ BOA. EV. D., 11437; Telli, a.g.e., s. 229.

olduğu dört taşlı değirmenini vakfetmiştir. Bu çiftliğin yanında akan Reşiçe suyu da muhtemelen değirmenlerin işletilmesi için kullanılmıştır.⁵³⁴

Müderriş Hacı Mehmed Efendi Köprülü’de bir vakıf kurmuştur. Köprülü’nün babuna köyü nehri üzerinde Orta Değirmen olarak bilinen üç göz değirmeni ve etrafında olan 6 dönüm meyveli ve meyvesiz bahçesini vakfetmiştir. Yine aynı nehir üzerinde yukarı değirmeni olarak meşhur olmuş değirmenin 8/25 hissesini vakfetmiştir.⁵³⁵

Ahmed şerif Bey 1265/1859 yılında Manastır’da bir vakıf tesis etmiştir. Bu vakıf mülkü Manastır vilayetine bağlı Toplan köyündedir. Vâkıf, burada sahip olduğu 12 göz değirmenini vakfetmiştir. Değirmen varidatını Manastır’da yaptırdığı, cami, mektep ve medresenin ihtiyaçlarına tahsis etmiştir.⁵³⁶ Osmanlı toplumunda değirmen vakıfları gelir kaynakları arasında önemli bir yere sahiptir.

3. Ticârî İşletmeler

a. Hanlar

Han, ticaret yolları güzergâhlarında ya da şehir içinde inşa edilen; hücre şeklinde birçok odanın birleşmesinden meydana gelen bir yapıdır. Yollar üzerlerinde inşa olunan hanlar, umumiyetle kervansaraylar olarak adlandırılmıştır. Bu yapılar kervanların bir günde yol alabileceği 30-40 km. lik mesafe dikkate alınarak yapılmıştır. Kervansarayların içinde yatakhane, aşhane, ticari eşyaların konacağı depolar, erzak ambarı yolcuların hayvanlarının barınacağı ahırlar, nalbant, araba, koşum takımlarınınyanı sıra bunların bakım, onarım gibi ihtiyaçları karşılayacak sanat erbabı da bulunmuştur.⁵³⁷

Hanlarda, farklı bölgelerden gelen tüccarlar aralarında din, dil, ırk ve mezhep ayrımı gözetilmeden hepsi aynı muameleye tabi tutulmuştur.⁵³⁸ Tüccarlar bu yapılarda güvenli bir şeklide hayvanlarıyla ve mallarıyla konaklama ve dinlenme ihtiyaçlarını karşılamışlardır. Hanlar, tüccarların eşkıya baskınlarına ve çeşitli sıkıntılara karşı emniyetinin sağlandığı yegâne mekânlardır.

⁵³⁴ MÜDA, 15 Numaralı Vakfiye.

⁵³⁵ VGMA, Defter 746, Sayfa 323, Sıra 133.

⁵³⁶ MÜDA, 25 Numaralı Vakfiye.

⁵³⁷ Osman Turan, *Selçuklular ve İslamiyet*, İstanbul: Turan Neşriyat ve Matbaacılık Kolektif şirketi, 1971. s. 93-110; İlter, *Tarihî Türk Hanları*, s. 6.

⁵³⁸ Ziya Kazıcı, *İslâmî ve Sosyal Açından Vakıflar*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1985, s. 129.

Uzak diyarlardan gelen kervanlar şehir merkezindeki hanlarda konaklar, malları emniyetli bir şekilde han depolarında ve ahırlarında korunurdu. Hanlar aynı zamanda uluslararası malların toplandığı merkezlerdir.⁵³⁹ Tüccarlardan satın alınan mallar buradan şehrin çarşısına dağıtılırdı. Tüccarlar şehir içinde üretilen malları toplayıp farklı ülkelere satmaktaydı. Hanlar uluslararası malların toplanma ve dağıtım merkezi gibi önemli bir işlevi yerine getirmiştir.

Makedonya bölgesi coğrafi konumu itibariyle birkaç yol güzergâhında yer almaktadır. Bunlardan birisi Roma döneminde kullanılan Via Egnatia yoludur. Osmanlılar tarafından da tercih edilen bu yol Arnavutluk limanlarından başlar, Ohri ve Manastır'dan geçerek Selanik üzerinden İstanbul'a ulaşır. Önemli bir coğrafi konuma sahip olan Selanik'ten diğer bir yol da Üsküp üzerinden Sırbistan ve Bosna'ya ulaşır. Yine Arnavutluk limanlarından hareket eden kervanlar Üsküp-Kratova üzerinden Köstendil oradan da Sofya'ya giderdi. Makedonya bölgesinin ticaret yolları üzerinde olması pek çok hanın faaliyet göstermesini sağlamıştır.⁵⁴⁰

Makedonya bölgesinde inşa edilen hanlar, vakfiyelerden anlaşıldığı kadarıyla şehirlerin içinde yaptırılmıştır. Şehirlerde olan hanlar kervan kabilelerine hizmet verdiği gibi şehre çalışmaya gelenler, yolcular vb. kimseler buralarda konaklamıştır. Hanların hem ticaret hem de konaklama faaliyetini aynı anda sürdürdükleri söylenebilir. Bu yapılardan elde edilen gelirlerden vakıf giderleri karşılanmıştır.

Osmanlı hâkimiyetine giren Makedonya şehirlerinde pek çok hanın hizmet verdiği *Evlîya Çelebi Seyahatnamesi'nden* ve Ekrem Hakkı Ayverdi'nin eserinden anlaşılmaktadır. Sevil Bülbül de yaptığı araştırmada hanlarla ilgili bilgiler vermiştir.

Tablo 36. Hanların Şehirlere Göre Dağılımı

	Şehir İsmi	Ayverdi'nin Eserinde Han ve kervansaray sayıları	Sevil Bülbül Han ve kervansaray sayıları	Lidiya Kumbaracı Bogoyeviç	Hasan Telli
1	Debre	9	1		
2	Doyran	-			
3	Gostivar		1		
4	İştîp	17-1	8		
5	Kalkandelen	10	2		
6	Kırçova	-			

⁵³⁹ Sina Ceco, *İstanbul'un Yüz Hanı*, İstanbul: Büyükşehir Belediyesi Kültür, 2012, s. 0-2.

⁵⁴⁰ Stoyanovski, a.g.e., s. 251; Bülbül, a.g.m., s. 69.

7	Koçana				
8	Kumanova	1			
9	Köprülü				
10	Kıratova	2			
11	Manastır	2	1		
12	Ohri	3-			
13	Kriva Palanka (Eğri Dere)	1	1		
14	Prilepe	2			
15	Radovište	7			
16	Resne	1			
17	Tikveş	2			
18	Usturga	4-1	1		
19	Ustrumca	-			
20	Üsküp	10	12-3	13 han ve kervan saray	18 han ve kervansaray
	Toplam	73	30	13	18

Ekrem Hakkı Ayverdi, *Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri-Yugoslavya* adlı çalışmasında, isimlerine ulaştığı ve ulaşmadığı han ve kervansarayların sayısını 73 olarak zikretmiştir. Ayverdi, Evliya Çelebi *Seyahatnamesi'nde* geçen ve kendi ulaştıkları hanları bir arada toplu olarak zikretmiştir.⁵⁴¹ Telli, araştırmasında Üsküpte 18 han ve kervansaray olduğunu isimleriyle açıklamışlardır.⁵⁴² Han ve kervansaraylar konusunda farklı malumatların bulunduğu şehir İştîp'tir. Ayverdi, İştîp'te faaliyet göstermiş şu beş hanın ismine ulaşmış ve eserinde zikretmiştir: Çömlekçizâde Hanı, Kara Kadı Hanı, Küçük Kervansaray, Seyyid Abdülkadir Büyük Hanı ve Sinan Bey Hanı'dır.⁵⁴³ 1896/1314 yılı Kosova Vilayeti Salnamesi'nde İştîp'te 47 han olduğundan bahsedilmiştir.⁵⁴⁴ Sevil Bülbül ise yaptığı çalışmada İştîp'te 17 han ve kervansaray olduğunu, han ismi belirtmeden zikretmiştir.⁵⁴⁵ Makedonya'nın en önemli iki merkezi olan Üsküp ve Manastır'daki han sayıları İştîp kazası ile mukayese edildiğinde, İştîp'te han sayısının daha yüksek olmasına ihtiyatla yaklaşmak gerekmektedir. Çünkü farklı çalışmalarda İştîp hanları birbirinden farklı sayılarla verilmiştir. Bu konuda kendi içinde bir tutarlılık bulunmamaktadır.

⁵⁴¹ Ayverdi, a.g.e., s. 345.

⁵⁴² Telli, a.g.e., s. 381.

⁵⁴³ Ayverdi, a.g.e., s. 67.

⁵⁴⁴ *1314/1896 Salname-i Vilayet-i Kosova*, Aġanoġlu, s. 135.

⁵⁴⁵ Bülbül, a.g.m., s. 73-74.

Ayverdi ve Bülbül'ün eserlerinde bahsetmediği bazı hanlar yaptığımız çalışmada tespit edilmiştir. Vakfiyelerde ismi geçen hanlar şunlardır: Ayşe Hatun bt. Hüdaverdi Hanı Manastır, Süleyman Efendi b. Zekeriya Hanı, Mustafa Nuri Bey Hanı, Manastır'da, Gostivar'da Şeyh Nuh Efendi Hanı Köprülü Derviş Mehmet b. Tahir Usta Hanı, Abdullah b. Abdürrahim Hanı, Ali Bey Hanı ve yanın da Müderris Hacı Mehmed Hanı, Koçana'da Maden Emimi Hasan Bey dükkânlarının olduğu yerde Hancı Hanı ve Ohri Kaymakamı Şerif Ahmed Bey Hanı bulunur. Bu hanlar da 78 sayısına ilave edildiğinde han sayısı 87'ye yükselir.

Hanların Fiziki Özellikleri

Osmanlı egemenliğine giren Makedonya bölgesinde zaman içinde pek çok han inşa edilmiştir. Hanlarla ilgili bilgileri vakfiyelerden ve diğer arşiv kayıtlarından öğrenmekteyiz. Ancak vâkıflar, hanların fiziki yapısı ile ilgili genel olarak vakfiyelerde bilgi vermemişlerdir. Hanlar hakkında en ayrıntılı bilgiyi Müezzîn Hoca Muslihuddin b. Abdülğani vakfiyesinden öğreniyoruz. Makedonya hanlarına bir örnek teşkil etmesi adına Hoca Muslihuddin hanı vakfiyedeki bilgiler ve yapılan çalışmalar doğrultusunda değerlendirilecektir.

Muslihuddin Efendi, 1550 yılında kurduğu vakfını Üsküp'te tescil ettirmiştir. Vâkıf pek çok mal ve mülk vakfetmiştir. Vakfiyede tarif edilen bu yapı zaman içinde Kurşunlu Han olarak meşhur olmuştur. Kurşunlu Han güney-kuzey doğrultusunda yer alan ana kısmı kareye yakın dikdörtgen planlı ve iki avlulu bir yapıdır. Han 2800 m²'lik bir alanı kaplamaktadır.⁵⁴⁶ İki katlı olan yapının zemin katında 28 oda, üst katında 30 odanın olduğu belirtilmiştir. Osmanlı dönemi boyunca Üsküp'te ticaret merkezi olarak faaliyetlerini sürdüren bu yapı günümüze ulaşmış ve arkeoloji müzesi olarak kullanılmaktadır.⁵⁴⁷

XIX. Asırda Makedonya vâkıflarından üçü, han vakfı tesis etmiştir. Bu hanların ikisi Manastır'da, birisi de Köprülü'dedir. Ancak hanlar hakkında vakfiyelerde detaylı bilgi verilmemiştir. Derviş Mehmed b. Tahir Usta 1294 yılında Köprülü Kazası'nda bir

⁵⁴⁶ Bülbül, a.g.m., s. 73. Bülbül, kurşunu Hanın alt katta 28, üst katta 32 odasının olduğunu belirtmiştir. Özer ise Kurşunlu Han'da alt katta 28, üst katta 30 odanın olduğunu zikretmiştir.

⁵⁴⁷ VGMA, Defter 632, Sayfa 3, Sıra 3; Özer, a.g.e., s. 136-142. Eserin yapımında kullanılan malzeme ve mimari yapısı için ayrıca bkz. Vakfiyede oda sayıları daha az olarak verilmiştir. Muhtemelen bazı odalar sonradan hanın içerisine ilave edilmiştir. Özer, a.g.e., s. 136-142

vakıf tesis etmiştir. Kendisinin de ikamet ettiği Ber Çorak Mahallesi Çarşısı'nda etrafında dükkânların ve Abdullah b. Abdürrahim Efendi'nin hanının olduğu yerde vakfa ait bir han bulunmaktadır. Vâkıf, bu hanının 12 hissesini vakfetmiştir. Ancak hanın fiziki yapısı ile ilgili herhangi bir açıklama yapmamıştır. Derviş Mehmed Efendi'nin vakfiyedeki tarifinden anlaşıldığı üzere çarşıda iki hanın yan yana hizmet verdiği bildirilmektedir.⁵⁴⁸ Yine Köprülü'de Ali Bey Hanı ve Müderris Hacı Mehmed Hanının da birbirlerine epey yakın olduğu vakfiyedeki verilerden anlaşıldığı gibi zikredilen bölgede toplam 4 hanın yan yana hizmet verdiği vakfiyeler aracılığıyla tespit edilmektedir.⁵⁴⁹

Süleyman Efendi b. Zekeriya Efendi 1307/1890 yılında Manastır'da bir vakıf tesis etmiştir. Vakıf, Manastırın At Pazarı Çarşısı'nda 52-53 numaralı hanı ve 54 numaralı dükkânını vakfetmiştir. Süleyman Efendi, han hakkında başka herhangi bir açıklama yapmamıştır. Bu hanın gelirlerinden 300 kuruş fakirlere ekmek dağıtılması için, 200 kuruş da hatim okunması için ayrılmıştır. Her ne kadar vakfiyede hanın kiralama miktarıyla ilgili bilgi verilirse de vakıf gelirlerinden harcanacak para miktarı göz önünde bulundurulduğunda hanın gelirinin 500 kuruşun üzerinde olduğunu söylemek mümkündür.⁵⁵⁰ Ancak hanların yıllık gelirlerinin oldukça yüksek olduğunu yapılan çalışmalardan takip etmek mümkündür. Hanların yıllık gelirine bir örnek teşkil etmesi için İsa Bey Hanını verebiliriz. 1468 yılı tahrir kayıtlarında İsa Bey tarafından vakfedilen Kapan Hanın yıllık geliri 10.000 akçe olarak belirtilmiştir.⁵⁵¹ Hanların gelirleri de büyüklük, küçüklük ve fiziki durumuna göre değişmektedir.

b. Hamamlar

Arapça'da "ısıtmak sıcak olmak anlamındaki hamm (hamem) kökünden türeyen hamam (hammâm) kelimesinin sözlük anlamı "ısıtılan yer" olup yıkanma yeri manasında

⁵⁴⁸ VGMA, Defter 988, Sayfa 210, Sıra 121.

⁵⁴⁹ VGMA, Defter 591, Sayfa 271, Sıra 207; VGMA, Defter 746, Sayfa 323, Sıra 139.

⁵⁵⁰ MŞS, Defter 157, Varak 67.

⁵⁵¹ Bogoyeviç, a.g.e., s. 278.

kullanılmaktadır.⁵⁵² Balkanlar'da hamam anlamına gelen Slavca “*Banja.*” kelimesi kullanılırken,⁵⁵³ Makedonca'da da hamam için “*Бања.*” denilmiştir.

Hamam kültürünün Müslümanlar arasında yaygınlaşmasında dinin önemli bir yeri vardır. Gerek Kur'ân'da gerekse hadislerde pek çok maksatla temizlik ve sudan bahsedilmiştir. Allah Kur'ân-ı Kerim'de 63 ayette sudan bahsederken pek çok ayette temizliğe vurgu yapmıştır. Ayetlerin yanı sıra Hz. Peygamber'in “*Temizlik imanın yarısıdır.*” sözü ve suyla ilgili tavsiyesi de⁵⁵⁴ Müslümanları özellikle su ve temizlik konusunda titiz davranmaya sevk ettiği gibi temizliğe bağlı olarak hamam kültürünün de Müslüman toplumlarda yaygınlaşmasını sağlamıştır.

Hamamlar insanların temizlenme ihtiyaçlarının yanı sıra, bazı hastalıklara da iyi gelmesi nedeniyle çokça tercih edilmiştir. Anadolu ve Balkan coğrafyasında şifalı kaynak sularının bolca bulunması hamamların yaygınlaşmasını sağlamıştır. Osmanlı toplumunda hamamlar insanların dinlenme, toplanma, temizlenme ve sosyalleşme yerleri olarak faaliyet göstermişlerdir.

Hamamlar şehirlerdeki ihtiyaçlar doğrultusunda hayırseverler tarafından inşa edilmiş ve kurdukları vakıflara gelir getirmesi amacıyla vakfedilmiştir. XV-XVIII. asırlarda Makedonya'da vakfiyelerine ulaştığımız 16 hamam bulunmaktadır. Hamamların çoğu tekli yapılar olarak inşa edilmişken, İshak Bey ve Yahya Paşa hamamları çifte hamamlar olarak faaliyet göstermiştir. Çifte hamamların bir bölümü erkekler için bir bölümü de kadınlara tahsis edilmiştir.

Ayverdi eserinde, Makedonya şehirlerinde Osmanlı dönemi boyunca 36 hamamın faaliyet gösterdiğini zikretmiştir. Bu hamamların sayıları şehirlere göre şöyledir: Tikveş 1, Resne 1, Palanka 1, Radoviş 1, Kumanova 1, Prilepe 1, Kalkandelen 2, Ustruga 2, Kratova 2, Debre 2, Ohri 3, İştıp 3, Manastır 4 ve Üsküp'te 12 hamam bulunmaktadır. Ayverdi'nin verdiği sayıdan farklı olarak Lidiya Kumbaracı Bogoyeviç,

⁵⁵² Semavi Eyice, “Hamam”, *DİA, İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1997, C. 15, s. 433

⁵⁵³ Machiel Kiel, “Balkanlar'da Az Bilinen Birkaç Hamam ve Kaplıcaya Giriş”, çev: Ayşe Özbay Erozan, *Anadolu Medeniyetindeki Hamam Kültürü: Mimari, Tarih ve İmgelem*, İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2012, s. 243.

⁵⁵⁴ Hz. Peygamber (sav) Medine'de Müzeyne'li bir adamı, Rume kuyusunun suyunu ücretle satarken görünce: “Bu kuyuyu şu Müzeyne'li adamdan satın alıp vakfetmek bir Müslüman için ne güzel sadakadır.” buyurmuştur. Bunun üzerine Hz Osman, büyük bir meblağ ödeyerek Rume kuyusunu satın almış ve bunu hayrı için vakfetmiştir.⁵⁵⁴ Tirmizi, Menakıb, 19; İbn Abdülber, *el-İstiab Fi Marifetil-Ashab*, IV, C.III, Nşr. Ali Muhammed el-Becavi, s. 1039-1040.

Üsküp'te 15 hamamın faaliyette olduğunu belirtmiş ve hamamların isimlerini eserinde kaydetmiştir.⁵⁵⁵

Vakfiyelerde, hamamların varidatlarıyla ilgili umumiyetle bilgi verilmemekle birlikte bazı hamamların geliriyle ilgili bir kaç örnek olması, bu konuda fikir sahibi olmamızı sağlayacaktır. Üsküp'te İshak Bey (İsa Bey) tarafından vakfedilen Çifte hamamın 1552 yılındaki yıllık geliri 20.000 akçe, 1468 yılında 20.000 akçe, 1481 yılında ise 21.690 akçe olarak belirtilmiştir.⁵⁵⁶ 1857 yılında Çifte Hamam 18.000 kuruşa kiralanmıştır.⁵⁵⁷ Yine Üsküp'te Davud Paşa Hamamı'nın yıllık gelirinin 5.838 akçe olduğu zikredilmiştir.⁵⁵⁸ Aynı şehirde faaliyet gösteren iki hamamın arasında ciddi bir gelir farklılığının olduğu görülmüştür. Bunun bir nedeni birinin çifte hamam diğeri ise tekli hamam olmasıdır.

Hamamların Osmanlı iktisadî hayatındaki piyasa değeri ile ilgili genelde bilgi bulunmamaktadır. Bu konuda bazı malumatlar olan Muslihuddin Efendi vakfını bir örnek teşkil etmesi adına verebiliriz. Muslihuddin Efendi, 1550 yılında kurduğu vakıfta iki hamam vakıf ettiğini ayrıntılı olarak vakfiyeye yazdırmıştır. Bu hamamlardan birisinin üçte birlik hissesi Mehmed Efendi diye bir şahsa aittir. Muslihuddin Efendi bu birlik hisse için Mehmed Efendi'ye 40.000 gümüş dirhem ödemiştir. Bu bağlamda hisseleri bütün olarak düşünüldüğünde hamamlara sahip olmak için ciddi bir meblağa sahip olmanın gerektiği görülmektedir. Bu hamamın tamir masrafları için de vakıf bütçesinden 60.000 akçe ayırmıştır.⁵⁵⁹ Muhtemelen hamam harabe bir halde olduğu için büyük bir onarım gerekmiştir. Bu yapıların önemli gelirleri olduğu gibi ciddi giderlerinin de olduğu anlaşılmaktadır.

Makedonya'da XIX. asırda iki hamam vakfı tesis edildiği bilgisi vakfiyelerden elde edilmektedir. Bu hamamlardan birisi Ohri'de diğeri ise Üsküp'tedir. Ayverdi, eserinde Ohri kazasında üç hamamın olduğunu zikretmiştir. Bunlar Gazi Hüseyin Paşa Hamamı, Ohrizâde Hamamı ve Yukarı Hamamı'dır.⁵⁶⁰ Sandık Emîni Yusuf Agâh Efendi'nin inşa ettiği hamam ile ilgili bilgi verilmemiştir. Dolayısıyla Ohri'de 3 olan

⁵⁵⁵ Bogoyeviç, *a.g.e.*, s. 28.

⁵⁵⁶ Özer, *a.g.e.*, s. 152,

⁵⁵⁷ Telli, *a.g.e.*, s. 57.

⁵⁵⁸ Semavi Eyice, "Dâvud Paşa Hamamı", *DİA, İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1994, C. 9, s. 40.

⁵⁵⁹ VGMA, Defter 632, Sayfa 3, Sıra 3.

⁵⁶⁰ Ayverdi, *a.g.e.*, s. 145.

hamam sayısı bununla birlikte dörde yükselmiş ve toplamda 36 olan hamam sayısı da 37 olmuştur.

Ohri’de ikamet eden Sandık Emîni Yusuf Agâh Efendi, 1272 yılında bir vakıf tesis etmiştir. Kendisinin yeniden yaptırdığı hamamı vakfetmiştir. Hamamın fiziki yapısı hakkında herhangi bir açıklama yapmamıştır. Ancak camilerin, çeşmelerin ve hamam suyollarının tamirine harcanacak meblağı ayrıntılı olarak belirtmiştir. Beş cami tamirine 305 kuruş, mütevellîye 100 kuruş, beş çeşme tamirine 255 kuruş, hamam çeşmelerinin tamiri için 255 kuruş, hamam tamirine 700 kuruş ve iki hatibe 100’er kuruştan 200 kuruş maaş vermiş ve artan vakıf varidatından hamamın etrafında bulunan dört kaldırımın yapılmasını istemiştir. Toplamda hamam gelirlerinden 1815 kuruş harcama yapıldığı vakfiyede belirtilmiştir. Ayrıca kaldırımlara harcanacak meblağ belirtilmemiştir. Hamamın gelirinin 2000 kuruşun üzerinde olduğu anlaşılmaktadır.

Ayverdi’nin eserinde zikrettiği Üsküp’teki hamamlar ise şunlardır: Ayşe Hatun, Davud Paşa, Davud Paşa Küçük, Yeni, Eski, Hasan Rıza Efendi, İbrahim Çavuş, İsa Bey Çifte, Kara Kapıcı, Sinan Paşa Hamamı, Şengül Hamamı ve Yahya Paşa Hamamı’dır.⁵⁶¹ Telli ise çalışmasında Ayverdi’nin isimlerini belirttiği hamamların yanı sıra, Üsküp’te, Saray, Tuz Pazarı, Sultan Hatun, Postane, Kızlar, Kara Kapıcı, Hürriyet ve Gazi İshak Bey Hamamları olmak üzere 18 hamamın faaliyet gösterdiğini beyan etmiştir.⁵⁶²

Üsküp’teki hamamlardan biri olan Hasan Rıza Efendi Hamamı’yla ilgili malumat, 1311/1894 tarihli vakfiyeden elde edilmiştir. Vâkıf Üsküp’te sahip olduğu arsa üzerine yılında vakfiyede belirttiği üzere bir hamam ile bir ev inşa ettirmiş ve bu yapıları vakfetmiştir. Hamamın gelirlerinden Yelen Kapan Camii’nin bakım ve onarım ihtiyaçlarının karşılanması için yanı sıra imam ve hatiplere 10, müezzin ve kayyımlara 6 kuruş maaş vermiştir. Ayrıca vakıf gelirlerinden eşlerine de ücret tahsis etmiştir.⁵⁶³

⁵⁶¹ Ayverdi, a.g.e., s. 297-300.

⁵⁶² Telli, a.g.e., s. 344.

⁵⁶³ VGMA, Defter 989, Sayfa 141, Sıra 105.

c. Dükkânlar

Dükkânlar, çarşılarda veya bir sokak içerisinde iki taraflı sıralanmış ve yan yana bulunan küçük ticari işletmelerdir.⁵⁶⁴ Osmanlı toplumunda dükkânların önemli bir kısmı çarşılarda yer alırken, bir kısmı da mahalle aralarında ve evlerin altında yer almıştır. Makedonya'nın Osmanlı hâkimiyetine girmesi akabinde şehir çarşıları mimari yapı, düzen ve işleyiş itibarıyla Anadolu şehir çarşılarıyla benzerlik arz etmeye başlamıştır. Konumuza bir örnek teşkil etmesi adına Üsküp çarşısının fiziki yapısı ve etrafındaki eserler hakkında bilgi verilecektir.

Üsküp çarşısı halk arasında Eski Çarşı veya Türk Çarşısı gibi isimlerle anılmaktadır. Batı tarafında Üsküp Kalesi, güney istikametinde Vardar Nehri, kuzeyinde Serava Irmağı ve kuzeydoğusunda Bitpazarı'yla sınırı olan çarşı 55.000 m² alanda faaliyet göstermektedir. Çarşı içinde ve etrafında şu yapılar yer almaktadır: Bedesten, Kapan Han, Suluhan, Kurşunlu Han, Çifte Hamam, Davut Paşa Hamamı ve Şengül Hamamı. Çarşı sokaklarının iki tarafında yer alan dükkânlardan sayı olarak en fazla olanlar küçük ticari işletmelerdir. Çarşı etrafında yer alan dini yapılar ise Mustafa Paşa Camii, Murat Paşa Camii, Arasta Camii, Köse Kadı Camii ve Hüdavendigâr Mescidi'dir.⁵⁶⁵ Üsküp Çarşısı, ticaretin merkezi ve şehir ekonomisinin nabzının attığı yerdir.

Makedonya çarşılarındaki esnaf bazen homojen ve bazen de heterojen gruplar halinde faaliyet göstermişlerdir. Çarşılar, farklı meslek gruplarının ve zanaatkarların üretim yerleridir. Şehir halkı, yeme-içme, giyim-kuşam, ev eşyaları ve ticari mallarını çarşılarındaki dükkânlardan temin ederlerdi.⁵⁶⁶ Osmanlı toplumunda farklı kesimden insanların ortak buluşma noktalarından birisi de şüphesiz ki şehrin alışveriş merkezi olan çarşılardır. İnsanlar gerek ürettiklerini satma gerekse satın almak için çarşı pazarlarıyla sağlam bir ilişki içindedir.

XIX. yüzyılda Makedonya'da 63 vâkıf 215 dükkân vakfetmiştir. Makedonya'da dükkân vakfi kurma oranı %28.6'ya tekabül etmektedir. Bu dükkânların 41'i erkekler,

⁵⁶⁴ Çiftçi, a.g.e., s. 104.

⁵⁶⁵ Behcuddin Şihabi, "Üsküp Çarşısı", *Osmanlı Coğrafyasında Çarşı Kültürü ve Çarşılar*, Ed.Sezai Sevim, Bursa: Akmat Akınoğlu Matbaacılık, 2010, s.193-194; İnbaşı-Kul, a.g.e., s. 55.

⁵⁶⁶ Haşim Karpuz, "Konya ve Akşehir Çarşılarının Tarihi Gelişimi ve Koruma Sorunları", *Osmanlı Coğrafyasında Çarşı Kültürü ve Çarşılar*, ed. Sezai Sevim, Bursa: Akmat Akınoğlu Matbaacılık, 2010, s. 115.

22'si de kadınlar tarafından bağışlanmıştır. Kadınların erkeklere yakın oranda vakıf tesis etmeleri, onların sosyal ve ekonomik hayatta aktif rol aldıklarını göstermektedir. Kadınların vakfettiği dükkânlar, kazaz, terzi, kiremitçi, nalbant, kuyumcu, fırıncı, pabuççu dükkânları ve değirmenlerden oluşmaktadır. Vakfedilen dükkânlar arasında, farklı meslek guruplarına ait dükkânların yer aldığı görülmektedir. Özellikle pabuççuluk, değirmencilik, kiremitçilik ve nalbantlık erkekler tarafından yapılan mesleklerdendir. Muhtemelen bu dükkânlar kadınlara erkek yakınları tarafından miras yoluyla intikal etmiştir.

Bazı vâkıflar, vakfettiği dükkânın hangi esnaf grubuna ait olduğunu vakfiyede belirtmiştir. Bunlar kepenek, bakkal, urgancı, çömlekçi, değirmenci, aşçı, yemişçi, tütüncü, keresteci, semerci, kiremitçi, terzi, boyacı, kazzâz, berber, pabuççu, oduncu yoğurtçu, kovaç, fırıncı, kiremitçi, nalbant, şıracı, kıraathane ve kuyumcu dükkânlarından oluşmaktadır. Bu dükkânlardan sayı olarak en fazla olanlar bakkal, kepenk ve fırınlardır.

XIX. yüzyılda dükkân vakfi tesis edenlerin önemli bir kısmı Manastır vilayetinde bulunmaktadır. Vakfiyelerdeki bilgiler doğrultusunda Manastır çarşıları ve esnaf gurupları hakkında değerlendirme yapılacaktır.

Manastır, Via Egnatia ticaret yolu üzerinde bulunması nedeniyle Osmanlı dönemi boyunca ekonomik anlamda gelişmiş ve önemli bir merkez haline gelmiştir. Manastır, 1843-1844 yılları arasında 25.134 kişilik bir nüfusu bünyesinde barındırmıştır.⁵⁶⁷ Şehrin haiz olduğu stratejik konumu nedeniyle Osmanlı yönetimi boyunca ekonomik olarak gelişme kaydetmiştir. Bu şehirde pek çok çarşı olduğu vakıf kayıtlarından öğrenilmektedir. Vâkıflar sahip oldukları mülklerinin hangi çarşıda ya da pazarda olduğunu vakfiyelerde belirtmişlerdir. Manastır'daki umumi çarşılar, Bitpazarı, Türbe Çarşısı, İstanbul Çarşısı gibi isimlerle vakfiyelerde zikredilmiştir. Vakıf dükkânların bulunduğu Bağ Pazarı, Kestane Pazarı, Zahir Pazarı, Pabuççu Çarşısı, At Pazarı, Kazazlar ve Debbağlar Çarşısı gibi çarşıların, isimlerinden de anlaşılacağı üzere

⁵⁶⁷ Öztunç, a.g.t., s. 100.

sadece homojen bir esnaf kitlesini barındırdığı görülmektedir.⁵⁶⁸ Örneğin Debbağlar Çarşısı'nda aynı tür malların ticaretiyle meşgul olanlar toplanmışlardır.

Vakfiyelerden anlaşıldığı kadarıyla bu dükkânların bir kısmı çarşılarda bulunurken diğer bir kısmı da mahallelerde faaliyet göstermiştir. Az sayıda dükkânın da vâkif evlerinin altında hizmet verdiği tespit edilmiştir. Bu konuda fikir sahibi olmamız adına bir iki örnek verebiliriz. 1285/1869 yılında Karakaş Emine Hanım, Sinan Bey Mahallesi'ndeki evinin alt katının terzi dükkânı olduğunu vakfiyede belirtmiştir.⁵⁶⁹ Yine aynı şehirde Süleyman Efendi b. Hacı Ahmed, İne Bey Mahallesi'nde evinin alt katını yemişçi dükkânı olarak tahsis etmiştir.⁵⁷⁰

Manastır'da Kazzâz İsmail'in eşi Pembe Hanım bt. Feyzullah, 1288/1872 yılında bir vakıf tesis etmiştir. Pembe Hanım Kazzazhane Çarşısı'nda bulunan 7 numaralı kazzâz dükkânını vakfetmiştir.⁵⁷¹ Pembe Hanım vakfiyede eşinin ismini belirtirken “*Kazzâz.*” olarak zikretmesi ve kazzâz dükkânı vakfetmesi bu ailenin kazzâz esnaflığı yaptığını açıkça ortaya koymaktadır. Kazzâzlar, ipeğin değişik kalınlıkta ve renklerde boyanmış olanlarını hazırlatarak, bunları dokumacıların isteklerine göre satan ipek tacirleridir.⁵⁷²

Farklı şehirlerde ikamet eden vâkıflardan bazıları dükkânlarının yıllık veya aylık kira miktarını vakfiyelerde bilhassa belirtmişlerdir. Bu bilgiler bizim dükkânların kira geliri hakkında fikir sahibi olmamızı ve farklı şehirlerdeki kiralar arasında mukayese yapabilmemizi sağlamaktadır. Gostivar'da 1213/1798 yılında Şeyh Nuh Efendi, Gostivar'ın Orta Çarşısı'nda sahip olduğu bakkal ve semerci dükkânını vakfetmiştir. Vâkif, bakkal dükkânının aylık 15 akçeden senelik 180 akçeye kiraya verilmesini istemiş, semerci dükkânının ise aylık 30 akçeden yıllık 360 akçeye kiralanmasını şart koşmuştur. Aynı çarşıda iki farklı meslek grubuna ait dükkânları farklı ücretlerle kiraya vermiştir. Dükkânların muhtelif ücretlerle kiraya verilmesinde dükkânların büyüklük

⁵⁶⁸ MŞS, Defter 184, Varak 2; MŞS, Defter 164, Varak 49; MŞS, Defter 157, Varak 36; MŞS, Defter 128, Varak 79; MŞS., Defter 157, Varak 141; MŞS, Defter 126, Varak 67.

⁵⁶⁹ MŞS, Defter 136, Varak 85.

⁵⁷⁰ MŞS, Defter 164, Varak 52.

⁵⁷¹ MŞS, Defter 138, Varak 39.

⁵⁷² Çaffer Çiftçi, “Klasik Dönemde Bursa Esnafının Dış Ticaret Bağlantıları”, *Osmanlı Coğrafyasında Çarşı Kültürü ve Çarşılar*, ed.Sezai Sevim, Bursa: Akmat Akınoğlu Matbaacılık, 2010, s. 92.

küçüklük gibi faktörlerinin önemli rol oynadığı gibi hangi alanda faaliyet gösterdiği de önem arz etmiştir.

Manastır Kara Debbâğ Mahallesi'nde ikamet eden Abdülhalim b. el-Hâc Hüseyin 1272/1856 yılında vakıf kurmuştur. Sahip olduğu kereste dükkânını vakfetmiş ve bu akarın aylık 25 kuruştan kiraya verilip 12 ayda 300 kuruş gelir elde edilmesini şart koşturmuştur.⁵⁷³ Bir diğer örnek de İştîp kazasındandır. Pembe Hanım bt. Yusuf, 1278 yılında değirmen ve düğmecî dükkânını vakfetmiştir. İştîp'in yapağı pazarında bulunan değirmen dükkânının yıllık 250 kuruşa kiraya verilmesini şart koşturmuştur.⁵⁷⁴ Vakfiyede dükkânın yıllık varidatını açıklayan diğer bir vâkıf da Debre kazasına bağlı Rostuş köyündedir. Bu köyde ikamet eden Abdal Efendi b. Basri, 1330/1911 yılında 25 arşın olan dükkânını vakfetmiştir. Bu akarın yıllık kira gelirini 400 kuruş olarak belirlemiştir.

Vakıfların kira gelirleri konusunda en dikkat çekici örnek ise Üsküp Maden Emîni Hasan Bey b. Ali Bey tarafından Koçana kazasında tesis ettiği vakıfta karşımıza çıkmaktadır. Hasan Bey vakfettiği dükkânlara farklı kira ücretleri belirlemiştir. Satın alıp vakfettiği iki dükkândan birinin yıllık 42 kuruşa, diğerinin ise 50 kuruşa kiraya verilmesini istemiştir. Çarşıda sahip olduğu iki dükkân ve bir ahır olan yapının da yıllık 117 kuruşa kiraya verilmesini arzu etmiştir. Hancı Hanı Kapısı'nda bulunan dükkânının ise 250 kuruşa kiraya verilmesi şart koşturmuştur. Vâkıfın 5 farklı dükkâna ayrı ayrı kira miktarları belirlediği görülmüştür. Ancak dükkânların hangi esnaf grubuna ait olduğu konusunda açıklama yapmamıştır. Muhtemelen dükkânlar buldukları konumlara göre de farklı ücretlerle kiraya verilmişlerdir.

Yukarıda zikrettiğimiz örneklerde görüldüğü üzere vâkıflar dükkânlarını farklı ücretlerle kiraya vermişlerdir. Dükkânların konumları büyüklük küçüklükleri kiralarının yüksek ve düşük fiyatlarda olmasında önemli bir etken olmuştur. Makedonya'nın farklı şehirlerinden dükkânların kira gelirleriyle ilgili verdiğimiz örneklerden şu sonuca varabiliriz. Farklı esnaf gruplarına ait dükkânların buldukları konumlarına göre 50-400 kuruş arasında değişen oranlarda yıllık kira gelirlerine sahip oldukları vakfiyelerden tespit edilmiştir. Ayrıca bazı vakıf dükkânların yıllık gelirini 1839-1845 muhasebe defterlerinden takip etmek mümkündür. Müfû Abdülbaki Efendi vakfına ait dükkânların

⁵⁷³ MŞS, Defter 119, Varak 30.

⁵⁷⁴ VGMA, Defter 989, Sayfa 238, Sıra 187.

senelik kira gelirlerine baktığımızda 75 kuruş ile 400 kuruş arasında değiştiği görülmektedir.⁵⁷⁵

Vakıf dükkânlarının piyasa değeri hakkında sadece iki vâkıf bilgi vermiştir. el-Hâc Abdüllatif Ağa b. Mehmed 1282 yılında Manastır'da bulunan vakfında vilayetin bitpazarında sahip olduğu üç dükkânının kıymetinin 16.000 kuruş olduğunu belirtmiştir⁵⁷⁶ Yine aynı şehirden Ayşe Hanım bt. el-Hâc İbrahim, 1306 tarihli vakfiyesinde Manastır'ın Yakup Bey Mahallesi'nde bulunan berber ve pabuççu dükkânının piyasa değerinin 6.000 kuruş olduğunu zikretmiştir.⁵⁷⁷ Bu iki örnekte dükkân fiyatlarının 3.000 ile 5.000 kuruş arasında değiştiği görülmüştür. Muhakkak dükkânların bulunduğu konular büyüklük küçüklükleri fiyatların belirlenmesinde önemli birer etkidir. Çarşılarda olan dükkânların piyasa değerleri ve kira gelirleri merkezi konuları itibariyle diğer yerlerde olanlara nazaran daha yüksek olabilmektedir. Sokak aralarında evlerin altında olan dükkânların kira gelirleri ve piyasa değerlerinin ise daha düşük olduğu düşünülmektedir. Vâkıflar, buldukları şehirler, vakfiyelerin tescil edildiği yıllar ve dükkânların hangi esnaf grubuna ait olduğu hususunda aşağıdaki tabloda geniş bilgi verilmiştir.

Tablo 37. Dükkân Vakfedenlerin Listesi

Def.-Say-Sır	Vâkıf İsmi	Şehir	Yılı	Dükkân ismi
629-541-386	Şeyhzâde Şeyh Nuh Efendi	Gostivar	1205	1 bakkal ve 1 semerci dükkânı
9	Emetullah Hanım bt. Mustafa Çelebi	Üsküp	1215/1800	1 kepenek
15	Recep Paşa	Kalkandelen	1800	15 dükkân
631-25-10	Şeyh Mehmed Efendi b. İsmail	Üsküp	1233/1818	2 abacı, 1 kovaç ve 1 bakkal dükkân
150-67	Kamil Efendi b. Hâfız Âdem Şükrü	Manastır	1234/1819	1 dükkân
632-114-46	Gümrük Kâtibi Ahmed Arslan	Ustrumca	1246/1831	1 tütüncü, 1 bakkal ve 1 fırın
746-323-133	Müderriş Hacı Mehmed Efendi	Köprülü	1247/1832	1 bakkal dükkânı
581-380-282	Ohri Kaymakamı Şerif Ahmed Bey	Ohri	1262/1846	27 dükkân
110-78	Topçu Mirlivası Besim Paşa	Manastır	1264/1848	7 kepenek dükkânı
113-74	Ümmü Gülsüm bt. Ahmed Ağa	Manastır	1266/1850	7 dükkân

⁵⁷⁵ BOA, EV.D. 11437; Telli, a.g.e., s. 201.

⁵⁷⁶ MŞS, Defter 128, Varak 61.

⁵⁷⁷ MŞS, Defter 157, Varak 36.

119-30	Abdülhalim Efendi b. el-Hâc Hüseyin	Manastır	1272/1856	1kereste dükkânı
582-503-376	Ethem b. Halil	Üsküp	1272	20 dükkân
126-67	Pembe Hanım bt. Yusuf	Manastır	1277	2 dükkân
990-77-65	Kuruşçuzâde Ahmed Nâib Efendi	Kratova	1277	2 bakkal 1 urgancı 1 semerci bir kasap
990-81-67	Nazife Hanım bt. Mahmud	Kratova	1277	2 bakkal 1 semerci
583-147-1862	Rumeli Orduyu Hümayun Muhasebecisi Seyyid Mehmed Nazmi Efendi	Manastır	1278/1862	1 kahvehane, 1 simitçi ve 1 bakkal dükkânı
989-238-187	Pembe Hanım bt. Yusuf Ağa	İştîp	1278	1 değirmen dükkânı
128-61	el-Hâc Abdüllatif Ağa b. Mehmed	Manastır	1282/1866	3 dükkân
128-79	Hatice Hatun bt. Ahmed Şerif	Manastır	1282	10 dükkân
134-6	Mühtediye Şehdane bt. Abdullah ve Kerimesi Zeynep bt. Buhari	Manastır	1284/1868	2 terzi dükkânı
136-65	Karakaş Emine Hanım bt. Sağır Ağa	Manastır	1285/1869	1terzi dükkânı
135-34	Mustafa Nuri Bey	Manastır	1286/1870	6 dükkân
137-11	İsmail Ağa b. Mehmed	Manastır	1286	1 boyacı dükkânı
137-90	Şerife Fatma bt. Mustafa	Manastır	1287/1871	1kiremitçi dükkânı
138-39	Pembe Hanım bt. Feyzullah	Manastır	1288/1872	1 kazzaz
988-243-152	Seyide Hanım bt. Ebu bekir	Kırçova	1288	1malifatura dükkânı kumaş
23	Hacı Yorgi veledi Nedelko	Manastır	1291/1875	4 dükkân
143-79	el-Hâc Yakup Ağa b. Yusuf	Manastır	1295/1879	1 Şıracı ve 1 bakkal
988-237-144	Mehmed Faik Paşa	Üsküp	1301/1884	1 kahvehane ve 3 bakkal
154-25	Emine Hanım bt. Abdülhalim	Manastır	1304/1887	1 çömlekçi
24	Despina Hanım veledi Sava	Manastır	1304	1boyacı ve 1tütüncü
989-169-127	Maden Emine Hasan Bey b. Ali Bey	Koçana	1305/1888	5 dükkân
154-63	Müderri Selim b. Süleyman	Manastır	1305	4 dükkân
157-36	Ayşe Hanım bt. el-Hâc İbrahim	Manastır	1306/1889	1 berber ve 1 pabuççu
157-81	Süleyman Efendi b. Zekeriya	Manastır	1308/1891	3 dükkân
157-605	Derbentçi el-Hâc Âdem b. Sadettin	Manastır	1308	1akkal
157-93	Mefahir Efendi b. Hâfız Hasan	Manastır	1308	1 yemişçi aşçı
157-111	Fatma Hanım bt Ebubekir	Manastır	1308	1abuççu
157-61	Hacer Hanım bt. Sâlih Ağa	Manastır	1309/1892	1 nalbant, 1nalıncı ve pabuççu
157-141	Hâfız Hüseyin b. Mehmed	Manastır	1309	1fırın ve 1bakkal
990-85-71	Fatma Hanım bt. Ahmed	Kalkandelen	1310/1893	1kuyumcu ve 1muytap
989-63-51	Manastır Valisi Mehmed Faik Paşa	Manastır	1310	1dükkân
164-18	Sadiye Hanım bt. Zekeriya Paşa	Manastır	1311	1ükkân ve 1kıraathane
164-52	Süleyman Efendi b. Hacı	Manastır	1312/1894	1 evinin altında 1

	Ahmed			yemişçi dükkânı
989-236-186	Hamid Efendi b. İsmail	Üsküp Batisa Köyü	1312	1 dükkân
164-49	Hacer Hanım bt. Sâlih Ağa	Manastır	1312	2 dükkân
990-49-40	Hacı Süleyman Ağa b. Kara Veli Mustafa Ağa	Köprülü	1312	4 dükkân
990-47-28	Murad Ağa b. Yusuf	Debre	1313	1 dükkân
591-271-207	Ali Bey	Köprülü	1313/1896	6 dükkân ve 11 kasap sergisi
989-187-142	el-Hâc Ali b. el-Hâc Abdullah	Koçana	1314/1897	1 kovaç dükkânı
166-28	Meryem Hanım bt. Abdullah	Manastır	1316/1898	1 aşçı
991-58-71	Hüdaverdi Ramiz Hasan Bey b. Ali Bey	Üsküp	1317/1900	1 dükkân
167-47	Süleyman Efendi b. Ahmed	Manastır	1318/1901	1 oduncu ve 1 yoğurtçu
990-48-39	Hacı Hüseyin Bekir	Üsküp	1319/1902	1 dükkân
989-179-137	Hâfız Hayrî Efendi b. Şeyh İdris	Üsküp	1320/1903	1 dükkân
990-93-79	Tabbak Esnafından Hacı Osman Ağa	Demirhisar	1323/1905	1 helva dükkân
173-37	Hacı Halid Efendi b. Hacı Rüstem	Manastır	1324	4 dükkân
990-44-35	Yusuf b. Timur	Debre Bâla Trebiste köyü	1324/1906	1 bakkal dükkânı
990-92-78	Şeyh İsmail Efendi b. Şeyh Süleyman	Köprülü	1324	1 fırın
991-59-76	Atiye Hanım bt. Arslan Bey	Üsküp	1324	1 fırın
599-238-184	Hâfız Mahmud Efendi b. Yusuf	Köprülü	1325/1907	1 dükkân
607-44-65	Ahmed Ağa b. Hacı Hasan	Üsküp	1328/1910	3 dükkân
604-145-197	Abdal Efendi b. Basri	Debre Restüş köyü	1330/1911	1 dükkân 400 kuruş

d. Mağazalar

XIX. asırda Makedonya'nın Manastır vilayetinde vakıf kuran hayırseverlerin çoğu dükkânlarını vakfederken, 4 vâkıf ise mağazalarını vakfetmişlerdir. Bu dört hayırseverin 3'ü kadın 1'i ise erkektir. Bunlar, Hacı Muhammed Veysel b. Ali, Hanife Hanım, Sabiha Hanım ve Gülşah Hanım'dır. Vâkıflar mağazaların fiziki yapısı ile ilgili de bazı bilgiler vermişlerdir. Hacı Muhammed Veysel 1308/1891 tarihli vakfiyesinde mağazasının Zahire Pazarı civarında iki katlı olduğunu belirtmiştir.⁵⁷⁸ Sabiha Hanım bt. Malik Paşa 1319/1902 yılında tesis ettiği vakıfta, farklı yerlerde bulunan mağazalarını vakfa dönüştürmüştür. Sabiha Hanım, Zahire Pazarı'nda 21 numaralı 41.5 zira⁵⁷⁹ olan

⁵⁷⁸ MŞS, Defter 184, Varak 2.

⁵⁷⁹ Zira, uzunluk ölçülerinden birinin adıdır. Zira, lügatte bilek, kol manasındadır ki, dirsek ucundan orta parmağın ucuna kadar olan kısımdır. İstilahta bu miktara müsavi olan uzunluk mikyası demektir. Buna arşın da denir, Pakalın, a.g.e., C. III, s. 663.

mağazasını vakfetmiştir. Bu mağazanın etrafında başka şahıslara ait mağazaların da olduğu bilgisi vakfiyeden elde edilmiştir. Vâkifinin, Eskiciler Çarşısı'nda, 159, 160-161 numaralı 32 zira olan mağazayı ve Sinan Bey Mahallesi'nde çevresinde mağaza ve diğer yapıların bulunduğu 30 zira olan mağazayı vakfetmiştir.⁵⁸⁰ Vakfiyede mağazaların 30-40 zira arası olduğuna bakılırsa oldukça küçük yapılar olduğu anlaşılmaktadır.

Gülşah Hatun bt. Ömer, 1318/1901 yılında Manastır'da sahip olduğu evi ve saraçhane üzerinde olan mağazayı vakfetmiştir.⁵⁸¹ Hanife Hanım bt. Selim, 1324/1906 yılında Manastır pazarında üç numaralı mağazayı vakfetmiştir.⁵⁸² Ancak vâkıflar, vakfettikleri mağazaların yıllık veya aylık ne kadara kiraya verildiklerine dair herhangi bir açıklama yapmamışlardır. Dolayısıyla mağazaların kira gelirleri hakkında fikir sahibi olunamamıştır. Mağazalarda hangi ürünlerin satıldığı konusunda da herhangi bir bilgi verilmemiştir. Mağazaların tek ve çift katlı yapılar olduğu vakfiyelerde bilhassa belirtilmiştir.

B. MENKUL VAKIFLAR

Menkuller para, altın, hayvan, kılıç, zırh, silah vb. bir yerden başka bir yere taşınması mümkün olan şeylerdir. Bu sayılan menkullerin vakfedilmesinin meşru olması konusunda, Ebu Hanife'nin öğrencisi İmam Muhammed'in görüşü esas alınmıştır. İmam Muhammed, bu hususta nass ve hadis bulunmasa da menkul malın vakfedilmesi bir beldede örf ve adet haline gelmişse, o yerde o tür menkullerin vakfını geçerli kabul etmiştir. İmam Muhammed, kendi dönemini dikkate alarak menkul mallar arasında silah, zırh, kitap, köle, balta ve mutfak eşyalarını zikretmiştir.⁵⁸³

İmam Muhammed'in fetvası temel alınarak Osmanlı Devleti'nde çok sayıda menkul vakıf kurulmuş, Osmanlı hâkimiyetindeki Makedonya bölgesinde de pek çok menkul vakıf tesis edilmiştir. Menkul vakıfların başında kuşkusuz ki para vakıfları gelmektedir. Her ne kadar para vakıfları üzerine çeşitli polemikler yaşansa da Balkan coğrafyasında oldukça yaygın olarak kullanılmıştır. Makedonya'da para vakıflarının yanı sıra kitap, hayvan, mutfak eşyası ve savaş aletlerini de vakfeden az sayıda hayırsevere rastlanmaktadır.

⁵⁸⁰ VGMA, Defter 604, Sayfa 59, Sıra 82; VGMA, Defter 990, Sayfa 7, Sıra 6.

⁵⁸¹ MŞS, Defter 173, Varak 26.

⁵⁸² MŞS, Defter 167, Varak 100.

⁵⁸³ Akgündüz, a.g.e., s. 206; Döndüren, a.g.e., s. 42.

1. Para Vakıfları

Menkullerin, vakfedilip edilemeyeceği konusu ilk defa mezhep imamları arasında gündeme gelmiştir. Tartışmaların detayına girmeden, menkullerin vakfedilmesi konusunda olumlu fikir beyan eden Hanefî fakihlerinden İmam Muhammed ve İmam Züfer'in görüşlerini birer cümle ile ifade edecek olursak; “*İmam Züfer nakit para vakfını herhangi bir şarta bağlı olmaksızın caiz görürken, İmam Muhammed, ise teâriuf şartıyla kabul etmiştir.*” Geçerli hukuk kitaplarının tamamı teâmül haline gelen menkulün caiz olduğunu İmam Muhammed'den nakletmektedir. İmam Muhammed bunu ifade ederken, “*insanların örf haline getirdiği şey*” olarak belirtmiştir. “*Şey*” tabirinin belli bir şeyle sınırlı olmaması, sonraki dönemlerde İmam Muhammed'in görüşleri arasında belirtilmemesine rağmen hayvan ve elbiseler de şey tabiri kapsamında vakfedilmiştir.⁵⁸⁴ Para vakıfları, en yaygın olarak kullanılan ve üzerine en çok tartışma yapılan menkullerin başında gelmiştir. Osmanlı Devleti'nde para vakıflarının caiz olduğunu söyleyenlerin temel dayanakları İmam Muhammed'in yukarıda zikredilen görüşü olmuştur.

Osmanlı Devleti'nde para vakıflarının hangi tarihte ve nerede uygulanmaya başladığı konusunda net bilgiler yoktur. Para vakıfları üzerine ilk risaleler, XV. asırda kaleme alınmaya başlamıştır. Bu konuda en hararetli tartışmalar ise Kanûnî döneminde gerçekleşmiştir. 1545-1547 yılları arasında Rumeli Kazaskerliği görevinde bulunan Çivizâde Muhyiddin Mehmed Efendi para vakıflarının işletme usulünde faiz uygulandığı gerekçesiyle caiz olmadığını savunmuş ve Kanûnî Sultan Süleyman'dan para vakıflarını yasaklamasını talep etmiştir. Kısa süre sonra yasaklanan para vakıfları, âlimler arasında pek çok tartışmayı beraberinde getirmiştir. Devrin ilim adamları bu konuda şiddetli münakaşalar ve reddiyeler yazmışlardır. Nitekim Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi nakit parayı taşınır mal kapsamına alarak İmam Muhammed'in “*Teâmül*” kriterine bağlamasıyla para vakıflarını resmi çözüme kavuşturmuştur.⁵⁸⁵

Osmanlı Devleti'nde para vakıflarının tam olarak hangi yılda uygulanmaya başlandığı bilinmemektedir. Osmanlı'da para vakıflarının geçmişinin epey eskilere

⁵⁸⁴ Akgündüz, a.g.e., s. 219.

⁵⁸⁵ Hamdi Döndüren, “16 Yüzyıl Kültürümüzde Finansman ve İstihdam Politikası”, (U.Ü.İ.F.D.), C. 7, S. 7. 1988, s. 64; Akgündüz, a.g.e., s. 21; Mehmet Şimşek, “Osmanlı Cemiyetinde Para Vakıfları Üzerine Münakaşalar”, *A.Ü.İ.F.D.*, C. XXVII, s. 210-214; Tahsin Özcan, *Osmanlı Para Vakıfları Kanûnî Dönemi Üsküdar Örneği*, Ankara. Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2003, s. 33.

dayandığı Sofyalı Bâli Efendi'nin mektubundan anlaşılmaktadır. Bâli Efendi mektuplarında para vakıflarının Rumeli'nin fethinden itibaren uygulandığı ve 300 yıllık bir geçmişi olduğunu zikretmiştir.⁵⁸⁶ Ancak Osmanlı toplumunda ilk para vakıflarının hangi yılda kurulduğu konusunda farklı bilgiler mevcuttur. Fakat vakfiyesine ulaşılan en eski para vakfı kaydı 826/1423 tarihlidir.⁵⁸⁷ Bu para vakfı Hacı Muslihuddin Efendi tarafından tesis edilmiştir. Osmanlı egemenliğindeki Makedonya bölgesinde kurulan vakıflar arasında en eski tarihli para vakfı diye isimlendirebileceğimiz kayıt Sungur Çavuş'a aittir. Sungur Çavuş 838/1434 yılında, Manastır, Vidin ve Edirne'de çeşitli gayrimenkullerini vakfa dönüştürmüştür. Gayrimenkullerin yanında 30.000 dirhem parasını da vakfin tamir masrafları için bağışlamıştır. Ancak bu paraların işletme usulüyle ilgili herhangi bir açıklama yapılmamıştır.⁵⁸⁸

Osmanlı Devleti 1370'li yıllarda fethe başladığı Makedonya, Bulgaristan ve 1460'lı yıllarda Osmanlı hâkimiyetine giren Bosna bölgelerinde 1444-1550 yılları arası kurulan ve vakfiyesi günümüze ulaşan vakıf belgelerinde para vakfı olmadığı görülmüştür. Bu konuda pek çok örnek saymak mümkündür. Tamamı gayrimenkullerden olan ilk dönem vakıfları şunlardır: İshak Bey 848/1444 Üsküp'te,⁵⁸⁹ İsa Bey 866/1462 yılı Bosna'da yine İsa Bey 871/1467 yılı Üsküp'te,⁵⁹⁰ İskender Bey 875/1471 ve İsmail Bey 882/1477 Bulgaristan Filibe'de, Halil Paşa 894/1489 Bulgaristan Köstendil'de,⁵⁹¹ Yahya Paşa Makedonya, Bulgaristan ve İstanbul'da 1509 yılında,⁵⁹² Çoban Gazi Mustafa Paşa vakfı 1513 senesinde Bosna'da kurulmuştur.⁵⁹³

Şeyhülislâm Ebussuud Efendi 1548 yılında verdiği fetvayla para vakıflarının tekrar serbest bırakılmasını sağlamıştır. Para vakıflarının serbest kalması akabinde Balkanlar'da para vakıfları ivedi bir şekilde yayılmıştır. Bu konuda Makedonya,

⁵⁸⁶ Özcan, a.g.e., s. 11.

⁵⁸⁷ Tayyib Gökbilgin, *XV. ve XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası Vakıflar- Mülkler- Mukatalar*, İstanbul: Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1401/1981, s. 272-273; Mehmet Bulut, *Osmanlı Dönemi Rumeli Para Vakıfları*, I-XI, C. IX, İstanbul: Sabahattin Zaim Üniversitesi, (İZU Yayınları) 2019, s. 8-300.

⁵⁸⁸ Hasan Kaleşi, *Najstiji Vakufski Dokumenti, u Jugoslaviji Na Arapskom Jeziku*, Priştina 1972, s. 71-75.

⁵⁸⁹ VGMA, Defter 632, Sayfa 424, sıra 194.

⁵⁹⁰ Mevlüt Çam-Rahman Ademi, *Bosna Hersek Vakfiyeleri*, I-V, C. II, Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, s. 773-777.

⁵⁹¹ Halit Eren, *Balkanlar'da Osmanlı Vakıfları Vakfiyeler Bulgaristan*, I-III, C. I, İstanbul: Başbakanlık Yurtdışı Türkler ve Akraba Toplulukları Başkanlığı Yayınları, 2012, s. 318-321.

⁵⁹² VGMA, Defter 629, Sayfa 415, Sıra 332.

⁵⁹³ Çam-Ademi, *Bosna Hersek Vakfiyeleri*, C. II, s. 553.

Bulgaristan ve Bosna'da tesis edilen vakıflara birkaç örnek verebiliriz. Bulgaristan Akçakızanlık'ta 960/1552 tarihinde Piri Hoca, bir ev ile beraber 16.000 akçe,⁵⁹⁴ Bosna Mostar-Blagay'da 965/1558 yılında Keyvan Kethüda b. Abdurrahman pek çok mülk yanında 150.000 gümüş dirhem;⁵⁹⁵ Bulgaristan Balçık'da 970/1563 yılında Hacı Mehmed b. Abdi, gayrimenkullerle birlikte 50.000 gümüş dirhem,⁵⁹⁶ Bosna Mostar'da 972/1565 yılında Dracbakoviç Nasuh Ağa, gayrimenkullerinden başka 123.000 gümüş dirhem⁵⁹⁷ ve Ayşe Hanım bt. Sağır Mehmed 1004/1595 yılında Üsküp'te pek çok mal ve mülkle birlikte 14.000 akçe parasını vakfetmişlerdir. Bu tarihlerden sonra Balkanlar'da para vakıflarının sayısı her geçen yıl hızla artmıştır.

Osmanlı Devleti'nde para vakıflarının gerek caiz olması gerekse işletilmesi konusunda her ne kadar şiddetli münakaşalar yaşansa da, Anadolu ve Balkanlar'da binlerce para vakfı kurulmuştur. Para vakıflarının Osmanlı'da pek çok faydasını saymak mümkündür. Para vakıflarının kurulmasının ana hedefi, vakıf ihtiyaçlarını karşılamaktır. Bu vakıfların ikinci bir faydası da, Osmanlı Devleti kontrolünde ihtiyaç sahiplerine kredi olanağı sağlamasıdır. Böylece piyasada ribâhorluk yapılmasına ve ihtiyaç sahiplerine yüksek oranda faizle borç verilmesine önemli ölçüde engel olunmuştur. Bir nevi ribahorluk işletmelerine bir alternatif olarak ortaya çıkan para vakıflarının, kredi maliyetinin belirlenmesinde ve bu sahada piyasa istikrarının sağlanmasında önemli bir fonksiyonu yerine getirdiği söylenebilir.⁵⁹⁸

Genelde muamele-i şer'iyeye usulüyle işletilen para vakıflarının ilk dönemlerde farklı oranlarda taliplerine verildiği görülmektedir. Yavuz Sultan Selim devri kanunnamelerinde muamele-i şer'iyenin %10'dan (onu bir) fazla olmaması istenmiştir.⁵⁹⁹ II. Bayezid'in İstanbul ve Edirne ihtisâb kanunnamelerinde ise onu %20 (on iki) oranında uygulandığı görülmüştür. Farklı dönemlerde değişik oranlarda para vakıfları işletilmiştir. Para vakıflarının net bir oranda kalmasının daha doğru olduğunu düşünen Şeyhülislam Ebussuûd Efendi 943/1536 yılında verdiği bir fetvayla muamele işlemlerinde onu bir buçuktan yüksek olanların kâdılar tarafından men olunmasını yani

⁵⁹⁴ Eren, *Balkanlar'da Osmanlı Vakıfları Vakfiyeler Bulgaristan*, C. I, s. 16.

⁵⁹⁵ Mevlüt- Ademi, *Bosna Hersek Vakfiyeleri*, C. II, s. 545.

⁵⁹⁶ Eren, *Balkanlar'da Osmanlı Vakıfları Vakfiyeler Bulgaristan*, C. I, s. 46-49

⁵⁹⁷ Mevlüt- Ademi, *Bosna Hersek Vakfiyeleri*, C. II, s. 545-556.

⁵⁹⁸ Özcan, a.g.e., s. 77.

⁵⁹⁹ Ahmed Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, 3 Kitap Yavuz Sultan Selim Devri Kanunnâmeleri, İstanbul: Fey Vakfı Yayınları, 1991, s. 93.

vakfı tescil etmemesini istemiştir.⁶⁰⁰ Bu tarihten sonra istisnalar hariç genelde para vakıfları belirlenen oran üzerinden işletmeye verilmiştir.

Makedonya bölgesinde kurulan para vakıfları umumiyetle onu bir buçuk hesabı üzere yıllık işletmeye verilmiş iken XIX. yüzyıl öncesi az sayıda vakıfta farklı oranlarda işletmeye verildiği görülmektedir. Bu konuda birkaç örnek verebiliriz. Üsküp Uç Bey'i İsa Bey'in torunu Ayşe Hatun 1004/1595 yılında tesis ettiği vakıfta gayrimenkul ve 14.000 akçeden oluşan parasını vakfetmiştir. 14.000 akçe nakit paranın yıllık onu bir hesabı üzere işletilmesini vakfiyede bilhassa zikretmiştir. Ayşe Hanım, para vakfından yıllık %10 kâr almıştır.⁶⁰¹ Bu konuda diğer bir örnek de Kaçanikli Mehmed Paşa Vakfı'dır. Paşa gayrimenkullerin yanında, on bin altını da vakfetmiştir. Bu paranın yıllık onu bir hesabı üzere işletilmesini şart koşturmuştur.⁶⁰²

Ayşe Hatun bt. Hüdaverdi Manastır'da 1093/1682 yılında tesis ettiği vakıfta gayrimenkullerle birlikte 60.000 akçesini vakfetmiştir. Bu paranın mütevellî eliyle, *“rehn-i kavî ve kefil-i ganî ile her bin akçesi 120 akçe murâbaha ile istirbâh”* olunmasını şart koşturmuştur.⁶⁰³ Vâkife yıllık %12 oranıyla parasını işletmiştir.

XIX. asırda Makedonya'da para vakfı tesis eden hayırseverlerin tamamının paralarını Ebussuûd Efendi'nin belirlediği %15 kâr oranıyla işletmeye verdikleri tespit edilmiştir. Para vakıflarının işletilmesi sırasında en çok kullanılan usûl “mu'âmel-i şer'iyye” usûlüdür. Bu usul vakfiyelerde “murâbaha-ı mer'iyye”, “ribih” “istirbâh” terimleri ile de ifade edilir.⁶⁰⁴ Genelde para vakıflarının işletme formülüyle ilgili vakfiyelerde şöyle yazdırılmıştır. *“Meblağ-ı mezkûr bin kuruşu alâ-vechi'l-helal bâ-yed-i mütevellî rehn-î kavî veya kefilî melî ile onu bir buçuk hesabı üzere istirbah olunup hâsil olan ribhi”* vakıf şartları doğrultusunda sarf edilmiştir.

Tanzimat'tan sonraki süreçte Makedonya'da olduğu gibi Bursa, Uşak ve Eskişehir'de çok sayıda para vakfının kurulduğu bilgisi yapılan çalışmalardan elde edilmektedir. Bölgelere göre para vakıflarının oranları şöyledir: XIX. asır Türk

⁶⁰⁰ Özcan, a.g.e., s. 59.

⁶⁰¹ VGMA, Defter 987, Sayfa 274, Sıra 95; MÜDA, 4.Numaralı Vakfiye.

⁶⁰² Vâkif, bu on bin altın(altınların akçe üzerinden kıymetini de belirtmiştir. 10.000 altının120.000 akçe değerinin de olduğunu vakfiyede açıklamıştır. VGMA, Defter 623, Sayfa 21, Sıra 11.

⁶⁰³ VGMA, Defter 987, Sayfa 61, Sıra 16.

⁶⁰⁴ İsmail Kurt, *Para Vakıfları Nazariyat ve Tatbikat*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2015, s. 68.

vakıflarının gelir kaynakları ve yıllık gelir miktarı incelenen 60 vakfiyeye göre para vakıfları %56.81.⁶⁰⁵ XIX. asırda Bursa'da 236 vakfın 175'i para vakfi tesis etmiştir. Yine aynı dönemde Eskişehir para vakıflarının %91.59 oranında olduğu belirtilmiştir.⁶⁰⁶ Aynı yüzyıla ait diğer bir araştırmada da Uşak para vakıfları % 84 oranındadır. XIX. yüzyılda Adana'da para vakıflarının %2.13,⁶⁰⁷ XIX. asırda Makedonya'da para vakıflarının %35 oranında olduğu tespit edilmiştir. Adana haricinde diğer bölgelerde para vakıfları oranının oldukça yüksek olduğu görülmektedir.

Makedonya şehirlerinde en çok para vakfi II. Abdülhamit devrinde tesis edilmiştir. Bu dönemde Makedonya'da 60 küsur para vakfının kurulduğu tespit edilmiştir. Özellikle Doyran, Gostivar ve Kalkandelen'de diğer şehirlere nazaran daha çok para vakfi kurulmuştur. Doyran para vakıfları konusunda diğer şehirlerden ayrılmaktadır. Bu dönemde sadece para vakfi tesis edilen tek şehir Doyran'dır. XIX. asırda menkul vakıf kurulmayan şehirler ise Koçana, Tikveş, Palanka ve İştıp'tır. Bu şehirlerde gayrimenkul vakıflar ihdas edilmiştir.

XIX. asırda Makedonya'da %35 oranında para vakfi kurulmuştur. Çalışmamızda 77 para vakfi tesis edildiği tespit edilmiştir. Bunların 6'sı kadınlar tarafından, 71'i ise erkekler tarafından tesis edilmiştir. Bunlardan 8 vâkıf hem menkul hem de gayrimenkulleri vakfetmiştir. Bu 8 vakfın 5'i kadınlar 3'ü ise erkekler tarafından ihdas edilmiştir. Dört vâkıf da sahip oldukları altınları bağışlamıştır. 72 vâkıf toplamda 181.476 kuruş para vakfetmiştir.

Makedonya vakıfları arasında en yüksek miktarda parasını bağışlayan vâkıf Gostivar'ın Vrapçište köyünde yaşayan Hacı Ahmed Ağa'dır. Vâkıf, 14.000 kuruş parasını vakfetmiştir.⁶⁰⁸ En düşük miktartlı para vakfi ise Doyran'da tesis edilmiştir. Doyran kazasına bağlı Rubova köyünde İbrahim Ağa ve Ebu Bekir ortak bir vakıf kurmuşlardır. Bu nakit para vakfına İbrahim Ağa 300 kuruş, Ebu Bekir Efendi de 200 kuruş parasını bağışlamıştır.⁶⁰⁹ Ebu Bekir Efendi'nin 200 kuruşu Makedonya vakıfları arasında en düşük ücret olarak tespit edilmiştir.

⁶⁰⁵ Nazif Öztürk, *Vakıf Müessesesi*, s. 52.

⁶⁰⁶ Türkay, a.g.t, s.105.

⁶⁰⁷ Alkan, a.g.e., s. 172.

⁶⁰⁸ VGMA, Defter 991, Sayfa 35, Sıra 39.

⁶⁰⁹ VGMA, Defter 989, Sayfa 244, Sıra 190.

Kadın vâkıfelerden en yüksek miktarda para vakfi kuran Sabiha Hanım'dır. Sabiha Hanım bt. Malik Paşa, babasının da isminden anlaşıldığı gibi ümerâdandır. Sabiha Hanım gayrimenkulleriyle birlikte sahip olduğu 600 adet Osmanlı lirasını vakfetmiştir. Bu altınlarla mütevellinin vakfa yeni akarlar almasını şart koşmuştur. Altın vakfi kuranlar arasında en yüksek meblağı Sabiha Hanım bağışlamıştır.⁶¹⁰ Bu altınların kendisine muhtemelen babası Malik Paşa veya eşi Zekeriya Paşa'dan miras yoluyla intikal ettiği akla gelmektedir. Ya da hibe veya kendisinin bizzat çalışıp kazanması yoluyla gerçekleşmiştir. Kadınlar arasında ikinci en yüksek miktarda para vakfi tesis eden Pembe Hanım bt. Yusuf'tur. Mezkûr vâkıfe 1272/1856 tarihli vakfiyesinde gayrimenkullerini ve 7.000 kuruş nakit parasını da vakfetmiştir.⁶¹¹ Nakit para vakfi kuran diğer kadın hayırseverler ise daha düşük miktarlarda paralarını vakfetmişlerdir. Erkeklerle nazaran kadın vâkıfelerin para vakıflarına yeterince rağbet etmedikleri anlaşılmaktadır. Muhtemelen kadınların elinde yeteri kadar nakit para olmamıştır. Kadınların önemli bir kısmı gayrimenkullerini vakfetmiştir

Makedonya'da nakit para vakfi kuranların geneli 1.000 ile 4.000 kuruş arasında değişmektedir. Az sayıda vakıfta 500 ve 10.000 kuruş arasında bulunmaktadır. Aşağıdaki tabloda vâkıfların isimleri, şehirleri, köyleri ve bağışladıkları paralar ayrıntılı bir şekilde verilmiştir.

Tablo 38. Para Vakfi Kuranların Listesi

Def-Say-Sıra	Vâkıfın İsmi	Yeri – Yılı	Gayrimenkul ve Menkul	Görevlilere Ödenen Ücretler
632-114-46	Gümrük Kâtibi Arslan Ahmed Efendi	Ustrumca 1246/1831	Gayrimenkul ve menkul	3.250 Kuruş
581-51-55	Hüseyin b. Mustafa	Ohri 1255/1840	Menkul	500 kuruş
109-67	Hüseyin Ağa b. İsmail	Manastır 1262/1845	Menkul	800 kuruş
987-210-63	Topçu Mirlivası Besim Paşa	Manastır 1264/1847	Menkul	4.000 kuruş
113-74	Ümmü Gülsüm bt. Ahmed Ağa	Manastır 1266/1849	Gayrimenkul ve menkul	3.700 kuruş
8	Seyyid Hâfız İbrahim	Radoviş 1271/1855	Gayrimenkul ve menkul	500 kuruş
582-373-280	Recep Ağa b. Sâlih Ağa	Debre 1272/1856	Menkul	1.500 kuruş
126-67	Pembe Hanım bt. Yusuf Ağa	Manastır 1277/1861	Gayrimenkul ve menkul	7.000 kuruş
128-78	Zeynep Hanım bt. Mustafa Ağa	Manastır 1282/1866	Gayrimenkul ve menkul	2.000 kuruş

⁶¹⁰ VGMA, Defter 990, Sayfa 7, Sıra 6.

⁶¹¹ MŞS, Defter 126, Varak 67.

132-8	Hatice Hatun bt. Abdullah	Manastır 1284/1868	Gayrimenkul ve menkul	2.000 kuruş
990-79-66	Kuruşçuzâde es-Seyyid Ahmed Naib Efendi	Kratova 1285/1869	Gayrimenkul ve menkul	12.000 kuruş
988-177-83	Şeyh Mustafa Efendi b. Ahmed	Kırçova 1288/1872	Menkul	600 kuruş
581-188-92	Tahir b. İbrahim	Ohri 1291/1885	Menkul	600 kuruş
989-243-153	Kethüda Salih b. Yaşar, Musli b Âdem, Said b. Bayram, Ali b. İdris, Süleyman b. Fettah ve Zeynel Usta b. Hasan	Köprülü Menlik köyü - 1302/1885	Menkul	4.000 kuruş
991-24-26	Mehmed b. Hasan	Doyran Savcılı köyü - 1302/1885	Menkul	2.000 kuruş
988-278-177	Kamil b. Zeynel, muharrem b. Arif, Bilal b. Sâlih, Şaban b. Âdem	Kalkandelen Gorançe köyü -1302/1885	Menkul	2.000 kuruş
988-295-190	Kadime Hanım bt. Muhtar	Kırçova 1305/1887	Menkul	1.000 kuruş
989-43-35	el-Hâc Ruşid Ağa b. Ferhad Ağa	Doyran Kalçkova köyü 1305/1888	Menkul	1.000 kuruş
989-121-86	Yaşar b. Molla Ahmed ve Yunus b. Mustafa	Doyran Veluş köyü 1309/1892	Menkul	600 kuruş
989-120-84	Ebu Bekir b. Sâlih	Debre Elçeizir köyü 1309/1892	Menkul	2.000 kuruş
989-78-60	Destan b. Hasan	Debre Novak köyü - 1309/1891	Menkul	3.000 kuruş
989-165-144	Sâlih b. Elmas	Kalkandelen Boğos? köyü 1310/1893	Menkul	2.000 kuruş
989-112-80	Hasan b. Selim	Kalkandelen Loburca? köyü 1310/1893	Menkul	2.000 kuruş
601-155-199	Bayram b. Zeynel	Üsküp Ernebut köyü 1311/1894	23 Sim 22 gümüş	1.000 kuruş
989-164-122	İskender b. Murad	Üsküp Banitca köyü		2.000 kuruş
989-163-122	Memiş b. Osman	Üsküp Ernebut köyü 1311/1894	Sim gümüş 23 kuruş	2.000 kuruş
989-193-148	Mustafa b. Kanber	Kalkandelen Görmül köyü 1312/1895	Menkul	2.500 kuruş
989-95-71	Maksut b. Süleyman	Manastır Rakalar Zirança köyü 1312	10 aded 100 mediye altın	1.000 kuruş
991-50-63	Emin Ağa b. Seyfullah	Gostivar İsuşban köyü 1318/1900	Menkul	1.000 kuruş
990-47-38	Murat Ağa b. Yusuf	Debre Kocacık köyü 1313/1896	Menkul	3.000 kuruş ve dükkân
605-137-1896	Hayreddin b. Abdurrahman	Debre İstoşay 1313/1896	Menkul	500 kuruş
989-166-126	Abdurrahman b. Hüseyin	Debre Kenünce köyü 1314/1897	Menkul	800 kuruş
989-137-103	Mürteza Ağa b el-Hâc Zülfikar b. Ferhad Bölükbaşı	Doyran Hudova köyü 1315/1898	Menkul	600 kuruş
989-227-180	Davud Ağa b. Zülbahar	Kalkandelen Neprošten köyü 1316/1899	Menkul	4.000 kuruş
989-189-145	Molla Murad b. Arslan	Kalkandelen Dobruşane köyü 1316/1899	Menkul	3.000 kuruş

990-73-61	Rıfat b. Bayram	Kalkandelen Brodic köyü 1316/1899	Menkul	1.000 kuruş
991-50-63	Yunus Ağa b. Muslih	Gostivar Viranokça köyü - 1316/1898	Menkul	2.700 kuruş
991-44-55	Ramazan b. Osman Beşe	Debre Bâla İspase köyü 1316/1899	Menkul	1.000 kuruş
991-40-49	Emrullah Ağa b. Recep	Gostivar Tırnova köyü 1316/1898	Menkul	1.000 kuruş
990-52-45	Bekir b. Süleyman b. Mustafa	Gostivar Parlaşaa köyü 1317/1899	Menkul	1.000 kuruş
990-91-77	Süleyman b. Faris	Kalkandelen Dubçe? Köy 1317/1899	Menkul	4.000 kuruş
991-51-67	Fazlı b. Hüseyin	Debre Bala Mazice köyü 1317/1899	Menkul	1.500 kuruş
990-7-6	Sabiha Hanım bt. Malik Paşa	Manastır 1319/1901	Gayrimenkul ve menkul	600 adet altın
991-30-34	Âdem b. Sinan ve İlyas b. İsmail b. Halil	Kalkandelen Sedlarce 1318/1901	Menkul	2.000 kuruş
991-18-20	Abdullah b. Ali Fayda	Debre Bala Konyarı köyü 1319/1901	Menkul	1.000 kuruş
989-173-132	Halil Ağa b. Musa, Molla Hasan b. Yusuf	Doyran Memişli köyü - 1319/1901	Menkul	600 kuruş
990-43-34	Ahmed b. Hamit	Kalkandelen 1320/1902	Menkul	500 kuruş
989-244-190	İbrahim Ağa b. Timur Ağa, Bekir Efendi b. Sâlih	Doyran Rubova köyü 1322/1904	Menkul	500 kuruş
989-225-178	Şakir Ağa b. Arslan	Kumanova Bektaşlı Bala köyü 1322/1904	Mnekul	1.500 kuruş
989-231-183	Yunus Ağa Rıdvan	Kalakndelen Leşçe köyü 1322/1904	Menkul	1.000 kuruş
956-150-90	Süleyman Ağa b. Zülbehar Ağa	Gostivar Balindol köyü 1323/1905	Menkul	2.500 kuruş
991-16-17	Ali Ağa b. Veysel	Kumanova Opay köyü 1322/1905	112 kruuş gelir farklı	1000 kuruş
991-16-16	İsmail b. Talip Köyün Ortak Parası	Debre Balata Bala köyü 1322/1904	Menkul	1.000 kuruş
989-230-183	Seydi Ağa b. Emin	Kalkandelen Novasel köyü 1322/1905	Menkul	550 kuruş
990-31-24	Recep Ağa b. Ali	Kalkandelen Batıca köyü 1322/1904	Menkul	500 kuruş
990-35-28	Kazım Ağa b. Kanber	Gostivar İzdunya köyü 1323/1905	Menkul	4.000 kuruş
990-13-11	Abdullah Ağa b. Mehmed	Kumanova 1323/1906	Menkul	1.000 kuruş
991-34-37	Osman b. Latif	Üsküp İspence? köyü 1324/1907	Menkul	2.000 kuruş
991-35-39	Hacı Ahmet b. Hacı Bekir	Gostivar Vrapçište köyü 1324/1910	Menkul	14.000 kuruş
989-163-123	Felek b. Bahuddin	Üsküp Batıca? köyü - 1324/1906	Menkul	1.000 kuruş
598-42-30	Ali Ağa b. Mustafa	1 Köprülü Gartance köyü 1325/1908	Menkul	1.250 kuruş
990-51-44	Tursun b. Said, Zeynel b. İbiş ve Rüstem b. Behlül	Gostivar Donovnica köyü 1325/1907	Menkul	4.000 kuruş

990-2-2	İbrahim b. Recep	Kalkandelen Uraş? köyü 1325/1907	Menkul	2.000 kuruş
604-185-260	Süleyman Ağa b. Arslan	Kumanova Hulmada köyü 1325/1908	100 kuruş	1.500 kuruş
989-226-179	İlyas Ağa b. İsmail	Kalkandelen Bala Sedlarce köyü 1326/1909	Menkul	1.000 kuruş
990-95-81	Hasbi Efendi b. Nebi Ağa	Kalkandelen 1327/1909	Menkul	1.000 kuruş
602-18-24	Veysel Ağa b. Emin	Kalkandelen Teber köyü 1327/1910	Menkul	10 aded altın
600-200-251	İlyas b. Abdülhalim ve Kazım b. Hacı Ali	Gostivar İzdunya 1327/1909	Menkul	8.000 kuruş
604-194-277	Eyüp Sabri Bey	Ohri 1328/1910	Menkul	2.000 kuruş
991-45-57	Nureddin b. Osman b. Yusuf	Üsküp Barova? köyü 1328/1907	Menkul	13 altın
600-43-53	İsmailoğulları Hacı Halil ve Hacı Mehmed	Gostivar 1328/1910	Menkul	10.000 kuruş
604-193-276	Mahmud b. Bilal, İbrahim b. İdris ve İsmail b. Mehmed	Doyran Çavuşlu köyü 1329/1911	Menkul	4.000 kuruş
600-262-328	Zeynel b. Behram	Debre Salikieyt köyü 1329/1911	Menkul	700 kuruş
604-145-196	Hatip Ağa b. İbrahim	Debre Rakalar Veleobordo köyü 1329/1911	Menkul	6.600 kuruş
602-111-188	Mehmed Emin b. Sunullah Efendi	Kratova 1329/1911	Menkul	1126 kuruş.
911-14-14	Recep b. İbrahim ve Yahya b. Ali	Doyran Hudova köyü 1330/1912	Menkul	2.000 kuruş
601—157- 204	Cemil Ağa b. Osman ve Tayyib b. Şaban	Doyran Göleli köyü 1330/1912	Menkul	2.000 kuruş

2. Kitap Hizmetlerine Yönelik Kurulan Vakıflar

İlim denince ilk akla gelen araçlardan biri de kuşkusuz kitaplardır. Medrese ve mekteplerdeki ilmi faaliyetler, müderris, muallim ve öğrencilerin ayrılmaz bir parçası olan kitaplarla gerçekleştirilmiştir. Eğitim-öğretim programının düzenli bir şekilde sürdürülmesinde temel ihtiyaçlardan biri de şüphesiz kitaplar olmuştur. Kitaplar bilginin kaybolmasını önlemiş ve nesilden nesile aktarılması sağlanmıştır. Kitaplarda kayıt altına alınan bilgiler geçmişte yaşamış milletlerin, tarih, ekonomi, siyasî, ilmî, inanç ve sosyo-kültürel hayatları vb. birçok malumata ulaşmamızı sağlamıştır. Kitaplar toplumların ilim, kültür ve medeniyet dünyasını yansıtan temel göstergelerdir.⁶¹²

⁶¹² Ali İhsan Karataş, “Bursa’da Kitaplar ve Kütüphaneler”, ed. Ali İhsan Karataş, *Bursa Kütüphaneleri*, Bursa: Büyük Şehir Belediyesi, 2013, s. 54.

Matbaanın olmadığı ve kitapların pahalı olduğu dönemlerde insanların kitap sahibi olmaları için ciddi bir meblağ ayırmaları gerekiyordu. Maddi durumu yetersiz olan şahısların kitap sahibi olmaları oldukça zordur. Kitap almaya imkânı olmayan insanlar ve öğrenciler kitap ihtiyaçlarını vakıfların bağışladığı kitaplar yoluyla karşılamışlardır. Osmanlı toplumunda insanların bir kısmı sahip oldukları kitapları aile fertlerinin istifadesine bırakırken, bir kısmı da paylaşmayı tercih ederek kitaplarını vakfetme yoluna gitmişlerdir. Vâkıflar maddi açıdan kıymetli olan kitaplarını insanların bilgilenmesi ve gelişmesi için vakfetmişlerdir. Böylece toplumun kitap ihtiyacını karşılamada önemli bir rol oynamışlardır. Camiler, mektepler, medrese, tekke vb. kurumlar, asli fonksiyonlarını icra etmeleri yanı sıra hayırseverlerin vakfettiği kitapları da bünyelerinde muhafaza etmiş ve gelen araştırmacılar bu eserlerden istifade etmiştir. Araştırmacıların kitapları sadece ilgili bölümde okumalarına izin verilmiş, evlere götürmelerine müsaade edilmemiştir. Böylece kitaplar kaybolmadan asırlarca insanların istifadesine sunulmuştur.

Makedonya Bölgesi Osmanlı hâkimiyetine girmesi akabinde, siyasî, idarî ve askerî kurumsallaşmanın yanı sıra ilmi faaliyetlerde de yoğunluk kazanmıştır. Üsküp ve Manastır başta olmak üzere Müslümanların yaşadığı şehirlerde vâkıflar ve yardımseverler pek çok ilim merkezi inşa etmişlerdir.

Makedonya'nın fethinden Osmanlı idaresinin sonuna kadar farklı zamanlarda pek çok hayırsever kitap vakfı kurmuştur. Makedonya'da ve Balkanlar'da ilk kitap vakfı, İshak Bey tarafından 848/1444 yılında Üsküp'te ihdas edilmiştir. Birçok mal ve mülk vakfeden İshak Bey sahip olduğu akli ve nakli ilimlerden müteşekkil kitaplarını da vakfetmiştir. Bunlar, 9 fıkıh, 4 kelam, 3 tefsir, 1 lügat, 1 felsefe, 1 tasavvuf ve 1 de belagat olmak üzere toplamda 20 eserden meydana gelmiştir.⁶¹³

874/1479 yılında İsa Bey de vakıf tesis etme konusunda babası İshak Bey'in izinden gitmiş, pek çok mal ve mülkle birlikte sahip olduğu 66 cilt tefsir, 29 cilt hadis, 8 cilt kıraat, 10 nahiv, 2 cilt sarf, 17 usulu fıkıh, 33 fıkıh, 10 lügat, 12 vaaz, 15 meani, 2 hikmet, 4 cilt divan ve 15 cilt tıp olmak üzere toplamda 180 cilt kitabını vakfetmiştir. Bu kitapların muhafaza edilmesi için bir kütüphane inşa edilmiştir. Kütüphane kuruluşundan itibaren hizmetlerini aralıksız sürdürmüştür. Ancak 1314/1896 yılında

⁶¹³ VGMA, Defter 632, Sayfa 424, Sıra 194. Kitapların isimleri vakfiyede yer almaktadır.

Kosova Vilayeti Salnamesi'nde, zorunlu bir nedenden dolayı bu eserlerin tamamına yakını Üsküp'ten Siroz'a, oradan da İstanbul'a nakledilmiştir. Üsküp Sabık Valisi Faik Paşa eserleri geri getirme konusunda Selanik Vilayetiyle çeşitli yazışmalar yapmışsa da herhangi bir netice elde edememiştir. 1893 yılı *Salnamesi'nde* ise Üsküp'te 150 eserden oluşan bir kütüphanenin olduğu bilgisi verilmiştir. Ancak bu kütüphanenin İsa Bey Kütüphanesi mi başka bir kütüphane mi olduğu konusunda açıklama yapılmamıştır. Günümüzde İsa Bey Kütüphanesi adı altında İslami Bilimler Fakültesi bünyesinde 104 yazma eserden oluşan bir kütüphane mevcuttur.⁶¹⁴

914/1508 yılında İshak Çelebi kurduğu vakıf vasıtasıyla Manastır'da mektep ve medrese inşa etmiş, mektep ve medresedeki öğretim görevlileri ve öğrencilerin faydalanması için fıkıh, tefsir ve lügat olmak üzere 275 cilt kitap ve 3 Kur'an-ı Kerim vakfetmiştir.⁶¹⁵ Bu kitapların isimleri vakfiyede tek tek yazdırılmadığından eserlerin isimleri hakkında bilgi elde edilememiştir. Ancak fıkıh, tefsir ve lügat gibi ilim dallarından bahsedilmesi dikkate alındığında tamamının dini kitaplardan oluştuğu tahmin edilmektedir.

1017/1608 yılında Kaçanikli Mehmed Paşa menkul ve gayrimenkulleriyle birlikte sahip olduğu kitaplarını da vakfetmiştir. Bu kitaplar şunlardır: 10 tasavvuf, 6 mushâf-ı şerif, 4 edebiyat, 3 fıkıh, 2 tarih, 2 lügat, 2 hadis, 1 biyografi, 1 İslam akâidi ve 1 ahlak. Vâkıf, eserlerin türbede hâfız-ı kütüp tarafından korunması istemiş ve kitapların türbenin dışına ödünç verilememesini bilhassa vakfiyede zikretmiştir. Kitaplar arasında diğer eserlerle nazaran daha çok tasavvuf kitabının olması Paşa'nın tasavvufa ilgisinin olduğunu göstermektedir.⁶¹⁶

Recep Paşa 1213/1799 yılında Kalkandelen'de oldukça büyük bir vakıf kurmuştur. Vâkıf, Sersem Ali Baba Zaviyesi'ni yeniden inşa ettirmiş ve etrafına dervişlerin kalması için odalar yaptırmıştır. Tarikat ehlinin faydalanması için, beşi Kur'an-ı Kerim, "*Vakf-ı latîf, tasavvufu-mûnîf, ulûm-u â'liyeden âdab ve tıp, sarf ve nahiv*" olmak üzere 197 cilt kitabını vakfetmiştir. Vakfiyede kitapların isimleri tek tek

⁶¹⁴ 1314/1896 *Salname-i Vilayet-i Kosova*, Ağanoğlu, s. 125.

⁶¹⁵ Ayverdi, a.g.e, s. 100, Geniş bilgi için ayrıca bkz; İsmail E. Erünsal, *Türk Kütüphaneleri Tarihi II, Kuruluşundan Tanzimat'a Kadar Osmanlı Vakıf Kütüphaneleri*, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayını: 22, 1988, s. 36.

⁶¹⁶ VGMA, Defter 633, Sayfa 21, Sıra 11. Bazı eserler tamamı denilip sayısı verilmemiş muhtemelen bunlar ile 23 eser olmuştur.

yazılmasa da farklı alanlardan eserlerin olduğu bilgisi verilmiştir. Bu kitaplar zaviyede bir hâfız-ı kütüb tarafından korunmuş ve dervişler bu eserlerden istifade etmiştir. Ancak zaviye dışına kitapların çıkarılmaması vakfiyede bilhassa zikredilmiştir. Bu görevliye günlük iki akçe ücret tahsis edilmiştir. Kitapların korunması için muhtemelen zaviye etrafında inşa edilen odaların birisi kütüphane olarak tahsis edilmiş ve dervişlerden biri de kütüphaneci olarak çalışmıştır.⁶¹⁷

1271/1855 yılında Radoviş'in Cami-i Kebir Mahallesi'nde ikamet eden Seyyid Hafız İbrahim Efendi b. Mehmed sahip olduğu *"1 Mushaf-ı Şerif ve Delâil-i Hayrât, 1 Halebî, 1 Mültekâ, 1 Dürer, 1 Seyid Şerîf, 1 Ferâyiz Cedidesi, 1 Dürretü'n-Nâsihin, 1 Sarf Cümlesi, 1 Nahif cümlesi, bir Avâmi'l Tuhfesi, 1 İzhâr-ı Şerîf E'tvali, 1 Molla Cami, Tefsîr-i Yâsin ve Tibbdan Nida"* kitapları olmak üzere 15 kitabını vakfetmiştir. Hâfız İbrahim Efendi Vakfı'nın ilginç bir özelliği bulunmaktadır. O, vakfettiği 15 eserden vefat edene kadar kendisi ve ailesi istifade edecektir. Ailesinden ilimle meşgul olan kimseler kalmaz ise kitapların zayi olmaması ve ilim ehlerinden kimselerin istifade etmesi için Radoviş'de bulunan Şeyhi Ali Efendi kütüphanesine verilmesini vakfiyesinde şart koştur.⁶¹⁸

İsmi vakfiyede açıklamayan vâkıf, 1275/1859 yılında Manastır Vilayeti'nde Eski Camii avlusunda bir kütüphane yaptırmış, akli ve nakli ilimlerden oluşan isimlerini tek tek vakfiyede yazdırdığı 158 kitap vakfetmiştir. 158 eserin bir kısmı birkaç cilt olduğundan toplamda 174 ciltten meydana gelen kitaplarını kütüphaneye bağışlamıştır. Kitaplar vakfiyedeki yazılış sırasına göre alanlarına göre farklı başlıklar altında aşağıda yazılmıştır.

Kur'ân-ı Kerim

Mushâf-ı Şerîf altın 1 cilt, diğer Mushâf-ı Şerîf 1, diğer Mushâf-ı Şerîf 1, diğer Mushâf-ı Şerîf

Tefsir Kitapları

Tefsîr-i Kâdı mea Şeyhzâde 4, Tefsîr-i Şebâb 1, Tefsîr-i Keşşâf 1, Bina Tefsîri1, diğer Bina Tefsîri1, diğer Bina Tefsîri 1, Taberî'nin Cezerî'si, Mevize-i hasene 1,

⁶¹⁷ MÜDA, 15 Numaralı Vakfiye.

⁶¹⁸ MÜDA, 8 Numaralı Vakfiye.

Hadis Kitapları

Buhari Şerif Şerhu'l Kastalani 10 cild, Şifâ-i Şerif, Şerhu- Aliyyü'l Kâvi 2, Şifâ-i Şerif 1, diğer Şifâ-i Şerif 1, Şifâ-i Şerif Şerhi Nihâye 4 cild, Tarîkatu'l Muhammediye Şerhâvi 2, Tarîkatu'l-Muhammediye1, Tarîkatu'l-Muhammediye, Şeriatu'l-İslam (Şir'atü'l-İslâm), Hisni Hasîn, Kasîde'-i Burde, diğer Kasîde-i Burde,? Şerif Şerhu ibni Felak, Tabirnâme, Delâili Şerif, diğer Delâili Şerif, Şerhu Usûlü-l-Hadis, Kasîde-i Nûniye, Usûlü'l Hadis, Yazıcızâde'nin Telîf-i Muhammediye.

İlmu'l-Fıkıh Mea Feraiz

Seyyid ma Şihâbuddîn Sirâciye metini Sâlih Efendi Cerîdesi Yazma, diğer Sâlih Efendi Cerîdesi Yazma Muhtasar Metin, Unye....., Bidâye Şerhu Hidâye, Hakâik-i Manzûrât, Kudûrî, diğer Kudûrî Multekâ Tercümesi Mevkûfât, Dürer Yazması, diğer Yazma Dürer, diğer Yazma Dürer, diğer Yazma Dürer, Dürer Hâşiyesi Abdülhakim, Mültekâ Şerhi ve Amadî,Tahtâvî, Fetvâ-i Ali Efendi, Fetvâ-i Ebu-s Suud, Fetvâ-i Minkarzâde, Fetvâ-i Behiye, Fetvâ-i Kabdiye, Fetvâ-i Necîb Efendi, Fetvâ-i Camiül İcazeti, Fetvâ-i Abudurrahîm 2, Fetvâ-i Behiye, Fetvâ-i İsâ Efendi, Hali Hâşiyesi, Hileyü'l- Naib, Hacı..., Manzûme Sâkıt1, Bidâye Cildü'l-Evvel, Halviyât yada Hulviyat, Kenzu'l Fetâvâ, Hulâsatu'l-Fetâvâ, Mu'teberât Neferinden Mecuma Fıkıhtan Mefrin, Câmiu'l-Sağir Neferu'l-İslam Sefînetu'l-Fetâvâ, Fetâvâ, Fetâvâ Nana? Ruhaniyye, Bedâi-i Sanâi, Bidâye Şerhu noksan, Kifâye Şerhu Bidâye,.....Sadır Şerhi.

İlmu'n-Nücûm (Astronomi)

Molla Câmi, Molla Câmi Hâşiyesi, İzhâr Atalesi, diğer İzhâr Atalesi?, İzhâr Mu'ribi, Kâfiyye Mu'ribi, Hacı,.....?. Kâfiyye Şerhu Vâfiye, Kâfiyye Şerhu Kifâye, Avâmil....., diğer Avâmil..... İlmu'l-Adam, Velediyye yazma, Velediyye Şerhi yazma, Haseniyye yazma, Âdâbu Gelenbolu, diğer Hasaniyye yazma.

Hikmet Kitapları

Kıyası Râbi Ali b. Sinân....

Meânî Kitapları

Mutavvel, Mutavvel Muhtasar, diğ er Mutavvel Muhtasar, diğ er Mutavvel Muhtasar, Mutavvel Siyelkûtî, Şerhu'l-Ebyad, Muftizâde ale'l-İstiâre, Mutavvel Hâşiyesi Karabali.

Kelam Kitapları

Şerhu Mevâkıf, Şerhu Akâid mea Hayâlî basma, Tezhîb Gelenbevî, Akâid Celâlî, Tarîfât Seyyid, Celâlî Gelenbevî, Şerhu Akâid Siyelkûtî, Şerhu Akâid Hâşiyesi Ramazan Efendi, Hayâlî yazma Muhaşşa, Külliyâtı Ebu başka, Tezhîb Hâşiyesi Celâlî mea Şerhi cild.... bu feth, Birgivi Şerhi Kâdızâde, diğ er Şerhi Akâid Siyelkûtî yazma, diğ er Şerhu Akâid mea Celâl yazma, Muhtasarı Muhtevâ,Dürrü'l-Yektâ, Sevâdu'l-Azam, Ferâidu Ali, Fî Beyâni Esmâi'l-Müteâlî, Tezhîb Celâlî Muhaşşa.

Fıkıh Usulü Kitapları

Menâr, Mir'ât, Mir'ât Hâşiyesi 2 cild, Mir'ât Hâşiyesi Tarsusî'nin, diğ er yazma nüshası Mir'ât.

Mantık Kitapları

Fenarî, ..., Fenarî Hâşiyesi Cañferisî, Fenarî Kara Halîlî, Muhammed Emin Kara Halîlî,İstiklâliyye, Tasavvurât Tasdikât, diğ er Tasavvurât Tasdikât, Mugnî't-Tullâb, diğ er Mugnî't-Tullâb, Şemsiyye, Tasdikât Seyyidî, Tasdikâtı Aysan, Tasavurrâtı Siyelkûtî, Tasdikâtı Seydi, Tasdikâtı Siyelkûtî, Tasavurrât Seyyid yazma, Kavli Ahmed Alel yazma.

Sarf Kitapları

Sarf Cümlesi, Emsile Şerhi Eskicizâde, Binâ Şerhi Kefevî, Maksûd Şerhi, İzzî Şerhi mea Rûhu's-Şerh, İzzî Şerhi Emsâl....? ...Nufüs....? Safiyye Şerhi Seyyid Abdi, Safiyye Şerhi Çarpordî, Binâ Şerhi, İzzî Şerhi Veliyye, Karaibul? İall?... Maksâd Şerhi.

İlmi Adâb

Velediyye yazma, Velediyye Şerhi yazma, Hâşiyeye yazma, Adâbu Gelenbevî, diğ er Hâşiyeye yazma.

İlmüi Ledunniyye

*Risâle-i Halidine, Şerhu Uslu Asare, Divân Metni, Kanûn-u Atîk fi'l-Arz, diğerk
Kanûn-u Atîk Mea Arz Müştetilât, İlmi Vaaz, Risale-i Vaaziyye, Risale-i Cedîd.*

Tarih Kitapları

İlmu Tarihten Muntazar Mıstar? 2 cild.⁶¹⁹

Vâkıf muhtelif ilim dallarına dair eserlerini kütüphaneye bağışlamış, ayrıca kütüphane kaideleriyle alakalı da detaylı malumat vermiştir.

Kitaplarını vakfeden yedi hayırseverden beşi; İshak Bey, İsa Bey, Mehmed Paşa, Hâfız İbrahim ve ismini vakfiyede zikretmeyen bir vâkıf bağışladıkları kitapları tek tek isimlerini ve ciltlerini vakfiyelere kaydettirmişlerdir. Kadı İshak Çelebi'nin vakfettiği kitapların üçünün Kur'ân-ı Kerim olduğu, fıkıh ve tefsir gibi ilimlerden oluştuğu bilgisi verilmiştir. Recep Paşa ise kitapların isimlerini vakfiyeye yazdırmayıp farklı ilim dallarından olduğunu belirtmekle yetinmiştir. Genel olarak vakfedilen kitaplara bakıldığında, dini kitaplar ağırlıkta olmakla birlikte tıp, astronomi, felsefe ve mantık kitaplarının da olduğu görülmektedir. Vâkıfların dinî ilimlerin yanı sıra akli ilimlere de önem verdiği vakfettikleri eserlerden anlaşılmaktadır. Bu kütüphanelerin üçü Üsküp'te ikisi Manastır'da, biri Kalkandelen, biri Kratova ve biri de Radoviş şehirlerinde bulunmaktadır. Üsküp ve Manastır Osmanlı dönemi boyunca siyasi ve ilmi faaliyetlerin en yoğun yaşandığı merkezler olması hasebiyle kütüphane sayısı da diğer şehirlere nazaran daha fazla olmuştur.

Makedonya'da ilk dönemde vakfedilen kitaplar ile Tanzimat'tan sonra vakfedilen kitaplar genel olarak birbirinden farklı olduğu görülmekle birlikte bazı eserlerin de aynıları olduğu saptanmıştır. Bütün vâkıfların ortak olarak vakfettikleri tek kaynak şüphesiz ki Kur'ân-i Kerim'dir. Diğer kitapların ise bir kısmı ortak eserler olarak vakfedilmiştir. İsa Bey, Mehmed Paşa ve kimliğini belirtmeyen vâkıf, Dürer ve Gürer adlı eseri kütüphanelerinde bulundurmışlardır, yine İsa Bey ve ismini açıklamayan vâkıfın ortak buldukları eserler de şunlardır: Sahih-i Buhari, Kudûrî,

⁶¹⁹ MŞS, Defter 122, Varak 34-35.

Muhtasar-ı Kudûri adlı eser genelde vakfiyelerde sadece Kudûrî olarak kayıt edilmiştir. Bu eserler aynı zamanda Osmanlı medreselerde ders kitabı olarak okutulmuştur.⁶²⁰

Makedonya’da vakfedilen eserler, fıkıh, hadis, kelim, edebiyat, tasavvuf, meani, sarf, nahiv ve vb. ilim dalları yanı sıra tıp, felsefe, astronomi ve mantık kitaplarıdır. Bu durum vâkıfların dini ilimlerin yanı sıra akli ilimlere de ilgi duyduğunu göstermektedir. Ayrıca bu bilgiler hayırseverlerin bilgi ve kültür seviyesini göstermesi bakımından da oldukça önemlidir. Diğer önemli bir husus ise vakıf kitaplarının önemli bir kısmı Osmanlı toplumunda tedavülde olan kitaplardan meydana gelmektedir. Örnek olarak tefsirden Keşşâf, fıkıhtan Dûrer ve Gûrer, Kudûrî, Hidaye, kelimadan Mevâkıf vb. bu eserler hem toplumda en çok kullanılan kitaplardan olması hem de Osmanlı medreselerinde ders kitapları olarak okutulması nedeniyle her zaman ihtiyaç duyulan eserlerin başında gelmiştir.⁶²¹

Osmanlı dönemi boyunca hizmet veren bu vakıf kütüphaneleri, Makedonya halkının ilmi olarak gelişmelerine katkı sağlamıştır. Ancak Osmanlı'nın Balkanları kaybetmesi akabinde bütün alanlarda olduğu gibi ilmi faaliyetler de sekteye uğramıştır. Vâkıfların bağışladıkları kitaplardan İsa Bey kitaplarının bir kısmı hariç diğer vakıf kitapları hakkında herhangi bir malumat bulunmamaktadır. İsa Bey kütüphanesindeki kitaplardan, sadece 104 yazma eser günümüze ulaşmış, bu eserler Üsküp’teki İslami Bilimler Fakültesi bünyesinde muhafaza edilmektedir.

Birçok alanda hizmet veren vakıflar insanların kitaplara kolayca ulaşip faydalanmasını sağlayacak çalışmalar yapmışlardır. Sahip oldukları kitaplarını vakfederek ilmin yayılmasına ve insanların aydınlanmasına katkı sağlamışlardır. Vakfedilen eserler arasında birçok türde eser kendine yer bulmuştur. Bu çeşitlilik bizi İslam toplumundaki ilim anlayışı hakkında da aydınlatmaktadır. Çünkü farklı bilim dallarına ait kitapların yazılmış olması ve insanların bunlardan faydalanması bu alanların da önemsendiğini ve bu alanlarda çalışmalar yapıldığını bize anlatmaktadır. Özellikle Makedonya gibi yeni fethedilen bölgelerde kitaplarını vakfeden vâkıflar sayesinde hem dini ilimlerin topluma yayılması sağlanmış hem de hem de pozitif ilimlerin ilerleyip gelişmesi mümkün olmuştur.

⁶²⁰ Ali İhsan Karataş, “XVI. Yüzyılda Bursa’da Tedavüldeki Kitaplar”, Bursa: *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, C. 10. S: 1, 2001, s. 215.

⁶²¹ Karataş, “XVI. Yüzyılda Bursa’da Tedavüldeki Kitaplar”, s. 215-225.

3. Hayvan Vakıfları

Osmanlı döneminde Anadolu ve Balkan coğrafyasında vâkıflar imkânları ölçüsünde sahip oldukları hayvanlarını da vakfettikleri gözlenmektedir. Yapılan çalışmalardan Makedonya ve Anadolu'nun farklı şehirlerinden hayvan vakıflarıyla ilgili birkaç örnek vermek mümkündür. Makedonya bölgesinde Osmanlı dönemi boyunca vakfiyelerine ulaştığımız beş vâkıf, sahip oldukları, küçükbaş, büyük baş hayvanları ve atlarını vakfetmişlerdir. Anadolu bölgesinde Bursa'da XVI. asırda iki hayırsever sahip oldukları hayvanları vakfetmişlerdir. Umur Bey'in oğlu Mehmed Çelebi 1000 koyun ve 50 manda vakfetmiştir.⁶²² Adana sancağında ise XVIII. asırda 12 vâkıf; at, camız, katır, keçi ve koyunlarını,⁶²³ XIX. yüzyılda Eskişehir'de bir hayırsever 15 koyunu vakfetmiştir.⁶²⁴ Bu gibi örneklere birçok çalışmada rastlamak mümkündür.

Makedonya'da hayvanlarını vakfeden beş hayırseverden dördü devlet erkânından iken birisi de tasavvuf erbabındandır. Makedonya'da sahip olduğu hayvanlarını vakfeden ilk vâkıf Yahya Paşa'dır. Yahya Paşa, 914/1509 yılında, Makedonya, Bulgaristan ve İstanbul'da kurduğu vakıflarında birçok mal ve mülkün yanı sıra hayvanlarını da vakfetmiştir. Niğbolu'da su sığırları, inekler, danalar ve buzağılardan oluşan toplam 465 adet büyükbaş hayvanını vakfetmiştir. Yine aynı yerde sahip olduğu 135 baş hayvanının tamamını vakfetmiştir. Fakat bu hayvanların küçükbaş hayvan mı yoksa büyük baş hayvan mı olduğu hakkında vakfiyede bilgi verilmemiştir.⁶²⁵ Vâkıf, hayvanların bütün gelir ve giderinden sorumlu bir kâtip ve câbi görevlendirmiştir.

Hayvanlarını vakfeden diğer devlet erkânı ise Sinan Paşa ve oğlu Mehmed Paşa'dır. Koca Sinan Paşa 944/1586 tarihinde Makedonya, Bulgaristan ve Kosova bölgesinde kurduğu vakıfları içerisinde birçok mal mülkle birlikte Kamiçe'de sahip olduğu 12.000 koyununu vakfetmiştir. Ayrıca Yenice Köyü'ndeki sayılarını açıklamadığı camızlarını ve Koca Bey Çiftliği'nde olan sayısını belirtmediği camız ve

⁶²² Demirel, a.g.t., s. 77.

⁶²³ Alkan, a.g.e., s. 171.

⁶²⁴ Türkay, a.g.t., s. 115.

⁶²⁵ VGMA, Defter 629, Sayfa 415, Sıra 332.

sığırlarını vakfetmiştir. Hayvanlardan elde edilen gelirleri vakfin giderlerine harcamıştır.⁶²⁶

Koca Sinan Paşa'nın oğlu Mehmed Paşa'nın kurduğu vakıflarda İbrahim Çavuş'tan aldığı çiftlik içerisinde olan sığır ve hergelelerin tamamını ve İzlikokan köyündeki çiftliğinde olan karasığırları, camızları ve hergeleleri vakfetmiştir. Vakfettiği hayvanların sayıları ile ilgili vakfiyede herhangi bir bilgi verilmemiştir. Hayvanlardan elde edilen gelirler vakfin ihtiyaçlarını karşılamıştır.⁶²⁷

Recep Paşa, Kalkandelen'de, 1.205 Koyun, 103 Öküz, 31 Camus (erkek manada), 45 İnek, 41 Manda İneği (dişi manda), 21 Hergele (at veya katır), 5 At ve 151 Keçi vakfetmiştir. Vakfın, küçükbaş, büyük baş ve atlar olmak üzere farklı hayvanlara sahip olduğu görülmektedir. Recep Paşa bu hayvanların kışlık ihtiyaçları içinde Kalkandelen etrafında pek çok çiftliğini bağışlamıştır. Vakıf mallarının gerek kiralanması, gerekse idare edilmesi için Paşa vakfi bünyesinde pek çok kişi istihdam edilmiştir.⁶²⁸

XIX. asırda gayrimenkullerinin yanı sıra sahip olduğu koyunlarını vakfeden tek vâkıf Şeyh Nuh Efendi'dir. Şeyh Nuh Efendi 1213/1799 yılında Gostivar'da tesis ettiği vakfına gayrimenkullerinin yanı sıra sahip olduğu 200 sağmal koyunu vakfetmiştir. Bu koyunlardan elde edilen gelirleri de kendisinin yaptırdığı halveti tekkesinin yemek ihtiyaçlarına sarf edilmesini istemiştir.⁶²⁹

4. Diğer Menkul Vakıf Malları

Makedonya bölgesindeki vâkıflar, gayrimenkullerinin yanında para, hayvan ve kitap vakıflarıyla beraber sahip oldukları çeşitli diğer menkulleri de vakfetmişlerdir. Bu konuda Makedonya vakıfları arasında üç örneğe rastlanmaktadır. Üç vakıf kurucusu da yönetici kesimindedir. Mehmed Paşa vakfi Üsküp'te, Recep Paşa Kalkandelen'de, Şerif Ahmed Bey ise Ohri'de vakfını tescil ettirmiştir.

Mehmed Paşa 1017/1609 tarihinde tesis ettiği vakfında pek çok gayrimenkulün yanında sahip olduğu, otuz beş gümüş kılıç, bir çift bakır üzengi, iki çift⁶³⁰ gümüş rum,

⁶²⁶ VGMA, Defter 598, Sayfa 135, Sıra 104.

⁶²⁷ VGMA, Defter 633, Sayfa 21, Sıra 11; Omerov, a.g.t., s. 97.

⁶²⁸ MÜDA, 15 Numaralı Vakfiye.

⁶²⁹ VGMA, Defter 629, Sayfa 541, Sıra 386.

⁶³⁰ Akgündüz, a.g.e., s. 217.

⁶³¹ üç kaliçe (halı),⁶³² üç büyük halı, küçük halı, iki şamdan⁶³³ ve iki seccadeyi vakfetmiştir.⁶³⁴

Recep Paşa, Kalkandelen’de gayrimenkuller yanında, pek çok menkul de vakfetmiştir. 23 büyük küçük kazan, 41 kapaklı tencere, 201 kapaklı sahan, 31 kapaklı tas, 11 iskemle, 41 sini, 55 bakraç ve stil (küçük bakraç), 45 teber (balta) 47 adet pirinç çırağ ve çiftliklerde bulunan 75 çift takımı ve diğer aletlerini vakfetmiştir. Recep Paşa’nın vakfettiği mutfak eşyaları yaptırdığı zaviyenin mutfağında diğerleri de vakıf çiftliklerinde kullanılmıştır.⁶³⁵

Ohri Kaymakamı Şerif Ahmed Bey 1262/1846 yılında Ohri’de yaptırdığı medrese ve imaretin giderleri için oldukça büyük bir vakıf tesis etmiştir. Vâkıf imarette kullanılması için çeşitli mutfak eşyalarını da vakfa bağışlamış ve bunları vakfiyeye kaydettirmiştir. İmarette her gün pişirilecek yemeklerde kullanılması için büyük ve küçük kazan, 22 kazan, 20 adet kapaksız büyük sahan, 1 büyük güğüm, 1 küçük güğüm, 1 kevgir ve 1 demir kepçeyi vakfetmiştir.⁶³⁶ Mehmed Paşa’nın vakfettiği, menkuller, savaş aletleri ve halılardan oluşurken, Şerif Ahmed Bey’in vakfettikleri mutfak eşyalarından meydana gelmektedir. Recep Paşa’nın bağışladıklarının bir kısmı mutfak eşyaları iken, diğer bir kısmı ise zirai aletlerdir.

II. VAKFA AİT GİDERLER

A. Eğitim-Öğretim Elemanlarına Verilen Ücretler

Osmanlı toplumunda eğitim-öğretim faaliyetleri büyük ölçüde vakıflar aracılığıyla yürütülmekteydi. Vâkıflar, mektep-medrese yaptırırlar, tesis ettikleri vakıflar vasıtasıyla bu müesseselerde hizmet veren ve alan şahısların her türlü ihtiyaçlarını finanse ederlerdi. Eğitim kurumlarındaki müderris, muid, muallim ve halifelerin maaşlarını, diğer hizmet elemanlarının ücretleri yanı sıra eğitim gören her

⁶³¹ “ İki çift gümüş rumdan neyi anlatmak istediği açık değildir.

⁶³² “Kaliçe küçük halı ve seccade yerine kullanılmıştır. Pakalın, *a.g.e.*, C. II, s. 151.

⁶³³ “Şamdan” içine mum dikilen aydınlatma vasıtasına verilen addır. Pakalın, *a.g.e.*, C. III, s. 307.

⁶³⁴ VGMA, Defter 633, Sayfa 21, Sıra 11.

⁶³⁵ MÜDA, 15 Numaralı Vakfiye

⁶³⁶ VGMA, Defter 581, Sayfa 381, Sıra 282. Ayverdi, *a.g.e.*, s. 145.

seviyedeki öğrencilerin okul masrafları ile diğer giderleri vakıflar tarafından karşılanırdı.⁶³⁷

Vâkıflar akrabaları tarafından tesis edilen medrese vakıflarına ihtiyaç durumunda maddi olarak destek sağlamışlardır. Bu konuda bir örnek olarak Nazife Hanım vakfını vermek mümkündür. Nazife Hanım, 1277/1861 yılında Kratova’da kurduğu vakfın gelirlerinden 300 kuruşluk bir fon ayırmış ve bu paranın kardeşinin oğlu olan Kuruşçuzâde Ahmed Naib Efendi medresesinde müderrislik yapan kimseye maaş olarak verilmesini istemiştir.⁶³⁸ Kuruşçuzâde Ahmed Naib Efendi de 1277/1861 yılında kurduğu vakıfta tayin ettiği müderrise 1.200 kuruş yıllık maaş bağlamıştır.⁶³⁹ Müderrisin iki vakıftan aldığı ücret yıllık toplam maaş 1.500 kuruşa ulaşmıştır. Bu para aynı zamanda Ohri Kaymakamı Şerif Ahmed Bey medresesi müderrisinin senelik aldığı 4.000 kuruş maaştan sonra Makedonya müderrisleri arasında ikinci en yüksek maaş olarak dikkat çekmektedir.

Hayırseverlerin yaptırdığı vakıf medreselerinde görev yapan müderrislerin maaşlarına katkı sağlayan bazı vakıflar olmuştur. Bu konuda bir örnek Pembe Hanım vakfidir. Pembe Hanım bt. Yusuf Manastır’da 1277/1861 yılında kurduğu vakıf gelirlerinden ayırdığı payı şöyle tahsis etmiştir. Manastır’da Fatma Hanım tarafından tesis edilen Tefikiye Medresesi müderrisine Pembe Hanım vakfından yıllık 45 kuruş maaş verilmiştir. Yine Manastır’da Koca Kadı Medresesi müderrisine Pembe Hanım vakfından 75 kuruş yıllık ücret tahsis edilmiştir.⁶⁴⁰ Bir diğer benzer örnek de Kalkandelen kazasında görülmektedir. Kalkandelenli Ahmed Efendi 1320/1903 yılında 500 kuruştan oluşan bir para vakfı kurmuştur.⁶⁴¹ Bu paranın yıllık işletmesinden elde edilen 75 kuruş kâr payını Yukarı Çarşı Medresesi müderrisi Abdullah Efendi’ye verilmesini şart koşturmuştur. Muhtemelen bu sayılan medrese müderrislerinin vâkıf banileri tarafından kendileri için belirlediği ücretler de vardır. Kuruşçuzâde Ahmed Naib Efendi vakfında olduğu gibi ancak diğer vakıfların vakfiyelerine ulaşamadığımız için onların aldığı yıllık net maaşları hakkında bilgi sahibi değiliz.

⁶³⁷ İbrahim Ateş, “Vakıflarda Eğitim Hizmetleri ve Öğrenci Yurtları”, *Vakıflar Dergisi*, (1982), S. 14, s. 30-100, Karataş, *Şeyhülislâm Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi*, s. 174.

⁶³⁸ VGMA, Defter 990, Sayfa 81, Sıra 67.

⁶³⁹ VGMA, Defter 990, Sayfa 77, Sıra 65.

⁶⁴⁰ MŞS, Defter 126, Varak 67.

⁶⁴¹ VGMA, Defter 999, Sayfa 43, Sıra 34.

Üsküp Nazırı ve Maden Emini Hasan Bey, 1305/1888 tarihli vakfiyesinde Koçana kasabasında tesis ettiği medreseye müderris olarak Recep Efendi'yi atamış ve günlük 1 kuruş maaş bağlamıştır. Medresede eğitim gören öğrencilere ise yıllık 54 kuruşluk ekme, mum ve hasır parası tahsis etmiştir.⁶⁴²

Bazı hayırseverler tayin ettikleri müderrislerin maaşlarını vakıf akarlarının gelirinden tahsis etmişler ve ücret miktarı belirtmemişlerdir. Bu konudaki örnekler şunlardır: Pembe Hanım bt. Yusuf İştîp'te 1278/1862 yılında inşa ettirdiği medresede tayin ettiği müderrise hizmeti karşılığı maaş olarak yıllık 50 şinik hınta vermiştir.⁶⁴³

Atiye Hanım bt. Arslan Bey 1324/1907 yılında inşa ettirdiği medreseye müderris olarak Üsküp müftüsü Arslan Fehmi Efendi'yi tayin etmiştir. Atiye Hanım müderrise bir fırının gelirini tahsis etmiştir. Ancak fırının yıllık işletmesinden elde edilen kâr açıklanmamıştır.⁶⁴⁴ Kumanova'nın Orta Pınar Mahallesi sakinleri aralarında topladıkları paralarla bir değirmen ve 10 dönüm bahçe satın alıp vakfetmişlerdir. Vakıf gelirlerini de müderrise maaş olarak tahsis etmişlerdir.⁶⁴⁵

Yukarda zikrettiğimiz örneklerden de anlaşıldığı gibi müderris maaşlarının birbirinden oldukça farklı miktarlarda olduğu görülmüştür. Bu farklılığın iki temel nedeni vardır. Birincisi, Osmanlı Devleti'nde faaliyet gösteren medreselerin kendi içerisinde 20, 30, 40, 50 ve 60 akçeli bir ücret hiyerarşisinin bulunmasıdır. İkincisi ise müderrislerin maaşının vakıflar tarafından karşılanmasıdır.⁶⁴⁶ Vâkıfların bir kısmı tayin ettikleri müderrislere devletin belirlediği kurallar doğrultusunda ücret tahsis ederken, diğer bir kısmı da, vakfın bütçesi doğrultusunda müderrislere maaş vermiştir. Dolayısıyla aynı işi yapan müderrisler birbirinden farklı ücretler almışlardır. Osmanlı toplumunda vâkıfların bir kısmı müderrislere ücretlerini nakit olarak vermişler, diğer bir kısmı da vakıf akarlarının gelirini onlara ücret olarak tahsis etmişlerdir. Atiye Hanım da tayin ettiği müderrisin maaşını fırının gelirinden karşılamıştır. Yine Kumanova'nın Orta Pınar Mahallesi sakinleri kurdukları vakıfta değirmen ve 10 dönüm bahçe gelirini müderrise hizmeti karşılığı vermişlerdir.

⁶⁴² VGMA, Defter 989, Sayfa 169, Sıra 127.

⁶⁴³ VGMA, Defter 989, Sayfa 238, Sıra 187.

⁶⁴⁴ VGMA, Defter 991, Sayfa 59, Sıra 76.

⁶⁴⁵ VGMA, Defter 989, Sayfa 97, Sıra 72.

⁶⁴⁶ Bayezit, a.g.e., s. 188-207.

Bu dönem medrese tesis eden vâkıflar, bu kurumlarda eğitim gören talebelere yapılan yardımlar hakkında, Ohri Kaymakmı Şerif Ahmed Bey, Pembe Hanım ve Üsküp Nazırı ve Maden Emını Hasan Bey haricinde bilgi vermemişlerdir. Ohri Kaymakamı Şerif Ahmed Bey medresesinde eğitim gören öğrencilere günlük birer ekmek verilmiştir. Pembe Hanım medresesinde eğitim gören öğrencilere sadece günde bir defa ekmek yardımı yapılmasını istemiştir. Hasan Bey ise medresesinde eğitim gören talebelere kişi başı yıllık 54 kuruşluk bütçe ayırmıştır.⁶⁴⁷ Bu paraların öğrencilerin, hasır, ekmek ve mum ihtiyaçlarına sarf edilmesini şart koşturmuştur. Bu dönem medreselerde okuyan öğrencilere burs yardımı yapıp yapılmadığı konusunda vakfiyelerde herhangi bir açıklama yapılmamıştır. Muhtemelen vakıf kaynakları burs vermeye yeterli olmadığı için vakfiyelerde bu bilgi verilmemiştir. Makedonya’da ilk dönem vakıf tesis eden kimseler umumiyetle burs miktarını vakfiyelerde belirtmişlerdir.

XIX. yüzyılda Makedonya’da sıbyan mektebi inşa eden vakıflarda muallimlere verilen ücretler vakfiyelerde belirtilmemiştir. Vakıf mekteplerinde eğitim gören öğrencilere yapılan yardımlar hakkında vakfiyelerde detaylı bilgi verilmemiştir. Ahmed Şerif Bey Manastır’da 1265/1849 yılında yaptırdığı mektebin odun ve kömür ihtiyaçlarını vakfından temin edeceğini açıklamıştır.⁶⁴⁸ Muallim ücreti ve öğrencilere yapılan yardımlardan bahsetmemiştir. Manastır’da Mefahir Efendi 1308/1891 yılında tesis ettiği vakıf gelirlerinden fakir öğrencilerden üç kişiye üç aylarda üç Kur’ân-i Kerim satın alınıp verilmesini istemiştir.⁶⁴⁹

B. Dinî Hizmet Elemanlarına Verilen Ücretler

Osmanlı Devleti’nde, imam, hatip ve müezzinlerin maaşları vakıflar tarafından karşılanıyordu. Osmanlı toplumunda imamların cami hizmetleri yanı sıra çeşitli görev ve yetkileri vardı. Görev yaptıkları mahallenin bütün sorumluluğu onların üzerindedi. İmamın izni olmadan hiçbir yabancı mahalleye yerleşemezdi. Şahitlik, kefillik, doğum ve ölüm kayıtları imamlar tarafından tutulmaktaydı. Vergilerin toplanmasında imamların önemli rolü vardır.⁶⁵⁰

⁶⁴⁷ VGMA, Defter 989, Sayfa 169, Sıra 127.

⁶⁴⁸ MÜDA, 25 Numaralı Vakfiye.

⁶⁴⁹ MŞS, Defter 157, Varak 93.

⁶⁵⁰ Osman Çetin, “1660’da Bursa Camilerinde Görev Yapan İmamlar”, *U.Ü.İ.F.D.*, , Bursa 1988, C. VI, S. 6, Yıl 1994, s. 35-36.

Müezzinlerde ilmi birikimin yanı sıra aranan en temel özellik güzel sese sahip olmalarıdır. Müezzinlerin icra ettiği bütün işlevler sese dayalıdır. Ezan, salâ, kıraat ve namazların akabinde tesbihat ve musiki bilgisine sahip olmaları arzu edilmektedir.

Hatip, Cuma günü hutbe okumakla vazifeli kişidir. Vakfiyelerden de anlaşıldığı kadarıyla hatiplik görevi çoğunlukla imamlara verilmiştir.⁶⁵¹ Bazı şahsiyet kayıtlarında vâkıflar imamlık ve hatiplik vazifesini aynı şahsa vermişlerdir. Örneğin Gostivar'ın İzdunya köyünde Kazım Ağa'nın tesis ettiği vakıfta 1237/1909 yılında imamlık ve hatiplik vazifesine beratla Abdülfettah Efendi tayin edilmiştir.⁶⁵²

Makedonya'da XIX. yüzyılda cami ve cami personeli hizmetine yönelik 101 vakıf tesis edilmiştir. 220 vakıf arasında bu oran 45.9'a tekabül etmektedir. Makedonya vakıflarının en önemli giderlerini cami ve cami hizmetlerine yönelik giderler oluşturmuştur. 101 vâkıftan 70'i imam ve hatiplere ödedikleri maaşların miktarını vakfiyelerde belirtmişlerdir. 71 vâkıf, 74 din görevlisine toplamda yıllık 20.938 kuruş maaş vermiştir. Bu oran imam başına yıllık 282 kuruştur. Bazı vâkıflarda imam ve hatiplere ödedikleri maaşları vakıf akarlarından tahsis etmişler ancak herhangi miktar belirtmemişlerdir.

XIX. yüzyılda imamlar arasında en yüksek maaşı Manastır'da Mirliva Beşim Paşa tarafından tayin edilen imam almıştır. Vakıf atadığı imama yıllık 1.200 kuruş maaş vermiştir.⁶⁵³ İmamlar arasında en düşük ücret ise yıllık 40 kuruş olarak ödenmiştir.⁶⁵⁴ Ancak Makedonya imamlarının geneli yıllık 150-250 kuruş arası maaş almışlardır.

İmam ve hatiplerin maaşlarını farklı vâkıfların vermesi nedeniyle birbirinden oldukça farklılık arz etmektedir. Osmanlı Devleti'nin imam maaşları konusunda belirlediği herhangi bir maaş standardı yoktur. Vakıflar tarafından imam ve hatip gibi görevlilerin maaşları karşılandığı için vakıf kaynaklarının imkânları ölçüsünde maaşlar verilmiştir. Bu görevliler aynı vazifeyi yapmalarına rağmen farklı ücretler almışlardır.

⁶⁵¹ Karataş, *Şeyhülislâm Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi*, s. 151.

⁶⁵² VGMA, Defter 171, Sayfa 244, Sıra 1933.

⁶⁵³ VGMA, Defter, 987, Sayfa 210, Sıra 63.

⁶⁵⁴ VGMA, Defter 989, Sayfa 173, Sıra 13; VGMA, Defter 989, Sayfa 121, Sıra 86; VGMA, Defter 991, Sayfa 16, Sıra 17.

Az sayıda vakıf kurucuları da imkânları ölçüsünde müezzine de maaş vermişlerdir. Topçu Mirlivası Besim Paşa Manastır'da tayin ettiği müezzine 300 kuruş tahsis etmiştir.⁶⁵⁵ Faik Paşa Üsküp'te atadığı müezzine 250 kuruş ücret ödemiştir.⁶⁵⁶ Fatma Hanım bt. Ahmed Kalkandelen'de tayin ettiği müezzine 100⁶⁵⁷ ve Recep Ağa b. Mehmed Sadık Ağa Debre'de görevlendirdiği müezzine 30 kuruş yıllık maaş verilmesini arzu etmiştir.⁶⁵⁸ Müezzinlere toplamda 680 kuruş maaş verilmiştir.

C. Fakirlere Yardım Amaçlı Harcamalar

Vakıfların en önemli kuruluş gayelerinden birisi de kuşkusuz fakirlere yardım etmektir. Makedonya şehirlerinde XV. asırdan sonra devlet erkânı tarafından tesis edilen vakıflarda büyük imaretler kurulmuş ve her gün fakirlerin ihtiyaçları için yemek pişirilmiştir. İlk döneme örnek olarak İsa Bey, İshak Bey, Yahya Paşa, Sinan Paşa ve Mustafa Paşa'nın inşa ettirdikleri imaretleri zikretmek mümkündür. XIX. yüzyılda yoksulların ihtiyaçlarına yönelik 17 vakıf kurulmuştur. Bu dönemde tesis edilen vakıfların ilk döneme nazaran oldukça küçük ölçekli vakıflar olduğu görülmüştür. Makedonya bölgesinde fakirlerin ihtiyaçlarına yönelik %7.7 oranında vakıf ihdas edilmiştir. 17 vâkıfdan sadece Ohri Kaymakamı Şerif Ahmed Bey, Ohri'de ihdas ettiği yapıda imaret de inşa ettirmiş ve imarete her gün 64 ekmek pişirip öğrenci ve fakirlere verilmiştir.⁶⁵⁹ Ohri Kaymakamı haricinde diğer vâkıflar imaret kurup fakirlere her gün yemek verecek bir vakıf kurmamışlardır. Bu vakıflar fakirlere Ramazan ayında ve mübarek gün ve gecelerde ekmek ve helva ikramında bulunmuşlardır. Ayrıca bazı vakıflar da kışın fakirlere odun ve kömür yardımı yapmışlardır. Bu vakıflar arasında en büyük bütçeyi Manastır'da Süleyman Efendi b. Zekeriya ayırmıştır. Vakıf Manastır'da Ramazan ayında fakirlere 300 kuruşluk ekmek satın alınıp dağıtılması için fon ayırmıştır. Ayrıca Süleyman Efendi fakirlerin kış aylarındaki durumunu da düşünerek 200 kuruşluk bir kaynak ayırmış bu parayla odun satın alınıp yoksullara verilmesini istemiştir.⁶⁶⁰

⁶⁵⁵ VGMA, Defter 987, Sayfa 210, Sıra 63.

⁶⁵⁶ VGMA, Defter 988, Sayfa 237, Sıra 144.

⁶⁵⁷ VGMA, Defter 990, Sayfa 85, Sıra 71.

⁶⁵⁸ VGMA, Defter 582 Sayfa 373, Sıra 280.

⁶⁵⁹ VGMA, Defter 581. Sayfa 301, Sıra 282.

⁶⁶⁰ MŞS, Defter 157, Varak 81.

D. Bakım ve Onarım Harcamaları

Vâkıflar tarafından inşa edilen yapıların korunması ve uzun yıllar amacına hizmet vermesi hedeflenmiştir. Zira vakıf eserleri, şiddetli yağmur, kar, dolu, deprem, rüzgâr ve yangınlardan çeşitli dönemlerde tahribatlara uğramışlardır.⁶⁶¹ Bu yapıların hizmetlerini yerine getirebilmesi için tamir ve yenileme çalışmalarına ihtiyaç duyulmuştur. Nitekim bu durumun bilincinde olan hayırseverler, vakıf harcamaları başında binaların bakım ve onarımlar için yapılacak masrafları bilhassa zikretmişlerdir. Ancak bu durum umumiyetle birçok vakfiyede ayrıntıya girmeden belirtilmiştir.⁶⁶² Vâkıfların çoğu tamir giderleri için ne kadar ihtiyaç olursa o kadar sarf edilmesini istemiştir. Vakıf yapıları için önceden ne kadar tamir masrafının gerekeceğini kestirmek oldukça zordur. Bunun mümkün olmadığını bilen hayırseverler umumiyetle miktar belirtmemişlerdir. Ancak Makedonya bölgesinde vakıfların bir kısmı tamir giderlerine harcanacak miktarı vakfiyelerinde açıklamışlardır. Makedonya vakıfları arasında bakım ve onarım için fiyat belirtenlerin oranı %13.6'dır. Her ne kadar bu oran az olarak görülse de, tamir masrafları için ayrılmış olan meblağları görmemizi sağlamaktadır.

Tablo 39. Tamir Harcamaları Listesi

Def-Say-Sıra	Vâkıf İsmi	Yer-Yılı	Verilen ücret	Kurum ismi ve tamiri
113-74	Ümmü Gülsüm Hanım bt. Ahmed Ağa	Manastır 1266/1850	300 kuruş	Çeşme tamiri
581—27-281	Sandık Emmini Yusuf Agâh Efendi	Ohri 1272/1856	1515 kuruş tamir	Cami, çeşme ve hamam tamiri
115-22	Zaide Hanım bt. Ahmed	Manastır 1279/1863	1 ev	40 kuruş
604-149-202	Muhtar Selim b. Abdullah	Debre Uras köyü 1300/1883	1 ev	100 kuruş
988-243-153	Kethüda Sâlih b Yaşar ve Arkaşları Ortak Vakfı	Köprülü 1302/1885	150 kuruş	Cami tamiri
154-63	Müderri Selim b. Süleyman	Manastır 1305/1888	1 sehim	4 dükkân tamiri
989-269-127	Maden Emmini Hasan Bey	Koçana 1305	28 kuruş	Medrese tamir
157-81	Süleyman Efendi b. Zekeriya	Manastır 1308/1891	200 kuruş	Çeşme tamiri
184-2	Hacı Muhammed Veysel b. Ali	Manastır 1308	1 sehim tamir ve vergi	1 mağza
157-141	Hâfız Hüseyin Efendi b. Mehmed	Manastır 1309/1892	1 sehim	Çeşme tamiri
989-78-60	Destan b. Hasan	Debre Novak	200 kuruş	Mescit

⁶⁶¹ Mefail Hızlı, “Osmanlı Vakıf Eserlerinin İnşa, Tamir ve Restorasyonları”, Bursa, *U.Ü.İ.F.D.*, 1993, C. 5, S. 5, s. 222-224.

⁶⁶² Ömür Bakırer, “Vakfiyelerde Binaların Tamirâtı İle İlgili Şartlar ve Bunlara Uyulması”, *Vakıflar Dergisi*, Ankara, 1973, S. 10, s. 115.

		köyü1309		
128-50	Ebubekir Efendi b. Sâlih	Debre Elçezir köyü 1309	100 kuruş	1 mektep
989-121-86	Yaşar Molla Ahmed ve Yunus b. Mustafa	Doyran Veluş köyü1309	20 kuruş	Cami
165-27	Fatma Hanım bt. Ebu Bekir	Manastır 1314/1897	1 sehim	1 ev
991-51-67	Fazlı b. Hüseyin	Debre Sezice köyü 1317/1900	75 kuruş	Cami
989-227-180	Davud Ağa b. Zülbahar	Kalkandelen Neprošten köyü 1316/1899	100 kuruş	Cami
991-19-20	Abdullah b. Ali Fayda	Debre Konyarı köyü1318/1901	75 kuruş	Cami
167-100	Gülşah Hanım bt. Ömer Ağa	Manastır 1318	1 sehim	1 mağza
604-59-82	Sabiha Hanım bt. Malik Paşa	Manastır 1319/1902	2 sehim	3 mağza
989-173-132	Halil Ağa b. Musa ve Molla Hüseyin	Doyran Memişli 1320/1903	20 kuruş	Cami
990-7-6	Sabiha Hanım bt. Malik Paşa	Manastır 1321/1904	12 sehim	1 değirmen tamiri
991-16-16	İsmail b. Talip	Debre Bala 1322/1905	50 kuruş	Cami
991-16-17	Ali Ağa b. Veysel	Kumanova 1322	40 kuruş	Cami
173-26	Hacı Halid b. Hacı Rüstem	Manastır 1324/1907	1 Sehim	4 dükkân tamiri
604-185-260	Süleyman Ağa b. Arslan	Kumanova Hulmada köyü1325	75 kuruş	Cami
991-66-77	Cemal Ağa b. Abdülhalim ve Lütfü Ağa b. Ali	Kumanova Reştece köyü 1326/1908	250 kuruş	Cami
604-145-196	Hatip Ağa b. İbrahim Ağa	Debre Rakalar Velebordo köyü 1329/1901	200 kuruş	Cami tamiri
989-225-178	Şakir Ağa b. Arslan	Kumanova Bektaşlı köyü 1329	75 kuruş	Cami
604-145-197	Abdal b. Basri	Debre Rostuş köyü1330/1911	100 kuruş	1dükkân
604-147-198	Arslan b. Abbas	Debre Garbeşte köyü1330	100 kuruş	Bahçe temizliği

Makedonya'nın farklı şehirlerinde bakım ve onarıma ödenek ayıran hayırseverlerden birkaç örnek verebiliriz. Sandık Emni Yusuf Ağâh Efendi, 1272/1856 yılında Ohri'de tesis ettiği hamam vakfının gelirlerinden tamir giderleri için ciddi bir bütçe ayırmıştır. Emin Mahmud Mahallesi'nde 5 çeşmenin tamiri için 255 kuruş tahsis etmiştir. Ohri'de 5 cami tamiri için 61 kuruştan 305 kuruş bütçe ayırmıştır. Hamam çeşmelerinin tamiri için 255 kuruş ve hamamın tamiri için de 700 kuruşluk bir fon

ayırmıştır. Toplamda 1515 kuruş tamir harcamalarına tahsis etmiştir. Makedonya vakıfları arasında en yüksek tamir parası ayıran vâkıf Yusuf Agâh Efendi olmuştur.⁶⁶³

Arslan b Abbas, Debre Gerbeşte köyünde 1330 yılında iki bahçesini vakfetmiştir. Bahçelerden elde edilen 500 kuruş kira gelirinden 100 kuruşunu bahçenin çifti, gübrenmesi ve yaban otların temizlenmesi için harcanmasını istemiştir.⁶⁶⁴

Manastır vilayeti vakıflarının bakım ve onarım giderlerinin diğer şehirlerden farklı olarak sehim üzerinden karşılandığı vakfiyelerinden elde edilmiştir. Manastırlı vâkıfları arasında az sayıda vakıf tamir masraflarını kuruş, akçe, dirhem vb. paralar kullanmıştır.

Ümmü Gülsüm Hanım bt. Ahmed Ağa, kurduğu vakfın gelirlerinden, 300 kuruş ayırmıştır. Bu parayı Manastır'daki Boşnak çeşmelerinin tamir ihtiyaçlarına sarf edilmesini istemiştir.⁶⁶⁵ 1321/1903 yılında Manastır'da değirmen vakfi tesis eden Sabiha Hanım bt. Malik Paşa, değirmenin yıllık tamiri için 12 sehim ayırmıştır.⁶⁶⁶

E. Aydınlatma Harcamaları

Vakıf giderleri arasında cami, mescid, tekke, mektep ve medrese gibi müesseselerin personel maaşları ile binalarının bakım ve onarım masrafları önemli bir yer işgal etmektedir. Ayrıca vakıfların aydınlatma harcamaları da önemli bir gider kalemini oluşturmaktadır. Aydınlatma araçları arasında en çok tüketilen malzemeler bal mumu ve zeytinyağı olmuştur. Vâkıfların önemli bir kısmı aydınlatma giderlerine sarf edilecek miktarı vakfiyelerde açıklamamıştır. Ancak az sayıda hayırseverin, vakıf kayıtlarında satın alınacak, mum, zeytinyağı hakkında ayrıntılı malumat vermesi bu konuda fikir sahibi olmamızı sağlamaktadır. Aydınlatma giderleri ile ilgili bilgi veren vâkıfların oranı %12.7'ye tekabül etmektedir.

Makedonya vâkıflarının özellikle camilerin yılın tamamında ve mübarek gecelerde aydınlatılması için vakıflarından ödenek ayırdıkları görülmektedir. Makedonya vakıflarından bu konuda pek çok örnek bulunmaktadır. Mirliya Besim Paşa b. Osman Bey, Manastır'da tesis ettiği gelirinden vakfın gelirinden 700 kuruşluk bir

⁶⁶³ VGMA, Defter 581. Sayfa 380, Sıra 281.

⁶⁶⁴ VGMA, Defter 604, Sayfa 145, Sıra 197.

⁶⁶⁵ MŞS, Defter 113, Varak 74.

⁶⁶⁶ VGMA, Defter 990. Sayfa 7, Sıra 6.

bütçe ayırmıştır. Bu paranın 400 kuruşu ile yaptırdığı cami minaresinde kullanılması için 60 vukıye kandil yağı alınacaktır. Ayrıca camide kullanılmak üzere kandil yağı ve iki bal mumu için 300 kuruş ayırmıştır.⁶⁶⁷ Besim Paşa, Makedonya vakıfları arasında aydınlatma giderleri için en yüksek ücret ayıran vâkıftır.

Ümmü Gülsüm Hanım bt. Ahmed Ağa, kurduğu vakfın gelirlerinden aydınlatma ihtiyaçları için 75 kuruş tahsis etmiştir. 15 kuruşu ile Ramazan ayında İshak Camii minaresinin aydınlatılması için 3 adet kandil ve zeyt yağı alınmasını istemiştir. 30 kuruş ile ise kavaklar altında olan Numan Caminde kullanılmak üzere 9 adet kandil ve revgan - zeyt alınması şart koşmuştur. Ayrıca mübarek günler haricinde kullanılmak üzere 30 kuruşluk mum satın alınmasını bilhassa belirtmiştir.⁶⁶⁸

Manastır Vâlisi Mehmed Faik Paşa vakıf varidatından yıllık 300 kuruş bir fon ayırmış ve bu para ile “*kandil ve revgan-ı zeyt*” alınmasını istemiştir. Bu yağların minarede camide ve yılın kandil gecelerinde kullanılmasını şart koşmuştur.⁶⁶⁹

Recep b. İbrahim ve Yahya b. Ali Doyran kazasına bağlı Hudova köyünde kurdukları ortak nakit para vakfı gelirinden 400 akçe ayırmıştır. Bu parayla revganı-zeyt satın alınıp mübarek gün ve gecelerde caminin aydınlatılması için kullanılmasını şart koşmuşlardır.⁶⁷⁰ Vâkıflar özellikle kandil gecelerinde camilerin aydınlatılmasına özen göstermişlerdir. Çünkü özel gecelerde Müslümanlar camilerde toplu olarak ibadetlerini ifa etmelerinin yanı sıra, aşr-ı şeriflerin tilâvet edilmesi, mevlid okumaları, vaaz ve nasihatlerin verilmesi vb. uygulamalar gerçekleştirilmesi için caminin aydınlatılmasına her zamankinden daha çok ihtiyaç duymaktaydı.

Kazım Ağa b. Kamber Gostivar’ın İzdunya köyünde tesis ettiği para vakfının gelirlerinden bir kısmıyla köylü tarafından yeni yaptırılan caminin aydınlatma ihtiyaçlarını kurduğu vakfından finanse etmiştir. Kazım Ağa, vakıf varidatından, her yıl Recep ayının başında 10 vukıye mum alınıp camide kullanılmak üzere verilmesini istemiştir. Ayrıca kandil gecelerinde caminin aydınlatılması için şehirde âdet olduğu üzere bir vukıye kandil alınmasını şartları arasına ilave etmiştir. Vâkıfın bir diğer şartı

⁶⁶⁷ VGMA, Defter 987, Sayfa 210, Sıra 63.

⁶⁶⁸ MŞS, Defter 113, Varak 74.

⁶⁶⁹ VGMA, Defter 989, Sayfa 63, Sıra 51.

⁶⁷⁰ VGMA, Defter 991, Sayfa 14, Sıra 14.

da, mübarek gecelerde minarenin aydınlatılması için 6 vukiye revganı-zeyt yağı alınmasıydı.⁶⁷¹ Mübarek gün ve gecelerde cami ve minarelerin aydınlatılmasının Gostivar bölgesinde gelenek haline geldiği vakfiyeden anlaşılmaktadır.

Mehmed b. Hasan Doyran kazasına bağlı Savcılı köyünde tesis ettiği para vakfının diğer vakıflardan farklı bir yönü vardır. Mehmed Efendi vakıf gelirlerinin bir kısmıyla köylerindeki camide mübarek gecelerde kullanılmak üzere revgan-ı zeyt yağı alınmasını istemiştir. Ayrıca vâkıf camide kandilcilik vazifesi ifa eden şahsa da yıllık 400 akçe maaş vermiştir.⁶⁷² Kandilcilik vazifesi yapan şahıslar cami vb. kurumlarda, kandillerin yağlarını, fitillerine koyup hazırlayan ve geceleri yakan kimselerdir.⁶⁷³ Ayrıca tabloda, vakıflar, şehirler, yıllar vb. detaylı olarak verilmiştir.

Tablo 40. Aydınlatma Harcamaları Listesi

Defter	Vâkıf İsmi	Şehir ve Yılı	Ücret	Kurum ve yardımlar
987-210-63	Mirliva Besim Paşa b. Osman Bey	Manastır 1264/1848	60 kıyye yağ, 400 kuruş, iki balmumu 300 kuruş	Bal mumu
113-74	Ümmü Gülsün bt. Ahmed Ağa	Manastır 1266/1850	75 kuruş	Kandil yağı, mum
113-40	el-Hâc Celaladdin b. Ahmed	Manastır 1267/1851		Mescit 5 adet kandil
115-78	Fatma Hanım bt. Abdullah	Manastır 1270/1854		Haydar kadı cami mübarek gecede 1 kadil
582-373-280	Recep Ağa Mehmed Sadık Ağa	Debre Bala 1272/1856	125 kuruş	Cami zeyt yağına
989-238-187	Pembe Hanım bt. Yusuf Ağa	İştîp 1278/1862		1 kıyye mescit, 1 kıyye
137-90	Şerife Fatma Hanım bt. Mustafa	Manastır 1286/1870		Camiye kandil ve ramazanda 3 adet kandil
143-79	el-Hâc Yakup Ağa b Yusuf	Manastır 1295 /1878		Ramazan 10 adet kandil
148-90	Şerife Hanım bt. Bulgur İbrahim	Manastır 1301/1884		Ramazan zanaatçı caminde 2 kandil
988-295-190	Kadime Hanım bt. Muhtar	Kırçova 1305/1888	10 akçe	Caminin Revgan-ı zeyt yağı
989-169-127	Maden Emîni Hasan Bey	Koçana 1305	168 kuruş	Mum, ekmek, hasır
991-14-14	Recep b. İbrahim ve Yahya b. Ali	Doyran Hudova köyü 1305	400 Akçe	Mübarek gecelerde Revgan-ı zeyt yağı
157-95	Fatma Hanım bt. Mehmed	Manastır 1308/1891		Berat gecesi 2 kıyye mum

⁶⁷¹ VGMA, Defter 990, Sayfa 35, Sıra 28.

⁶⁷² VGMA, Defter 989, Sayfa 244, Sıra 190.

⁶⁷³ Pakalın, *a.g.e.*, C. II, s. 159.

989-121-86	Yaşar Molla Ahmed ve Yunus b. Mustafa	Doyran Veluş köyü 1309	20	Revgan-ı zeyt yağı
989-120-84	Ebu Bekir Efendi b. Sipahi Sâlih	Debre Elcezir köyü 1309	50 kuruş	Kandil zeyt mescit
989-78-60	Destan b. Hasan	Debre Novak köyü 1309	40 kuruş	Revgan-ı zeyt yağı
989-63-51	Manastır Valisi Mehmed Faik Paşa	Manastır 1310/1892	300 kuruş	Revgan-ı zeyt yağı
989-95-71	Maksut Efendi b. Süleyman	Rakalar 1310	25 kuruş	Mum
989-187-100	el-Hâc Ali b. el-Hâc Abdullah	Koçana Ziranonça köyü 1314/1896	48 kıyye	Revgan-ı zeyt yağı
167-39	Hüsniye Hanım bt. Şemseddin	Manastır'da 1317/1900	1 sehim	Hacı doğan camine 1kıyye mum
600-68-77	Ayşe Hatun bt. Hasan	Ohri 1317	25 kuruş	Mum ve zeyt yağı
167-47	Süleyman Efendi Ahmed	Manastır 1318/1901	1 sehim	Revgan-ı zeyt yağı
989-173-132	Hali Ağa b. Musa ve Molla Hasan b. Yusuf	Doyran Memişli köyü 1320/1903	20 kuruş	Revgan-ı zeyt yağı
990-35-28	Kazım Ağa b. Kamber	Gostivar İzdunya köyü 1323/1906	6 kıyye	Revgan-ı zeyt yağı
991-34-39	Hacı Ahmed b. Hacı Bekir	Gostivar Vrapçište köyü 1324/1907	10 kile mum cami	6 kile Revgan-ı zeyt yağı cami minaresine
990-37-20	Münire Hanım bt. Mustafa	Manastır 1324	1 lira	Cami mum
177-67	Eşrefe Hanım bt. Ahmed	Manastır 1328/1909	1 sehim orana say ekle	Mum, kandil yağ
991-24-26	Mehmed b. Hasan	Doyran savcılı köyü 1330/1911	Gelirin yarısıyla	Revgan-ı zeyt yağı

III. VAKIF GÖREVLİLERİ

Osmanlı toplumunda vakıflar buldukları bölgenin ihtiyaçları doğrultusunda hizmet etmişlerdir. Vakıf kurucuları ihdas ettikleri vakıflarla binlerce kişiye iş istihdamı sağlamışlardır. İş verdikleri kimselerin önemli bir kısmı vakıf bünyesinde din, eğitim-öğretim, sosyal ve belediye hizmetleri alanlarında çalışmıştır. İnsanların diğer bir kısmı ise vakıf mülklerini; han, hamam, dükkân, bağ ve bahçe vb. yapıları kiralayarak hem kendi geçimini sağlamış hem de bu kimselerden alınan kira gelirleriyle vakıf personelinin maaşları ve diğer ihtiyaçları karşılanmıştır. Vakıfların, planlı programlı faaliyetleri sayesinde yüzlerce kişi iş sahibi olduğu gibi binlerce kişi de vakıfların çeşitli hizmetlerinden faydalanmıştır. Kısaca belirtmek gerekirse toplumun önemli bir kısmı vakıf hizmetlerinden doğrudan veya dolaylı bir şekilde istifade etmiştir.

Vakıflarla ilgili yapılan araştırmalarda sadece vakıf personelinin ücretlerine harcanan meblağların önemli bir yer tuttuğu açıkça görülmektedir. Vakıf varidatının

önemli gider kalemi arasında vakıf mürtezikasının aldığı maaşlar gelmektedir. Nitekim XVII. yüzyılda vakıfların gelirlerinin %33.33'ü personelin ücretlerine sarf ediliyordu. XVII. asırda vakıfları üzerine sondajlama usulüyle seçilerek çalışılan 313 vakıfta toplam 4.683 şahsın, XVIII. yüzyılda da 330 vakıfta 4.976 kişinin görev yaptığı belirtilmiştir.⁶⁷⁴ Vakıf mülklerini kiralayıp işletenler için de iş sahası oluşturdukları göz önüne alındığında, vakıf hizmetleriyle bir şekilde bağı olanların sayısının oldukça yüksek olduğu görülmektedir.

Makedonya bölgesinde ilk dönem vakıf tesis eden, Paşalar, Beyler, Mutasarrıflar vb. hayırseverlerin vakıflarında, farklı hizmetlerde görevli pek çok personel tayin edilmiştir. Bu konuda en çok eleman görevlendiren vâkıflar, İsa Bey, İshak Bey, Mustafa Paşa, Kaçanikli Mehmed Paşa, Sinan Paşa ve Yahya Paşa'dır. Vakıf bünyesinde en çok vakıf mürtezikasını barındıran hayırseverlerin başında Yahya Paşa vakfı gelmektedir. Yahya Paşa vakfiyesinde belirtilen vakıf çalışanları şu kimselerden oluşmaktadır; 1 müteveli, 1 hatip, 1 imam, 1 müezzin, 2 sâla müezzini, 5 câbi, 3 kâtip, 1 muallim, 1 halife, 5 devirhan, 1 muarraf, 10 cüzhân, nafîle namazı kılmakla görevli kişi, 1 türbedar, 1 kayyım, 1 kandilci, 1 imaret nazırı, 1 imaret şeyhi, 1 kilerci, 1 ambarcı, 1 aşçı, 2 bulaşıkçı, 1 oduncu, 2 ekmekçi, 1 buğday ayıklayıcı, 1 bevvab, 2 ferraş, 1 tamirci, 1 su yolcusu, olmak üzere toplamda 52 kişidir.⁶⁷⁵

XIX. yüzyılda Makedonya bölgesinde vakıf kuran hayırseverler, vakıflarında genelde 1 ile 10 arası personel istihdam etmişlerdir. Bu kimseler umumiyetle müteveli, müderris, muallim, hâfız-ı kütüp, imam, hatip, müezzin, kayyım, kandilci, cüzhân vb. kimselerden meydana gelmektedir. Son döneme bir örnek olarak Ohri kaymakamı Şerif Ahmed Bey vakfını verebiliriz. Şerif Ahmed Bey'in 1262/1862 tarihli vakfiyesinde, vakıfta hizmetli şu kimselerin isimleri zikredilmiştir: Müteveli, nâzır, müderris, aşçı, ekmekçi, bevvab, ferraş ve yılın mübarek gün ve gecelerinde mevlit, Kur'ân, kelime-i tevhit okuyacak 10 kişi tayin etmiştir.⁶⁷⁶

⁶⁷⁴ Yüksel, "Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Hayatında Vakıfların Rolü", s. 124; Karataş, *Şeyhülislâm Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi*, s. 136.

⁶⁷⁵ VGMA, Defter 629, Sayfa 415, Sıra 332.

⁶⁷⁶ VGMA, Defter 581, Sayfa 381, Sıra 282.

A. Mütevellî

Mütevellî, vakfiyede belirtilen şartlar ve kanunlar çerçevesinde, vakfa ait işleri yapmak ve takip etmek üzere vazifelendirilen kişidir. Vakıflara ilk görevlendirilen kişilerin başında mütevellî gelmektedir. Vakfiyelerde yer alan kararlar doğrultusunda mütevellî vakıflarda her türlü tasarruf yetkisine sahiptir. Vakıf bânisi istediği kimseyi mütevellî tayin edebilir. Bu kimse atandığı vakfın menkul ve gayri menkullerini işletir. Vakıf varidatlarını ilgili yerlere eda ettikten sonra artan paralarla vakfa yeni akarlar kazandırabilir. Vakıf mallarının belirlenen kurallar doğrultusunda kiraya verilmesi, bakım ve onarımlarının yapılması, vakıf personelinin maaşlarının tahsil edilmesi, vakıflarla ilgili davaya konu olan meseleleri mahkemeye intikal ettirmesi ve takip etmesi işlerinden mütevellî sorumludur.⁶⁷⁷

Mütevellîlerin vakfa akar kazandırması konusunda bir örnek olarak Pembe Hanım bt. Yusuf vakfını verebiliriz. Pembe Hanım yaşadığı sürece vakfın mütevellîlik görevini kendisi ifa edecek, vefatından sonra ise bu görev büyük oğlu Kazım tarafından devam ettirilecektir. Pembe Hanım vakıf gelirlerinden gerekli harcamalar yapıldıktan sonra artan paraların tamamıyla vakfa yeni akarlar kazandırılmasını vakfiyede bilhassa zikretmiştir.⁶⁷⁸

Umumiyetle vakıfların mütevellîlik görevlerini hayatta oldukları sürece vakıf kurucuları bizzat kendileri üstlenmişlerdir. Vefatlarından sonra bu görev için aile fertlerinden diledikleri kimseleri tayin ettikleri gibi, itimat ettikleri şahısları veya mahalle imamı vb. kimseleri de zaman zaman tayin ettikleri görülmüştür. Kendilerinden sonra mütevellî görevlendirmeyen hayırseverlerin vakıflarına bölgenin kâdısı tarafından, sâlih, güvenilir, toplumda itibar sahibi vakıf işlerinde liyakatli şahıslar tayin edilmiştir.⁶⁷⁹

Mütevellî, vakfın bütün işlerini layıkıyla sürdürdüğü sürece onu görevinden el çektirmeye kimsenin hakkı yoktur. Ancak mütevellînin ihmalkârlıkları ve vakfın mülklerine zarar verdiği tespit edilirse, bu durumda zararlar mütevellî tarafından tazmin

⁶⁷⁷ Ali Himmet Berki, *Vakfa Dair Yazılan Eserlerde Vakfiye ve Benzeri Vesikalarda Geçen İstılah ve Tabirler*, Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 1966, s. 43; Çiftçi, a.g.e., s. 188; Karataş, *Şeyhülislâm Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi*, s. 139.

⁶⁷⁸ VGMA, Defter 989, Sayfa 238, Sıra 187.

⁶⁷⁹ Nazif Öztürk, "Mütevellî", *DİA, İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2006, C. 32, s. 217-220; Karataş, *Şeyhülislâm Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi*, s. 139.

edilir ve vazifesinden azledilirdi.⁶⁸⁰ Mütevellinin görevinden azledilmesi ve yeni mütevellinin atanması kadının sorumluluğundaydı.⁶⁸¹

Mütevelliler, vakıflarda ifa ettikleri işler için, vakıf gelirlerinden belli ücretler almaktaydı. Umumiyetle vakfiyelerde mütevelliyeye verilecek ücretlerin miktarı açıklanmamıştır. Makedonya vakıflarında hizmet eden mütevellilere tahsis edilen ücretler konusunda az sayıda vâkıf bilgi vermiştir. Vakfiyelerdeki bilgiler doğrultusunda mütevellilere verilen maaşlar hakkında fikir sahibi oluyoruz. Makedonya vakfiyelerinde mütevellilere ödenen ücretlerin birbirinden oldukça farklı olduğu tespit edilmiştir.

XIX. yüzyılda Makedonya vakıfları tarafından atanan mütevelliler arasında en yüksek maaşı Ohri Kaymakamı Şerif Ahmed Bey vakfında müteveli olarak çalışan şahıslar almıştır. Şerif Ahmed Bey, Ohri'de tesis ettiği vakfına müteveli olarak halveti tekkesinin hayati şeyhi el-Hâc Abdülhadi Efendi'yi atamış ve yıllık 1.000 kuruş ücret tahsis etmiştir. Müteveli maaşları konusunda Şerif Ahmed Bey'i, Gümrük Kâtibi Arslan Ahmed Efendi takip etmiştir. Arslan Ahmed Efendi Ustrumca'da ihdas ettiği vakfın mütevellisine yıllık 200 kuruş ücret ödemiştir.⁶⁸² Sandık Emîni Yusuf Ağâh Efendi'nin Ohri'de tayin ettiği mütevelliyeye yıllık 100 kuruş maaş vermiştir.⁶⁸³ Diğer bir örnekte de Hâce Emine Hanım bt. Abdülhalim, Manastır'da atadığı mütevelliyeye senelik 100 kuruş ücret ödemiştir.⁶⁸⁴

Makedonya bölgesinde genellikle müteveli maaşları kuruş ve akçe üzerinden ödenmiştir. Ancak Manastır vilayetinde mütevelliler ve diğer görevlilerin maaşları umumiyetle sehim üzerinden temin edilmiştir. Bu konuda birkaç örnek zikredebiliriz. Sabiha Hanım Manastır'da atadığı mütevelliyeye hizmeti karşılığında senelik 48 sehim ücret ödemiştir. Bu ücret aynı zamanda Manastır'da tayin edilen mütevelliler arasında en yüksek meblağı oluşturmaktadır. Diğer vâkıflar görevlendirdikleri mütevellilere yıllık 1 sehim ücret vermişlerdir. Örneğin Gülşah Hanım bt. Ömer Ağa vazifelendirdiği

⁶⁸⁰ Karataş, *Şeyhülislâm Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi*, s. 139,

⁶⁸¹ Pakalın, a.g.e., C. II, s. 640.

⁶⁸² VGMA, Defter 581, Sayfa 380-283, Sıra 282.

⁶⁸³ VGMA, Defter 581, Sayfa 380, Sıra 281.

⁶⁸⁴ MŞS, Defter 154, Varak 25.

mütevelliye senelik 1 sehim ücret vermiştir.⁶⁸⁵ Diğer vakıf ücretleri tabloda detaylı olarak verilmiştir.

Tablo 41. Mütevellilere Ödenen Ücretler

Def-Say-Sıra	Vakıf İsmi	Yer ve yıl	Mütevelli	Verilen ücret
632-114-46	Gümrük Kâtibi el-hac Ahmed Arslan Efendi	Ustrumca 1246/1831	Mütevelli	200 kuruş
581-380-281	Ohri Kaymakamı Şerif Ahmed Bey	Ohri 1262/1846	Mütevelli	1.000 kuruş
581-380-281	Sandık Emmini Yusuf Ağâh Efendi	Ohri 1272/1856	Mütevelli	100 kuruş
115-22	Zaide Hanım bt. Ahmed	Manastır 1279/1863	Mütevelli	20 kuruş
154-25	Hâce Emine Hanım bt. Abdülhalim	Manastır 1304/1887	Mütevelli ücreti	100 kuruş
184-2	Hacı Muhammed Veysel b. Ali	Manastır 1308/1891	Mütevelli ücreti	1 sehim
163-8	Müderri Ahmed Daniş Efendi	Manastır 1309/1892	Mütevelli	1 sehim
167-47	Süleyman Efendi b. Ahmed	Manastır 1318/1901	Mütevelli ücreti	1 sehim
167-100	Gülşah Hanım bt. Ömer Ağa	Manastır 1318	Mütevelli ücreti	1 sehim
990-7-6	Sabiha Hanım bt. Malik Paşa	Manastır 1321/1904	Mütevelli	48 sehim
173-37	Hacı Halid Efendi b. Hacı Rüstem	Manastır 1324/1907	Mütevelli ücreti	1 sehim

B. Câbi

Vakıfların varidatını toplamak ve mütevelliye teslim etmekle vazifelendirilen şahıslara câbi denir. Câbiler vakıfların büyüklüklerine göre birden fazla olabilmektedir. Özellikle padişahlar, vâlide sultanlar, sadrazamlar, vezirler vb. devlet erkânına ait büyük vakıflarda sayıları 20-25'e varan câbiler tayin edilirdi. Tahsildarlar vakfın büyüklüğü ve vâkıfın şartlarına göre 1 ile 10 akçe arasında ücret alırlardı. Hayırseverler atadıkları câbilerde bazı nitelikler aramışlardır. Bu kimselerin sâlih, dindar, güvenilir ve hesap işlerini bilen şahıslar olmalarına dikkat etmişlerdir. Câbiler işlerinde usulsüzlük yaptıklarında veya ihmalkârlıklarında, teftiş, azil, her türlü idari ve hukukî işlemleri buldukları bölgenin kâdısı tarafından yürütülmüştür.⁶⁸⁶

⁶⁸⁵ MŞS, Defter 154, Varak 25.

⁶⁸⁶ Berki, *Vakfa Dair Yazılan Eserlerde Vakfiye ve Benzeri Vesikalarda Geçen İstılah ve Tabirler*, s. 9; Mehmed İpşirli, "Câbi" *DİA, İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1992, C. 6, s. 529-530; Karataş, *Şeyhülislâm Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi*, s. 144.

Bu hususa câbilerin usulsüzlüğüne bir misal teşkil etmesi için Hüma Sultan vakfını verebiliriz. Hüma Sultan vakfına ait, Şişeva, Gorlova, Sedlarova ve Arnavud köylerinin gelirini tahsil etmesi için Mehmed Efendi câbi olarak tayin edilmiştir. Ancak câbi varidatların toplanması esnasında halktan fazla akçe talep ettiği gibi ahaliyi üç gün zorla çalıştırmıştır. İtiraz edenleri de haksız yere hapse atmıştır. Haksızlığa uğrayan köylülerin bir kısmı köyü terk ederken diğer bir kısmı da bu durumu kadıya intikal ettirmiştir. Üsküp kâdısı, cabinin durumunu tetkik ettirmiş ve kendisini suçlu bulduğu için görevinden azletmiş ve yerine câbi olarak Ahmed Efendi tayin edilmiştir.⁶⁸⁷ Bu olay 1076/1666 yılında olmuştur.

Makedonya bölgesinde ilk dönem vakıf tesis eden devlet erkânı, vakıflarına câbiler tayin etmişlerdir. İlk döneme bir örnek teşkil etmesi için Yahya Paşa vakfını verebiliriz. Yahya Paşa tayin ettiği câbilerde bazı nitelikler aramıştır. Bu kimseler, *“Emin ve mutemed câbi ola, hâsılı evkaf-ı mezbure-i emanet ve diyanet ile zabt edeler. El üzerinde bir akçe ve bir habbe bakı koymayıp her galle vakti ile cem edüp mütevelliyeye teslim edeler ve her ne teslim ederler ise tarihi ile kâtibi evkafa yazdırıp teslimine bir hüccet alalar.”* Demiştir.⁶⁸⁸ Yahya Paşa, câbilerin emin güvenilir, kimselerden olmasını istemiştir. Ayrıca câbiler bütün vakıf işlerini kayıt altına almalarını mütevelliyeye teslim etmekle de yetinmeyip, vakıf kâtibine yazdırmalarını ve ne yazdırdılar ise senet almalarını ayrıca vakfiyede zikretmiştir. Vakıf gelir ve giderinde yaşanabilecek muhtemel usulsüzlüklere karşı vakıf personelinden kâtip, câbi, mütevellî vb. kendini deliliyle savunabilmesi için her şeyi kayıt altına almış ve senet olarak elinde bulundurmuştur. Bu durum vakıf gelir giderlerinde ne kadar hassas davranıldığını açıkça ortaya koymaktadır.

Yahya Paşa, vakfına ait mülklerin Osmanlı Devleti'nin farklı şehirlerinde bulunması nedeniyle her bölgedeki vakıf işlerinin aksamadan sağlıklı bir şekilde yürütülmesi için birer câbi tayin etmiştir. Paşa, Üsküp ve İzmit'te olan vakıf mülkleri için bir câbi, Sofya, İstanbul, Niğbolu ve Filibe'ye birer câbi tayin etmiştir. Filibe'ye atadığı câbiyi davarları görüp gözetmesi için vazifelendirmiştir. Yahya Paşa atadığı 5 câbiye aynı miktarda ücret vermiştir. Her tahsildara yevmî 4 akçe ücret tahsis

⁶⁸⁷ İnbaşı-Kul, a.g.e., s. 73.

⁶⁸⁸ VGMA, Defter 629, Sayfa 415, Sıra 332.

etmiştir.⁶⁸⁹ Vâkıf câbilerin ücretleri arasında ayırım yapmamış hepsine aynı ücreti ödemiştir.

Makedonya bölgesinde vakıf ihdas eden Sinan Paşa da tayin ettiği iki câbiye yevmi beşer dirhem ücret vermiştir.⁶⁹⁰ İlk dönem vâkıfları vakfin ihtiyaçları doğrultusunda birden çok câbi görevlendirirken, XIX. asırda Makedonya bölgesinde devlet erkânı ve halk tarafından büyük vakıflar tesis edilmediği görülmüştür. Genelde küçük ölçekli vakıflar kurulduğu için, câbilere de ihtiyaç duyulmamıştır. Vakıfların bu tür işlerinin mütevelliler tarafından yürütüldüğü görülmüştür.

C. Kâtib

Vakfin idaresiyle ilgili personelden biri de kâtiptir. Kâtipler vakıfların her türlü gelir ve giderleriyle ilgili işlemleri kayıt altına alan görevlidir. Vakıflara ait mülklerin, kimlere ne kadar ücretle kiraya verilecek ve bunlardan ne kadar varidat elde edileceğini, vakıf yapılarının bakım ve onarım masraflarını, nereye ne kadar harcandığını ayrıntılı bir şekilde yazmışlardır. Kısacası kâtipler her türlü vakıf işlemini kaleme alan görevlidir. Vakıfların bütün masraflarının doğru ve eksiksiz olarak yazılması, vâkıfların vakfiyelerde belirlediği şartlara uygun olarak hareket edilip edilmediğini görme adına oldukça önemlidir.⁶⁹¹

Vakıfların ihtiyaçları doğrultusunda vakıf bünyesinde bir veya daha fazla kâtip tayin edilmiştir. İlk dönem Makedonya vakıfları arasında birden çok kâtip vazifelendirildiği görülmüştür. Birden fazla kâtip tayin eden hayırseverlerin başında Yahya Paşa gelmektedir.

Yahya Paşa, vakfında üç kâtibin görev yaptığı vakfiyeden anlaşılmaktadır. Vâkıf, bu kimselerde bulunmasını istediği nitelikleri şöyle özetlemiştir. “*Emin ve müstahkem hesaba kitaba kadir kimesne kâtip olup evkaf-ı mezburenin mahsulatın ve ihracatın ve câbilerin mütevelliye teslimatın ve imaretin cemii ihracatını yazıp defterin eliyle ve muhasebesini ihraç edüp nazıra ve mütevelliye arz ede ve her senenin defterini mührü ile mütevelliye teslim ede yevmi 4 akçe ücret ve imarete pişirilen yemeklerden dilerse yiyebilecektir.*”

⁶⁸⁹ VGMA, Defter 629, Sayfa 415, Sıra 332.

⁶⁹⁰ VGMA, Defter 598, Sayfa 135, Sıra 104.

⁶⁹¹ Karataş, *Şeyhülislâm Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi*, s. 145.

Yahya Paşa, Filibe’de bulunan vakfa ait hayvanların kâtip tarafından bütün gelir ve giderlerini yazılmasını ve bu defterin altı ayda bir mütevelliyeye teslim edilmesini istemiş ve bu hizmeti karşılığında kâtibe yevmî iki akçe ücret ödemiştir. Filibe’deki imarete çalışan kâtibine de günlük 3 akçe ücret tahsis edilmiştir. Yahya Paşa, vakıf gelir giderlerini doğru ve eksiksiz bir şekilde kayıt altına alma adına farklı bölgelerde yer alan vakıfları için üç kâtip görevlendirmiş ve üçüne de farklı yevmiyeler vermiştir. Kâtipler arasında en yüksek ücreti yevmî 4 akçe ile merkezdeki kâtip almıştır. Filibe’deki imaret kâtibi 3, hayvanların gelir giderini yazan kâtibe de günlük 2 akçe ödenmiştir.⁶⁹² Vâkıfın, tayin ettiği kâtiplere farklı ücretler vermesi muhtemelen iş yükü ile alakalı bir durumdur.

Diğer vakıfların kâtiplere verdikleri ücretler sırasıyla şöyledir: İshak Bey Üsküp’te tesis ettiği vakfa yevmî iki dirhem ücretle bir kâtip tayin etmiştir. Oğlu İsa Bey ise atadığı kâtibe günlük akçe ücret ödemiştir. Sinan Paşa da vazifelendirdiği kâtibe günlük 10 dirhem tahsis etmiştir.⁶⁹³

XIX. asırda Makedonya’da vakıf tesis eden hayırseverler arasında kâtip görevlendirene rastlanmamıştır. Kâtipler tarafından gerçekleştirilen işlemler vakfın mütevellisi aracılığıyla sürdürülmüştür. Müteveli, vakfın bütün gelir giderini kaydetmiştir. Böylece ek bir görevliye ücret ödmeden müteveli bu vazifeyi yerine getirmiştir.

D. Nâzır

Vâkıflar, vakfiyelerde belirledikleri şartlara göre vakıfların yönetilmesini şart koşmuşlardır. Ancak bunun gerçekleşmesi için bazı denetleme kurumlarına ihtiyaç duyulmuştur. Bunlardan biri vakıf nezareti, diğeri de mahkemedir. Vakıf mülkleri, müteveli, kâtip ve câbi tarafından vakfın şartları doğrultusunda işletip işletilmediğini denetlemek için hayırseverler tarafından nâzırlar tayin edilmiştir. Bu kimseler de bazen altı ayda bazen de yılda bir ilgili vakıfları teftiş etmişlerdir.⁶⁹⁴

Vakfa nâzır olarak görevlendirilen kişi, vakıf işlemlerinin vakfiyede belirlenen şartlara uygun olarak yürütüp yürütülmediğini ve vakıf varidatının ilgili yerlere,

⁶⁹² VGMA, Defter 629, Sayfa 415, Sıra 332.

⁶⁹³ VGMA, Defter 598, Sayfa 135, Sıra 104.

⁶⁹⁴ Karataş, *Şeyhülislâm Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi*, s. 144.

gerektiği şekilde harcanıp harcanmadığını denetlemekteydi. Vakıf işleyişinde, vakıf şartlarına uyulmadığı, vakıf gelirlerine zarar verildiği nâzır tarafından tespit edildiğinde, gereken müdahaleler yapılmakta ve konu kâdıya veya diğer yetkili kurumlara intikal ettirilmekteydi.⁶⁹⁵

Makedonya vakıflarında nazırlarla ilgili pek çok misal bulmak mümkündür. Örneğin Sinan Paşa, Üsküp ve Kaçanik'te vakıf tesis etmiş ve bu kurumun vâkfin şartları doğrultusunda idare edilip edilmediğini denetlenmek için bir nâzır tayin etmiştir. Vâkıf, nâzıra hizmetine mukabil olarak yevmî 10 dirhem ücret ödemiştir.⁶⁹⁶ Nâzırların sayısı konusunda dikkat çeken bir örnek Kalkandelen kazasında görülmüştür. Recep Paşa 1800 tarihli vakfiyesinde Kalkandelen'de tesis ettiği vakıfta 3 nâzır atamıştır.⁶⁹⁷ Bu görevlilere kişi başı yevmî 4 akçe ücret tahsis etmiştir. Makedonya vakıfları arasında vakfın teftiş edilmesi için 3 nâzır tayin eden tek vâkıf Recep Paşa'dır.

Ohri Kaymakamı Şerif Ahmed Bey, Ohri'de tesis ettiği vakfına müteveli olarak halveti tekkesinin hayati şeyhi el-Hâc Abdülhadi Efendi'yi 1.000 kuruş maaşla tayin etmiştir. Vakfının kontrol ve denetlenmesini vâkıf kendisi üstlenmiştir. Bu görev için de vakıf gelirlerinden kendisine 400 kuruş maaş tahsis etmiştir. Vâkıfın vefatından sonra nâzırlık vazifesinin Ohri müftüsü tarafından yürütülmesini ve 400 kuruş maaşı da onun görevi karşılığında almasını şart koşturmuştur.⁶⁹⁸ Makedonya bölgesinde vakıf kuran hayırseverlerin bir kısmı vakıf hizmetlerinin sağlıklı bir şekilde yürütülmesi adına vakıflarına denetleyici olarak nâzırlar tayin etmişlerdir. Vakıfların zaman zaman özel nâzırlar tarafından teftiş edilmesi müteveli ve diğer vakıf görevlilerini gelir giderleri kayıt altına almada daha dikkatli hareket etmeye sevk etmiştir.

E. Kâdı

Osmanlı toplumunda kâdı, bir şehrin en üst düzeydeki yöneticisidir. Bulunduğu bölgenin müesseselerini koordine ve idare etmenin yanı sıra adalet mekanizmasının da başındaki kişidir. Kâdılar, görevlendirildikleri yerde örfi ve şeri kanunlar çerçevesinde, davalara bakma (miras, boşanma vb.) ve davaları sonuca erdirmekle sorumludurlar.

⁶⁹⁵ Özcan, a.g.e., s. 315.

⁶⁹⁶ VGMA, Defter 598, Sayfa 135, Sıra 104.

⁶⁹⁷ MÜDA, 15 Numaralı Vakfiye.

⁶⁹⁸ VGMA, Defter 581, Sayfa 380, Sıra 282.

Kâdılar, şehirlerde, mülkî, beledî, askeri ve adli alanları kapsayan geniş bir sahada hizmet vermişlerdir.⁶⁹⁹

Vâkıflar, tesis ettikleri vakfın vakfiyesini kâdının huzurunda kâtibe yazdırır ve böylece vakfiye kâdının onayı ile resmiyet kazanırdı. Osmanlı toplumunda vakıflar, hem siyasî, hem iktisadî hem de kültürel yönleri olması nedeniyle doğrudan doğruya kâdının gözetimi altında idi. Kâdılar, vakıfları istedikleri zaman, teftiş etme ve kurallara göre idare edilip edilmediklerini denetleme hakkına sahiptiler.⁷⁰⁰

F. Diğer Görevliler

Vakıflarda hizmet eden yönetici kadro haricinde, eğitim- öğretim faaliyetleri, din hizmetleri, sosyal hizmetler ve belediye hizmetleri olmak üzere pek çok alanda heterojen meslek gruplarında çalışan personel bulunmaktadır. Farklı hizmet alanlarında görevlendirilen kimselere vakıfların şartları doğrultusunda muhtelif maaşlar verilmiştir.⁷⁰¹ Umumiyetle vâkıflar tarafından vazifelenen kimseleri isim olarak şöyle sıralayabiliriz: müderris, muid, muallim, halife, hâfız-ı kütüp, imam, hatip, müezzin, ser-mahfil, dersiâm, muarrif, devirhân, cüzhân, yasinhân, ihlasân, fatihahân, salavathân, tevhidhân, kandilci, hancı, ferraş, bevvab, kayyim, suyolcu, çeşmeci ve tamirci gibi görevlileri saymak mümkündür.

Makedonya bölgesinde ilk dönem tesis edilen vakıflarda yukarıda zikredilen kimselerin tamamının vakıflarda hizmet verdiği görülmektedir. Ancak XIX. yüzyılda Makedonya bölgesinde kurulan vakıflarda, müteveli, nazır, müderris, hâfız-ı kütüp, muallim, kayyim, kandilci, yasinhân, ihlasân, fatihahân, salavathân, tevhidhân, ferraş, bevvab ve tamirci gibi kimseler vakıflar tarafından tayin edilmiştir. Bu görevliler arasında en yüksek maaşı müderrisler almıştır.

⁶⁹⁹ İlber Ortaylı, “Kadı”, *DİA, İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2001, C. 21, s. 42-46; Karataş, *Şeyhülislâm Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi*, s. 150.

⁷⁰⁰ Yedi yıldız, *XVIII. Yüzyılda Türkiye’de Vakıf Müessesesi*, s. 186; Karataş, *Şeyhülislâm Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi*, s. 150.

⁷⁰¹ Karataş, *Şeyhülislâm Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi*, s. 150-153.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

MAKEDONYA VAKIFLARININ HİZMET ALANLARI

Çalışmanın bu bölümünde Tanzimat'tan Osmanlı hâkimiyetinin sonuna kadar Makedonya'da kurulan vakıflar hizmet alanlarına göre tasnif edilmiş ve muhtelif başlıklar altında ele alınmıştır. Bu dönemde Makedonya'da tesis edilen vakıfların şehirler ve köylerde hangi faaliyetlerin sürdürülmesi adına ihdas edildiği, vakıf bânilerinin ne tür hizmetlere yoğunlaştığı, rakamsal oran ve misallerle açıklanmıştır. Din, tekke, eğitim-öğretim, sosyal ve belediye hizmetleri olmak üzere müstakil başlıklar altında tetkik edilmiştir.

I. DİNÎ HİZMETLER

A. İrşâd-Okuma Hizmetleri

Allah'a yakınlaşmanın bir vesilesi olan dua, yalvarmak, yakarmak, Allah'tan istemek manalarına gelmektedir. Dinimizde önemli bir yeri olan dua, kul ile yaradan arasında bir köprüdür ve Rabbimize yakınlığa vesiledir. Bir müslüman kendisi için dua edebileceği gibi vefat eden yakınları için de hayırdua edebilir. Dua vesilesiyle vefat eden bir kimsenin amel defteri açık kalır. Müslümanlar, tesis ettikleri vakıflar ile dünyalık bir menfaat istememiş, karşılığını ahirette almayı temenni etmişlerdir. Böylece kurdukları vakıflarla hem kendilerine hem de yakınlarına dua edilmesini sağlamışlar, hem de ahiret mutluluğunu kazanmayı ummuşlardır.

Makedonya vakıf kurucularının önemli bir kısmı vakfiyelerinde yapılmasını istedikleri hayır hizmetlerinden sonra sevabı öncelikle sevgili Peygamberimizin (sav), yakınlarına, sahabenin ruhlarına, son olarak ise kendilerinin ve ailelerinin ruhlarına bağışlanmak üzere Kur'ân okunmasını ve dua edilmesini rica etmişlerdir.⁷⁰² Vâkıfların din görevlilerinden talep ettikleri dua ve niyazların, farklı zamanlarda yapılmasını istedikleri görülmektedir. Vâkıfların bir kısmı duaların ve aşr-ı şerîflerin namazların akabinde okunmasını talep etmişken, bir kısmı Cuma geceleri, diğer bir bölümü ise mübarek gün ve gecelerde yapılmasını şart kılmışlardır. Okunanların vakfiyede zikredilen merhumların ruhlarına hediye edilmesi istenmiş, bu görevi ifa eden kişilere de vakıflarından ücretler tahsis edilmiştir.

⁷⁰² İbrahim Ateş, "Vakfiyelerde Dua ve Beddualar" *Vakıflar Dergisi*, S. 17, s. 17.

1. Vaaz ve Nasihat

Bazı vâkıflar, camilerde ve evlerde vaaz verilmesi ve dinî sohbetler yapılması amacıyla vakıflar tesis etmişlerdir. Çalışmamızda bu tür vakıfların dua hizmetleri içerisinde değerlendirilmesini uygun gördük. Makedonya’da vaaz ve nasihate yönelik kurulan vakıf oranı %5.9’a tekabül etmektedir. Manastır Vilayeti’nde camiler ve evlerde vaaz ve nasihat verilmesine mahsus toplam 13 vakıf kurulmuştur. Vakıflardan 2’si erkekler, 11 tanesi de kadınlar tarafından ihdas edilmiştir. Manastır’da kadınların dinî sohbetlere önem verdikleri kurdukları vakıflardan anlaşılmaktadır. Bu sohbetlerin bir kısmı toplumda yaygın olduğu şekliyle camilerde gerçekleşirken, bir kısmının da vakıf evlerinde gerçekleşmesi dikkat çekicidir. Vakıf bânilerinin, özellikle kadınların katılımının fazla olması için vaazların evlerde yapılmasını istedikleri söylenebilir.

Ümmü Gülsüm bt. Ahmed Ağa, Manastır’da kurduğu vakıfta, haftada bir evinde kadınlara vaaz ve nasihat edilmesini talep etmiş, vaaz eden kimseye de yıllık 100 kuruş ücret tahsis etmiştir.⁷⁰³ Yine aynı vilayette ikamet eden Sabiha Hanım bt. Malik Paşa da haftada bir konağında kadınlara vaaz ve nasihat verilmesi şartını vakfiyesinde belirtmiştir. Bu vazifeyi ifa eden zata ödenecek miktar ise açıklanmamıştır.⁷⁰⁴

Mühtediye Şahdane bt. Abdullah ve kızı Zeynep bt. Buharî’nin kurdukları vakfın diğer vakıflardan farklı bir özelliği bulunmaktadır. Mezkûr vâkıfeler, “*âdet-i belde üzere*” haftada bir cumartesi günü ulemadan bir kimsenin kadınlara vaaz vermesini istemiş ve hizmetin karşılığında yıllık 150 kuruş ücret tahsis etmiştir.⁷⁰⁵ Bu vakfiyede bahsedilen “*âdet-i belde üzere*” ifadesi, Cumartesi günleri kadınlar için vaaz ve dinî sohbet yapılmasının bir gelenek haline geldiğini göstermek için kullanılmıştır. 13 vakfın beşinde kadınlara haftada bir gün dinî bilgilerin verilmesi için görevliler tayin edilmiştir. Ancak diğer vâkıflar haftanın hangi günü sohbetlerin yapılacağı konusunda bilgi vermemiştir. Şahdâne Hanım Vakfı’nda ise bu sohbetlerin “*âdet-i belde üzere*” Cumartesi günü yapıldığı bildirilmiştir. Vakfiyelerde sohbet gününün belirtilmediği vakıfların da muhtemelen *âdet-i belde* geleneğine uyduğu söylenebilir. Sohbetlerin vâkıf evlerinde sadece kadınlara yönelik olması, kadınların rahat bir ortamda dinî bilgi

⁷⁰³ MŞS, Defter 113, Varak 74.

⁷⁰⁴ VGMA, Defter 990, Sayfa 7, Sıra 6.

⁷⁰⁵ MŞS, Defter 134, Varak 6.

ve birikim sahibi olmaları amacını gütmüştür. Aşağıdaki tabloda vakıflara ilgili detaylı bilgi verilmiştir

Tablo 42. Vaaz ve Nasihate Yönelik Kurulan Vakıfların Tablosu

Def-Say ve Sıra,	Vâkıfın İsmi	Yer-Yıl	Cami, imam, müezzin vb görevli maaşı	Vaaz ve Nasihat yapıldığı zaman dilimleri
113-74	Ümmü Gülsüm Hanım bt. Ahmed Ağa	Manastır 1266/1850	İmam 100 kuruş	Haftada bir evinde kadınlara vaaz
126-69	Pembe Hanım bt. Yusuf	Manastır 1277/1861	Hafız Mehmed 300 kuruş	Vaaz ve Nasihat
132-8	Hatice Hanım bt. Abdullah	Manastır 1284/1868	Şengül mescidi imam	Haftada bir kadınlara vaaz
134-6	Mühtediye Şehdane bt. Abdullah ve Kerimesi Zeynep bt. Buhari?	Manastır 1284	Ulemadan bir zat 150 kuruş	Cumartesi âdeti belde üzere kadınlara vaaz ve nasihat
135-69	Güzide Hanım bt. Abdullah	Manastır 1286/1870	Ücret belli değil	Miraç gecesi vaaz, miraç, aşır, ihlas dua
168-88	Emine Hanım bt. Mustafa Bey	Manastır 1300/1883	Vaaz 200 kuruş	Kadınlara vaaz ve nasihat
157-81	Şakir Ağa b. Köse Hüseyin	Manastır 1306/1889	Haydar Kadı caminde görevli 300 kuruş	Ramazan ayında kadınlara teravih vaaz ve mevlid
157-111	Fatma Hanım bt. Ebu Bekir	Manastır 1308/1891	2 sehim görevliye	Vaaz ve nasihat ve mevlid
167-100	Gülşah Hanım bt. Ömer Ağa	Manastır 1318/1901	Tefvik Bey 1 sehim	Kadınlara Vaaz ve nasihat ve mevlid
990-7-6	Sabiha Hanım bt. Malik Paşa	Manastır 1319/1902	Ücret belli değil	Kadınlara konağında haftada bir vaaz
173-26	Hanife Hanım bt. Selim	Manastır 1324/1907	Haydar Kadı Cami müderrisi Hâfız Abdülkadir	Cuma günü ikindide ve mevlid kandilinde vaaz
990-37-20	Münire Hanım bt. Mustafa Efendi	Manastır 1324	İmam üç lira	Vaaz ve nasihat kadınlara zaman dilimi belirtilmemiş
179-56	Bahtiyar Bey b. Mustafa Bey	Manastır 1329/1911	Hacı Turgut Cami imama	Haftada bir kadınlara vaaz

2. Âmenerrasûlü Ayetlerinin Okunması

Osmanlı toplumunda yatsı namazlarının akabinde Âmenerrasûlü adıyla bilinen Bakara Sûresi'nin son iki ayetinin okunduğuna dair pek çok malumat bulunmaktadır. Makedonya topraklarında Tanzimat'tan sonra kurulan vakıfların altısında yatsı namazları akabinde imamlardan Âmenerrasûlü ayetlerini okumalarını ve hâsıl olan sevabın vakfiyede zikredilen merhumların ruhuna hediye edilmesi istenilmiştir. Doyrıan Kazasına bağlı köylerde kurulan vakıflardan dördü bu aşırı tilâvet ettirmiş ve imamlara yevmiye 7.5 akçe ücret tahsis etmişlerdir. Gostivar'da Kazım Ağa yatsı namazlarından

sonra Âmenerrasûlü okuyan imama 400 kuruş,⁷⁰⁶ Hacı Ahmed Ağa ise 600 kuruş yıllık ücret vermiştir.⁷⁰⁷ Günümüzde de bu uygulamalar camilerde devam etmektedir. Makedonya’da ihlâs, yâsin ve ‘amenerresûlü hizmetlerine yönelik kurulan vakıflar % 13.1’e tekabül etmektedir. Aşağıdaki tabloda vakıflara ilgili detaylı bilgi verilmiştir.

Tablo 43. Âmenerrasûlü Ayetlerinin Okunması

Def-Say-Sıra	Vâkıfın İsmi	Şehir ve Köy İsimleri ve yılları	Cami, imam, müezzin vb görevli maaşı	Âmenerrasûlü Okunduğu zaman dilimleri
991-24-26	Mehmed b. Hasan	Doyran Savcılı köyü 1302/1885	İmam 7.5 akçe	Yatsı Namazı sonrası
991-14-14	Recep b. İbrahim ve Yahya b. Ali	Doyran Hudova köyü 1305/1888	İmam 7.5 akçe	Yatsı Namazı sonrası
604-193-276	Mahmud b. Bilal, İbrahim b. İdris ve İsmail b. Mehmed	Doyran Çavuşlu köyü 1320/1903	İmam 7.5 akçe	Yatsı Namazı sonrası
990-35-28	Kazım Ağa b. Kanber	Gostivar İzdunya köyü 1323/1906	İmam 400 kuruş	Yatsı Namazı sonrası
991-35-39	Hacı Ahmet b. Hacı Bekir	Gostivar Vrapçište köyü 1324/1907	İmam 600	Yatsı Namazı sonrası
601-157-204	Cemil Ağa b. Osman ve Tayyib b. Şaban	Doyran Göleli köyü 1330/1911	İmam 7.5 akçe	Yatsı Namazı sonrası

3. İhlâs ve Fâtiha Sûrelerinin Okunması

İhlâs Sûresi’ni okumakla vazifeli şahsa ihlâshân denilmektedir. Makedonya’daki vakıf kurucuları vefatlarından sonra ruhlarına hediye edilmek üzere üç İhlâs ve bir Fâtiha okumaları için ihlâshânlar tayin etmişlerdir. Bu kimseler umumiyetle din görevlilerinden olmakla birlikte, tekke dervişleri, misafirler, kadınlar ve vâkıfların yakınları da olabilmektedir. Bu konuda vakfiyelerde pek çok örnek bulunmaktadır.

Ayşe Hanım bt. Hüdâverdi 1093/1682 yılında Manastır’da kurduğu vakfın vakfiyesinde dört erkek ve dört kadının her gün kendi ruhu için üçer İhlâs Sûresi okumasını istemiş, bu hizmet karşılığında kadınlara yevmiye iki akçe, erkeklere ise yevmiye birer akçe ücret tahsis etmiştir. Ahmed Ağa 1092/1681 yılında Köprülü’de yaptırdığı Celvetî dergâhında kalan şeyh ve dervişlerinden her gün ruhuna üç İhlâs ve bir Fatiha Sûresi okumalarını şart koşmuştur.⁷⁰⁸

⁷⁰⁶ VGMA, Defter 990, Sayfa 35, Sıra 28.

⁷⁰⁷ VGMA, Defter 991, Sayfa 35, Sıra 39.

⁷⁰⁸ Omerov, a.g.t, s.101-102.

Tanzimat'tan sonra Manastır vilayeti merkezinde 8 vâkıfın, kendilerinden sonra evlerinde yaşayacak olan aileler, yakınları ve din görevlilerinden küçük bir talepleri olmuştur. Her gün vâkıfların ruhuna üç İhlâs ve bir Fâtiha okumalarını istemişlerdir. Bu iki sûre Anadolu ve Balkan toplumunda birçok merasimde okunmaktadır. Özellikle kabir ziyaretlerinde, vefat edenlerin arkasından, yola çıkan yolcular yolda, bazı sohbetlerin sonunda ve namazlarda olmak üzere pek çok yerde tilâvet edilmektedir.

Yukarıdaki bilgilere bakıldığında İslam toplumlarında gerek Balkanlar'da gerekse Anadolu'da vakıf zihniyetinin devam ettiğini söylemek mümkündür. Günümüzde de insanlar hayır gördükleri kişilerin arkasından hayırla yâd etmek adına üç İhlâs ve bir Fâtiha okumaktadırlar. Bayramlarda ve diğer dinî günlerde gerek evlerde gerekse mezarlıklarda bu durum müşahade edilebilir. Böylelikle her ne kadar da vakıflar fiziki olarak devam etmese de Müslümanların zihin dünyasında hizmetlerine devam ettiğini söyleyebiliriz. Aşağıdaki tabloda vâkıflarla ilgili detaylı bilgi verilmiştir.

Tablo 44. İhlâs ve Fâtiha Sûrelerinin Okunması

Def-Say-Sıra	Vâkıfın İsmi	Şehir ve Köy İsimleri ve yılları	Okuyan ve Ücreti	İhlâs ve Fatiha Okunduğu zaman dilimleri
110-19	Ayşe Hanım bt. Abdullah	Manastır 1262/1845	Evde oturanlar okuyacak	Üç ihlas bir Fatiha
581-467-440	Ohri Kaymakamı Şerif Ahmed Bey	Manastır 1265/1848	Muallim	Ezan vakitlerinde üç ihlas bir Fatiha
111-70	Fatma Hanım bt. Salih	Manastır 1266/1849	Molla Hüseyin evinde oturacaktır.	Sabah namazlarında üç ihlas bir Fatiha
134-68	Habibe Hanım bt. Selim	Manastır Sulidol köyü 1285/1869	Ailesi	Üç ihlas bir Fatiha
135-69	Güzide Hanım bt. Abdullah	Manastır 1286	Ücret belli değil	Miraç gecesi vaaz, miraç, aşır, ihlas dua
163-8	Müderriş Ahmed Daniş Efendi	Manastır 1309/1892	Ev gelirlerinden istifade edenler	İhlas süresini okumalarını istemiş
164-49	Hoca el-Hâc Recep Efendi Mehmed	Manastır 1312/1895	Evde ikamet edenler okuyacak	Üç ihlas bir Fatiha ve mübarek gecelerde Yâsin
164-49	Hacer Hanım bt. Sâlih Ağa	Manastır 1312	Evde ikamet edenler okuyacak	Üç ihlas bir Fatiha ve mübarek gecelerde Yâsin

4. Yâsin Okunması

Vakfiyelerde dikkat çeken bir diğer husus ise vâkıfların vefat eden yakınlarını da düşünmesidir. Bu düşünce doğrultusunda vâkıflar, Anadolu ve Balkanlarda vefat eden

yakınlarının bağışlanması amacıyla vakıflarından bütçe ayırıp onların ruhuna Kur'ân-ı Kerim tilâvet ettirmişlerdir. Ölen kimselerin arkasından en çok okunan sûrelerin başında Yâsin-i Şerif gelmiştir. Vefat edenlerin arkasından hayır için Yasin-i Şerif okutma geleneği Makedonya vakıflarında da görülmektedir. Bu anlayışla ilgili olarak Makedonya'nın Manastır Vilayeti'nde 14, Gostivar'da bir toplamda 15 vâkıf yakınları için Yâsin Sûresini okutmuştur. Makedonya vakıfları arasında Yâsin okutma oranı %6.8'e tekabül etmektedir. Vakıf kurucuları Yâsin Sûresi'nin özellikle cuma gecesi okunmasını istediklerini vakfiyelerde zikretmişlerdir. Okumakla görevlendirdikleri kimselere de vakıf gelirlerinden ödenek ayırmışlardır. Dolayısıyla zamanla cuma geceleri Yâsin okutulması toplumda benimsenmiş ve yaygın bir dinî gelenek halini almıştır. Günümüzde de bu geleneğin bir mirası olarak önemli gün ve gecelerde Müslümanlar ölmüşleri için Yâsin-i Şerif okur ve okuturlar. Aşağıdaki tabloda vâkıflara ilgili detaylı bilgi verilmiştir.

Tablo 45. Yâsin Okunması

Def-Say-Sıra	Vâkıfın İsmi	Yer-Yıl	Okuyan ve Ücreti	Yâsinlerin Okunduğu zaman dilimleri
110-14	Kamile Hanım bt. Ahmed	Manastır 1262/1845	Yakınları oturacak	Cuma gecesi Yâsin
119-30	Abdülhalim Efendi b. el-Hâc Hüseyin	Manastır 1272/1855	Koca Kadı Cami imamı	Her gün bir yâsin
128-70	el-Hâc bdüllatif Ağa b. Mehmed	Manastır 1282/1865	Okuyan zata	Yâsin Tebareke
128-50	Mustafa Efendi b. Ömer	Manastır 1282	Okuyan zata	Berat gecesi Yâsin
138-39	Pembe Hanım bt. Feyzullah	Manastır 1288/1871	oglu Ahmed ağa b İsmail evde oturacak	Cuma gecesi yâsin
148-90	Şerife Hanım bt. Bulgur İbrahim	Manastır 1301/1884	Zanaatçı cami	Pazartesi ve Cuma geceleri Yâsin
164-49	Müderriş Ahmed Daniş b. el-Hâc Sâlih	Manastır 1309/1892	Evde oturan yakınlarından	Her Cuma bir Yâsin
164-47	İbrahim Ağa b. Osman	Manastır 1310/1893	Ailesi	Cuma Yâsin
164-47	Pazarıcı? İbrahim b. Osman	Manastır 1310	Evde ikamet edneler	Cuma geceleri Yâsin
164-49	Hoca el-Hâc Recep Efendi b. Mehmed	Manastır 1312/1895	Evde ikamet edneler	Üç ihlas bir Fatiha ve mübarek gecelerde Yâsin
164-49	Hacer Hanım bt. Sâlih Ağa	Manastır 1312	Evde ikamet edneler	Üç ihlas bir Fatiha ve mübarek gecelerde Yâsin
956-150-90	Süleyman Ağa b. Zülbahar Ağa	Gostivra Belindol köyü 1323/1905	200 kuruş yıllık okuyana imama	Cuma gecesi Yâsin

177-69	Eşrefe Hanım bt. Ahmed	Manastır1328 /1909	Besim Paşa Cami imam 2 Sehim	Cuma ve Pazar geceleri Yâsin
177-69	Pembe Hanım bt. Mersiye?	Manastır1328	Hacı Arif Mescidi İmamı	Cuma geceleri Yâsin
179-56	Mustafa Ağa b. Mustafa	Manastır1329 /1910	Yahya Kadı Cami İmam, ev kira geliri	Cuma geceleri bir Yâsin

5. Tevhid Okunması

Makedonya'da dua ve aşr-ı şeriflerin okutulması yaygın bir gelenek olarak bilinmekle birlikte dört vâkıf diğer vâkıflardan farklı olarak kelime-i tevhid okunması için vakıflarından ödenek ayırmışlardır. Ohri Kaymakamı Şerif Ahmed Bey, 10 Kur'ân okuyan görevliyi yılın belli zamanlarında Kur'ân, mevlid ve kelime-i tevhid okumakla görevlendirmiştir. Bu kimselere kişi başı 300 kuruş toplamda 3.000 kuruş ücret tahsis etmiştir.⁷⁰⁹ Pembe Hanım İştîp'te inşa ettirdiği medresede bulunan müderris ve öğrencilerin senede 70.000 kelimeyi tevhid okumalarını istemiştir. Üsküp mutasarrıfı Faik Paşa'da Miraç ve Kadir gecesi 70.000 kelimeyi tevhid okuyan şahsa 300 kuruş ücret vermiştir. Kriva Palanka vakıf tesis eden Hasan Rıza Efendi, müteveli olan oğlundan mevlid ve kelime-i tevhid okuyup babasının ruhuna hediye etmesini vakfiyede şart koşmuştur.⁷¹⁰ Aşağıdaki tabloda vâkıflarla ilgili detaylı bilgi verilmiştir.

Tablo 46. Tevhid Okunması

Def-Say-Sıra	Vâkıfın İsmi	Yer- Yıl	Okuyan ve Ücreti	Tevhidlerin okunduğu zaman dilimleri
581-380-382	Ohri Kaymakamı Şerif Ahmed Bey	Ohri 1262/1846	3000 kuruş	Mevlit, kelime-i tevhid ve Kur'ân
989-238-187	Pembe Hanım bt. Yusuf Ağa	İştîp 1278/1862	Medresede bulunanlar okuyacak	Senede 70.000 tevhit
988-237-144	Üsküp Sancağı Mutasarrıfı Mehmed Faik Paşa	Üsküp 1301/1884	Okuyan zata 300 kuruş	Miraç ve kadir gecelerinde 70.000 tevhit
989-139-106	el-Hâc Seyyid Hasan Rıza Efendi b. Numan	Kriva Palanka 1310/1893	Müteveli Oğlu	İki mevlid iki kelimeyi tevhit

⁷⁰⁹ VGMA, Defter 581, Sayfa 380, Sıra 282.

⁷¹⁰ VGMA, Defter 989, Sayfa 139, Sıra 106.

6. Hatim Okunması

Kur'ân-ı Kerim'in başından sonuna kadar yüzünden veya ezberden okunarak tamamlanmasına hatim denilmiştir.⁷¹¹ İslam toplumlarında müslümanlar okuyup anlamak, hâfızlık yapmak ve sevap kazanmak gibi gayelerle çokça hatim okumuşlardır. Ayrıca camilerde hatim ile teravîh kılınması ve Ramazan ayında camilerde mukabele okuyarak hatim yapılması, vakıflar tarafından görevlendirilen cüzhân ve din görevlilerinin her gün veya özel gün ve gecelerde hatim okumaları gibi dinî faaliyetler yürütülmüştür. Bu uygulamalar sayesinde hatim okuma geleneği toplumda yaygınlık kazanmıştır.

Makedonya'da Tanzimat'tan sonra hatim okutulmasına yönelik 43 vakıf kurulmuştur. Bu vakıflar arasında hatim okutma âdetinin oldukça yaygın olduğu görülmektedir. Bölgede hatim tilâvet ettirme oranı %19.5 iken, dua okutma oranı ise %13.1 olduğu tespit edilmiştir. Toplamda dua, sûre ve hatim hizmetlerinin oranı %32.7'dir. Vakıf kurucuları vakfiyelerinde hatim okunması için din görevlileri vb. kimseleri tayin etmiştir. Bu 43 vakfın 38'i Manastır Vilayeti'nde iken diğerleri, Üsküp, İştîp ve Palanka'dır. Vâkıflar, hatimlerin, Cuma gecesi, Ramazan ayında, üç aylarda, mübarek gün ve gecelerde, yıl içinde okunmasını tayin ettikleri görevlilere şart koşmuşlardır. Makedonya vâkıfları arasında yılda 60 hatim okutan Sabiha Hanım'ın 1319/1901 yılı vakfı bu yönü ile diğer vakıflardan ayrılmaktadır. Sabiha Hanım kendisi de dâhil olmak üzere annesi Şemsiye Hanım'a, babası Mâlik Paşa'ya, eşi Zekeriya Paşa'ya ve kızı Sadiye Hanıma on iki olmak üzere toplamda beş kişiye 60 hatim okutmuştur.⁷¹² Sabiha Hanım'ı bu konuda takip eden üç vâkıf mevcuttur. Ümmü Gülsüm Hanım Manastır'da,⁷¹³ Hacı Hüseyin Bekir Efendi Üsküp'te yılda on ikişer hatim okutmuşlardır. Hatice Hanım bt. Ahmed Şerif, üç aylarda haftada iki hatim okunmasını istemiş ve üç aylarda toplamda 24 hatim okutmuştur. Bu hatimlerden hâsıl olan sevabı öncelikle Hz. Peygamber (s.a.v.)'in ve ailesinin ruhuna sonrada kendi ruhuna hediye edilmesini istemiştir. Bu hizmet için İshak Kadı Cami imamı uygun

⁷¹¹ Abdurrahman Çetin, "Hatim", *DİA, İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1997, C. 16, s. 468.

⁷¹² VGMA, Defter 990, Sayfa 7, Sıra 6; VGMA, Defter 604 Sayfa 59 Sıra 82. Bu iki vakfiye aynı şahsa ait olup yılları farklı olmakla birlikte içerik ise aynıdır.

⁷¹³ MŞS, Defter 113, Varak 74; VGMA, Defter 990, Sayfa 48, Sıra 39.

görülmüş, hizmeti karşılığında da cami imamına iki dükkân varidatı tahsis edilmiştir.⁷¹⁴
Aşağıdaki tabloda vakıflara ilgili detaylı bilgi verilmiştir.

Tablo 47. Hatim Okunması

Def-Say-Sıra	Vâkıfın İsmi	Şehir İsimleri ve yılları	Cami, imam, müezzin vb görevli ismi ve maaşı	Hatimlerin okunduğu zaman dilimleri
9 nolu vakfiye	Emetullah Hanım bt. Mustafa	Üsküp 1215/1800	Şeyh Ebu Bekir dükkân geliri	Senede bir hatim
581-156-169	Ayşe Hanım bt. Emrullah	Manastır 1251/1836	Ailesi oturacak evde	Yılda üç hatim
110-19	Ayşe Hanım bt. Abdullah	Manastır 1262/1846	Akrabaları evde oturacak	Ramazanda bir hatim
113-74	Ümmü Gülsüm Hanım bt. Ahmed Ağa	Manastır 1266/1850	Hafız 350 kuruş	İki hafta bir hatim
111-70	Fatma Hanım bt. Sâlih	Manastır 1266	Mola Hüseyin evde oturacak	Yılda üç hatim
115-78	Fatma Hanım bt. Abdullah	Manastır 1270/1854	Mütevelli	Yılda bir hatim
119-30	Abdulhalim b. el-Hâc Hüseyin	Manastır 1272/1856	Kasım çelebi cami imamı 150 ve koca kadı cami imam 150	İki imam üçer hatimden altı hatim yılda
120-11	Hava Hanım bt. Osman,	Manastır 1273/1857	Akrabaları evde oturacaktır	Üç aylarda üç hatim
126-67	Pembe bt. Yusuf b. Abdullah	Manastır 1277/1861	Okuyan zata	Senede üç hatim
125-13	Rukiye Hanım bt. Sâlih	Manastır 1277	Ailesi ve yakın akrabaları evde oturacak	Senede bir hatim
114-22	Ümmü Gülsüm Hanım bt. el-Hâc Ali	Manastır 1278/1862	Okuyan kimseye ev gelirinden	Miraç berat ve kadir gecesinde birer hatim
989-238-187	Pembe Hanım bt. Yusuf Ağa	İştîp 1278/1862	Medresede olanlar okuyacak	Senede üç hatim
128-79	Hatice Hanım bt. Ahmed Şerif	Manastır 1282/1866	İşhak kadı cami imam iki dükkân geliri	Üç aylarda iki haftada bir hatim
128-78	Zeynep Hanım bt. Mustafa Ağa	Manastır 1282	Yakın kadın akrabaları evde oturacak	Üç aylarda üç hatim
128-61	el-Hâc Abdüllatif Ağa b. Mehmed	Manastır 1282	Okuyan zata	Ramazanda bir hatim
132-8	Hatice Hanım bt. Abdullah	Manastır 1284/1868	Şengül mescidi imam	Senede bir hatim
136-64	Karakaş Emine Hanım bt. Sagir Ağa	Manastır 1285/1869	Ailesi ve Feziye medresesi müderrisi evde oturacak	Üç aylarda bir hatim
136-68	Fehime Hanım bt. Zekeriya	Manastır 1285	Hamza Bey cami imam ev kira geliri	Ramazanda bir hatim
136-85	Naime Hanım bt. Abdullah	Manastır 1285	Medrese müderris oturacak evde	Senede bir hatim
137-95	Hatice Hanım bt. Abdullah	Manastır 1286/1870	Eşi ömer ağa evde oturacak	Üç aylarda bir hatim
143-79	el-Hâc Yakup Ağa b. Yusuf	Manastır 1295/1878	Tilavte eden zata dükkân geliri	Üç aylarda hafta bir hatim

⁷¹⁴ MŞS, Defter 128, Varak 79.

138-39	Pembe Hanım bt. Feyzullah	Manastır 1295	Torunu Zekeriya dükkân geliri	Üç aylarda üç hatim
148-90	Şerife Hanım bt. Bulgur İbrahim	Manastır 1301/1884	Zanaatçı cami	Üç aylarda bir hatim
154-25	Hace Emine Hanım bt. Abdülhalim	Manastır 1304/1887	Cami de hafız olan kimse	Üç aylarda her hafta bir hatim
157-67	Süleyman b. Zekeriya	Manastır 1307/1890	Okuyan belli değil	Üç aylarda üç hatim
157-95	Fatma Hanım bt. Mehmed	Manastır 1308/1891	Ailesi evde oturacak	Yılda üç hatim
19	Ümmü Gülsüm Hanım bt. Debbağ Mehmed	Üsküp 1308	Müezzin ev kira gelirinden	Yılda on iki hatim
157-105	Derbentçi Halifesi el-Hâc Âdem Efendi b. Sadettin	Manastır 1308	Nakşibendi'ye tarikatı okuyacak	Yılda üç hatim
157-111	Fatma bt. Ebu Bekir	Manastır 1308	Hatuniye cami imamı dükkân geliri	Yılda üç hatim
184-2	Hacı Muhammed Veysel b. Ali	Manastır 1308	Yahya Kadı Cami İmam 1, müezzin 1 Sehim	Üç aylarda bir Hatim
164-49	Hacer Hanım bt. Sâlih Ağa	Manastır 1309/1892	Okuyan belli değil	Miraç ve berat birer hatim
989-139-106	el-Hâc Seyyid Hasan Rıza Efendi b. Numan	Kriva Palanka 1311/1894	Mütevelli oğulları okuyacak	İki hatim
165-27	Fatma Hanım bt. Ebu Bekir	Manastır 1314/1897	Hafız 1 sehim	Üç aylarda hafta bir hatim
164-52	Süleyman Efendi b Hacı Ahmed	Manastır 1314	Eğri kaş cami hatip ev kira geliri	Yılda Üç Hatim
167-47	Süleyman Efendi b Ahmed	Manastır 1318/1901	Osman ef mescinde imam 1 müezzin 1 sehim.	Yılda iki hatim
990-48-39	Hacı Hüseyin Bekir Hâfız Ali	Üsküp 1319/1902	Okuyan zata dükkân gelirinden	Ayda bir hatim yılda on iki
990-59-82	Sabiha Hanım bt. Malik Paşa	Manastır 1319	48 sehimden ödenecktir.	Yılda altmış hatim
169-94	Meryem Hanım bt. Abdullah	Manastır 1322/1905	Mütevelli ev kira geliri	Yılda bir hatim
173-26	Hanife Hanım bt. Selim	Manastır 1324/1907	Haydar Kadı Cami müderrisi hafız Abdülkadir	Yılda bir hatim
173-37	Hacı Halid b. Hacı Rüstem	Manastır 1324	Yahya Kadı Cami İmam 9 Sehim	Regaib, Berat ve kadir gecelerinde birer hatim
177-67	Eşrefe Hanım bt. Ahmed	Manastır 1328/1901	Besim Paşa Cami imam 2 Sehim	Üç aylarda bir Hatim
177-69	Pembe Hanım bt. Mersiye?	Manastır 1328	Hacı Arif mescidinde imam ev kira geliri	Üç aylarda bir Hatim
179-56	Mustafa Ağa b. Mustafa	Manastır 1329/1911	Yahya Kadı Cami İmam	Üç aylarda bir Hatim
179-56	Bahtiyar Bey b. Mehmed Bey	Manastır 1329	Hacı Turgut cami imam kira geliri	Üç aylarda bir Hatim

7. Salâ Okunması

Kur'ân-ı Kerim ve hadislerde Hz. Peygamber'in (sav) ismi anıldığı zaman ona salât-ü selam getirilmesi tavsiye edilmiştir.⁷¹⁵ Bu teşvikler müslüman toplumlarda hüsn-i kabul görmüş ve salavat çekmek, salavat getirmek, salâ vermek gibi adlarla pek çok salât metni ortaya çıkmıştır.⁷¹⁶ Osmanlı Devleti'nin egemen olduğu Makedonya'da da salâların okunmasına yönelik bazı vakıfların kurulduğu saptanmıştır. Manastır'da ikamet eden Mefahir Efendi 1308/1891 tarihli vakfiyesinde, Pazartesi ve Cuma gecelerinde Al Camii müezzinini salâ okuması için tayin etmiş ve bu hizmeti karşılığında 10 kuruş ücret tahsis etmiştir.⁷¹⁷ el-Hâc Yakup Efendi'de Manastır'da kurduğu vakıfta Cuma geceleri salât-ü selâm okuması için bir kimse görevlendirmiştir. Ancak bu şahsa verilen ücret hakkında Yakup Efendi vakfiyede herhangi bir bilgi vermemiştir.⁷¹⁸

8. Buhârî Okunması

Osmanlı ilim geleneğinde, belirli eserlerin okutulduğu ve icâzetlerinin verildiği cami derslerinin, talebelerin ve toplumun yetişmesinde çok önemli işlevi yerine getirdiği bilinmektedir. Camilerde ders verme geleneği İslâm'ın ilk yıllarından itibaren başlamış ve Osmanlı toplumu da bu geleneği sürdürmüştür.⁷¹⁹ Osmanlı hâkimiyetindeki Makedonya'da muayyen kitapların camilerde okutulmasına yönelik vakıfların kurulduğu tespit edilmiştir. Bu hususa bir örnek teşkil etmesi adına Sadiye Hanım vakfını verebiliriz.

Sadiye Hanım bt. Zekeriya Paşa'nın 1311/1894 yılında kurduğu vakfın diğer vakıflardan farklı bir yönü vardır. Sadiye Hanım, vakıf gelirinin yarısını Şerif Bey Camii'nde Buhârî-i Şerîf okuyan şahsa, diğer yarısını da Buhârî-i Şerîf ile ilgilenen altı kişiye verilmesini istemiştir. Buhârî-i Şerîf okuma programı muhtemelen bir hoca eşliğinde öğrencilerle gerçekleşmiştir.⁷²⁰

⁷¹⁵ el-Azhab, 33/56.

⁷¹⁶ Nuri Özcan, "Salâ", *DİA İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2009, C. 36, s. 15-16, Osmanlı toplumunda en yaygın olarak okunan salâlar: sabah salâsı, Cenaze salâsı, Cuma salâsı, Bayram salâsı ve salât-ümmiye'dir

⁷¹⁷ MŞS, Defter 157, Varak 93.

⁷¹⁸ MŞS, Defter 143, Varak 97.

⁷¹⁹ Mustafa Celil Altuntaş, "Osmanlı İlim Geleneğinde Buhârîhânlık", *Hadis Tetkikleri Dergisi*, İstanbul 2010, C. VIII, S.1, s. 33.

⁷²⁰ MŞS, Defter 164, Varak 18.

Makedonya'daki vâkıflar, vefat eden yakınlarını da unutmamış, onların ruhlarına da hediye edilmek üzere çeşitli dualar okutmuşlardır. Bu dualar ve ayetler, İhlas, Fatıha, Yâsin, Tebareke, Âmenerrasûlü, kelime-i tevhit ve hatimlerden oluşmaktadır. Makedonya'da dua hizmetlerine yönelik en çok vakıf Manastır'da tesis edilmiştir. Diğer şehirlerde de dua hizmetlerine yönelik az sayıda vakıf kurulmuştur. Anadolu ve Balkanlar'da tesis edilen vakıflarda okunan Kur'ân ve duaların sevapları öncelikle Hz. Peygamber (sav) ve yakınlarının ruhuna hediye edilmiş, sonra da vâkıfların yakınlarının ruhlarına bağışlanmıştır. Vâkıflar, dua, aşır, cüz vb. ayetlerin okunmasına çokça yer vermeleri nedeniyle halk arasında yaygınlaşmıştır. Nitekim belgelerden de anlaşılacağı üzere birçok vakfın kuruluş amaçları arasında Kur'an-ı Kerim'i okutma âdeti vardır. Böylelikle toplumda Kur'an-ı Kerim ve dua okuma oranı yükselmiştir. Makedonya halkı arasında bu dini uygulamalar günümüzde de sürdürülmektedir.

B. Cami ve Mescit Hizmetleri

Arapça cem kökünden türeyen ve toplayan, bir araya getiren anlamlarına gelen cami kelimesi, başlangıçta sadece cuma namazı kılınan büyük mescidler için "*el-mescidü'l-cami*" şeklinde kullanılmıştır. X. yüzyıldan itibaren ise cami tek başına kullanılmaya başlanmış ve sonra da cuma namazı kılınan yerlere cami, mahalle aralarında olan ve cuma kılınmayan küçük yapılara da mescid denilmiştir.⁷²¹

Müslüman toplumlarda caminin bir ibadet mekânı olmasının yanı sıra birçok fonksiyonu bulunmaktadır. Camiler de beş vakit namaz, cuma, bayram ve teravîh namazları ifa edildiği gibi namazların akabinde Kur'ân-i Kerim, cüzlerin, aşır-ı şeriflerin okunduğu, halka vaazların verildiği, cemaate Kur'ân ve temel İslam bilgilerinin öğretildiği yegâne mekânlar olarak hizmet vermişler.

Bazı camilerin sıbyan mektebi öğrencilerine ders vermek için kullanılmıştır. Bir kısmı da hayırseverlerin bağışladığı kitapların muhafaza edildiği yer olarak faaliyet göstermiştir. Böylelikle camiler bir nevi kütüphane görevi de görmüştür. İlim taliplileri bu camilerdeki bağışlanan eserlerden yararlanabilmiştir.⁷²² Camilerin etrafında yer alan dükkânlar ve diğer yapılar cami cemaatinin alış verişinde kolaylık sağladığı gibi vakıf

⁷²¹ Ahmet Önkal-Nebi Bozkurt, "Cami", *DİA, İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2006, C. 7, s. 491.

⁷²² Karataş, *Şeyhülislam Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi*, s. 156.

işletmesi olan yapılar camilere önemli gelir kaynağı oluşturmuşlardır. Camiler, ibadet, eğitim-öğretim, toplanma, kitap, kütüphane ve etrafındaki ticari işletmeler ile bir bütünlük arzemişlerdir.

Osmanlı toplumunda camilerin inşası, tamiri, bakım, hasır, halı, kışın ısıtılması, kandil yağlarının alınması, aydınlatılması temizlenmesi vb. giderler vakıflar tarafından finanse edilmiştir. Ayrıca bu kurumlarda hizmet veren imam, hatip, müezzin, kayyım, bevvab ve ferraş gibi görevlilerin ücretleri vakıf bütçelerinden karşılanmıştır.⁷²³ Osmanlı dönemi Makedonya topraklarında kurulan vakıfların önemli bir kısmı din hizmetlerine yönelik olmuş, camiler ve mescidler için pek çok vakıf tesis edilmiştir.

Tanzimat'tan sonra Makedonya bölgesinde kurulan vakıfların bir kısmı üstlendikleri sorumluluk açısından diğer vakıflardan ayrılmışlardır. Genel sistemde her vakıf kendi giderlerini karşılamıştır. Fakat Makedonya'da kurulan bazı vakıflar kendi giderlerinin yanı sıra başka vakıfların giderlerine de ekonomik anlamda yardımcı olmuşlardır. Örneğin bu vakıflar kendi bünyesinde olmayan, hayırseverlerin veya başka vakıfların kurduğu sosyal yapılarda (cami, medrese ve zaviye gibi) çalışan görevlilerin, maaşlarının ödenmesine katkı sağlamışlardır.

Camiler, mescitler ve cami görevlilerine verilen ücretlere ilişkin bilgiler vakfiyelerden elde edilmiştir. Bu bilgiler aşağıdaki tabloda ayrıntılı olarak gösterilmiştir.

Tablo 48. Vâkıfların Kendilerinin Yaptırdıkları Cami ve Mescitler

Def-Say-Sıra	Vâkıfın İsmi	Yer-Yıl	Yaptırdığı Mekân	Görevlilere Yıllık ödenen ücretler
582-373-280	Recep Ağa b. Memed Sadık Ağa	Debre 1272/1855	Cami	İmam 90, Müezzin 30
989-238-187	Pembe Hanım bt. Yusuf Ağa	İştıp 1278/1861	Mescid	Bilgi yok
988-188-92	Tahir b. İbrahim	Ohri Kurmeneşte köyü 1291/1875	Cami	Hatip 90
988-237-144	Üsküp Sancağı Mutasarıfı Mehmed Faik Paşa	Üsküp 1301/1884	Cami Vardar Nehri Yanı	İmam 420, Hatip 180, Müezzin 300
988-278-178	Kamil b. Zeynel, Muharem b. Arif, Bilal b. Sâlih, Şaban b. Âdem	Kalkandelen Gorançe köyü 1302/1885	Cami	Hatip 150
989-119-84	Ebu Bekir Efendi b. Sâlih Sipahi	Debre 1309/1891	Mescid	Hatip 150

⁷²³ Karataş, *Şeyhülislam Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi*, s. 156.

989-78-60	Destan b. Hasan	Derbe Novak köyü 1309/ 1891	Mescid	Hatip 200
990-94-80	Hasan Tahsin Efendi b. Mehmed	Ustrumca 1313/1895	Cami	İmam maaş açıklanmamıştır
990-47-28	Murad Ağa b. Yusuf b. Abdullah.	Debre Kocacık köyü1313/ 1895	Cami	İmam 100, hatip 100
604-44-65	Ahmed Ağa b. Hacı Hasan	Üsküp 1320/1910	Mescid	İmam, müezzin, kayyım, 3 dükân gelirinden verilecek ancak miktar yok
604-194- 277	Eyüp Sabri Bey b. Hacı Sadık Ağa	Ohri 1328/1910	Cami	İmam 100 Hatip 100
604-145- 196	Hatip Ağa b. İbrahim	Debre Rakalar Velebordo köyü 1329/1311	Cami	İmam 1.200, müezzin 400 kuruluş

Tablo 49. Hayırseverlerin Yaptırdığı Cami ve Mescitler

Def-Say- Sıra	Vâkıfın ismi	Kaza ve Köy isimleri	İbadet Mekânları	Görevlilere ödenen ücretler
10	Hatip İsmail Efendi b. İdris	Kalkandelen 1260/1845	Cami	Hatip 50
987-210- 63	Topçu Mirlivası Besim Paşa	Manastır 1264/1848	Besim Paşa Mescid	İmam 1200, Hatip 350, Müezzin 250
113-40	el-Hâc Celaladdin Efendi b. Ahmed	Manastır 1267/1851	Cami	Hatip zahire geliri, müezzin zahire geliri
581-27- 281	Sandık Emimi Yusuf Agâh Efendi b. İbrahim	Ohri 1272/1855	Binbaşı Keşanlı Ali Cami	Hatip 100
9888-182- 87	Ali Efendi b. el-Hâc Selim Ağa	Ohri 1291/1875	Binbaşı Keşanlı Ali Cami	İmam, Bir dönüm Bağ Geliri
988-177- 83	Şeyh Mustafa Efendi b. Ahmed	Kırçova 1288/1872	Çullu Baba Tekkesi Cami	Hatip yevmi 10 Pare
988-243- 152	Seyide Hanım bt. Ebu Bekir	Kırçova 1288/1872	Şeyh Selim Cami	Hatip 200
988-210- 121	Derviş Mehmed b. Tahir	Köprülü 1294/1878	Selim Baba Tekke	İmam 3 sehim
988-243- 153	Kethüda Salih b. Yaşar, Mustafa b. Âdem b. Mustafa, Said b. İbrahim, Ali b.İdris b. Ali, Süleyman b. Kenan, Fettah b. Ali, Usta Zeynel Ağa b. Hasan	Köprülü Menlik köyü 1302/1881	Cami	İmam 300, Hatip 200
991-24-26	Mehmed b. Hasan	Doyran Savcılı köyü 1302/1885	Cami	İmam 150
989-43-35	el-Hâc Ruşid Ağa b. Ferhad Ağa	Doyran Kalçkova köyü 1305/1888	Cami	İmam Hatip 150
911-14-14	Recep b. İbrahim ve Yahya b. Ali	Doyran Hudova köyü 1305/1888	Cami	İmam Hatip 150
154-63	Müderis Selim Efendi b. Süleyman	Manastır 1305/1888	Haydar Kadı Cami	İmam 1 sehim

988-295-190	Kadime Hanım bt. Muhtar	Kırçova 1305/1884	Cuma mahallesi Cami	İmam yevmiye 10 akçe
989-70-45	Müslim b. Zülbahar	Kalkandelen Şemşova köyü 1306/1885	Cami	Hatip, Bahçe Geliri
184-2	Hacı Muhammed Veysel b. Ali	Manastır 1308/1890	Yahya Kadı Cami	İmam 1 sehim, Müezzın 1 sehim
157-141	Hafız Hüseyin Efendi b. Mehmed	Manastır 1309/1892	Cami	İmam 2 Sehim, Müezzın 1 Sehim
989-121-86	Yaşar Molla Ahmed ve Yunus b. Mustafa	Doyran Veluş köyü 1309/1888	Cami	İmam 40
989-165-144	Salih b. Elmas	Kalkandelen Boğos? köyü 1310/1893	Cami	İmam 300
990-85-71	Fatma Hanım bt. Ahmed	Kalkandelen 1310/1893	Çarşı Cami, Cami Kebir	İmam 200, imam 100, Hatip, 100, Müezzın 100
990-95-81	Hüseyin Efendi b. Necid Ağa	Kalkandelen 1310/1893	Cami	Hatip 150
989-112-80	Hasan b. Selim	Kalkandelen İoburca? köyü 1310/1893	Cami	İmam 300
989-163-122	Memiş b. Osman	Üsküp Ernebut köyü 1311/1894	Cami	Hatip 300
989-163-123	Felek b. Bahuddin	Üsküp Ernebut köyü 1311/1894	Cami	İmam 150
989-164-122	İskender b. Murad	Üsküp Banitsa köyü 1311/1894	Cami	Hatip 300 kuruş
989-236-186	Hamid b. İsmail	Üsküp Banitsa köyü 1312/1895	Cami	İmam dükkân Geliri
991-50-63	Emin Ağa b. Seyfullah	Gostivar İşuşban köyü 1312/1894	Cami	Hatip 150
989-193-148	Mustafa b. Kanber	Kalkandelen Görmül köyü 1312/1895	Cami	Hatip 375
990-2-2	İbrahim b. Recep	Kalkandelen Evrşe? köyü 1313/1896	Cami	İmam 150 hatip 150
990-51-44	Tursun b. Said, Zeynel b. İbiş ve Rüstem b. Behlül	Gostivar Donovanica köyü 1313/1901	Cami	Hatip 600
989-18783	el-Hâc Ali b. el-Hâc Abdullah	Koçana Zırnovça köyü 1314/1893	Cami	İmam 200
989-166-126	Abdurrahman b. Hüseyin	Debre Kenünce köyü 1314/1897	Cami	İmam Hatip100
989-137-103	Mürteza Ağa b el-Hâc Zülfikar b. Ferhad Bölükbaşı	Doyran Hudova köyü 1315/1898	Mescid	İmam 50
989-189-145	Molla Murad b. Arslan	Kalkandelen Dobruşane Köyü 1316/1899	Cami	Hatip 450
990-73-61	Rıfat b. Bayram	Kalkandelen Brodiç köyü 1316/1899	Cami	İmam 150
989-227-180	Davud Ağa b. Zülbahar	Kalkandelen Neproştın köyü 1316/1899	Cami	Hatip 500
991-45-55	Ramazan b. Osman Beşe	Debre İspase köyü 1316/1899	Cami	Hatip 150
991-50-63	Yunus Ağa b. Muslih	Gostivar Viranokça Köyü 1316/1898	Cami	Hatip 300

991-40-49	Emrullah Ağa b. Recep	Gostivar Tırnova Köyü 1316/1898	Cami	Hatip 150
990-52-45	Bekir b. Süleyman b. Mustafa	Gostivar Parlaşa köyü 1317/1899	Cami	İmam Hatip 150
991-58-75	Ramiz Hasan Bey b. Ali Bey	Üsküp 1317/1900	Cami	Kayyım, dükkân geliri
990-91-77	Süleyman b. Faris	Kalkandelen Dubçe?köy1317/1900	Cami	Hatip 600
991-19-20	Abdullah b. Ali Fayda Köyün Ortak Parası	Debre Konyarı köyü11318/1900	Cami	İmam Hatip 75
991-30-34	Âdem b. Sinan ve İsmail b. Halil	Kalkandelen Sedlarce köyü 1318/1901	Cami	Hatip 300
990-1-1	el-Hâc Mahmud Efendi b. Yusuf Efendi	Köprülü 1318/1901	Cami	Hatip Bağ Geliri
167-47	Süleyman Efendi b. Ahmed	Manastır 1318/1900	Cami	Müezzin 1
989-173-132	Halil Ağa b. Musa veMolla Hasan b. Yusuf	Doyran Memişli köyü1319/1901	Cami	İmam 40
604-193-276	Mahmud b. Bilal, İbrahim b. İdris ve İsmail b. Mehmed	Doyran Çavuşlu köyü1320/1902	Cami	İmam Hatip 300
989-179-137	Hâfız Hayri Efendi b. Şeyh İdris	Üsküp 1320/1903	Köse Kadı Cami	İmam, bir dükkân geliri
991-16-17	Ali Ağa b. Veysel	Kumanova Opay köyü 1322/1905	Cami	İmam 100
991-16-16	İsmail b. Talip Köyün Ortak Parası	Debre Balata Bala Köyü 1322/1904	Cami	İmam Hatip 100
989-244-190	İbrahim Ağa b. Timur Ağa, Bekir Efendi b. Salih	Doyran Rubova köyü1322/1904	Cami	İmam 75
989-230-183	Seydi Ağa b. Emin b. Seydi	Kalkandelen Novasel köyü11322/1905	Cami	Hatip 80
990-93-70	Tabbak Esnafı Hacı Osman Ağa	Demir Hisar Garadeşçe Köyü 1323/1905	Cami	Hatip ve müezzin
990-35-28	Kazım Ağa b. Kanber	Gostivar İzdunya köyü11323/1905	Cami	Hatip 400
990-13-11	Abdullah Ağa b. Mehmed	Kumanova 1323/1906	Cami	İmam Hatip 50
601-155-199	Bayram b. Zeynel	Üsküp Batıca? Köyü 1324/1907	Cami	İmam 150
991-34-37	Osman b. Latif	Üsküp İspence? köyü1324/1907	Cami	İmam 300
991-45-57	Nureddin b. Osman b. Yusuf	Üsküp Barova? köyü11324/1907	Cami	İmam, 13 altın geliri
603-179-302	Abdullah b. Hüseyin	Üsküp Kondova köyü1324/1907	Cami	İmam, Hatip, 4 dönüm bağı geliri
605-137-194	Hayreddin b. Abdurrahman	Debre İstoşay köyü 1324/1906	Cami	İmam hatip 100
991-35-39	Hacı Ahmet b. Hacı Bekir.	Gostivar Vrapçište1 köyü1324/1906	Cami	İmam 600
990-44-35	Yusuf b. Timur	Debre Terevişte köyü 1324/1906	Cami	İmam
173-37	Hacı Halid Efendi b. Hacı Rüstem Ağa	Manastır 1324/1906	Yahya Kadı Cami	İmam 4 sehim
990-37-20	Münire Hanım b. Mustafa Efendi.	Manastır 1324/1906	Şengül Hamamı Cami	İmam 3 lira

597-100-72	Emin Ağa b. Hacı Mürteza Ağa	Köprülü 1325/1908	Huleber Cami	İmam 400
599-238-184	Hac Hafız Mahmud Efendi b. Yusuf	Köprülü 1325/1908	Huleber Alâeddin Cami	Hatib 1, müezzin belli değil.
598-42-30	Ali Ağa b. Mustafa	Köprülü Gartance 1325/1908	Cami	İmam 150
604-185-260	Süleyman Ağa b. Arslan	Kumanova Hulmada köyü 1325/1908	Cami	İmam Hatip 75
990-88-72	İsmail Efendi b. Mehmed Efendi	Tikveş 1325/1907	Cami	İmam Bağ geliri
991-66-77	Cemal Ağa b. Abdülhalim ve Lütfü Ağa b. Ali	Kumanova Resteçe köyü 1326/1909	Cami	İmam 500
991-26-28	İbrahim Ağa b. Salih	İştîp Kurfalı köyü 1326/1908	Cami	Hatip 60
989-226-179	İlyas Ağa b. İsmail	Kalkandelen Bala Sedlarce köyü 1326/1909	Cami	İmam 150
15	Hüseyin Bey b. Merhum Emin Bey	Kıratova 1326/1909	Sultan Murat Cami	Müezzin Miktar yok
990-95-81	Hasbi Efendi b. Nebi Ağa	Kalkandelen 1327/1909	Cami	Hatip 150
602-18-24	Veysel Ağa b. Emin	Kalkandelen Teber köyü 1327/1910	Cami	İmam, on altın kârı
597-89-59	Emine Hanım bt. Ali Bey	Kıratova 1327/1910	Sultan Murat Cami	Hatip 20 şinik zahire Müezzin 10 şinik zahire
600-200-251	İlyas b. Abdülhalim ve kazım b. Hacı Ali	Gostivar İzdunya köyü 1327/1909	Cami	İmam 600 Hatip 600
177-69	Pembe Hanım bt. Mersiye?	Manastır 1328/1910	Hacı Arif Mecdîd	İmam, ev kira geliri
177-67	Eşerefe Hanım bt. Ahmed	Manastır 1328/1910	Besim Paşa Cami	İmam 2 sehim,
604-43-53	Hacı Halil ve Hacı Mehmed	Gostivar 1328/1910	Cami	İmam 1.500
990-92-78	Şeyh İsmail Efendi b. Şeyh Süleyman Efendi	Köprülü 1328/1911	Derbend Tekkesi	Hatip miktar Fırın Geliri
600-262-328	Zeynel b. Behram	Debre Salikieyt köyü 1329/1911	Cami	İmam rakam yok
179-57	Bahtiyar Bey b. Mehmed	Manastır 1329/1911	Hacı Turgut Cami	İmam, ev kira geliri
179-56	Mustafa Ağa b. Mustafa	Manastır 1329/1911	Yahya Kadı Cami	İmam, ev kira geliri
602-112-188	Mehmed Efendi b. Sunullah	Kratova 1329/1911	Hacı Kemal mescidi	Müezzin
989-225-178	Şakir Ağa b. Arslan	Kumanova Bektaşlı Bala köyü 1329/1912	Cami	İmam 150
604-147-198	Arslan b. Abbas	Debre Karbeşte köyü 1330/1912	Cami	İmam Hatip 400
604-147-197	Abdal b. Basri	Debre Bala Restuş köyü 1330/1912	Mescid	İmam Hatip 300
601—157-204	Cemil Ağa b. Osman ve Tayyib b. Şaban	Doyran Göleli köyü 1330/1912	Cami	İmam hatip 150
604-138-183	Timur Ağa b. Züber	İştîp Beşirli köyü 1330/1912	Cami	Hatip, Bağ Geliri

Makedonya'da XIX. yüzyılda cami ve cami personeli hizmetine yönelik 101 vakıf tesis edilmiştir. 220 vakıf arasında bu oran %45.9'a tekabül etmektedir. Makedonya vakıflarının en önemli giderlerini cami ve cami hizmetlerine yönelik giderler oluşturmuştur. 100 vakıftan 70'i imam ve hatiplere ödedikleri maaşların miktarını vakfiyelerde belirtmişlerdir. 71 vâkıf, 74 din görevlisine toplamda yıllık 20.938 kuruş maaş vermiştir. Bu oran imam başına yıllık 282 kuruşa tekabül etmektedir. Hayırseverler kendi özgür iradeleri ile maaşları belirledikleri için maaşlar birbirinden oldukça farklılık arz etmiştir. Her vâkıf kendi imkânları ve vakıf bütçesini dikkate alarak maaşları belirlemiştir. Dolayısı ile imam ve hatipler aynı görevi yapsalar da farklı vakıflardan maaş aldıkları için ücretlerdeki farklılık kaçınılmaz olmuştur. En yüksek ve en düşük maaşlardan birkaç misal verilmesi konunun daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır. Makedonya imamları arasında en yüksek maaşı yıllık 1.500 kuruşla Hacı Halil ve Hacı Mehmed'in Gostivar'da tayin ettikleri imam almıştır.⁷²⁴ En düşük ücret ise yıllık 40 kuruş olarak ödenmiştir.⁷²⁵

70 vâkıf, maaşları miktar olarak vakfiyede açıklarken, bazı vâkıflar ise maaşları akarların gelirlerinden tahsis etmişlerdir. Bu nedenle bazı vakıflar gelirlere göre maaş verdiği için ödenecek maaşların kesin miktarı belirtilmemiştir. Altı vakıf kurucusu tayin ettikleri din görevlilerinin maaşlarını çeşitli dükkân gelirlerinden karşılamışlardır. Yine beş vâkıf, imamların parasını bağ ve bahçe gelirlerinden ödemişlerdir. Beş vâkıf ise imam ücretlerini sehim (hisselerden) ile karşılamışlardır. Dört hayırsever evlerinin kira gelirlerini imamlara maaş olarak vermişlerdir. Bazı vâkıflar din görevlilerine yaptıkları ödemelerin miktarını vakfiyelerde zikretmemişlerdir. Nitekim Vâkıfların, önemli bir kısmı öncelikle imam maaşlarını ödemeye özen göstermişlerdir.

Bazı vakıf kurucuları da imkânları ölçüsünde az sayıda müezzine maaş vermiştir. Verilen maaşların miktarı ile ilgili birkaç örnek verebiliriz. Hatip Ağa, Debre Rakalar kazasına bağlı Velebordo köyünde görevlendirdiği müezzine senelik 400 kuruş ödemiştir.⁷²⁶ Mirliva Besim Paşa Manastır'da tayin ettiği müezzine 300 kuruş tahsis etmiştir.⁷²⁷ Faik Paşa Üsküp'te atadığı müezzine yıllık 250 kuruş ücret ödemiştir.⁷²⁸

⁷²⁴ VGMA, Defter 604, Sayfa 43, Sıra 53.

⁷²⁵ Halil Ağa b Musa, Molla Hasan b Yusuf Doyran Memişli 1319/1901 cami imamına 40,⁷²⁵ Yaşar Molla Ahmed ve Yunus b Mustafa Doyran Veluş1309/1888 yılında cami imamına yıllık 40 kuruş ücret tahsis etmiştir.

⁷²⁶ VGMA, Defter 604, Sayfa 145, Sıra 196.

⁷²⁷ VGMA, Defter 987, Sayfa 210, Sıra 63.

Fatma Hanım bt. Ahmed Kalkandelen’de tayin ettiği müezzine 100 ve Recep Ağa b. Mehmed Sadık Ağa Debre’de görevlendirdiği müezzine 30 kuruş yıllık maaş verilmesini uygun görmüştür.⁷²⁹

C. Tekke Hizmetleri

İslam kültür ve Medeniyeti’nde önemli bir yere sahip olan tekke, tasavvufi mekânların başında gelmektedir. Genellikle bir mürşidin himayesinde olan tekkeler adeta İslam’ı yaşayarak anlatan ve insanları İslam’a ısındıran birer hayat okulu olmuşlardır. Toplum tarafından çok sevilen ve saygı gören tasavvuf ehli kişiler sevginin, kardeşliğin, hoşgörünün bayraktarlığını yapmışlar ve nice gönüller kazanmışlardır.

Tekkeler sadece tarikat ehlinin kaldığı mekânlar değildir. Derslerin verildiği, zikirlerin yapıldığı, ihtiyaç sahiplerinin ihtiyaçlarının giderildiği, sohbetin ve muhabbetin kalplere nakış nakış işlendiği müstesna kurumlardır. Bununla birlikte özellikle yeni fethedilen bölgelerdeki insanların İslam ile tanışmalarına da vesile olmuşlardır. Bünyesinde birçok güzelliği barındıran tekkeler halk tarafından sevilmiş ve birçok hayırsever tarafından yaptırılmıştır.

Osmanlı’nın Makedonya’yı fethinden sonra siyasî, sosyal ve ilmî alanlarda yoğun bir yapılanma süreci başlamıştır. Bölgeye yerleşen mutasavvıflar buldukları şehirlerde tekkelerini inşa etmiş ve bölgenin İslamlaşmasında önemli katkılar sağlamışlardır. Bu anlayış Makedonya topraklarında da kabul görmüş ve uygulanmıştır. Nitekim zamanla Makedonya topraklarında tarikatların sayısı artmıştır. Makedonya’da yaygın olarak faaliyet gösteren tarikat akımları, Halvetilik, Celvetilik, Nakşibendilik, Bektaşîlik, Rifâilik, Kadirilik ve Mevlevilik olmuştur.

Makedonya’daki vakıf kurucuları, cami, mektep, medrese gibi hayır kurumlarını inşa etmelerinin yanı sıra gönüllere hitap eden tekke hizmetlerine yönelik de pek çok vakıf kurmuşlardır. Vâkıflar, imkânları ölçüsünde mensup oldukları tarikatların hizmetlerinin devamını sağlamak adına tekke inşası ve tekkelerin giderlerine katkı sağlamak amacıyla da gelir getiren vakıflar tesis etmişlerdir. Tekkeler, tasavvufi düşünce, gönül ve ahlak eğitimini merkeze alarak insanın eğitiminden, dinlenme

⁷²⁸ VGMA, Defter 988, Sayfa 237, Sıra 144.

⁷²⁹ VGMA, Defter 990, Sayfa 85, Sıra 71; VGMA, Defter 582, Sayfa 373, Sıra 280.

hayatına varıncaya kadar geniş bir alana yayılmış ve toplumu yönlendirmiştir.⁷³⁰ Makedonya'da Osmanlı dönemi boyunca pekçok tarikat faaliyet göstermiştir.

Makedonya bölgesinde en çok tarikatı bünyesinde barındıran merkezlerin başında Üsküp gelmiştir. Üsküp'te Rifâiyye, Mevleviyye, Nakşibendiyye, Kadiriyye vb. tarikatlar tekkelerini inşa etmiş ve şehrin İslamlaşmasına katkı sağlamışlardır. Üsküp'ten sonra İştîp, Manastır ve Ohri şehirleri de pek çok tarikate ev sahipliği yapmıştır. Makedonya topraklarında en çok rağbet gören tarikatlerin başında halvetilik gelmiştir. Halvetiliğin Hayati kolunun merkezi Ohri olmuş ve buradan diğer şehirlere de şeyhler ve müritler vasıtasıyla yayılmıştır. Makedonya'da Halvetilikten sonra, Nakşibendilik, Bektaşilik, Celvetîlik Mevlevilik, Kâdirilik vb. tarikatlar faaliyet göstermiştir. Tasavvufa gönül veren müslümanlar mensup oldukları tekkelerin ihtiyaçları için vakıflar kurmuş ve tekkelerdeki hizmetlerin devamını sağlamıştır. XIX. yüzyılda Makedonya'da tekke faaliyetine yönelik 19 vakıf kurulmuştur. Makedonya vakıfları arasında bu oran %8.6'ya tekabül etmektedir. Tabloda vakıfların isimleri şehirleri ve tekkelerin isimlerine yer verilmiştir.

Tablo 50. Tekkelere Yönelik Kurulan Vakıflar

Def-Say-Sıra	Vakıf İsmi	Şehir ismi ve yılı	Tekke ismi
989-204-157	Sungur Çavuş	Manastır 838/1434	Zaviye
	İsa Bey	Üsküp 874/1469	Zaviye
629-415-332	Yahya Paşa	Üsküp 912/1506	
987-274-95	Ayşe Hatun bt. Sagir Mehmed	Üsküp 1004/1595	Celvetiyye
633-21-11	Mehmed Paşa	Üsküp 1017/1608	
987-241-83	Ahmet Ağa	Köprülü 1092/1681	Celvetiyye
623-330-335	Zeynelabidin Paşa	Ohri 1096/1685	Halvetiyye'nin Hayatiyye Kolu
987-85-26	Mehmed Efendi	Tikveş 1164/1750	
627-175-107	Şeyh Zekeriya Efendi	Ohri 1193/1779	Halvetiyye
7	Recep Paşa	Kalkandelen 1213/1800	Bektaşilik
629-541-386	Şeyhzâde Şeyh Nuh Efendi	Gostivar 1213/1800	Halvetiyye
629-736-489	Şeyhzâde Şeyh Nuh Efendi	Gostivar 1219/1805	Halvetiyye
8	Şeyh Ebu Bekir Efendi b. Ahmed	Radoviş 1215/1801	Halvetiyye Sinaniye Kolu
631-25-10	Şeyh Mehmed Efendi b. İsmail	Üsküp 1233/1818	Rifâiyye
109-53	Mehmed Reşid Paşa	Manastır 1261/1845	Mevleviyye

⁷³⁰ Mustafa Kara, *Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler*, Bursa: Osmangazi Belediyesi Yayınları, 2017, s. 46.

583-146-129	Ordu-yu Hümeyun Muhasebicisi Şeyh Mehmed Nazmi Efendi	Manastır 1278/1862	Rifâiyye
998-259-162	Veliyuddin Bey b. Ahmed	İştîp 1291/1874	Nakşibendiyye
988-210-121	Derviş Mehmed b. Tahir Usta	Köprülü 1294/1878	Kâdiriyye
157-36	Ayşe Hanım bt el-Hâc İbrahim	Manastır 1306/1889	Rifâiyye
157-105	Derbentçi Halifesi el-Hâc Adem Efendi b Sadettin	Manastır 1308/1891	Nakşibendiyye
990-49-40	Hacı Süleyman Ağa b. Kara Veli Mustafa Ağa	Köprülü 1312/1895	Nakşibendiyye Halidiyye Kolu
990-94-80	Şeyh Hasan Tahsin Efendi	Ustrumca 1313/1896	Nakşibendiyye
14	Türbedar Şükrü Baba	İştîp 1318/1901	Nakşibendiyye
21	Şeyh Ali Efendi b. Niyazi Dede	Üsküp 1321/1903	Mevleviyye
597-81-47	Mihman Hüseyin Beyzâde Tevfik	Köprülü1323/1906	Bektaşilik
990-92-78	Şeyh İsmail Eefendi b. Şeyh Süleyman	Köprülü 1324/1907	Halvetiyye
990-91-77	Şaban Ağa b. Kadri Ağa	Köprülü1324/1907	Halvetiyye
990-74-62	Belkıs Hanım bt. Elbasanlı Mahmud Pertev Paşa	Üsküp 1328/1911	Kâdiriyye

1. Halvetiyye

İzeti *Balkanlar'da Tasavvuf*, adlı eserinde Halvetilik Tarikatı'nın, Makedonya'nın, Ohri, Üsküp, Koçana, Kıratovalı, Kumanova, Ustrumca, Gostivar şehirlerinde faaliyet gösterdiğini belirtmiştir.⁷³¹ Ayrıca yaptığımız araştırma sonucu ulaştığımız bilgilerde, Ebu Bekir Efendi'nin 1215/1801 tarihli vakfiyesindeki bilgilerden Radoviş şehrinde bir halveti tekkesi kurduğunu bildirilmektedir.⁷³²

Ağanoğlu *Ohri Hayâtî Asitanesi* adlı çalışmasında Makedonya'nın farklı şehirlerinde 18 Hayâtî tekkesinin olduğunu, şehir ve köy isimleriyle birlikte ifade etmiştir. Merkezi Ohri'de olan bu tekke başta Kırçova olmak üzere Makedonya'nın birçok şehrine yayılmıştır.⁷³³ Makedonya'da Halveti tekkelerinin, tamir ve iâşe ihtiyaçlarına yönelik pek çok vakıf kurulmuştur.

Pîr Mehmed Hayati Buhara'da doğmuş ve ilk eğitimini memleketinde tamamlamıştır. Akabinde Edirne'ye gelmiş bir süre burada kaldıktan sonra Serez'e gitmiş ve Pîr Hüseyin Sirozî'den manevi eğitimini almıştır. İcâzetini aldıktan sonra Makedonya'nın Kırçova şehrine yerleşmiş ve bir süre burada ikamet etmiştir. Şeyh daha sonra buradan ayrılarak Ohri şehrine yerleşmiş ve burada Halvetiliğin Hayâtî koluna bağlı

⁷³¹ İzeti, a.g.e., s. 215-222.

⁷³² MÜDA, 8 Numaralı Vakfiye.

⁷³³ Yıldırım Ağanoğlu, *Rumeli'de Bir İrfan Ocağı Ohri Hayâtî Asitanesi-Arşiv Belgeleri Işığında*, s. 225.

tekkesini kurmuştur. 1180/1776 yılında vefatına kadar Ohri'de yaşamıştır. Onun vefatından yaklaşık yirmi yıl sonra Zeynel Abidin Paşa 1096/1684 yılında kurduğu vakfın gelirlerinden pay ayırarak Ohri'de Halveti tarikatının giderlerine sarf edilmesini istemiştir. Vâkıflar ve halk tarafından desteklenen Halveti Tekkesi, kuruluşundan 1990 yılında son şeyhi Abdülkadir Efendi'nin vefatına kadar faaliyetlerine devam etmiştir.⁷³⁴

Pîr Mehmed Hayati tarafından Ohri'de kurulan Halveti tekkesine, postnişin olan Şeyh Zekeriya Efendi de tekkeye bağışta bulunmuştur. 1193/1779 yılında altı oda, aş evi, iki kiler, iki avlu ve zaviyesi olan yapısını Halveti Tarikatı'nın hizmetine bağışlamıştır.⁷³⁵

Ebu Bekir Efendi Radoviş'in Hamam Mahallesi'nde 1215/1801 yılında inşa ettirdiği Halveti Zaviyesi'nin aynı zamanda ilk şeyhidir. Tekkenin bulunduğu bahçenin içinde meyve ağaçlarının da olduğu vakfiyede belirtilmiştir. Bu meyvelerin dervişlere ve fakirlere ikram edilmesini istemiştir.⁷³⁶ Buradaki Halvetiyle Tarikatı'nın Prizren'de bulunan Halvetiliğin Sinaniye koluna bağlı olduğu vakfiyede açıklanmıştır.

Şeyh Nuh Efendi 1213/1798 ve 1219/1805 tarihlerinde Gostivar'da iki vakıf ihdas etmiştir. Şeyhzâde Şeyh Nuh Efendi 1213/1798 yılında kurduğu vakıfta Gostivar'ın Yori Mahallesi'nde inşa ettirdiği Halveti Tekkesi'nin ihtiyaçları için sahip olduğu bakkal ve semerci dükkânlarını ve 200 sağmal koyunu vakfetmiştir.⁷³⁷ Vâkıf, 1219/1805 yılı vakfında da tekkenin yeme içme harcamaları için sahip olduğu hanı vakfetmiştir. Şeyh Nuh Efendi iki vakfın gelirlerini de tekkenin ihtiyaçları için bağışlamıştır.⁷³⁸ Tekkenin mütevellilik görevine 1239/1823 tarihinde Gostivarlı Şeyh Hayreddin getirilmiştir.⁷³⁹

Şeyh Mehmed Efendi Konya Karaman bölgesinden Makedonya topraklarına 1630-1640 yıllarında gelmiş ve Prizren Saraçhâne Halveti Dergâhı'ndan icâzetini aldıktan sonra Makedonya'nın Köprülü Kazasına yerleşmiş ve burada Derbent Tekkesi

⁷³⁴ VGMA., Defter 623, Sayfa 330, Sıra 335; İzeti, a.g.e.,s.181; Aydınçe, a.g.t., s. 18-19.

⁷³⁵ ayrıca bkz. Bu Tekke günümüze ulaşmıştır. Omerov, a.g.t. s. 15

⁷³⁶ MÜDA, 8 Numaralı Vakfiye Radoviş'te olan halveti tekkesinin hangi yılda faaliyetlerinin sona erdiği bilinmemektedir. Ancak tekkenin fiziki yapısı günümüze ulaşmış ve restore edilmeyi beklemektedir.

⁷³⁷ VGMA, Defter 629, Sayfa 541, Sıra 386.

⁷³⁸ VGMA, Defter 629, Sayfa 736, Sıra 489.

⁷³⁹ İsmet Binark, *Makedonya'daki Osmanlı Evrakı*, Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 1996, s. 39.

ismi ile bilinen Halveti Tekkesi'ni inşa etmiştir.⁷⁴⁰ Bu tekkede kendisinden sonra sekiz şeyhin daha hizmet ettiği bilinmektedir. Halk tarafından rağbet edilen bu yapının hizmetlerine yönelik bazı vakıflar kurulmuştur. Köprülü Kazasının Tekke Mahallesi'nde ikamet eden Şaban Ağa b. Kadri Ağa 1324/1907 yılında evini vakfetmiş, evinin müteveli tarafından kiraya verilerek elde edilen gelirin tamamının Derbent Şeyhi İsmail Baba'ya verilmesini şart koşmuştur.⁷⁴¹ İsmail Baba, tekkede postnişlik yapan dokuz şeyhten yedincisi olarak kaydedilmiştir.

2. Nakşibendiyye

Nakşibendi tarikatı Makedonya'da başta Üsküp olmak üzere Kalkandelen, Koçana, İştîp ve Köprülü'de faaliyet göstermiştir.⁷⁴² Vakfiyelerdeki bilgilerden Ustrumca ve Manastır'da da birer Nakşibendi Tekkesinin olduğu anlaşılmaktadır. Manastır, Ustrumca ve İştîp'teki Nakşibendi Tekkelerinin maddi giderlerine katkıda bulunmak amacıyla hayırseverler ve şeyhler vakıflar kurmuşlardır.

İştîp eşrafından Veliyuddin b. Ahmed 1291/1874 tarihli vakfiyesinde, Sinan Bey Mahallesi'nde Hotina nehri kıyısında Yusuf Baba kabrinin bulunduğu yerde kendi arsasının bir kısmını bahçe olarak bırakmış, bir kısmının üzerine de bir tekke inşa etmiş ve bu tekkeyi Nakşibendiye tarikatının hizmetine bağışlamıştır. Bahçeden elde edilen ürünlerin de tekke mensuplarına ve fakirlere dağıtılmasını şart koşmuştur.⁷⁴³

Tekke Veliyuddin Bey tarafından inşa edilip Nakşibendi tarikatının hizmetine sunulmuştur. Bu dergâhın türbedarlarından olan Şükrü Baba b. el-Hâc Halil Ağa, 1318/1901 yılında tekkeye bazı yeni yapılar ilave etmiştir. Vâkîf, üst katta üç oda ve bir çardak, alt kattada bir soba ve kahve ocağı, bir aşhane inşa ettirmiş ve 700 ziradan oluşan bahçesini de vakfetmiştir.⁷⁴⁴ Şükrü Baba, yapıyı vakfiyede Kır Tekkesi olarak zikretmiştir. Ayrıca Şükrü Baba, vakfiyede Kalkandelen'de Sersem Ali Baba Tekkesi'nde şeyh olanların, bu bina ve dairelerde ikamet edip bahçede yetişen meyve ve sebzelere istifade edebileceklerini belirtmiştir.

⁷⁴⁰ İzeti, a.g.e., s. 218; Tuğçe Tuna, *Kosova-Makedonya-Arnautluk-Karadağ Balkanlardaki Miras Tekkeler*, İstanbul: H. Yayınları, 2013, s. 211-215

⁷⁴¹ VGMA, Defter 990, Sayfa 91, Sıra 77.

⁷⁴² İzeti, a.g.e.,s. 184.

⁷⁴³ VGMA, Defter 988, Sayfa 259, Sıra 162.

⁷⁴⁴ MÜDA, 14 Numaralı Vakfiye.

Tekke zaman içerisinde, Yusuf Baba, Hamza Baba ve Kır Tekkesi gibi farklı isimlerle de anılmıştır. Veliyuddin Bey, tekkeyi Nakşibendi tarikatının hizmetine sunarken bundan 26 yıl sonra türbedar olan Şükrü Baba buradan Kır Tekkesi olarak bahsetmiştir. Ayrıca Şükrü Baba, tekke hakkında Bektaşilik ile ilgili bilgilere de yer vermiştir. Bu tekkenin yanı sıra Makedonya’da Bektaşiliğin merkezi olan Sersem Ali Baba Tekkesi’ni de zikretmiştir. Kuruluşunda Nakşibendi olarak hizmet veren tekkenin bu dönemde Bektaşî tarikatı tarafından yönetildiği sorusu akla gelmektedir. Ancak Bektaşiliğin devlet tarafından 1825 tarihinde yasaklanmasından sonra,⁷⁴⁵ Makedonya’daki Sersem Ali Baba Tekkesi 1855 yılında Nakşibendi tarikatı hizmetine verilmiş ve şeyhlik vazifesine beratla Seyyid Ahmed Efendi tayin edilmiştir.

Bu tekke ilk kurulduğu dönemde vâkıf tarafından Nakşibendi tarikatının hizmetine tahsis edilmiştir. Ancak ikinci vâkıf Şükrü Baba zamanında ise da Bektaşî olarak hizmet ettiği vakfiyeden anlaşılmaktadır. Bektaşilik tarikatının devlet tarafından resmi olarak yasaklandığı düşünüldüğünde muhtemelen bu tekke Nakşibendi tarikatı adı altında faaliyet göstermiştir.

Köprülü kazasının Ber Çorak Mahallesi’nde yaşayan Hacı Süleyman b. Kara Veli Mustafa Ağa 1312/1895 yılında Köprülü’de, dört dükkân, bağ, bahçe ve üst katında altı, alt katında iki odalı ve haremlik dairesi olan medresesini vakfetmiştir. Bu medresede Nakşibendi tarikatının Hâliidiye koluna mensup bir şeyhin ders vermesi uygun görülmüştür. Ders veren bu şeyhin konaklaması için haremlik dairesi tahsis edilmiştir. Ayrıca vakfa ait bir dükkânın geliri şeyhin ekonomik giderleri için kendisine verilmiştir.⁷⁴⁶

Tasavvuf erbabının faaliyetleri tekke içindeki zikir ve sohbetlerle sınırlı kalmamış, vâkıflar tarafından medreselere ders vermeleri için görevlendirildikleri zaman hem tekke hizmetleri hem de medrese eğitimini beraber sürdürmüşlerdir.

Yapılan çalışmalarda Nakşibendi tarikatının Manastır’daki faaliyetleri ile ilgili herhangi bir malumat verilmemiştir. 1306/1889 yılında Manastır’ın Emir Çelebi Mahallesi’nde ikamet eden ve üçüncü ordunun derbentçi halifesinden Âdem Efendi b.

⁷⁴⁵ Muharrem Varol, *Islahat Siyaset Tarikat Bektaşiliğın İlgasından Sonrasında Osmanlı Devleti'nin Tarikat Politikaları (1826-1866)*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2013, s. 23-333.

⁷⁴⁶ VGMA, Defter 990, Sayfa 49, Sıra 40.

Saadettin iki vakıf kurmuştur. Âdem Efendi yaşadığı mahallede 89 numaralı evini ve yine aynı mahallede diğer evini ve bir bakkal dükkânını vakfetmiştir. Bu mülklerin kiraya verilip elde edilen gelir ile lazım gelen tamirleri yapıldıktan sonra artan paranın Nakşibendi zaviyesinin tamir ve diğer ihtiyaçlarına sarf edilmesini şart koşturmuştur. Vakfın mütevellilik görevinin de vâkıftan sonra Nakşibendi şeyhleri tarafından sürdürülmesini istemiştir. Nakşibendi Tekkesi'nde hatm-i hâcegân okunduğu zaman vâkıf hayatta ise selâmeti için vefat etmişse hayırla yâd edilmesi için dua edilmesini istemiştir.

Âdem Efendi ikinci vakfını da yaşadığı Emir Çelebi Mahallesi'nde kurmuştur. Âdem Efendi ikinci vakfına yine Emir Çelebi mahallesinde bulunan 59-60 numaralı haremliği ve selamlığı olan menzilini vakfetmiştir. Bu evin mütevellilik görevi vâkıftan sonra eşi Zekiye Hanım tarafından yürütülecek onun ölümünden sonra ise ordu-yu hümâyundan Şerif Efendi b. Osman ve oğulları tarafından devam ettirileceği haber verilmektedir. Bu ev müteveli tarafından kiraya verilmiş elde edilen gelirden ev ve zaviyenin tamiri yapılmış, artan paradan 30 kuruş Nakşibendi şeyhine tahsis edilmiştir. Vakfiyede ayrıca senede 3 hâtim okunması istenmiştir. Fakat vâkıfın ruhuna üç hatim okuyan kimseye verilen ücret vakfiyede açıklanmamıştır. Bu sayılan giderler tamamlandıktan sonra artan paranın yarısı mütevelliyeye, diğer yarısı ise zaviyeye kalan kimselere veyahut fakirlere verilmesi istenmiştir.⁷⁴⁷ Âdem Efendi, vakfiyede tekkeye yapılacak yardımlar hakkında detaylı bilgi vermişken, tekkenin şeyhlik görevini ifa eden postnişin hakkında bilgi vermemiştir.

Nakşibendi tarikatı şeyhi Hasan Tahsin Efendi Filibe'nin Pazarcık muhacirlerinden olup Makedonya'nın Ustrumca şehrine yaşamış ve 1896/1913 yılında cami, medrese, birkaç ev, bağ ve bahçesini vakfetmiştir.⁷⁴⁸ Vâkıfın, şeyhi olduğu Nakşibendi tarikatı hakkında vakfiyede sınırlı bilgi vermiştir. Yapılan araştırmada Vâkıfla ilgili olarak şahsiyet kaydına ulaşılmıştır. 1322/1905 tarihli şahsiyet kaydından Hasan Tahsin Efendi'yle ilgili zaviyeyi kendisinin yaptırdığı ve zaviyenin caminin yanında olduğu belirtilmiştir.⁷⁴⁹ Vakfiyede Nakşibendi tarikatında yaygın olarak

⁷⁴⁷ MŞS, Defter 157, varak 105.

⁷⁴⁸ VGMA, Defter 990, Sayfa 94, Sıra 80.

⁷⁴⁹ VGMA, Defter, 185, Sayfa 38, sıra 219.

uygulanan hatm-i hâcegân⁷⁵⁰ hakkında detaylı bilgi verilmiştir. Kendisinin yaptırdığı camide yatsı ve sabah namazların akabinde hatm-i hâcegân okunmasını istemiş ve bunun yanı sıra hatm-i hâcegânın pazartesi, cuma, mübarek gün ve gecelerde sesli olarak icra edilmesini şart koşmuştur. Ayrıca cami de ve inşa ettirdiği Hâlidî ismi ile anılan medresede cüzlerin hatimlerin paylaştırılıp okunmasını istemiştir. Cuma günleri ve cuma namazından sonra Kur'an tilâvet edilmesini vakfiyede belirtmiştir. Vâkîf, şeyhlik vazifesini üstlenen kişiden, Nakşibendiliğin Hâlidî koluna mensup olan merhum şeyh Ahmed Ziyaeddin Gümüşhânevî'nin *Câmi'ul-Usûl* adlı eserini kaidelere riayet edilerek senede en az bir defa okumasını şart koşmuştur.⁷⁵¹ Nakşibendi tarikatının Hâlidîye kolundan olan Ahmed Ziyaeddin Gümüşhânevî 1893 yılında vefat etmiştir.⁷⁵² Onun tasavvufla ilgili yazdığı *Cami'ul-Usûl* adlı eseri Ustrumca'daki Nakşibendi tekkesinde okunan eserlerin başında gelmektedir. Tekkede, zikir ve hatm-i hâcegânın yanı sıra Şeyh Efendi eşliğinde Gümüşhânevî'nin yukarıda zikredilen kitabı da okunmuştur. Manastır'da ve Ustrumca'daki Nakşibendi tekkelerinde hatm-i hâcegânların okunduğunu vakfiyelerden öğreniyoruz.

3. Rifâiyye

Makedonya'da XIX. yüzyılda Rifâilik tarikatı Üsküp, Köprülü, Manastır, Valondova ve Koçana şehirlerinde faaliyet göstermiştir.⁷⁵³ Üsküp ve Manastır'daki Rifâi tekkelerinin durumu ile ilgili bilgiler vakfiyelerden elde edilmiştir.

Kalkandelen'in Grupçin köyünden olan Mehmed b. İsmail medrese eğitimini Üsküp'te tamamlamış icazet aldıktan sonra bir süre hazinedar olarak çalışmıştır. Bu sıralarda Arap şeyhi Seyyid Hacı Hâtif ile tanışmış ve Rifâi tarikatına intisap etmiştir. Şeyhinden icâzet aldıktan sonra vakfiyesinde belirttiği arsayı satın almış ve günümüzde hala faaliyetlerine devam eden Rifâi tekkesini kurmuştur.⁷⁵⁴

⁷⁵⁰ Hatm-i Hâcegân, Nakşibendi tarikatında yaygın olarak îfa edilmektedir. Abdullah Salâlahi Uşşâki 1196/1782 de vefat eden, İzhâr-ı Esrâr-ı Nihân ez-Envâr-ı Hatm-i Hâcegân, adlı eserinde üç çeşit Hatm-i Hâcegân'dan bahsetmiş, ancak bu Hatm-i Hâcegân hangisinin Ustrumca 'da yapıldığı ile ilgili vakfiyede açıklama yapılmamıştır. Reşat Öngören, "Hatm-i Hâcegân", *DİA, İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1997, C. 16, s. 476.

⁷⁵¹ VGMA, Defter 990, Sayfa 94, Sıra 80.

⁷⁵² İrfan Gündüz, "Ahmed Ziyâeddin Gümüşhânevî" *DİA, İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1996, C. 14, s. 276.

⁷⁵³ İzeti, a.g.e, s. 257.

⁷⁵⁴ İzeti, a.g.e. s. 258.

Rifâi tekkesinin Üsküp'teki kurucusu olan, Şeyh Mehmed Efendi b. İsmail, 1233/1817 Üsküp'te Hatuncuklar Mahallesi'nde satın aldığı arsa üzerine inşa ettiği bir semahane, bir oda, bir kahve ocağı, üst katta oda, sofa, ahır, kuyu ve avludan oluşan tekkeyi vakfetmiştir. Tekkeye gelir sağlamak adına Abacılar çarşısında abacı dükkânı ve karşıda iki kovaç ve bir bakkal dükkânını vakfetmiştir. Bu dükkânlar kiraya verilecek elde edilen gelirlerden ilk olarak dükkânların bakım ve onarımları yapılacak, bu giderler tamamlandıktan sonra kalan paranın tamamını tekke fakirlerinin yemek ihtiyaçlarına sarf edilecektir. Tekke de şeyhlik vazifesini vefat edene kadar kendisi ondan sonra da oğulları ve torunlarının tarafından sürdürülmesini şart koşturmuşur.⁷⁵⁵ Mehmed Efendi'nin vefatından sonra yerine 1238/1822 yılında oğlu Şeyh Sadeddîn Efendi geçmiştir. Şeyh Sadeddîn, şeyhliği döneminde tekkenin önüne bir çeşme inşa ettirmiştir. Bu tekkede şeyhlik vazifesi vâkif ailesi tarafından sonraki dönemlerde de sürdürülmüştür. Tekke Osmanlıdan günümüze faaliyetlerini akamete uğratmadan devam ettirmektedir.⁷⁵⁶

Ordu-yu hümayun muhasebecisi Şeyh Mehmed Nazmi Efendi 1278/1862 yılında Manastır'da bir vakıf ihdas etmiştir. Vâkıfın sahip olduğu arsa Yakup Bey Mahallesi'nde Hanlarönü ismiyle bilinen yerde 13.971 zira sekiz parmaklık bir alanı kapsamaktadır. Arsanın yaklaşık 467 zira on parmak üzerine üst katta bir sofa iki oda, alt katta bir kahve ocağı iki odadan oluşan Rifâi Dergâhı'nı inşa etmiş ve dergâhın önüne ahır mutfak yaptırmıştır. Yine aynı arsanın 165 ziralık bölümü üzerinede kahve ocağı inşa ettirmiştir. Arsanın bir kısmını da bahçe olarak tahsis etmiştir. Vâkıf ayrıca Kuleli Mescidi civarında sahip olduğu simitçi ve bakkal dükkânını da vakıf giderleri için bağışlamıştır. Şeyh Mehmed Nazmi Efendi Cuma geceleri ve mübarek gecelerde tekkede zikir ve dua edilmesini istemiştir. Duaların sevabını ilk olarak Hz. Muhammed'in (sav) sonra vâkıf ve rifai dergâhı şeyhlerinin ruhuna hediye edilmesini talep etmiştir.⁷⁵⁷ Bu dergâha intisab eden Ayşe Hanım'da tesis ettiği vakıf gelirlerini tekkenin yeme ihtiyaçlarına bağışladığı görülmektedir. Manastır'da Emir Çelebi Mahallesi'nde yaşayan Ayşe Hanım bt. el-Hâc İbrahim 1306/1889 yılında kurduğu vakıfta, İshak Kadı Camii yanında 181-182 numaralı birbirine bitişik berber ve pabuççu

⁷⁵⁵ VGMA, Defter 631, Sayfa 25, Sıra 10; Ayverdi, a.g.e., s. 292.

⁷⁵⁶ İzeti, a.g.e., s. 258.

⁷⁵⁷ VGMA, Defter 583, Sayfa 147, Sıra 130.

dükkânını vakfetmiştir. Bu dükkânlar mütevellî tarafından kiraya verilmiş, elde edilen gelirden ilk olarak vakıf yapılarının tamirleri yapılmıştır. Ayşe Hanım, zaruri ihtiyaçlar karşılandıktan sonra artan paranın tamamının, Yakup Bey Mahallesi'nde hanlar yanında Nazmi Efendi'nin inşa ettirdiği Rifâiye Tekkesi'ndeki derviş ve fakirlerin yemek masraflarına harcanmasını istemiştir. Tekkenin kurucusu ve Şeyhi Nazmi Efendi ve Şeyh Mehmed Efendi vefat etmiş, vakfın kurulduğu esnada postta Şeyh Mehmed isminde bir kimse bulunmuştur. Bu şeyh aynı zamanda vakfın mütevellisi olarak tayin edilmiştir.⁷⁵⁸

Ordu-yu Hümayun muhasebecisi Şeyh Mehmed Nazmi Efendi 1278/1862 yılında tekke inşa ettirmiştir. Bu tekke hizmetlerini 1952 yılına kadar sekteye uğratmadan sürdürmüştür. Burada şeyhlik görevini ifa edenler sırasıyla şunlardır: Şeyh Mehmed, Şeyh Âdem, Şeyh Mehmed, Şeyh Hacı Bedreddin, Şeyh Ali Rıza ve Yahya Efendi'dir. Tekkenin, son şeyhi Yahya Efendi'nin 1952 yılında Türkiye'ye göç etmesine kadar faaliyetlerine devam ettirdiği bilinmektedir.⁷⁵⁹

4. Mevleviyye

Makedonya'da Mevlevilik tarikatının yaygın olduğu şehirler Üsküp, Manastır, Köprülü ve Planka'dır. Bu şehirlerde birer tekke olduğu bilgisine kaynaklardan ulaşılmaktadır. Üsküp'teki Mevlevilik tarikatının ilginç bir kuruluş özelliği vardır. Melek Ahmet Paşa'nın konağı olan yapı Paşa'nın fermanı ile Mevlevi tekkesine 1650 yılında dönüştürülmüştür. Bu tekkede postnişin olan bazı şeyhler hakkında malumatlar bulunmaktadır. XX. yüzyılın başlarında Konya âsitânesinde türbedar olan Hüseyin Dede Üsküp'e söz konusu tekkeye postnişin olarak gönderilmiştir. Ondan sonra yine Konya'dan Mustafa Dede ve Abdülbaki Efendi, İlbasanlı Niyazi Dede de bu tekkede görev yapan şeyhlerdendir.⁷⁶⁰

Üsküp'te tek bir Mevlevi dergâhının faaliyette olduğu düşünüldüğünde Şeyh Ali Efendi'nin postnişin olarak bu tekkede şeyhlik yaptığı kuvvetli bir ihtimaldir. Üsküp'te Kâtip Şahin Mahallesi'nde ikamet eden Şeyh Ali Efendi b. Niyazi Dede 1321/1903 yılında bir vakıf tesis etmiştir. Sahip olduğu değirmeni vakfetmiş ve bunun

⁷⁵⁸ MŞS, Defter 157, Varak 36.

⁷⁵⁹ MŞS, Defter 157, varak 36; İzeti, a.g.e, s. 262.

⁷⁶⁰ Ayverdi, a.g.e., s. 291; İzeti, a.g.e., s. 157-158.

işletmesinden elde edilen gelirin tamamını tekke fukarası ve misafirlerin îaşe ihtiyaçlarına sarf edilmesini istemiştir.⁷⁶¹ Muhtemelen dergâhın maddi sıkıntılarını gören Şeyh Ali Efendi, bu ihtiyacın karşılanmasına yönelik vakıf kurmuştur.

Üsküp'te bulunan Mevlevi tekkesinin tamiri için keşf-i evvel defteri 1307/1890 yılında hazırlanmıştır. Tekkeler de bütün yapılar gibi yangın, şiddetli yağmur ve deprem gibi afetlerden zarar görmüş ve çeşitli dönemlerde tamirler geçirmişlerdir.⁷⁶² Arşiv kayıtlarında bü tür tamir belgelerine çokça rastlamak mümkündür.

Manastır'daki Mevlevi tekkesi hakkındaki bazı bilgilere Mehmed Reşid Paşa vakfiyesinden ulaşılmıştır. Manastır'da 1261/1845 yılında vakıf tesis eden Mehmed Reşit Paşa, Ömer Bey Mahallesi'nde tek katlı ve yirmi oda ve avlusu olan bir kâr hanesini (bekâr hane) ve yine Sofiler Mahallesi'nde on sekiz oda ve avlusu olan bir kâr hane ve Fevziye Cedid mahallesinde sekiz oda ve bir avludan oluşan kâr menzilini olmak üzere toplamda üç kârhanesini de vakfetmiştir. Bu yapılar vakfın mütevellisi Şeyh Nazif Efendi tarafından kiraya verilmiş, elde edilen gelirden ilk olarak kâr hanelerin bakım ve onarımı yapılmış ve arta kalan paranın tamamı Mevlevi dergâhında kalan derviş ve fakirlerin yeme ihtiyaçlarına sarf edilmiştir.

Mehmed Reşid Paşa ikinci vakfiyesinde de tek katlı on odalı bir mutfak ve avlusu olan menzilini vakfetmiştir. Bu evde Mevlevi şeyhi Nazif Efendi ve ondan sonraki Mevlevi şeyhleri ikamet etmiştir. Vakfiyede Mehmed Reşid Paşa Şeyh ailesinden kimse kalmadığı takdirde evin kiraya verilmesini, geliri ise fakirlerin yemek giderlerine harcanmasını istemiştir.⁷⁶³ Bu vakfiyelerin hangi yılda tescil ettirildiği belirtilmemiş, ancak Manastır Şer'iyye Sicilinde bir sonraki sayfanın 1261/1845 olduğuna bakıldığında bu vakfında tescil tarihinin bu yıl olduğu düşünülmektedir.

5. Kâdiriyye

Kâdirilik tarikatı Makedonya'nın Üsküp, Debre, köprülü ve Kumanova'nın Sopot köyünde faaliyet göstermiştir.⁷⁶⁴

⁷⁶¹ MÜDA, 21 Numaralı Vakfiye.

⁷⁶² BOA, Yabancı Belgeler, Dosya 90, Gömlek 33.

⁷⁶³ MŞS, Defter 109, Varak 53.

⁷⁶⁴ İzeti, a.g.e., s. 246.

Üsküp'te üç farklı Kâdiri tekkesinin olduğu anlaşılmaktadır. Şeyh Sayid Çolak Efendi ismi ile bilinen Kâdiri tekkesi hakkında çalışma kapsamında incelenen belgelerde tekke isminin haricinde başka bir bilgi bulunamamıştır. Kaynaklarda Emir Sultan Tekkesi ismi ile anılan Kadiri Tekkesine 1821 yılında Sadık Halife b. Ali'nin Şeyh olduğu bilgisi verilmiştir. Kara Mustafa Dükkâncık zaviyesinin de Sinaniye ve Kadiriye tarikatına mensup bir zaviye olduğunu ve XVII. yüzyılda son şeyhinin de Derviş İlyas Samed olduğu belirtilmiştir.⁷⁶⁵

Üsküp ile ilgili yapılan çalışmalarda üç Kâdiri Tekkesi'nin farklı zamanlarda faaliyet gösterdiği anlaşılmakla birlikte, Mahmud Pertev Paşa'nın kızı Belkıs Hanım tarafından, bu üç Kadiri Tekkesi'nden hangisinin yeniden inşa ettirildiği konusu ise meçhuldür.

1297/1880 yılında Burmalı Camii yanında olan Kâdiri tekkesinin yağmurlardan yıkılan duvarının tamir edilmesi için Şeyh Abdülkadir, Üsküp yönetimine dilekçe yazmıştır.⁷⁶⁶ Bu dilekçe, Burmalı Camii yanında olan tekkenin faal olduğunu göstermektedir. Muhtemelen bu tekkenin bakım ve onarımları zamanında yapılmadığı için zamanla bakımsızlıktan yıkılmıştır. Tekke Belkıs Hanım tarafından yeniden inşa ettirilmiştir. Belkıs Hanım bu tekkede daha önce görev yapmış bazı şeyhlerin isimlerini saymıştır. Bunlardan biri Şeyh Abdülkadir Efendi'dir. Bu şeyhin Kâdiri tekkesinin tamiri için Üsküp yönetiminden yardım talep ettiğine bakılırsa tekkenin Burmalı Camii yanında olan Kadiri tekkesi olduğunu söylemek mümkündür.

Elaldı Sultan dergâhının vakfiyesine ulaşılmadığı için tam olarak hangi tarihte inşa edildiği bilinmemektedir. Bu yapı ile ilgili bilgiler arşiv kayıtlarında ve yapılan araştırmalar vasıtasıyla ulaşılmaktadır. 1175/1761 yılında Elaldı Sultan Tekkesi'nin yanında, türbe, imaret ve mektep olduğu zikredilmiştir. Vakfin düzenli gelir kaynaklarının olduğu görülmektedir. Muhtemelen zamanla gelirlerde yaşanan sıkıntılar nedeniyle, vakfin işleyişinde çeşitli maddi sıkıntılar baş göstermiş ve vakıf yapılarının tamirleri yapılamış, tekke ve diğer yapılar harebe haline gelmiştir. Belkıs Hanım bu haldeki tekkeyi yeniden inşa ettirip hizmete açmıştır.⁷⁶⁷

⁷⁶⁵ Özer, a.g.e, s. 281-287.

⁷⁶⁶ BOA, Yabancı Belgeler, Dosya 75, Gömlek 248.

⁷⁶⁷ VGMA, 1185/131, V.121; Telli, a.g.e., s. 205-208.

Mahmud Pertev Paşa'nın kızı Belkıs Hanım 1328/1910 yılında kurduğu vakıfla tekke ve etrafındaki yapıları yeniden inşa ettirmiştir. Tekke, bir semahane, bir şeyh odası ve kahve ocağından oluşan bu yapıyı topluma kazandırmıştır. Belkıs Hanım, tekkeye şeyh olacak kimselerin kendisi ve belirlediği heyet tarafından tayin edileceğini vakfiyede belirtmiştir. Heyette şu kimselerin ismi zikredilmiştir. Sadri Oğlu Şuayıp Bey, Sadriye Kızı Zeliha Hanım, Arif Hikmet Bey, Seyyid Sadri Paşa ve Şeyh Ali Babanın haziresi Emine Hanım bt. Abdülkadir'dir.⁷⁶⁸

Belkıs Hanım, ayrıca bu tekkede daha önce görev yapan Kâdiri şeyhlerinden bir kaçının ismini de zikretmiştir. Şeyh Ali Baba, Şeyh Süleyman Efendi ve Şeyh Ali Baba'nın oğlu Abdülkadir Efendi'nin görev yaptığını vakfiyede açıklamıştır.⁷⁶⁹ Vakfiyede Kâdiri tekkesinin Oruç Paşa Mahallesi'nde olduğu belirtilmişken, Özer ise *Üsküp'te Türk Mimarisi XIV-XIX*. adlı çalışmasında bu yapının Kasım Bey Mahallesi'nde bulunduğunu ifade etmiştir. Vakfiye ve Özer eserinde her ne kadar farklı yerlerde olduğu bilgisi verilmişse de bunun aynı tekke olduğu ve Oruç Paşa Mahallesi'nde bulunduğu düşünülmektedir.⁷⁷⁰

Derviş Mehmed b. Tahir Usta 1294/1878 yılında Köprülü'de bir vakıf ihdas etmiştir. Ber Çorak Mahallesi'nde olan hanım on iki hissesine sahip olan Derviş Mehmed bu hisselerini vakfetmiştir. Vâkif, bütün gelirleri Selim Baba ismi ile bilinen Kâdiri tekkesinin ihtiyaçlarına bağışlamıştır. Üç hisseyi Selim Baba Tekkesi'nde imamlık ve hatiplik yapan şahsa tahsis etmiştir. Üç hissenin de Selim Baba tekkesinde türbedar olan Muhiddin Efendi'ye verilmesini şart koşmuştur. Onun vefatından sonra bu paranın onun erkek çocuklarına nesilleri kesilene kadar verilmesini ayrıca vakfiyede belirtmiştir. Selim Baba tekkesinde adet olduğu üzere mevlid kandilinde mevlid tilâvet edilip merasime iştirak edenlere helva ikram edilmiştir. Derviş Mehmed bu geleneksel uygulamanın devamını sağlamak amacıyla vakıf gelirlerinden üç hisse ayırmıştır. Son üç hisseyi de tekkedeki fakir fukaranın yemek giderlerinde harcanmasını münasip görmüştür. Vakfın tescil edildiği esnada Selim Baba tekkesinde Şeyh Ali Efendi postnişinlik yapmıştır. Vâkif, kendisini vakfa müteveli tayin etmiştir.⁷⁷¹

⁷⁶⁸ VGMA, Defter 990, Sayfa 74, Sıra 62.

⁷⁶⁹ VGMA, Defter 990, Sayfa 74, Sıra 62.

⁷⁷⁰ Özer, a.g.e., s. 280.

⁷⁷¹ VGMA, Defter 988, Sayfa 210, Sıra 121.

6. Bektâşîyye

Bektaşiliğin Makedonya'daki en önemli merkezi şüphesiz ki Kalkandelen'de bulunan Sersem Ali Baba (Harâbâti Baba) tekkesidir. Diğer şehirlerde olanlar, Manastır'da Hüseyin Baba Tekkesi, Köprülüde Hacet Baba, Kırçova'da Muharrem Baba ve Prilepe'nin Kanatlar köyünde Dikmen Baba Tekkesi'dir.⁷⁷² Vâkıfların maddi olarak desteklediği tekkeler ise Kalkandelen'de Sersem Ali Baba ve Köprülü'de olan Hacet Baba tekkeleridir.

Kalkandelen'deki Sersem Ali Baba tekkesinin tarihi Kanuni dönemi devlet adamlarından olan (Server Ali Baba) Sersem Ali Baba'nın bölgeye gelip bir tekke inşa etmesiyle başlamıştır.⁷⁷³ Ancak kendisinden sonraki süreçte tekke faaliyetleri hakkında yeterli malumat bulunamamıştır. Tekke ile ilgili en detaylı bilgiler 1213/1800 yılına aittir. Eski Üsküp mutasarrıfı Hasan Paşa'nın oğlu Recep Paşa Kalkandelen'de pek çok mal ve mülkten oluşan oldukça büyük bir vakıf kurmuştur. Paşa aynı zamanda Sersem Ali Baba tekkesini yeniden inşa etmiş ve etrafında dervişler için ilave yapılar yaptırmıştır. Vakfın bütün gelirlerini bu tekkenin ihtiyaçlarına tahsis etmiştir. Tekke de sabah akşam yemek pişirilmesini vakfiyede belirtmiştir. Tekke de görevli üç nazıra günde 4 akçeden toplamda 12 akçe ücret ödenmiştir. Vakfın mütevellisi ilk olarak kendisi onun vefatından sonra ise çocuklarının olmasını şart koşmuş ve bu görevi ifa eden mütevelliyeye de yevmiye 4 akçe ücret vermiştir.⁷⁷⁴ Vakfın kurulduğu esnada şeyh olan Seyyid Ahmed Baba'ya da yevmiye dört akçe tahsis edilmiştir. Bu miktarın uzun yıllar aynı kaldığı görülmüştür. Nitekim vakfın kuruluşundan yetmiş yıl sonra yani 1278/1862 şeyh Seyit Mehmed..? Baba ibn Hüseyin Efendi'ye de aynı miktarın verildiği berattan anlaşılmaktadır.⁷⁷⁵ Tekkenin, bütün giderleri Recep Paşa vakfından finanse edilmiştir. Zaviyenin yıllık bütün ihtiyaçları karşılandıktan sonra artan fonun tamamı ile vakfa yeni akarlar kazandırılmasını şart koşmuştur.⁷⁷⁶

Bektaşî tekkeleri 1825 yılında devlet tarafından kapatılınca bu tekke de diğer Bektaşî tekkeleri gibi Nakşibendi tarikatına dâhil edilmiştir. Arşiv belgelerinde bu konu

⁷⁷² İzeti, a.g.e. s. 292.

⁷⁷³ Велимир Цветановски, *Арабати Баба Теке*, Тетово 2000, s. 5-27; Ali Visko, *Harabati Teke Tetoves*, Tetovo 2015, s. 5-90.

⁷⁷⁴ MÜDA, 15 Numaralı Vakfiye.

⁷⁷⁵ BOA, Ev Mkt 1195 217 Nolu belge.

⁷⁷⁶ MÜDA, 15 Numaralı Vakfiye.

ile ilgili bazı malumatlar bulunmaktadır. Tarikatı Nakşibendiyeden es-Seyit Mehmed Efendi b. Ahmet bâ-berât-ı âlişan ile 1271/1855 yılında Sersem Ali Baba tekkesine tayin edilmiş ve bu tarihten sonra tekke Nakşibendi şeyhleri tarafından yönetilmiştir.⁷⁷⁷ Bir süre sonra tekke yine Bektaşilerin eline geçmiştir. Fakat tekkenin tekrar Bektaşilerin eline ne zaman ve nasıl geçtiği hakkında bilgi verilmemiştir. Makedonya'daki bütün tekkeler gibi bu tekke de çeşitli sıkıntılar geçirmiştir. Tüm bu sıkıntılara rağmen tekke, günümüze kadar ulaşabilmiş ve Bektaşilik anlayışı doğrultusunda hizmet vermeye devam etmektedir.

Köprülü'deki Bektaşi tekkesinin XIX. yüzyılda kurulduğu tahmin edilmektedir. Köprülü'deki Hacet Baba tekkesinin hizmetlerine yönelik bir vakıf tesis edilmiştir.⁷⁷⁸ Kazasının Hüleber mahallesinde yaşayan Mihman Hüseyin Beyzâde Tevfik Bey, 1323/1906 yılında bir vakıf kurmuştur. Bu vakıf Hacet Baba Şeyhi Hüseyin Baba huzurunda gerçekleşmiştir. Tevfik Bey sahip olduğu dokuz kapılı bir evini vakfetmiş, bu ev açık artırma ile her yıl kiraya verilmiş ve elde edilen kira gelirinden ilk olarak evin gerekli tamir ve ihtiyaçları yapılmıştır. Vâkıf, vakfin ihtiyaçları karşılandıktan sonra arta kalan paranın tamamını Hacet Baba Tekkesi'nde bulunan kimselere ve buraya gelen misafirlere yemek olarak ikram edilmesini istemiştir.⁷⁷⁹

Tekkeler Makedonya'da Osmanlı dönemi boyunca farklı şehirlerde faaliyet göstermişlerdir. Tekkelere gönül veren hayırseverler de bu yerlere maddi destek olmak amacıyla pek çok vakıf ihdas etmişlerdir. Tekke hizmetlerine yönelik kurulan vakıflardan 28 tanesinin vakfiyesine ulaşılmıştır. Bunların 9 tanesi XVIII. yüzyıl öncesi dönemi, 19 tanesi ise tanzimattan sonraki zaman dilimini kapsamaktadır. 28 tekke vakfından 25'i erkekler, 3'ü de kadın hayırseverler tarafından desteklenmiştir.

Kâdiri, Halveti, Rifâi, Mevlevi ve Bektâşilik tekkelerine yönelik ikişer vakıf kurulmuşken, Nakşibendilik tarikatı hizmetlerine yönelik beş vakıf tesis edilmiştir. Hayırseverler tekkelerin, inşası, tamiri, ibadet ve iâşe olmak üzere bütün giderlerini vakıf imkânları doğrultusunda desteklemişlerdir. Bu konuda birçok örnek bulunmaktadır. Derbentçi halifesi Âdem Efendi Manastır'daki Nakşibendi zaviyesinin tamir giderinin yanı sıra şeyhine de yıllık 30 kuruş ücret tahsis etmiştir. Mehmed Reşid

⁷⁷⁷ BOA, Ev Mkt 3033-247 Nolu belge.

⁷⁷⁸ İzeti, a.g.e, s. 292.

⁷⁷⁹ VGMA, Defter 597, Sayfa 81, Sıra 47.

Efendi ise Manastır'daki Mevlevi tarikatının tamir iâşe ve şeyhe özel lojman olmak üzere bütün giderlerini vakfından temin etmiştir.

Tekkelere intisap edenlerin tesis ettiği vakıfların yanı sıra, tekke şeyhleri de vakıflar kurmuştur. Şeyh Mehmed Efendi kendisinin inşa ettiği Rifâi tarikatının iâşe ihtiyacını karşılamak için vakıf kurarken, Şeyh Ali Efendi de Mevlevi tekkesinin yemek ihtiyacını karşılamak adına vakıf kurmuştur. İki postnişinin de vakıf tesis etme amacının aynı olduğu görülmüştür. Radoviş'te Şeyh Ebu Bekir Efendi ve Ustrumca'da Şeyh Hasan Tahsin Efendi kendilerinin inşa ettirdikleri tekkelere destek olurken, Şükrü Baba ise İştîp'te var olan tekkeye ilave yapılar katmıştır.

Kadınlar da intisap ettikleri tekkelerin maddi giderlerine destek olmak gayesiyle vakıflar kurmuşlardır. Ayşe Hanım da Manastır'da kurduğu vakfın gelirlerini Rifâi tarikatının derviş ve fukarasının iâşe giderleri için tahsis etmiştir. Ayşe Hanım Üsküp'teki Celveti dergâhının bütün giderlerini vakfından finanse etmiştir. Belkis Hanım da, Üsküp'te bakımsızlıktan yıkılan Kâdiri tekkesini yeniden yaptırarak topluma kazandırmıştır.

D. Mevlid Hizmetleri

Mevlid, Hz. Muhammed'in doğum gününü kutlama ve anma amacıyla yapılan dini bir tören olmasına rağmen, zamanla farklı amaç ve alanlarda da uygulanan bir merasime dönüşmüştür.⁷⁸⁰ Mübarek gün ve gecelerde Kur'ân-ı Kerim'den sonra en çok rağbet edilen etkinlik mevlid okumaları olmuştur. Bunun yanı sıra sünnet, evlenme, ölüm ve düğün gibi insanların hüznü ve sevinç anlarında da okunan mevlid çok yönlü bir ritüel haline gelmiştir

Tarihte ilk resmî mevlid merasimleri Fatımiler döneminde Hz. Peygamber'in doğumunu anma amacıyla yapılmıştır.⁷⁸¹ Bu uygulamalar zaman içinde yaygınlık kazanmış ve birçok mevlid kitabı kaleme alınmıştır. Ancak hiçbiri, Süleyman Çelebi

⁷⁸⁰ Hayati Hökekleli, "Mevlid ile İlgili İnanç ve Tutumlar, Yazılışını 600". *Yılında Bir Kutlu Doğum Şaheseri Uluslararası Mevlid Sempozyumu*, ed: Bilal Kemikli-Osman Çetin, TDV, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Ortak Sempozyumu 16-17- 2009 BursaTürkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 358.

⁷⁸¹ Necla Pekolcay, *Mevlid*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi, 1993, s. 3.

tarafından 812/1409 yılında yazılan *Vesiletü'n-Necât* (Kurtuluş Vesilesi) kadar meşhur olmamış, onun kadar toplum nazarında rağbet görmemiştir.⁷⁸²

Osmanlı Devleti İslami değerlere bağlı olduğu, bu değerlerin zirvesinde de Hz. Peygamber'in söz ve davranışlarından meydana gelen hadis ve sünnetin bulunduğu bilinmektedir. Osmanlı toplumunun Hz. Peygamber'e bağlılığını ve muhabbetini göstermesi açısından bu topraklarda yaygın olarak sürdürüle gelen en önemli faaliyetlerden biri de “*mevlid okutma*” geleneğidir.⁷⁸³

Anadolu'da yaygınlık kazanan mevlid törenleri Osmanlı vasıtasıyla Balkan coğrafyasına da taşınmıştır. Zamanla bu merasimler Balkan halkı tarafından benimsenmiş ve onların vazgeçilmez geleneklerinden biri haline gelmiştir. Mevlid okumaları Balkan insanının hayatının her alanına sirayet etmiştir.

Osmanlı toplumunda vâkıflar ve hayırseverler her alanda hizmet veren vakıflar kurdukları gibi mevlid okutulmasına yönelik de vakıflar tesis etmişlerdir. Osmanlı hâkimiyetindeki Makedonya topraklarında gerek devlet erkânı gerekse halk ihdas ettikleri vakıflarda mevlid okutulmasına fon ayırmıştır. Bu hususta pek çok örnek bulunmaktadır. Bunlardan birkaçını misal olarak verebiliriz. Mevlid uygulamasına yönelik ilk vakıf Yahya Paşa tarafından 912/1506 yılında kurulmuştur. Yahya Paşa her yıl Rebiuevvel ayının ilk Cuma gecesi kendisinin inşa ettirdiği camide mevlid okunmasını talep etmiş kirâat eden mevlithana da 50 akçe ücret tahsis etmiştir.⁷⁸⁴

Devlet yöneticileri yanı sıra ilim erbabı da mevlid okutulmasına ödenek ayırmıştır. 1128/1715 tarihli vakfiyede müftüzâde Abdülbaki Efendi diğer hizmetlerin yanında vakıf gelirden 7.5 akçe mevlid için tahsis etmiştir. Bu parayı Rebiuevvel ayının on ikinci gecesi Üsküp'teki Mustafa Paşa Camii'nde mevlid okuyan mevlithana vermiştir.⁷⁸⁵

Erkek vâkıfların yanı sıra kadın hayırseverlerde kurdukları vakıflarda mübarek gecelerde mevlid okutulması ve halka ikramların yapılması adına vakıflardan ödenek

⁷⁸² Ali İhsan Karataş, “Osmanlı Toplumunda Hz. Peygamber Sevgisinin Tezahürü Olarak Mevlid Vakıfları”, Konya, *İ.D.*, S 11, (2008), s. 52.

⁷⁸³ Karataş, “Osmanlı Toplumunda Hz. Peygamber Sevgisinin Tezahürü Olarak Mevlid Vakıfları”, s. 52.

⁷⁸⁴ VGMA, Defter 629, Sayfa 423, Sıra 333.

⁷⁸⁵ VGMA, Defter 988, Sayfa 286, Sıra 184.

ayırmişlardır. Hâce Ayşe Hatun bt. Hüdaverdi 1093/1682 tarihli vakfiyesinde, Berat, Regaib ve Kadir ve mevlid kandillerinde fakirlere yemek ikram edilmesini istemiştir. Ancak vâkıfe bu gecelerde harcanacak meblağın miktarını vakfiyede belirtmemiştir.⁷⁸⁶

XVIII. yüzyıla kadar Makedonya bölgesinde mevlid okutulmasına yönelik az sayıda vakfı tesis edilirken, XIX. yüzyıla gelindiğinde mevlid vakıflarında bir artış olduğu vakfiyelerden tespit edilmiştir. Bu dönemde Miraç kandilinde mevlid okutulması için 17 vakıf kurulmuştur. Bu vakıfların on ikisi Manastır, ikisi Köprülü, Ohri, İştıp ve Kriva Palanka'da ise birer vakıf tesis edilmiştir. Manastır'da kurulan 12 mevlid vakfının dokuzunun kadınlar tarafından yapılması dikkat çekmektedir. Kadınlar imkânları ölçüsünde kurdukları vakıflarda mevlid hizmetleri alanında faaliyet göstermişlerdir. Vâkıfların bir kısmı vaaz ve mevlid programlarının camilerde tüm halka yönelik gerçekleştirilmesini arzularken, diğer bir kısmı da kendi evlerinde kadınlara mahsus düzenlenmesini vakfiyelerinde bilhassa belirtmişlerdir. Bu merasimler sayesinde kadınlar dîni bilgi ve birikimlerini geliştirme imkânı bulmuşlardır.

Tablo 56. Makedonya'da Mevlid Vakıfları Tesis Eden Hayırseverlerin Listesi

	Vâkıf İsmi	Yer-Yıl	Faaliyeti	Mahallesi
1	Şerif Ahmed Bey	Ohri 1262/1846	Mevlit, Kur'ân	
2	Ümmü Gülsüm bt. Ahmed Ağa	Manastır 1266/1850	Mevlid	Kara Debbağ
3	Pembe Hanım b. Yusuf Ağa	İştıp 1278/1861	Mevlid	Tekke zîr
4	el-Hâc Abdüllatif Ağa b. Mehmed	Manastır 1282/1865	Mevlid ve Helva	Karaoğlan
5	Güzide Hanım bt. Abdullah	Manastır 1286/1870	Mevlid, şeker, gül suyu ve şerbet	İne Bey
6	Şakir Ağa b. Köse Hüseyin	Manastır 1288/1871	Mevlid ve Vaaz	Kara Debbağ
7	Derviş Mehmed b. Tahir	Köprülü 1294/1878	Mevlid ve Helva	Ber Çorak
8	el-Hâc Seyyid Hasan Rıza Efendi b. Numan	Kriva Palanka 1310/1893	Mevlid, kelimeyi tevhid ve yemek	Bayram Paşa
9	Süleyman Efendi	Köprülü 1312/1895	Mevlid	Ber Çorak
10	Fatma Hanım bt. Ebu Bekir	Manastır 1314/1896	Mevlid ve Vaaz	Yakup Bey
11	Gülşah Hanım bt. Ömer Ağa	Manastır 1318/ 1900	Mevlid ve Vaaz	Sinan Bey
12	Emine Hanım bt. Mustafa Bey	Manastır 1320/1902	Mevlid ve Vaaz	Karaoğlan m
13	Sabiha Hanım bt. Malik Paşa	Manastır 1321/1903	Mevlid ve Vaaz	Yakup Bey
14	Münire Hanım bt. Mustafa	Manastır 1324/1906	Mevlid ve Vaaz	Sinan Bey

⁷⁸⁶ Omerov, a.g.t, s. 117.

	Efendi			
15	Hanife Hanım bt. Selim Efendi	Manastır'ın1324/1906	Mevlid ve Vaaz	İne Bey
16	Eşrefe Hanım bt. Ahmed	Manastır 1328/1910	Mevlid ve Vaaz	Emir Çelebi
17	Bahtiyar Bey b. Mehmed Bey	Manastır 1329/1911	Mevlid, Vaaz ve Hatim	Emir Çelebi

Tanzimat'tan sonra Makedonya'da mevlid okutturan vâkıf sayısı 17'dir. Bu oran Makedonya vakıfları arasında %7.7'ye tekabül etmektedir. Mevlid vakıfları vakfiyelerdeki bilgiler ışığında değerlendirmeye tabi tutulacaktır. Ümmü Gülsüm bt. Ahmed Ağa 1266/1850 yılında Manastır Vilayeti'nin Kara Debbağ Mahallesi'nde kurduğu vakıf gelirlerinden 75 kuruş ayırmıştır. Bu paranın mevlid kandilinde evinde mevlid tilavet eden imam efendiye hizmeti karşılığında verilmesi uygun görülmüştür.⁷⁸⁷ Ancak vâkıfın evinde gerçekleşecek olan mevlid programına kimlerin davet edileceği açıklanmamıştır. Ev sahibinin kadın olduğu göz önünde bulundurulduğunda bu gerçekleştirilen programın kadınlara yönelik olduğu söylenebilir.

Şakir Ağa b. Köse Hüseyin, Manastır'ın Kara Debbağ Mahallesi'nde 1288/1871 yılında tesis ettiği vakıf gelirlerinden mevlid programı için 300 akçe fon ayırmıştır. Şakir Ağa evinde her yıl vaaz verilip mevlid okunmasını istemiştir. Ayrıca Ramazan-ı Şerif evinde kadınlara teravih namazı kıldırarak imama 300 akçe tahsis etmiştir. Mevlidin sevabının da vâkıfın ve ailesinin ruhuna hediye edilmesi istemiştir.⁷⁸⁸ Sabiha Hanım bt. Malik Paşa, Manastır'da 1321/1903 yılında tesis ettiği vakıfta, haftada bir gün konağında kadınlara vaaz verilmesini ve Ramazan ayında teravih namazlarının konağında kılınmasını istemiştir. Ayrıca rebîûlevvel ve rebîûlâhir aylarında sekiz mevlid ve üçer aşr-ı şerif okunmasını istemiştir. Bu görevi ifa eden kimseye ödenecek ücret ise vakfiyede açıklanmamıştır.⁷⁸⁹ Eşrefe hanım bt. Ahmed, Manastır'da 1328/1910 yılında kurduğu vakfın rebîûlevvel ve rebîûlâhir aylarında Besim Paşa Camii'nde haftada bir mevlid-i nebi okunmasını istemiş ve bu görevi ifa eden imama iki sehim ücret ödemiştir.⁷⁹⁰ Eşrefe Hanım ve Sabiha Hanım vakıflarının ortak bir yönü vardır ki bu da Rebiulevvel ve Rebiulahir aylarında her hafta mevlid-i nebi okutulmasıdır.

⁷⁸⁷ MŞS, Defter 113, Varak 74.

⁷⁸⁸ MŞS, Defter 157, Varak 81.

⁷⁸⁹ VGMA, Defter 604, Sayfa 59, Sıra 82.

⁷⁹⁰ MŞS, Defter 177, Varak 67.

Sabiha Hanım vakfında ifa edilen mevlid konakta kadınlara yönelik iken Eşrefe Hanım vakfının ki camide halka açık olarak yapılmıştır.

Manastır'ın Kara Oğlan Mahallesi'nde ikamet eden el-Hâc Abdüllatif Ağa b. Mehmed 1282/1865 yılında kurduğu vakfin gelirlerinden Mevlid Kandili'nde mevlid okutmak için pay ayırmış ve merasime gelenlere helva dağıtmıştır.⁷⁹¹ 1294/1878 yılında Köprülü Kazası'nda, Derviş Mehmed b. Tahir Usta tesis ettiği vakfin gelirlerinden üç sehim ayırmıştır. Bu para ile Mevlid Kandili'nde Derbend Tekkesi'nde adet olduğu üzere mevlid okunmuş ve helva yapıp merasime katılanlara dağıtılmıştır.⁷⁹² el-Hâc Seyyid Hasan Rıza 1310/1393 yılında Kirva Palan'da kurduğu vakfının gelirlerinden iki mevlid ve iki kelimeyi tevhit okutmuş, merasime katılanlara da yemek ikram etmiştir.⁷⁹³

Fatma Hanım bt. Ebu Bekir 1314/1896 yılında Manastır'ın Yakup Bey mahallesinde yaşamıştır. Kurduğu vakıf gelirlerinden iki sehim ayırmış ve bu paranın, vaaz, nasihat ve mevlid tilavet eden kimseye verilmesini şart koşmuştur. Ancak bu uygulamaların nerede gerçekleşeceği hususunda herhangi bir açıklama yapılmamıştır.⁷⁹⁴

Manastır'ın Kara Oğlan Mahallesi'nde oturan Emine Hanım bt. Mustafa Bey 1320/1902 yılında tesis ettiği vakıf gelirlerinden 250 akçelik bir fon ayırmış ve bu paranın 200 akçesini vaaz ve nasihatte bulunup mevlid okuyan görevliye hizmeti karşılığında vermiştir. Artan 50 akçeyi ise mevlid programının diğer ihtiyaçlarına harcanmasına tahsis etmiştir.⁷⁹⁵

Hanife Hanım bt. Selim Efendi Manastır'ın İne Bey Mahallesi'nde yaşamıştır. Vâkıfe 1324/1906 yılında tesis ettiği vakfının gelirlerinden, Miraç Gecesi vaaz ve nasihat edilip mevlid okunması istemiştir. Ancak bu hizmeti gerçekleştiren görevliye verilecek ücretin miktarı açıklanmamıştır. Program sonunda okunacak dualardaki sevabın vâkıfın ve ailesinin ruhuna hediye edilmesini istemiştir.⁷⁹⁶

Manastır'ın Sinan Bey Mahallesi'nde oturan Gülşah Hanım bt. Ömer Ağa 1318/1900 yılında tescil ettirdiği vakfiyesinde kendisinden sonra evinde oturacak Tevfik

⁷⁹¹ MŞS Defter 128, Varak 70.

⁷⁹² VGMA, Defter 988, Sayfa 210, Sıra 121.

⁷⁹³ VGMA, Defter 989, Sayfa 139, Sıra 106.

⁷⁹⁴ MŞS, Defter 165, Varak 27.

⁷⁹⁵ MŞS, Defter 168, Varak 88.

⁷⁹⁶ MŞS, Defter 173, Varak 26.

Bey'e kadınlara vaaz ve nasihat verilmesini, rebûlevvelde de mevlid okumasını şart koşmuştur.⁷⁹⁷ Yine aynı mahallede ikamet eden Münire Hanım bt. Mustafa Efendi 1324/1906 yılında kurduğu vakfın gelirlerinden, hafta içinde kadınlara vaaz ve nasihat verecek ayrıca Mevlid Kandili'nde mevlid tilavet edecek mevlithana (*üç lira-i Osmani*) Osmanlı lirası tahsis etmiştir.⁷⁹⁸ Süleyman Efendi 1312/1895 yılında Köprülü'de kurduğu vakfın gelirlerinden mevlid okutulmak üzere bir dükkân gelirinin kârını ayırmış ve bu para ile Miraç Kandili'nde mevlid okutmuştur.⁷⁹⁹

Manastır vilayetinde kurulan vakıfların önemli bir kısmı kadınlar tarafından kurulmuştur. Bu vakıflarda dikkat çeken husus bazı vakıf evlerinde mevlid okutulması, vaaz ve nasihat verilmesi ve Ramazan ayında kadınlara evde özel teravih kıldırarak imam görevlendirilmiş olmasıdır. Bu faaliyetlerle kadınlar için ev ortamında kendilerine gerekli rahatlığın sağlandığı söylenebilir. Ayrıca bu tür programların, kadınların dinî bilgilerini geliştirmesine de katkı sağladığı tahmin edilebilir. Vakıf desteği ile gerçekleşen bu tür organizasyonlar, vâkıfların vefatlarından sonra da devam etmiş ve bu uygulamalar hayır sahiplerinin sadaka-i câriyesi olmuştur. Vakıf kurucusu hayırseverlerin maddi herhangi bir beklentileri söz konusu değildir. Bu gibi hayır hizmetleri insanların çokça vakıf kurmalarına öncülük etmiştir.

Vâkıflar tarafından pek çok mevlid vakfı kurulması Makedonya'nın bütün şehirlerinde mevlid okutulmasının yaygınlaşmasına vesile olmuştur. Makedonya halkı tarafından benimsenen bu gelenek, Osmanlının Balkanlardan ayrılmasından sonra da devam etmiştir. Osmanlı Devleti'nin Balkan Savaşları'ndan sonra Makedonya bölgesiyle idari olarak bağlantısı kesilmiştir. Ancak Balkan coğrafyasında dil, kültür gibi alanlarda Türk islam medeniyetinin etkisi devam etmektedir.⁸⁰⁰ Dinî ve sosyal faaliyetlerin bu topraklarda yerleşmesinde ve yaşatılmasında vakıfların önemli rolü olmuştur. Bölgede Müslümanların dinî kimliğinin korunmasında mevlid vakıflarının önemli bir yeri vardır. Ayrıca mevlid merasimleri sayesinde dini hayat muhafaza

⁷⁹⁷ MŞS, Defter 167, Varak 100.

⁷⁹⁸ VGMA, Defter 990, Sayfa 37, Sıra 20.

⁷⁹⁹ VGMA, Defter 990, Sayfa 49, Sıra 40.

⁸⁰⁰ Vedat S Ahmed, "Bulgaristan'da Dini Kimliğin Korunmasında Mevlidin Rolü", *Yazılışımı 600. Yılında Bir Kutlu Doğum Şaheseri Uluslararası Mevlid Sempozyumu*, ed: Bilal Kemikli-Osman Çetin, TDV, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Ortak Sempozyumu 16-17- 2009 Bursa: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 434.

edilmiş ve bu merasimler, milli ve kültürel⁸⁰¹ değerlerin yaşatılmasına katkısı sağlamıştır. Böylece Hz. Peygamber'e olan sevgi ve muhabbet zihinlerde canlı kalmıştır. Balkanlar'ın her köşesinde coşku ile icra edilen mevlidler, özel gün ve gecelerde insanların bir araya gelmesini sağladığı gibi evlerde düzenlenen mevlidler de komşu ve akraba ilişkilerinin daha canlı kalması için gerekli ortamı oluşturmuştur.

II. EĞİTİM HİZMETLERİ

A. Mekteplere Yönelik Kurulan Vakıflar

Temel eğitim düşüncesinin tarihi oldukça eskilere dayanmaktadır. Eski çağlardan itibaren, mabetlerin etrafına inşa edilen ilköğretim kurumlarına, Sümer, Babil, Hint, Çin, Eski Mısır Yunan, Roma ve Ortaçağ Hristiyan Medeniyet'lerinde rastlamak mümkündür.⁸⁰² İslam medeniyetinde ilköğretim faaliyetlerinin tohumları Hz. Peygamber (sav) döneminde ashâb-ı suffeyle atılmış, Hz. Ömer zamanında müesseseleşmeye gidilmiş, Emevi, Abbasî, Selçuklular ve Osmanlıya kadar gelişerek ve sistemleşerek devam etmiştir.⁸⁰³ Osmanlı Devleti, fethettiği Balkanlar'da pek çok sıbyan mektebi ve medrese inşa etmiş bu toprakları İslam kültür ve Medeniyeti'yle tanıştırmıştır.

Osmanlı Devleti'nde sıbyan mektepleri en yaygın eğitim müesseseleridir. Makedonya vakfiyelerinde sıbyan mektebi, dâru't-ta'lim,⁸⁰⁴ muallimhane,⁸⁰⁵ mektebi şerif,⁸⁰⁶ dâru'l-Kur'ân,⁸⁰⁷ mekteb, mektebhâne gibi isimlerle kaydedilmiştir.⁸⁰⁸ Osmanlı

⁸⁰¹ Süleyman Baki, "Makedonya ve Kosova'da Mevlid Merasimleri Neyi İfade Eder", *Yazılışını 600. Yılında Bir Kutlu Doğum Şaheseri Uluslararası Mevlid Sempozyumu*, ed: Bilal Kemikli-Osman Çetin, TDV, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Ortak Sempozyumu 16-17- 2009 Bursa: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 450.

⁸⁰² Hasan Akgündüz, *Klasik Dönem Osmanlı Medrese Sistemi*, İstanbul: Ulusal Yayınları, 1997, s. 200; Saadet Maydaer, *Osmanlı Klasik Döneminde Bursa'da Bir Semt Hisar*, Bursa: Emin Yayınları, 2009, s. 123.

⁸⁰³ Jons Pedersen, "Mescid", *DİA, İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, C. 8, s. 61.

⁸⁰⁴ VGMA, Defter 623, Sayfa 145, Sıra 157.

⁸⁰⁵ VGMA, Defter 629, Sayfa 415, Sıra 332.

⁸⁰⁶ VGMA, Defter 626, Sayfa 615, Sıra 653.

⁸⁰⁷ VGMA, Defter 632, Sayfa 494, Sıra 209.

⁸⁰⁸ Nebi Bozkurt, "Mektep", *DİA, İslam Ansiklopedisi*, Ankara 2004, C. 29, s. 5.

hâkimiyetindeki Makedonya’da ilkokul seviyesindeki eğitim camilerde ve camilerin yanına inşa edilen mekteplerde yapılmıştır.⁸⁰⁹

XVII. yüzyılda Makedonya şehirlerinin çoğunu dolaşan Evliya Çelebi uğradığı şehirlerde 100 küsur sıbyan mektebinin olduğunu seyahatnamesine kaydetmiştir. Sıbyan mekteplerinin yer aldığı şehirler ve sayıları şöyledir: Üsküp’te 70, Debre’de 12, İştîp’te 11, Kalkandelen ile Ohri’de 7’şer, Ustrumca’da 6, Köprülü, Tikveş, Rense, Radoviş (Ardovišta) ve Kratova’da 1’erdir. Ancak Kavadar ve Pirlepe’deki mektepler için ise net bir sayı belirtmeyip birkaç mektep tabiri kullanmıştır.⁸¹⁰ Evliya Çelebi, seyahati sırasında uğradığı Manastır mektepleri ile ilgili bilgi vermemiştir. Ekrem Hakkı Ayverdi, *Avrupa’da Osmanlı Mimâri Eserleri Yugoslavya* adlı kitabında Manastır’da yedi ayrı sıbyan mektebinin ismi zikredilmiştir. Vakfiyelerde bu dönemlerde Manastır’da sıbyan mekteplerinin olduğu görülmektedir. Manastır Şer’iyye Sicilleri’nin tamamı incelendiğinde bu sayının daha da artacağı tahmin edilmektedir.

Osmanlı Devleti’nin Makedonya bölgesini fethi akabinde hayırseverler, pek çok alanda olduğu gibi sıbyan mekteplerine yönelik de vakıflar tesis etmişlerdir. İlk dönem vakıflarının en önemli özelliği vakfiyelerde mektep faaliyetleri hakkında detaylı bilgi vermeleridir. Yahya Paşa, Mehmed Paşa, Ahmed, Ağa, Halil Ağa Rüstamzâde Hasan Ağa vb. vâkıfların tesis ettikleri mekteplerde, muallimlere ve halifelere (muallim yardımcısı) ödedikleri ücretlerin yanı sıra bu kurumlarda okutulmasını istedikleri dersler hakkında da ayrıntılı bilgi vermişlerdir. Ayrıyeten öğrenci sayıları, öğrencilere verilecek burslar, Ramazan ve Kurban Bayramları’nda elbise yardımları, haftanın ders günleri vb. hususlarda da vakfiyelerde geniş malumat aktarılmıştır.⁸¹¹

Makedonya şehirlerinde Tanzimat’tan sonraki süreçte vakıflar tarafından az sayıda sıbyan mektebinin kurulmasının birçok nedeni vardır. Bunlardan ilki daha önce kurulan mekteplerin yeterli olması ve yenilerine ihtiyaç duyulmamasıdır. İkinci nedeni ise Osmanlı Devleti’nin Tanzimat’tan sonraki süreçte yeni mektepler açması ve eğitim-

⁸⁰⁹ VGMA, Defter 626, Sayfa 615, Sıra 653; VGMA, Defter 987, Sayfa 83, Sıra 89; Mefail Hızlı, *Mahkeme Sicillerine Göre Osmanlı Klasik Döneminde İlköğretim ve Bursa Sıbyan Mektepleri*, Bursa: Uludağ Üniversitesi Basımevi, 1999, s. 28.

⁸¹⁰ Evliya Çelebi, *Tam Metin Seyahatnâme*, Üçdal Neşriyat Sirkeci, İstanbul 1985, C VIII, s. 455-474; Ayverdi, a.g.e, s.78, 108-243; Ljutfi Nedzıpi, “XV-XVI. Yüzyıllarda Makedonya’da Kültür ve Medeniyet” (YYLT), İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006, s. 24.

⁸¹¹ Omerov, a.g.t., s. 103

öğretim faaliyetlerinde çeşitli ıslahatlar yapmasıdır.⁸¹² Bu dönem vakıfların sıbyan mektebi hizmetlerine yeterli derecede ilgi göstermediğinin arkasında bu zikrettiğimiz iki neden olduğu düşünülmektedir.

Makedonya’da Tanzimat’tan sonra sıbyan mekteplerine yönelik kurulan vakıflar da muallimlerin ücretleri, öğrencilerin sayıları, ders müfredatı vb. konularda sınırlı bilgi verilmiştir. Vakfiyelerdeki bilgiler ışığında değerlendirme yapılacaktır. Bu dönemde bazı hayırseverler mektep kurarken bazısı da fakir öğrencilere maddi destek sağlamıştır.

Tablo 51. Sıbyan Mekteplerine Yönelik Kurulan Vakıflar

Def-Say-Sıra	Vâkıf İsmi	Yer-Yıl	Ödenen Ücret	Kurum yardımlar ve
25	Ohri Kaymkamı Şerif Ahmed Bey	Manastır’da 1265/1849		Mektep
990-77-65	Kuruşçuzâde es.Seyyid Ahmed Naib Efendi	Kratova 1277/1860		Mektep
128-50	Mustafa b. Ömer	Manastır 1282/1865	Muallim ücreti 3 sehim	Mektep
157-93	Mefahir Efendi b. Hâfız Hasan	Manastır 1308/1891	Her yıl üç Kur’ân	Sıbyan Mektebi öğrencilerine
604-59-82	Sabiha Hanım bt. Malik Paşa	Manastır 1319/1901	5 sehim	Fakir öğrencilere

Şerif Ahmed Bey Manastır’da 1265/1849 yılında kurduğu vakfında arsası üzerine birçok yapıyla birlikte bir de sıbyan mektebi inşa ettirmiştir. Vâkıf, vakfiyede sıbyan mektebi faaliyetleri hakkında açıklama yapmazken, mektebin kömür, odun, muallim ve halifeleri (muallim yardımcısı) hakkında bazı malumatlar vermiştir.

Şerif Ahmed Bey, sıbyan mektebinde ve camide, muallimlik ve hatiplik yapacak şahsın, Kur’ân-ı Kerim’i, tecvîd ve tertîl üzere okumasını ve hüsn-i hat bilmesini istemiştir. Bu meziyetlere sahip olan kimseyi camiye hatip, sıbyan mektebi öğrencilerine ise meşk⁸¹³ hocası olarak tayin etmiştir. Ancak bu görev için maaş tahsis edilmemiş, sadece hatiplik vazifesi için senede iki hisse pay verilmiştir. Muallim yardımcısı olan şahıs, aynı zamanda müezzinlik, kayyımlik ve ferraşlık vazifelerini

⁸¹² Bayram Kodaman, *Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi*, b. 2., Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991, s. 2-115.

⁸¹³ Meşk, yazı hocasının ders olarak verdiği örneği hakkında kullanılan bir tâbirdir. Mutlaka ders ve talim mânasına da gelir, yazı öğrenenler bunu karşılıklarına koyarlar, hoca tarafından öğrenildiğine kanaat getirilerek başka meşk örneği verilinceye kadar bunu tekrar tekrar yazarlardı. Pakalın, a.g.e, C. II, s. 492.

yürütmüş ve bu hizmetleri karşılığında kendisine senede 100 İstanbul kilesi zahire verilmiştir.

Vâkıf, kış aylarında öğrencilerin üşümeden eğitimlerini sürdürmeleri için vakıf gelirlerinden 600 vukıye kömür ve 9 çeki⁸¹⁴ hatab, (odun) alınmasını vakfiyede belirtmiştir. Şerif Ahmed Bey, Sıbyan mektebinde eğitim-öğretim gören öğrenci sayıları ve işlenen dersler hakkında açıklama yapmamıştır. Ancak muallimin Kur'ân-ı, tecvîd ve tertîl üzere okuması ve hüsn-i hat bilmesini istediği göz önüne alındığında öğrencilere, meşk dersinin yansıra Kur'ân-ı Kerim dersinin de verildiği söylenebilir.⁸¹⁵

Kuruşçuzâde Ahmed Efendi, 1277/1860 tarihli vakfiyesinde Kratova'da arsası üzerinde medrese, öğrenci odaları, dersane, kütüphane ve muallimhaneden müteşekkil olan yapıyı vakfetmiştir. Ahmed Efendi, medrese faaliyetleri hakkında detaylı malumat verirken, vakfiyede zikrettiği muallimhanenin, çalışma planı ve programı ile ilgili her hangi bir açıklama yapmamıştır.⁸¹⁶

Mustafa b. Ömer 1282/1865 yılında Manastır'da kurduğu vakıfta evinin altı sehimlik payını vakfetmiştir. Bunun üç sehmını muallim İbrahim Efendi'ye verilmesini ve onun berat geceleri vâkıfın ruhuna Yâsin Sûresi okuması ve sıbyan mektebi öğrencilerine ders vermesini istemiştir.⁸¹⁷ Ancak Manastır'da bulunan mekteplerin hangisinde ders verileceğine dair bilgi verilmemiştir.

Mefahir Efendi'nin 1308/1891 tarihinde Manastır'da kurduğu vakfın farklı bir özelliği bulunmaktadır. Vakıf gelirlerinden üç aylarda üç Kur'ân-ı Kerim satın alınmış ve sıbyan mekteplerinde eğitim gören üç fakir talebeye verilmiştir.⁸¹⁸ Vâkıfın bu uygulaması sayesinde her yıl üç ihtiyaç sahibi öğrenci Kur'ân-ı Kerim sahibi olmuştur.

Sabiha Hanım Manastır'da 1319/1901 yılında tesis ettiği vakfın gelirlerinden beş sehimini, vefat eden ailesinin mezarlarının yıllık bakım ve onarımına sarf edilmesini istemiştir. Ancak yıl içinde mezarlarda tamirlik bir durum söz konusu olmadığı zaman,

⁸¹⁴ Çeki, eskiden odun, taş ve saire tartmak için kullanılan ağırlık ölçülerine verilen isimdir. Çeki üç ayaklı bir sehpaye ortasından asılmış bir sırıkla bunun bir ucunda tartılacak şeyi koymaya mahsus kafes gibi iskara şeklinde bir tabla ve öbür ucunda da çekitaşı denilen dört kantar(195 okka, 250 kilo) sıkletinde bulunan bir taş asılı teraziden ibarettir, Pakalın, a.g.e., C. I, s. 340.

⁸¹⁵ MÜDA, 25 Numaralı Vakfiye.

⁸¹⁶ VGMA, Defter 990, Sayfa 77, Sıra 65.

⁸¹⁷ MŞS, Defter 128, Varak 50.

⁸¹⁸ MŞS, Defter 157, Varak 93.

bu paranın Manastır'da eğitim gören fakir öğrencilerin ihtiyaçlarına sarf edilmesini şart koşmuştur.⁸¹⁹

Makedonya'da Osmanlı dönemi boyunca vakıflar, camilerde ve sıbyan mekteplerinde gerçekleştirilen ilköğretim faaliyetlerinin bütün giderlerini finanse etmişlerdir. Vâkıfların sağladığı imkânlar sayesinde binlerce fakir öğrenci okuma fırsatı bulmuştur. Hayırseverlerden bir kısmı mektebinde eğitim gören yetim ve fakir öğrencilerin, eğitim ihtiyaçlarının giderilmesi yanı sıra bayramlarda onlara kıyafet yardımı yaparak sevindirmişlerdir. Osmanlı döneminde, hayırseverlerin ihtiyaç sahibi öğrencilere yaptıkları burs, kırtasiye ve elbise yardımlarını, günümüzde de dernekler ve çeşitli yardım kuruluşları devam ettirmektedirler.

B. Medreselere Yönelik Kurulan Vakıflar

Medrese, “*Ders görülen ve öğretim yapılan yer.*” anlamındadır. Arapça “*Derase.*” kökünden gelen bu kelimenin çoğulu “*Medâris*”tir.⁸²⁰ Sıbyan mekteplerinden sonra ki basamağı oluşturan medreseler eğitim-öğretim faaliyetlerinin sürdürülebilir olmasında önemli bir yer tutmuştur. Öğrencilere sadece dini bilimleri değil, dünyevi bilimleri de öğrenme fırsatı sunan bu eğitim kurumları her yönden donanımlı kişiler yetiştirmeyi amaçlamıştır. İslam dininde ilme verilen değer bir yansıması olarak ilim öğrenen ve öğreten kişiler de halk tarafından sevilip değer görmüştür. Bu bağlamda ilim ehlinin ihtiyaçlarını karşılamak için hayırseverler tarafından vakıflar kurulmuştur.

Hız. Peygamber zamanında Medine'de inşa edilen Mescid-i Nebevi bir ibadet mekânı olmasının yanı sıra ashâb-ı suffe içinde de yatılı eğitim kurumu işlevi görmüştür. Cami ve mescidler uzun süre eğitim-öğretim faaliyetlerinin sürdürüldüğü yerler olarak devam etmiştir. Ancak İslam dünyasında ilmî ve siyasî alanda yaşanan gelişmeler nedeniyle daha sistemli eğitim kurumlarına ihtiyacı da beraberinde getirmiştir. Bu ihtiyaç doğrultusunda X. asırdan itibaren sistemli bir şekilde medreseler yapılmaya başlanmıştır. Zira ilk teşkilatı medrese örneği Selçuklular zamanında Sultan

⁸¹⁹ VGMA, Defter 604, Sayfa 59, Sıra 82; VGMA, Defter 990, Sayfa 7, Sıra 6. 1321 yılıki vakfiye mezarlık tamir ihtiyaçları için beş sehim, değiştirilmiş yirmi sehim olarak belirlenmiştir.

⁸²⁰ Cahit Baltacı, XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri Teşkilat Tarihi, İstanbul: İrfan Matbaası, 1976. s. 5-200; Mefail Hızlı, *Mahkeme Sicillerine Göre Osmanlı Klasik Dönemi Bursa Medreselerinde Eğitim Öğretim*, Bursa. Esra Fakülte Kitapevi, 1997, s. 8.

Alparslan'ın veziri Nizamülmülk tarafından Nişabur'da inşa edilmiştir.⁸²¹ Bu tarihten itibaren İslam dünyasında medrese müessesesi yaygınlık kazanmıştır.

Osmanlı Devleti'nde ilk medrese Orhan Gazi tarafından 1331 yılında İznik'te inşa edilmiştir.⁸²² Bu tarihten sonra Bursa, Edirne ve Osmanlı hâkimiyetine geçen Balkanlar'da pek çok medrese yaptırılmıştır. Medreseler, padişahlar, devlet erkânının yanı sıra ekonomik gücü yerinde olan hayırseverler tarafından da tesis edilmiştir.

Evliya Çelebi, ziyareti sırasında uğradığı Makedonya şehirleri hakkında bilgi verirken, neredeyse bütün şehirlerde en az bir, en fazla da on medrese olduğu bilgisini aktarmıştır. Kaza büyüklüğünde olan şehirlerde bir ile beş arası medrese olduğunu, Üsküp ve Manastır'da on civarında medresenin faaliyet gösterdiği belirtilmiştir. Yapılan çalışmalarda da Evliya Çelebi'nin medreseler konusunda verdiği bilgiler genel olarak tutarlılık arz etmektedir.⁸²³

Tablo 52. Medrese Sayıları

	Şehir İsmi	Ayverdi, Eserinde Medrese Sayıları	Asani, Eserinde Medrese Sayıları
1	Debre	10	4
2	Doyran	-	4
3	Gostivar	2	2
4	İştıp	2	4
5	Kalkandelen	4	5
6	Kırçova	-	1
7	Koçana	1	1
8	Kumanova	1	2
9	Köprülü	1	4
10	Kıratova	-	1
11	Manastır	14	15
12	Ohri	5	6
13	Kriva Palanka (eğri dere)	-	1
14	Prilepe	5	5
15	Radovişte	-	2
16	Resne	1	1
17	Tikveş	2	4
18	Usturga	1	1
19	Ustrumca	-	3
20	Üsküp	13	14
	Toplam	62	80

⁸²¹ Ziya Kazıcı, *İslam Müessesleri Tarihi*, İstanbul: Kayıhan Yayınevi, 1991, s. 230-232; Maydaer, a.g.e., s. 113.

⁸²² Hakan Anameriç, Fatih Rukancı, "XI-XVI. Yüzyıllar Arasında Medrese ve Üniversitelerde Eğitim", İzmir: *T. İ.D.*, C. XXII., S. 2.(2008), s. 36-37.

⁸²³ Evliya Çelebi, *Seyahatnamesi*, C. V, s. 308-340.

Ekrem Hakkı Ayverdi, Avrupa’da *Osmanlı Mimari Eserleri Yugoslavya* adlı çalışmasında, Makedonya’nın şehirlerinde 62 medrese olduğunu belirtmiştir. Eljesa Asani ise *Makedonya’daki Medreseler ve İsa Bey Medresesi* isimli çalışmasında Osmanlı Dönemi boyunca Makedonya’da faaliyet göstermiş 80 medresenin isimlerinden bahsetmiştir. Ayverdi ve Asani’nin çalışmalarından isimleri geçmeyen vakfiyelerini tespit ettiğimiz Hasan Tahsin Efendi ve Süleyman Efendi medreseleri de bu sayıya ilave edildiğinde medrese adedi 82’ye yükselir. Tanzimat’tan sonra Makedonya şehirlerinde kurulan medreselerin sekizinin vakfiyelerine ulaşılmış ve vakfiyelerdeki kayıtlar doğrultusunda medreseler değerlendirmeye tabi tutulmuştur.

Vakfiyelerdeki bilgilerden Makedonya bölgesindeki ilk medreselerin Uç Beyleri, Devlet Erkânı, ilim erbabı ve maddi durumu yerinde olan kimseler tarafından kurulduğu anlaşılmaktadır. Makedonya’da ilk dönem kurulan medreselerden bazıları arasında yer alan Meddah Baba, İshak Bey, İsa Bey, Yahya Paşa, Kadı İshak Çelebi vb. medreselerin giderleri için ciddi bütçeler ayrılmıştır.

Tüm kurumların olduğu gibi medreselerin de ekonomik giderleri olmuştur. Eğitimin kaliteli ve sürekli devam etmesi için medreselerin yüksek ve kesintisiz gelire gereksinimi vardır. Medreselerin genel giderleri, müderris, muid, maaşları, öğrencilerin ibâte ve iâşe masrafları, hasır, yağ, burs vb. düşünüldüğünde bütün bunların devam ettirilmesi için önemli vakıf varidatına ihtiyaç duyulmuştur. İlk dönem medreselerinin gerek, eğitim-öğretim, gerekse yeme içme ve diğer giderleri hakkında vakfiyelerde detaylı bilgiler verilmiştir. Tanzimat’tan sonra medreselere yönelik tesis edilen vakıflarda genel olarak ayrıntılı bilgiler verilmediği görülmüştür. XIX. yüzyılda Makedonya’da medrese hizmetlerine yönelik 23 vakıf kurulmuştur. Makedonya vakıfları arasında bu oran %10.4’e tekabül etmektedir. Bu vakıfların bir kısmı medrese yaptırırken, bazı vakıflar da medresedeki müderris ve öğrencilere maddi destek sağlamıştır.

Tablo 53. Medreselere Yönelik Kurulan Vakıflar

Def-Say-Sıra	Vâkıf İsmi	Şehir	Yıl	Kurum
746-323-139	Müderris Mehmed Efendi	Köprülü	1247/1832	Medrese

581-380-282	Ohri Kaymakamı Şerif Ahmed Bey	Ohri	1262/1846	Medrese
25	Sabık Ohri Kaymakamı Şerif Ahmed Bey	Manastır	1265/1849	Medrese
582-503-376	Müderriş Ethem b. Halil	Üsküp	1272/1856	Müderriş maaşı
124-24	Fatma Hanım bt. Ali	Manastır	1275/1859	Evde Öğrenci ikamet edecek
988-77-65	Kuruşçuzâde es-Seyyid Ahmed Naib Efendi	Kratova	1277/1861	Medrese
988-81-67	Nazife Hanım bt. Mahmud Efendi	Kratova	1277 /1861	Müderriş maaşı
126-67	Pembe Hanım bt. Yusuf	Manastır	1277/1860	Müderriş Maaşı
989-238-187	Pembe Hanım bt. Yusuf Ağa	İştîp	1278/1862	Medrese
136-85	Naime Hatun bt. Abdullah	Manastır	1285 /1869	Müderriş ikamet edecek
137-90	Karakaş Emine Hanım bt. Sağır Ağa	Manastır	1285/1869	Müderriş Maaşı ve MüderrişE ev
136-82	Acemoğlu Kerimesi Hatice bt. Abdullah	Manastır	1286/1870	Müderriş ikamet edecektir.
135-69	Güzide Hanım bt. Abdullah	Manstır	1286/1870	Öğrencilere üç aylarda ekmek yardımı
989-97-72	Orta Pınar Halkının Müşterek Kurduğu Vakıf	Kumanova	1301/1884	Müderriş Maaşı
989-169-127	Üsküp Nazırı ve Maden Emîni Hasan Bey	Koçana	1305/1888	Medrese
989-141-106	Seyyid Hasan Rıza Efendi	Üsküp/ Kriva Planka	1311/1894	Cami Şerif Medresesi
164-49	Müderriş Hoca el-Hâc Recep Efendi	Manastır	1312/1895	Evde, müderriş ikamet edecek
990-49-40	Hacı Süleyman Ağa b. Kara Veli Mustafa Ağa.	Köprülü	1312/1895	Medrese
591-271-207	Ali Bey	Köprülü	1313/1896	Medrese
990-94-80	Şeyh Hasan Tahsin Efendi	Ustrumca	1313/1896	Medrese
999-43-34	Ahmed Efendi b. Hamir	Kalkandelen	1320/1903	Müderriş Maaşı
991-59-76	Atiye Hanım bt. Arslan Bey	Üsküp	1324/1907	Medrese
173-26	Hanife Hanım bt. Selim	Manastır	1324/1907	Müderriş Maaşı

1. Ohri Medreseleri

Evliya Çelebi *Seyahatnamesi*'nde Ohri'de 4 medresenin faaliyet gösterdiğini zikretmiştir. Bunlar, Ohri'de Medresesi, Eski Siyavuş Paşa Medresesi, Hamza Bey Medresesi ve Süleyman Han Tekye Medresesi'dir.⁸²⁴ Sonraki dönemlerde Ohri'de vakıflar tarafından, Şerif Ahmed Bey Medresesi, Zeynelabidin Paşa Medresesi ve Ali Paşa Medresesi inşa edilmiştir.⁸²⁵ 1321 yılı salnamesinde Ohri'de akif olan müesseseler

⁸²⁴ Evliya Çelebi, *Seyahatnamesi*, C. VIII, s. 326-329.

⁸²⁵ Ayverdi, a.g.e., s. 144.

arasında Şerif Ahmed Bey Medresesi ve Ali Paşa Medreseleri kaydedilmiştir. 1321 salnamesinde verilen bilgiler dikkate alındığında diğer vakıf medreselerinde eğitim-öğretim yapılmadığı anlaşılmaktadır.⁸²⁶ Bu yapılar arasında çalışmamızla ilgili vakfiyesine ulaştığımız Şerif Ahmed Bey Medresesi hakkında malumat verilecektir.

Medrese vakfı tesis edenler arasında Şerif Ahmed Bey'in diğer vâkıflardan farklı bir özelliği bulunmaktadır. Vâkıf hem Ohri'de hem de Manastır'da medrese inşa ettirmiştir. Bu kısımda Ohri'de yaptırdığı medrese ele alınacaktır. Ohri Kaymakamı Ahmed Şerif Bey görevde bulunduğu sırada 1262/1846 yılında Ohri'de bir vakıf kurmuştur. Hacı Hamza Mahallesi'nde 8 öğrenci odası ve bir müderris odası yanı sıra imareti, çeşmesi ve bir miktar avlusu olan yapıyı vakfetmiştir. Vâkıf, medresede 14 öğrencinin eğitim görmesini istemiş ve günlük yemek ihtiyaçları için imarette pişirilen ekmeklerden birer ekmek verilmesini ve odalarında kullanılmak üzere kifayet miktarı zeytinyağı tahsis edilmesini şart koşmuştur. Öğrenciler arasından bevvalık ve ferraşlık görevi yapacak olanlara da aylık 10'ar kuruş ücret ödemiştir. Medresede müderrislik vazifesini ifa eden şahsa da senelik 4.000 kuruş ücret tahsis etmiştir.⁸²⁷ Bu ücret aynı zamanda XIX. asırda Makedonya bölgesinde medrese vakfı kuranların tayin ettikleri müderrislerine ödedikleri maaşlar arasında en yüksek ücret olma özeline sahiptir.

Vakfın kuruluşundan yaklaşık 60 yıl sonra 1321/1903 yılı salnamesinde Şerif Ahmed Bey Medresesi'nde 70 öğrencinin eğitim gördüğü kaydedilmiştir. Şerif Ahmed Bey vakfiyesinde medresede 14 talebin eğitim görmesini istediğini belirtmiş ve her birine günlük birer ekmek vermiştir. Ancak vâkıfın vakfiyede belirlediği öğrenci sayısının çok üzerinde talebe medresede eğitim görmüştür. Talebe sayısı konusunda vâkıfın şartına uyulmadığı görülmektedir. Vâkıf medresesinde 1321/1903 yılı salnamesinde Mustafa Efendi isminde bir kişinin müderrislik görevini ifa ettiği zikredilmiştir.⁸²⁸

2. Manastır Medreseleri

Evliya Çelebi eserinde Manastır'ı tanımlarken burada 9 medresenin faaliyet gösterdiğini belirtmiştir.⁸²⁹ Aynı bilgiyi Şemseddin Sami *Kâmûsü'l-Â'lâm* adlı eserinde

⁸²⁶ *Salname-i Nezaret-i Maarifi Umumiye 1312*, s. 669.

⁸²⁷ VGMA, Defter 581, Sayfa 380, Sıra 282.

⁸²⁸ *Salname-i Nezaret-i Maarifi Umumiye 1312*, s. 669.

⁸²⁹ Evliya Çelebi, *Seyahatnamesi*, C. V, s. 308.

zikretmiştir. Ayverdi, *Osmanlı Mimari Eserleri Yugoslavya* adlı çalışmasında, Manastır'da 14 medresenin isminden bahsederken, Asani ise *Makedonya'daki Medreseler ve İsa Bey Medresesi* isimli çalışmasında 15 medreseyi isimleri ile kaydetmiştir.⁸³⁰ 1321/1903 yılı salnâmesinde Manastır'da 9 medresenin aktif olduğu belirtilmiştir.⁸³¹ Muhtemelen bazı medreseler maddi ve sair nedenlerden dolayı eğitim hizmeti vermemişlerdir. Manastır medreseleri arasında Ahmed Şerif Bey tarafından kurulan medrese, salnâmede Şerif Bey Medresesi ismiyle kaydedilmiştir. Vakfiyelerde isimlerine rastlanan ve bilgi bulunan medreseler kısaca değerlendirilecektir.

Güzide Hanım 1286/1870 yılında tesis ettiği vakıf gelirlerinden dört hisse pay ayırmıştır. Bu gelirler üç aylarda, Haydar Kâdı, Koca Kâdı, İshakiye, Yeni, Eski, Şerif Bey, Tevfikiye, Feyziye, Hacı Mahmud Bey medreselerinde ve yeni yapılan ve bilen kurrâhânelerde eğitim gören öğrencilere kâfi miktarda ekmek verilmesini şart koşturmuştur.⁸³² Güzide Hanım vakfiyesinde 8 medrese isminden bahsetmiştir. Kuvvetli ihtimalle sözü edilen müesseseler bu senelerde faal olarak eğitim-öğretim faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Vâkıfe yeni bir medrese yaptırmayıp, şehirde aktif olan medreselerin ismini zikretmiş ve bu kurumlarda eğitim gören talebelerin 3 aylarda ekmek ihtiyacını vakfi tarafından karşılamıştır.

Şerif Ahmed Bey, 1265 tarihinde Manastır'da kendi arsası üzerine, cami, dershane, teneffüs odası, mektep, bir talebe odası ve yanında iki talebe odası, çeşme şadırvan ve tuvaletlerden oluşan yapıları vakfetmiştir. Vâkıf, tayin ettiği müderrisin takva ve derin bilgi sahibi bir kimse olmasını istemiştir. Öğrencilere sabah ve ikinci namazından sonra “*ûlûmu âliye ve nâfia*” yüksek ve faydalı ilimler ile ilgili derslerin işlenmesini şart koşturmuştur. Bu görevi karşılığında kendisine 5 hisse ücret verilmesini münasip görmüştür. Ayrıca Şerif Ahmed Bey, kış aylarında öğrencilerin üşümeden odalarında ve sınıflarda eğitimlerini sürdürmeleri adına odun ve kömür alınması için vakıftan fon ayırmıştır. Dershane ve teneffüs odaları için 800 vukıye kömür ve 10 çeki odun, iki talebe odasına 400 vukıye kömür ve 4 çeki odun ve bir talebe odasına da 200 vukıye kömür ve 2 çeki de odun alınmasını vakfiyede zikretmiştir.⁸³³ Medresenin

⁸³⁰ Ayverdi, a.g.e., s. 342; Asani, a.g.t., s. 32.

⁸³¹ *Salname-i Nezaret-i Maarifi Umumiye 1312*, s. 669

⁸³² MŞS, Defter 135, Varak 69.

⁸³³ MÜDA, 25 Numaralı Vakfiye.

kuruluşundan yirmi beş sene sonra da faaliyetlerine devam ettiği müderris atamasından anlaşılmaktadır. 1306/1888 yılında bu medreseye İbrahim Ethem Efendi müderris olarak tayin edilmiş⁸³⁴ ve medresede eğitim gören talebe sayısı 35 olarak verilmiştir.⁸³⁵

Haydar Kâdı, Manastır'da 956/1561 yılında kendi ismi ile anılan Haydar Kadı Camii'ni inşa ettirmiştir.⁸³⁶ Muhtemelen bu yıllarda Haydar Kadı Medresesi'ni de yaptırmıştır. Bu yapı Manastır medreseleri arasında en meşhurlarından biri olarak ifade edilmiştir. Belgelerde bu medreseyle ilgili olarak çeşitli bilgiler verilmiştir. Verilen bilgilere göre 1100/1688 yılında medresede Abdülkadir Efendi'nin müderrislik yaptığı kaydedilmiştir.⁸³⁷ Bundan asırlar sonra medresenin faaliyette olduğunu gösteren bazı bilgilere rastlanmaktadır. Manastır'da Hanife Hanım bt. Selim Efendi 1324/1907 yılında tesis ettiği vakfında Haydar Kâdı Medresesi'nde müderrislik yapan Hâfız Abdülkadir b. Feyzullah Efendi'yi vakfına müteveli tayin etmiş ve kendisine bazı görevler vermiştir. Hanife Hanım'ın şartları doğrultusunda vakıf giderlerine gereken meblağlar harcanacak artan para ise müderris efendinin kendi ihtiyaçları için kullanılacaktır. Hanife Hanım, müderristen, Cuma günü halka vaaz ve nasihat etmesini, mevlid kandilinde mevlid okumasını, Berat ve Kadir gecelerinde birer hatim tilâvet etmesini ve sevabını vâkıfenin ruhuna hediye etmesini talep etmiştir. Adı geçen vâkıfe tarafından müteveli olarak tayin edilen Abdülkadir Efendi'nin aynı zamanda Haydar Kâdı Medresesi'nde de müderrislik yaptığı vakfiyede belirtilmiştir.⁸³⁸ 1321/1903 yılı salnamesinde Haydar Kadı Medresesi'nin aktif olduğu, müderrislik vazifesinin Hüseyin Efendi tarafından sürdürüldüğü ve 10 talebesi bulunduğu kaydedilmiştir.⁸³⁹

Rabia Hanım sahip olduğu evi vakfetmiş ve bu yapının medrese olarak faaliyet göstermesini istemiştir. Daha sonraki yıllarda yıkılan bu yapı üzerine Fatma Hanım isminde bir hayırsever yeni bir medrese inşa etmiştir.⁸⁴⁰ 1277/1860 yılında Pembe Hanım bt. Yusuf tarafından tesis edilen vakfın gelirlerinden 300 kuruşun neması Tefikiye Medresesi müderrisine tahsis edilmiştir. Vakfiyede bu yapı Tefikiye

⁸³⁴ Sadık Albayrak, *Son Devir Osmanlı Uleması*, I-V, C. II, İstanbul: Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı, 1996, s. 196.

⁸³⁵ *Salname-i Nezaret-i Maarifi Umumiye 1312*, s. 669.

⁸³⁶ Semavi Eyice, "Haydar Kadı Camii", *DİA, İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1997, C. 17, s. 28

⁸³⁷ Tefik, *a.g.e.*, s. 47.

⁸³⁸ MŞS, Defter 173, Varak 26.

⁸³⁹ *Salname-i Nezaret-i Maarifi Umumiye 1321*, s. 669.

⁸⁴⁰ Tefik, *a.g.e.*, s. 47.

Medresesi olarak geçmektedir.⁸⁴¹ Bundan yıllar sonra 1321/1903 yılı salnamesinde de Tevfikiye Medresesi'nin Fatma Hanım isminde bir hayırsever tarafından yaptırıldığı kaydedilmiştir. Bu medresede 1321/1903 senesinde Hacı Ahmed Efendi'nin müderrislik yaptığı ve öğrenci sayısının da 21 olduğu belirtilmiştir.⁸⁴² Medresenin kadınlar tarafından yaptırıldığı ve finansmanın da kadınlarca sağlandığı görülmektedir.

Kâdı Ahmed Efendi, Manastır'da Koca Kâdı Cami ve Medrese'sini inşa ettirmiştir. Koca Kadı Medresesi'nde müderris olarak Abdülkadir Efendi tayin edilmiştir.⁸⁴³ Bu medrese hakkında bazı bilgilere 1277/1860 yılında vakıf tesis eden Pembe Hanım bt. Yusuf'un vakfiyesinde rastlamaktayız. Pembe Hanım, vakıf gelirlerinden 500 kuruşun neması olan 75 kuruşun, Koca Kâdı Medresesi'nde müderrislik yapan zâta verilmesini şart koşmuştur.⁸⁴⁴ Bu yıllarda medresenin faal olduğu anlaşılmaktadır. Ancak 1321/1903 yılı salnamesinde Manastır medreselerinden bahsedilirken bu müessese bunlar arasında zikredilmemiştir. Medresenin bu yıllarda aktif olmadığı tahmin edilmektedir.

Karakaş Emine Hanım bt. Sağır Ağa, 1285/1869 yılında ev ve dükkândan oluşan yapıyı vakfetmiştir. Emine Hanım, vefat edene kadar evde kendisi ikamet etmek istemiştir. Onun vefatından sonra evde Manastır'daki Feyziye Medrese'sinde müderris olan kimsenin evde ikamet etmesini arzu ettiğini belirtmiştir. Dükkân gelirini de ihtiyaçlarını karşılaması için kendisinden sonra gelecek olan müderrise bağışlamıştır. Emine Hanım'ın müderristen talebi ise üç aylarda üç hatim okuyup vâkıfenin ruhuna hediye etmesidir.⁸⁴⁵ Feyziye Medresesi Defterdar Ali Paşa tarafından inşa ettirilmiştir. Medresede Yeniceli Mehmed Efendi müderrislik vazifesini ifa etmiştir.⁸⁴⁶ 1321/1903 yılı salnamesinde ise medresede Mehmed Fail Efendi'nin müderrislik yaptığı kaydedilmiştir. Bu medresede eğitim gören talebe sayısı 18 olarak saptanmıştır.⁸⁴⁷

⁸⁴¹ MŞS, Defter 126, Varak 67.

⁸⁴² *Salname-i Nezaret-i Maarifi Umumiye 1321*, s. 669.

⁸⁴³ Tevfik, a.g.e., s. 47

⁸⁴⁴ MŞS, Defter 126, Varak 67.

⁸⁴⁵ MŞS, Defter 136, Varak 82.

⁸⁴⁶ Tevfik, a.g.e., s. 47.

⁸⁴⁷ *Salname-i Nezaret-i Maarifi Umumiye 1321*, s. 669.

3. Kratova Medreseleri

Evliya Çelebi *Seyahatnamesi'nde*, Şemseddin Sami *Kâmûsü'l-Â'lâm'da* ve 1314/1896 yılı *Kosova Vilayeti Salnamesi'nde*, Kratova'da bir medresenin olduğundan bahsedilmiştir.⁸⁴⁸ Ayverdi eserinde, Kratova'da Sufi Mehmed Paşa tarafından yaptırılan bir medresenin olduğunu belirtmiştir.⁸⁴⁹ Ancak bu medresenin hangi yıllarda inşa edildiği ve faaliyetleri hakkında bilgi verilmemiştir. 1321/1903 yılı salnamesinde Kratova'da Mustafa Bey Medresesi olarak bilinen yapı Kuruşçuzâde Ahmed Naib Efendi tarafından 1277/1860 yılında inşa edilmiştir.⁸⁵⁰ Çalışmamızda vakfiyesine ulaştığımız Kuruşçuzâde Ahmed Naib Efendi medresesi vakfiyedeki bilgiler ışığında değerlendirilecektir.

Kuruşçuzâde Ahmed Naib Efendi 1277/1860 yılında Kratova'da kendi arsası üzerine altı öğrenci odası, muallimhane, dersane, kütüphane ve medreseden müteşekkil olan yapıları vakfetmiştir. Odalar öğrencilere ve müderrise tahsis edilmiştir. Talebelere “*envâ-i ulûm ve finûn*” çeşitli ilimler ve sanatlarla ilgili derslerin işlenmesini müderristen talep etmiştir. Bu vazifesi için müderrise senede 1.200 kuruş ücret münasip görmüştür. Kütüphanede hâfız-ı kütüblük görevini ifa eden şahsa da yıllık 120 kuruş ücret vermiştir.⁸⁵¹ Bu medresenin kuruluşundan otuz yıl sonra faaliyetlerine devam ettiği 1321/1903 yılına ait olan salnamedeki bilgilerden anlaşılmaktadır. Salnamede, Kuruşçuzâde Ahmed Efendi'nin yaptırdığı medresede Hacı Mahmud Efendi'nin müderrislik yaptığı belirtilmiş aynı zamanda medresede 26 öğrencinin eğitim gördüğü kaydedilmiştir.⁸⁵²

Nazife Hanım bt. Mahmud Efendi, kardeşinin oğlu Ahmed Nâib Efendi ile aynı yıl Kratova'da bir vakıf kurmuştur. Nazife Hanım, kendi hayatta olduğu sürece vakıf gelirlerinin kullanımını kendisine bırakmıştır. Ancak vefatından sonra vakıf gelirlerini kardeşinin oğlu Ahmed Nâib Efendi'nin medresesine bağışlamıştır. Medresede müderris olan şahsa vakıf gelirlerinden 300 kuruş verilmesini şart koşturmuştur. Ahmed Efendi tarafından yıllık 1.200 kuruş olarak belirlenen müderris maaşı, Nazife Hanım'ın da

⁸⁴⁸ Evliya Çelebi, *Seyahatnamesi*, C.V, s. 301; Şemseddin Sami, *Kâmûsü'l-Â'lâm*, C. V, s. 3639; *1314/1896 Salname-i Vilayet-i Kosova*, Ağanoğlu, s. 165.

⁸⁴⁹ Ayverdi, a.g.e., s. 93.

⁸⁵⁰ VGMA, Defter 990, Sayfa 77, Sıra 65; *Salname-i Nezaret-i Maarifi Umumiye 1321*, s. 669.

⁸⁵¹ VGMA, Defter 990, Sayfa 77, Sıra 65.

⁸⁵² *Salname-i Nezaret-i Maarifi Umumiye 1321*, s. 635.

bağışıyla birlikte yıllık 1.500 kuruşa ulaşmıştır.⁸⁵³ Tanzimat dönemi süresince kurulan medreseler arasında ikinci en yüksek maaşı Ahmed Naib Efendi medresesindeki müderrisler almışlardır.

4. İştîp Medreseleri

Evliya Çelebi, *Seyahatnamesi'nde* İştîp'te bir medresenin olduğu bilgisini vermiştir.⁸⁵⁴ 1314/1896 yılı *Kosova Vilayeti Salnamesinde* de kasabada sadece bir medresenin olduğu zikredilmiştir.⁸⁵⁵ 1321/1903 yılı *Salnamesinde* ise İştîp'te Sinan Bey Mahallesi'nde Penbe Hanım'ın yaptırdığı medrese ve Tekke-i Zir Mahallesi'nde bir medresenin olduğu kaydedilmiştir.⁸⁵⁶ Beyazıt çalışmasında XVI. yüzyılda İştîp'te Çeribaşı Medresesi ve İştîpzâde Medresesi'nin faal olduğu belirtilmiştir.⁸⁵⁷ İştîpzâde medresesi 30'lu medreseler arasında zikredilirken, Çeribaşı Medresesi ise 20'li medreseler içerisinde belirtilmiştir. Şemseddin Sami ise eserinde üç medreseden bahsetmiştir.⁸⁵⁸ Yaptığımız çalışmada İştîp'te, Çınarlı Medresesi, Hüdavendigâr Medresesi, Hamidiye Medresesi ve Mehmet Emin Ağa Medresesi, İştîpzâde Medresesi ve Çeribaşı Medresesi olmak üzere toplamda altı medresenin olduğu anlaşılmıştır.⁸⁵⁹

1862 yılında Pembe Hanım'ın Çınarlı Mescidi yanında inşa ettirdiği yapı, Çınarlı Medresesi olarak isimlendirilmiştir. Sadık Albayrak, *Son Devir Osmanlı Uleması* adlı çalışmasında bu medresenin, 1903 yılında İştîp'te inşa edilen Hamidiye Medresesi ile aynı medrese olabileceği ihtimali üzerine durmuştur.⁸⁶⁰ Ancak bu iki medresenin farklı tarihlerde yaptırıldıkları düşünüldüğünde ikisinin farklı medreseler olduğu tahmin edilmektedir.

Pembe Hanım bt. Yusuf, İştîp'te 1278/1862 yılında, Sinan Bey Mahallesi'nde Çınarlı Mescidi yanına medrese inşa etmiştir. Medrese öğrencilerine “*ulûm-u şer'îye*” yani dini ilimlerin müderris tarafından okutulmasını istemiş ve bu görevi karşılığında kendisine yıllık 50 şinik hınta (buğday) verilmiştir. Medresede eğitim gören talebelerden ihtiyacı olanlara günde bir defa bir vukıyye ekmek verilmesini münasip

⁸⁵³ VGMA, Defter 990, Sayfa 81, Sıra 67.

⁸⁵⁴ Evliya Çelebi, *Seyahatnamesi*, C. V, s. 63.

⁸⁵⁵ *1314/1896 Salname-i Vilayet-i Kosova*, Ağanoğlu, s. 134.

⁸⁵⁶ *Salname-i Nezaret-i Maarifi Umumiye 1321*, s. 635.

⁸⁵⁷ Beyazıt, a.g.e., s. 201.

⁸⁵⁸ Şemseddin Sami, *Kâmûsü'l Â'lâm*, C. II. s. 972; Asani, a.g.t.s. 25.

⁸⁵⁹ Ayverdi, a.g.e., s. 65; Asani, a.g.t. s. 25.

⁸⁶⁰ Albayrak, a.g.e., C. III, s. 131.

görmüştür. Öğrencilere günde bir defa sadece ekmeğe yardımcı yapıldığına bakılırsa, vakıf bütçesinin kısıtlı imkânlarla sahip olduğu söylenebilir.⁸⁶¹

Pembe Hanımın yaptırdığı Çınarlı Medrese'sine 1313/1897 yılında İştıpli Mehmet Esat Efendi müderris olarak tayin edilmiştir. Ayrıca Mehmet Esat Efendi İştıpli müftülüğü görevini üstlenmiştir. Ancak bu yıllarda medrese kullanılmaz bir durumda olduğu için yeniden inşa edilmiş ve hizmete açılmıştır. Bu medresede eğitim gören talebeler icazetlerini 1319/1903 yılında alabilmişlerdir.⁸⁶²

5. Koçana Medreseleri

Üsküp Nazırı ve Maden Emîni Hasan Bey, 1305/1888 tarihli vakfiyesinde Koçana Kasabası'nda bir müderris odası, dört talebe ve bir çömez odasından müteşekkil yapıyı vakfetmiştir. Hasan Bey, medreseye müderris tayin ettiği Recep Efendi'ye günlük 1 kuruş ücret tahsis etmiş ve kendisini aynı zamanda vakfa mütevellî tayin etmiştir. Vâkıf, müderris ve öğrencilere günlük altı paradan (para kuruşun alt birimidir, 40 para 1 kuruştur) hesaplanıp senelik kişi başı elli dörder kuruştan, ekmeğe, hasır ve mum alınmasını uygun görmüştür. Hasan Bey, mütevellî tayin ettiği Recep Efendi'nin ailesinden ilim sahibi bir kimse bulunursa o kişinin müderrislik görevini yapmasını istemiştir. Ancak Recep Efendi'nin ailesinden bu şartları haiz biri çıkmazsa ilim sahibi birinin Recep Efendi'den sonra hem mütevellîlik görevini hem de müderrislik görevini üstlenmesini şart koşmuştur.⁸⁶³

Hasan Bey tarafından vakfın müderrislik ve mütevellîlik vazifesine tayin edilen Recep Efendi'nin 1907 yılından önce bu görevinden vefat veya başka bir nedenle ayrıldığı anlaşılmaktadır. 1907 tarihinde Hasan Bey Medresesi müderrisliğine İştıpli Mehmed Cemil Efendi tayin edilmiştir.⁸⁶⁴ 1321/1903 yılı salnamesinde Koçana'da Usta Mahallesi'nde usta ismiyle meşhur olmuş bir medresenin aktif olduğu belirtilmiştir. Ancak banisi açıklanmamıştır. Muhtemelen bu yapı Maden Emîni Hasan Bey'in yaptırdığı medresedir. Bu medresede Hüseyin Efendi müderrislik vazifesini ifa ettiği belirtilmiştir. Kurumda eğitim gören talebe sayısı da 13 olarak kaydedilmiştir.⁸⁶⁵

⁸⁶¹ VGMA, Defter 989, Sayfa 238, Sıra 187.

⁸⁶² Albayrak, a.g.e., C. III, s. 131.

⁸⁶³ VGMA, Defter 989, Sayfa 169, Sıra 127.

⁸⁶⁴ Albayrak, a.g.e., C. III, s. 67.

⁸⁶⁵ *Salname-i Nezaret-i Maarifi Umumiye 1321*, s. 669.

6. Köprülü Medreseleri

Evliya Çelebi eserinde Köprülü Kazası'nı tarif ederken burada bir medresenin olduğunu zikretmiştir.⁸⁶⁶ Şemseddin Sami ise *Kâmûsü'l-Â'lâm*' adlı eserinde Köprülü'de dört medresenin olduğunu bildirmiştir. Bunlar, Havlular Medresesi, Köprübaşı Medresesi, Ali Bey Medresesi ve Hacı Mehmed Medresesi'dir.⁸⁶⁷ Bu medreseler arasında Hacı Süleyman Efendi'nin yaptırdığı medresenin ismi geçmemiştir. Ancak *Kâmûsü'l-Â'lâm*'in 1889 yıllarında basıldığı düşünüldüğünde medresesinin isminin geçmemesi normal bir durum olarak gözükmektedir. Hacı Süleyman Efendi Medresesi de bu sayıya eklendiğinde Köprülü de medrese sayısı beşe yükselir.

Müderriş Hacı Mehmed Efendi 1247/1832 yılında Köprülü'nün Ber Çorak Mahallesi'nde bir medrese inşa ettirmiştir. Said Bey Cami yanındaki bu medresenin üst katında 3 odası, alt katında 4 hücreyi ile 2 dershanesi ve 1 miktar da havlusu bulunmaktadır. Medresenin ihtiyaçları için de bir bakkal dükkânı, 1 han ve yanında bir buçuk dönüm meyve bahçesi, üç göz değirmen ve etrafında olan 6 dönüm meyveli ve meyvesiz bahçesini vakfetmiştir.

Vâkıf, medresede müderrişlik yapacakların, "*ulûm-i âliyyede ve nâfiada âlim ve müteddeyin*" kimselerden olmasını istemiştir. Müderriş öğrencilere haftada üç gün ders verecek ve yevmi 100 akçe ücret alacaktır. Vâkıf, öğrencilerin çeşitli ihtiyaçları için kişi başına yılda 60'ar kuruş harçlık vermiştir. Vakıf gelirlerinden ayrıca vakfa denetleyici olarak tayin edilen nâzıra da 75 kuruş maaş tahsis edilmiştir. Bütün vakıf harcamalarının tamamlanmasından sonra artan paranın tamamıyla vakfa yeni akarlar kazandırılması vâkıf tarafından bilhassa belirtilmiştir.⁸⁶⁸

1321/1903 yılı salnamesinde Mehmed Efendi Medresesi'nin faaliyetlerine devam ettiği görülmektedir. Salnamede medrese bânisi Müftü Hacı Mehmed Efendi olarak kaydedilmiştir. Vakfiyede ise vâkıf, Müderriş Hacı Mehmed Efendi olarak kendisini tanıtmıştır. Muhtemelen vakfın kuruluşundan sonra Müderriş Hacı Mehmed Efendi, müftülük vazifesinde bulunmuş ve bu ünvanla meşhur olmuştur. Zira 1321/1903 yılı salnamesinde bu medrese Müftü Hacı Mehmed Efendi ismiyle kayıtlara geçmiştir.

⁸⁶⁶ Evliya Çelebi, *Seyahatnamesi*, C. V, s. 306.

⁸⁶⁷ Şemseddin Sami, *Kâmûsü'l-Â'lâm*, C. V, s. 3907; Asani, a.g.t., s. 30.

⁸⁶⁸ VGMA, Defter 746, Sayfa 323, Sıra 139.

Vâkîf, medresesinde 1321/1903 senesinde Mustafa adında bir kimsenin müderrislik yaptığını ve 7 öğrencinin de eğitim gördüğünü belirtmiştir.⁸⁶⁹

Hacı Süleyman b. Kara Veli Mustafa Ağa, Köprülü'de 1312/1894 tarihli vakfiyesinde, bir haremlık dairesi, iki oda ve medreseden meydana gelen yapılar topluluğunu vakfetmiştir. Medresede müderrislik vazifesi için tarikat-ı Hâlidî'yeden şeyh olan kimse haremlık dairesinde oturacak ve medresede öğrencilere ders verecektir. Şeyhe hizmeti karşılığı olarak bir dükkân geliri tahsis edilmiştir.⁸⁷⁰

Emin Ağazâde Ali Bey hakkında geniş malumat bulunamadığı gibi tescil ettirdiği vakfiyenin de aslına ulaşılammıştır. Ali Bey Vakfı hakkındaki bilgiler vakıfta yaşanan bazı usulsüzlüklerin mahkemeye intikal ettirilmesi ve müderris atamasından elde edilmektedir. Ali Bey Vakfı'nın tam olarak hangi yılda tesis edildiği bilinmemektedir. 1309/1891 yılına ait bir arşiv belgesinde Ali Bey Medresesi'nde müderrislik yapan Hacı Hâfız Halil Efendi vefat etmiş ve yerine büyük oğlu Hâfız Abdullah Efendi tayin edilmiştir.⁸⁷¹ Ali Bey Medresesi'nin bu tarihten önce kurulduğu anlaşılmaktadır. Ali Bey Medresesi müderris Hâfız Abdullâh Efendi 1313/1896 yılında Ali Bey Vakfı'na ait mülklere Şemseddin Efendi isminde bir şahsın haksız yere müdahil olduğunu iddia ederek mahkemeye başvurmuştur. Mahkemeye intikal eden bu kayıta aynı zamanda vakıf gelirlerinin sağlandığı mülkler hakkında bilgi verilmiştir. Vakıf mülkleri 4 oda, 4 dükkân, 1 belediye dairesi, 11 kasap sergisi, 1 bakkal dükkânı ve bir adet evden meydana gelmektedir. Bunlardan sağlanan varidatlarla medresenin ihtiyaçları karşılanmıştır.⁸⁷²

Ali Bey Medresesi'nin faaliyette olduğunu gösteren diğer bir belge türü de salnamelerdir. 1321/1903 Yılı salnamesinde Ali Bey Medresesi'nde kimin müderrislik yaptığı ve kaç öğrencisinin olduğu ile ilgili bilgi verilmiştir. Bu tarihte medresede vekâleten Hacı Hâfız Hasan Efendi müderrislik yaptığı ve 30 talebenin eğitim gördüğü zikredilmiştir.⁸⁷³

⁸⁶⁹ *Salname-i Nezaret-i Maarifi Umumiye 1321*, s. 636.

⁸⁷⁰ VGMA, Defter 990, Sayfa 49, Sıra 40.

⁸⁷¹ BOA, Ev. Mkt.01997.

⁸⁷² VGMA, Defter 591, Sayfa 271, Sıra 207.

⁸⁷³ *Salname-i Nezaret-i Maarifi Umumiye 1321*, s. 636.

7. Ustrumca Medreseleri

Evliya Çelebi Ustrumca'daki yapılardan bahsederken burada bir medresenin olduğunu aktarmıştır.⁸⁷⁴ 1321/1903 yılı *Salnamesi*'nde Halim Medresesi, Hacı Abdullah Efendi ve Mehmed Efendi medreselerinin faal olduğu belirtilmiştir.⁸⁷⁵ Ancak Şeyh Hasan Tahsin Efendi tarafından inşa edilen ve Hâliidiye Medresesi olarak bilinen yapı bu sayılan medreseler arasında zikredilmemiştir. Dolayısıyla bu medrese ile birlikte Ustrumca'daki medrese adedi üçten dörde yükselmiştir.

Şeyh Hasan Tahsin Efendi 1313/1896 yılında Ustrumca, evler ve diğer yapılardan oluşan mülklerini vakfetmiştir. Selamlık dairesini Hâliidi Medresesi olarak tahsis etmiştir. Medresede hadis, fıkıh, ahlak okutulmasının yanı sıra 1893 senesinde vefat eden Ahmed Ziyâeddin Gümüşhanevî'nin "*Râmûzü'l-Ehâdis*" ve "*Necât-ı Kebir*" isimli eserlerinin hiç terk edilmeden okutulmasını şart koşmuştur. Vakfiyede Necât-ı Kebir olarak kayıt altında alınan eserin diğer bir ismi de Necâtû'l-Gâfilin'dir. Medresedeki dersler şeyh efendi tarafından okutulmuştur.⁸⁷⁶

8. Kumanova Medreseleri

Evliya Çelebi, eserinde Kumanova'da bir medresenin olduğu zikretmiştir.⁸⁷⁷ Ayverdi de çalışmasında Kumanova'da Eski Medrese adında bir yapının olduğunu belirtmiştir. Bu medresede görev yapan müderrisin maaşı Kumanova'da Orta Pınar Mahalle ahalisinin ortak kurduğu vakıftan karşılanmıştır.⁸⁷⁸ Albayrak ise yaptığı çalışmada, Kumanova kazasında Eski Medrese ve Yeni Medrese isminde iki müessesenin olduğu bilgisini müderris tayininden elde etmiş ve bu tesbitini eserinde delillerle izah etmiştir.

Nuh Necâti Efendi Preşova kazasının Rainçe köyünde doğmuştur. İlk eğitimini köyünde tamamlaması akabinde Arapça eğitimi için Kumanova kazasında bulunan Eski Medrese'ye kaydolmuştur. Nuh Necâti Efendi 1892 yılında Kumanova'dan ayrılıp İstanbul'a gitmiş ve eğitimini Fatih'te bulunan Bahr-i Siyah Çifte Ayak Kurşunlu Medresesi'nde tamamlamıştır. Eğiminden sonra memleketine dönmüş ve Nuh Necâti

⁸⁷⁴ Evliya Çelebi, *Seyahatnamesi*, C.VIII, s. 336.

⁸⁷⁵ *Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye 1321*, s. 522,

⁸⁷⁶ VGMA, Defter 990, Sayfa 94, Sıra 80; Gündüz, a.g.m., s. 277.

⁸⁷⁷ Evliya Çelebi, *Seyahatnamesi*, C.VIII, s. 336.

⁸⁷⁸ Ayverdi, a.g.e., s. 87.

Efendi 1318/1901 yılında Kumanova kazasında yeni medrese ismiyle bilinen medreseye atanmış ve beş yıl bu vazifede kalmıştır.⁸⁷⁹

1321/1903 yılı *Salnamesi'nde* Kumanova'da Hükümet caddesinde Mehmed Bey Medresesi olarak kaydedilen yapının Hacı Galib Bey cennetmekân Sultan Selim Han hazretleri tarafından yaptırıldığı belirtilmiştir. İki medresenin faaliyet gösterdiği şehir de, bu müessesenin Eski Medrese mi yoksa Yeni Medrese mi olduğu sarıh değildir. Ancak salnamede medresede İsmail isminde bir kimsenin müderrislik yaptığı belirtilmiştir. Orta Pınar halkının vakıf medreselerine İsmail Efendi isminde bir müderris tayin ettiklerine bakılırsa bu yapının Eski Medrese olması daha kuvvetli ihtimaldir. 1321/1903 senesinde medresede 46 öğrencinin eğitim gördüğü belirtilmiştir.⁸⁸⁰ Ayrıca Ayverdi de eserinde bu kurumu Eski Medrese olarak zikretmiştir. Vakfiyedeki bilgiler doğrultusunda medrese değerlendirilecektir.

Kumanova'nın Orta Pınar Mahallesi sakinleri aralarında topladıkları paralarla mülk satın alıp vakıf kurmuşlardır. İsimleri vakfiyede yazılı olan şahıslar şunlardır: el-Hâc Mürteza Ağa b. el-Hâc Ethem, İsmail Efendi b. el-Hâc Ahmed, Salih Bey b. Hüseyin Paşa, Mahmud Bey Mahallesi sakinlerinden İbrahim Efendi b. Hasan Molla Halil b. Ağuş gerek kendi keselerinden gerekse halkı teşvik etmeleriyle topladıkları paralarla 1301/1884 yılında Kumanova' da bir değirmen ve bahçe satın almışlardır. Satın alınan mülkler ile bir vakıf tesis etmişlerdir. Bu vakıf birden çok kişinin topladıkları yardım paralarıyla kurulduğu için diğer vakıflardan farklılık arz etmiştir.

Kumanova'nın Orta Pınar Mahallesi'ndeki hayırseverler, müderris İsmail Efendi b. Nuh Efendi'yi mahallelerinde ders vermesi ve zaman zaman camide halka vaaz ve nasihat etmesi için görevlendirmişlerdir. Müderrise bu hizmeti karşılığında değirmen ve bahçe gelirleri verilmiştir. Ancak vakıf kurulu, İsmail Efendi'nin hangi medresede hizmet edeceğine dair bilgi vermemiştir.⁸⁸¹ Kumanova'nın Orta Pınar Mahallesi sakinleri zor şartlar altında dahi imkânları ölçüsünde topladıkları paralarla vakıf kurup eğitim-öğretim faaliyetlerinin aksamadan devam etmesini sağlamışlardır.

⁸⁷⁹ Albayrak, a.g.e., C. IV, s. 153.

⁸⁸⁰ *Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye 1321*, s. 635; Ayverdi, a.g.e., s. 87

⁸⁸¹ VGMA, Defter 989, Sayfa 97, Sıra 72.

9. Üsküp Medreseleri

Evliya Çelebi, eserinde Üsküp'ü tanımlarken burada 9 medresenin olduğunu nakletmiştir.⁸⁸² 1314/1896 yılı *Kosova Vilayeti Salnamesi'nde* Üsküp'te 8 medresenin faaliyette olduğu belirtilmiştir.⁸⁸³ Salih Asım Bey, "*Üsküp Tarihi ve Civarı*" adlı eserinde Üsküp'te 12 medresenin olduğunu ancak bunların dördünün kullanılamaz halde olduğunu ve eğitim-öğretim yapılamadığını zikretmiştir.⁸⁸⁴ Üsküp'te Ayverdi 13, Asani 14 ve Telli ise 17 medresenin isimlerini eserlerine kaydetmişlerdir.⁸⁸⁵

Bu medreselerden biri de Atiye Hanım medresesidir. Ayverdi ve Asani'nin eserlerine Atiye Hanım bt. Yaşar Medresesi olarak kaydettikleri bu yapı, vakfiyede Atiye Hanım bt. Arslan Bey olarak geçmektedir. Çalışmamızda vakfiyedeki bilgiler doğrultusunda Atiye Hanım bt. Arslan Bey Medresesi olarak değerlendirilmiştir.

Hacı Hasan Bey Üsküp'te yaptırdığı medresenin ihtiyaçlarına katkı sağlamak amacıyla oğlu Mehmed Ali Bey tarafından 1254/1838 tarihinde bir vakıf tesis edilmiştir. Vâkıf, sahip olduğu evini, kovacı dükkânını ve Gürler Köyü'ndeki hanını vakfetmiştir. Mehmed Ali Bey, bu yapılardan elde edilen varidatların babası tarafından inşa olunan medresenin çeşitli ihtiyaçlarına haracanmasını istemiştir.⁸⁸⁶

Müderriş Ethem b. Halil, 1273/1857 tarihli vakfiyesinde, Üsküp'te çarşı civarında sahip olduğu 20 dükkânını vakfetmiştir. Vakıf gelirlerini ilk olarak kendine, vâkıfın vefatından sonra ise müderrişlik vazifesi yapacak olan oğluna tahsis etmiştir. Eğer oğulları arasında müderrişlik görevini sürdürecektir bir kimse bulunmazsa bu durumda vakıf gelirlerinin müderrişlik yapan başka şahıslara verilmesini şart koşmuştur.⁸⁸⁷ Ethem Efendi'nin oğullarının vakıf gelirlerinden istifade etmesini müderrişlik yapma şartına bağlamıştır. Çocukları ilimle meşgul olmadıkları zamanlarda bu gelirlerden mahrum olacaklardır. Vâkıfın bu şartla, oğullarını ilim öğrenmeye teşvik etmek istediğini söylemek mümkündür.

⁸⁸² Evliya Çelebi, *Seyahatnamesi*, C. V, s. 297.

⁸⁸³ *1314/1896 Salname-i Vilayet-i Kosova*, Ağanoğlu, s. 124.

⁸⁸⁴ Süleyman Baki, *Üsküp Tarihi ve Civarı Salih Asım Bey*, İstanbul: Rumeli Türkleri Vakfı, Rumeli Araştırmaları Yayınları, 2004, s. 25

⁸⁸⁵ Ayverdi, a.g.e., s. 345; Asani, a.g.t., s.19; Telli, a.g.e., s. 343.

⁸⁸⁶ VGMA, Defter 988, Sayfa 503, Sıra 376.

⁸⁸⁷ VGMA, Defter 582, Sayfa 503, Sıra 376.

Atiye Hanım 1324/1907 tarihli vakfiyesinde, Üsküp'te beş odadan oluşan medreseyi vakfetmiştir. Müderris olarak medreseye Üsküp müftüsü Arslan Fehmi Efendi'yi tayin etmiştir. Vazifesi karşılığında ekmek fırınından elde edilen geliri müderrise tahsis etmiştir. Müderris, müftülük görevi ve öğrencilere ders okutma vazifesini birlikte yürütmüştür. Atiye Hanım, Müftü Efendi'nin vefatından sonra ulemadan bir kimsenin medresede müderrislik vazifesini ifa etmesini münasip görmüştür. Ancak bu kimse derslere devam etmez, ihmal ederse mütevellî tarafından azledilip yerine başka bir müderris tayin edilmesini istediğini vakfiyede belirtmiştir. Mütevellîlik görevinin kendisinden sonra oğlu İsmail tarafından sürdürülmesini istemiştir.⁸⁸⁸

Üsküp'te faaliyette olan medreselerden biri de el-Hâc Seyyid Hasan Rıza Efendi'nin inşa ettirdiği medresedir. Seyyid Hasan Rıza Efendi, Palanka'da Bayram Paşa Mahallesi'nde ikamet etmiştir. 1311/1894 yılında bir vakıf tesis etmiştir. Kendisi Palanka'da yaşamasına rağmen, Cami Şerif Medresesi'ni Üsküp'te inşa etmiştir. Medresenin bakım, onarım, müderris ve talebelerin giderlerinin vakıf gelirlerinden temin edilmesini istemiştir. Ancak vakfiyede ücretlerin miktarı konusunda herhangi bir açıklama yapılmamıştır.⁸⁸⁹

10. Kalkandelen Medreseleri

Yapılan çalışmalarda Kalkandelen'de dört medresenin faaliyet gösterdiği belirtilmiştir. Bunlar, Yukarı Çarşı Medresesi, Saat Medresesi, Köprü Medresesi ve Oruç Paşa Medresesi'dir. Bu medreseler hakkında geniş malumat bulunmamaktadır.⁸⁹⁰ Yukarı Çarşı Medresesi'nin kim tarafından hangi tarihte yapıldığı bilinmemektedir. Ancak burada 1299/1881 yılında Cafer Efendi'nin müderrislik yaptığına bakılırsa medresenin daha önceki yıllarda inşa edildiği anlaşılmaktadır.⁸⁹¹ Kalkandelenli Ahmed Efendi 1320/1903 yılında 500 kuruştan oluşan bir para vakfı kurmuştur.⁸⁹² Bu paranın yıllık işletmesinden elde edilen 75 kuruş kâr payının Yukarı Çarşı Medresesi müderrisi

⁸⁸⁸ VGMA, Defter 991, Sayfa 142, Sıra 57.

⁸⁸⁹ VGMA, Defter 989, Sayfa 139, Sıra 106.

⁸⁹⁰ Ayverdi, a.g.e, s. 78, Asani, a.g.t., s. 26.

⁸⁹¹ Albayrak, a.g.e., C. IV, s. 206.

⁸⁹² VGMA, Defter 999, Sayfa 43, Sıra 34.

Abdullah Efendi'ye verilmesini şart koşmuştur. 1327/1910 tarihli şahsiyet kaydında da medresenin müderrisinin Abdullah Efendi olduğu belirtilmiştir.⁸⁹³

Bazı vâkıflar kendilerinden sonra veya nesilleri son bulduğu durumlarda evlerini müderrislerin ve öğrencilerin oturmasına tahsis etmişlerdir. Bu dört hayırsever de Manastır'da ikamet etmiştir. Müderris el-Hâc Hoca Recep Efendi Manastır'da 1312/1895 yılında sahip olduğu evini vakfetmiştir. Bu evde vefat edene kadar kendisinin ikamet edeceğini söylemiş, vefatından sonra ailesi ve oğullarının, neslinin son bulma ihtimali durumunda da evinde Cami-i Şerif Medresesi müderrisinin ikamet etmesini istediğini vakfiyeye kaydettirmiştir.⁸⁹⁴

Naime Hanım bt. Abdullah Manastır'da 1285/1869 yılında sahip olduğu evini vakfetmiştir. Bu evde vefat edene kadar kendisinin ikamet edeceğini belirtmiştir. Vefatından sonra ise Ali Paşa Camii yanına yapılan medresede görevli olan müderrisin bu evde ikamet etmesini istemiştir.⁸⁹⁵

Acemoğlu kerimesi Hatice Hanım bt. Abdullah Manastır'da 1286/1870 yılında oturduğu evini vakfetmiştir. Burada kendisi ve eşi Ömer Ağa vefat edene kadar ikamet edecektir. Onların vefatlarından sonra Hamza Bey Mahallesi'nde yeniden yapılan Feyziye Medresesi müderrisinin yaşaması için tahsis edilmiştir.⁸⁹⁶

Fatma Hanım bt. Ali 1275/1859 yılında Manastır'da sahip olduğu bir odalı ve bir miktar arsası olan evini vakfetmiştir. Bu evde vefatına kadar kendisi ikamet edecek ve ondan sonra ise evinde ilimle iştiğal eden talebeler oturacaktır.⁸⁹⁷

Manastır'da bazı hayırseverler de kendilerinin vefatlarından sonra evlerinde müderrislerin ikamet etmesini istemişlerdir. Vâkıflar, müderrislere medrese etrafında özel lojmanlar tahsis etmelerine rağmen bazı hayırseverler de medrese kurmaya imkânları olmadığı için müderrislerin evlerinde ikamet etmelerini vakfiyelerinde vasiyet etmişlerdir. Fatma Hanım ise evinde eğitim gören öğrencilerin ikamet etmesini

⁸⁹³ VGMA, Defter 171, Sayfa 246, Sıra 1942.

⁸⁹⁴ MŞS, Defter 164, Varak 49.

⁸⁹⁵ MŞS, Defter 136, Varak 85.

⁸⁹⁶ MŞS, Defter 137, Varak 95.

⁸⁹⁷ MŞS, Defter 122, Varak 24.

istemiştir. Müderris ve öğrencilere ibâte ihtiyaçlarının karşılanması için hayırseverler evlerini tahsis etmişlerdir.

Tanzimat'tan sonra Makedonya'nın farklı şehirlerinde vakıflar tarafından 9 medrese kurulmuştur. Bazı hayırseverler de medreselerin maddi giderlerine destek olmak amacıyla vakıflarından bütçe ayırmışlardır. Bu dönemde tesis edilen medreselerin, Şerif Ahmed Bey hariç devlet erkânı tarafından kurulmadığı görülmüştür. Medrese vakfi kuranların genelde bölge eşrafı ve varlıklı kimseler olduğu anlaşılmıştır. Hâlbuki Makedonya'da Osmanlı fethi sonrası kurulan medreseler umumiyetle Uç beyleri, devletin üst düzey yöneticileri ve bölge eşrafı tarafından yaptırılmıştır. Tanzimat'tan sonraki süreçte ise devlet erkânından ziyade reaya sınıfı, imkânları ölçüsünde medreseler inşa etmişlerdir. Medreselerin ihtiyaçlarının karşılanmasında maddi sıkıntı yaşayan bazı vakıflara da hayırseverler destek olmuştur. Örneğin, Kratova'da Nazife Hanım, kardeşinin oğlu Ahmed Naip Efendi Medresesi müderrisinin 1.200 kuruşluk maaşına, Nazife Hanım vakfi tarafından yıllık 300 kuruş daha eklenmiş ve böylece müderrisin maaşı yıllık 1.500 kuruşa ulaşmıştır.

Makedonya bölgesinde erkeklerin yanı sıra kadın hayırseverlerin de imkânları doğrultusunda medrese kurma yoluyla eğitime destek verdikleri görülmüştür. Örneğin Fatma Hanım Manastır'da, Pembe Hanım ise İştîp'te medrese tesis etmiştir. Güzide Hanım ve Pembe Hanım bt. Yusuf Ağa ise medrese yaptırmamış, Manastır'da bulunan Koca Kâdı ve Tefikiye Medresesi müderrislerine maaş yardımında bulunmuştur.

Vâkıflar medreselerin hangi şartlar doğrultusunda işletilmesini istedikleri, kimlerin ne kadar ücret alacağı gibi konularda vakfiyelerinde detaylı bilgiler vermişlerdir. Vakıfların tesisinden sonra medreselerin faaliyetlerine devam ettiklerine dair önemli bilgiler salnamelerde bulunmaktadır. Salnameler medresenin bânisi, müderrisi ve öğrenci sayılarına dair önemli bilgiler içermektedir. Tanzimat'tan sonraki süreçte Makedonya medreselerinde eğitim gören öğrenci sayılarında ciddi bir artış olmuştur. Bu öğrenci artışıyla ilgili salnamelerde birçok bilgi mevcuttur. İlk dönem medreselerindeki öğrenci sayıları hakkında İsa Bey ve Zeynelabidin Paşa vakfiyelerinde bilgi verilmiştir. Üsküp'te 874/1469 yılında vakıf kuran İsa Bey'in medresesinde on

öğrencinin eğitim gördüğü verilen harçlıklardan anlaşılmaktadır.⁸⁹⁸ Zeynelabidin Paşa'nın 1096/1684 yılında düzenlediği vakfiyesine göre Ohri'de beş altı oda ve medreseden oluşan yapıda da tahminen on öğrenci eğitim görmüştür.⁸⁹⁹ Ancak Tanzimat'tan sonraki süreçte vakfiyelerde öğrenci sayıları hakkında herhangi bir bilgi verilmemiştir. Fakat salnamelerde verilen bilgilere bakıldığında öğrenci sayılarıyla ilgili olarak ilk döneme nazaran ciddi bir artış olduğu görülmüştür. Kuruşçuzâde Ahmed Naib Efendi Medresesi'nde 26 öğrenci, Ahmed Şerif Bey Medresesi'nde 35 ve Tefikiye Medresesi'nde ise 20 öğrencinin eğitim gördüğü belirtilmiştir.

C. Kütüphanelere Yönelik Kurulan Vakıflar

Müslümanlar ilim öğrenmeye daima önem vermiştir. İlk emri “Oku” olan İslam, Müslümanları hem öğrenmeye hem de öğretmeye teşvik etmiştir. Çünkü ilim karanlık gönüllerin meşalesi, gelecek nesillerin teminatıdır. Müslümanlar gittikleri ve fethettikleri her yerde adeta ilimde ve hayırda yarışmış, hatta etraflarına ilmin nurunu yaymışlardır. Bir memleket kılıç ile fethedilse de ilim olmadan ayakta kalması ve yönetilmesi oldukça zordur. Bu sebeple ecdadımız fethettikleri yerlere, cami, medrese, mektep, kütüphane vb. kurumlar inşa ettirmişlerdir. Bunlar arasındaki kütüphaneler halkın aydınlanmasıyla birlikte nice âlimlerin yetişmesine vesile olmuşlardır.

Kütüphane hizmetlerinin verildiği yerlerden biri de uzun yıllar Osmanlı egemenliğinde kalan Makedonya toprakları olmuştur. Çoğu hizmet gibi ilmî faaliyetler de vakıflar aracılığı ile gerçekleşmiştir. Bu hizmetlerin yine vakıflar yoluyla ile devamlılığı sağlanmıştır. İlmî çalışmalar genel olarak medrese, mektep, cami ve dergâh gibi kurumlarda sürdürülmüştür. Bu müesseselerde sağlıklı bir eğitimin verilebilmesi için gerekli olan temel ihtiyaçlardan biri de kitaplardır. Bu değerli kaynakların muhafaza edilip gelecek nesillere aktarılması kütüphaneler vasıtasıyla sağlanmıştır. Osmanlı Devleti'nde kütüphanelerin durumu ile ilgili vakfiyelerde birçok veri bulmak mümkündür.

Tablo 54. Kütüphaneler Kuran Vâkıfların Listesi

	Vâkıf İsmi	Şehir	Yıl	Kurum
1	İshak Bey	Üsküp	848/1444	Medrese
2	İsa Bey	Üsküp	874/1469	Medrese

⁸⁹⁸ Ayverdi, a.g.e, s. 251.

⁸⁹⁹ VGMA, Defter 744, Sayfa 155, Sıra 39.

3	İshak Çelebi	Manastır	914/1508	Medrese
4	Mehmed Paşa	Üsküp	1017/1608	Türbe
5	Rumeli kaymakamı Ali Ağa	Manastır	1185/ 1775	Müstakil
6	Recep Paşa	Kalkandelen	1213/1799	Tekke
7	Hafız İbrahim	Radoviş	1271/1855	
8	Kimliği Mechul Vâkif	Manastır	1275/1859	Müstakil
9	Kuruşuzâde es-Seyyid Ahmed Naib Efendi	Kıratova	1277/1861	Medrese
10	Şeyhî Ali Efendi	Radoviş		Tekke

Balkanlar’da kurulan kütüphanelerin varlığına dair ilk bilgi 848/1444 yılında İshak Bey’in Üsküp’te kurduğu vakfın vakfiyesinden elde edilmiştir. Vâkif, sahip olduğu aklî ve naklî ilimlerden oluşan 20 kitabını vakfetmiştir. Ancak bu kitapların nerede korunacağı konusunda vakfiyede açıklama yapılmamıştır.⁹⁰⁰ Bu 20 eser için özel bir kütüphane veya bir oda tahsis edilip edilmediği bilinmemektedir. Muhtemelen bu eserler medresenin bir köşesinde muhafaza edilmiş ve kütüphanelerin oluşmasına zemin hazırlamışlardır.

874/1479 yılında İsa Bey de vakıf tesis etme konusunda babası İshak Bey’in izinden gitmiş ve pek çok mal ve mülkle birlikte sahip olduğu 200 küsur kitabını da vakfetmiştir. Ayrıca vâkif, bu kitapların korunması için 2 akçe ücretle bir hâfız-ı kütüb görevlendirmiştir.⁹⁰¹ Zamanla ihtiyaçlar değiştiği gibi çalışanların maaşlarında da artışlar olduğu görülmüştür. İsa Bey Kütüphanesi’nde görevli hâfız-ı kütübün 2 akçe olan günlüğü 1727 yılında 4 akçeye yükseltilmiştir. 1210/1795 yılında kütüphaneci olan Mehmed Sadık vefat edince yerine oğlu Mehmed Halife 4 akçe yevmiye ile vazifelendirilmiştir. Aynı zamanda Mehmed Halife vakfa bağlı İbn-i Bahri Mescidi’nde imamlık görevini de ifa etmiş ve 10 akçe ücret almıştır. İsa Bey Kütüphanesi’nde iş yükü artınca hâfız-ı kütübe yardımcı olarak bev vap ve ferraş görevlisi olarak 1278/1861 yılında Hasan Halife 2 akçe yevmiye ile tayin edilmiştir. Onun vefatından sonra 1305/1886 yılında bu göreve Mehmed Nuri Efendi getirilmiştir.⁹⁰² 1479 yılında İsa Bey tarafından tesis edilen kütüphane Osmanlı hâkimiyeti sonuna kadar ayakta kalmıp Üsküp halkına hizmet sunmuştur.

⁹⁰⁰ VGMA, Defter 632, Sayfa 424, Sıra 194.

⁹⁰¹ Ayverdi, a.g.e., s. 251

⁹⁰² Telli, a.g.e., s. 62-66.

Manastır ardından da Selânik kâdısı olan İshak Çelebi'nin Manastır, Tatarcık, Selânik ve Filibe'deki vakıflarına müteallik vakıfnamesinin 1503, 1508-1511 yıllarına ait muhtelif tasdikleri mevcuttur.⁹⁰³ 914/1508 yılında İshak Çelebi kurduğu vakıfla, Manastır'da mektep ve medrese inşa etmiştir. Mektep ve medresedeki öğretim görevlileri ve öğrencilerin faydalanması için fıkıh tefsir ve lügat olmak üzere 275 cilt kitap ve üç mushaf vakfetmiştir.⁹⁰⁴ Bu kitapların korunması için kütüphaneci tayin edilip edilmediği bilinmemektedir. Muhtemelen bahsi geçen eserler medresenin bir köşesinde veya özel bir odada muhafaza edilmiştir.

Kaçanikli Mehmed Paşa'nın 1017/1608 yılında kurmuş olduğu vakıf menkul ve gayrimenkullerden oluşmuştur. Vakfedilen menkul varlıklar arasında 32 kitabın bulunduğu bahsedilmiştir. Vâkif, kitapların kendisi için yapılacak olan türbede bir hâfız-ı kütüb tarafından muhafaza edilmesini ve kitapların türbe dışına çıkarılmamasını vakfiyede zikretmiştir.⁹⁰⁵

Rumeli Kaymakamı Ali Ağa b. Abdullah, 1185/1771 yılında Manastır'da bir vakıf ihdas etmiştir. Yeni Camii avlusunda inşa ettirdiği kütüphanenin bakımı ve onarımının vakfi tarafından finanse edildiğini vakfiyede belirtmiştir. Vâkif, Yakup b. Ahmed Ağa'yı hem müteveli hemde hâfız-ı kütüb olarak tayin etmiştir. Bu görevlinin maaşı için de 200 kuruş nakit parasını vakfetmiştir.⁹⁰⁶

1213/1799 yılında Recep Paşa Kalkandelen'de oldukça büyük bir vakıf kurmuştur. Sersem Ali Baba Zaviyesi'ni yeniden inşa ettirmiş ve etrafına dervişlerin kalması için odalar yaptırmıştır. Tasavvuf ehlinin faydalanması için beşi Kur'an-ı Kerim olmak üzere tasavvuf, dini ilimler, sarf, nahiv, tıp ve diğer ilimlerden oluşan 197 cilt kitabını vakfetmiştir. Vakfiyede kitapların isimleri tek tek yazılmamış, ancak çeşitli alanlarda eserler olduğu bilgisi verilmiştir. Bu kitaplar zaviyede bir hâfız-ı kütüb tarafından muhafaza edilmiş, dervişler bu eserlerden istifade etmiş, ancak zaviye dışına kitapların çıkartılmaması isteği vakfiyede özellikle belirtilmiştir. Hâfız-ı kütübe günlük

⁹⁰³ Hasan Kaleşi, "Yugoslavya'da İlk Türk Kütüphaneleri", *Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü*, C. IV S. 38, 1965, s. 170.

⁹⁰⁴ Ayverdi, a.g.e, s. 100; İsmail E. Erünsal, *Türk Kütüphaneleri Tarihi II, Kuruluşundan Tanzimat'a Kadar Osmanlı Vakıf Kütüphaneleri*, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayını: 22, 1988, s. 36.

⁹⁰⁵ VGMA, Defter 633, Sayfa 21, Sıra 11.

⁹⁰⁶ VGMA, Defter 652, Sayfa 127, Sıra 254.

2 akçe ücret tahsis edilmiştir. Kitapların korunması için muhtemelen zaviye etrafında inşa edilen odaların birisi kütüphane olarak ayrılmış ve dervişlerden biri de kütüphaneci olarak çalışmıştır.⁹⁰⁷

Hâfız İbrahim Efendi Vakfı'nın ilginç bir özelliği bulunmaktadır. Radoviş Kazası'nda 1271/1855 yılında vakıf kuran İbrahim Efendi vakfettiği on beş kitabından vefat edene kadar kendisi ve ailesi istifade edecektir. Ayrıca Hâfız İbrahim Efendi, ailesinden ilimle meşgul olan kimseler kalmaz ise kitapların zayi olmaması ve ilim ehli kimselerin istifade etmesi için Radoviş'te bulunan Şeyhî Ali Efendi kütüphanesine verilmesini vakfiyesinde şart koşturmuştur.⁹⁰⁸

Kuruşuzâde es-Seyyid Ahmed Naib Efendi 1277/1861 yılında Kratova Kazası'nda saat kulesi yanında sahip olduğu arsa üzerine, altı öğrenci odası, muallimhane, bir dersane, medrese ve kütüphaneden müteşekkil olan yapıyı vakfetmiştir. Bu kütüphaneye tayin ettiği hâfız-ı kütübe yıllık 120 kuruş maaş verilmiştir. Ancak Ahmet Naib Efendi kütüphanedeki kitaplar hakkında herhangi bir bilgi vermemiştir. Vâkıf, medresesinde eğitim gören öğrencilere müderrisin "*envâ-i ulûm ve fînûn*" okutmasını istemiştir. Medresede talebelere farklı ilim dallarının okutulduğu göz önüne alındığında, adı geçen kütüphanede aklî ve nakli ilimlerle alakalı kitapların olduğu anlaşılmaktadır.⁹⁰⁹ Bir arşiv kaydında Ahmet Naib Efendi Kütüphanesi'nde 100 kitabın olduğu bilgisi verilmiştir.⁹¹⁰ Muhtemelen bu 100 eser farklı ilim dallarına ait kitaplardan meydana gelmektedir.

İsmi vakfiyede açıklamayan vâkıf 1275/1859 yılında Manastır'da Eski Camii avlusunda bir kütüphane yaptırarak aklî ve naklî ilimlerden oluşan, isimlerini tek tek vakfiyede yazdırdığı 170'in üzerinde eserini vakfetmiştir. Kitaplarını bağışladığı kütüphanenin, açılış kapanış, tatil günleri ile burada yenilmesi yasak olan yiyecekler vb. kütüphane kuralları ile ilgili çeşitli bilgiler de vakfiyede belirtilmiştir. Kitapların muhafazası için Selim b. Abdullah'ı tayin etmiştir. Bu kütüphanenin tamir ve bakımı vâkıf tarafından yapılacaktır. Ayrıca onun vefatından sonra da vakfiyede belirlediği heyet tarafından kütüphanenin bakım ve onarım giderlerinin karşılanması istenmiştir.

⁹⁰⁷ MÜDA, 15 Numaralı Vakfiye.

⁹⁰⁸ MÜDA, 8 Numaralı Vakfiye; Ayhan, a.g.e., s. 360.

⁹⁰⁹ VGMA, Defter 990, Sayfa 81, Sıra 67.

⁹¹⁰ BOA. MF. KTU. 5/94.

Kütüphanecinin vefatından sonra yeni görevliyi kütüphane heyetinin belirlemesi uygun görülmüştür. Vâkıfın kütüphane için belirlediği müteveli heyeti şu kimselerden oluşmaktadır: Kerim Beyzâdeler Halil Bey Efendiler, Mustafa Bey, Sadık Bey Efendiler, Müftü Şerif Efendizâde, Vechi? Efendi Mustafa Beyzâdeler Halil Bey, Numan Bey Efendiler, Raşid Beyzâde ve Malik Bey'dir.

İsmi belirtmeyen vâkıfın kütüphanesinin çalışma saatleri ve tatil günleri hakkında vakfiyede detaylı bilgi verilmiştir. Kış aylarında kütüphanenin çalışma saatleri beş ile dokuz arası, yaz mevsiminde ise üç ile sekiz arasındadır. Kütüphane haftanın beş günü vâkıfın şartları doğrultusunda hizmet vermiştir. Kütüphanenin tatil günleri ise Pazartesi ve Cuma olarak belirlenmiştir.⁹¹¹ Ayrıca Manastır'daki kütüphane vakfının şartları ile Bursa'da 1174/1760 yılında Hüseyin Ağa b. Süleyman Ağa tarafından Kavaklı Mahallesi'nde Cizyedârzâde Zaviyesi için tesis ettiği kütüphane vakfının şartları benzerlik arz etmektedir. Bursa'daki kütüphane yaz aylarında güneşin doğuşundan iki saat sonra açılacak, kışın ise güneşin doğuşundan bir saat sonra açılıp ikindiye kadar açık kalacaktır. Bursa'daki kütüphanenin tatil günleri Salı ve Cuma, Manastır'dakinin ise Pazartesi ve Cuma olarak belirlenmiştir.⁹¹² Özellikle Cuma günü Müslümanların bayramı kabul edildiği için bu günlerde kütüphanelerin kapalı olması da ayrıca önemlidir. İki kütüphane de haftada beş gün halka hizmet vermiştir.

İsmi açıklamayan vâkıf, Şaban ve Ramazan aylarında otuzar gün, Ramazan ve Kurban bayramında da onar gün kütüphanenin kapalı olmasını istemiştir. Ayrıca harman zamanı 30 gün kütüphanenin mazeretsiz açılmamasını şart koşturmuştur. Muhtemelen harman zamanı halkın yoğun bir şekilde hasat işleri ile meşgul olması dikkate alınarak böyle bir şart ileri sürülmüştür. Vâkıf, tatil günlerinde de ilim tahsili ile meşgul olan kimselerin ihtiyacını karşılanması için kütüphanenin kısa süreli açılabilceğini vakfiyede belirtmiştir.⁹¹³

Vâkıf, kütüphane içerisinde araştırmacıların tütün, tonbeki ve malâyani şeyleri tüketmelerini yasaklamıştır. Kütüphaneye gelen araştırmacılar istedikleri kitapları kütüphaneciye bildirecekler, görevli ilgili kitabı gelen okuyucuya verip, mütalaadan

⁹¹¹ MŞS, Defter 122, Varak 34.

⁹¹² Hasan Basri Öcalan, "Dergâh Kütüphaneleri", "*Bursa Kütüphaneleri*", ed. Ali İhsan Karataş, Bursa: Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2013, s. 139.

⁹¹³ MŞS, Defter 122, Varak 34-35.

sonra hâfız-ı kütübe teslim edecektir. Vâkıf, kitapların kütüphanenin dışına ödünç verilmesini yasaklamıştır. Kütüphanenin yılda bir iki defa kontrolü yapıp, kitapların sayılması ve eksik kitap bulunması halinde heyetin kütüphaneciye bu hususta yardımcı olması gerektiği kaydedilmiştir. Kitaplarının kaybolmadan muhafaza edilmesi adına mütevellî heyeti tarafından hâfız-ı kütübün de zaman zaman denetlenmesi, onun da işini daha titizlikle yapmasını sağlamıştır.

Vakfiyelerde yer alan 10 vakıf kütüphanesinden sadece Kuruşçuzâde Ahmed Efendi tarafından kurulan kütüphanenin ismi 1321 yılı *Salnâmesi'nde* ve 5/94 nolu kütüphanelerin olduğu kayıtlarda geçmektedir. Vakfiyelerine ulaşılmayan, kütüphanelerle ilgili bilgiler İsmail Erünsal'ın "*Osmanlılarda Kütüphaneler ve Kütüphanecilik*" adlı çalışmada, salnamelerde ve Osmanlı arşiv kayıtlarında bulunmaktadır. Bu çalışmalarda Makedonya şehirlerinde birçok kütüphane ismine rastlanmıştır.⁹¹⁴ Kütüphanelerle ilgili bilgilere baktığımızda kim tarafından hangi şehirde kurulduğu ve kitap sayıları belirtilmiştir. Fakat kütüphanelerde olan kitapların hangi ilim dallarına ait olduğu isimleri, çalışma planı ve programı hakkında bilgi verilmemiştir. Vakfiyelerine ulaşamadığımız kütüphaneler hakkında sahip olduğumuz bilgiler tabloda, bâni, şehir, yıl ve kitap sayıları ayrıntılı olarak verilmiştir.

Tablo 55. Makedonya'daki Kütüphaneler

Kaza ismi	Bânisinin ismi	Mahalli	Kütüphane ismi	Kitap sayısı	Yılı
Radovişte	Darbhâne Kâtibi Sımâvî Efendi	Câmî Kebir	Câmî Kebir	535	1177
Tikveş	Tahir Ağa	Orta Mahalle	Tahir Ağa	263	1220
Tikveş	Tahir Ağa	Nikotin Karyesi	Tahir Ağa	318	1220
Köprülü	Müftü Hacı Ahmed Efendi	Ber çorak Mahallesi		216	1242
Palanka	Hasan Efendi	Bayram Paşa Camii	Bayram Paşa	300	1270
Üsküp	Kara Tava Ahmed Efendi				1276/1860
Kratova	Kuruşçuzâde Ahmed Naip Efendi	Mustafa Beğ Mahallesi	Kuruşçuzâde Ahmed Efendi	100	1277
Köprülü	Müderris Hacı İsmail Efendi	Cami ittisâlinde		294	1284/
Kalkandelen	Hacı Abbas Efendi	Kasabada Çarşı Camii ittisâlinde	Hacı Abbas Efendi	186	1286

⁹¹⁴ BOA. MF. KTU. 5/94; *Salname-i Nezaret-i Maarifi Umumiye 1321*, s. 637; Ayverdi, a.g.e, s. 108; İsmail Erünsal, "Kütüphane" *DİA, İslam Ansiklopedisi*, Ankara 2003, C. 27, s. 29; İsmail Erünsal, *Osmanlılarda Kütüphaneler ve Kütüphanecilik*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2008, s. 502-510.

Kalkandelen	Hacı Mahmud Efendi	Camii kebirde			1305/1888
Kalkandelen	Kitâbî-ü Şehriyârî Sabri Beğ	Kitâbî-ü Şehriyârî Sabri Beğ	Köprü Mahallesi	365	1312/1894
Manastır	Abdülkerim Paşa	Kasaba İçinde	Abdülkerim Paşa	252/318 yazma 565 matbu 883 toplam	1312/1894
Koçana	Müftî-i Esbak Ebubekir Efendi	Usta? Mahallesi	Ebu Bekir	300	1313/1895
Üsküp	Ebu Bekir Efendi				1313/1895
Ustrumca	Hulûsi Efendi	Cami atik mahallesi	Hulûsi Efendi	284	
Ohri		Kasaba içinde		36 yazma /51 matbu toplam 87	
Manastır	Fatma Sultan		Kütüphanesi		
Manastır	Yeğen Ali Paşa	Manastır tapu tahrir defterinde 1205 tarihinde kayıt edilmiştir	Kütüphanesi		

Makedonya topraklarında Osmanlı dönemi boyunca, cami, mektep, medrese, türbe, dergâh ve müstakil kütüphaneler olmak üzere toplamda 28 kütüphane ismine rastlanılmıştır. Bu kütüphanelerden 27 tanesi erkekler, bir tanesi de kadınlar tarafından tesis edilmiştir. Kitap vakfı kurmada kadınlardan sadece bir kişinin olması, ellerinde yeterince kitap olmadığını veya bu yönde vakıf kurmadıklarını düşündürmektedir.

Yirmi sekiz kütüphane arasında kimliği açıklanmayan vâkıfın kütüphanesi diğer kütüphanelerden birçok yönü ile farklılık arz etmiştir. Bu kütüphaneyi farklı kılan hem müstakil bir kütüphane olması hem de kütüphanenin çalışma planıdır. Bu kütüphane sayesinde tüketilmesi yasak olan maddelerin isimlerini, tatil günlerini ve açılış, kapanış saatleri gibi birçok bilgiye ulaşmak mümkündür.

Vâkıfların ortak şartlarından birisi ve en önemlisi kitapların buldukları yerden dışarıya çıkarılmamasıdır. Bu bağlamda diğer önemli şartlardan biri de araştırmacıların kitapları sadece kütüphanede okuyup inceleyebilmeleri, evlerine götürmelerine müsaade edilmemesidir. Bu kurallar kitapların kaybolmadan korunmasını sağlamıştır

Vakfiyesine ulaştığımız 10 kütüphanenin kurucularına bakıldığında beşinin yönetici sınıftan olduğu görülmüştür. Kadı İshak Çelebi ve Hafız İbrahim Efendi ilmiye

sınıfındandır. İsmi açıklanmayan vâkîf ve es-Seyyid Ahmed Naib'in ünvanı hakkında ise vakfiyede bilgi bulunmamaktadır. Ayrıca Radoviş'te olan ve hakkında geniş malumat olmayan Şeyhî Ali Efendi Kütüphanesi, isminden de anlaşılacağı üzere bir dergâh kütüphanesidir. Vakfiyelerdeki bilgiler dikkate alındığında Makedonya şehirlerinde kurulan kütüphaneler, medrese, tekke, cami ve müstakil kütüphaneler olmak üzere dört farklı bağlamda faaliyet göstermişlerdir. Vakıf kurucularının ünvanları üzerinden bir sınıflama yapacak olursak yönetici kesim ön plana çıkmakla birlikte ilmiye ve reaya sınıfından kişiler tarafından da kütüphanelerin tesis edildiği görülmektedir. Bazı kütüphane sahipleri hakkında geniş malumat olmaması nedeniyle onlar hakkında değerlendirme yapılamamıştır. Sonuç olarak Makedonya topraklarında her kesimden hayırseverin kütüphane kurulmasına destek verdiğini söylemek mümkündür.

III. SOSYAL HİZMETLER

A. Fakirlere Yönelik Kurulan Vakıflar

İslam dini ihtiyaç sahiplerine yardım etmeyi emretmiş ve bu konuda insanları teşvik etmiştir. Bu emrin bir gereği olarak Müslümanlar yardımlaşmada ve hayır işlerinde birbirleriyle yarışmışlardır. Bazıları bireysel olarak yardımlarını yaparken bazı Müslümanlar da vakıflar aracılığıyla bu yardımları daha sistematik hale getirerek daha çok kişiye ulaşmaya çalışmışlardır. İhtiyaç sahiplerine yardım ederken en yakınlardan başlamak daha evladır. Bu sebeple vakıf sahipleri öncelikle kendi bölgelerindeki ihtiyaç sahiplerine öncelik vermişler daha sonra da Müslümanlar için kutsal olan Mekke ve Medine'deki fakirlere yardım ulaştırmışlardır.

Osmanlı dönemi Makedonya bölgesinde sosyal yardımlara yönelik pek çok vakıf tesis edilmiştir. Sosyal hizmetlerin başında kuşkusuz ki fakirlere yardım gelmektedir. Çünkü insanların en hayırlısı insanlara faydalı olan, malın da en hayırlısı Allah yolunda harcanandır. Hayırseverlerin yaptıkları bu iyiliklerin arkasında kültürel gelenekler olduğu gibi dini tavsiye ve teşviklerin de önemli bir yeri bulunmaktadır.⁹¹⁵

⁹¹⁵ Ziya Kazıcı, "Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Urfa'daki Vakıf Hizmetleri", *İ.M.Ü. İ.D.*, S. 5-6, (1987), s. 85.

Makedonya’da XV-XVII. yüzyıllarda üst düzey yöneticiler fakir fukaranın doyurulmasına yönelik oldukça büyük vakıflar tesis etmişlerdir. Her gün iki öğün yemek veren imaretlerin, erzak masrafları ve personel giderleri için düzenli bir gelirin olması gerekmiştir. Özellikle Makedonya bölgesinde büyük imaretler devlet yöneticileri tarafından finanse edilmiştir. Örnek olarak İsa Bey, İshak Bey, Yahya Paşa, Sinan Paşa ve Mustafa Paşa inşa ettirdikleri imaretlerde her gün pişirilen yemeklerle fakirlerin, vakıf personelinin, misafir ve öğrencilerin iâşe ihtiyacını karşılamışlardır.⁹¹⁶ Sinan Paşa ve Yahya Paşa imaretlerinde her gün pişirilmesini istedikleri yemeklerin listesini vakfiyelere yazdırmışlardır. Pilav, et, buğday çorbası ve zerde yemeklerinin yapılmasını şart koşmuşlardır. Erzak listesinde isimleriyle beraber alınmasını istedikleri malzemeler pirinç, et, buğday, nohut, turşu, biber, sakız, tuz, kabak ve zağferandır.⁹¹⁷

Makedonya’da Tanzimat’tan sonra kurulan vakıflar arasında Ohri Kaymakamı Şerif Ahmed Bey tarafından bir imaret inşa edilmiştir. Diğer vakıfların imaret tesis etmeye maddi gücünün yetmediği anlaşılmaktadır. Çünkü imarete her gün ihtiyaç sahiplerinin yedirilmesi için ciddi bir bütçeye ihtiyaç duyulmuştur. Buna ekonomik olarak gücü yetmeyen vâkıflar ise ellerindeki imkânlar doğrultusunda fakirlere kol kanat germeyi sürdürmüşlerdir. Özellikle Ramazan ayı, mübarek gün ve gecelerde fakirlere, kömür, odun, ekmek yardımı ve helva dağıtmakla yetinmişlerdir. Makedonya’da fakirlerin ihtiyaçlarına yönelik 15 vakıf kurulmuştur. Makedonya vakıfları arasında bu oran % 6.8’e tekabül etmektedir.

1. Fakirlere Yönelik Yapılan Yardımlar

Tablo 57. Fakirlere Yönelik Kurulan Vakıflar

Def-Say-Sıra	Vâkıf İsmi	Yer-Yıl	Ücret miktarı	Fakirlere Yönelik yardımlar
581-380-282	Ohri Kaymakamı Şerif Ahmed Bey	Ohri 1262/1846	25 pare	Ekmek yardımı
8	Seyyid Hâfiz İbrahim Efendi b Mehmed	Radoviş 1271/1855	40 parelik	Ekmek yardımı
128-6	Abdüllatif Ağa b. Mehmed	Manastır1282/1866	2 Sehim mübarek gecelerde	Miraç gecesi Fakirlere helva dağıtılması
135-69	Güzide Hanım bt. Abdullah	Manastır 1286/1870	4 hisse	Ramazan ayında fakirlere ekmek dağıtımı
988-210-121	Derviş Mehmed b. Tahir Usta	Köprülü 1294/1878	3 sehim, mevlid kandilinde	Fakirlere helva dağıtılması

⁹¹⁶ Ayverdi, a.g.e., s. 252-262.

⁹¹⁷ VGMA, Defter 629, Sayfa 423, Sıra 33; Omerov, a.g.t., s. 100.

157-67	Süleyman Efendi b. Zekeriya	Manastır 1307/1890	300 kuruş, 200 kışta fakirlere	Ramazanda fakirlere ekmek yardımı
157-93	Mefahir Efendi b. Hafız Hasan Efendi	Manastır1308/1891	Vakıf gelirinden	Ramazan ayında ekmek yardımı
163-8	Müderriş Ahmed Daniş b. el-Hâc Salih	Manastır 1309/1892	2 sehim, 2 sehim	Ramazanda ekmek ve kışta fakirlere odun yardımı
990-85-71	Fatma Hanım bt. Ahmed	Kalkandelen 1310/1893		İki koyun kesilip fakirlere dağıtılması
166-28	Meryem Hanım bt. Abdullah	Manastır 1316/1899	30 kuruş	Ramazanda ekmek yardımı
600-68-87	Ayşe Hanım bt. Hasan	Ohri 1317/1900	50 kuruş ve artan para haremeyin	Ekmek yadımı ve haremeyin fukarasına maddi yardım
173-26	Hanife Hanım bt. Selim	Manastır 1317	100 kuruş	Fakirlere ekmek yardımı
604-59-82	Sabiha Hanım bt. Malik Paşa	Manastır 1319/1902	20 Sehim fakirle, 24 sehim odun	Ramazanda ekmek ve kışın fakirlere odun yardımı
173-37	Hacı Halit Efendi b. Hacı Rüstem AAğa	Manastır1324/1907	7 sehim	Fakirlere ekmek yardımı
990-37-20	Münire Hanım b. Mustafa Efendi	Manastır 1324	Üç lirayı Osmanî	Ramazan'da ekmek yardımı

Makedonya'nın çeşitli bölgelerinde vakıf ihdas eden hayırseverlerden 15'i fakirlerin çeşitli ihtiyaçlarına yönelik vakıf kurmuşlardır. Fakirlere yönelik bu yardımlar 220 vakıf arasında %6.8'e tekabül etmektedir. Vakıf kurucularının bir kısmı vakıf gelirlerinden pay ayırmış ve yaşadıkları şehirlerdeki fakirlerin ihtiyaçlarına sarf edilmesini istemişlerdir. Bu vakıfların hepsi fakirlere ekmek yardımı yapılmasını istediklerini vakfiyelerde belirtmişlerdir. Çünkü ekmek insanların hayatlarını idame ettirmelerindeki en önemli besin kaynağının başında gelmektedir. Vâkıflar, ekmeklerin Ramazan ayı içinde fakirlere verilmesini özellikle belgelere kaydettirmişlerdir. Ramazan ayında hayır işlemenin diğer zamanlara nazaran daha sevap olduğunu bilen hayırseverler bu günlerde fakirleri gözetmeye özen göstermişlerdir. Ramazan ayında ekmek dağıtan altı hayırsever de Manastır'da ikamet etmiştir. Örneğin, Süleyman Efendi b. Zekeriya 300 kuruş Ramazan ayında fakirlere “*Nâmi-aziz*” (ekmek),⁹¹⁸ Müderriş Ahmed Daniş b. el-Hâc Salih iki sehim,⁹¹⁹ Meryem Hanım bt. Abdullah 30 kuruş,⁹²⁰ Münire Hanım b. Mustafa Efendi üç lirayı Osmanî,⁹²¹ Sabiha Hanım bt. Malik

⁹¹⁸ MŞS, Defter 157, Varak 67.

⁹¹⁹ MŞS, Defter 163, Varak 8.

⁹²⁰ MŞS, Defter 166, Varak 28.

⁹²¹ VGMA, Defter 990, Sayfa 37, Sıra 20.

Paşa 20 sehim⁹²² ve Mefahir Efendi b. Hafız Hasan Efendi Ramazan ayında fakirlere ekmek yardımıyla bulunmuştur.⁹²³ Ancak Mefahir Efendi'nin yardım için ayırdığı bütçe vakfiyede açıklanmamıştır.

Üç vâkıf ise ekmek yardımlarının yıl içinde hangi zaman diliminde yapılacağı konusunda herhangi bir açıklama yapmamışlardır. Hanife Hanım bt. Selim Manastır'daki fakirler için 100 kuruş nân-ı aziz dağıtılmasını istemiştir.⁹²⁴ Ayşe Hanım bt. Hasan Ohri'de 50 kuruşluk ekmeğin fakirlere verilmesini şart koşturmuştur.⁹²⁵ Seyyid Hâfız İbrahim Efendi b. Mehmed'in Radoviş'te tesis ettiği vakfının diğer vakıflardan farklı bir yönü vardır. Vakıf gelirlerinden 40 parelik "*Nân-ı azizin*" fakirlere verilmesini istemiş ve bu kırk parelik ekmek dağıtımını da ailesinin isimlerini zikrederek paylaşmıştır. 10 parelik kısmı babası Abdüllatif, 10 parelik annesi Fatma, 10 parelik kız kardeşi için ve 10 parelik de kendi adına olmak üzere toplamda kırk parelik ekmeğin fakirlere dağıtılıp ruhlarına dua edilmesini talep etmiştir.⁹²⁶

Fakirlere yapılan yardımlar arasında en dikkat çeken ve devamlı olanı Şerif Ahmed Bey tarafından yapılmıştır. Ohri Kaymakamı Şerif Ahmed Bey yaptırdığı imarette her gün 25 parelik buğday satın alınıp, öğütülüp 64 ekmek yapılmasını istemiştir. Bu 64 ekmeği Derviş Sepetçi Mustafa imarettten alıp 14'ünü medrese öğrencilerine kişi başı bir tane olmak üzere dağıtacak, geriye kalan 50 ekmeği ise Ohri'nin yoksullarına tevzi edecek ve bu hizmeti mukabilinde kendisine senelik 30 kuruş maaş tahsis edilecektir.⁹²⁷ Vâkıf, aşure erzakları için varidattan 500 kuruş ayırmıştır. Muharrem ayında yapılacak aşurenin öğrenci ve fakirlere taksim edilmesini istemiştir. İmarette hizmet eden aşçıya da senelik 20 kuruş ücret tahsis etmiştir.

Farklı bir özelliğe sahip diğer bir vakıf ise Hacı Halid Efendi b. Hacı Rüstem Ağa'nın vakfıdır. Bu vâkıf Manastır'daki Gureba Hastanesi'nde tedavi gören fakirlerin yeme ihtiyacı için bir sehim ayırmıştır.⁹²⁸ Ayrıca fakirlere ekmek yardımının yanı sıra

⁹²² VGMA, Defter 604, Sayfa 59, Sıra 82.

⁹²³ MŞS Defter 157, Varak 93.

⁹²⁴ MŞS, Defter 173, Varak 26.

⁹²⁵ VGMA, Defter 600, Sayfa 68, Sıra 87.

⁹²⁶ MÜDA, 8 Numaralı Vakfiye.

⁹²⁷ VGMA, Defter 581, Sayfa 380, Sıra 282.

⁹²⁸ MŞS, Defter 173, Varak 237.

özel gün ve gecelerde, faklı yardımlar yapılmıştır. Köprülü'de Mehmed b. Tahir Usta⁹²⁹ ve Manastır'da Abdüllatif Ağa b. Mehmed mevlid kandillerinde programa katılan fakirlere ve cemaate helva dağıtmışlardır.⁹³⁰ Mevlid merasimleri genelde camilerde yapıldığı için ikramlar sunulurken zengin fakir ayrımı yapılmamıştır.

Fakirlere yapılan ekmek yardımı konusunda en dikkat çeken misal ise Güzide Hanım Vakfı'nda görülmüştür. Güzide Hanım vakıf varidatından 4 hisse ayırmış ve Ramazan ayında Manastır'da ikamet eden müslüman, gayrimüslim, kadın, erkek, yaşlı ve çocuklardan fakir olanlara her gün ekmek dağıtılmasını istemiştir.⁹³¹ Vâkıfe din, ırk, mezhep ayrımı gözetmeden fakir olan herkesi eşit görmüş ve vakfından nân-ı aziz yardımında bulunmuştur.

Fatma Hanım bt. Ahmed Kalkandelen'de bir vakıf tesis etmiştir. Fatma Hanım vakıf gelirlerinden her yıl kendisi için bir koyun ve vefat eden eşi molla Yusuf Efendi için de bir koyun satın alınıp kurban edilmesini istemiştir. Ancak vâkıfe kesilen koyunların kimlere ikram edileceği konusunda vakfiyede herhangi bir açıklama yapmamıştır.⁹³² Bu koyunlar muhtemelen kazanın fakirlerine dağıtılmıştır.

Fakirlerin yeme içme giderlerini temin eden vakıflar, bu kimselerin kış aylarında üşümemeleri için vakıflarından fon ayırmışlardır. Manastır'da Süleyman Efendi, Hacı Halid Efendi, Sabiha Hanım bt Malik Paşa ve Müderris Ahmed Daniş Efendi ve Şerif Ahmed Bey, Manastır'da fakirlerin kışın ısınma ihtiyaçlarına katkı sağlamak amacıyla vakıflarından pay ayırmışlardır. Sabiha Hanım, yirmi sehimlik bir fon ayırmış, bu parayla odun alınıp fakirlere verilmesini istemiştir. Müderris Ahmed Daniş Efendi de vakıf gelirlerinden iki sehim ayırmış, bu parayla odun satın alınıp fakirlere verilmesini şart koşmuştur. Süleyman Efendi dükkân gelirinden elde edilen 200 kuruş ile kış aylarında ihtiyaç sahibi kimselere kömür satın alınıp verilmesini vakfiyede belirtmiştir.⁹³³ Hacı Halid Efendi ise diğer hayırseverlerden farklı olarak altı sehimlik bütçenin, Manastır'da eğitim veren müderrisin yaz aylarında ekmek masraflarına ve kış aylarında da odun ve kömür ihtiyaçlarına harcanmasını istemiştir.⁹³⁴ Şerif Ahmed Bey

⁹²⁹ VGMA, Defter 988, Sayfa 210, Sıra 121.

⁹³⁰ MŞS, Defter 128, Varak 6.

⁹³¹ MŞS Defter 135, Varak 69.

⁹³² VGMA, Defter 990, Sayfa 85, Sıra 71.

⁹³³ MŞS, Defter 157, Varak 67.

⁹³⁴ MŞS, Defter 173, Varak 37.

de Manastır'da inşa ettirdiği medrese, muallimhane, dersane ve öğrenci odalarında kış aylarında kullanılmak üzere toplamda 2.000 vukiyye kömür ve 25 çeki odun alınmasını istemiştir.⁹³⁵

2. Haremeyn Fakirlerine Yönelik Kurulan Vakıflar

Haremeyn'e ilk surre Abbasiler devrinde gönderilmeye başlamış ve bu uygulama daha sonra bütün Müslüman devletler tarafından benimsenmiştir. Osmanlı Devleti'nde Yıldırım Bâyezid zamanından itibaren⁹³⁶ hac münasebetiyle Haremeyn'e (Mekke ve Medine) giden “*Surre-i Hümayun*” adlı alaylarla çeşitli yardımlar ve hediyeler gönderilmiştir.⁹³⁷ Osmanlı padişahlarından Çelebi Sultan Mehmed ilk defa Haremeyn fakirlerine dağıtılmak üzere bir miktar para göndermiştir.⁹³⁸ Ondan sonra tahta çıkan padişahlar da onun bu uygulamasını devam ettirmiştir.⁹³⁹ Sonraki dönemlerde devlet erkânının yanı sıra pek çok hayırsever de Haremeyn hizmetleri için vakıf tesis etmişlerdir. Haremeyn bölgesi için toplanan paralar hac mevsiminde yola çıkan surre alayları ile bölgeye ulaştırılmış ve vakıfların şartları doğrultusunda ilgili yerlere dağıtılmıştır. Osmanlı yönetimdeki Makedonya bölgesinden de dört vakıf Haremeyn hizmetleri için vakıflarından bütçe ayırmıştır.

Tablo 58. Haremeyn Fakirlerine Yönelik Vakıflar

Def-Say-sıra	Vâkıf İsmi	Yer- Yıl	Para miktarı	Fakirlere Yönelik yardımlar
629-415-332	Yahya Paşa	Üsküp 912/1506	200 sikke Haremeyn	Haremeyn fukara ve hizmet edenlere
127-9	Naile Hanım bt. Abdurrahman	Manastır 1270/1854	Soyu kesilirse ev kira geliri	Haremeyni fakirlerine tahsis edilmiştir.
157-127	İbrahim Ağa b. Hacı Yusuf	Manastır 1309/1892	Artan vakıf gelirleri	Haremeyne hizmet edenlere
600-68-87	Ayşe Hanım bt. Hasan	Ohri 1317/1900	50 kuruş ve artan para haremeyn	Ekmek, haremeyn fukarasına artan para

Makedonya bölgesinde vakıf tesis edenlerin bir kısmı Haremeyn'deki din hizmetleri ve fakirlerin ihtiyaçlarını düşünerek bu kutsal topraklardaki hizmetlere

⁹³⁵ MÜDA, 25 Numaralı Vakfiye.

⁹³⁶ Mustafa Güler, *Osmanlı Devletinde Haremeyn Vakıfları (XVI.-XVII Yüzyıllar)*, İstanbul: Tarih ve Tatbikat Vakfı Tatar Yayınları, 2002, s.181.

⁹³⁷ Pakalın, a.g.e., C. III, s. 284; Ş.Tufan Bozpnar, Mustafa S. Küçükaşçı, “Haremeyn”, *DİA, İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1997, C. 16, s. 153-157..

⁹³⁸ Mehmed Neşri, *Kitâb-ı Cihan-Nümâ Neşri Tarihi*, C. II, Faik Reşit Unat, Mehmed A. Köymen, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1995, s. 551.

⁹³⁹ Başol, a.g.t., s. 164-167.

katkı sağlamak amacıyla vakıflarından pay ayırmışlardır. Makedonya vakıflarından Haremeyn'e fon ayıran ilk vâkıf Yahya Paşa'dır. Vâkıfın yaptığı yardımlar arasında en dikkat çekenini ise Medine'ye yapmış olduğu yardımdır. Yahya Paşa 912/1506 yılında kurduğu vakıfta Medine'ye yardım için iki yüz sikke⁹⁴⁰ ayırmıştır. Medine'ye yapılan yardımın kullanımı ise şu şekilde belirtilmiştir. Medine naibine yıllık yirmi sikke, hatibe on sikke, imama on sikke, iki müezzine beşer sikke, Medine'de Mescid-i Nebevi'deki hizmetçilere yirmi sikke, Mescid-i Nebevi'de görev yapan ferraşlara on sikke, Mescid-i Nebevi bevvablarına da beş sikke verilmiştir. Yahya Paşa, Harem-i Şerif'in aydınlatılması için kandil yağlarına yıllık on beş sikke, hacıların su ihtiyaçlarını karşılayan kimselere yıllık on sikke tahsis edilmiştir. Tüm bu harcamalardan sonra arta kalan seksen sikkenin ise Medine'de bulunan fakir ve yoksullara harcanmasını vakfiyede şart koşmuştur.⁹⁴¹

Tanzimat'tan sonra tesis edilen vakıflarda üç vâkıf gelirlerinin bir kısmının Haremeyn'e gönderilmesini istemişlerdir. Naile Hanım bt. Abdurrahman Manastır'da evini vakfetmiştir. Neslinden kimse kalmadığı takdirde ev kiraya verilecek ve elde edilen gelir Haremeyn fakirlerine dağıtılacaktır.⁹⁴² İbrahim Ağa b. Hacı Yusuf Manastır'da tesis ettiği vakfın bütün giderleri tamamlandıktan sonra artan paranın tamamının Haremeyn'e hizmet edenlere tahsis edilmesini istemiştir.⁹⁴³ Ayşe Hanım bt. Hasan Ohri'de kurduğu vakfın lüzumlu ihtiyaçları karşılandıktan sonra artan paranın bütünü Haremeyn fakirlerine verilmesini şart koşmuştur.⁹⁴⁴

3. Vakıflar İşlevselliğini Kaybettiği Durumlarda Gelirin Fukaraya Verilmesi

Tanzimat'tan sonraki süreçte Makedonya bölgesinde hayırseverler tarafından iki yüz küsur vakıf tesis edilmiştir. Makedonya vakıflarının hizmet alanları bazı konularda aynı iken birçok konuda da birbirinden farklılık göstermektedir. Makedonya vâkıflarının tamamında bulunan ortak bir özellik vardır. Bu özellik, vakıf gelirlerinden istifade eden kimselerin nesillerinin son bulunduğu durumlarda

⁹⁴⁰ Sikke, Devlet'in hükümdarın ya da resmi otoritenin simge veya yazısının yer aldığı madeni Paradır. Sikkeler altın, gümüş ve bakırdan basılmıştır. Sikkeler Emevi'lerden itibaren İslam dünyasında kullanılmaya başlamış Osmanlı devletinde'de yaygın olarak kullanılmıştır. Oğuz Tekin, "Sikke", *DİA İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2009, C. 27, s. 179.

⁹⁴¹ VGMA, Defter 629, Sayfa 415, Sıra 332.

⁹⁴² MŞS, Defter 157, Varak 127.

⁹⁴³ MŞS, Defter 127, Varak 9.

⁹⁴⁴ VGMA, Defter 600, Sayfa 68, Sıra 87.

yahut bu gelirlerin tahsis edildiği müesseseselerin ortadan kalktığı zamanlarda ise vâkıflar tarafından varidatının mahallenin veya bölgenin fakir fukarasına verilmesinin istenmesidir.

Vâkıflar, vakfiyede zikrettikleri şartların herhangi bir nedenden dolayı yerine getirilememesi durumunda, vakıf tabiriyle “*müteazzire*”⁹⁴⁵ olması nedeniyle vakıftan elde edilen gelirin yoksul kimselerin ihtiyaçları için harcanmasını vakfiyenin şartlarında özellikle belirtmişlerdir. Makedonya vakıflarında bu konuda pek çok örnek bulmak mümkündür. Birkaç misal vermek gerekirse, Ohri’de Hüseyin b. el-Hâc Mustafa vakfı,⁹⁴⁶ Manastır’da Hatice Hanım bt. Abdullah vakfı,⁹⁴⁷ Doyran’da Recep b. İbrahim ve Yahya b. Ali ortak kurduğu vakıf,⁹⁴⁸ Gostivar ’da Kazım Ağa b Kanber vakfı⁹⁴⁹ ve Kalkandelen de Emrullah Ağa b. Recep vakfı bunlardan yalnız bir kaçıdır.⁹⁵⁰

IV. BELEDİYE HİZMETLERİ

A. Sağlık Hizmetleri

İslam dini, insana ve insan sağlığına daima önem vermiştir. Bir insanın hayatını kurtarmak bütün insanlığı kurtarmakla eş değer tutulmuştur. Bir İslam devleti olan Osmanlı da sağlık konusunda Müslüman devletlerin uygulamalarını geliştirerek devam ettirmiştir. İnsanı yaşat ki devlet yaşasın anlayışı benimsenmiştir.

Osmanlı’nın ilk sağlık kuruluşu Bursa’da inşa edilmiştir. 800/1400 yılında Yıldırım tarafından yaptırılan Dârüşşifa’nın bütün giderlerinin karşılanması için padişah oldukça büyük bir vakıf kurmuştur. Vakıf gelirleri sayesinde bu sağlık merkezi asırlarca halka hizmet sunmuştur. Hastane yaptırma hususunda diğer padişahlar da Yıldırım Bayezid’in yolunu takip etmişlerdir. XV. yüzyıl Edirne Cüzzamhânesi (Miskinler Tekkesi), İstanbul Fatih Dârüşşifası, II. Bayezid Dârüşşifası XVI. yüzyılda Karaca

⁹⁴⁵ Müteazzir, birinci anlamı özürlü bulunan iken, ikinci anlamı ise mümkün olmayan, güç zor olan, vakfiyelerdeki anlamı da normal durumun sonra ermesi ve ikinci planın zorunlu olarak uygulanması anlamında kullanılmıştır. Ferdit Develioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Lûgat*, Ankara: Aydın Kitabevi,1970, s. 907.

⁹⁴⁶ VGMA, Defter 581, Sayfa 51, Sıra 55.

⁹⁴⁷ MŞS, Defter 137, Varak 95.

⁹⁴⁸ VGMA, Defter 991, Sayfa 14, Sıra 14.

⁹⁴⁹ VGMA, Defter 990, Sayfa 35, Sıra 28.

⁹⁵⁰ VGMA, Defter 991, Sayfa 40, Sıra 49.

Ahmed Cüzzamhânesi vb. sağlık merkezleri bunlar arasında sayılabilir. Bu sağlık teşkilatları, dâruşşifa, şifahane, bimarhane gibi farklı isimlerle bilinmektedir.⁹⁵¹

Osmanlı Devleti Rumeli topraklarını fethetmesinin akabinde bölgede sistemli bir iskân gerçekleştirilmiştir. Bölgede vakıflar eliyle han, hamam, kervansaray, cami, medrese ve birçok mimari eserin yanı sıra sağlık kuruluşları da inşa edilmiştir. Ancak ilk dönem Makedonya topraklarında kurulan sağlık teşkilatları hakkında malumat bulunamamıştır. Osmanlı Devleti'nde Tanzimat fermanının ilan edilmesi ile pek çok alanda yapılanmalar başlamıştır. Bu alanlardan biri de sağlık hizmetleri olmuştur. XIX. yüzyılda Makedonya bölgesinde de pek çok askerî ve sivil hastane inşa edilmiştir. Sivil hastaneler Radoviş, Koçana, İştîp, Eğri Dere (Kriva Palanka), Köprülü ve Ustrumca'da dır. Askerî hastaneler ise Üsküp, Manastır, Kumanova, Köprülü İştîp ve Debre şehirlerinde faaliyet göstermiştir.⁹⁵² Bu hastanelerin giderleri genelde devlet bütçesinden finanse edilmiştir. Ancak bazı vâkıflar da hastane giderlerine katkıda bulunmak amacıyla vakıf gelirlerinden pay ayırmışlardır.

Manastır Vilayeti'nde faaliyet gösteren askerî hastanelerle ilgili muhtelif bilgiler bulunmaktadır. Öztunç, Manastır'la ilgili yaptığı çalışmada, Tanzimat öncesi dönemlerde Manastır'da sağlık hizmetlerinin iki handa gerçekleştirildiğini belirtmiştir. İlk hastanenin Manastır'da askerî amaçlı inşa edildiğini zikretmiştir. Rumeli ordusunda bulunan Manastır alayının tedavi ihtiyaçları için 1844 yılında 200 yatak kapasiteli askeri bir hastane yapılmıştır.⁹⁵³ Ancak diğer bir çalışmada ise 9 Ocak-6 Şubat 1837 tarihli bir kayda göre Manastır Vilayeti'nde Osmanlı Devleti Askerî Hastanesi'nin günlük harcamaları hakkında detaylı bilgi verilmiştir.⁹⁵⁴ Dolayısıyla Manastır'da askerî hastanenin yapılış tarihinin 1844 ve 1837 öncesine dayandığı görülmektedir. Muhtemelen var olan askerî hastanenin zaman içinde yetersiz kalması nedeniyle 1844 yılında 200 yataklı yeni bir askeri hastane inşa edilmiştir. Bu yeni yapılan askerî hastanede bir doktorun çalıştığı belirtilmiştir. 1845 yılında hastanede iş yükünün çok

⁹⁵¹ Osman Çetin, *İlk Osmanlı Hastanesi Bursa Yıldırım Darüüşşifası*, (Bursa Mahkeme Sicillerine Göre), İstanbul: Göz Nurunu Koruma Vakfı, 1984, s. 24.

⁹⁵² Murat Babuçoğlu- Orhan Özdil- Sadık Emre Karakuş, Osmanlı Belgelerinde Askeri Tıp ve Balkan Askeri Hastaneleri, *Gülhaneliler Eğitim Sağlık ve Sosyal Dayanışma Vakfı* (GESAV) Ankara 2001, s. 96-236; Zuhâl Özyaydın, "Türkiye Toprakları Dışında Kalan Osmanlı Sağlık Kurumları" Osmanlı Sağlık Kurumları Sempozyumu. Prof. Dr. Ali Haydar Bayat Anısına Düzenlenen- 2 Haziran 2007, s. 77-99.

⁹⁵³ Öztunç, a.g.t., s. 230-235.

⁹⁵⁴ Murat Babuçoğlu, Orhan Özdil, Sadık Emre Karakuş, a.g.e., s. 145.

olması nedeniyle ikinci bir doktora ihtiyaç hâsıl olmuştur. Aynı yıl içinde İtalyan bir hekim olan Maderli aylık 1.200 kuruş maaşla tayin edilmiştir.⁹⁵⁵

Manastır Vilayeti'nde 1 askerî, 1 Sivil, 1 Gureba, 1 Ulah ve 1 Rum cemaatine ait toplamda beş hastanenin faaliyet gösterdiği görülmektedir.⁹⁵⁶ Bu sağlık kuruluşlarından biri olan gureba hastanesinin ihtiyaçlarına katkıda bulunmak amacıyla el-Hâc Halid Efendi 1324/1906 yılında kurduğu vakfın gelirlerinden pay ayırmıştır. Halid Efendi, vakıf gelirlerinden iki sehmini Manastır'daki gureba hastanesinde tedavi olan hastaların yeme içme vb. ihtiyaçlarına sarf edilmesini istemiştir.⁹⁵⁷

Diğer bir misalde de Despina Hanım 1284/1868 tarihinde kurduğu vakfın gelirinin önemli bir kısmını Manastır'da İspitalya Hastanesi ismi ile bilinen sağlık kuruluşunda, Bulgar uyruklu fakir hastaların tedavi masraflarına ayırmıştır. Bulgar uyruklu yuksul kimselerin hastane giderleri Despina Hanım Vakfı tarafından karşılanmıştır. Vakıf bütçesinin imkânları doğrultusunda hastanenin personel maaşları da ödenmiştir.⁹⁵⁸

Makedonya bölgesinde sağlık hizmetlerine yönelik iki vakıf kurulmuştur. Biri Müslüman tarafından, diğeri gayrimüslim Despina Hanım tarafından desteklenmiştir. Müslüman vâkıf Gureba Hastanesi'ndeki yemek ve sair ihtiyaçların karşılanmasında sadece dindaşlarına yönelik bir şart koşmamış, o hastanede tedavi olacak herkesin vakıf parasından istifade edeceğini belirtmiştir. Ancak Despina Hanım kendi dindaşlarından fakir olanlarının hastane masraflarını üstlenmiş, diğer gurupların vakıf gelirlerinden istifade edemeyeceğini vakfiyesinde açıkça beyan etmiştir. Osmanlı Devleti fethettiği her bölge gibi Makedonya'da da İslam dininin güzelliğini, insana verdiği değeri o bölge insanına hissettirmiş ve vakıflar aracılığıyla diğer alanlarda olduğu gibi sağlık alanında da ayırım yapmadan bölge halkına hizmet etmiştir.

B. Su Hizmetleri

Osmanlı Devleti Makedonya bölgesinin fethinden Balkan Savaşları'na kadar olan zamanda hâkim olduğu topraklarda kurduğu vakıflarla çeşitli alanlarda faaliyet

⁹⁵⁵ Öztunç, a.g.t., s. 230-235. .

⁹⁵⁶ Özaydın, a.g.m., s. 177-179.

⁹⁵⁷ MŞS, Defter 173, Varak 37.

⁹⁵⁸ MÜDA, 24 Numaralı Vakfiye, İspitalya Hastanesi, muhtemelen Manastır da olan Rum hastanesidir.

göstermiştir. Osmanlı Devleti'nde sosyal yardımlaşmadan eğitime, din hizmetlerinden sağlık hizmetlerine kadar pek çok alandaki hizmetler vakıflar vasıtasıyla işlevsel hale gelmiştir. Makedonya bölgesi fethinden Balkan Savaşları'na kadar geçen süre içinde, vakıflar vasıtasıyla gelişmiş ve vakıf medeniyetinin önemli merkezlerinden biri haline gelmiştir. Bu alanlardan biri de çeşme, sebil, kuyu, şadırvan ve benzeri hizmetleri bünyesinde toplayan su vakıflarıdır. Günümüzde bu tür çalışmalar belediyeler tarafından gerçekleştirilirken Osmanlı döneminde genelde vakıflar eliyle ifa edilmiştir.

Gerek Kur'ân-ı Kerim'de gerekse hadislerde pek çok maksatla sudan bahsedilmiş ve su üzerine durulmuştur. Kur'ân-ı Kerim'de sudan bahsedilen 63 ayet bulunmaktadır.⁹⁵⁹ Özellikle “*Her şeyi sudan yarattık*”⁹⁶⁰, “*Allah her canlıyı sudan yarattı*”⁹⁶¹ ayetleri hayatın su ile başladığını göstermektedir. Ayetlerin yanı sıra suyun önemine vurgu yapan hadisler de mevcuttur. Hz. Peygamber (sav) Medine'de Müzeyneli bir adamı Rume Kuyusu'nun suyunu ücretle satarken görünce: “*Bu kuyuyu şu Müzeyneli adamdan satın alıp vakfetmek bir Müslüman için ne güzel sadakadır.*” buyurmuştur. Bunun üzerine Hz. Osman, büyük bir meblağ ödeyerek Rume Kuyusu'nu satın almış ve bunu hayrı için vakfetmiştir.⁹⁶² Hz. Peygamber'in su ile ilgili yaptığı bu teşvik, Müslümanlar arasında çok sayıda su vakfı kurulmasını sağlamıştır.

Bütün dinlerde kutsal kabul edilen su, özellikle İslam medeniyetinin teşekkül etmesinde önemli bir yere sahiptir. İnsanların ve diğer canlıların hayatlarını idame ettirmelerinde en temel ihtiyaçların başında su gelmektedir. İslam dininde maddi ve manevi pisliklerden arınarak yapılan ibadetin ön koşulu su ile temizlenmektir. Bu sebeple suyun İslam medeniyetinde ayrı bir önemi vardır.⁹⁶³ Suyun Allah katında ne kadar büyük bir nimet olduğunu bilen Müslümanlar buldukları şehir ve köylerde imkânları ölçüsünde çeşmeler yaptırmışlardır.⁹⁶⁴ Müstakil olarak çeşme yaptırmaya

⁹⁵⁹ Ziya Kazıcı, *İslâmî ve Sosyal Açından Vakıflar*, s. 154.

⁹⁶⁰ Enbiya, 21/30.

⁹⁶¹ Nûr, 24/45

⁹⁶² Tirmizi, Menakıb, 19; İbn Abdülber, *el-İstiab Fi Marifetil-Ashab*, IV, Nşr. Ali Muhammed el-Becavi, C. III, s. 1039-1040.

⁹⁶³ Nazif Öztürk- Mevlüt Çam, “Evkâfın Suları/ Veya Tarihte Su Vakıfları,” “*Su Medeniyeti Sempozyumu*” 26-27 Haziran 2009, Konya, 2.b, İstanbul 2013, s. 349.

⁹⁶⁴ Kazıcı, a.g.e, s. 154.

gücü yetmeyen bazı vâkıflar da, vakıf çeşmelerin bakım ve onarımını üstlenerek maddi destek sağlamışlardır.⁹⁶⁵

Osmanlı toplumunda halkın su ihtiyacının önemli bir kısmı dağlardan kanallarla getirilen sular ile karşılanıyordu. Diğer bir kısmı da evlerin önüne açılan su kuyuları ile temin ediliyordu. Dağlardan getirilen suların mahalle ve evlere dağıtımı, şehirde oluşturulan su şebekesi vasıtasıyla sağlanıyordu. Bu suların bir kısmı mahallelerde inşa edilen çeşmelerde umumun istifadesine sunulurken diğer bir kısmı ise plan program doğrultusunda mahallenin üst tarafından başlayarak künkler ile evden eve akıtılıyor, bu sayede bütün mahalle suya ulaşıyordu. Bahsi geçen bu sistemi, “*habiye-i mâ-i cari*” olarak tabir ediliyordu.⁹⁶⁶

Makedonya şehrinde suyla alakalı pek çok vakıf kurulmuştur. Bu vakıfların önemli bir kısmı mahalle, pazar yerleri ve köylerdeki çeşmeler ile cami etrafındaki şadırvanların onarım ve bakımının yapılması amacıyla tesis edilmiştir. Bu çeşmelerin bir kısmı vâkıflar tarafından inşa ettirilirken, bazı vakıflar da var olan çeşmelerin tamir ihtiyaçlarının karşılanması için ödenekler ayrılmıştır.

Su hizmetlerine yönelik kurulan vakıfların iki tür gideri bulunmaktadır. Bunlardan biri suyollarını tamir eden görevlinin ücretini vakıf bütçesinden tedârik etmek, diğeri de su kanallarında çeşitli doğal afetler nedeniyle meydana gelen, künklerden su sızması, suyollarının bozulması, künklerin kırılması, bunların onarımında, talaş, künkleri birbirine yapıştırılmasında kullanılan lök, vernik, kil gibi adet edevatın temin edilmesi gerekmektedir.⁹⁶⁷ Çeşmelerin bu tür giderleri vakıflar tarafından finanse edilmiştir.

Makedonya'nın farklı şehirlerinin su ihtiyacının karşılanmasına katkıda bulunan vakıflardan kısaca bahsedilecektir. Üsküp'ün imar edilmesinde önemli rol oynayan İsa Bey şehre Lisperse ya da Lisperç Nehri'nin suyunu kemerler ile Üsküp'e getirerek çeşmelere dağıtmıştır. Üsküp'ün önemli ölçüde su ihtiyacının tedarik edilmesine katkı sağlamıştır.⁹⁶⁸ 874/1469 yılında Mehmed Bey Üsküp'te yaptırdığı mescidin önüne

⁹⁶⁵ Nazif Öztürk- Mevlüt Çam, “Evkâfın Suları/ Veya Tarihte Su Vakıfları”, s. 84.

⁹⁶⁶ Ali İhsan Karataş, “Bursa Suları ve Su Vakıfları, Bursa”, U.Ü.İ.F.D., C. II, S.2.(2008), s. 385.

⁹⁶⁷ Cafer Çiftçi, “Osmanlı Dönemi Bursa Su Yollarının Bakım ve Onarımında Vakıfların Rolü”, Bursa, U.Ü.F.E.F.S.B.D., S. 3, (2002), s. 68

⁹⁶⁸ Evliya Çelebi, *Seyahatnamesi*, C.V, s. 298.

insanların abdest ve su ihtiyaçlarını karşılamaları için bir çeşme inşa ettirmiştir. Ayrıca mezkûr vâkıf Kalkandelen’de yaptırdığı zaviyenin su ihtiyacını gidermek için Derice Pınarı Suyu’nu getirtmiştir. Bunun yanı sıra Çar Pınar adlı suyolu ile Hak Başra’da ve Tetova’nın güneyinde yer alan iki suyolunun bakım ve onarımı vakıf bütçesinden karşılanmıştır.⁹⁶⁹

Mustafa Paşa, Banya’da olan suyu kemerlerle Üsküp’e getirmiştir. Bu suyun bakım ve onarım giderleri için günlük üç akçe ayırmıştır. Kendi ismi ile bilinen caminin şadırvanları ve Üsküp’ ün farklı yerlerinde olan çeşmelerinde bakım ve onarım giderleri Mustafa Paşa vakfından finanse edilmiştir.⁹⁷⁰

912/1512 yılında Yahya Paşa tarafından Sofya’da yaptırılan çeşmenin suyu ile vakıf mülkü olan cami, mektep ve imaretin su ihtiyacını karşılamıştır. Mehmed Paşa 1017/1608 yılında Kačanik’te yaptırdığı çeşmenin tamir vb. harcamalarını vakıftan temin etmiştir. 1088/1667 yılında Süleyman Efendi kurduğu vakfın gelirlerinin bir kısmını Taşlıca’da Hüseyin Paşa ismi ile bilinen çeşmelerin bakım ve onarım giderlerine ayırmıştır. 1190/1777 yılında Mehmed Efendi Köprülü’de kurduğu vakfın gelirlerinin tamamını Mesih Bey Camii yanında olan ve Sığırlar Mahallesi’nde bulunan çeşmelerin tamir ihtiyaçlarını karşılamak üzere tahsis etmiştir.

Yahya Paşa, Süleyman Efendi ve Mehmed Paşa vakfına ait çeşmeler günümüzde Makedonya sınırları içerisinde yer almamaktadır. Bahsi geçen çeşmelerden Makedonya toprakları içinde kalanlar, İsa Bey, Mustafa Paşa, Mehmed Bey ve Mehmed Efendi’ye ait olanlardır.⁹⁷¹

Tablo 59. Su Hizmetlerine Yönelik Kurulan Vakıflar

Def-Say- Sıra	Vâkıf İsmi	Yer-Yıl	Ücret miktarları	Çeşme ve Şadırvan Tamirleri
632-114-46	Gümrük Kâtibi el-Hâc Ahmed Aslan Efendi	Ustrumca1246/1831	300 Kuruş	Çeşme tamiri
109-12	Hüseyin Ağa b. İsmail	Manastır 1262/1846	Vakıf gelirinin tamamı	Şadırvan tamiri
581-381-282	Ohri Kaymakamı Şerif Ahmed Bey	Ohri 1262/1846		Çeşme

⁹⁶⁹ VGMA, Defter 605, Sayfa 271, Sıra 358.

⁹⁷⁰ Ayverdi, a.g.e., s. 303.

⁹⁷¹ Omerov, a.g.t., s. 120-121.

111-67	Mehmed Ziya Paşa	Manastır 1264/1848	Vakıf gelirinden feraşa 25 kuruş	Şadırvan bakımı
113-74	Ümmü Gülsüm Hanım bt. Ahmed	Manastır 1266/1850	300 kuruş	Çeşme tamiri
581-27- 281	Sandık Emîni Yusuf Ağa Efendi	Ohri 1272/1855	505 Kuruş	Çeşme ve Hamam suyolu tamiri
126-67	Pembe Hanım bt. Yusuf	Manastır 1277/1860	300 Kuruş	Çeşme tamiri
126-69	Üçüncü Alay Ayanı Mustafa Ağa	Manastır 1277/1860	Gelirin tamamı	Çeşme tamiri
137-11	İsmail Ağa	Manastır 1286/1870	Vakıf gelirinden	Çeşme tamiri
135-69	Güzide Hanım bt. Abdullah	Manastır 1286/1870	4 hisse	Çeşme, şadırvan ve tamir
148-89	Vali Kâtibi el-Hâc Reşid Efendi	Manastır 1300/1882	Vakıf gelirinden	Şadırvan tamiri
157-81	Süleyman Efendi	Manastır 1305/1888	200 kuruş	Çarşı çeşmelerinin tamiri
157-141	Hâfız Hüseyin Efendi b. Mehmed	Manastır 1309/1892	1 Sehim	Rüstem Bey Çeşmeleri Tamiri
173-37	Hacı Halit Efendi b. Hacı Rüstem AAğa	Manastır 1324/1907	3 Hisse	Rüstem Bey Çeşmeleri Tamiri

Gümrük kâtibi el-Hâc Ahmed Arslan Efendi 1246 yılında Ustrumca’da bir vakıf tesis etmiştir. Bu vakıf gelirlerinin önemli bir kısmını su hizmetlerine ayırmıştır. Vâkıf, Ustrumca’nın on bir farklı mahallesine çeşme yaptırmış, ayrıca şehrin merkezinde yer alan Durak Efendi tarafından yaptırılan ve Orta Camii ismi ile meşhur olan caminin şadırvan ve kanaatının bakım ve onarımını vakıf bütçesinden karşılamıştır. İnşa ettirdiği çeşmelerin zamanla suyollarında meydana gelecek tamir ihtiyaçlarını yapmak üzere işinde mahir bir suyolcusuna yıllık 300 kuruş maaş verilerek görev verilmesini vakfiyede şart koşmuştur.⁹⁷² Suyolcusu, vakıf çeşmelerinin mecralarını kontrol eder, ıslah ve tamire muhtaç olanları tespit eder, ihtiyaç duyulan malzemeler müteveli tarafından temin edilir ve onarılırdı.⁹⁷³

Hüseyin Ağa b. İsmail 1262/1845 yılında Manastır’da kurduğu vakfın gelirlerinin tamamını, çarşıda olan şadırvanların kanatının (toprak altından su geçirilecek külünk ve geriz manasına gelir, çoğu kanavattır) bakım ve onarım giderlerine sarf edilmesini istemiştir.⁹⁷⁴

İshak Kadı Camii yanında bulunan şadırvan zaman içinde bakımsızlık sonucu yıkılmıştır. Bu şadırvanın yeniden hizmet vermesini sağlamak maksadıyla Rumeli

⁹⁷² VGMA, Defter 632, Sayfa 114, Sıra 46.

⁹⁷³ Nazif Öztürk- Mevlüt Çam, “Evkâfın Suları/ Veya Tarihte Su Vakıfları”, s. 352.

⁹⁷⁴ MŞS, Defter 109, Varak, 12.

Ayanı Manastırlı Mehmed Ziya Paşa tarafından yeniden inşa edilen şadırvan için aynı kişi 1264/1848 yılında bir vakıf kurmuştur. Vakıftan elde edilen gelir şadırvanın onarım ve bakım ihtiyaçları için harcanırken, temizlikten sorumlu olan ferraş İbrahim b. Hasan'a da 25 kuruş ücret tahsis edilmiştir.⁹⁷⁵ Bu eseri yeniden topluma kazandırmış ve cami halkının su, abdest vb. ihtiyaçlarının daha kolay karşılanmasına katkı sağlamıştır. Burada görüldüğü gibi vâkıflar toplumda gördükleri eksiklikleri gidermek adına vakıf tesis etmişlerdir.

Ümmü Gülsüm Hanım 1266/1850 yılında Manastır'da kurduğu vakfının gelirlerinden bir kısmı olan 2.000 kuruş nakit paranın yıllık kâr payını su hizmetlerine tahsis etmiştir. Vâkıfe kâr payı olan 300 kuruşla, Kara Debbağ Mahallesi'nde Boşnak bahçesinde bulunan çeşmelerin ıslah ve tamirinin yapılmasını istemiştir. Vâkıfe kendisinin de ikamet ettiği mahallenin su hizmetlerinin kesintiye uğramadan devam etmesi amacıyla bu görevi üstlenmiştir.⁹⁷⁶

Sandık Emni Yusuf Âğah Efendi 1272/1855 yılında Ohri'de kurduğu vakıftan elde edilen varidatın büyük bir kısmını su hizmetlerine tahsis etmiştir. Ohri'nin Emin Mahmut Mahallesi'nde bulunan beş çeşmenin bakım ve onarımı için senelik 255 kuruş tahsis etmiştir. Ayrıca vakfettiği hamamın suyollarının tamir işleri için 255 kuruş bir meblağ ayırmıştır.⁹⁷⁷ Vâkıf toplamda 510 kuruşluk bir bütçe ayırmıştır.

Pembe Hanım 1277/1860 yılında Manastır'da kurduğu vakfının gelirlerinden 300 kuruş ayırmış ve bu paranın dedesi tarafından inşa ettirilen vakıf çeşmesinin ihtiyaçlarına sarf edilmesini istemiştir. Dedesinin Manastır'a bağlı Lehçe köyünde yaptırdığı çeşmenin vakıf gelirlerinde muhtemelen zamanla maddi sıkıntılar yaşanmış, sözü konusu çeşmenin bakım ve onarımı yapılamamıştır. Dedesinin yaptırdığı bu hayır eserinin faaliyetlerine devam etmesini arzu eden Pembe Hanım kendi vakfından maddi destek sağlamıştır. Bu vâkıfe hayır yapma noktasında dedesinin izini takip etmiştir.⁹⁷⁸

Serez Redifi Üçüncü Alay Ayanı Mustafa Ağa 1277/1860 yılında Manastır'da kurduğu vakfın gelirlerinin tamamını Emir Çelebi Mahallesi'nde bulunan Mirliwa

⁹⁷⁵ MŞS, Defter 111, Varak, 67.

⁹⁷⁶ MŞS, Defter 113, Varak 74.

⁹⁷⁷ VGMA, Defter 581, Sayfa 27, Sıra 281.

⁹⁷⁸ MŞS, Defter 126, Varak 67.

Çeşmesi'nin ıslah ve tamir ihtiyaçlarına sarf edilmesini şart koşturmuştur.⁹⁷⁹ İsmail Ağa 1286/1870 tarihli vakfiyede, vakfın varidatının tamamını, Manastır'a bağlı Orizarlı Köyü'nde bulunan Koca Çeşme ve Manastır'da Haydar Kadı Camii yanında bulunan Tulum Pınarı'nın bakım ve onarımları için gereken meblağ vakıf bütçesinden temin edilmesini istemiştir.⁹⁸⁰

Vali kâtibi el-Hâc Reşid Efendi 1300/1882 yılında Manastır'da bir vakıf ihdas etmiştir. Vâkıf, vakıf gelirlerinin tamamını zahire pazarında yaptırdığı şadırvanın, temizleme, süpürme, bakım ve onarım gibi asli ihtiyaçları için sarf edilmesini istemiştir.⁹⁸¹ Süleyman Efendi 1305/1888 yılında tesis ettiği vakfının varidatından 200 kuruş ayırmış ve bu para ile çarşıda bulunan çeşmelerin tamirlerine harcanmasını bilhassa vakfiyede beyan etmiştir.⁹⁸²

Manastır'ın Karaoğlan Mahallesi sakinlerinden Hâfız Hüseyin Efendi b. Mehmed, 1309/1892 yılında kurduğu vakıf gelirlerinden bir sehim ayırmış ve bu paranın Rüstem Bey Çeşmeleri'nin bakım ve onarım giderlerine harcanmasını şart koşturmuştur.⁹⁸³ Hacı Halid Efendi 1324/1907 yılında kurduğu vakfın gelirinden, Kasım Oğlu Mahallesi'nde Rüstem Bey çeşmelerinin künkleri kontrol edilerek su kaçıran künklerin tamir edilmesi şartıyla üç hisse ayırmıştır. Muhtemelen vâkıf künklerde su sızmaları görmüş bunu gidermek için de vakfından maddi destek sağlamıştır.⁹⁸⁴

Tanzimat'tan sonraki süreçte Osmanlı Devleti'nde ciddi ekonomik sıkıntılar yaşanmıştır. Bu sıkıntılara rağmen halk vakıf kurmaktan vazgeçmemiştir. Makedonya şehirlerinde ilk dönemde olduğu gibi Tanzimat'tan sonraki zaman diliminde su hizmetlerine yönelik vakıfların kurulduğu görülmektedir. Bu dönemde su hizmetine yönelik 14 vakıf kurulmuştur. Bunların 11'i erkeler tarafından, 3'ü de kadınlar tarafından tesis edilmiştir. 14 vakfın, 11'i Manastır'da, 1'ri Ustrumca'da 2'de Ohri'de faaliyet göstermiştir. Makedonya vakıfları arasında su vakfi kuranların oranı %6.3'e tekbül etmektedir.

⁹⁷⁹ MŞS, Defter 126, Varak 69.

⁹⁸⁰ MŞS, Defter 137, Varak 11.

⁹⁸¹ MŞS, Defter 148, Varak 89.

⁹⁸² MŞS, Defter 157, Varak 81.

⁹⁸³ MŞS, Defter 157, Varak 141.

⁹⁸⁴ MŞS, Defter 173, Varak 37.

Vakıflar buldukları bölgelerde imkânları dâhilinde şehir halkının su ihtiyacını karşılaması için dağlardan bayırlardan künkler aracılığıyla getirdikleri suları şehirde yaptırdıkları çeşmeler ile insanların ve bütün canlıların istifadesine sunmuşlardır. Bu çeşmeleri ve kanalları yaptıran hayırseverlerden yıllar sonra yaşayan kimseler de bu vakıf çeşmelerine sahip çıkmayı kendilerine görev edinmişlerdir. Bu çeşmelerin hizmetlerini aksamadan devam ettirmeleri için bakım ve onarım giderleri vâkıflar tarafından karşılanmıştır. Böylece hem kendilerinin hem de çeşmeyi yaptıran vâkıfların Allah katında sevaplarının devam etmesi sağlanmıştır. Vakıf çeşmelerin ıslah ve tamir giderleri için sadece erkekler değil maddi durumu yerinde olan kadınlar da su hizmetlerine yönelik faaliyetlere destek vermişlerdir. Manastır'da Ümmü Gülsüm Hanım, Kara Debbağ Mahallesi'nde bulunan çeşmelerinin ıslah ve tamirini üstlenirken, Pembe Hanım dedesi tarafından yaptırılan vakıf çeşmesinin bütün giderleri için vakfından pay ayırmıştır. Vâkıflar bazen kendilerinin yaptırdığı çeşmelerin bütün ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik vakıf kurarken, bazen de hayır sahiplerinin inşa ettirdiği çeşmelerin hizmetlerinin devamını sağlamak adına maddi olarak desteklemişlerdir.

Makedonya'da XV-XVIII. asırlarda su hizmetlerine yönelik 6 vakıf kurulmuştur. Tanzimat'tan Osmanlı yönetimi sonuna kadar ise 14 vakıf tesis edilmiştir. Makedonya vakıfları arasında çeşme ve su hizmetlerine yönelik vakıf tesis etme oranı %6.3'e tekbül etmektedir. Ayrıca vakfiyeleri günümüze ulaşmayan çeşitli belgelerden isimlerine rastladığımız çeşmeler bulunmaktadır. Fakat bunlar değerlendirmeye tabi tutulmamıştır. Özer "*Üsküp'te Türk Mimarisi*" adlı çalışmasında 18 çeşme hakkında bilgi vermiş, bu çeşmeler: Âdem Baba Çeşmesi, Alaca Çeşmesi, Altı Parmak Çeşmesi, Boyacılar Meydanı Çeşmesi, Demirci Çeşmesi, Dükkâncık Çeşmesi,⁹⁸⁵ Farfara Çeşmesi, Gazi Kasım Çeşmesi, Gazi Menteş Mahallesi Çeşmesi, Hacı Rauf Çeşmesi, Hacı Semka Çeşmesi, Haydar Baba Tekkesi Çeşmesi,⁹⁸⁶ İsa Bey Çeşmesi, Kara Hasan Çeşmesi, Meddah Baba Çeşmesi, Oruç Paşa Çeşmesi, Sinan Voyvoda ve Tabaklar Çeşmesi'dir. Ancak bu saydığımız çeşmeler hakkında, isimleri haricinde geniş

⁹⁸⁵ Özer, a.g.e, s. 277-278.

⁹⁸⁶ L. Kumbaracı-Bogojeviç, "Posledni Ostatoçi Od Stari Javni Çeşmi Vo Skoje", Zbornik, S. I, Skopje, 1964, s. 37-55.

malumata ulaşılamamıştır.⁹⁸⁷ Makedonya’da çeşmeler ile ilgili bütün belgeler tespit edilip ortaya çıkarıldığında bu sayının daha da artabileceği tahmin edilmektedir.

C. Köprü Hizmetleri

Köprüler geçit vermeyen suların üzerine kurulup karşıya geçmeye yarayan ve insanların yaşamına kolaylıklar katan mimari yapılardır. İhtiyaç duyulan her konuda insanların yardımına koşan vakıflar, köprü yapımı ve bakımı ihtiyaçlarını karşılamış, açılması zor ırnak ve nehirleri köprülerle geçilir kılmışlardır. Yapılan köprüler sadece iki yakayı kavuşturmakla kalmamış gönülleri de birbirine bağlamışlardır. Ulaşımdan, ticarete birçok konuda kolaylık sağlayan köprüler buldukları birçok yerin de simgesi olmuşlardır.

Osmanlı’da vakıflar tarafından tesis edilen ve halkın hizmetine sunulan, han, hamam, değirmen, kervansaray ve bedesten gibi yapılar bir yandan şehirlerin gelişimine katkı sağlarken diğer yandan da vakıfların önemli gelir kaynaklarını oluşturuyorlardı. Vakıflar kamunun hizmetleri için yaptırdıkları hastane, cami, köprü vb. yapıların sürekliliklerini sağladıkları gibi personel ve tamir giderlerini de vakıf fonlarından karşılamışlardır. Osmanlı’nın Balkanlar’a hâkim olmasından sonra, şehirlerin ihtiyaç duyduğu hizmetlerin neredeyse tamamı vakıflar eliyle gerçekleştirilmiştir. Bu hizmet alanlarından biri de köprülerin inşasıdır. Makedonya şehirlerinin neredeyse tamamının içinden irili ufaklı akarsular geçmektedir. Bu şehirlerde karşıdan karşıya geçişleri köprüler vasıtasıyla gerçekleşmiştir. Köprüler ulaşımda bağlantıyı sağlamış ve ulaşımı hızlandırmıştır. Gerek şehirler içinde olanlar gerekse kervan yolları üzerinde olan köprüler ulaşımı ve ticari faaliyetlerin daha kolay ve hızlı gerçekleşmesini sağlamıştır.⁹⁸⁸ Köprülerin inşasına, bakım ve onarımına bütçe ayıran pek çok vakfın olduğu vakfiyelerden anlaşılmaktadır.

Makedonya topraklarında köprü hizmetlerine yönelik pek çok vakıf kurulmuştur. Bunların en önemlileri de Osmanlı egemenliği boyunca Balkanların siyasi ve ilim merkezi olan Üsküp’te, hayırseverler tarafından beş köprü inşa edilmiştir. Mahmud şevket Paşa Köprüsü, Hüma şah Sultan Köprüsü,⁹⁸⁹ Ahmed Eyüp Paşa Köprüsü ve

⁹⁸⁷ zer, a.g.e., s. 277-279.

⁹⁸⁸ Kazım een, “Köprü”, *DİA, İslam Ansiklopedisi*, Ankara 2006, C. 26, s. 252.

⁹⁸⁹ Ayverdi, a.g.e., s. 302.

Küçük Milan Köprüsü tahrip olup zaman içinden ortadan kalmışlardır. Bu yapılardan sadece Fatih Sultan Mehmed Köprüsü günümüze ulaşmış ve çeşitli restorasyonlar geçirmesine rağmen büyük ölçüde asli yapısını koruyarak faaliyetlerine devam etmektedir.⁹⁹⁰ 944/ 538 yılında Kukli Mehmed Bey kurduğu vakıfta, Kalkandelen kazasına bağlı Jeline Köyü yakınlarından geçen Vardar nehri üzerine kesme taştan bir köprü yaptırmıştır. Vâkıf köprünün yıllık tamir giderleri için vakfından 360 akçe ayırmıştır. Vakıf gelirlerinden bakım ve onarımı yapılan köprü günümüze ulaşmış ve hizmet vermeye devam etmektedir.⁹⁹¹

Osmanlı döneminde vakıflarının bir kısmı Makedonya topraklarında bir kısmı Kosova ve Bosna'da olan Mehmed Paşa ve Süleyman Efendi de köprü hizmetlerine bütçe ayıran hayırseverlerdendir. 1017/1608 yılında Kaçanikli Mehmed Paşa kurduğu vakıfta, Kaçanik Kalesi önünde ve Kadri Efendi Çiftliği yanında birer köprü yaptırmıştır. Ayrıca Kadri Efendi, çiftliği yanına bir kaldırım inşa ettirmiştir. Köprülerin ve kaldırımın bakım ve onarımları Kaçanik'te olan hanların gelirlerinden karşılanmıştır.⁹⁹²

1088/1667 yılında Süleyman Efendi kurduğu vakfında farklı yerlerde köprü ve kaldırımlar inşa ettirmiştir. Mileşuh ve Gunya nehirleri üzerinde birer göz taş köprüsü, Bablanca Suyu üzerinde iki göz taş köprüsü ve Hisarcık'ta taş köprüsü ve farklı yerlerde kaldırımlar yaptırmıştır. Ayrıca Bablanca Suyu üzerinde bulunan iki göz taş köprüsünü tamir ettirmiştir. Süleyman Efendi kendisinin yaptırdığı köprülerin yanı sıra hayırseverler tarafından inşa ettirilen köprünün bakım ve onarım giderlerini üstlenmiş ve vakfından finanse etmiştir.⁹⁹³

Tanzimat öncesi dönemlerde Osmanlı'da şehirlerin sosyal ve kamusal ihtiyaçlarının neredeyse tamamı vakıflar tarafında karşılanırken, Tanzimat sonrası dönemlerde ise bir kısmı devlet, diğer bir kısmı da vakıflar tarafından karşılandığı belgelerden anlaşılmaktadır. Köprü hizmetlerine yönelik iki farklı örnek konunun daha net anlaşılmasını sağlayacaktır. Kumanova Kazası'na iki saat mesafede olan Bıcık Deresi'nin kış mevsiminde şiddetli yağmurlar nedeniyle taşması sonucu Üsküp'teki

⁹⁹⁰ Özer, a.g.e, s. 365.

⁹⁹¹ Raif Vırmiça, *Kukli Mehmet Bey Vakfiyesi*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi, Ankara (yt), s. 159.

⁹⁹² VGMA, Defter 633, Sayfa 21, Sıra 11.

⁹⁹³ VGMA, Defter 744, Sayfa 155, Sıra 39.

caddelerin ciddi şekilde bozulmasına sebep olmuştur. Bu durum, dere üzerine bir köprü yapılmasını zorunlu kılmıştır. Bu su üzerinde inşa olunacak bir ahşap köprünün maliyetini 4.000 kuruş olarak hesaplanmış ve bu paranın karşılanması için Osmanlı Devleti'ne başvuru yapılmıştır.⁹⁹⁴

Koçana Kazasına bağlı Zirnokça (Zirnovsa) köyünün içinden geçen Bregalnica suyu köyü ikiye ayırmıştır. Köyde iki yaka arasında ulaşımın sağlanması için köprü inşa edilmiştir. Köprü insanların ve diğer canlıların karşıdan karşıya geçişlerini kolaylaştırmıştır. Bu köprünün zaman zaman doğal afetlerden ve şiddetli yağmurlardan çeşitli hasarların meydana geldiği zamanlarda köprüden geçişlerin aksamaması ve insanların mağdur olmaması için Ali Bey bu görevi üstlenmiştir. Kurduğu vakfın kovaç dükkânı gelirlerini bu köprünün tamir masraflarına ayırmıştır. Köprü her tamire ihtiyaç duyduğunda vakıf gelirlerinden gerekli masrafları karşılanacaktır.⁹⁹⁵ Bu yapılardan bir kısmı günümüze ulaşmıştır, kültürel ve sosyal işlevlerini sürdürmektedir.

Manastır'da 1286/1870 yılında vakıf tesis eden Güzide Hanım vakfının gelirlerini çeşitli hizmetlerin ihtiyaçlarını finanse etmek için pek çok parçaya taksim etmiştir. Bu hizmetlerden biri de köprülerdir. Vâkıfe, şehirde Boyacılar Köprüsü ismi ile meşhur yapının bakım ve onarımının kaçınılmaz hale geldiği zaman, tesis ettiği vakfi tarafından tamir ettirilmesini istemiştir.⁹⁹⁶

D. Kabir Hizmetleri

Mezarlıklar İslam medeniyetinin sessiz ve hüzünlü tanıklarındır. Ancak anlayabilenler için nice asırların tarihini aydınlatan ışık kaynaklarıdır. Bir zamanlar Osmanlı Devleti'nin bir parçası olan Makedonya'da İslam'ın izlerine rastladığımız yegâne eserlerden biri de kabristanlardır.

İslam dini insan hayatına ehemmiyet vermesinin yanı sıra vefat eden kişilerin ebedi istirahatgâhı olan mezarlıkların korunmasını da önemsemiştir. Bu sebeple mezarlıkların tahrip edilmesi ve bazı uygun olmayan davranışların sergilenmesi İslam dininde hoş karşılanmamıştır. Mezarlıkların korunması, saygı içerisinde ziyaret edilmesi insanlara ölümü ve ahireti hatırlattığı için

⁹⁹⁴ Dragi Gorgiev, *Osmanlı Yönetimi'nde Makedonya*, İstanbul: Düzey Matbaacılık, 2005, s. 55.

⁹⁹⁵ VGMA, Defter 989, Sayfa 187, Sıra 143.

⁹⁹⁶ MŞS, Defter 135, Varak 69.

dinimizce teşvik edilmiştir. Mezarlıklar birçok yönü ile önem arz etmektedir. Mezarlığın düzenli ve tertipli yapılmasını, temiz tutulup ve yeşillendirilmesini, hayatta bulunan insanların vefat eden yakınlarına karşı bir vefa borcu olarak görmektedir.⁹⁹⁷

Mezarlıklar yapıldıkları çevrenin ve devrin inançlarını yansıtmalarının yanı sıra, mezar taşları da üzerlerinde taşıdıkları kitabeler ve tarih dolayısıyla birer vesikadır.⁹⁹⁸ Bu özelliklerle birlikte Müslümanların duygu ve düşüncelerini, örf ve adetlerini, kültürlerini ve sanat geleneklerini yansıtmaları adına oldukça önemli eserlerdir.⁹⁹⁹ Bunun bilincinde olan bazı hayırsever aileler mezarlıkların temiz tutulması ve korunması için vakıf gelirlerinden fon ayırmışlardır.

Makedonya bölgesinin Osmanlı hâkimiyetine girmesi, siyasî, ilmî ve kültürel olarak bu bölgede İslam medeniyetinin gelişmesinde önemli katkılar sağlanmıştır. Osmanlıda vâkıflar kendilerine göre ihtiyaç gördükleri her alanda vakıf tesis etmişlerdir. Bu sahalardan biri de mezarlıkların korunmasıdır. Osmanlı Devleti'nde vâkıflar tarafından kabristanların bakım ve onarımına yönelik pek çok vakıf örneği bulmak mümkündür. XIX. yüzyılda Bursa ve Manastır'da iki vâkıf, ailelerinin mezarlarının tamir ve bakımı için vakıf gelirlerinden ödenek ayırmışlardır.

Manastır Vilayeti'nde 1319/1903 yılında vakıf kuran Sabiha Hanım bt. Malik Paşa, vakıf gelirlerinin önemli bir kısmını dinî ve sosyal hizmetlere ayırmıştır. Sabiha Hanım, vefat eden annesi Şemsiye Hanım, babası Malik Paşa, eşi Zekeriya Paşa ve kızı Sadiye Hanımı unutmamış onlar adına hatim okutmuştur. Vefat ettiğinde kendisi için de hatim okunmasını kaydettiren Sabiha Hanım, bunların sevabının ailesi ruhuna hediye edilmesini istemiştir. Vâkıfe, ayrıca aile efradının kabirlerinin tamir ve bakım giderleri için vakıf bütçesinden beş sehim ayırmıştır. Bu parayla her yıl kabirlerde doğal afetler sonucu meydana gelecek tahribattan dolayı mezarların bakım ve onarımının yapılmasını ve üzerlerinde oluşacak yabancı otların ve çöplerin temizlenmesini istemiştir. Kabirlerde

⁹⁹⁷ Demet Karaçağ, *Bursa'daki 14-15. Yüzyıl Mezar Taşları*, Ankara: Eryılmaz Ofset, 1994. s. 7.

⁹⁹⁸ Beyhan Karamağaralı, *Ahlat Mezar Taşları*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1992, s. 1.

⁹⁹⁹ Hüsrev Subaşı, Ertuğrul Karakuş, *Bir Medeniyetin Sessiz Bekçileri*, Üsküp: Matüsiteb Yayınları, 2015, s. 13.

bakım ve onarıma ihtiyaç duyulmadığı zamanlarda ise bu paranın Manastır'daki fakir öğrencilere verilmesini vakfiyesinde belirtmiştir.¹⁰⁰⁰

Makedonya şehirlerinde mezarlıklar Osmanlı yönetimi boyunca şehirlerin içinde, cami, tekke vb. yapıların etrafında yer almıştır. Ancak Osmanlı'nın Balkanlar'dan ayrılmasından sonraki süreçte birçok mimari eser gibi mezarlıklarda da çeşitli tahribatlar yapılmıştır. Bu kıyımdan kurtulan bazı mezarlıklar da günümüze kadar ulaşmıştır. Kalkandelen'de Harabati Baba Tekkesi etrafında olan mezarlar,¹⁰⁰¹ Manastır'da Haydar Kadı Camii önünde bulunan mezarlar, İştip'te Hüsameddin Paşa Camii yanında ve Üsküp'te İsa Bey Camii etrafında bulunan mezarlar günümüze ulaşan tarihi Osmanlı yapılarındandır. Günümüzde ise mezarlıklar geçmişteki fonksiyonlarından ayrı olarak şehirlerin dışına çıkarılmıştır.

¹⁰⁰⁰ VGMA, Defter 604, Sayfa 59, Sıra 82; MŞS, Defter 167, Varak 135-136.

¹⁰⁰¹ Saniye Emel Demir, *Kalkandelen Bektâşi Tekkesi Haziresi*, (YYLT), İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016, s. 127-149.

SONUÇ

Vakıf kurumu, İslam medeniyeti ve Müslüman toplumlarda geçmişten günümüze en köklü müesseselerin başında gelmektedir. Hz. Peygamber döneminde “*sadaka-i cariye*” hadisiyle temelleri atılan ve Müslümanlar arasında hüsnü kabul gören vakıf kurumu, Hz. Peygamber zamanından itibaren, Hulefâ-i Râşidîn, Emevi, Abbasî, Selçuklu, diğer Müslüman devletler ve Osmanlı’ya kadar tekâmül ederek devam etmiş ve Osmanlı Devleti döneminde zirveye ulaşmıştır. Vakıf mefkûresi Osmanlı vasıtasıyla Balkan coğrafyasına intikal etmiştir.

Makedonya bölgesinin 1380-1392 yılları arasında fethedilmesi akabinde Osmanlı Devleti, Balkanlar’da hızlı ve plânlı bir iskân gerçekleştirmiş ve bölgenin beşeri coğrafyasını yeni bir yapıya kavuşturmuştur. Türkler yerleştikleri Makedonya bölgesini vakıf kültürüyle imar etmişlerdir. Toplumun her alanını kuşatan vakıf kurumu geniş bir yelpazede hizmet sunmuştur.

Makedonya’da tesis edilen vakıflardan en eski tarihli, 1434 yılında Sungur Çavuş tarafından Manastır’da kurulmuştur. İkinci vakıf ise, Üsküp uçbeyi İshak Bey tarafından 1444 yılında ihdas edilmiştir. Bu tarihten itibaren bölgede vakıfların sayısı hızla artmaya başlamış, başta devlet erkânı olmak üzere toplumun her kesimine mensup bireyler vakıf kurmuşlardır. XV, XVI ve XVII. asırda Makedonya topraklarında bilhassa yönetici taife oldukça büyük vakıflar tesis etmiş ve şehirlerin inkişafına katkı sağlamışlardır. XVIII ve XIX. asırlarda kurulan vakıfların önemli bir kısmı, daha evvel yapılan vakıflarda yaşanan maddi sıkıntıları gidermeye yönelik olmuştur. Az sayıda da olsa bazı vakıflar, topluma yararında yeni yapılar kesbettirmişlerdir. Makedonya’da vakıf kurma geleneği Osmanlı Devleti’nin Balkanlar’dan ayrılışına kadar devam etmiştir.

Bu çalışma, “*Tanzimat’tan Osmanlı Hâkimiyetinin Sonuna Kadar Makedonya’da vakıflar*” üzerine hazırlanmıştır. Araştırmada vakfiyesine ulaşılan 220 vakıf incelenmiştir. Araştırma kapsamında Makedonya’da toplumun her tabakasından insanın vakıf kurduğu tespit edilmiştir. Vakıf ihdas etmede erkeklerin yanı sıra kadınlar da önemli rol oynamıştır. Bu süreçte hanımlar %28.63 oranında vakıf ihdas etmişlerdir. Kadınların sosyal hayatın içinde aktif olarak rol aldığı, mal ve mülk sahibi olanların imkânları ölçüsünde vakıflar kurarak cemiyet hayatında gördükleri eksiklikleri

gidermeye çalıştıkları görülmüştür. Vâkıfeler, din hizmetlerinden eğitime, sosyal faaliyetlerden bayındırlık hizmetlerine varıncaya kadar her alanda vakıf tesis etmişlerdir.

Bu dönemde Makedonya bölgesinde vakıfların bulunduğu şehirler ve vakıf sayıları sırasıyla şöyledir: Manastır 87, Üsküp 23, Kalkandelen 22, Debre-i Bâlâ 16, Köprülü 15, Gostivar 12, Doyran 9, Ohri 7, Kumanova 6, Kratova 5, İştîp 5, Kırçova 3, Radoviş, Koçana ve Ustrumca'da ikişer, Tikveş, Demir Hisar ve Kriva Palanka ise birer vakfa ev sahipliği yapmıştır. Makedonya'da bu dönemde vakıf kurulmayan şehirler, Prilepe ve Gevgeli'dir. Prilepe'de XVII. ve XVIII. yüzyıllarda vakıf kurulmuş, ancak çalışmamızın kapsadığı zaman diliminde vakıf kurulmadığı görülmüştür.

Makedonya vakıflarını kendi içerisinde şehirlere göre bir değerlendirmeye tabi tuttuğumuzda, en çok vakıf Osmanlı idaresi boyunca iki önemli merkez hâline gelen Üsküp ve Manastır'da tesis edilmiştir. Bu şehirleri Kalkandelen, Debre-i Bâlâ, Ohri ve Köprülü gibi merkezler takip etmiştir. XIX. asırda vakıf kurma hususunda en fazla dikkati celp eden şehir ise, şüphesiz ki Gostivar olmuştur. Daha önce Kalkandelen kazasına bağlı bir nahiye olan Gostivar, 1900'lü yıllarda kazaya dönüşmüş ve o yıllarda, bu mntıkada 12 vakıf ihdas edilmiştir.

Tanzimat'tan Osmanlı hâkimiyetinin sonuna kadarki süreçte Makedonya topraklarında en çok vakıf tesis edilen alanların başında din hizmetleri gelmektedir. Müslümanların hayatının merkezinde cami olması hasebiyle öncelikli olarak vâkıflar, bu hizmetlerin aksamadan sürdürülmesine özen göstermiştir. Gerek merkezlerde gerekse köylerde, daha ziyade camilerin tamiri, aydınlatılması ve din görevlilerinin maaşlarının karşılanmasına yönelik vakıflar kurulmuştur. Bu dönemde sözü edilen hizmetlerin devamını sağlama adına %45.9 oranında vakıf tesis edilmiştir.

Tanzimat Dönemi'nde Osmanlı Devleti'nde gerçekleşen reformlarla birlikte, talim ve terbiye faaliyetlerinde de ıslah çalışmaları yapılmıştır. Osmanlı Devleti eliyle yeni iptidaiye ve rüştiye mektepleri açılmıştır. Bunlar önemli ölçüde devlet bütçesinden finanse edilmiştir. Bu süreçte Makedonya vakıfları arasında sıbyan mekteplerine yönelik sadece 5 vakıf kurulmuştur. Muhtemelen devletin ilköğretime yönelik attığı adımlar nedeniyle halk, bununla ilgili vakıflar kurmaya rağbet etmemiştir. Fakat bu dönemde, Makedonya vâkıfları, medrese hizmetlerinin devamını temin etmek için %10.9 oranında vakıf kurmuşlardır. Bu vakıfların bir kısmı, daha önce hayır sahipleri

tarafından inşa edilen medreselerin giderlerine katkı sağlamak gayesiyle tesis edilirken; diğer bir kısmını da, kendi yaptırdıkları medreselerin ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla ihdas edilmiştir.

Makedonya'daki medrese eğitiminin vakıflar tarafından her asırda desteklendiği görülmüştür. 1321/1903 *Salname-i Nezaret-i Umumiye'de*, Makedonya'da aktif olan medreseler, vakıf bânileri, müderrisler ve öğrenci sayıları hakkında bilgi verilmiştir. Özellikle bahsi geçen salnamede, medreselerde eğitim gören talebe sayısının ilk döneme nazaran bir hayli yüksek olduğu kaydedilmiştir. İlk dönem vakfiyelerinde yer alan bilgilerde, medreselerde eğitim gören talebe sayıları 5 ile 15 arasında değişirken, XIX. asırda bu sayının 10 ile 70 arasında olduğu salnamede belirtilmiştir.

Makedonya bölgesinin İslamlaşmasında tarikatlar önemli rol oynamıştır. Şeyhler, inşa ettikleri tekkelerle din, ırk, mezhep ayrımı gözetmeden kapılarını herkese açmışlardır. Gönülleri fetheden bu düşünce, bölgenin İslamlaşmasına katkı sağladığı gibi yerli halkın tarikatlara sıcak bakmasını da temin etmiştir. Tekkelerin Makedonya topraklarında uzun süre hizmet vermesinde vakıf kültürünün de önemli payı olmuştur. Gerek şeyhlerin gerekse tarikatlara intisap eden hayırseverlerin kurduğu vakıflarda bunu mülahaza etmek mümkündür. Tekkelerin yeme-içme giderleri, umumiyetle vakıflar tarafından karşılanmıştır. XIX. yüzyılda tekke hizmetlerine yönelik %8.6 oranında vakıf tesis edilmiştir.

Tasavvufi hizmetlerin yanı sıra XIX. asırda Makedonya'da sosyal faaliyetler alanında %7.7 oranında vakıf ihdas edilmiştir. Ancak bu sürede ilk dönemlerden farklı olarak, büyük imaretler inşa edilememiş ve her gün yoksullara, öğrencilere yemek verilemediği görülmüştür. Bu dönemde, daha küçük bütçeli vakıflar tesis edildiği için, sosyal faaliyetler, kutsal zaman dilimleri ile sınırları kalmıştır. Hayırhahlar, kurdukları vakıflarla her gün fakirlere yardım sağlayamayacaklarını bildikleri için, bu yardımların kutsal gün ve gecelerde onlara ulaştırılmasının daha sevap olduğunu düşünerek ekmek vb. bağışların bu zaman aralıklarında ihtiyaç sahiplerine verilmesini arzu etmişlerdir.

Bütün dinlerde ve toplumlarda su önemli bir yere sahiptir. İnsanların ve diğer canlıların hayatlarını idame ettirmede temel ihtiyaçlarının başında gelmektedir. Bu bağlamda Cenâb-ı Hakk, yüce kitabımız Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle buyurmaktadır: "...Ve

*biz, her canlıyı sudan var ettik. Hâlâ inanmazlar mı?*¹⁰⁰² Suyu insanların hizmetine sunmanın ne kadar hayati ve büyük bir sevap olduğunu bilen Müslümanlar, buldukları bölgelere sebiller yaptırmışlardır. Osmanlı toplumunda, bütün hizmetlerde olduğu gibi su hizmetlerinin de önemli bir kısmı vakıflar eliyle gerçekleştirilmiştir. Makedonya’da bu dönemde su hizmetlerine yönelik % 6.3 oranında vakıf kurulmuştur. Daha önce hayır erbabı tarafından dağlardan şehirlere künkler vasıtasıyla nakledilen sular, mahalleler, çarşılar ve cami avluları gibi muhitlerde çeşme hâline getirilip halka takdim edilmiştir. Zamanla vakıf varidatındaki maddi kifayetsizlik nedeniyle, suyolları ve çeşmeler bakıma muhtaç hale gelmişlerdir. Bu duruma kayıtsız kalmayan vâkıflar, imkânları nispetinde kurdukları vakıflar aracılığı ile çeşme, sebil, şadırvan gibi yapıların bakım ve onarımını üstlenmişlerdir.

Balkan coğrafyasında ve Makedonya bölgesinde en çok rağbet gören hizmetlerden biri de mevlid okutulması âdeti olmuştur. İlk mevlid vakıflarına Makedonya’da 1506 yılından itibaren rastlanırken, XIX. asra gelindiğinde bu topraklarda %7.7 oranında bu hizmetlere dönük vakıf yaptırıldığı anlaşılmıştır. Vâkıfların, önemli gün ve gecelerde okuttukları mevlid uygulaması zaman içinde Balkan toplumunun her kesimine yayılmıştır. Halk, tevellüt eden çocukları için yeni yaptıkları evlere taşınmadan evvel hayırlı ve bereketli olması ümidiyle mevlid okutmuştur. Bunun yanında aile fertlerinden birinin vefatı akabinde, evlenme esnasında ve kutsal zaman dilimlerinde de en yaygın teamüllerin başında hiç şüphesiz ki mevlid okutmak gelmiştir. Osmanlının Balkanlar’dan ayrılışından sonra da bu gelenek, sürmüş ve hâlâ Makedonya’da canlılığını muhafaza etmektedir.

Mevlid okumaları yanı sıra İhlâs, Fâtîha, Yâsîn, Âmenerrasûlü, cüz ve hatim okutulmasına yönelik Makedonya’da %32.7 oranında vakıf tesis edilmiştir. Bahsi geçen sûre ve duaları okuyan kimselere de vakıf fonlarından belirli ücretler ödenmiştir. Vâkıflar, tesis ettikleri vakıflarla dünyalık herhangi bir beklenti içinde olmamışlardır. İhdas ettikleri vakıflardan istifade edenlerden, kendileri adına dua ve niyazda bulunmalarını talep etmişlerdir. Bu talepleri de son derece tabîî karşılanmalıdır. Zira bu, maddi değil manevi bir beklentidir.

¹⁰⁰² el-Enbiyâ, 21/30.

Din, tasavvuf ve sosyal faaliyetlerin yanı sıra bu süreçte sağlık, kabir, kaldırım, köprü gibi hizmetlere dönük sadece birer vakıf kurulduğu tespit edilmiştir. Bu hizmetlerle alâkalı az sayıda vakfın kurulmasının bir nedeni de Tanzimat'tan sonra Makedonya bölgesinde bu tür hizmetlerin önemli bir kısmının devlet bütçesiyle gerçekleştiriliyor olmasıdır. Yine de vâkıflar, az da olsa belediye hizmetlerin aksamadan devam etmesi adına imkânları ölçüsünde, vakıf gelirlerinden fon ayırıp katkı sağlamışlardır.

Makedonya'da yukarıda anlatılan hizmetlerin giderlerinin karşılanmasına yönelik, pek çok menkul ve gayrimenkul vakfı kurulmuştur. Tanzimat'tan sonra Makedonya'da vakıf masraflarının % 35'i nakit para vakıflarının varidatlarından karşılanmıştır. Para vakıflarının yıllık işletmesinden elde edilen %15 kâr payı, vakıf harcamalarına tahsis edilmiştir. Para vakıflarının gerek hukuki meşrutiyeti gerekse vakfedilen paranın işletme metotları devrim âlimleri arasında ciddi tartışmalara yol açmış, ancak Şeyhülislam Ebussuûd Efendi'nin fetvasıyla nakit para vakıfları serbest bırakılmış ve Osmanlı toplumunda oldukça yaygın bir şekilde uygulanmıştır. Para vakıfları, insanların kredi ve nakit ihtiyaçlarını hukuksal bir yöntemle karşılaması yanında, onları, zora sokan tefecilerin eline düşmekten de kurtarmıştır.

Makedonya'da söz konusu zaman diliminde vakıf giderlerinin %35'i menkullerin, % 65'i ise gayrimenkullerin gelirlerinden finanse edilmiştir. Bu dönemde, dükkânlar ve evler en çok vakfedilen küçük işletmeler olmuştur. Bunların yanı sıra bağ, bahçe, tarla, çiftlik, değirmen, han ve hamamlar da vakıf varidatını oluşturan mühim gelir kaynakları arasında zikredilebilir. Makedonya bölgesinde umûmen vakıf mallarının "*icâre-i vâhide*" ve "*icâre-i misliye*" yöntemleriyle kiralandığı vakfiyelerde belirtilmiştir. Bazı hayırseverler de kiralama işini mütevellinin inisiyatifine bırakmıştır.

Sonuç olarak bu devirde Makedonya topraklarında kurulan vakıfların önemli bir kısmı din hizmetlerine tahsis edilirken, diğer bir kısmı ise eğitim, tekke, sosyal ve belediye hizmetler alanlarına mahsus kılınmıştır. Makedonya'da hem vakıfların, hem de hayır sahipleri ile Osmanlı Devleti'nin inşa ettirdiği eserlerin önemli bir bölümü Osmanlı'nın Balkan Savaşları'ndan sonra bölgeden ayrılmasının ardından gayrimüslimler tarafından peyderpey yıktırılmıştır. Ama bu yapıların bazısı da, bu menfur kıyımdan halâs bulmuş ve Müslümanların verdiği mücadeleler neticesinde günümüze dek ulaşmıştır. Bunların bir kısmı aslî fonksiyonunu muhafaza ederken, bir

kısmı ise bu işlevi haricinde, başta müze olmak üzere muhtelif hizmet sahaları için hasredilmiştir.

KAYNAKÇA

I. ARŞİV KAYNAKLARI

- MÜDA, 7 Numaralı Vakfiye.
MÜDA, 10 Numaralı Vakfiye.
MÜDA, 14 Numaralı Vakfiye.
MÜDA, 15 Numaralı Vakfiye.
MÜDA, 8 Numaralı Vakfiye.
MÜDA, 8 A. Numaralı Vakfiye.
MÜDA, 19. Numaralı Vakfiye.
MÜDA, 9. Numaralı Vakfiye.
MÜDA, 10. Numaralı Vakfiye.
MÜDA, 24. Numaralı Vakfiye.
MÜDA, 23. Numaralı Vakfiye.
MÜDA, 25. Numaralı Vakfiye.
VGMA, Defter 987, Sayfa 24, Sıra 5.
VGMA, Defter 987, Sayfa 61, Sıra 18.
VGMA, Defter 987, Sayfa 83, Sıra 26.
VGMA, Defter 629, Sayfa 415, Sıra 332.
VGMA, Defter 582, Sayfa 373, Sıra 280.
VGMA, Defter 989, Sayfa 120, Sıra 84.
VGMA, Defter 989, Sayfa 78, Sıra 60.
VGMA, Defter 990, Sayfa 47, Sıra 38.
VGMA, Defter 605, Sayfa 137, Sıra 189.
VGMA, Defter 989, Sayfa 166, Sıra 126.
VGMA, Defter 991, Sayfa 44, Sıra 55.
VGMA, Defter 991, Sayfa 51, Sıra 67.
VGMA, Defter 991, Sayfa 16, Sıra 16.
VGMA, Defter 990, Sayfa, 44, Sıra 35.
VGMA, Defter 991, Sayfa 18, Sıra 20.
VGMA, Defter 600, Sayfa 262, Sıra 328.
VGMA, Defter 604, Sayfa 145, Sıra 196.
VGMA, Defter 604, Sayfa 145, Sıra 197.
VGMA, Defter 989, Sayfa 43, Sıra 35.
VGMA, Defter 991, Sayfa 14, Sıra 14.

VGMA, Defter 989, Sayfa 121, Sıra 86.
VGMA, Defter 991, Sayfa 14, Sıra 14.
VGMA, Defter 991, Sayfa 24, Sıra 26.
VGMA, Defter 989, Sayfa 244, Sıra 190.
VGMA, Defter 604, Sayfa 193, Sıra 276.
VGMA, Defter 601, Sayfa 157, Sıra 204.
VGMA, Defter 989, Sayfa 173, Sıra 132.
VGMA, Defter 989, Sayfa 137, Sıra 103.
VGMA, Defter 989, Sayfa 141, Sıra 106.
VGMA, Defter 989, Sayfa 139, Sıra 105.
VGMA, Defter 629, Sayfa 541, Sıra 386.
VGMA, Defter 629, Sayfa 736, Sıra 489.
VGMA, Defter 991, Sayfa 50, Sıra 63.
VGMA, Defter 991, Sayfa 51, Sıra 44.
VGMA, Defter 991, Sayfa 50, Sıra 63.
VGMA, Defter 991, Sayfa 40, Sıra 49.
VGMA, Defter 991, Sayfa 52, Sıra 45.
VGMA, Defter 956, Sayfa 150, Sıra 90.
VGMA, Defter 990, Sayfa 35, Sıra 28.
VGMA, Defter 991, Sayfa 35, Sıra 39.
VGMA, Defter 600, Sayfa 200, Sıra 251.
VGMA, Defter 600, Sayfa 43, Sıra 53.
VGMA, Defter 990, Sayfa 156, Sıra 154.
VGMA, Defter 988, Sayfa 278, Sıra 177.
VGMA, Defter 989, Sayfa 70, Sıra 54.
VGMA, Defter 989, Sayfa 165, Sıra 144.
VGMA, Defter 989, Sayfa 193, Sıra 148.
VGMA, Defter 990, Sayfa 2, Sıra 2.
VGMA, Defter 989, Sayfa 227, Sıra 180.
VGMA, Defter 989, Sayfa 189, Sıra 145.
VGMA, Defter 990, Sayfa 73, Sıra 61.
VGMA, Defter 990, Sayfa 91, Sıra 77.
VGMA, Defter 990, Sayfa 30, Sıra 34.
VGMA, Defter 990, Sayfa 43, Sıra 34.

VGMA, Defter 989, Sayfa 226, Sıra 179.
VGMA, Defter 989, Sayfa 231, Sıra 183.
VGMA, Defter 990, Sayfa 31, Sıra 24.
VGMA, Defter 990, Sayfa 95, Sıra 81.
VGMA, Defter 602, Sayfa 18, Sıra 24.
VGMA, Defter 989, Sayfa 238, Sıra 187.
VGMA, Defter 988, Sayfa 259, Sıra 162.
VGMA, Defter 991, Sayfa 26, Sıra 28.
VGMA, Defter 604, Sayfa 138, Sıra 183.
VGMA, Defter 990, Sayfa 81, Sıra 67.
VGMA, Defter 990, Sayfa 79, Sıra 66.
VGMA, Defter 990, Sayfa 77, Sıra 65.
VGMA, Defter 597, Sayfa 89, Sıra 59.
VGMA, Defter 602, Sayfa 112, Sıra 188.
VGMA, Defter 989, Sayfa 97, Sıra 72.
VGMA, Defter 989, Sayfa 225, Sıra 178.
VGMA, Defter 991, Sayfa 16, Sıra 17.
VGMA, Defter 990, Sayfa 13, Sıra 11.
VGMA, Defter 604, Sayfa 185, Sıra 260.
VGMA, Defter 991, Sayfa 66, Sıra 77.
VGMA, Defter 989, Sayfa 187, Sıra 83.
VGMA, Defter 989, Sayfa 169, Sıra 127.
VGMA, Defter 990, Sayfa 88, Sıra 72.
VGMA, Defter 990, Sayfa 93, Sıra 79.
VGMA, Defter 632, Sayfa 114, Sıra 46.
VGMA, Defter 990, Sayfa 169, Sıra 127.
VGMA, Defter 990, Sayfa 94, Sıra 80.
VGMA, Defter 631, Sayfa 25, Sıra 10.
VGMA, Defter 988, Sayfa 142, Sıra 57.
VGMA, Defter 582, Sayfa 503, Sıra 376.
VGMA, Defter 988, Sayfa 237, Sıra 144.
VGMA, Defter 601, Sayfa 155, Sıra 199.
VGMA, Defter 989, Sayfa 163, Sıra 122.
VGMA, Defter 989, Sayfa 164, Sıra 123.

VGMA, Defter 989, Sayfa 236, Sıra 186.
VGMA, Defter 991, Sayfa 58, Sıra 75.
VGMA, Defter 990, Sayfa 48, Sıra 39.
VGMA, Defter 989, Sayfa 179, Sıra 302.
VGMA, Defter 990, Sayfa 48, Sıra 39.
VGMA, Defter 991, Sayfa 34, Sıra 37.
VGMA, Defter 991, Sayfa 45, Sıra 57.
VGMA, Defter 989, Sayfa 163, Sıra 123.
VGMA, Defter 989, Sayfa 235, Sıra 183.
VGMA, Defter 991, Sayfa 59, Sıra 76.
VGMA, Defter 990, Sayfa 53, Sıra 47.
VGMA, Defter 990, Sayfa 74, Sıra 62.
VGMA, Defter 607, Sayfa 44, Sıra 65.
VGMA, Defter 581, Sayfa 51, Sıra 55.
VGMA, Defter 581, Sayfa 381, Sıra 282.
VGMA, Defter 581, Sayfa 380, Sıra 281.
VGMA, Defter 988, Sayfa 182, Sıra 87.
VGMA, Defter 988, Sayfa 188, Sıra 92.
VGMA, Defter 600, Sayfa 68, Sıra 87.
VGMA, Defter 604, Sayfa 194, Sıra 277.
VGMA, Defter 746, Sayfa 323, Sıra 133.
VGMA, Defter 988, Sayfa, 210, Sıra 121.
VGMA, Defter 990, Sayfa 49, Sıra 40.
VGMA, Defter 591, Sayfa 271, Sıra 207.
VGMA, Defter 990, Sayfa 92, Sıra 78.
VGMA, Defter 990, Sayfa 91, Sıra 77.
VGMA, Defter 599, Sayfa 238, Sıra 184.
VGMA, Defter 990, Sayfa 1, Sıra 1.
VGMA, Defter 597, Sayfa 81 Sıra 47.
VGMA, Defter 603, Sayfa 297, Sıra 468.
VGMA, Defter 597, Sayfa, 100, Sıra 72.
VGMA, Defter 598, Sayfa 42, Sıra 30.
VGMA, Defter 989, Sayfa 243, Sıra 153.
VGMA, Defter 988, Sayfa 177, Sıra 83.

VGMA, Defter 988, Sayfa 243, Sıra 152.
VGMA, Defter 988, Sayfa 295, Sıra 190.
VGMA, Defter 990, Sayfa 37, Sıra 20.
VGMA, Defter 581, Sayfa 467, Sıra 440.
VGMA, Defter 581, Sayfa 156, Sıra 169.
VGMA, Defter 987, Sayfa 210, Sıra 63.
VGMA, Defter 583, Sayfa 146, Sıra 129.
VGMA, Defter 989, Sayfa 63, Sıra 51.
VGMA, Defter 989, Sayfa 95, Sıra 71.
VGMA, Defter 604, Sayfa 59, Sıra 82.
VGMA, Defter 990, Sayfa 7, Sıra 6.
MŞS, Defter 109, Varak 53.
MŞS, Defter 109, Varak 67.
MŞS, Defter 110, Varak 19.
MŞS, Defter 110, Varak 14.
MŞS, Defter 111, Varak 70.
MŞS, Defter 111, Varak 12.
MŞS, Defter 113, Varak 74.
MŞS, Defter 113, Varak 40.
MŞS, Defter 114, Varak 22.
MŞS, Defter 115, Varak 22.
MŞS, Defter 115, Varak 78.
MŞS, Defter 117, Varak 9.
MŞS, Defter 117, Varak 21.
MŞS, Defter 119, Varak 30.
MŞS, Defter 120, Varak 11.
MŞS, Defter 122, Varak 24.
MŞS, Defter 122, Varak 34.
MŞS, Defter 122, Varak 18.
MŞS, Defter 125, Varak 7.
MŞS, Defter 126, Varak 69.
MŞS, Defter 126, Varak 67.
MŞS, Defter 127, Varak 11.
MŞS, Defter 128, Varak 50.

MŞS, Defter 128, Varak 70.
MŞS, Defter 128, Varak 78.
MŞS, Defter 128, Varak 79.
MŞS, Defter 132, Varak 108.
MŞS, Defter 134, Varak 6.
MŞS, Defter 134, Varak 46.
MŞS, Defter 135, Varak 69.
MŞS, Defter 136, Varak 68.
MŞS, Defter 136, Varak 85.
MŞS, Defter 137, Varak 65.
MŞS, Defter 137, Varak 95.
MŞS, Defter 137, Varak 90.
MŞS, Defter 138, Varak 39.
MŞS, Defter 138, Varak 39.
MŞS, Defter 143, Varak 55.
MŞS, Defter 143, Varak 79.
MŞS, Defter 143, Varak 87.
MŞS, Defter 145, Varak 22.
MŞS, Defter 146, Varak 61.
MŞS, Defter 148, Varak 88.
MŞS, Defter 148, Varak 89.
MŞS, Defter 148, Varak 90.
MŞS, Defter 150, Varak 67.
MŞS, Defter 154, Varak 8.
MŞS, Defter 154, Varak 25.
MŞS, Defter 154, Varak 63.
MŞS, Defter 157, Varak 36.
MŞS, Defter 157, Varak 67.
MŞS, Defter 157, Varak 91.
MŞS, Defter 157, Varak 95.
MŞS, Defter 157, Varak 105.
MŞS, Defter 157, Varak 81.
MŞS, Defter 157, Varak 105.
MŞS, Defter 157, Varak 141.

MŞS, Defter 157, Varak 121.
MŞS, Defter 163, Varak 8.
MŞS, Defter 163, Varak 34.
MŞS, Defter 164, Varak 49.
MŞS, Defter 164, Varak 52.
MŞS, Defter 164, Varak 18.
MŞS, Defter 164, Varak 49.
MŞS, Defter 163, Varak 82.
MŞS, Defter 167, Varak 39.
MŞS, Defter 167, Varak 100.
MŞS, Defter 168, Varak 88.
MŞS, Defter 169, Varak 94.
MŞS, Defter 173, Varak 26.
MŞS, Defter 173, Varak 37.
MŞS, Defter 177, Varak 67.
MŞS, Defter 177, Varak 69.
MŞS, Defter 179, Varak 57.
MŞS, Defter 179, Varak 56.
MŞS, Defter 184, Varak 2.
BOA, EV. D. 2853, v.8.
BOA, EV. D.16853, v.1.
BOA. MKT. DV. Dosya 129, Gmlek 58
BOA, AMKT. DV Dosya 129, Gmlek 58
BOA, EV., Evkaf Defterleri, Defter: 14222, s. 28-29
BOA, NFS, Defter: 5055.
BOA, EV, Defter: 14222, s. 33-56; 99-107.
BOA. T.F.R. Ő.KT., Dosya 170, Gmlek, 16932.
BOA. DH. MKT, Dosya 86, Gmlek 19.
BOA. EV. D., 11437.
BOA, Yabancı Belgeler, Dosya 90, Gömlek 33.
BAO. EV. MKT.1195 217.
BAO. EV. MKT. 3033-247.
BOA. EV. MKT.01997.
BOA. MF. KTU. 5/94.

VGMA, Defter 171.

H. 1292/1875 Manastır Vilayeti Salnamesi.

H. 1293/1876 Manastır Vilayeti Salnamesi.

H.1287/1870 Selanik Vilâyeti Salnamesi, 1. Defa.

II. KAYNAK ESERLER

ABAZİ, Sead, *15377 ve 15463 Numaralı Temettuat Defterlerine Göre XIX. Yüzyılda Kumanova Kazası'nın Sosyo Ekonomik Yapısı*, (YYLT), Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 2016.

ADEMİ, Bülent, *Makedonya-Yunanistan İsim Sorunu Makedonya'nın Uluslararası Örgütlere Üyeliği*, (YYLT), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017

AĞANOĞLU, Yıldırım, *1314/1896 Salname-i Vilayet-i Kosova*, Rumeli Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği Yayınları, İstanbul 2000.

AĞANOĞLU, Yıldırım, *Rumeli'de Bir İrfan Ocağı Ohri Hayâtî Asitanesi-Arşiv Belgeleri Işığında*, İz Yayıncılık, İstanbul 2016.

AHBAB, Yakup, *Üsküp Sancağı'nın İdari ve Sosyo Ekonomik Yapısı (1876-1911)*, (YDT), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2015.

AKGÜNDÜZ, Ahmed, *İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, 2.B., Cihan Matbaası İstanbul 196.

-----, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri, II. Bâyezid Devri Kanunnâmeleri*, 2, Kitap, Faisal Eğitim ve Yardımlaşma Vakfı, (FEY) İstanbul 1990, 2 kitap,

AKGÜNDÜZ, Hasan, *Klasik Dönem Osmanlı Medrese Sistemi*, Ulusal Yayınları, İstanbul 1997

AKKOÇ, Fatma Kırçıl, *Mahkeme Sicillerine Göre XVI. Yüzyılın İkinci yarısında (1550-1565) Bursa Vakıfları*, (YYLT) Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 2010.

ALBAYRAK, Sadık, *Son Devir Osmanlı Uleması*,(I-V) C. II, Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul 1996.

ALİMOVSKİ, Safet, *Temettuat Defterlerine Göre Manastır Merkez Kazasının Sosyoekonomik Durumu*, (YYLT), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2005.

ALKAN, Mustafa, *Adana Vakıfları, İnsan, Vakıf ve Şehir*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014.

ASANI, Eljesa, *Makedonya'daki Medreseler ve İsa Bey Medresesi*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (YYLT), Bursa 2010.

- ASLAN, Ali, *Temettüat Kayıtlarına Göre 19. Yüzyılın Ortalarında Kumanova Kazasında Nüfus, Yerleşim ve Ekonomi*, (YYLT), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2016.
- AŞIKPAŞAOĞLU, Aşıkpaşaoğlu Tarihi, Haz. Atsız, Ankara, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1992.
- AYDİNÇE, Nehri, *Ohrili Şeyh Zekeriya Efendi ve Mecmuât-ı İlâhiyât'ı*, (YYLT), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 2011
- AYNURAL, Salih, *İstanbul Değirmenleri ve Fırınları Zahire Ticaret (1740/1840)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2001.
- AYVERDİ, Ekrem Hakkı, *Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri Yugoslavya*, (I-IV) C. III, 3 kitap, Bilmen Basımevi, İstanbul 1981.
- BAKİ, Süleyman, *Üsküp Tarihi ve Civarı Salih Asım Bey*, Rumeli Türkleri Vakfı, Rumeli Araştırmaları Yayınları, İstanbul 2004.
- BALKAN, Sami, *Peçenekler ve Tikveş, Türkleri*, e Yayınları, İstanbul 2017,
- BALTACI, Cahit, *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri Teşkilat Tarihi*, İrfan Matbaası, İstanbul 1976.
- BAŞOL, Samettin, *Kentleşme Ekonomi ve Sosyal Hayat Yönleriyle 17. Yüzyıl Bursa Vakıfları*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (YDT). Ankara 2008.
- BAYAZIT, Yasemin, *Osmanlı İlimiye Mesleğinde İstihdam (XVI. Yüzyıl)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014.
- BERKİ, Ali Himmet, “*Vakflar*” 2. B., Aydınlık Basımevi, İstanbul 1946.
- , *Vakfa Dair Yazılan Eserlerde Vakfiye ve Benzeri Vesikalarda Geçen İstilah ve Tabirler*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1966.
- BİLMEN, Ömer, Nasuhî, *Hukukî İslâmiyye ve İstilahatı Fıkhiyye Kamûsü*, (I-VIII), C. IV, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1951.
- BİLMENOĞLU, Nadi, *Kalkandelen, Dün ve Bugün*, Gün Matbaası, İstanbul 1975.
- BİNARK, İsmet, *Makedonya'daki Osmanlı Evrakı*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 1996.
- BOGOEVİÇ, Lidiya Kumbaracı, *Üsküp'te Osmanlı Mimari Eserleri*, Mas Matbaacılık, İstanbul, 2008.
- , L., “*Posledni Ostatoçi Od Stari Javni Çeşmi Vo Skoje*”, Zbornik, S. I, Skopje 1964.
- , *Osmanliski Spomenisi, Bo Cokpje, İslamska Zaednidsa Bo PM- Cokpje, Sektov Za Nayuka İ İslamska Kultura*, Skopje 1998.
- BULUT, Mehmet, *Osmanlı Dönemi Rumeli Para Vakıfları*, I-XI, C. IX, ed. Mehmet Bulut, Sabahattin Zaim Üniversitesi, (İZU Yayınları), İstanbul 2019.
- CAN, Yılmaz, *İslâm Şehirlerinin Fizikî Yapısı*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1995.
- CECO, Sina, *İstanbul'un Yüz Hanı*, Büyükşehir Belediyesi Kültür, İstanbul 2012.

- CEYLAN, Muhammed, *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Mülk ve Vakıf Edinimi (18 yüzyıl)*, (YDT), Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2016.
- ÇAĞ, Galip, *16. ve 17. Yüzyıllarda Osmanlı Hâkimiyetinde Manastır*, Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (YDT), Sakarya 2010.
- , *16. Yüzyılda Osmanlı İdâresinde Bir Rumeli Şehri Kırçova, (İdari-İktisadi-Sosyal Durum)*, Lotus Yayınları, Ankara 2020.
- ÇAM, Mevlüt-ADEMİ Rahman, *Bosna Hersek Vakfiyeleri*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara ,(1-5), C. 2.
- ÇELEBİ, Evliya, *Seyahatnamesi*, haz, Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, İbrahim Sezgin, Yapı ve Kredi Bankası Yayınları, İstanbul 2001.
- ÇETİN, Osman, *İlk Osmanlı Hastanesi Bursa Yıldırım Dariüşşifası*, (Bursa Mahkeme Sicillerine Göre), Göz Nurunu Koruma Vakfı, İstanbul 1984.
- , *Sicillere Göre Bursa'da İhtida Hareketleri ve Sosyal Sonuçları: (1472-1909)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1994.
- ÇİFTÇİ, Cafer, *Bursa'da Vakıfların Sosyo-Ekonomik İşlevleri*, Gaye Kitabevi, Bursa 2004.
- ÇİZAKÇA, Murat, *Risk Sermayesi Özel Finans Kurumları ve Para Vakıfları*, İlmi Neşriyat, İstanbul 1993.
- DEDE, Mevlüt, *Üsküp Vakıfları-Bir Sosyal Tarih İncelmesi*, (YDT), Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Ankara 2015.
- DEMİR, Saniye Emel, *Kalkandelen Bektâşî Tekkesi Haziresi*, (YYLT), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2016.
- DEMİREL, Hale, *Mahkeme Sicillerine Göre XVI. Yüzyıl İlk Yarısında Bursa Vakıfları*, (YYLT), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 2006.
- DEVELLİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Lûgat*, Doğu Matbaası, Ankara 1970.
- DOĞAN, Mehmet, *Büyük Türkçe Sözlük, B. 2.*, Birlik Yayınları Yenişehir, Ankara 1982.
- DÖNDÜREN, Hamdi, *Günümüzde Vakıf Müessesleri*, Erkam Yayınları, İstanbul 1418/1988.
- ERDOĞAN, Mehmet, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2010.
- EREN, Halit, *Balkanlar'da Osmanlı Vakıfları Vakfiyeler Bulgaristan*, Başbakanlık Yurtdışı Türkler ve Akraba Toplulukları Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2012, (1-3).
- ERGENÇ, Özer, *XVI. Yüzyılın Sonlarında Bursa*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2006.
- ERÜNSAL, İsmail, *Osmanlılarda Kütüphaneler ve Kütüphanecilik*, Timaş Yayınları, İstanbul 2008.
- , *Türk Kütüphaneleri Tarihi II, Kuruluşundan Tanzimat'a Kadar Osmanlı Vakıf Kütüphaneleri*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayını: 22, Ankara 1988.

- FURAT, Ahmed Hamdi, *Temettuat Defterlilerine Göre Üsküp'ün sosyal ve Ekonomik Tarihi*, (YYLT), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2001.
- GORGİEV, Dragi- JANEVA İlinka, *Семејството Охридско Историја Долга 600*, (Ohrizade Ailesi 600 Yıllık Bir Tarih), Години Државен Архив На Република Македонија 2010.
- GORGİEV, Dragi, ŞERİF, Adnan, *Osmanlı Yönetimindeki Makedonya*, Düzey Matbaacılık, İstanbul 2005.
- GÖLBİLGİN, Mustafa *Tayyib*, XV. ve XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası, *Vakıflar-Mülkler-Mukataalar*, 2. B, 2007, İşaret Yayınları, İstanbul 2007.
- GÜL, Emine, *XIX. Yüzyılda Makedonya ve Üsküp Kazası*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (YYLT), İstanbul 1999.
- GÜLER, Mustafa, *Osmanlı Devletinde Hareyeyn Vakıfları (XVI.-XVII Yüzyıllar)*, Tarih ve Tatbikat Vakfı Tatar Yayınları, İstanbul 2002.
- HAMZAOĞLU, Yusuf, *Balkan Türklüğü, (Makedonya, Hırvatistan, Osmanlı Öncesi Balkan Müslümanlığı)*, Logos Yayınları, Üsküp 2010, (I-III), C. 1.
- KALEŞİ, Hasan, *Najstiji Vakufski Dokumenti, u Jugoslaviji Na Arapskom Jeziku*, Priština 1972.
- HIZLI, Mefail, *Mahkeme Sicillerine Göre Osmanlı Klasik Dönemi Bursa Medreselerinde Eğitim-Öğretim*, Esra Fakülte Kitapevi, Bursa 1997.
- , *Mahkeme Sicillerine Göre Osmanlı Klasik Döneminde İlköğretim ve Bursa Sıbyan Mektepleri*, Uludağ Üniversitesi Basımevi, Bursa 1999.
- HİLMİ, Ömer Efendi, *İthâfu'l-Ahlâf, fî Ahkâmi'l-Evkaf*, İstanbul, Matbaa-i Amire, 1307.
- İBN, Manzûr, “*Vkf*” *Lisanû'l-Arab*, (I-XIV) C. IX. Beyrut, Daru-s Sadır, 1990.
- İDRİZİ, Murtezan, *XIV ve XV Yüzyıllarda Bitola (Manastır)*, (YYLT), Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2008.
- İNALCIK, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*, I-II, C. I, 2. B, 1996, Eren Yayınları İstanbul 1996.
- İNBAŞI, Mehmet, KUL, Eyüp, *Balkanlarda Bir Türk şehri Üsküp (Fetihten XVIII. Yüzyıla Kadar)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2018.
- .
- , *Osmanlı İdaresinde Üsküp Kazası*, (YDT) Atatürk Üniversitesi sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Erzurum 1995.
- İZETİ, Metin, *Balkanlar'da Tasavvuf*, İnsan Yayınları, İstanbul 2013.
- JELAVICH, Barbara, *Balkan Tarihi*, I-II, C. II, Küre Yayınları, İstanbul 2006.
- KARA, Mustafa, *Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler*, Osmangazi Belediyesi Yayınları, Bursa 2017.
- KARAÇAĞ, Demet, *Bursa'daki 14-15.Yüzyıl Mezar Taşları*, Eryılmaz Ofset, Ankara 1994.

- KARADUMAN, Gökay, *Temettuat Defterleri Çerçevesinde Koçana/Üsküp Kazasının Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, (YYLT), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2016.
- KARAKUŞ, Ertuğrul, *Bir Medeniyetin Sessiz Bekçileri*, Matüsiteb Yayınları, Üsküp 2015.
- KARAMAĞARALI, Beyhan, *Ahlat Mezar Taşları*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992.
- KARATAŞ, Ali İhsan, *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Toplum Hayatı Bursa Örneği*, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul 2009.
- , *Şeyhülislam Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi*, Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Bursa 2015.
- KARPAT, Kemal, *1830-1914 Demografik ve Sosyal Özellikleri*, çev, Bahar Tırnakçı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2003.
- KAYA, Münir Yaşar, *İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikâtında Aile Vakıfları*, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 2017.
- KAZICI, Ziya, *İslam Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi*, Kayhan Yayınevi, İstanbul 1999.
- , *İslam Müesseseleri Tarihi*, Kayhan Yayınevi, İstanbul 1991.
- KILIÇ, Rüya, *Osmanlıda Seyyidler ve Şerifler*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2005.
- KİHTİR, Tuğrul, *Balkanların Osmanlı Tarihi 1352-1913*, İnkılap Kitabevi, İstanbul 2015.
- KODAMAN, Bayram, *Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991.
- KÖKSAL, Mustafa Asım, *İslam Tarihi Medine Devri*, (I-XI) C. I., Şamil Yayınevi, İstanbul 1981.
- KUL, Eyüp, *XVII. Yüzyılda Üsküp Şehri*, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (YDT), Erzurum 2001.
- KUL, Ömer, *XV-XVI. Asırlarda Köprülü Kazası (1453-1544)*, (YYLT), Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van 2000.
- KURT, Abdurrahman, *Bursa Sicilleri Göre Osmanlı Ailesi (1839-1876)*, Uludağ Üniversitesi Bursa Basımevi, Bursa 1988.
- KURT, İsmail, *Para Vakıfları Nazariyat ve Tatbikat*, 2. B, Ensar Neşriyat, İstanbul 2015.
- KURTKAN, Amiran, *Yugoslavya'da Türk Kültürü*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1987.
- KURTOĞLU, Mehmet, *Bir Medeniyetin İzdüşümü Vakıflar*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2014.
- LAPE, Luben, *Tetovo i Tetovsko Niz İstorija*, Tetovo 1982.
- LİMANOVSKİ, Limanovski, *İzlamizacijata Etnichkite Promeni Vo Makedonija*, Skopje 1993.

- MATKOVSKI, Aleksandar, *Karpošovoto Vostanie Vo 1689 Godina*, Makedonska Akademiya Na Naukite i Umetnostite, Skopje 1990.
- MAYDAER, Saadet, *Osmanlı Klasik Döneminde Bursa'da Bir Semt Hisar*, Emin Yayınları, Bursa 2009.
- , *XVI. Yüzyılda Bursa Kadınları*, Emin Yayınları, Bursa 2010.
- MİRAS, Kamil, *Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi*, C. VIII, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1974.
- İBN ABDÜLBER, Ebu Omer Yusuf b. Abdillahir, *el-İstıab Fi Marifetil-Ashab*, (I- IV,) Nşr. Ali Muhammed el-Becavi, C. III, Beyrut, Daru'l Cil 1421/1192.
- MÜSTAKİMZADE, Süleyman Sadeddin Efendi, *Devhattü'l Meşayih Mea Zeyl, (Osmanlı Şeyhülislamlarının Biografileri)* Çağrı Yayınları, İstanbul 1978.
- NEŞRİ, Mehmed, *Kitâb-ı Cihan-Nümâ Neşri Tarihi*, Yayınlayanlar, Faik Reşit Unat, Mehmed A. Köymen, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1995, C.2.
- ORUÇ, Hatice, *1320 Sene-i Hicriyesine Mahsus Selânik Vilayet Salnamesi*, Türk Tarih Yayınları, Ankara 2014.
- OSMANİ, Medjit, *Makedonya'da Yaşayan Gençlerde Dini Şüphelerin Kaynakları ve Etkileri(Kalkandelen Örneği)*, (YYLT), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 2014.
- ÖZCAN, Tahsin, *Osmanlı Para Vakıfları Kanûnî Dönemi Üsküdar Örneği*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2003.
- ÖZER, Mustafa, *Üsküp'te Türk Mimarisi (XIV-XIX Yüzyıl)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2006.
- ÖZKAYA, Yücel, *Osmanlı İmparatorluğunda Âyânlık*, Ankara, Üniversitesi Basımevi Ankara 1997.
- ÖZTUNÇ, Hüseyin Baha, *Tanzimat Döneminde Ekonomik ve Sosyal Yönleri Manastır Şehri*, (YDT), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2013.
- ÖZTÜRK, Nazif, *Azınlık Vakıfları*, Altın Küre Yayınları, Ankara 2003.
- , *Elmalı M. Hamdi Yazır Gözüyle Vakıflar*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1995.
- , *Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1995.
- PAKALIN, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü (I-III)*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1971.
- PANDEVSKI, Manol, Anevski Stoev- Gorgi Trnkata, *Историја на Сирумиуа- (Ustrumcanın Tarihi)*, Institut za Naciolanla İstoriја, Сирумиуа 1969.
- PEKOLCAY, Necla, *Mevlid*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi, Ankara 1993.
- RAMADAN, Naser, Depertimi Osman Ne Maqedoni Dhe Zhvillimi Arsimit İslam Gjate Shekuje 9-10 h. /XV-XVI, (Osmanlı'nın Makedonya'ya Giriş XV ve XVI Asırlarda İslam Eğitiminin Gelişmesi, Mehxlisi Shura B.D.M, Shkup.

- RUSİD, Bilal, *Salnamelere Göre XIX. Asırda İştîp'te Sosyo-Ekonomik ve idari Durum*, (YYLT), Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 2016.
- SA'D, İbn, *Tabakatu-l Kubra*, (I-VIII) C. I, Daru-s Sadr Beyrut, yt.
- SADETTİN, Hoca, *Tacü't-Tevârih*, haz, İsmet Parmaksızoğlu, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1992, (1-3), C.1.
- SAMİ, Şemseddin, *Kâmus-i Türkî, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, 2.B., İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul 2012.
- , *Kâmûsu'l- Â'lâm*, Mehran Matbaası, İstanbul 1891, C.1-5.
- SEZEN, Tahir, *Osmanlı Yer Adları*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayın No: 26, Ankara 2017.
- SHABANOVSKİ, Erdoğan, *19. Yüzyılda Ustrumca'da Sosyo Ekonomik Hayat*, (YYLT), Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 2019.
- SKOK, Petar, *Etimologijski, Riječnik Hrvatskoga ili Sırpškoga Jezika*, T.I, Zagreb 1971.
- SOFUOĞLU, Mehmed, *Sahih-i Müslim ve Tercemesi*, (I-VIII), İrfan Yayınevi, İstanbul 1388/1969.
- SOKOLOVSKİ, Metodija, “*Turski Izborni Podatoci od XV I XVI Vek za Gradot Bitola* “ Glasnik na Institutot za Nacionalna Istorija, VII/1 Skopje 1963.
- , *Tetovo i Tetovsko Od Paganjeto Pod Osmanskata Vlast Do Krajot Na XVII Vek*, Skopje 1982.
- STOYANOVSKİ, Aleksandar- Dragi Gorgiev, *Населби и Население Во Македонија XV И XVI. Vek*, Институт За Национална Исорија Државен Архив На Република Македонија
- STOYANOVSKİ, Aleksandar, İvan Katarciiev, Danço Zografski ve Mihailo Apostolski, *İstoriya na Makedonskiot Narod*, Skopje, 1988; *İstoriya na Makedonskiot Narod, Kniga Prva, od Predistorisko Vreme do Krayot na XVIII Vek*, Institut za Nacionalna İstoriya, Skopje 1969.
- ŞEHİTOĞLU, Elif, *Bursa Hamamları*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları İstanbul yt.
- ŞERİF, Ahmet, *Vakafite Bo Makedonya Bo Vreme Ha Osmanlisko Vladenje*, AJ Grad Matbaası, Skopje 2014.
- TELLİ Hasan, “*Osmanlı Dönemi Üsküp Vakıfları*”, İlahiyat Yayınları, Ankara 2019.
- TEVFİK, Mehmed, *Manastır Vilayetinin Tarihçesi*, Beynelmillel Ticaret Matbaası 1909/1327.
- TUNA, Tuğçe, *Kosova-Makedonya-Arnavutluk-Karadağ Balkanlardaki Miras Tekkeler*, H. Yayınları, İstanbul 2013.
- TUNCER, Yakup, *Mahkeme Sicillerine Göre XV. Yüzyıl Bursa Vakıfları*, (YYLT), Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 1992.
- TURAN, Osman, *Selçuklular ve İslamiyet*, Turan Neşriyat ve Matbaacılık Kolektif Şirketi, İstanbul 1971.

- TÜRKAY, Esra, *Vakfiyelere Göre Osmanlı Devleti'nin Son Asrında Eskişehir Vakıflar (1818-1920)*, (YYLT) Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 2019.
- URAL, Selçuk, *XVI. Yüzyılda Osmanlı Hâkimiyetinde Ohri Livası*, (YDT), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2011.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Büyük Osmanlı Tarihi*,(I-VII) C. 7. B., Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara yt.
- , *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, 3. B, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1988.
- ÜNAL, Mehmet Ali, *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, 2. B., Paradigma Yayınları, İstanbul 2013.
- ÜNLÜ, Mucize, *Manastır Vilâyeti'nin İdarî ve Sosyal Yapısı*,(YYLT), Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun 1996.
- VAROL, Muharrem, *Islahat Siyaset Tarikat Bektaşiliğın İlğasından Sonrasında Osmanlı Devleti'nin Tarikat Politakları (1826-1866)*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2013.
- VIRMİÇA, Raif, *Kukli Mehmet Bey Vakfiyesi*, Ankara Atatürk Kültür Merkezi, Ankara (yt).
- VISKO, Ali, *Harabatı Teke Tetoves*, Tetovo 2015.
- YARDIMCI, Mehmed Emin, *1544 Yılı Nüfus ve Arazi Tahrir Defterine Göre Üsküp Nahiyesi*, (YYLT), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1998.
- YEDİYILDIZ, Asım, *Bursa'da Esnaf ve Ekonomik Hayat*, Arasta Yayınları, Bursa 2003.
- YEDİYILDIZ, Bahaeddin, *XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi Bir Sosyal Tarih İncelemesi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2003.
- YILMAZ, Fehmi, *Áyan" Osmanlı Tarih Sözlüğü*, Bilim Basımevi Yayınları, İstanbul 2010.
- YILMAZ, Serpil Sönmez, *Osmanlı Klasik Çağında Sivas*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2011.
- YÖRÜK, Saim, *XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Adana Şehri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2015.
- YÜKSEL, Hasan, *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Hayatında Vakıfların Rölü (1585-1683)*, Dilek Matbaası, Sivas 1998.
- КНЧОВ, Васил, Македонја, *Етнографи и Статистика*, Избрани Произведени Во Дба Тома Т. II, Софиа 1970.
- ПАНОВ, Митко *Радовиш И Радовишко Радовиш*, (*Radoviş ve Radoviş Bölgesi*),Собраие На Општината Радовиш Општински Одбор На Здружението На Бопците Од Ноб, Радовиш 1894.
- ЦВЕТАНОВСКИ, Велимир, *Арабату Баба Теке*, Тетово 2000.

III. KAYNAK MAKALELER VE MADDELER

- AÇIKEL, Ali, “Şer‘iyye Sicillerine Göre Tokat’ta İhtida Hareketleri”, *A.Ü.A.E.D.*, Erzurum 2004, S. 23, ss. 171-193.
- ADEMİ, Rahman, “II. Abdülhamid Döneminde Makedonya’daki Telgrafhatları İnşatı: Debre-Reklar Hattı”, *Sultan II. Abdülhamit Sempozyumu, Sosyo- Ekonomik Hayat Eğitim Bildiriler, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Selanik 2014*, Dizi VIII, S. 7 C. 2, s. 117-123.
- , Bir Nahiyenin Kazaya Dönüşümü: Gostivar, *Turkish Studies Historical Analysis*, 2019, C. 14, S. 1, ss. 1-16
- , “Rumeli’deki Kadınların Kurduğu Para Vakıflarının Eğitimdeki Rolü”, Ankara, *Adam Akademi*, 7/2, 2017, ss. 239-256.
- , “Изградба На Телеграфски Линии Во Македонија Во Времето на Абдулхамид Втори Линијата Дебар-Рекалар (Жировхица)”, *Гласник Институт На Национална Историја*, Скопје 2016, ss. 137-147.
- AHBAB, Yakup, “Kalkandelen Para Vakıfları”, *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, İstanbul 2017, C. 3, S. 5, ss. 49-71.
- AHMED, Vedat S., “Bulgaristan’da Dini Kimliğin Korunmasında Mevlidin Rolü”, *Yazılışımı 600. Yılında Bir Kutlu Doğum Şaheseri Uluslararası Mevlid Sempozyumu*, ed: Bilal Kemikli-Osman Çetin, *TDV, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Ortak Sempozyumu*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Bursa 2009. ss. 434-445.
- AKALIN, Şebnem, “Kervansaray” *DİA, İslam Ansiklopedisi*, Ankara, 2002, C. 25, ss. 299-302.
- AKTEPE, Münir, “XIV. Ve XV. Asırlarda Rumeli’nin Türkler Tarafından İskânına Dair”, İstanbul: *İstanbul Üniveristesi Türkiyat Enstitüsü Türkiyat Mecmuası*, C. X, ss. 299-312.
- AKYILMAZ, Gül, “Osmanlı Devletinde Reaya Kavramı ve Devlet-Reaya ilişkileri” “Osmanlı” (I-XII), C.VI, ed. Güler Eren, Ankara: *Yeni Türkiye Yayınları*, 1999, ss. 40- 54.
- ALTUNTAŞ, Mustafa Celil, “Osmanlı İlim Geleneğinde Buhârîhânlık”, *Hadis Tetkikleri Dergisi*, İstanbul 2010, C. VIII, S. 1, ss. 33-67.
- ANAMERİÇ, Hakan, “Osmanlılarda Kütüphane Kültürü ve Bilimsel Yaşama Etkisi”, (OTAM) *Osmanlı Araştırmaları ve Uygulamaları Merkezi Dergisi*, (I-XXXV) S.19, 2005, ss. 53-78.
- ANAMERİÇ, Hakan, RUKANCI Fatih, “XI-XVI. Yüzyıllar Arasında Medrese ve Üniversitelerde Eğitim”, İzmir: *T. İ.D.*, C. XXII., S. 2.2008, ss. 35-56.
- ARUÇİ, Muhammed, "Kalkandelen" , *DİA, İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2003, C. 24, ss. 262-263.
- , “Ohri”, *DİA, İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2007, C. 33, ss. 330-333.
- ATEŞ, İbrahim, “Vakfiyelerde Dua ve Beddualar” *Vakıflar Dergisi*, (IXXXXIV) S. 17, 1983, ss. 5-53.

- , “Vakıflarda Eğitim Hizmetleri ve Öğrenci Yurtları”, *Vakıflar Dergisi*, 1982, S. 14, ss. 29-100.
- BABACAN, Hasan, 19. Yüzyıl Ortalarında Kumanova’da Ekonomik Hayat ve Meslekler, Osmanlı Dönemi Balkan Şehirleri, *Gece Kitaplığı*, Ankara, 2017, C. 2, ss. 603-619.
- BABUÇOĞLU, Murat, Orhan Özdil- Sadık Emre Karakuş, Osmanlı Belgelerinde Askeri Tıp ve Balkan Askeri Hastaneleri, *Gülhaneliler Eğitim Sağlık ve Sosyal Dayanışma Vakfı (GESAV)* Ankara 20013, s. 96-236. Zuhâl Özeydin, “Türkiye Toprakları Dışında Kalan Osmanlı Sağlık Kurumları” Osmanlı Sağlık Kurumları Sempozyumu. Prof. Dr. Ali Haydar Bayat Anısına Düzenlenen- 2 Haziran 2007, ss. 77-99.
- BAKIRCILAR, Nimet Ayşe, “Kalkandelen Kazası’nın Yoklama Defteri (1836-1842 Üzerine Değerlendirmeler”, *Osmanlı Dönemi Balkan Şehirleri ve Balkanlar’da Tapu-Tahrir Sistemi UBTAS IV*, Sarajevo, Bosna Hersek 1-5 Haziran Ankara 2017, C. 1, ss. 357-377.
- BAKIRER, Ömür, Vakfiyelerde Binaların Tamirâtı İle İlgili Şartlar ve Bunlara Uyulması, *Vakıflar Dergisi*, Ankara, 1973, S. 10, ss. 113-126.
- BAKİ, Süleyman, Makedonya ve Kosova’da Mevlid Merasimleri Neyi İfade Eder, Yazılışını 600. Yılında *Bir Kutlu Doğum Şaheseri Uluslararası Mevlid Sempozyumu*, ed: Bilal Kemikli-Osman Çetin, TDV, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Ortak Sempozyumu, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Bursa 2009, ss. 446-457.
- BALTACI, Cahit, “Osmanlı’da Mektep” *DİA, İslam Ansiklopedisi*, C. 29, Ankara 2004, ss.7-9.
- BARKAN, Ömer Lütfü “Osmanlı Toplumunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler.” *Vakıflar Dergisi*, Ankara 1942, S. 2 ss. 275-309.
- , “Osmanlı İmparatorluğun’da İmaret Sitelerinin Kuruluş ve İşleyiş Tarzına Dair Araştırmalar, Şehirlerin Teşekkül ve İnkişafı Tarihi Bakımdan”, Ty. ss. 239-295.
- BERKİ, Ali Himmet, “Vakıfların Tarihi Mahiyeti, İnkişafı ve Tekâmülü, Cemiyet ve Fertlere Sağladığı Faideler” *Vakıflar Dergisi*, İstanbul 1965, S. 6, ss. 9 15.
- BEYDİLLİ, Kemal, “İmam”, *DİA, İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2000, C. 22, ss.181-186.
- BUZPINAR, Ş. Tufan, Mustafa S. Küçükaşçı, “Haremeyn”, *DİA, İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1997, C. 16, ss.153-157.
- BÜLBÜL, Sevil, “Osmanlı Döneminde Makedonya’da Han ve Kervansaraylar ve Üsküp’teki Kurşunlu Han Yapısı”, *Van, T.İ.D.S.A.D.*, C. 3, S. 4 (2015), ss. 67-68.
- ÇAĞ, Galip, “Cumhuriyet Döneminde Makedonya Kırçova (Kiçevo)’dan Sakarya Göçler ve Göçmenlerin Entegrasyonu”, *Sakarya Üniversitesi, Balkan Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları*, 2013, s. 639-643.

- ÇAYIRLI, Necati, “Osmanlı İdaresinde Manastır (Bitola)”, *Türk Kültürü*, Ankara 2001, C. XXXIX, S. 458, ss. 371-376.
- ÇEÇEN, Kazım, “Köprü”, *DİA, İslam Ansiklopedisi*, Ankara 2006, C. 26, ss. 252-255.
- ÇETİN, Osman, “1660’da Bursa Camilerinde Görev Yapan İmamlar”, *Bursa U.Ü.İ.F.D.* 1988, S. 6, C. VI, 1994, ss. 35-41.
- ÇINAR, Hüseyin, Ankara’da Hayırsever Bir Sultan: Melike Hatun, *Vakıf Kuran Kadınlar*, ed., Fahameddin Başar, Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2019, ss. 37-72.
- ÇİFTÇİ, Cafer, Osmanlı Dönemi Bursa Su Yollarının Bakım ve Onarımında Vakıfların Rolü, *Bursa, U. Ü.F.E.F.S.B.D.*, S.3, 2002, ss. 57-74.
- , Klasik Dönemde Bursa Esnafının Dış Ticaret Bağlantıları, Osmanlı Coğrafyasında Çarşı Kültürü ve Çarşılar, ed.Sezai Sevim, Bursa: Akmat Akınoğlu Matbaacılık, 2010, ss. 91-96
- DERMAN, M. Uğur, “Hat”, *DİA, İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1993, C. 16, ss. 427-437.
- DÖNDÜREN, Hamdi, “16 Yüzyıl Kültürümüzde Finansman ve İstihdam Politikası”, *Bursa, (U.Ü.İ.F.D.)*, C. 7. S. 7. 1988, ss.1-24.
- EMECEN, Feridun, *Defter-i Köhne: Pirlepe- Kırçova Kesimin En Eski Tımar Defteri (1445-1455)*, *Osmanlı Araştırmaları*, İstanbul 2004, S. 43, ss. 341-474.
- ERÜNSAL, İsmail, “Kütüphane” *DİA, İslam Ansiklopedisi*, Ankara 2003, C. 27, ss.11-32.
- ES-SAKKÂR, Sâmî , “Muid” *DİA, İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2006, C. 31, ss. 227.233.
- EYİCE, Semavi, “Dâvud Paşa Hamamı”, *DİA, İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1994, C. 9, s. 40.
- , “Haydar Kadı Camii”, *DİA, İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1997, C.17, ss. 28-29.
- , “Ohri’nin Türk Devrine Ait Eserleri”, *Vakıflar Dergisi*, Ankara 1964, S. 4, ss. 137-145.
- FİDAN, Kerime, “Osmanlı Bosna’sında Vakıf Kuran Kadınlar, Osmanlı Dönemi Balkan Kadınları”, *Toplumsal Cinsiyet Kültür*, çev, Guliz Erginsoy, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2009, ss. 113-125.
- GORGİEV, Dragi , Daniela Nikola, “Üsküp Osmanlı Darphanesi”, 500 B., Üsküp, *Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı TİKA*, 2008, ss. 1-82.
- , “Bitola i Bitolskiot Vilayet ve Sredinata na 19. Vek” *Atatürk ve Manastır Sempozyumu*, Manastır, (12-13 Ekim 1998), ss. 45-55.
- GÖZCÜ, Alev, Eren Akçiçek, “Osmanlı Mutfağında Kar ve Buz, ed. Arif Bilgin Özge Samancı,”*I. Türk Mutfak Kültürü Sempozyumu*” Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Yayınları Bilecik-2012. ss. 272-285.
- GÜNAY, Hacı Mehmet, “Vakıf” *DİA İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2012, C.42, ss. 475-479.

- GÜNDÜZ, İrfan, “Ahmed Ziyâeddin Gümüşhânevî” *DİA, İslam Ansiklopedisi*, İstanbul1996, C. 14, ss. 267-277.
- GÜNERİ, Hasan, *Vakıf Suları ve Su Vakıfları*, Vakıflar Dergisi, Ankara 2006, S. 9, ss. 67-81.
- HACISALİHOĞLU, Mehmet, “Makedonya”, *DİA, İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2003, C. 27, ss. 437-444.
- HIZLI, Mefail, *Osmanlı Vakıf Eserlerinin İnşa, Tamir ve Restorasyonları, Bursa, U.Ü.İ.F.D.*, 1993, C. 5, S. 5, ss. 219-232.
- HOCA, Nazif, “Üsküp”, *İA, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları*, İstanbul 1986, C. 13, ss. 121-123.
- HÖKELEKLİ, Hayati, “Mevlid ile İlgili İnanç ve Tutumlar, Yazılışını 600”. *Yılında Bir Kutlu Doğum Şaheseri Uluslararası Mevlid Sempozyumu*, ed: Bilal Kemikli-Osman Çetin, TDV, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Ortak Sempozyumu Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Bursa 2009, ss. 358-398.
- İBRAHİMGİL, M. Zeki, *Manastır’da Osmanlı Dönemi Eğitim Yılları Atatürk’ün Okuduğu Askerî İdadi, Atatürk’ün’Manastır Askerî İdâdisinden Mezun Oluşunun 100 Yıl Hatırası, Atatürk ve Manastır Sempozyumu*, Manastır (Bitola) 1998, ss. 109-123.
- , *Evliya Çelebi Seyahatnamesinde Ohri Sancağı, Sanat Tarihi Dergisi*, İzmir 2013, ss. 107-129.
- İNALCIK, Halil, “Su”*DİA, İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2009, C.37, ss. 437-440.
- İNBAŞI, Mehmed , “Üsküp”, *DİA, İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2012, C. 42, ss. 377-381.
- , “*Balkanlar’da Osmanlı Hâkimiyeti ve İskân siyaseti*”,(I- XX) “*Türkler*” I-XX, C.IX, ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, ss. 154-164.
- , *Kalkandelen’de Sosyal ve Ekonomik Hayat (XV-XVI. Yüzyıllar)*, *Osmanlı Dönemi Balkan Ekonomisi*, ed. Zafer Gölen vd., ,Ankara: Gece Kitaplığı, 2018, ss. 95-118.
- İPŞİRLİ, Mehmet, “ *Klasik dönem Osmanlı Devlet Teşkilatı*” *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, I-II, C.I, ed. Ekmelüddin İhsanoğlu, İstanbul, IRCICA, 1994, ss. 139-155.
- , “Câbi” *DİA, İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1992, C. 6, ss. 529-530
- , “Osmanlı Dönemi Medreseleri” *DİA, İslam Ansiklopedisi* Ankara 2003, C. 28, ss. 327-333.
- , “Şeyhülislam” *DİA, İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2010, C. 39, ss. 91-96
- KALEŞİ, Hasan, “Yugoslavya’da İlk Türk Kütüphaneleri”, *Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü*, C. IV S. 38, 1965, ss.168-171.
- KALLEK, Cengiz, “Okka” *DİA, İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2007, C. 33, ss. 338-339.

- KARATAŞ, Ali İhsan ,” *Bursa’da Kitaplar ve Kütüphaneler*” ed. Ali İhsan Karataş,“*Bursa Kütüphaneleri*” Bursa Büyük Şehir Belediyesi, 2013.ss. 51-91.
- , *Bursa Suları ve Su Vakıfları*,(I-XXV), Bursa, U.Ü.İ.F.D., C. XVII, S. 2, 2008, ss. 379-412.
- , “Osmanlı Toplumunda Hz. Peygamber Sevgisinin tezahürü olarak kurulan Mevlit Vakıfları”,(I-XXIV) *İstem İslâm, Sanat, Tarih, Edebiyat ve Mûsikisi Dergisi*, S. 11, ss. 10-47.
- KARATEPE, Şükrü, “Osmanlı’da Din ve Devlet İlişkisi”,(I-XII) ”*Osmanlı*” C. IV, ed. Güler Eren, Ankara, *Yeni Türkiye Yayınları*, 1999, ss. 56-66.
- KARPAT, Kemal, “Balkanlar’da İslam”, *Balkanlarda İslam Miadı Dolmayan Umut*, ed. Muhammed Savaş Kafkasyalı, Efdal Matbaacılık Ankara 2016, (TİKA), ss. 93-127.
- KARPUZ, Haşim, “Konya ve Akşehir Çarşılarının Tarihi Gelişimi ve Koruma Sorunları”, “*Osmanlı Coğrafyasında Çarşı Kültürü ve Çarşılar*”, ed. Sezai Sevim, Bursa: Akmat Akınoğlu Matbaacılık, 2010, ss.115-125.
- KARTA, Nurullah, *Manastır Şehrinin Sosyal ve Ekonomik Durumu, (1482-1615), Uluslararası Sosyal Araştırmaları Dergisi*, İzmit/Kocaeli 2015, C. 8, S.41, ss. 458-469.
- , “XVI. Yüzyılda Kırçova Kazası Kırsalında Nüfus ve Ekonomik Hayat”, Ankara, A.S.A.D., S. 21, (2105), s. 259-274.
- KAZANCIOĞLU, Habibe, “XVIII. Yüzyıl Osmanlı Dönemine Ait Bir Gayrimüslim Vakfiyesi Örneği: Edirneli Keresteci Agop’un Vakfiyesi”, *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2016, C. 18, Sayı 1, ss. 283-297.
- KAZICI, Ziya, “Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Urfa’daki Vakıf Hizmetleri”, M.Ü.İ. F.D., İstanbul 1989-1992, S. 5-6, ss.85-102
- KIEL, Machiel “Debre”, *DİA, İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2016, Ek Cild, ss. 313-315.
- , “Köprülü”, *DİA, İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2016, Ek Cild, ss. 80-82.
- , “Demirhisar”, *DİA, İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1994, C. 9, ss. 151-152
- , “Doyran”, *DİA, İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2016, Ek Cild, ss. 343-345.
- , “Kumanova” *DİA, İslam Ansiklopedisi*, Anakara 2002, C. 26, ss. 363-364.
- , “Tikveş”, *DİA, İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2016, Ek cild, ss. 607-610.
- , “İştîp”, *DİA, İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2001, C. 23, ss. 440-442.
- , “Ustrumca”, *DİA, İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 2012, C. 42, ss. 191-193.

- KOÇ, Ümit, “XVI. Yüzyıl Anadolu’unda Değirmenler”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, S.149, 2004, ss. 181-190.
- KUL, Eyüp, “1703 Tarihli Bir Rapora Göre Kratova, Köstendil, Trepçe ve Jejene Madenlerinin Islahı”, Ankara, A. K.D.T.Y. K. T. T. K, Belleten, C.LXXX, S. 288, (2016), ss. 395-410.
- KUNTER, Halim “Baki, Vakfiyelerin Tarih ve Sosyoloji Bakımından Önemi”, *Ülkü Halkevleri Dergisi*, Ankara 1935, C. 6, S. 35, ss. 335-340.
- KURT, Abdurrahman, “Hatim”, *DİA, İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1997, C. 16, ss. 468-469.
- , “Osmanlı’da Kadının Sosyo-Ekonomik Konumu”, *Osmanlı*, I-XII, C.V, Ed. Güler Eren, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları,1999. ss. 434-449.
- MAYDAER, Saadet, “Osmanlı Klasik Döneminde Kadınların Servet Edinme Yolları (Bursa Örneği)”, Butsa: U.Ü.İ.F.D., C. XV, S.2, ss. 365-381.
- MİHAJİOVSKİ, Robert, “The City of Bitola/Manastır After the Ottoman Conquest in 1385”, 1385 Yılında Osmanlı Fethinden Sonra Bitola, Manastır Şehri Türk Tarihinde Balkanlar, Balkans in the Turkish History, C. 1, s. 303-312.
- OMEROV, Mumin, “XIX. Yüzyılda Manastır’da Kurulan İki Gayrimüslim Vakfı”, Yitik Hafızanın Peşinde Üsküp Konuşmaları, Ed: Mehmed Dursun Erdem, Pruva Yayınları, Ankara 2019, ss. 349-368.
- OMEROV, Mümin, XVI-XVIII. Yüzyıllarda Üsküp ve Manastır’da Sıbyan Mektebine Yönelik Kurulan Vakıflar, *Vakıflar Dergisi*, S. 54, ss. 87-97.
- ORTAYLI, İlber, “Kadı”, *DİA, İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2001, C. 21, ss. 69-73.
- ÖCALAN, Hasan Basri, “Dergâh kütüphaneleri”, “ *Bursa Kütüphaneleri*”, ed. Ali İhsan Karataş, Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Bursa 2013, ss. 130-148.
- ÖNGÖREN, Reşat, “Balkanlarda Tasavvuf ve Tarikeler” *Balkanlarda İslam Miadı Dolmayan Umut*, ed. Muhammed Savaş Kavkaslı, C. 3 Gönül Fethinden Zihniyet Teslimine, Efadal Matbaacılık, Ankara 2106, ss. 27-80.
- , “Hatm-i Hâcegân”, *DİA, İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1997, C. 16, ss. 476-477.
- ÖNKAL, Ahmet, Nebi BOZKURT, “Cami”, *DİA, İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2006, C. 7, ss. 91-92.
- ÖZ, Mehmet, “Reâyâ”, *DİA İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2007, C. 34, ss. 490-493.
- ÖZCAN, Abdülkadir, “Osmanlı Askeri Teşkilatı” “Osmanlı”, C. VI, ed. Güler Eren, Ankara 1999. ss. 551-557.
- ÖZCAN, Nuri, “Salâ”, *DİA İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2009, C. 36, ss. 15-16.
- ÖZDEMİR, Nezaket, “Kütüphane ve Kütüphanecilik Üzerine” “*Bursa Kütüphaneleri*” ed. Ali İhsan Karataş, Bursa: Büyük Şehir Belediyesi, 2013, ss. 130-147.
- ÖZTÜRK, Nazif, Mevlüt ÇAM, “Evkâfın Suları/ Veya Tarihte Su Vakıfları,” *Su Medeniyeti Sempozyumu* 26-27 Haziran 2009, Konya, 2 b. İstanbul 2013, ss. 348-373.
- , “Mütevelli”, *DİA, İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2006, C. 32, ss. 217-220.

- PALA, İskender, “Su Kültür ve Medeniyet” *DİA*, C. XXXVII, İstanbul 2009, ss. 442-443.
- PEDERSEN, Jons, “Mescid”, *İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, C. 8, ss. 61-62.
- PRIFTI, Kristaq “Manastır”, *DİA, İslam Ansiklopedisi*, Ankara 2003, C. 27, ss. 562-563.
- RECEPİ, Süleyman Efendi, “Makedonya’da İslam ve Müslümanlar”, *Balkanlarda İslam Miadı Dolmayan Umut*, C. V, ed. Muhammed Savaş Kafkasyalı, Efdal Matbaacılık Ankara 2016, (TİKA), ss. 99-116.
- EYİCE, Semavi, “Hamam”, *DİA, İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1997, C.15, ss. 430-433.
- ŞAHİN, İlhan, “Şehir”, *DİA, İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2010, C. 38, ss. 46-49.
- ŞEKER, Mehmet, “Vakfiyelerin Türk Kültürü Bakımından Özellikleri”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, İzmir 1993, C. 3, ss. 1-18.
- ŞİHABİ, Behcuddin, “Üsküp Çarşısı”, *Osmanlı Coğrafyasında Çarşı Kültürü ve Çarşılar*, Ed.Sezai Sevim, Bursa: Akmat Akınoğlu Matbaacılık, 2010, ss. 193-205.
- ŞİMŞEK, Mehmet, “Osmanlı Cemiyetinde Para Vakıfları Üzerinde Münakaşalar”, C. XXIV, A.Ü.F.İ.D.(*Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*) Ankara 1985, ss. 207-221.
- TABAKOĞLU, Ahmet, “Osmanlı İçtimai Yapısının Ana Hatları”, “*Osmanlı*”, I-XII, C. IV, ed. Güler Eren, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999, ss. 17-31.
- TEKİN, Oğuz, “*Sikke*” *DİA, İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2009.C. 27, ss. 179-184.
- TOTAL, Osman, “Osmanlı, Kent Mekânında Hanlar ve Üsküp Hanları”, ed. Ali Çaksu *Balkanlar’da İslam Medeniyeti Milletler Arası Sempozyumu*, Sofya 200, ss 167-175
- YEDİYILDIZ, Bahaeddin, “Vakıf Müessesinin XVIII. Asır Türk Toplumundaki Rolü”, *Ankara Vakıflar Dergisi*, 1982, Sayı 14, ss. 1-27.
- , “Klasik Dönem Osmanlı Toplumuna Genel Bir Bakış”, C.X, “*Türkler*” ed. Hasan Celal, Kemal Çiçek, Salim Koca, Ankara, Yeni Türkiye yayınları, 2002, ss. 183-215.
- , “Vakıf”, *DİA, İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2012, C. 42, ss. 479-486.
- , “XVIII. Asır Türk Vakıflarının İktisadî Boyutu” *Vakıflar. Dergisi*, Ankara, 1984, S. 18, ss.5-43.
- , “Osmanlı Toplumunu, “Osmanlı Devleti Tarihi” I-II, C.II, ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul1999, ss. 441-510.
- , “Türk Vakıf Kurucularının Sosyal Tabakalaşmadaki Yeri 1700-1800”, İstanbul, *Osmanlı Araştırmaları*, S. 3, ss. 143-164.
- YILMAZ, Edip- Erdal ELMAS, “Ohri’deki (Makedonya) Osmanlı Dönemi Camileri”, *Anasay*, 3 Aylık Ulusal Hakemli-Sürelî Dergi, C. 2, S. 4, ss. 47-82.

YİĞİT, Ahmet, “XIV-XVI. Yüzyıllarda Mentefe Livasında Değirmenler”, Muğla ,
M.Ü.S.B.E.D., S.18 (2007), ss. 97-155.

YÜKSEL, Hasan, “Osmanlı Toplumunda Vakıflar Ve Kadın (XVI-XVII. Yüzyıllar”,
Osmanlı, I-XII, C.V, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999, ss. 49-55.

-----, “Vakfiye”, *DİA, İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2012, C. 42, ss. 467-469.

EKLER

Harbâti Baba Bektaşî Tekkesi (Sersem Ali Baba Tekkesi) Kalkandelen’de ayakta kalan birkaç Osmanlı eserinden biridir. 1800 yılında bu yapılar Recep Paşa tatarından inşa ettirilmiştir.

Şeyh Mehmed Efendi b. İsmail, 1233/1817 yılında Üsküp’te Hatuncuklar Mahallesi’nde satın aldığı arsa üzerine inşa ettiği Rifâi Tekkesi günümüze ulaşmış nadir yapılarıdır.

Sandık Emîni Yusuf Ağâh Efendi'nin 1272/1855 tarihinde Ohri'de kurduğu vakfından, tamir masrafları için bütçe ayırdığı Camilerden biri de Kul Oğlu Camii'dir. VGMA, Defter 581, Sayfa 380, Defter 281.

Osmanlı Dönemi Gayrimüslim Vâkıfların Finansal Olarak Desteklediği Manastır'da bulunan Aya Dimitri Kilisesi, M. OMEROV, Ekim 2018.

Ustrumca'ya bağlı Velusa Köyün'de Molla Ahmet Camii

Ustrumca'daki Orta Camii Günümüzde Müze Olarak Hizmet Vermektedir.

Radoviş'te bulunan Ahmed Ağa Camii'den günümüze sadece minaresi ulaşmıştır.

۳۵
 ۱۸۷۸
 ۲۲۱
 ۱۴۹۹
 ۳۰
 محمد علی پاشا
 محمد علی پاشا
 محمد علی پاشا

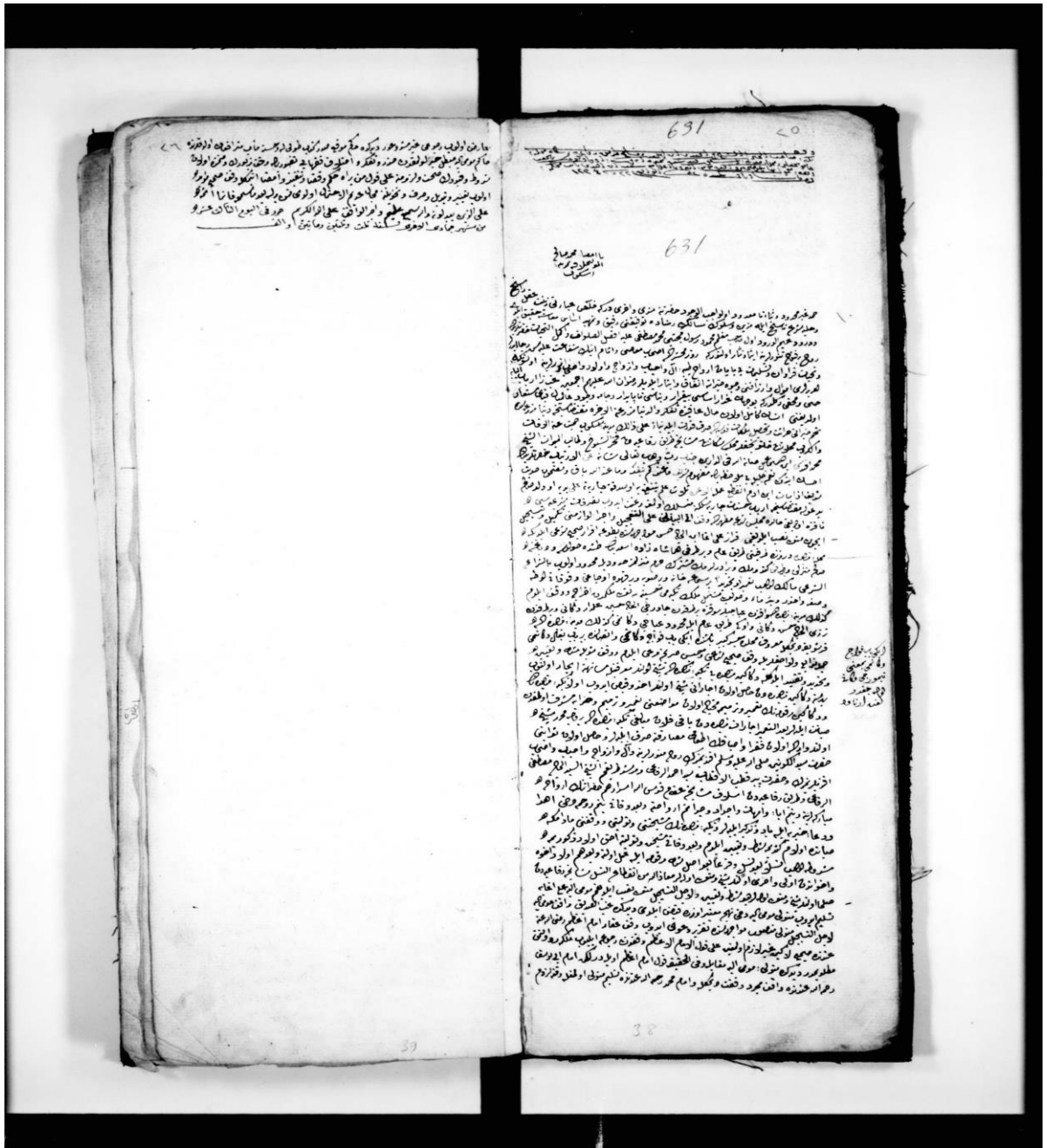
۳۶
 ۲۶۷
 ۹۸۷
 ۳۱
 ۳۱۸
 محمد علی پاشا
 محمد علی پاشا
 محمد علی پاشا

۳۷
 ۳۱۸
 ۹۸۷
 ۳۱
 ۳۱۸
 محمد علی پاشا
 محمد علی پاشا
 محمد علی پاشا

۳۸
 ۳۱۸
 ۹۸۷
 ۳۱
 ۳۱۸
 محمد علی پاشا
 محمد علی پاشا
 محمد علی پاشا

۳۹
 ۳۱۸
 ۹۸۷
 ۳۱
 ۳۱۸
 محمد علی پاشا
 محمد علی پاشا
 محمد علی پاشا

۴۰
 ۳۱۸
 ۹۸۷
 ۳۱
 ۳۱۸
 محمد علی پاشا
 محمد علی پاشا
 محمد علی پاشا

T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARSIVI DAİRE BASKANLIĞI (BOA) *

Handwritten Ottoman Turkish text, likely a financial or administrative record, featuring several tables and columns of numbers. The text is written in a cursive script (Rika script).

Table 1 (Top Left):

...
...
...

Table 2 (Middle Left):

...
...
...

Table 3 (Bottom Left):

...
...
...

Table 4 (Top Right):

...
...
...

Table 5 (Middle Right):

...
...
...

Table 6 (Bottom Right):

...
...
...

The document includes various marginal notes and headings in Ottoman Turkish, such as "Defter-i Muharrem" and "Sadiye Hanım".

Üsküp Devlet Arşivi, Belge No 01.0613 0093 0052/0067-0067, 1340/1922 Yılında
Kalkandelen İptidaî Mektebinden Mezun Olan Osman b. Mustafa Ağa Ait Bir
(Diploma) Örneği

